

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

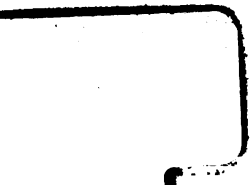
About Google Book Search

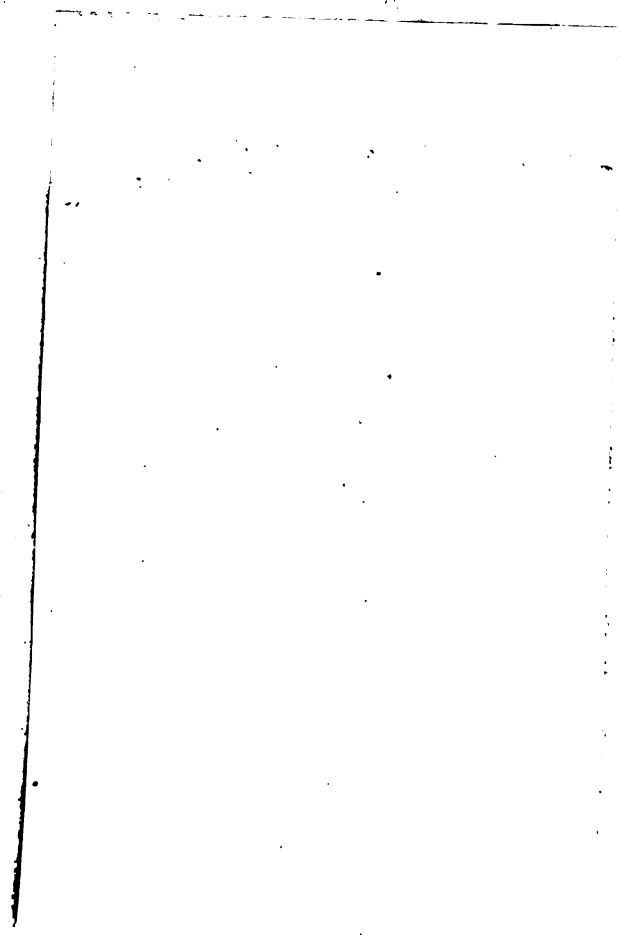
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 07586754 3

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

Dansk Maanedsskrift.

Redigeret og udgivet

af

Dr. M. G. G. Steenstrup.

Credie Bnd.

Med to lithogropherede Gaaler.

Kjøbenhavn.

Førlagt af den Gyldendalske Boghandling (S. Høgel).

Ehieses Bogtrykkeri.

1856.

2

2000 2000
2000 2000
2000 2000

Dansk Maanedsskrift.

Redigeret og udgivet

af

Dr. M. G. G. Steenstrup.

Credite Finb.

Med to lithographerede Gaaler.

Kjøbenhavn.

Førlagt af den Gyldenbalske Boghandlung (S. Høgel).

Thiele's Bogtrykkeri.

1856.

THE UNIVERSITY OF TORONTO
PUBLIC LIBRARY
455169

WU YI WEN
JIAN
YU

Indhold.

	Side.
Elisabet, Prindsesse af Danmark, Kurfyrstinde af Brandenburg. Af Profesor G. F. Allen	1
Den norske Digter A. Munch. Af Dr. Gr. Thomsen	42
Den romerske Propagandas nordiske Mission. Af Dr. F. Ved.	71
Notits om Indvandringen i Australien	78
Athens Akropolis. Af Professor J. E. Ussing. (Første Afsnit: Propylæerne)	81
Det spanske Kirkebrud. Af Dr. theol. & phil. Chr. F. Kalkar	107
En Lægmands Tanker om Læber og Forhold. Af ——— (Indsendt)	123
Malkvoien. Oversat efter Aragos Astronomie populaire. (Reddeelt af p. a.)	135
Athens Akropolis. Af Professor J. E. Ussing. (Andet Afsnit: Parthenon).	149
Et Bidrag til den danske Nationalitetens Historie i Slesvig. Af Dr. G. Manicus	186
Bemærkninger om Voltaire og hans Samtid. Reddeelt af Cand. theol. L. Thomsen efter Dungere. (Sluttet)	200
Den nye Gangeskanal. (Efter en Artikel af G. Brandes i Zeitschr. f. allg. Erdkunde. V. Band)	207
Athens Akropolis. Af Professor J. E. Ussing. (Tredie Afsnit: Gredttheet)	209
Bemærkninger om Voltaire og hans Samtid. Reddeelt af Cand. theol. L. Thomsen efter Dungere. (Sluttet)	233
Sir John Franklin. Af Cand. theol. F. Selmer	246
Har den hollandske Provindsrådsrænderforsamling Afgang til at forhandle Fællesanliggender? Af ***	270

	Side.
William Penn og Døeferne. Af Pastor A. Listov. (Sluttet) . . .	289
Athens Akropolis. Af Professor J. L. Ussing. (Sidste Afsnit: Mindre Templer; andre Kunstværker)	326
Japans Regjeringsform og Stænder. Efter det Engelske. Meddeelt af S. A. Serp, Læge i Kallundborg	349
William Penn og Døeferne. Af Pastor A. Listov. (Sluttet) . . .	369
En Overfgt over det antike Roms Vandforsyning med et Sideblik til vore Kjøbenhavnse Forhold. Af Dr. Joh. Forchhammer . . .	434

Trykfejl.

S. 302 R. 9. 1666 læs: 1665.

— 304 - 3 fra neden: fire, læs: fem.

Elisabet,

Prindsesse af Danmark, Kurfyrstinde af Brandenburg.

Af C. J. Allen.

„De er vel underligt at betænke, at saadan en Gudsfrygtig, fin og fornemme Første, som Kong Hans vaar, at hans Børn skulde haaffue saa liden Lycke i Verden.“

Switfeldt VI. 308.

Der gives ikke let noget Land, hvis Historie ikke snart ostere snart sjældnere giver Forfatterne Anledning til med Deeltagelse at dvæle ved de fyrstebaarne Qvinders Skjæbne. Ved deres Byrd og Stilling ere de hævede over de andre af deres Kjon og synes visere end disse paa en lykkelig Fremtid, men Forventningerne stufes ofte bittert; thi om deres Fremtid skal blive lykkelig eller glædesløs, beroer paa deres tilkommende Egteherre, og paa Valget af ham have de mindre Indflydelse end de ringeste af deres Kjon. Skilte fra Fædreland, Slægt og Venner føres de til et fremmed Land, hvor Kulde, Tilfidsjættelse og Haardhed ofte blive deres Lod for hele Livet. Bort eget Land frembyder Exempler nok paa fremmede Fyrstinder, som kom herind for at dele Thronen med danske Konger, men hvis Liv blev fuldt af Kummer og Bitterhed, ikke fordi de maatte bære deres Deel af Ulykker og Sorger, som hjemsogte Kongehuset og Landet, men fordi de i deres daglige Liv og personlige Forhold maatte taale Krænkelser og Haardhed af

Ægtefællen, og selv den Ydmygelse, som er vanskeligt for en Hustru at bære, at Friller stilles hende ved Siden. Blandt de flere, hvem en saadan uheldig Lod ramte i Danmark, er det nok at henpege paa Baldemar Atterdags Helvig, — Erik af Pommerns Philippa, Christian den Femtes Charlotte Amalie, Frederik den Fjerdes Luise. — Men ogsaa blandt danske Prindsesser, der bortgiftedes til fremmede Fyrster, er der flere, der i Udlandet fristede en ligesaa tung Skjæbne som de nysnævnte i Danmark. Baldemar den Stores Datter Ingeborg er ved den haarde Medfart, hun mødte hos Philip August af Frankrig, bleven saa navnkundig i Historien som saa andre danske Prindsesser. Ulrike Eleonore, der blev gift med Karl den Ellefte af Sverrig, maatte lide megen Kummer af sin haarde Ægtefælle, men de Dyder, hun derved fandt Leilighed til at udvikle, vare saa store, at man derover næsten glemmer hendes ægtefællige Ulykke. Mindre bekjendt end disse er Kong Hans's Datter Elisabet, hvis Liv og Forhold her skal gjøres til Gjenstand for en nærmere Skildring, forsaavidt de mangelfulde Kilder, der med nogen Fuldstændighed egentlig kun oplyse to Sider af hendes Liv, tilstøde det.

Elisabet var eneste Datter af Kong Hans og Dronning Christine. Hun havde fire Brødre, af hvilke hun dog mistede de tre, inden hun forlod Danmark; Ernst og Hans døde begge ganske unge, Frants opnaede kun en Alder af 14 Aar¹). Den førstefødte Christiern, som Konge Christiern den Anden, var fire Aar ældre end hun, og den eneste af Kong Hans's Sønner, der opnaede den modne Alder. Elisabet blev født i Nyborg først paa Sommeren 1485²), og opkaldt efter sin Mormoder Kurfyrstinde Elisabet af Sagen, der Aaret forud var død³). Hun havde gode Forældre at slægte efter. Kong Hans, om end hans Liv ikke er frit for enkelte Pletter, fortjener ikke blot Berømmelse som en virksom, klog og dygtig Konge, men roses selv af Fjender som en retsindig og veltænkende Mand. Hendes Moder Christine af Sagen hører til de Dronninger, der have været en Pryd for den danske Throne. Hun udmærkede sig ved en Fromhed, der ikke blot yttrede sig

i en streng Jagttagelse af de Skikke og religiøse Handlinger, som den Tids Kirkelighed foreskrev, men ogsaa i et virkeligt kristeligt Sind, stor Goddædighed, Standhaftighed i Ulykken og trofast Hengivenhed for sin Ægtefælle. Hun besad ogsaa Egenstaber, der ikke ere sædvanlige hos Qvinden; Samtiden var fuld af Berømmelse for det Mod og den Standhaftighed, hvormed hun under Kongens Fraværelse forsvarede Stockholm mod Steen Sture, og først overgav Slottet efter 8 Maaneders Beleiring, da hun kun havde 70 vaabendygtige Mænd tilbage. Det store Entegods, der efter Kongens Død blev hende til Deel, bestyrede hun med Forstand og anvendte sine rige Indtægter deels til nyttige Foretagender deels til Goddædighed. Om hendes Sands for Kunsten vidner endnu et til vore Dage bevaret Mindesmærke, den herlige Altertavle, hun lod forfærdige ved den berømte Kunstner Claus Berg og opsatte i Graabrødrefirke i Odense, efter hvis Redbrydelse 1804 den har faaet Plads i Fruekirke sammesteds.

Om Elisabeths Barndom og første Ungdom meddele Kilderne Intet; men at Moderens Exempel og Veiledning ikke have været uden Indflydelse paa at udvikle de Dyder, Datteren siden lagde for Dagen, kan man vel antage. Samtidige rose hendes sjældne Skjønhed⁴⁾. Endnu næppe voksen, i sit fjortende Aar, fik hun en Frier i den russiske Arveprinds Basilus, hvis Fader Ivan den Tredie i Aaret 1499 sendte et Gesandtskab til Kjøbenhavn for at ordne nogle svensk-russiske Grændsestridigheder, og ved samme Leilighed lod begjære den danske Prindsesses Haand for Basilus. Kong Hans og hans Raad havde imidlertid stor Betænkelse ved at gaae ind paa dette Giftermaalsforslag; thi det var at forubsee, at de Svenske, som nylig havde underkastet sig Kongen, vilde føle sig høist krænkede ved en Forening mellem deres Konges Datter og deres bitter Arvefjende Storfyrsten af Rusland. Men der var desuden en anden Vanskelighed, som man endnu mindre kunde sætte sig ud over: Russerne, som tilhørte den græske Kirke, vare Kjættene, og en Forbindelse med en Fyrste af denne Tro vilde have været en Forargelse for hele den katolske

Christenhed, og vilde næppe nogenfinde have faaet Pabens Samtykke, selv om den danske Geistligheds Willigelse havde været at erholde. Paa den anden Side maatte det være Kong Hans vigtigt ikke aldeles at bryde med den russiske Storfyrste, Sverrigs Nabo, hvis Venkab han tidligere havde trængt til under de svenske Uroligheder, og som han atter kunde komme til at behøve. Kong Hans og Raadet besluttede derfor at gaae en Mellemvei, idet man ikke ligefrem tilbageviste Forslaget, men gav en Undskyldning for Diebliffet, der formodentlig hentedes fra Prindsessens store Ungdom. Der sendtes ogsaa i den Anledning samme Aar et dansk Gesandtskab til Rusland, blandt hvis Medlemmer var den siden saa navnkundige fynske Biskop Jens Andersen Beldenak. Disse vare imidlertid næppe komne tilbage over Ruslands Grændser, før det rygtedes, at Prindsessen allerede var bleven forlovet med en anden Fyrste, en Omstændighed, der let kunde have haft farlige Følger for Gesandterne, om Sagen var bleven bekjendt, medens de endnu vare i Rusland.⁵⁾ Kong Hans og hans Raad vare nemlig snart komne til en anden Betragtning af Sagen og havde besluttet, uden at ændre den russiske Storfyrstes Brede, at lukke enhver Udsigt til en Forbindelse med Rusland ved hurtigen at forlove Prindsessen med en Anden. Uden Tvivl har Moderen, den strengt religiøse Christine, ikke været uden Indflydelse paa denne forandrede Beslutning. En kjærkommen Veiler havde just ved samme Tid meldt sig i den unge Kursyrste Joachim af Brandenburg. Han havde samme Aar 1499 efter sin Faders Død tiltraadt Regjeringen som Kursyrste, var en meget lovende ung Mand og for sin Tid og sin Stilling ualmindelig dannet; desuden havde allerede i længere Tid en fortrolig Forbindelse fundet Sted mellem det danske og brandenborgske Fyrstehuus, thi Elisabets Bedstemoder Dorothea, først Christoffer af Bayerns, derefter Christiern den Førstes Hgtefælle, var en brandenborgsk Prindsesse. Dette i Forbindelse med Diebliffets Forhold gjorde Joachims Frieri velkomment. Efter Overlæg med sin Dronning, sin Søn Christiern, sin Broder Hertug Frederik og

sine Raader gav Kong Hans sin Datter til Kurfyrst Joachim. Forhandlingerne derom sluttedes i Kiel den 5 Februar 1500, hvor Kongen nogle Dage opholdt sig, fuld af Glæde over den lykkelige Fremtid, han meente at have sikret sin Datter, og oplivet ved Tanken om de trodsige Ditmarskers nærførestaaende Undertastelse; thi han havde truffet alle Anstalter dertil og var nu paa Reisen til dette Log, om hvis lykkelige Udfald hverken han eller nogen af hans Omgivelse nærede ringeste Tvivl. I Ægtefælskontrakten fastsattes som Medgift for Elisabet en Sum af 30,000 rhinske Gylden, foruden Smykker og Klenodier, som egnede sig en Kongedatter; og Kurfyrsten tilsgavde hende Enkegods af samme Værdi som Medgiften. Samme Tid og Sted sluttedes Overenskomst om et Ægtefælskab mellem Kong Hans's Broder Hertug Frederik og Kurfyrstens Søster Anne, hvis Medgift bestemtes til 15000 rhinske Gylden. Da imidlertid baade Hertug Frederik og Prindsesse Elisabet gennem Moderen og Bedstemoderen Dorothea i tredje og fjerde Grad vare beslægtede med deres tilkommende Ægtefæller, kunde Ægtefælskabet ikke blive gyldigt, førend Paven havde givet sin Tilladelse dertil. Denne havde man i Tide ansøgt om, og erholdt den uden Vanskelighed af Pave Alexander den Sjette^o).

Selve Brylluppet blev imidlertid udsat i tvende Aar paa Grund af Kurfyrstens Ungdom; thi han var kun 16 Aar gammel, et Aar ældre end Elisabet, og opnaaede først Myn- dighedsalderen med sit fyldte attende Aar, 21 Februar 1502⁷). De to Aar, som Elisabet endnu tilbragte i sit Hjem, hørte ikke til de glædelige. Kun faa Dage efter Forlovelsen indtraf det frygtelige Nederlag i Ditmarsken, og hun deelte den Sorg og Forsærdelse, som denne Begivenhed bragte over Hoffet og det hele Land. Snart efter udbrød Opstanden i Sverrig, der fulgtes af oprørske Bevægelser i Norge. Fra sine Forældre var hun i en stor Deel af denne Tid skilt, da baade Faderen og Moderen for det Meste opholdt sig i Sverrig. Om For- aaret 1502 skulde endelig ifølge Bestemmelsen Brylluppet gaae for sig; men Kong Hans var paa den Tid altfor syfselsat med de svenske Anliggender, til at han selv kunde ledsage sin

Datter til Brandenburg; han overlod denne Omsorg til sin Broder Hertug Frederik, der selv ved samme Leilighed skulde hjemføre sin Brud Anna af Brandenburg. Elisabet havde ved Skilsmisfen fra Hjemmet ikke den Trøst, at kunne sige sin Moder Farvel, thi denne var paa den Tid beleiret paa Stokholms Slot og blev snart efter Krigsfange i Sverrig. Vedtaget af et pragtfuldt Følge drog Hertug Frederik med sin Broderdatter til Stendal i Brandeborg, hvilken By var valgt til Bryllupshøitideligheden, fordi Pesten paa den Tid rasede i Berlin. I Stendal foregik i Maimaaned 1502°) under stor Pragt og Høitidelighed og i Nærværelse af mange Fyrster og Herrer og fornemme Fruer baade Elisabets Ægteforening med Kurfyrst Joachim og Hertug Frederiks med Anna. Elisabets Morbroder Ernst, Hertug af Sagen og Erkebisp af Magdeborg, forrettede Vielsen.

Der var Meget hos Kurfyrst Joachim, der kunde give Elisabet Haab om et lykkeligt ægteskabeligt Liv. Joachim udviklede, efterat han selv havde tiltraadt Bestyrelsen af sine Lande, Egenstaber, der snart erhvervede ham Navn som en af Tydsklands bedste Fyrster. Han sørgede omhyggeligen for Haandhævelse af Lov og Ret blandt sine Undersaatter, vaagede over Landefreden og holdt den overmodige og -raa brandenburgske Adelskræft i Ave. Han forbedrede Lovene, søgte at fremhjælpe Handel og Bindstibeholdelse, og lod sig det være magtpaaliggende selv at kjende og lede de forskjellige Grene af Bestyrelsen, hvorfor ogsaa Velstand og Orden i en mærkelig Grad udbredte sig blandt hans Undersaatter. Det gode Navn, han herfor nød, bevægede Hamborg til at vælge ham til Skytsherre. Ogsaa i Tydsklands almindelige Anliggender tog han virksom Deel, og i Kurfyrsternes Forsamling havde altid hans Stemme en særdeles Vægt. Han elskede Videnskaberne og fremmede dem ved Stiftelsen af Universitetet i Frankfurt. Han var selv ikke blot en dannet, men en lærd Mand, og hjemme i mange Videnskaber; Mathematik, Astronomi, Historie, Theologi var han saa vel bevandret i, at Lærde søgte Oplysning hos ham ved vanskelige Spørgsmaal; han forfattede

selv adskillige medicinske Afhandlinger; han talte flydende Latin, Fransk og Italiensk og stod i Brevveksling med flere af sin Tids lærde eller i det Mindste Videnskabs og Kunst elskende Mænd, som Leo 10, Kong Frants, Ulrik von Hutten; andre Lærde bevægede han til at lade sig ansætte ved Universitetet i Frankfurt eller komme til hans Hof, for at han kunde nyde deres personlige Dmgang. Han besad en saa stor Færdighed i at tale Latin, at han ved flere vigtige Leiligheder paa Rigsdagene, med Tilfidesættelse af hans geistlige Standsfæller, valgtes til at føre Ordet til fremmede Gesandter, der skulde modtages med et firkligt og lærd latinisk Foredrag. Dette var blandt Andet Tilfældet paa Rigsdagen i Augsburg 1530, hvor Joachim holdt Talen til den pavelige Gesandt Cardinal Campeggio. Hans Lærdom og Beltalenhed skaffede ham Navnet Nestor⁹). Den Betænkksomhed paa fremtidige Udvidelser, selv under nok saa sjæerne Udfigter, der blev egen for hans Efterfølgere, fandtes allerede hos Joachim: han fik af Keiser Maximilian Exspectance paa Holsteen, og sluttede en Overeenskomst med Hertugerne af Pommern, der senere bragte dette Land under Brandenburg.

Til Danmark vedblev Joachim under hele Kong Hans's og Christiern den Andens Regjering at staae i det venstabeligste Forhold, og han greb enhver Leilighed under de mange Forlegenheder, hvori disse Konger stødtes, til at vise sig som en god og tjenstvillig Svigersøn og Svoger. Under Striden med de Svenske benyttede Joachim sin Indflydelse hos Keiser Maximilian til at fremkalde dennes bekjendte Mandat af 1506 mod de Svenske, hvorved der forbødes de tydske Stæder alt Handelsfamqvem med Sverrigs Indbyggere, ja disse endog — idet Keiseren gif videre end man havde forlangt eller kunde ønske — belagdes med Rigets Aagt. Da Lybekerne begyndte at bryde den for nylig sluttede Fred til Rykjøbing, gjorde Joachim sig den største Flid for at forhindre en Krig, der under de fortsatte Stridigheder med Sverrig kom Kong Hans saa ubeleilig, og da Krigen alligevel brød ud, sendte han sin Svigersvader tydske Krigsskoll til Hjælp. Han fortsatte

imidlertid i flere Aar sine Fredsbestræbelser, og det Lyffedes ham omsider, da han selv personlig havde begivet sig til Danmark, at mægle et foreløbigt Forlig i Flensborg 1511, der næste Aar gik over til den endelige Fred i Malmö. Imod Kong Christiern, som snart efter tiltraadte Regjeringen, viste han den samme Hjælpomsind, deels ved at understøtte hans Hvervninger af Krigsfolk i Lybskland, deels ved at mægle og underhandle for ham. Da Kongen ved sin Farbroders, Hertug Frederiks fjendste Optræden og ved et usformodet Fredsbrud af Lybekkerne, der handlede i Forstaaelse med Hertugen, og ved de store Banskueligheder, der ompændte ham i Rigets Indre, var bragt i den yderste Forlegenhed, ilede Joachim til Danmark og tilveiebragte et Forlig mellem sine to Svogre i Bordesholm 1522, der rigtignok vare saare ugunstigt for Christiern, men vel det bedste, der efter Omstændighederne kunde erholdes. Fra Bordesholm begav han sig til Lybek for ogsaa at bevæge denne Stad til Fred; men her formaaede han Intet at udrette. Faa Maaneder efter erfarede han, at Christiern ved en Forbindelse mellem den oprørske jydsk Adels og Farbroderen Frederik havde mistet sin Krone, og snart saae han ham og Dronning som Flygtninge i Lybskland¹⁰).

Joachims venstabelige Forhold til Danmark kom hans Egtfælle Elisabeth til Gode, da hun saaledes uden at vække hans Misnoie kunde fortsætte sin Forbindelse med Hjemmet og undertiden besøge sine Slægtninge der. Hun havde den Glæde engang at see sin Moder hos sig. Dronning Christine foretog sig i Foraaret 1504 snart efter sin Befrielse fra Fangenskab i Sverrig, og formodentlig isølge et Løfte, som hun under dette havde gjort, en Pillegrimsreise til det hellige Blod i Wilsnael. Denne Stad, beliggende i det nordvestlige Brandenburg ikke langt fra Elben, var berømt for tre Hostier, som efter en Kirkes Brand 1383 vare fundne usfortærede af Jlden, hver med en Blodsdraabe paa, og didhen valfartede i de to sidste Aarhundreder af Middelalderen mangfoldige fromme Pillegrimme. Paa denne Reise kom Dronningen sammen med sin Datter og tilbragte flere Dage i Selskab med hende, hvem

hun paa Grund af sit Ophold i Sverrig ikke havde seet siden Forlovelsen¹¹). Elisabet saae siden sin Moder og øvrige Slægt i Danmark, da hun i August Maaned 1515 var i Kjøbenhavn i Anledning af sin Broders Bryllup med Elisabet af Spanien¹²). Sidste Gang var hun i Danmark, da hun 1522 fulgte herind med sin Ægtefælle, hvis Bestræbelser for en Udsoning mellem Hertug Frederik og Kong Christiern hun ved sin Nærværelse skal have understøttet¹³). Af og til veglede hun Breve med sin Broder, og skrev da paa Dansk.

I den første Tid af Christiern den Andens Ulykke viste Joachim endnu den gamle Hengivenhed. Han opholdt sig paa Rigsdagen i Nürnberg, da han fik Efterretning om Oprøret i Danmark, og underrettede strax sin Ægtefælle om, at han i Forbindelse med sin Fætter Albrecht, Stormester for den tydske Orden i Preussien, og sin tilkommende Svigersøn, Hertug Albrecht af Mecklenborg, vilde samle en mægtig Hær og ile sin Svoger til Hjælp; en stor Skat, som han troede at vide, Christiern den Anden var i Besiddelse af, skulde give Midler til denne Hærs Udrustning¹⁴). Begivenhederne gik imidlertid saa hurtigt, at Kong Christiern allerede var flygtet fra Danmark, da Joachim skrev dette Brev. Da Kongen om Sommeren 1523 kom til Tydskland, samlede imidlertid ved Joachims og flere Fyrsters Bestræbelser en betydelig Hær, med hvilken man haabede at tilbageerobre Danmark. Som bekjendt mislykkedes dette Foretagende aldeles, og paadrog Kong Christiern Byrden af en umaadelig Gjæld til de Fyrster, som havde gjort Bekostninger til Krigstoget. Til Joachim alene maatte Kongen give Forskrivning paa 25,017 Gylden, hvilken Sum i nogle Aar ved Renter og nye Udlæg voksede til 68,000 Gylden¹⁵). Den nærmeste Tid efter det mislykkede Krigstog opholdt Kongen sig for det Meste i Sagen, i sin Morbroder Kurfyrst Frederik den Vises Land, hans Dronning derimod ved det Brandenburgske Hof. Men Forholdet mellem Joachim og Christiern var nu heel forandret; Svogerflabet med Nordens Konge, der tidligere havde været Joachim en Ære og Fordeel, blev nu en Byrde og Kilde til mangehaande Fortrædeligheder;

de Penge, han havde lagt ud for Kongen, kunde denne ikke betale, da den givne Frist var udløben; Kongens Obergang til Luthers Lære, der var Joachim en Bederslyggelighed, vakte hans store Harm; det nagede ham ogsaa, at man paa mange Steder sagde, at han ved sine flette Forholdsregler bar en stor Deel af Skylden for, at Toget mod Danmark var mislykket; hvilket ikke var ganske uden Grund, thi saa boglærd Joachim var og saa dygtig til at styre sit Lands borgerlige Anliggender, saa lidet forstod han sig paa Krig, og det var ganske imod de andre Krigshøvdingers, navnlig den krigskyndige Hertug Henrik den Yngre af Brunsvigs Dnske, at Overansørfelen var bleven betroet til Kursyrst Joachim. Sit onde Lune over disse fortrædelige Forhold lod Kursyrsten gaae ud over sin Hustru og Christierns Dronning, de to Elisabeter. I de Breve, som Dronningen under sit Ophold i Berlin vekslede med Kongen, forekomme mange Uttringer, der vidne om hendes piinlige Stilling. Hun ytrer oftere sin Glæde over, at Kongen ikke er der, thi hun veed af egen Erfaring, hvorledes man vilde plage ham. Engang skriver hun: „Kursyrsten sagde for mig, at vilde I ikke betale ham, da vidste han Raad til at faae Betaling af vore Fjender. Hvorledes han mener det, kan jeg ikke tænke, men jeg vil ikke raade Eder at sætte for megen Tro til ham. Thi jeg kan ikke mærke, at han mener det godt med Eder, men kun med Eders Penge; naar de først ere ude, da tykkes mig, at Venstab er og ude med ham. — Jeg kan aldrig være uden Sorg, jeg troer de gjør mig snart galen, saa handle de med mig her.“ En anden Gang: „Jeg længes mig ihjel efter Eder, min allerfjæreste Herre, og haaber I haver snart Bud efter mig.“ Og atter: „Jeg frygter for, jeg ikke forliges længe med Kursyrsten, og beder jeg Eder ganske gjerne, at jeg maa komme til Eder.“ Og atter igjen: „Jeg beder Eder, at I vil give mig Forlov at komme til Eder, thi mig tykkes, at Kursyrsten er kjed ved mig.“¹⁶⁾ Ved Hoffet i Berlin havde hun i denne strænge Tid en trofast Veninde i Kursyrstens Hgtefælle, hendes Svigerinde Elisabet, der hjalp og raadede hende, saa godt

hun kunde, og trøstede hende ved kjærlig Deeltagelse. Men Kurfyrstinden selv maatte lide Meget af sin hæftige Mand i Anledning af hans Misforhold med hendes Broder. Han vilde nøde hende til at skrive Maningsbreve til hendes Broder, og lod hende føle sin Brede, naar hun søgte Udflugter eller gjorde Udsættelse med denne piinlige Forretning. Den Hæstighed, som han maatte lægge noget Daand paa, naar han forhandlede med Kongen selv, lod han frit Løb imod sin Husfru. „Jeg vil ikke“, skriver han, „saaledes lade mig opholde eller affpise med Ord; kan Du med det Gode staffe mig Betaling af Din Broder, godt og vel; hvis ikke, saa vil jeg ikke ødelægges for Din og Din Broders Skyld, men have mine Penge, skulde jeg end sætte Liv og Guds derpaa og gjøre det, som jeg ellers helst vilde lade være.“ Kurfyrstinden led overordentligt under dette Forhold; thi hun elskede sin Broder med en sjælden Omhed og hans Ulykke var hende en bitter Sorg. At Christiern den Anden under disse Omstændigheder ikke nærrede de venligste Følelser mod sin Svoger, vil man finde rimeligt; men han udtaler sig i denne Tid ikke synderligt om deres personlige Mellemværende. Et lille Træk røber dog hans Stemning, idet han ikke kan tilbageholde en Uttring af Skadefrohed over et Uheld, der var tilstødt Kurfyrsten. Denne var tredie Paaftedags Aften 1524 gaaet ud fra Slottet med nogle enkelte Ledfagere for under Forklædning at gjøre alle Slags Optøier i Byen, men kom derved i Klammeri, blev pryglet og fik et Saar i Halsen. Christiern omtaler dette med det Ønske, „at Gud vilde unde ham mere“, hvis han ikke forbedrede sig¹⁷).

I Juli 1524 begav Kong Christiern sig til Nederlandene, og Svogrene skiltes saaledes for en Tid, begge lidet fornøiede med hinanden.

Bisnop forbittedes Elisabets ægtefællelige Liv ved Tvisten mellem hendes Ægtefælle og hendes Broder. Dog var dette ikke Rilden eller Hovedgrunden, men kun en Tilvæxt til det Onde, der allerede tidligere fandt Sted. Allerede for længe siden havde Elisabets Livslykke faaet et Saar, der var

ulægeligt. Den Lidelse, som Moderen havde prøvet ¹⁸⁾, blev ogsaa Datterens Dval. En Deel Aar vare henrundne, uden at der findes Spor til, at nogen Misstemning eller Usamdrægtighed har forstyrret hendes og Kurfyrstens Samliv. Hun blev Moder til flere Børn, der opvogede sunde og karste. Den ældste, Joachim, Faderens Efterfølger i Regjeringen, fødtes 1505; derefter tre Døttre: Anna, født 1507, som 1524, i hvilket Aar Christiern den Anden opholdt sig i Tydskland, blev gift med Hertug Albrecht af Mecklenborg, der er bekjendt for sin Deeltagelse i Kong Christierns Sager og fornemmelig i Grevefeiden; Elisabet, født 1510, der 1524 blev forlovet og næste Aar gift med Hertug Erik den Ældre af Brunsvig; Margrete, født 1511, der endnu var ugift. Hendes sidste Barn var Sønnen Johan, der fødtes 1513. Men ikke længe efter den Tid erfarede Elisabet, at hendes Ægtefælle hengav sig til Frillelevnet; en uægte Søn, Achatus af Brandenburg, fødtes ham 1516. Ellers er der intet videre bekjendt i det Enkelte om dette Kurfyrstens Levnet, som Kilder og Forfattere gaae skyndsomt hen over; men saa meget fremgaaer af flere Uttringer, at Kurfyrsten har drevet det med en meer end almindelig Grad af Skamløshed og Frækhed, uden Sky eller Tilbageholdenhed, og at han har levet ikke med en Enkelt, men med Mange i Flæng. Dette Levnet fortsatte Kurfyrsten siden uden Afbrydelse. Elisabet var kun 29 Aar, da hun gjorde denne bittere Dpdragelse; hendes Børn endnu smaae og tildeels i den spæde Alder. Fra dette Dieblif af var hendes Fred forstyrret og hendes Livs Lykke borte. En anden Kvinde havde maaskee baaret en saadan Skjæbne med et lettere Sind og endda vidst at afvinde Livet en lys Side; men Elisabet hørte til de Naturer, paa hvem Alt falder tungt, og hvem selv mindre Sorger kunne trykke haardt, end siige en saa stor Hjertesorg. Dog besad hun saa megen Selvbeherfskelse og Taalmodighed, at Verden ikke mærkede hendes Kummer, og Alt vilde vel være gaaet stille hen, hvis ikke andre Ting vare stødte til ¹⁹⁾.

Blandt de Videnskaber, som Joachim især holdt af at sysele med, var Astronomien; men han deelte sin Tids over-

troiske Mening om Stjernernes Indflydelse paa Menneskenes Skjæbne, og hans Studium gif derfor meest ud paa gjennem Jagttagelse af Stjernernes Bevægelse at komme til Kundskab om det Tilkommende; man tillægger ham flere Forudsigelser om det brandenborgske Huses fremtidige Storhed. Fra den ene Overtro gif han til den anden, og fordybede sig i allehaande mystiske Kunster; hvo der var erfaren i slikt, fandt en god Modtagelse ved hans Hof, og flere uværdige Personer benyttede sig af hans Overtro til at skaffe sig utilbørlig Indflydelse. Det var en almindelig Mening, som ikke blot var herstkende i hans eget Land, men selv ud over dette Grændser, at Joachim var kyndig i den sorte Kunst, og derved satte meget igjennem, som han ellers ikke vilde have været istand til. Paa sit Slot havde han flere Personer, baade Mandfolk og Fruentimmer, som vare berygtede for Trolddom. I vore Dage ville de Fleste lægge ringe Vægt paa denne Kurfyrstens Overtroisthed og Syslen med Vandeverdenen, og næppe troe, at det kunde give Anledning til at forstyrre den huuslige Fred. Men Elisabeth tog sig denne Ting meget nær. Hun kunde efter sin alvorlige og strænge Gudsfrøgt ikke Andet end betragte sin Hægtefælles hemmelighedsfulde Syslen med det Overnaturlige og hans Omgang med Folk, der vare berygtede for at staae i Samsund med onde Aander, som en stor Ugudelighed, der let kunde nedkalde Guds Straf over Kurfyrsten og hans hele Huus. Det var hende en Gru, at slikt hedenst Overtro skulde foregaae paa det Slot, hvor hun selv og hendes Børn boede. Hun var heller ikke blind for den Skade og Ulykke, som hine Personer anrettede ved at misbruge den Tilid, Kurfyrsten satte til dem, til Opnaaelse af deres egne slette Diemed. Kurfyrsten lod haant om de Klager og Advarslar, hun oftere fremsførte for ham. Gengang var hun dog nær ved at overtude ham. En af hans Stjernetydere havde sagt, at paa en vis Dag vilde der opstaae et saadant Uveir, at hele Berlin vilde forgaae. Da Kurfyrsten havde en blind Tro paa Stjernetyderens Sanddrubed og Forudsigelsesøve, blev han meget urolig og begav sig paa hiin Dag med sin Hustru, sine

Børn og sit hele Hof ud paa Landet under ængstelig Forventning af hvad der vilde skee. Men den største Deel af Dagen hengik, uden at noget Overordentligt indtraf. Da tog Elisabet Mod til sig og bad ham, ikke lade sig skræmme af slige Spaadomme, da han paa alle Steder stod i Guds Haand, hvem han alene burde frygte; det sømmede sig jo ogsaa for ham som Kurfyrste og Christen uden Frygt at vente enhver Skjæbne der, hvor hans Kald og Stilling fordrede det. Disse Ord gjorde Indtryk paa Kurfyrsten, han lod spænde for og kjøre tilbage til Berlin; men førend de naaede Byen, udbrod et Uveir og et Lyn dræbte Rudsken og fire Heste lige foran Slotsporten. Paa denne Maade frelstes nogenlunde Stjernetyderens Kredit, og Kurfyrsten blev fast i sin Tro ²⁰).

Men kunde Elisabet end med Laalmodighed og uden høirostet Klage bære den Krænkelse, der overgik hende som Kvinde og Moder, og kunde hun lade det blive ved Forestillinger og Advarsler imod hendes Egtesælles overtroiske Bæsen, der var hende saa vederstyggeligt: saa var der dog een Sag, i hvilken ingen Rømpelse eller Eftergivenhed var mulig; det var hendes Christelige Tro, og heri var hun i en uforsonlig Strid med sin Egtesælle. Det var ved denne Tid, at Luther havde begyndt sin Reformation, og Christendommens Fornæelse bragte ligesom dens første Forfyndelse Tvedragt ind i Husene og adskilte Forældre og Børn, Mand og Hustru. Kurfyrsten var en forbitret Modstander af Luther og fast overbeviist om Rigtigheden af det gamle kirkelige System, som han ved theologiske Studier havde gjort sig fortrolig med og befæstet sig i. Allerede ved Luthers første Optræden sølte han sig ubehagelig berørt, da denne angreb Afladsstrammeren Johan Tegel, der stod under Beskyttelse af Joachims Broder Kurfyrst Albrecht af Mainz. Efter Joachims Tilskyndelse toge derfor Lærerne ved hans nystiftede Universitet i Frankfurt sig af Tegel, gjorde ham til Doktor i Theologien og skreve imod Luther. Paa Rigsdagen i Worms var Joachim blandt de Fyrster, der raadede til, at man ikke skulde holde Luther det givne Leide, men bemægtige sig hans Person, og Luthers Bibeloversættelse for-

bød han under streng Straf i sine Lande; de lutheriske Prædikanter, der faldt i hans Magt, lod han fængsle. Under Forhandlingerne paa Rigsdagen i Augsburg udtalte han sig med en saa lidensfabelig Hæftighed imod de Fyrster, der beskyttede Protestanterne, at de andre katholske Fyrster maatte lægge sig imellem, og selv Keiseren misbilligede hans Ord og Adfærd. Ved en anden Leilighed yttrede han, at han hellere vilde sætte Liv og Guds paa Spil, og aldeles gaae til Grunde, end indgaae noget Forlig med Protestanterne. Af sine Søner tog han kort før sin Død den edelige Forsikkring, at de vilde hævde den katholske Lære i deres Lande. For en Mand af en saadan Stemning maatte det være en strækkelig Opdagelse, der kunde drive ham til det Yderste, naar han erfarede, at hans Nærmeste vare gaaede over til den forhadte Lære.

Den nye Lære havde allerede været forkyndt adskillige Aar af Luther, uden at det synes, den har gjort noget Indtryk paa Kurfyrstinde Elisabet eller rokket hendes Tro paa det, hun fra Barn af var vant til at betragte som uomstødelig Sandhed. Det var under Samlivet med hendes Broder, den landsflygtige Kong Christiern, som i Efteraaret 1523 kom til Sagen og Brandenburg, at en fuldkommen Forandring foregik i hendes religiøse Overbeviisning. Da den Hær, paa hvilken Christiern den Anden havde sat alt sit Haab om sine Rigers Gjenerobring, havde opløst sig, førend den endnu ret var bleven samlet, og saaledes det hele Foretagende, som Kongen saalænge og under saa store Vanskeligheder havde forberedt, aldeles var strandet, kom han nedbøiet og modløs til sin Morbroder Kurfyrst Frederik af Sagens Slot i Lochau. Efter et kort Ophold her begav han sig til det nærliggende Kloster Schweinitz. Fremtiden havde aldrig ligget mere mørk for ham, al jordisk Hjælp syntes at svigte; hans nedbøiede Sjæl trængte til at styrkes ved en høiere Trost. Han bad Luther, hvis Lære han kjendte og tidligere havde søgt at skaffe Indgang i Danmark, komme til sig. Luther kom, ledsaget af Melancthon, til Schweinitz, og prædikede for Kongen. Han gjorde et dybt Indtryk paa denne, og Kongen yttrede efter Prædikenen, at

han aldrig havde hørt Evangeliet saaledes forkynde og aldrig vilde glemme det.

Kurfyrstinde Elisabet var samlet med sin Broder i Schwein; ogsaa hun, der var saa haardt prøvet i Livets Modgang, blev stærkt bevæget ved Luthers Ord, og tilskyndet ved Exemplet af en Broder, der var hende saa kjær og som altid udøvede en saa stor Indflydelse paa hende, sluttede hun sig til den nye Lære. I denne indviedes hun nøiere ved Omgang med sin Svigerinde Dronning Elisabet, der i de nærmest følgende Maaneder opholdt sig ved Hoffet i Berlin, og snart efter, paa Rigsdagen i Nürnberg gav et stort Exempel paa en frimodig Bekjendelse af Troen, idet hun hverken ved indtrængende Bønner eller truende Forestillinger af sin Broder Hertug Ferdinand lod sig røkke i sin Standhaftighed. En Tidlang forblev Kurfyrsten ubekjendt med sin Hustrues Troesforandring; men i det Seneste i Sommeren 1525 maa han være bleven vidende derom. Hans Brede var ubestrikelig; men hans Brede og Forbittrelse var ikke Elisabets eneste eller største Lidelse ved denne Leilighed. Hun var forberedt paa, at Kurfyrsten ved en eller anden Leilighed kom efter den Forandring, der var foregaaet med hendes Tro, og hun kjendte ham for godt, til ikke at vide, at han ikke vilde tage denne Opdagelse med Ræmpe; men det Piinlige forogedes derved, at det var Datteren, som røbede sin egen Moder; den unge Elisabet enten af Letsindighed eller ved Forlokkelse aabenbarede Kurfyrsten, at hendes Moder havde nydt Nadverens Sakramente under begge Skikkelser. Hans lidensflabelige Hestighed gif saavidt, at han truede at ville tage sin Hustru af Dage. Elisabet har selv i et Brev af 7de September 1525 til Joachims Fætter, Hertug Albrecht af Preussen, der nylig havde antaget den protestantiske Lære og gjort sig til verdslig Herre af den preussiske Ordens Lande, beskrevet den Glendighed, hvorunder hun levede. Hun skriver heri: „Jeg giver Eder af Christelig Kjærlighed i al Fortrolighed og Hemmelighed tilkjende, at Eders Fætter, min Egteherre, er bleven mig ganske fjendt og hadst for Guds Ords Skyld, og jeg maa derover lide megen

Førfølgelfe og Førfhaanelfe. Kunde han førdærve mig paa Sjæl og Legeme, Være og Belfærd, faa gjorde han det hjertelig gjerne; og felfv har jeg hørt ham fige, jeg ffulde vogte mig det Bedfte jeg kunde, men dog ffulde jeg ikke kunne tage mig faa godt iagt, at han jo nok ffulde lade mig Noget give ind. Og jeg troer ogfaa gjerne, at hvis det kom an paa ham, faa vilde han opfyldte fine Ord. Guds Villie ftee. Jeg frygter ikke, min Christus vil vel bevare mig. Jeg troer ogfaa, det gaaer min Søn ikke stort bedre, men nu ere de igjen Benner. De have nu en Sandfigerinde, der ffuld fige dem alle tilkommende Ting, og hvad hun drømmer, det ffuld altfammen være sandt. Ingen faaer Lov til at forsvare fig, og hun bringer Mange fra Liv, Være og Guds. Endnu er alt godt, men jeg frygter dog, at hun tilfildft fyrter Fader og Søn i Førdærvelfe. Jeg beder Eder for Guds Skyld, at I fom en chriftelig Fyrfte og fom min Tiltro er til Eder, vil vaage over, at det ikke bliver bekjendt, at dette kommer fra mig; det gaaer heelt underligt og fælfomt til." — Nogle Uger senere fskrev hun til den ffuldme Fyrfte: „Gid Christus vilde oplyfe min Vægteherre, at han maatte komme til den rette Erkjendelfe af Gud og fig felfv; det vilde være mig den høiefte og ffuldte Glæde paa Jorden. Kunde I gjøre eller raade noget Godt dertil, faa haaber jeg, I ingen Flid vil ffuldpare" 21).

Efterat imidlertid det ffuldte Udbrud af Kurfyrftens hæftige Brede havde udtømt fig, lagde Stormen fig, og en noget roligere, om end beftandig trængfelfuld Tid paafulgte. Elisabet lod Luther ffuldørge, hvorledes hun ffuldte forholde fig i fin vanfkelige Stilling; Luthers Svar er ikke bekjendt, men af hans Uttringer ved lignende Veiligheder tør man vel antage, at han har tilraadet, at hun i det Udvortes og i Ceremonierne ffuldte ffuldøre fig efter fin Mand, men iøvrigt holde faft ved Guds Ord.

Christiern den Anden kom om Førfaaaret 1526, da Dronning Elisabet var død, efter henved to Aars Ophold i Nederlandene atter til Lydfkland. Mellem ham og Joachim opftod nu et Førfhold, der var langt venligere og ffuldtrøligere, end man ffuldte have ventet efter alt det, der var gaaet forud.

Joachim, der var en stor Jagtelster, skrev flere Gange venligt til ham og sendte ham snart et snart et andet Stykke Bildt, som han bad ham nyde i Selstak med sin Søster Kursyrstinden og Prindserne. Dog fik ogsaa Kongen Prover paa hans katholske Religionsiver. Han havde erfaret, at Kongen en Helligaften havde spist Kjød, og at baade han og hans Tjenere oftere paa denne Maade paa Fest- og Fastedage havde sat sig ud over den katholske Kirkes Forstrifter, selv naar han opholdt sig paa Slottet i Berlin. Han tilskrev ham i den Anledning, Dagen efter at et saadant Brud paa Kirkens Orden var skeet, et alvorligt Brev, hvori han blandt andet yttre: „Vi bede Ed. kongl. Høihed flittigen, at I for Fremtiden vil undgaae slige og lignende Forseelser imod den hellige kristelige Kirkes gamle hævede Skik og Orden, og heller ikke tillade Eders Tjenere det, men holde Eder som en kristelig Konge efter Kirkens Forstrifter, som Eders salig Forældre og Forsædre have gjort, der endte deres Regjering lykkeligt, toge en salig Afsted med Verden og uden Tvivl have faaet deres Belønning af Gud.“ Han sluttede med den Erklæring, at han ikke kunde eller vilde taale sligt, saalænge Kongen opholdt sig i hans Lande og nød hans Leide. Men denne Misstemning var forbigaaende. Kongen viste den mærkbardige Gave, han besad, til at beherske dem, han kom i personlig Berørelse med, og lede og boie deres Villie efter sine Ønsker, idet han bevægede Kursyrsten til at understøtte sig til et nyt Tog mod Danmark, uagtet den store Pengespilde han havde havt af det første mislykkede Tog. Dog var det fornemmelig den opoffrende Søster, som med sin Hgtefælles Samtykke gav Kongen den betydeligste Understøttelse. Hun overlod ham sine Halsbaand, Ringe, Kjeder, Brystnaale, forskjellige andre Aenodier og Smykker, selv nogle Kjoler besatte med kostbare Perler, tilligemed en Deel Sølvstøi, hvilket alt vurderedes til 24,308 Gylben. Men denne Hjælp var ikke tilstrækkelig. Det kom ikke engang saavidt med dette Tog, som med det forrige; den eneste Virkning, som Forberedelserne frembragte, var, at Frederik den Første kom i nogen Uro ved Rygterne,

som gif om det forestaaende Tog, og maatte træffe Modanstalter. Om Efteraaret 1526 vendte Christiern den Anden tilbage til Nederlandene; Klenodierne tog han, til stor Misfornøielse for Kurfyrsten, med sig, for at benytte dem, naar en gunstigere Leilighed fremsød sig. Som sædvanlig lod Kurfyrsten sit onde Lune gaae ud over Elisabeth, der ikke var istand til at nægte sin Broder Noget ²²).

Hun elskede ogjaa denne Broder med en aldrig svigtende Kjærlighed. For ham var hun istand til enhver Opoffrelse. At hengive sine Smykker og qvindelige Prydelser for ham, var hende noget lidet; hans Ulykke, Farer og Modgang stode hende altid for Tanke og vakte en Bekymring, for hvilken hendes egne Sorger og Gjenvordigheder, sjælelige og legemlige Lidelser traadte tilbage. Hendes Trøst var „Gud den Almægtigste og hendes hjærtens allerkjæreste Broder“. Der forekomme i Brevene fra forskjellige af Kongens Tjenere en Mængde Htringer, som vidne om, hvorledes hun bestandig var fylbt af Tanken paa sin Broders Skjæbne. Blandt andre skriver Christiern Winter engang ²³): „Jeg veed visseligen, at intet Menneſke haver større Sorg for Ed. Naade her paa Jorden end Eders Søster; ja jeg troer sandeligen, at hun haver større Sorg for Eder, end I haver for Eder selv. Hvad gjør det Andet, at hendes Naade ligger inde, skundom syg og ilde tilpas otte Dage, fjorten Dage, end den store Sorg, at hun frygter Eders Naade skal komme noget til og blive forraadt. Og til alle dem, der komme og spørge efter Eders Naade, sender hun strax Bud og spørger, om de vide ingen Tidende om Eder, eller hvor I er. Jeg veed visseligen, hendes største Begjær og Husvælelse er det, at hun kunde engang blive trøstet med, at Ed. Naade maatte fange Eders Lande og Riger igjen og komme til et vældigt og christeligt Regimente; det unde Eder Gud den Almægtigste.“ Mange af Kongens Tjenere, som vare stødte i Nød og Trang, fik for kortere eller længere Tid Ophold og Understøttelse hos Kurfyrstinden, som Jens Wittelsen Mønbo, Peder Stub, Albrecht Sondorf, Brovst Hans Hansen af Afsens, Poul Kempe o. fl.;

Andre modtog ved enkelte Veiligheder Pengehjælp fra hende, selv over hendes Evne, som Christiern Winter, Søren Korby; den sidste forstrakte hun med 1100 Gylden ved hans Tilbagekomst fra det russiske Fangenskab.

Blandt dem, der nød hendes stadige Understøttelse, var den ovennævnte Poul Kempe. Han opholdt sig oftere hos hende, prædikede for hende og stod i det Hele paa en fortrolig Fod med hende. Det er imidlertid at tvivle paa, at hun i ham havde nogen heldig Raadgiver. Han var en Mand fuld af lidenskabelig Hæftighed mod alle dem, der vare Modstandere af de nye Læresætninger; han havde langt mere end han elskede, skøndt han i sine salvesfulde Breve idelig fører Kjærlighed i Pennen; endog mod sine Medbrødre i Landsflygtigheden viser han sig ofte hadst og skinsyg. En Mand som han kunde ikke bidrage til at befæste den forstyrrede Fred i det kurfyrstelige Huus, eller læmpe og jævne, hvor det behøvedes. Kurfyrsten omtaler han stedse i de hadefuldeste Udtryk; engang taler han om „den giftige Ulv“, som Kongen veed, hans Søster holder i Drene; en anden Gang skriver han: „Gud skal for Christi Skyld bestjærme Eders Søster, min kjæreste Frue, for sin umilde Herodes, med hvilken hun nødes til en stakket Tid (med Guds Hjælp) at være. Dog haabes mig, at det skal fuldkommes iblandt dem, som Kristus siger, jeg er kommen at stille Husfrue og Husbonde ad“²⁴).

Til de øvrige Sorger og Bekymringer, som hemsøgte den ulykkelige Fyrstinde, søiede sig ogsaa haarde legemlige Lidelser. Hun var ofte syg og sengeliggende; hun led af Melancholi ledsaget af hæftige Hovedmerter, et Onde, som hun uden Tvivl ligesom hendes Broder havde arvet efter Faderen Kong Hans, og som maatte næres og voxe ved de ulykkelige Forhold, hvorunder hun levede. Ogsaa plagedes hun af Diensygdom og svulne Fødder, imod-hvilket hun gennem Kongen søgte Raad hos kloge Koner i Holland, og navnlig hos Sigbrit, der stod i stort Ry for sin Lægekundighed. Den huuslige Ufred og den religiøse Uenighed med hendes Ugtefælle blev ofte Anledning til hæftige Sygdoms-

anfald. Ved Paasketid 1527 faldt hun i en farlig Sygdom. Da Kurfyrsten paa hendes Bægning at nyde Nadveren paa katholsk Viis, lod sig henrive til et af disse vilde Udbrud af Brede, som undertiden kunde komme over ham, og truede med at indspærre hende i et Fængsel, hvis hun ikke afstod fra sit Kjættteri. Netop ved samme Tid havde hun den Græmmelse, at den religiøse Tvist ogsaa traadte i Veien for hendes Datters Lykke. Hertug Ernst af Lyneborg havde friet til Datteren Margrete; Moderen glædede sig til dette Parti, fordi Hertugen hældede til den lutheriske Lære; men af samme Grund var Faderen imod det. Uagtet det var kommet saavidt, at Kurfyrsten havde meddeelt sit Lands Stænder, at hans Datter skulde giftes med Hertug Ernst, afbrød han alle Forhandlinger; da han ikke kunde formaae Hertugen til at give det Løfte, at han vilde modsætte sig den lutheriske Læres Udbredelse og afskaffe de Reformere i Kirkevesenet, han allerede havde begyndt²⁵).

Atter nærmede sig Paaskefesten, paa hvilken det var kirkelig Skik at nyde Nadverens Sakramente. Men denne de Christnes Glædesfest imødesaaes af Elisabet med Gru og Rædsel, thi hun forudsaae, at hendes Ægtefælle i Nar som issor med Bold og Trusler vilde trænge paa hende for at bevæge hende til at nyde Nadveren paa katholsk Viis. Saaledes gif det ogsaa. Da hun vedblev sin Bægning, truede Kurfyrsten at ville indspærre, eller som det kaldtes „indmure“ hende i et snævert Fængsel for Livstid, og han skal allerede have truffet Forberedelse dertil. Elisabet tabte aldeles Modet. Da ilede Broderen til for om muligt at tilvejebringe en Udsoning. Flere Forhandlinger fandt Sted, og som Kurfyrsten siden forsikkrede, lovede Elisabet, at hun i den tilstundende Paaske vilde sœie sig efter sin Mand, hvorimod Kong Christiern paaftod, at hans Søster havde forlangt Betænkningstid og blot lovet at give et christeligt Svar. Kort efter fandt en Sammenkomst Sted paa Landet udenfor Berlin mellem Kurfyrsten og Kong Christiern. Denne bebreidede ham hans haarde Opførsel mod Elisabet, hans ægtefællige Utroskab og hans

uchristelige System med Trolddomskunster; naar Kurfyrsten afstod fra alt dette og herefter levede som det sømmede sig en Christen Fyrste, da kunde Forholdet atter blive godt mellem ham og hans Hustru; ja Kongen lovede endog at ville forsøge at overtale sin Søster til at nyde Nadværen under een Skikkelse, og i det Niemed ved en ny Sammenkomst, som skulde finde Sted nogle Dage efter, Søndagen den 29de Marts, medbringe en Afhandling forfattet af Melancthon og Andre, som skulde vise, at man uden Skade for sin Samvittighed kunde nyde Nadværen under een Skikkelse. Et saadant Løfte paastaaer Kurfyrsten, at Kongen gav ved deres Møde paa Landet. Om saa er, da hør Kongen uden Tvivl ved flige Løfter og ved at aabne Udsigt til Estergivenhed fra Elisabets Side, søgt at gjøre Kurfyrsten tryk, for at han deslettere kunde udføre den Plan, han havde lagt for at udfrie sin Søster af den Nød og Uengstelse hvorunder hun levede. Dette er det rimeligste; thi Ingen kan antage, at Kongen virkelig vilde overtale sin Søster til at opgive den lutherste Lære; han viste jo ved det Skridt, han snart efter gjorde, at han for hendes Sikkerhed og Troesfrihed satte sig ud over alle de Ubehageligheder, som et Brud med Kurfyrsten og hans katholske Venner maatte medføre for ham selv. Det er isvrigt ogsaa muligt, at Kurfyrsten har lagt mere i Kongens Ord, end denne har meent. Thi Kongen indrømmer vel, at han i hiint Møde har lovet, at han, hvis Kurfyrsten forandrede sit Levnet, vilde søge at bevæge sin Søster til at vise sig lydig og estergivende, men dog kun forsaavidt Intet krævedes, der stred imod Guds Bud og Samvittigheden (doch der gestalt, das es nicht wider gottes geboth vnd gewissen were). Han vilde ogsaa, siger han, have indfundet sig ved den aftalte Sammenkomst den 29de Marts, men forinden havde han erfaret, at Kurfyrstens Hu aldeles stod til at fare frem med Haardhed imod hans Søster og indspærre hende i et Fængsel; derfor havde han forandret sin Beslutning.

Strax efter Mødet med Kurfyrsten begav Kong Christiern sig til Berlin og aftalte med sin Søster Planen til en Flugt,

der skulde unddrage hende for hendes Mand's Tyranni. Selv ilede han til Torgau for at vinde sin Morbroder Kurfyrst Johans Billigelse af dette overordentlige Skridt.

Med et tungt Hjerte forlod Elisabeth det kurfyrstelige Slot, der havde været hendes Hjem i 26 Aar, og hvor hun endnu havde tre Børn, en Datter og to Sønner, hvem hun selv giver det Vidnesbyrd, at de vare gode og kjærlige Børn. De bitre personlige Krænkelser, hun i mange Aar havde lidt, havde aldrig kunnet drive hende til en saadan Beslutning, hun bar dem taalmodigen; men sin Samvittighed vilde hun ikke lade tvinge, og for at bevare den fri, forlod hun Alt. Ledt af en Tjener og en Kammerjomfru sneg hun sig bort i en mørk Nat sidst i Martz 1528, og besteg en Bondevogn, som hun havde vidst at forstaae sig. Under ængstelig Frygt for, at man skulde opdage hendes Fraværelse paa Slottet og sætte efter hende, gik det i ilsom Flugt mod den sagnede Grændse. Undervejs gik noget itu paa Vognen; i Mangel af Andet rev Kurfyrstinden sit Hovedklæde af for dermed at sammenbinde det Sønderbrudte. Lige paa Grændsen mødte hendes Broder hende ledsaget af Adelsmanden Johan Dolzig, og førte hende til Torgau, hvor hun ankom Torsdagen den 26de Martz. Her var hun i Sikkerhed for det Første ²⁰).

Strax efter sin Ankomst tilkjendegav hun Kurfyrst Johan af Sagen Marsagen til sin Flugt og bad om hans Beskyttelse. Hun var rede til at underkaste sig hans og andre upartiske Fyrsters Kjendelse over sit Forhold og rette sig efter, hvad de fandt billigt og ret og hæderligt for hende at gjøre. Hun haabede, at han som en kristen Fyrste og hendes nære Slægting ikke vilde forlade hende i den Rød, hvori hun var stædt for sin Person, sin Ære og sin Tro. Men hvis han skulde have Betænkelighed ved at antage sig hende, saa vilde hun strax drage bort igjen og begive sig i Landsflygtighed, hvorhen Gud vilde føre hende og hendes Dine kunde vise hende Vei. Den ædelmodige Kurfyrst Johan viste ikke den Betrængte bort, men tilfagde hende sin Beskyttelse, uagtet han forudsaae, hvilket misligt Forhold han derved vilde komme i

baade til Kurfyrst Joachim og mange andre af de ibrig Katholiske Fyrster.

Kurfyrst Joachim gav sin Harme mod Christiern den Anden Lust i flere hæftige Skrivelser. Han paastod, at han, fra den Dag af han blev gift med Elisabet og indtil nu, aldrig enten i Ord eller Gjerning havde viist nogen Haardhed mod hende, men stedse opført sig imod hende som det egnede og anstod en Christen Fyrste og brav Mand. Naar han havde forlangt, at hun skulde nyde den hellige Nadvere paa samme Bils som hans og hendes Forældre og Forsældre og hele den Christne Kirke fra umindelige Tider havde gjort, da var han i sin gode Ret, og kunde fordre det, saalænge hun var i hans Huus og han hendes Ægteherre; dette vilde alle Christne Herter og Fyrster langt snarere bifalde end den nymodens Christendom, som Kongen saa ugenfindig holdt fast ved og forførte Andre til. Førend Kongen talte om ægtefabelig Utroskab, gjorde han bedst i at feie for sin egen Dør, og svare til hvad der blev sagt og skrevet om hans Forhold til Dyveke. Kurfyrsten havde i henved tre Aar, paa en Tid, da Kongen ingensteds vidste sig sikker, og Ingen vovede at give ham Leide eller laane ham Huus, fyrsteligen underholdt ham og hans Folk, og derved udsat sit Land og sit Folk for stor Fare og paadraget sig en Bekostning af 68,000 Gylden, som endnu var ubetalt: denne Belgjerning havde Kongen lønnet med i Mattens Mulm og Mørke at bortføre hans Hustru under Beskyttelse af det Leide, som Kurfyrsten selv havde givet ham, og saaledes handlet imod Guds og Herrens Bud og tilføiet det kurfyrstelige Huus en Beskjæmmelse, som aldrig vilde glemmes. Ja han havde endog som en Røver bortført Kurfyrstindens Smykker og Kostbarheder og et Gjældsbeviis paa 24,000 Gylden, han engang havde udstædt*). Denne hans

*) Kurfyrstinden havde, som hun skriver i et senere Brev, selv medtaget sine Kostbarheder; Kongen nægter at have borttaget noget Gjældsbeviis; men i alt Fald tilhørte ogsaa Gjældsbreuet Kurfyrstinden, thi det var udstædt for de Klenodier, hun, som tidligere bemærket, Aar 1526 laante sin Broder.

Fremfærd vilde for alle Mennesker tjene til at bekræfte Sandheden af Alt det, som hans egne Riger og Undersaatter, Hansestæderne og Andre havde trykt og malet og skrevet om hans tidligere onde Gjerninger. Han opsigde ham nu sit Leide, vilde være hans svorne Fjende og bad ham agte sig og Sine. Da Christiern den Anden med Hensyn til den sidste Trusel sendte Kurfyrsten en Afskrift af det keiserlige Leide, han havde, svarede Kurfyrsten, at han vel erkjendte Keiserens Leide for gyldigt, men deri stod Intet om, at han havde Lov til at øve Vold, bortføre hans Hustru eller bortføre hende ved fjætterff Værdom. For Resten holdt han sig til sit Forrige, og vilde ikke indlade sig i videre Disputation eller Skriftvexling med Kongen.

Derimod fortsatte han sine Underhandlinger med Kurfyrst Johan af Sagen og forlangte af ham, at han skulde udlevere Elisabet, der, som han paastod, uden Grund havde forladt ham. Kurfyrst Johan meddeelte Elisabet Joachims Brev; men hun erklærede med Føie, at hun ikke kunde vende tilbage uden at udsætte sig for endnu større Fare, end den hun havde undflyet, og gjentog sin Bøn om Beskyttelse. Joachims Forbring blev derfor afflaet af den sagiske Kurfyrste, der tænkte altfor ædelt og var for god en Protestant til at udlevere en Qvinde, der havde taget sin Tilflugt til ham for Troens Skyld. Foruden at Sagen i sig selv var saa vanskelig, saa egnede Tiden sig mindre end nogensinde til en mindelig Forhandling mellem katholske og protestantiske Fyrster, thi det var just ved denne Tid, at Otto Paß ved sine Meddelelser om et hemmeligt Forbund, som de katholske Fyrster skulde have indgaaet for at undertrykke de protestantiske, havde bragt Alles Sind i det hæftigste Oprør og fremkaldt en Mistænksomhed og Bitterhed, der vilde have endt med en indvortes Krig, hvis ikke Frygt og Tvivl om Udfaldet havde været stærkere end Bredden. Hvad i Særdeleshed den brandenborgske Kurfyrste angaaer, da havde hans Forbittrelse mod Christiern den Anden faaet ny Næring ved en tilfældig Omstændighed. En Adelsmand Niklas Mingkwiß til Sonnenwald var med en

Rytterflare falden ind i hans Land og havde overfaldet og plyndret Byen Fürstenwald, som tilhørte Bispfen af Lebus, og Kurfyrsten, som vidste, at flere af denne Ringkwizes Brødre engang havde været i Kong Christierns Tjeneste, troede, at Kongen havde sin Haand med i Spillet. Denne Mistanke var imidlertid ganske ugrundet; Ringkwizes Overfald var alene foranlediget ved en privat Feide med Bispfen af Lebus.

Christiern den Anden havde strax efter sin Søsters Flugt søgt at vinde Kong Ferdinands Deestagelse for hende; thi hans Stemme maatte blive af stor Vægt, da han under Keiserens Fraværelse styrede de tydske Anliggender som Stattholder. Men ved Kong Ferdinands Hof herskede den ugunstige Stemning mod Kong Christiern og hans Søster; det som skulde tjene til Undskyldning og Forsvar blev netop betragtet som den værste Brøde; man saae i den hele Sag kun et nyt Beviis paa Kongens bekjendte Voldsomhed og en ny Prøve paa den protestantiske Frækhed, der traadte baade borgerlige og kirkelige Love under Fødder. Christiern den Anden begav sig selv til Prag for mundtlig at forhandle med Kong Ferdinand; han fandt en høflig, men kold Modtagelse. Kong Ferdinand vilde end ikke tilstaae ham det Leide, han begjærede for sig og sin Søster og som han lagde saa megen Vægt paa, fordi Kurfyrst Joachim havde opsagt ham sit og vægrede sig ved at erkjende det Leide, han tidligere havde af Keiseren. Uagtet Ferdinand var keiserlig Stattholder, undskyldte han sig med, at han ikke havde Fuldmagt og henviste Kongen til den keiserlige Kammerret. Forresten opfordrede han Kongen til at stifte Fred mellem Wgtefællerne og bevæge Elisabet til at vende tilbage. Ogsaa Elisabet modtog fra Kong Ferdinand en alvorlig Formaning om at gjøre den givne Forargelse god ved bødferdig at vende tilbage til sin Wgtefælle. Elisabet erklærede sig villig til at lyde, men stillede sine ufravigelige Betingelser. Hun forbrede først og fremmest, at hendes Wgteherre skulde tillade hende uden nogensomhelst Forhindring at høre Evangeliet og Guds Ord og til den Ende indrømme hende at have en evangelisk Prædikant hos sig, der baade

kunde forkynde Ordet og meddele det hellige Sacrament under begge Stikkeher. Denne Fordring vilde hun for intet verdsligt Hensyn frasalde; thi man bør adlyde Gud mere end Menneskene. Naar Kurfyrsten indrømmede dette Hovedpunkt, og med sine geistlige og verdslige Raader udstædte en Forsikring om ubrødelig at ville holde det, saa vilde hun begive sig tilbage til hans Land og opholde sig paa sit Enkegods, og der tilbringe sin øvrige Tid i Røghed. Fremdeles: saafremt Kurfyrsten igjen vilde have hende som sin Egtehustru, da maatte han aldeles aflade fra sit frække uchristelige Grillelevnet. Dette hans utugtige Levnet havde hun, kjøndt med Besvær og Smerte, i mange Aar baaret med Laalmodighed, og hun vilde fremdeles have vedblevet saaledes og fundet sig i, ikke at agtes høiere end den ringeste Tjenestepige paa Slottet, hvis han ikke ogsaa havde villet tvinge hende fra Guds Ord ²⁷). Dernæst fordrede hun, at Kurfyrsten ganske skulde høre op med det Trolddomsvæsen, som han daglig og offentlig øvede, og vise sine Troldmænd og Troldkvinder ud af Landet. Endelig skulde han forpligte sig til igjen at være hendes Broders, Kongen af Danmarks Ven, og med Forglemmelse af den sidste Tids Uenighed staae ved sine tidligere Løfter om at hjælpe ham til sine Rigers Erobring.

Saadanne vare de Betingelser Elisabet gjorde; men de vare af den Bestaaffenhed, at det Øbrig var at vente, at Kurfyrst Joachim skulde gaae ind paa dem. Han forkastede dem som uantagelige og fornærmelige.

Efterat dette Forsøg saaledes ganske var mislykket, prøvede Sonnen Joachim paa at tilveiebringe en Udsoning mellem sine Forældre. Han skrev til sin Moder og bad hende betænke, hvor bedrøvede hendes Børn maatte være over den Uenighed, der skilte hende fra deres Fader; for sine Børns Skyld burde hun komme tilbage, da kunde endnu Alt blive godt. Til Christiern den Anden skrev han paa samme Tid, at, som man havde berettet ham, havde Kongen ladet sig forlyde med, at han snart vilde komme til Berlin og bringe sin Søster med og igjen blive Kurfyrstens Ven. Over denne

Efterretning var han bleven meget glad, og i Haab om at udrette noget godt, havde han meddeelt sin Fader den. Denne havde dertil yttret, at Kongen aldrig kunde gjøre en bedre Gjerning, end naar han, der havde bortført hans Hustru, ogsaa bragte hende tilbage; naar hun da indstillede sig, uden at gjøre nogen Betingelser, og medbragte hvad hun havde taget med sig, og afstod fra sin Bildfarelse om Rødveren og det øvrige Rjættteri, og herefter viste sig lydig og søielig; og naar Kongen ligeledes opfyldte sin Skyldighed med Hensyn til Gjalden og de laante Akenodier: saa vilde han glemme alt hvad der var skeet, behandle Elisabet som sin Hustru og Kongen som sin Svoger og Ven. Dette ansaae den unge Joachim for en god Udvei til at komme ud af denne sørgelige Forvikling, og han beder derfor Kongen indstændigen at komme og bringe Kurfyrstinden med, og det jo før jo heller; thi jo flere Fremmede der Blandede sig i denne Sag, desto værre blev det. Han havde isvrigt gjort dette Skridt paa egen Haand og uden sin Faders Vidende; men han vilde indestaae for Kongens personlige Sikkerhed og et heldigt Udfald af Sagen, naar Kongen blot vilde komme.

Elisabet kan ikke være bleven meget glad ved at høre, at hendes Søn havde fundet slige Vilkaar antagelige, og havde kunnet ønske, at hun paa den Naade skulde vende tilbage; men hun har vel formoded, hvad der ogsaa var meget sandsynligt, at Sønnen her ikke handlede af egen Drift, men efter Faderens Tilskyndelse, skjøndt han i Brevet nægter det; thi Faderens Stolthed krympede sig ved at indlade sig i nogen umiddelbar Underhandling med Christiern den Anden, da han eengang havde erklæret, at han ikke vilde have mere med ham at gjøre. Elisabet fandt imidlertid, som man kan tænke, Kurfyrstens Betingelser ligesaa uantagelige, som han havde fundet hendes. Svigersønnen Hertug Albrecht gjorde endnu et Forsøg paa at mægle; men ogsaa han fandt snart, at Banffelighederne for en Tilnærmelse vare uøverbundelige.

Da saaledes alt Haab om Udsoning var udslukt, opfyldte Kurfyrst Johan troligen det Tilfagn, han strax havde givet

Elisabet, ved ædelmodigen at sørge for den forladte Fyrstinde. Han anviste hende Slottet Lichtenberg ved Elben i Nærheden af Wittenberg til Opholdssted og gav hende de fornødne Midler til Underhold. Her tilbragte hun en Række af Aar, og forblev der endog, efterat det ved hendes Mand's Død, som indtraf allerede 1535, var blevet hende muligt at vende tilbage til Brandenburg. Af og til kom hun vel til sit Enkesæde Spandau, men søgte snart tilbage til Lichtenberg, der tiltrak hende ved sin Stilhed og Ro, og endnu mere ved Luthers Nærhed. Han kom ofte til hende paa Lichtenberg og tilbragte Middagen med hende under Samtaler, der trøstede og opmuntrede hende; hun besøgte ogsaa jævnlig ham i Wittenberg, og opholdt sig engang tre Maaneder i hans Huus. Af og til glædedes hun ogsaa ved Besøg paa Lichtenberg af sine Børn, selv medens Kurfyrst Joachim levede. Aaret 1545 var det sidste hun tilbragte paa dette Slot; Luther døde i Begyndelsen af det følgende Aar, og snart efter udbrød Religionskrigen, der gjorde Opholdet paa Lichtenberg usikkert og uhyggeligt. Fra den Tid af levede hun bestandig paa sit Enkesæde i Spandau ²⁸).

Christiern den Andens Breve til hans Søster ere ikke til, eller i det Mindste ikke tilgængelige; og medens der af hans Søsters Breve, eller af hendes ~~U~~tringer, som meddeles paa anden Haand, og af mangfoldige Træl af hende, der ere bekendte, overalt lyser os en Kjærlighed indøde, der var beredt til enhver Opoffrelse for Broderen, savner man i det Hele en lignende Oplysning om Broderens Stemning. Man kunde derfor med nogen Grund tvivlende spørge, om ogsaa Kongen gjengjældte sin Søsters Kjærlighed, eller om han kold og egennyttig kun tog uden at give igjen. Om hans Følelser vil man imidlertid ikke tvivle, naar man kjender et enkelt Træl fra hans Fængselstid paa Sønderborg. Da der blev Spørgsmaal om at bringe ham fra dette sørgelige Fængsel og anvise ham et friere og bedre Opholdssted, var det en af de Begjæringer, han under Forhandlingerne herom gjorde, at han frit maatte skrive til sin Søster, og at hun maatte komme og boe

hos ham, hvis hun vilde. Han havde ligesaa lidt glemt hende som hun ham i de mange sørgelige Aar, der vare hengaaede, og med hende vilde han helst dele den lysere Fremtid, der syntes at aabne sig for ham. Men ogsaa af hele Kongens Færd ved hans Søsters Flugt og de følgende Forhandlinger fremgaaer det noksom, hvorledes han for hendes Skyld aldeles tilfidsatte sine egne Interesser. Foruden Kurfyrsten af Sagen, vare Joachim af Brandenburg, Kong Ferdinand, Regentinde Margrete i Nederlandene og Keiser Karl de, han fornemmelig havde at støtte sig til, hvis han vilde tænke paa igjen at komme i Besiddelse af sine Riger. Alle disse sjærnede han fra sig og gjorde til bittere Fjender ved sin Medvirkning til Kurfyrstindens Flugt. Kurfyrst Joachim, der hidtil havde staaet paa saa spændt en Fod med Kong Frederik af Danmark, nærmede sig ham nu og sluttede Forbund med ham, og da Kong Frederik nogle Aar senere, 1531, i Anledning af Christiern den Andens truende Rustninger, yttrede Bekymring for, at Christiern ligesom tidligere skulde faae Hjælp fra Brandenburg, skrev Joachim til ham, at han kunde være ganske rolig, thi han var og vilde fremdeles vedblive at være Kong Christierns assagte Fjende. Regentinde Margrete, der længe havde været misfornøiet med Kongen for hans „Lutheraneri“, og for meget andet, der var hende ubehageligt, havde hidtil dog holdt sin Brede i Tøjme, og altid udvortes behandlet Kongen med en Høflighed og Hensynsfuldhed, der skildtes hans Stilling og Slægtskab med Keiserhuset. Men nu gav hun sin længe gjæmte Fortørnelse frit Løb, og tog ikke i Betænkning, at lade Hans Mikkelsen og flere af Kongens Tjenere, der gave Forargelse ved deres lutheriske Kjætter, sætte i et haardt Fængsel. Keiseren, til hvem hun skrev og klagede over Kongen og hans Tjenere, blev saa opbragt, at han gjenoptog en Tanke, han tidligere havde havt, nemlig at arbejde paa at faae Kong Christierns Søn, den unge Hertug Hans, erkjendt i Danmark som Kong Frederiks Efterfølger, men aldeles opgive Faderen, der viste sig at være en usforderlig Kjætter, som allevegne anrettede Fortræd og Forstyrrelse.

Endnu et Par Aar senere var Keiserens Brede saa stor, at han aldeles ikke vilde høre tale om Kurfyrstinde Elisabet, naar Kongen søgte at stemme ham til Gunst for hende ²⁹).

Da Christiern den Anden ved Opoffrelse af sin Tro havde gjenvundet Keiser Karls Benfald, og Udfigt aabnede sig for ham til ved keiserlig Understøttelse at gjenvinde sine Riger, blev han ikke lidet bekymret ved Tanken om, hvorledes det skulde gaae hans Søster, naar han drog bort. Han frygtede for, at Kurfyrst Johan af Sagen skulde lade den Fortørnelse, han naturligen maatte føle over hans Tilnærmelse til Keiseren og hans Fornægtelse af den protestantiske Lære, gaae ud over Søsteren, og unddrage hende den Bestyttelse, han hidtil havde ydet hende. Ogsaa vidste Kongen, at Elisabet ved denne Tid truedes i sit Ophold i Sagen ved en ny Opfordring om at begive sig tilbage til sin Ægtefælle, som Keiseren efter den brandenburgske Kurfyrstes Forlangende havde ladet udgaae til hende. Christiern den Anden skrev i den Anledning oftere til Kurfyrst Johan, blandt andet under Opholdet i Augsburg 18de Juni 1530, og bad ham indstændigen at vedblive at tage sig af hans forladte Søster; han vilde aldrig glemme ham denne Tjeneste, og naar han, som han haabede, snart igjen kom i Besiddelse af sine Riger, skulde han vise sig taknemmelig i Gjerningen; han erkjendte, at Kurfyrsten maaskee i den nærmeste Fremtid vilde komme til at lide endnu større Ubehageligheder for hans Søsters Skyld, end dem han allerede havde havt, da det stod til at berygte, at Keiseren vilde lade Sagen forfølge gennem Kammerretten for derved at tvinge Kurfyrsten til at udlevere Elisabet til hendes Ægteherre; denne Fare bad han ham at forebygge ved i Tide at føre Elisabet til et sikkert og hemmeligt Sted, som hun selv skulde angive. Kurfyrst Johan beroligede Kongen ved gjentagne Forsikringer om, at han aldrig vilde forlade Elisabet, og at man kunde stole paa hans eengang givne Ord. Keiserens Opfordring til Elisabet om at vende tilbage til sit Hjem tilbagesviste hun med samme Bestemthed og Værdighed som den tidligere fra Kong Ferdinand; og Keiseren lod det saa blive derved. Elisabet

nærede paa denne Tid noget Haab om, at Keiserens Søster Maria, forhen Dronning i Ungarn, der nylig havde efterfulgt Margrete som Statholderinde i Nederlandene, skulde blive hende en Beskytterinde. Det var, at vente, at Maria som Qvinde vilde føle Deeltagelse for en Fyrstinde, der var saa haardt prøvet af Ulykken som Elisabet, naar hun ikke Religionsiveren, som Tilfældet var med den forrige Regentinde Margrete, udelukkede Medlidenheden. Maria var i Orde for at hælde til den lutheriske Bære, som hun havde begunstiget, medens hun var Dronning af Ungarn, og Luther havde i Tro paa denne Stemning tilegnet hende fire Psalmer. Men netop den Mistanke, hvori hun stod hos sine Brødre Keiseren og Kong Ferdinand, for at være smittet af det lutheriske Kjættereri, gjorde, at hun vogtede sig for at vise Elisabet nogen Deeltagelse eller gjorde det saa lunken, at Elisabet ingen Gavn havde deraf. Derimod oplivedes Elisabet noget ved Tanken om, at det maaskee nu kunde lykkes hendes Broder at gjenvinde sine tabte Kroner. Medens Kongen var i fuld Færd med sine Rustninger, skriver hun til ham derom, 8 August 1531, men formaaer selv under Udsigten til en lysere Fremtid ikke at undertrykke Følelsen af sin store Nød. Hun slutter sit Brev med de Ord: „Beder jeg Eder at tænke paa Eders arme, elendige, fattige og forladte Søster, og hjælpe mig ud af min store Glende, Sorg og Bedermød, som jeg uden Tal er udi.“ Til hendes øvrige Plager kom ogsaa stor Penge nød; hun stod i Gjæld for betydelige Summer, som hun havde forpligtet sig til at betale til en vis Tid; men hun saae ingen Udvei dertil. Hun skriver samme Dag i et andet Brev: „Saa veed Gud min Herre, at jeg ikke haver en Groschen udi min Haand, med mindre jeg laaner en.“³⁰⁾

Snart fik hun nye og alvorligere Sorger. Hun erfarede med den dybeste Smerte, at hendes Broders Tog var heelt mislykket, og at han selv med Tro og Love og det givne Leide blev behandlet som Fange. Nødtet søiede snart til med Overdrivelse, at den fangne Konge behandlede med udsøgt Haardhed, at han var indesluttet i et snævert Fangehul paa Sønderborg

og kun havde en Dværg til Selskab og Opvartning*). Elisabet forblev ikke ledig ved disse Efterretninger. Hun skrev strax til Kong Frederik af Danmark og forestillede ham med indtrængende Ord det Ubillige i at behandle hendes Broder som Fange, tværtimod det indgangne Forlig, der tilsagde ham fuld personlig Frihed; klagede over den Haardhed, der ifølge indkomne Beretninger vistes mod den Fangne, og bad endelig Kong Frederik at behandle hendes Broder som en Konge og hans egen nære Paarørende og for øvrigt lade deres Mellemværende afgjøre ved Mægling og Kjendelse af Keiseren og de tydske Fyrster. Hun skrev samme Dag til Kurfyrst Johan Frederik, der nylig havde fulgt sin Fader Johan i Regjeringen, og bønfuldt ham om at anvende sin Mægling og Indflydelse til Bedste for hendes ulykkelige Broder. Kurfyrst Johan Frederik viste sig som en ikke mindre trofast og virksom Ven af Elisabet end hans Fader havde været. Han blev stærkt bevæget ved den ulykkelige Fyrstindes Klager og sendte strax en af sine Embedsmænd Ridder Christoffer von Taubenheim med en Skrivelse til Kong Frederik den Første, hvori han forestillede ham, at da Christiern den Anden dog i Tillid til det sluttede Forlig havde standset Fjendtlighederne og begivet sig ombord paa Skibene, saa krævede Billighed, at han ikke behandlede Kong Christiern som Fange, men lod Sagen komme til Mægling mellem nogle Fyrster, der vare Venner af begge, og som vel vilde træffe en Overenskomst, begge kunde være tilfredse med. Kurfyrsten tilbød i den Anledning personlig at indfinde sig i Danmark. Han lod det ikke blive herved. Han skrev ogsaa til Landgrev Philip af Hessen, der var Hovedet for det protestantiske Parti i Tydskland og gjaldt meget hos Frederik

*) „Auf ain Schlos Sunderborgk genant gefurt, do sein lieb auch in ainem vngeschickten gemach sollen erhalten werdenn, vnnnd niemandes bey seyner lieb von derselbenn dienern gelassenn dann ain armer zwergk.“ Saaleses skriver Kurfyrstinde Elisabet allerede 21 September 1532, saa Uger efter Kongens Fængsling, dog omtaler hun det kun som noget, der er hende berettet, og vil ikke indstaae for Sandheden deraf. Men mærkeligt er det, at dette falske Sagn om Kongens haarde Behandling i Fængslet, der siden har holdt sig til vore Dage, er opkommet saa tidligt.

den Første. Han bad ham indtrængende at understøtte sin Mægling til Bedste for Kong Christiern; om han ikke vilde gjøre det for Kongens, saa burde han dog gjøre det for hans Søsters Skyld, den fromme Elisabet, der i Sandhed var en ulykkelig og af Verden forladt Fyrstinde. Men Philip lod sig i denne Sag alene lede af politiske Hensyn. For Christiern den Anden havde han Intet tilovers, og denne kunde heller ikke, naar Noget paatom i Tydskland, være Protestanterne til nogen Nytte; derimod havde Philip i flere Aar staaet i noie Forbindelse med Kong Frederik, og denne var istand til ved forefaldende Leilighed at yde den protestantiske Sag store Tjenester. Han afflog derfor Kurfyrstens Begjæring, og det saa meget snarere, som Frederik den Første med sin sædvanlige Betænkksomhed strax, da han mærkede den Bevægelse, som Christiern den Andens Fængsel fremkaldte i Tydskland, havde skrevet til Landgrev Philip og flere tydske Fyrster og anmodet dem om ikke at gjøre noget Skridt til Bedste for den Fangne, men derimod ved Skrivelser udtrykke deres Billigelse af den Fremgangsmaade, der var fulgt mod ham. Kurfyrst Joachim af Brandenburg, som Kong Frederik ogsaa havde skrevet til, havde ingen Grund til at tage sig af sin forhadte Svoger; han yttrede sin Glæde over Frederiks Seir over den fælleds Fjende og billigede hvad der var skeet; men raadede Frederik dog til at behandle den Fangne i Overensstemmelse med hans Værdighed og som en nær Slægtning. Hertug Albrecht af Preussen, Kong Frederiks Svigersøn, kunde naturligvis ikke andet end bisalde og anbefale, hvad der tjente til hans Svigerfaders Sikkerhed. Saaledes stod Kurfyrsten af Sagen ene, og Kong Frederik tog ikke i Betænkning at tilbagevise hans Mægling, idet han bemærkede, at Kong Christierns Fangenskab eller Løsladelse var en Sag, der ikke berøede paa ham alene, men lige saa meget paa Kongen af Sverrig, Hansesæderne og Adelen i Danmark, Holsteen og Slesvig. Gen Trøst havde Elisabet dog af disse Forhandlinger. Kong Frederik erklærede nemlig i et Brev til Kurfyrsten af Sagen de udsprede Rygter om den haarde Behandling, som Christiern

skulde lide i Fængslet, for aldeles usande. „Vi lade,“ saa skriver han, „Kong Christiern kongeligt, fyrsteligt og ærligt underholde og paa det Bedste forsyne med al Slags Nødtorft, saa vidt man i disse Lande kan faae det for Penge; dernæst ere Nogle af Adelen og Ridderflabet forordnede, som skulle opvarte ham med al den Ærbødighed, der skyldes en Konge, og forlyste ham med Spil og andre Udspreddelser efter hans Smag og Behag; ogsaa er det ham tilladt frit at gaae omkring i Slottet, saa han ikke behøver at sidde indespærret i sit Værelse.“ For saa vidt var altsaa Elisabet beroliget. Noget Tid efter, da man opdagede, at den fangne Konge forsøgte at sende Breve til Udlandet, blev han rigtignok sat under et strængere Opsyn; men hvorvidt Strængigheden er gaaet, har man ingen paalidelig Underretning om; og den har i hvert Tilfælde ikke varet længe; thi Kong Frederik døde snart efter, og Sønnen Hertug Christian lindrede da strax den fangne Konges Stilling³¹).

Et Par Aar efter Kong Christierns Fængsling udbrod Greveseiden. Elisabet oplivedes af et nyt Haab. Hun skrev til den bekjendte Erkebisp Johan Weze, der en Tidlang havde tjent Christiern den Anden i Udlandigheden, men siden var traadt i Tjeneste hos Keiseren, som skjænkede ham megen Tillid og før-Tiden brugte ham i de nordiske Anliggender. Hun bad ham opfordre Keiseren og Kong Ferdinand til at understøtte Lybekernes og Grev Christoffers Foretagende, der sigtede til Kong Christierns Befrielse, ved offentlig at udtale deres Billigelse deraf, og ved at forbyde de tydske Stæder og Fyrster at yde Hertugen af Holsteen nogen Hjælp. Dersom Weze sluttigen udrettede dette, lovede hun ham, at han ikke blot skulde faae sine Stifter Lund og Roeskilde igjen, men andre større Belønninger. Weze meddeelte Keiseren Indholdet af den Skrivelse, han havde modtaget fra Kurfyrstinden, uden selv at yttre nogen Mening; han vidste vel, at en forladt Qvindes Bøn vilde have meget lidet at betyde i Keiserens politiske Raadslagninger. Der er heller ikke Spor til, at hendes Skrivelse har havt ringeste Indflydelse. Derimod

havde Lybekkerne i Sinde at give Kurfyrstinde Elisabet en Rolle i det store Skuespil, som opførtes i Norden. Det var Jørgen Bullenweber, som kastede sine Tanker paa hende, da Sagerne begyndte at gaae uheldigt for Grev Christoffer. Han skriver i December 1534 til Hertug Albrecht af Mecklenborg, at han ansaae det for høist vigtigt, at dennes Svigermoder Kurfyrstinde Elisabet kom ind i Danmark; hun vilde kunne udrette ligesaa meget som Grev Christoffer med al den Magt, han havde i Riget; og af samme Mening var ogsaa den bekjendte Borgemeester i Malmø, Jørgen Røck, en Mand, der vel forstod at bedømme Menneſter, Tider og Leilighed. Der kan heller ikke tvivles om, at hendes Nærværelse i Danmark vilde have udøvet en betydelig Indflydelse paa Stemningen hos den menige Mand, der begyndte at nære Mistanke til de fremmede Herrer, og tvivlede om, at de meente det oprigtigt med deres Tale om den fangne Konges Befrielse; og til denne Tvivl var der god Grund. Elisabet var en dansk Prindsesse, hendes Hengivenhed og Opoffrelse for Broderen var ikke mindre bekjendt, end de Lidelser, hun havde gennemgaaet, og den Standhaftighed, hun havde udviist under Befjendelsen af den evangeliske Lære. Dette sidste var af Bigtighed, thi Menigmand, der kæmpede lige saa meget for sin Troesfrihed som for sin gamle Konge, vidste, at Hertug Albrecht, hvem Lybekkerne nu vilde lade Grev Christoffer dele Befalingen med, hældede til den katholske Lære, og den Misstemning, det maatte fremkalde, vilde ikke lidet dæmpes, naar man stillede ham ved Siden Elisabet, der havde været en Martyr for sin Tro. Tiden traaf imidlertid hen, uden at der blev Alvor deraf, og snart toge Begivenhederne i Danmark en saadan Bending, at Ingen kunde tænke paa at føre Elisabet herind. Det var en Lykke for hende, at hun ikke kom; thi hun vilde kun have tjent som et Redskab for Andre, og blot været Vidne til den sørgelige Udgang af den Kamp, som hun havde haabet skulde lede til hendes Broders Befrielse²²).

Sytten Aar henstøbte sig tunge og langsomme for Christiern den Anden i Fængslet paa Sønderborg. Han havde

været Fange i 4 Aar, da Christian den Tredie 1536 blev Herre over Danmarks Rige; men denne ellers saa milde Konge lod sig i tretten Aar ved politiske Betænkkeligheder og Frygt for de Forbringere, Christiern den Andens Svigersønner vedblive at gjøre, afholde fra at aabne Fængslets Døre for den gamle Konge. Omfiden 1549 skændte han ham vel ikke Friheden, men dog et friere Opholdssted paa Kallundborg. Bespønderligt er det, at den betænksumme og godhjertige Christian den Tredie ikke synes at have underrettet Søsteren om den væsentlige Forbedring, der var indtraadt i Broderens Stilling. Hun skriver endnu den 4de October 1550 fra Spandau til Christian den Tredie, og beder ham løslade hendes Broder af det Fængsel, hvori han „imod Gud, Gode og Ret med stor Svig og List“ var bleven bragt. Hun er nu gammel, og idelig syg af Sorg over sin Broders Fangenskab, og venter ikke at leve længe; hun haaber derfor, at Kongen vil lade hende nyde denne Trøst, inden hun dør. Hertil svarede Christian den Tredie 14de Oktober 1550, efter først at have ført et Forsvar for sin Fader Kong Frederiks Handlemaade, at Christiern den Andens Svigersønner ved deres urimelige Forbringere ene vare Skyld i, at Christiern ikke fik fuldstændig Frihed, men han var allerede for meer end et Aar siden flyttet til Kallundborg, hvor han fik god Underhold og, ligesom allerede længere Tid tilforn, havde Lov til at gaae paa Jagt og ellers at more sig. Med dette Svar maatte Elisabet lade sig nøie³²).

Elisabets firdste Aar hengik ligesaa kummerfulde som største Delen af hendes tidligere Liv. Hun blev næsten blind, var i mange Aar saa lam, at hun maatte bæres fra eet Sted til et andet, og levede desuden under Trykket af den dybeste fattigdom, da hendes utaknemmelige Sønner Joachim og Johan lode hende savne det Nødvendige til hendes Underholdning; den Første forargede hende tillige ved et Forhold i sit ægtefællige Liv, der lignede det, hvorved Faderen havde beredt hende saa megen Kummer.

Elisabet har selv givet et Billede af sine Vilkaar i de sidste Aar af sit Liv, der gjør anden Skildring overflødig. Hun skriver til Hertug Albrecht af Preussen³³): „Jeg tvivler ikke om, at I har hørt, at jeg er bleven rørt af Slag, og hvis jeg lever til næstkommende Paaste, saa har jeg i otte Aar ligget saaledes Nat og Dag, uden at kunne komme af Stedet, naar ikke Andre flyttede mig. Desuden har jeg siden den Tid tillige lidt af Gigt, Podagra og Krampe, og har en saadan Riven og Bryden i Lænderne, at Alle undre sig. De, der ere om mig, sige, at de aldrig have hørt om en saadan Sygdom. Jeg kan daglig mærke paa mig, at jeg har ikke lang Tid tilbage, og giver mig med Liv og Sjæl ganske hen i Guds naadige Villie. — — — Nu næstkommende Michelsdag forfalde de første Penge af Qvartalet, hvormed jeg skal indkjøbe, hvad jeg behøver til Huusholdningen; men man har optaget Pengene, og jeg saaer Intet. Jeg skulde nu have Ørne, Kalve, Beder, Sviin, Gjæs, Høns, Smør, Ost, Biin og Ol, Krydderier og andre Nødvendigheder; men jeg veed ikke, hvor jeg skal tage det fra. Stue og Kammer har jeg, men intet meer. Fra nu af og til Paaste saaer jeg ikke saa meget i mine Hænder, at jeg kan kjøbe et Æg. Jeg maag derfor tilligemed dem, jeg har hos mig, døe af Hunger, hvis Gud ikke hjælper. Dette har jeg villet lade Eder vide, og jeg kan tilføie med Sandhed, at to Aar efter hinanden har min Stilling været saadan, at jeg har været nærved at vansmægte og døe af Hunger. Mine Tjenere og Tjenerinder vide det, og skulle være mine Vidner, at det forholder sig saa. Nu vil jeg ydmygt bede Eder for Guds og hans hellige Ords Skyld, at I vil vende Eders Barmhertigheds Dine til mig stakkels Enke og efter Behag komme mig tilhjælp i min høittrængende Nød og tage Belønning af Christus vor tro Frelser. Herpaa beder jeg Eder om et venligt Svar ved dette Bud, og beder jeg Eder tillige at holde denne Skrivelse hos Eder selv.“

Døden forløste hende omsider fra hendes Lidelser, den 11te Juni 1555, i hendes Alders 70de Aar.

Saa ulykkelig var denne danske Prindsesses Liv. Ingen vil kunne tilbageholde sin Medlidenshed med en Skjæbne, der var saa haard og saa uforstyldt, og saa lidet svarende til de Forventninger, der maatte næres om hendes Fremtid, den Gang hun, en mægtig Konges eneste Datter, i en glad Ungdom færdedes paa Kjøbenhavns Slot. Men ikke blot hendes Ulykke fremkalder vor Deeltagelse: det ædle Mod, hvormed hun led og stred for sin Tro, den trofaste, til Dpoffrelse altid redebomme Kjærlighed, hvormed hun omfattede sin ulykkelige Broder, Danmarks Konge, gjør hende værdig til at mindes blandt de danske Qvinder, der have hædret deres Fædreland.

1) Grammii Notæ in Meurs. col. 73f. Hvitf. VI. 136. 282. (Svaning) Chron. Joannis fol. Oo.

2) Wolbeck Nordtysk Tidsskrift 1 B. 431, hvor et Brev er meddeelt fra Kong Hans, dateret 28de Juni 1485, i hvilket han indbyder en af sine Mænd til at være tilstæde ved Dronningens Kirkegang. Hvitf. VI. 43 angiver urigtigen hendes Fødselsaar til 1483, og VII. 33 hendes Livs Alder til 72 istedenfor 70 Aar.

3) Gübner, Tab. 157.

4) Publius Vigilantius Arbilla i et Digt, hvori Kurf. Joachims Ridder-spil beskrives, Scr. Rer. Brandenb. Francf. 1653. tom II. p. 144; Forfatteren døde 1512. — Elisabet er ogsaa afbildet paa den ovenfor omtalte Altertavle mellem sine Forældre og Søskende.

5) Chron. Skib. i Scr. R. D. II. 561. Jahn Danmarks Hist. under Unionskongerne S. 418. Anm. 2.

6) Hvitf. VI. 159—60. Brev fra Kong Hans af 10de Febr. 1500 i Geh. Ark. Pontopp. Annal. II. 717.

7) Buchholz Gesch. der Churmark Brandenburg. Berlin 1767. 4to, 3 Th. S. 261. 263.

8) Denne Tidbestemmelse har (Svaning) Chron. Joannis fol. Bb, og efter brandenborgske Ridder Zimmermann Gesch. der Mark Brandenburg unter Joachim 1 u. 2. Berlin 1841. S. 20, saa den vel maa være rigtig, skøndt Cypræus Annal. Episc. Slesv. p. 403 har Dominica Misericordia, som i Aaret 1502 faldt paa 10de April. Hvitf. anf. St. har baade om Høsten 1501 og Maimaaned 1501. Om Aaret er der ingen Tvivl.

9) Joachims Ry for Lærdom har forledet Svaning Christ. II. lib. I. cap. 2. § 3 til en Feil, der er gjentagen af de Senere; han lader nemlig Kong Hans bede sin lærde Svigerføn Kurfyrst Joachim om at staffe ham en

Lærer for sin **Søn** **Christiern**, ifølge hvilken **Begjæring** **Joachim** sendte **Mester** **Conrad**, der lærte **Prinds** **Christiern** saa godt **Latin**. Men **Joachim** var kun **16** **Åar**, da han **1499** blev **Kurfyrste**, og **Prinds** **Christiern**, **tre** **Åar** ældre end **Joachim**, var da allerede i længere **Tid** voret fra **Bog** og **Skolemester**.

¹⁰⁾ **Hvitf.** VI. 243. 283. VII. 226. (**Svaning**) **Chron.** Joannis fol. CC 2 — CC 3. **Jahn** anf. **St.** 415. 433. 462—63. **Forfatt.** **Breve** og **Aktstykker** til **Chr.** 2 og **Fred.** 1. 1 B. S. 14.

¹¹⁾ **Hvitf.** VI. 207. (**Svaning**) **Chron.** Joannis fol. Ee 2. **Nolbeck** **Nordist** **Lidskr.** 1 B. 438. **Büsching** **Erdbeschreib.** 8 Th. 321.

¹²⁾ **Hvitf.** VII. 33.

¹³⁾ **Hendes** **Kærværelse** ved det **berdesholmste** **Forlig** omtales i **Pii** **Servilli** **Ligurini** (**Peter** **Suaves**) utrykte **Sitidskrift** mod **Christiern** 2, og der tilføies: „paci plurimum ea in re consuluit et consulere semper publice privatimque consuevit“.

¹⁴⁾ **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 64.

¹⁵⁾ **Forfatt.** de rebus **Chr.** II. exsulis p. 19—25. **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 511.

¹⁶⁾ **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 106. 107. 109—111. 119. 150. 151.

¹⁷⁾ **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 223. 227. 200. 207. Den sidste **Begivenhed** omtales ogsaa af **Spalatin**, **Menckenii** **Scr. Rer. Germ.** vol. II. col. 634.. men paa en **Maade**, at man næsten maa troe, han figter til et natligt **Kjærlighedsæventyr** af **Kurfyrsten**. **Hans** **Ord** ere: In feriis paschalibus **Joachimus** **Marchio** **Brandemb.** elector domum nescio unde clanculum rediens, parum absuit, quin a suis ipsius cocis interemptus sit, graviter vulneratus.

¹⁸⁾ Som bekendt gjorde **Kong** **Hans** sig skyldig i ægtefæbelig **Utrok** mod sin **Dronning** **Christine**.

¹⁹⁾ **Buchholz** anf. **St.** S. 280. 332—33. **Zimmermann** anf. **St.** S. 75. 76. **Forfatt.** **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 516. 520.

²⁰⁾ **Pauli**, **Preussische** **Staats** **Gesch.** 2 B. S. 580—81. **Buchholz** anf. **St.** S. 302. **Aktst.** og **Breve** 1 B. S. 516. 521. **Zimmermann** anf. **St.** S. 76—77.

²¹⁾ De rebus **Chr.** II. exsulis p. 27—29. 53. **Pauli** anf. **St.** S. 582—83. **Sekendorff** **Historie** des **Lutherthums**, **Leipzig** 1714, col. 928 **Schmidt.** **Zeitschrift** für **Geschichtswissenschaft** 2ter B. S. 253—54.

²²⁾ **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 423, og **Dof.** af 31te **Juli** 1526 i den **Münch.** **Saml.**

²³⁾ **Münch.** **Saml.** 8 **Nov.** 1526.

²⁴⁾ **Breve** og **Aktst.** 1 B. 421. 449.

²⁵⁾ **Dof.** i **Münch.** **Saml.** **Erbdahl.** **Chr.** 2's **Arkiv.** S. 1197. **Breve** og **Aktst.** 1 B. S. 515.

²⁶⁾ **Breve** og **Aktst.** 1 B. 509—10. 515—16 og et utrykt **Brev** af **Kurf.** **Joachim** af 14de **April** 1528. **Spalatin**'s **Veretn.** i **Menckenii** **Scr.**

R. Germ. II. col. 1116—17. Buchholz anf. St. S. 283—4. Secken-
dorff. anf. St. col. 928—29.

²⁷⁾ I Dokumentet findes endnu følgende: Zum Dritten, so vns auch
s. I. zu beth ehlichen beywohnen wolte, das er sich gegen vnns auch ehlich
vnd natürlicher weyß halte vnd erzeige; dan wir seiner schentlichen stücken
dyser zeit geschweigen wollenn, gott von hymel vorlenhe jme gnad vnnb barm-
herzigkeit.

²⁸⁾ Breve og Aktst. 1 B. S. 506—522. 524. 533—37. Forffjellige
Dokumenter i den Münch. Saml. Buchholz anf. St. S. 304. 332.

²⁹⁾ Dok. i Geh. Arkivet af 29de Nov. 1539 og 25de Aug. 1531.
Lanz Correspondenz des Kaisers Karl V. 1 B. S. 283. 288. Breve og
Aktst. 1 B. S. 587—41. 571.

³⁰⁾ Breve og Aktst. 1 B. S. 600 og flere Dok. i Münch. Saml.
Hendes Svar til Reiseren hos Altmeter histoire des relations commerciales
S. 122 og ligeledes hos Lanz anf. St. 1. 422 jfr. 433. De Wette Luthers
Brieft 3 Th. S. 132. Dok. i Geh. Arkivet af 8de Aug. 1531.

³¹⁾ Dokumenter i Geh. Arkivet. Lanz, anf. St. 2 B. S. 80.

³²⁾ Lanz Correspondenz 2 B. S. 120. Paludan Müller Aktstykker til
Breveseiden 1 B. 241. 260. 315. 331. 351.

³³⁾ Begge Brevene i Geh. Arkivet.

³⁴⁾ Schmidt Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 2 B. S. 256. Brevet
er ubateret.

Den Norske Digter N. Munch.

Af Sr. Chomsen.

Jo mere Aanden faaer Overhoved over det Formelle, jo friere Tanken rører sig, i Kraft af sin egen indre Berettigelse uden Hensyn til det Givne, det Bedtagne, desto mere kommer det Incommensurable op. Det Incommensurable er netop det, der ikke har sin Maalestof forud for sig, eller uden for sig, men i sig eller efter sig. Den klassiske Kunst var commensurabel; thi det græske Kunstværk eller Digterværk betragtedes altid i Forhold til det Almene, til det Hele, som en Deel deraf; den enkelte Statue var en af Religionens, af Statens Aabenbaringer, og desuden nødvendig bestemt for dette eller hint bestemte Sted, for Parthenon eller Akropolis; det enkelte Drama var nødvendigvis bestemt for Scenen; hin maatte passe ei blot til det religieuse og politiske Bestaaende, men ogsaa til den ydre Omgivelse, til Tempelens Architectur, Dimensioner og Charakter, dette for Scenen og den af et heelt kunstnerisk Folk medbragte Verdensanskuelse. Det kunde ikke falde Pheidias eller Praxiteles ind, at udmeisle Idealet, blot for Idealets Skyld; det havde sin bestemte Hylde; det kunde ikke falde Aeschylus og Sophokles ind at skrive Dramer for et blot læsende Publicum, og dog skrive de græske Tragikere ikke for Scenen i samme Forstand, som de nyere dramatiske Forfattere; thi om de end, som disse, beilede til Publicumet,

Bifald, saa var det ikke et betalende Publicums, men den, som en dansk Politiker med et rigtigt Instinkt har kaldt den „store mægtige Almues“, det græske Folks Bifald, som de stræbte at vinde. Deres Dramer vare ikke rettede paa at flaffe fuldt Huus, thi dette behøvedes ikke, men paa at tilfredsstille et Folk, for hvilket Theatret var en Opdragelsesanstalt og Comoediegang en Forretning.

Anderledes forholder det sig i vore Dage. Kunst og Poesi ere ikke medoptagne i den christne Stat. De ere derfor blevne et Afløb, og ikke altid det reneeste, for saadanne Aandsretninger, som hverken passe ind i det Bestaaende eller have deres Plads deri. Denne Emancipation fra Staten og det virkelige Liv har ført til en anden Emancipation, der er egnet til at bringe Tilskuere og Læser i Forlegenhed, nemlig Emancipationen fra de vedtagne Kunstinddelinger og Kategorier. I Poesien seer man i vore Dage, ligesom i Politiken, en for Mange høist forvirrende Fusion og Confusion af Partiernes; det er ikke blot „de Whigs og Tories“, der nu saa let forveksles, men Epos, Drama og Lyrik smelte sammen paa en for den æsthetiske Analytiker desorienterende Maade. Digtarternes Grændser lade sig ikke mere bestemt afstikke, og et Digtværk, hvilket Ingen dog vover at frakjende Digtværk, lader sig ofte ikke hense til nogen bestemt Klasse. Herved kommer det Incommensurable op, hvortil en Mængde nyere Digtværker, som efter den ydre Form kunde henregnes til Epopeen eller Dramet, høre, t. Ex. Dante's Divina Comedia, Goethe's Faust, Byron's Childe Harold, Don Juan, og Manfred, Mickiewicz's Dramer o. s. v. — Det ligger lige for, at Subjektivitetens, den individuelle Tankes Digtning maa frembringe det Incommensurable. Naar Digteren med ubunden Frihed gjør det i Tanken og Livet Oplevede til sin Digtning's Stof, saa bliver Formløsheden, eller, om man vil, Formblandingen hans Form. For at fremstille samtidige, ensartede eller uensartede Typer, trænger han til den episke eller helst den dramatiske ydre Form, men Jeget, den individuelle Enheds Mangfoldighed, udelukker den Handlingens Enhed,

som altid er det egentlige, det for Scenen bestemte Dramas bedste Prydelse. Man kan af Shakespeares Trilogier bedst lære, hvor uforenelig denne Enhed er med den romantiske Kunst. Henrik V og Richard III gennemgaae hos Shakspeare gennem flere Dramer en lang Udvikling, hvori kun en hensynsløs Beundring kan finde en strængt gennemført dramatisk Consequens. Hvem vilde, uden at støtte sig til sin historiske Kundskab, i den „gale Djevleunge, med den dumme hængende Underlæbe, og det slyngelagtige Træk i Diet“ kunne finde Seirherren fra Azincourt? — Og i „sin kongelige Slægts djærve Støtte“, i Warwick's Banemand — Gloster i „Henrik VI.'s“ anden og tredie Deel — i „holde Richard“ ane derine samme Slægts lumste Udbydder? — Thi om Shakspeare end i Skildringen af de to kongelige Ynglinger ved enkelte fine Træk har antydet den Førstes Love- og den Andens Tigernatur, saa vilde det, naar de samme Charakterer ikke vare historisk bekjendte, være utilstrækkeligt til dramatisk at motivere Udviklingen, der desuden steer igjennem en for den dramatiske Symmetri for udstrakt Periode. Den dramatiske Biographi er uklassisk; de græske Trilogier vare ikke, som Shakespeares, enkelte Individens, men derimod enkelte heroiske Slægters dramatiske Udviklingshistorie og hos Grækerne dreiede det enkelte Drama sig kun om den enkelte Handling, hvori flere Personers Liden og Virken sammentrængtes i det kortest mulige Tidsrum af Lidenstab og Kamp.

Endnu mindre episk eller dramatisk — disse Begreber tagne i deres vedtagne Forstand, — er den psykologiske Skildring af Sjælens indre Liv. Ja den er end ikke lyrisk. Lyrismen har ogsaa sin Enhed, og den enkelte Stemnings — ligesom i Dramet den enkelte Handling — poetiske Udgydelse er lyrisk, medens Fremstillingen af en Række Stemninger, med deres Overgange, Afvejlinger og Forhærdelse til Lidenstab, Sjælesygdom, sig Idee (paa lignende Maade som Minespillet i et Ansigt til blivende Ansigtsudtryk) horer til en ny Digtart, som den norske Digter, om hvis Arbejder

følgende Blade handle, meget betegnende, kalder — ikke Roman eller Novelle, men Sjælehistorie.

En saadan har han selv givet os i „Den Eensomme“. Helten i denne Sjælehistorie — hvis et saadant Væsen fortjener Navn af en Helt — er „et spædlemmet Menneske med ikke behagelige Ansigtstræk, med keitede og timide Manerer, af en mistænksom og i sig selv indesluttet Charakter, en af disse fremmede, men desværre ikke saa sjældne Naturer, som ikke kunne finde sig tilrette i den Sphære, hvori Skæbnen har sat dem — —“ Det er, som man seer, en Plante fra vor egen reflecterede Tidssalders Have, en af disse uheldige Skabninger, hvem en „isolerende Atmosfære omgiver;“ han nærmede sig til Ingen, og Ingen til ham. „Hans Barndom havde været glædesløs og eensom; hans Forældre vare døde tidligt — —; kolde Slægtninge toge sig da uvilligt af ham, v. s. v.“ — Og hvorledes gaaer det ham? Naar man er ene, er man i slet Selskab, og det er en daarlig Kost, at tære paa sit eget Hjerte. Han vedbliver at misforstaae og misforstaaes ei blot af andre Mennesker, men ogsaa af sig selv. Han saares dybt baade af Betydeligheder og Ubetydeligheder; nu troer han at staae over, nu under andre Mennesker, og efter en keitet og uheldig Kjærlighed til en Kvinde, som er vis paa hun ikke elsker ham, medens han kun troer at elske hende, trækker han tilsidst Følehornene saa dybt ind i sig, at han derved gjennemborer sit eget Hjerte og begaaer Selvmord. Det kommer naturligvis i saadanne, om end ikke ualmindelige, saa dog abnorme Sjælstilstande fornemmelig an paa den psykologiske Anatomies Finhed og Noiagtighed, og ihvorvel denne Sjælebissection aldrig kan blive skjon og desværre sjælden opbyggelig, saa maa man dog beundre det skarpe Blik og den næsten ængstelige Omhyggelighed, hvormed foreliggende Skildring er udført. Læseren følger selv med Ængstelighed denne paa Sjælen dødsfyge Staffel, hvis aandelige Onde er af den seige, Chroniske Natur, at hans Legeme hverken aldeles bukker under, eller at han ved fuldkomment Banvid frelses fra denne langsomme Agoni. Men denne Bog gjør ikke godt. Den

moderne bedærvede Selvfleksions Patienter maatte helst blive borte fra Literaturen, og allermindst skulde man vente dem fra den sunde norste Fjeldluft.

Naar A. Munch imidlertid var bleven staaende ved denne ene Skildring af abnorme Sjælstilstande, saa kunde man troe, at han, maastee for at dræbe Selvfleksionens Basilisk, engang, og kun eengang, havde villet vise den sit eget Afsyn, at han engang, og kun eengang, havde villet lade en sjælesyg Samtid lægge Haanden i sit eget Sidesaar, men at han derpaa skyndsomt vilde vende sig bort fra en psychologisk Formation, der, hvor findrige Deductioner den end kan foranledige, dog bedre egner sig for Lægens, end for Digterens Behandling; men han har i „Salomon de Caus“ ført et nyt Lem af den samme Familie frem, og da denne, som han selv med Rette kalder den, „dramatistiske Digtning“ hører til en Periode af Digterens Liv, der er senere (1854) end hans Trøst, medens „Den Gensomme“ er fra en tidligere Tid (1846) end hans Sorg, saa maa denne Gjentagelse snarere have sin Grund enten i et medfødt hypochondert Hang eller fremmede Literaturers (s. Ex. Justinus Kerners) Paavirkning, end i en forbigaaende, ved særegne Livsomstændigheder fremkaldt Stemning hos Forfatteren. Salomon de Caus er en berømt Architect og Ingenieur fra det firtende Aarhundrede, der allerede anede Dampkraften og dens Betydning for Verden; han var i denne Henseende altsaa langt forud for sin Tid, der naturligvis ikke forstod ham, derfor betragtede ham som affindig, og derved maastee gjorde ham dertil. Dette Emne har den norste Digter behandlet dramatisk, idet han omgiver Caus med en indskrænket Hustru, en ond Løge, en kjærlig Datter, en slink vordende Svigersøn, en gudsfrygtig Munk, og — Cardinal Richelieu. Caus føres frem for Læseren som en klartseende, for sin Opfindelse begejstret Mand, som en Seer, men tillige som et blot og bart Forstandsmennekte, uden Tro —:

„— Hvad selv jeg ei kan fatte og erfare
Sag ikke troer.“

Gaus søger og faaer, ved Datterens og Svigersønnens Medvirkning, Afgang til Cardinalen, for hos denne at anholde om Statens Understøttelse til Udførelsen i det Store af de Maskinmodeller, hvorved Dampens Kraft og Anvendelighed skulle godtgjøres. Digteren lader Richelieu fatte hans Tanke og siebliffelig betages af Frygt for det Skaar, som Dampskibe, Jernveie, Industriens Opsving, o. s. v. vilde gjøre i hans egen Magt, saa at han opmuntret af Gaus's Huslæge, lader den store Mechaniker indespærre i et Galehus, hvor denne fra Selvforgudelse gaaer over til Banvid, hvis der overhovedet kan siges at være nogen Overgang fra hin til dette, kommer ved sin Datter Theresas Omhed og den fromme Fader Goelestinus's Bønner og Formaninger atter til sig selv og betaler Forstandens Gjenerhvervelse med Livet. Det kan, ifølge det Foregaaende, ikke være min Mening at gaae i Rette med Forfatteren, med Hensyn til denne dramatiske Digtnings strængt dramatiske Bærd og Anlæg. For Scenen egner den sig ikke, sine mange poetiske Skjønheder uagtet, medmindre femte og sidste Akt fjæres bort, og selv i dette Tilfælde er det tvivlsomt, om den vilde tage sig ud. Men det er heller ikke den Maalestof, som bør anlægges paa et Digterværk, der hører til det Incommensurable; det kommer her kun an paa Charaktertegningsens psykologiske Rigtighed og Fuldstændighed. Med Hensyn til Hovedpersonen, Gaus, forekommer det mig tvivlsomt, om Digteren har truffet det Rette, naar han lader denne i sin Audiens hos Cardinalen (2den Akts 6te Scene) dvæle saa omstændelig, ikke ved Maaden, hvorpaa Dampkraften sætter en Maskine i Bevægelse, men ved dens historiske Fremtid, dens eventuelle Resultater for Industri og Skibsfart, dens Indflydelse paa Civilisationen; thi om Digteren end kan være berettiget til den Anachronisme, af Gaus's Aensler om Dampkraften — thi Mere tilkjender Historien ham ikke — at skabe en klar Opsættelse deraf; saa er han derfor end ikke poetisk berettiget til at udruste sin Helt med et industrielt og politisk Fremsyn, der snarere tilhører en begavet Handelsmand eller en Statsmand, naar denne først er kommen til Klarhed over den paagjældende

Krafts Anvendelighed i Handelens og Industriens Tjeneste. Om han end i Audienzen hos Richelieu fornemmelig maa være betænkt paa at gjøre denne sin Opfindelses Vigtighed for Frankrig og for Verden klar, for derved at vinde Statsmanden, saa er det dog en Misforstaaelse — enten denne nu kommer paa Gaus's eller paa Digterens Regning — naar han hovedsagelig dvæler ved Sagens; om jeg saa maa sige, politiske Side, istedetfor, en begejstret og genial Kunstner værdig, med indtrængende Barme og den stærke Overbevisnings Klarhed at belære Cardinalen om Dampkraftens Anvendelighed til at sætte og holde en Maskine i Gang. Naar dette først var paa det Rene, saa vilde en Richelieu snart begribe Resten. Vel tænker man sig Gaus, ved Forevisningen af sine Modeller, beskæftiget med Forklaringen over Detaillerne, og man hører Cardinalen i den følgende Scene yttre sin Forundring over de Kræfter, han har seet i Virksomhed, men hertil har Tilskuer og Læser uafviselig Ret til at være Vidne, eftersom Cardinalens senere Adfærd derved bliver motiveret. Dertil kommer, at selv for at vinde Richelieu, var det nok ikke Maaden at indlade sig i politiske Discourser, men, som sagt, dette Misgreb kan ligesaagodt være Gaus's eget, som Digterens. Denne kan netop herved have villet motivere Cardinalens Misnøie, og Gaus's Fremtræden under Audienzen staaer ingeniunde i Modstrid med hans øvrige extravagante Charakter. Men mere utvivlsomt forekommer det, at Digteren baade har overvurderet Richelieus mekaniske Skarpsind, ved saa hurtigt at lade ham faae Syn for det Sande og Store i Gaus's Opfindelse, og undervurderet hans politiske Fremsyn, ved at tilskrive ham en smaalig Angst for overhængende Fare for sin egen Magt, som en umiddelbar Følge af Dampkraften, og dens Anvendelse i det praktiske Liv. Det er ikke blot en historisk, men en poetisk Anachronisme, naar Digteren lader Cardinalen endnu i sin Tid befrygte Dampkraftens nivellerende Følger. Og om denne, ligesaa vel som andre store Opfindelser paa Handelens, Skibsfartens og Industriens Omraade, end har tjent til at knække Lehnsvæsenet og bringe Borger og

Bonde i Niveau med Adelen, saa kan det vist ikke siges, at disse Fremskridt i nogen Maade have tjent til at nebbryde Kongemagten, som saadan, — og det var denne, vel at mærke i en Ministers Haand, som Richelieu holdt paa —, thi, som Digteren gennem Caus's Mund meget rigtig udtaler, Richelieu var selv den værste Modstander af den gamle franske Adel og Feudalisme og staaer i denne Henseende baade Chronologisk og historisk midt imellem Ludvig XI og den franske Revolution. Et Middel mere til at opnaae dette Maal — og som saadant betegnes Dampkraften med Rette af Caus — maatte derfor være den Statsmand hjærkomment, der med frygtelig Oprigtighed sagde om sig selv: *je vais à mon but, renversant tout, fauchant tout, et couvrant tout de ma robe rouge.* Cardinalen maatte være fremsynet nok til at indsee, at selv om Dampkraften — hvilket er tvivlsomt — engang i kommende Tider kunde blive farlig for Kongemagten, saa vilde den, naar han tog sig af Caus's Opfindelse, idetmindste endnu ikke i hans egen Tid kunne voge ham selv, som den øverste Statsmagts Ihændehaver, over Hovedet, og for de kommende Tider var det, som Digteren yttre, ikke hans Sag i denne Henseende at sørge; *après nous le déluge* —:

„— Saa skal Dæmonen, dette Skrift (Caus's) indflutter
 Redtues af min Willie, i min Tid —
 Lad andre Tider, om den atter opstaaer,
 See til, hvorledes de bemestre den!

— 3die Akt, 7de Scene.

Endelig laae det ikke i Richelieus, om end haarde, saa dog ophøiede Charakter, saaledes som vi historisk kjende ham — og med historiske Personligheder har Digteren, naar han først har ført dem frem som historiske, ikke Lov til at tage sig Friheder — at straffe fine Undermænd haardt; mod disse var han mild og overbærende, indtil Udelmod; hans Strænghed og Grusomhed gjaldt kun hans Ligemænd og Overmænd. En Richelieu kunde ikke være skinsyg paa en Caus, ikke fordi Caus i virkeligt Værd stod tilbage for Maria af Medicis, for Gaston af Orleans, eller for

Cing-Mars, men fordi de to, selv om Caus havde været en Fulton, ikke kunde staae hinanden i Veien. Havde det ikke været bedre, om Digteren ikke havde ladet Caus blive forstaaet af Cardinalen? Heri var der intet Urimeligt, thi to Aarhundreder senere kunde Napoleon I, som dog vist var videre i de exacte Videnskaber end Richelieu, endnu ikke forstaae Dampkraften. En saadan Mangel paa Forstaaelse, paa Anerkjendelse vilde have været tilstrækkelig til at drive en Charakter, som Caus, til Fortvielse. Fortvielse og Selvforgubelse grændse til hinanden og Frøkorntet til begge er fra første Færd tilstede i det Menneske, som kan sige: —

„— Jeg trænger et til Raade,
Min Ret jeg fordrer ...“

— 4de Akt, 6te Scene.

Imidlertid er Digterens Skildring af Caus, saavel i Fader Coelestini Celle, som i Galehuset desto bedre lykket. Den sindrige Mechanikers Tro paa Dampen og paa sin Opfindelse fortrænger saa aldeles al anden Tro, at han, naar hin ikke bliver anerkjendt, naar Resultaterne ikke træde synlig frem, om kortere eller længere Tid, maa blive affindig: —

„— O, kom nu ikke med de tomme Ord!
Du veed, min Gud er ikke din Gud, Præk!
Et det personlige, det trænge Væsen
Med Menneskenatur, og Videnskaber — —
Men — til min Gud har jeg længst henvendt mig:
Til Guddoms altet, til Naturen selv — —“

— 4de Akt, 6te Scene (S. 124).

Caus er altsaa Pantheist. Det følger af sig selv, at Munkens Formaninger ere spildte paa en saaledes forberedt Sjæl. Opholdet i Galehuset modner hans Vanvid, indtil hans Datters Besøg og senere Munkens igjen opliver Forstandens Lys i hans Sind. Det er et fint og psykologisk rigtigt Træk, at Digteren ved den paa Faderens Storhed troende Datters Omhed opvækker ham fra Selvforgubelse og Vanvid til Hengivelse i sin Skjæbne og Troen paa en bedre

Gud end Dampen, og ligesaa i enhver Henseende sandt og træffende lader han den haardt prøvede Caus betale Forstandens Gjenerhvervelse med Livet. Sygdommen har været for indgroet, Kampen for haard, til at Helbredelsen paa Sjælen ikke kræver Legemet til Offer.

Man seer, at dette Drama saaledes ogsaa er en Sjælehistorie, thi Caus er i den Grad Hovedpersonen, at saavel Richelieus Statsmandsklogt, som Philips og Thereses Kjærlighed kun tjene Caus's aandelige Udvikling til Folie; ja de unge Folks Forhold gaaer endog til Grunde i hans Banvid. Hvis „Salomon de Caus“ var et almindeligt Drama, saa maatte Handlingen ende med hans Indespærrelse i Bicêtre, men da det er en Sjælebiographi, saa maa den Fængnes Tilstand og Død i Fængslet ogsaa tages med. Dette er fuldkommen consequent. Men om „Salomon de Caus“ saaledes ikke gjør Fordring paa egentlig dramatisk Interesse, saa er dette Drama dog siensynlig beregnet paa tragisk Virkning, og Spørgsmaalet bliver da, om Forfatteren i denne Henseende har truffet det Rette. Men Forfatterens Skildring af den valgte Charakter kan være fuldkommen usiagtig, consequent og findrig, og dette er den i Virkeligheden ogsaa; men den er derfor ikke tragisk, og hvorfor? Fordi den opoffrede Personlighed, for at blive tragisk, alle sine Feil og Ufuldkommenheder uagtet, idetmindste maa være berettiget til vor Sympathi, men denne kan en Selvforguder ikke vække. Den fanatiserede Fatalist, der troer paa sin Stjerne, er ofte tragisk, altid dramatisk; fordi hos ham parres den individuelle Kraft med en udenfor ham staaende, om end med hans Villies Indhold identisk Magt, denne være nu guddommelig eller dæmonisk. Selv Gudsfor nægteren, den fra Guddommen Frasaldne kan være dramatisk, fordi han dog bestandig anerkjender den Magt, hvorimod han gjør Opstand. Men Selvforguderen er i den Grad dødsyndig, i den Grad „ensom“, at den fortørnede Guddom end ikke levner ham dramatisk Sympathi; thi Selvforgudelse er paa eengang Brud paa det Ethiske og paa det Intellectuelle, paa eengang Hovedets og Hjertets Forbrydelse. Den Forsærdelse, som i

Førstningen er deri, gaaer snart over til Beklagelse, og ender i Latter, naar vi først ret have forestillet os Forskjellen mellem Vorherre og en gal Stakkel, der siger: Jeg er Vorherre, jeg er Forsyn—:

„— Men jeg har nu i Stilhed, uden Hjælp,
 Dpfundet en Methode, hvorved jeg
 Blot ved min Villiekrafts Magnet-Udstømning — —
 Vil kunne styre og bevæge Jordens
 De hemmelige Kræfter.“

— 5te Akt, 6te Scene.

Her er Gaus saa komisk, som Banvid nogensinde kan blive. Imidlertid maa man bestandig lade Forfatterens Mesterkab i den psykologiske Anatomi vederfares Retfærdighed. Den er ligesaa fin, eller, rettere sagt, raffineret, som i „Den Genfomme“.

Heldigvis har A. Munch slaaet paa andre og sundere dramatiske Strænge i to Skuespil, det ene fra hans tidligere Digterperiode (1837), det andet fra den allernyeste Tid (1855). Stoffet til begge er taget af den norske Historie, og begge bære Vidne om en virkelig dramatisk Begavelse, naarjombest Forfatteren forlader det psykologiske Dissectionsbord.

I det første, „Kong Sverres Ungdom“, har han med en næsten klassisk Simpeltid behandlet en fatalistisk Charakter, der handler i Kraft af Spaadomme og Drømme. I Behandlingen af saadanne Typer har Digteren tvende Veie at følge. Enten kan han, som Shakspeare i „Macbeth“, gennem Spaadommenes uhyggelige Tryk, saaledes forvandle den tragiske Helts oprindelige Natur, at denne i Ufrihed og (bogstavelig) Besatthed gaaer sin mørke Skjæbne imøde og fuldbyrder Forudsigelserne. I dette Tilfælde hersker det Dæmoniske uindstrænket; Helten er bogstavelig ude af sig selv og det blege Hæreblood tappes ind i ham istedetfor hans eget af Ufrihedens og en beherskende, men ikke behersket, Lidenstabs Vampyrer udsuede Ungdomsblood. Han begaaer Forbrydelser ubevidst, som i Søvngjængereri, og roder sig dybere og dybere ind i Skyld og

Ansvar for Handlinger, som Dæmonerne ved ham have begaaet; i dette Tilfælde er Helten egentlig kun de onde Magters Medvinder og Haandlanger. I det andet Tilfælde kan Digteren gjøre sin Helt identisk med Forudsigelserne. Disse blive da kun Udtalelser af hans egen Stræben, hans egen Villie, hans egen Natur. De staae vel udenfor ham, som givne Forudsætninger, men de virke kun opmuntrende, ikke tvingende; de ere da hans Spore, ikke hans Svøbe, og han ikke mere, som i første Tilfælde, en af Furierne pidstet Drestes. Forudsigelserne passe til hans Mulighed, til hans Tilbøielighed, og derved tilveiebringes Samklang mellem Skjæbne og Personlighed, mellem Nødvendighed og Frihed. Der er intet Spørgsmaal om, at denne Grundtanke, tiltrods for Shakspeare, er den meest poetiske og dramatiske, ligesom den er den christeligste af de to, fordi der er Forsoning mulig, i det første Tilfælde ikke, og den norske Digter har, isøvrigt Historien tro, med rigtig Takt valgt denne Vej. Kong Sverrer var, som bekendt, en uægte Søn af Kong Sigurd Haraldsøn, med Tilnavnet Mund, blev, under de norske Borgerkrige i det 12te Aarhundrede, bragt til Færøerne af sin Moder, hvorfra han, fjed af den geistlige Stånd, hvorfør han var bestemt, i en ung Alder drog til Norge, satte sig i Spidsen for Birkebenernes Parti, overvandt Jarlen Erling den Skaffe og dennes Søn, Kong Magnus, og opnaaede, efter mange Lykkens Omvejlinger; Kronen, som han til sin Dødsdag beholdt. Sagaen omtaler omstændelig den unge Sverrers Drømme, der alle gaae i samme Retning, nemlig Kongemagten i Norge. Han bestyrkes i sine Forhaabninger af Geistligheden, som dengang, for at søge sin egen Magt, pusede til Partikampene i Norden, men endnu mere af sin egen Uergjerrighed og Birkelyst. Saaledes har den norske Digter ogsaa opfattet Sverrer. Forudsigelserne og Sverrers frie Villie dække bestandig hinanden —:

„— Jeg kan ei tjene, heller vil jeg døe,
Men der er spaaet mig en bedre Skjæbne;
En Drøm har viist mig hvad jeg stunder til.“

— 1ste Akt, 3die Scene.

Han er af sin Moders Slægtninge og Benner bestemt for den geistlige Stand, men Munkeskutten klæder ham ikke og Breviarieret, kjæder ham. Han kommer i Strid med en af den norske Konges Mænd over en Kvinde (Hildur), Noget som heller ikke er lovende med Hensyn til hans geistlige Udsigter, og, tiltrods for sin Morbroder, Biskop Roes Modstand, — her afviger Digteren med Held fra Historien, thi denne Omstændighed forhøier Sverrers Frihed — forlader han Færserne, og begiver sig, ansporet af Moderen, til Norge, for at gjøre sin Arveret til Norges Krone gjældende. Stødt tilbage af sine nærmeste Slægtninge, som en fortvivlet Eventyrer, bliver han opsøgt af Birkebenerne, der savne en Fører, og, efter først snildelig at have afflaaet deres Bønner og trodsset deres Trusler, giver han endelig efter for deres Fortvivlelse —:

„— Vel, I forstaae, at der kan Intet bygges
Paa tvunget Forbunds skrøbelige Grund.
Frisvillig maa den første Grundsteen lægges
Og Værket vies ved et ærligt Haandtag.“

— 2den Akt, 7de Scene.

Saaledes taler ikke Macbeth. Selv tvungen tvinger han Andre. For ham er ingen Frihed til.

Bed tredie og sidste Akts Begyndelse er Sverrers Gjerning alt i fuld Gang, og Dramaet ender med Erling den Skaffes Fald og Kong Magnus Erlingsøns Nederlag. Læppet falder saaledes for en vid Horizont af tilbagestaaende Kamp og Strid, medens den egentlige Handling, som til Baggrund har det 12te Aarhundredes Borgerkrige og den geistlige Magts Opkomst i Norge, afsluttes ved den elskende Qvindes Selvopoffrelse, hvorom han i første Akt stred med den samme Mand (Brynjolf), fra hvis Morderdolk han nu ved hendes Mellemkomst bliver frelst. For eet Dieblif, men kun eet Dieblif, vækker Hildurs Død milde Strænge i den hærdede Partihøvdings Bryst, og Digteren lægger Sverrer her en af de smukke Replikker i Munden, hvorpaa dette Drama i det Hele er rigt —:

„— Hun ligner sig endnu!

De samme Træk, de samme bløde Haar — —

Mit Liv kom over mig saa strængt, saa vældigt,

At Alt blev revet med. Dog, hendes Billede

Saa kun og sov paa Bunden af min Sjæl.“

— 3die Akt, 8de Scene.

Dette: „mit Liv kom over mig“ er hyperligt; saaledes taler kun Katalisten, og da Virkebenerne bebreide ham hans Bevægelse, vedbliver han med stor dramatisk Virkning — :

„— Hvad kunne I forstaae, I plumpe Drenge,

Af Smerten, som opriver dette Bryst? — —

Jeg selv er bleven haard for Eders Skold — —

Vi trænge til hinanden. — — —

Her, her med dette Liig har jeg nedlagt

Min Ungdom, mine Taarer, og min Mildhed.

Naar Alt paa engang rives blodigt ud,

Dg Brystet overlever disse Kvaler —

Da maa det blive staalkat og forhærdet.

Dg Haardhed kan behøves nu i Norge.

See! Himlen flammer mørk og blodigrød;

Om det er Morgenrøden, som opstiger,

Hvad heller Baunen til den sidste Kamp —

Kan Ingen vide. Vel, vi prøve det.

Herefter skal det spørges, at Kong Sverre

Har nu kun Een at elske: Norges Rige!“

Med denne Replik slutter „Kong Sverres Ungdom“. Man seer, at den egentlige Handling er en Kjærlighedshistorie med mørk politisk Baggrund, der farver Handlingen og giver denne et til Elskerens Liv og Charakter svarende Udfald. Om de øvrige i dette Skuespil forekommende Personer er der ikke Meget at sige. Dette kan ikke være anderledes, naar, som her, Hovedpersonen paa samme Maade absorberer de øvrige Charakterer, som Handlingens Horizont Handlingen. Hvem dvæler i et udmærket Landskabsmaleri ved de i Forgrunden sig befindende Personer? En Claude Lorrain, en Wouvermans have heller ikke sat dem der, for at drage Opmærksomheden til sig. Paa samme Maade Digteren. En from Bisp, en om Møder, en opoffrende Elskerinde, en raa Rival, en kjærlig

Søster (Cæcilia) ere, som de bør være, almindelige Charakterer, der passe til den borgerlige Handling, medens det Historiske repræsenteres af Sverrer selv og Birkebeinen Helge. Man kan maaskee udsætte paa „Kong Sverres Ungdom“, at det erotiske Element deri er for fremherskende for den skildrede Tid; Hildur er maaskee for talende for en nordisk Kvinde fra det 12te Aarhundrede, og Brynjolf er maaskee for dagligdags raa.

A. Munchs andet og nyeste historiske Skuespil er „En Aften paa Gizke“. Situationen er her ogsaa greben klassisk: en kort, men for Tidens saavel som Personernes Charakteristisk gunstig Handling; den dramatiske Enhed strængt overholdt; stor og ædel Videnskab fra alle Sider sammentrængt i en Draabe af Tid — en Aften, og endelig, hvad der poetisk er meget vigtigere, end mange Digtere troe, en naturlig og værdig Forsoning, uden andet Offer, end af en Konges Hævnlyst. — Steen eller, som Munch kalder ham, Stein Skaptason, Søn af den islandske Fristats øverste Embedsmand, Laugmanden Skapte Thoroddson, er tilligemed flere unge Islændere, som Gidsel, bleven holdt tilbage i Norge af Kong Olaf den Hellige, der dengang forsøgte at forene Island med Norge. Det lykkes Steen at undkomme fra Nidaros, og, efter paa Veien at have dræbt en af Kongens Armand, eller Fogder, der vil standse ham, kommer han til Gaarden Gizke eller Giske, som tilhørte den bekjendte Arnmødling, Thorberg Arneson, hvis Hustru Ragnhild, Erling Skjalgssons Datter, Steen engang tidligere har havt Leilighed til at vise en Tjeneste. Thorberg er selv fraværende, men Hustruen og hendes 12aarige Søn, den under Kong Harald Haardraades Regjering fra Felttoget i England senere berømte Gysten Orre, give ham Modtagelse. Han er saaledes alt optagen under et gjæstfrit Tag, og saavel Ragnhild, som hendes Søn, have, efter den Tids Skik, forpligtet sig til at antage hans Sag. Nu kommer Thorberg hjem; som Kongens Lendermand kan han ikke huse en fredløs Mand og sin Konges Fjende. Han viser Steen bort, men Ragnhild og Gysten true begge med at forlade Hjemmet med deres fredløse Gjæst, og ere i Færd med at udføre Truslen, —

da Kong Olaf, som i en Bondes Forklødning har bivaanet den sidste Deel af Striden, giver sig tilkjende og løser Knuden, ved at fredlyse Steen Skaptason. En fuldkommen Forsoning paa alle Sider tilveiebringes; kun seer man i det Fjerne de Uveirskyster, som fra England og Danmark trække sammen over Norge, thi, siger Kongen

„— Vitt Thorberg! Budet, som mig kalder sydpaa,
Har meldt, at der til Viken nu er kommen
Udsendinge fra Knut i England, som
Forlange Norges Rige af min Haand
For deres Herre. — —“

— 5te Scene (S. 66).

„En Aften paa Gizke“ er et klassisk lille Mesterværk. Hver af Personerne er Bærer af en Idee. Husmoderen Ragnhild er Gjæstfrihedens, Husfredens; Høvdingen Thorberg det i Kongen personificerede Fædrelands; den republikanske Steen Frihedens; den unge Gyften Venstebets, Fostbrødrelegets, og Kongen Politikens Repræsentant; man mærke sig, at Budskabet fra Knud den Store gjør ham saa villig til at tilgive en Ven af den mægtige Erling Skjalgssons Datter og den ligesaa mægtige Thorbergs Hustru. Med antik Skarphed staae disse Ideer og deres Bærere ligeoverfor hinanden. Ragnhild og Gyften ville hellere forlade en elsket Ægtefælle og Fader, end svigte Gjæstfrihedens Pligter og bryde deres Ord mod en fredløs Ven. Thorberg vil hellere miste det Kjæreste i Livet, sin Hustru og sin eneste Søn, end forraade sin Konge. Steen vil hellere miste Livet end Friheden; og Kongen vil hellere tilbagekalde en fældet Dom, heller opgive Hævnen over en opsætsig Gidsel, end Magten. Gjæstfrihed, Vensteb og Frihed ere paa den ene Side, Huldstab og Trostabs mod Konge og Fædreland paa den anden. Begge Parter ere lige sikke paa deres Ret og — heri ligger det Antike — begge have lige Ret. Det er en Konflikt mellem ædle, berettigede Videnskaber. Thorberg tænker kun paa sit Fædreland, sin Konge, og „Ragnhild!“, siger han,

Cing-Mars, men fordi de to, selv om Caus havde været en Fulton, ikke kunde staae hinanden i Veien. Hadde det ikke været bedre, om Digteren ikke havde ladet Caus blive forstaaet af Cardinalen? Heri var der intet Urimeligt, thi to Aarhundreder senere kunde Napoleon I, som dog vist var videre i de exacte Videnskaber end Richelieu, endnu ikke forstaae Dampkraften. En saadan Mangel paa Forstaaelse, paa Anerkjendelse vilde have været tilstrækkelig til at drive en Charakter, som Caus, til Fortvivlelse. Fortvivlelse og Selvforgudelse grændse til hinanden og Frøfornet til begge er fra første Færd tilstede i det Menneſte, som kan sige: —

„— Jeg trænger et til Raade,
Min Ret jeg fordrer ...“

— 4de Akt, 6te Scene.

Imidlertid er Digterens Skildring af Caus, saavel i Fader Coelestini Celle, som i Galehuset desto bedre lykket. Den findrige Mechanikers Tro paa Dampen og paa sin Opfindelse fortrænger saa aldeles al anden Tro, at han, naar hin ikke bliver anerkjendt, naar Resultaterne ikke træde synlig frem, om kortere eller længere Tid, maa blive affindig: —

„— O, kom nu ikke med de tomme Ord!
Du veed, min Gud er ikke din Gud, Præst!
Et det personlige, det trange Væsen
Med Menneſtenatur, og Eidskaber — —
Men — til min Gud har jeg længst henvendt mig:
Til Gubdomsaltet, til Naturen selv — —“

— 4de Akt, 6te Scene (S. 124).

Caus er altsaa Pantheist. Det følger af sig selv, at Munkens Formaninger ere spildte paa en saaledes forberedt Sjæl. Opholdet i Galehuset modner hans Vanvid, indtil hans Datters Besøg og senere Munkens igjen opliver Forstandens Lys i hans Sind. Det er et fint og psykologisk rigtigt Træk, at Digteren ved den paa Faderens Størhed troende Datters Omhed opvækker ham fra Selvforgudelse og Vanvid til Hengivelse i sin Skjæbne og Troen paa en bedre

Gud end Dampen, og ligesaa i enhver Henseende sandt og træffende lader han den haardt prøvede Gaus betale Forstandens Gjenerhvervelse med Livet. Sygdommen har været for indgroet, Kampen for haard, til at Helbredelsen paa Sjælen ikke kræver Legemet til Offer.

Man seer, at dette Drama saaledes ogsaa er en Sjælehistorie, thi Gaus er i den Grad Hovedpersonen, at saavel Richelieus Statsmandsklogt, som Philips og Thereses Kjærlighed kun tjene Gaus's aandelige Udvikling til Folie; ja de unge Folks Forhold gaaer endog til Grunde i hans Vanvid. Hvis „Salomon de Gaus“ var et almindeligt Drama, saa maatte Handlingen ende med hans Indspørrelse i Bicêtre, men da det er en Sjælebiographi, saa maa den Fangnes Tilstand og Død i Fængslet ogsaa tages med. Dette er fuldkommen consequent. Men om „Salomon de Gaus“ saaledes ikke gjør Fordring paa egentlig dramatisk Interesse, saa er dette Drama dog siensynlig beregnet paa tragisk Virkning, og Spørgsmaalet bliver da, om Forfatteren i denne Henseende har truffet det Rette. Men Forfatterens Skildring af den valgte Charakter kan være fuldkommen usiagtig, consequent og findrig, og dette er den i Virkeligheden ogsaa; men den er derfor ikke tragisk, og hvorfor? Fordi den opoffrede Personlighed, for at blive tragisk, alle sine Feil og Ufuldkommenheder uagtet, idetmindste maa være berettiget til vor Sympathi, men denne kan en Selvforguder ikke vække. Den fanatiserede Fatalist, der troer paa sin Stjerne, er ofte tragisk, altid dramatisk; fordi hos ham parres den individuelle Kraft med en udenfor ham staaende, om end med hans Villies Indhold identisk Magt, denne være nu guddommelig eller dæmonisk. Selv Gudsfor nægteren, den fra Guddommen Frasalbne kan være dramatisk, fordi han dog bestandig anerkjender den Magt, hvorimod han gjør Opstand. Men Selvforguderen er i den Grad dødsyndig, i den Grad „ensom“, at den fortorneede Guddom end ikke levner ham dramatisk Sympathi; thi Selvforgudelse er paa eengang Brud paa det Ethiske og paa det Intellektuelle, paa eengang Hovedets og Hjertets Forbrydelse. Den Forsærdelse, som i

Førstningen er deri, gaaer snart over til Beklagelse, og ender i latter, naar vi først ret have forestillet os Forskjellen mellem Vorherre og en gal Staffel, der siger: Jeg er Vorherre, jeg er Forsyn—:

„— Men jeg har nu i Stilhed, uden Hjælp.

Opfundet en Methode, hvorved jeg

Blot ved min Villiekrafts Magnet-Udstømning — —

Bil kunne styre og bevæge Jordens

De hemmelige Kræfter.“

— 5te Akt, 6te Scene.

Her er Caus saa komisk, som Banvid nogeninde kan blive. Imidlertid maa man bestandig lade Forfatterens Mesterkab i den psykologiske Anatomi vederfares Retfærdighed. Den er ligesaa fin, eller, rettere sagt, raffineret, som i „Den Gensomme“.

Heldigvis har A. Munch slaaet paa andre og sundere dramatiske Strænge i to Skuespil, det ene fra hans tidligere Digterperiode (1837), det andet fra den allernyeste Tid (1855). Stoffet til begge er taget af den norske Historie, og begge bære Vidne om en virkelig dramatisk Begavelse, naar som helst Forfatteren forlader det psykologiske Dissectionsbord.

I det første, „Kong Sverres Ungdom“, har han med en næsten klassisk Simplicitet behandlet en fatalistisk Charakter, der handler i Kraft af Spaadomme og Drømme. I Behandlingen af saadanne Typer har Digteren tvende Veie at følge. Enten kan han, som Shakspeare i „Macbeth“, gjennem Spaadommenes uhyggelige Tryk, saaledes forvandle den tragiske Helts oprindelige Natur, at denne i Ufrihed og (bogstavelig) Besatthed gaaer sin mørke Skjæbne imøde og fuldbyrder Forudsigelserne. I dette Tilfælde hersker det Dæmoniske uindstrænket; Helten er bogstavelig ude af sig selv og det blege Hægeblod tappes ind i ham istedetfor hans eget af Ufrihedens og en beherskende, men ikke behersket, Lidenskab's Vampyrer udsuede Ungdomsblod. Han begaaer Forbrydelser ubevidst, som i Søvngjængereri, og roder sig dybere og dybere ind i Skyld og

Ansvar for Handlinger, som Dæmonerne ved ham have begaaet; i dette Tilfælde er Helten egentlig kun de onde Magters Medvinder og Haandlanger. I det andet Tilfælde kan Digteren gjøre sin Helt identisk med Forudsigelserne. Disse blive da kun Udtalelser af hans egen Stræben, hans egen Villie, hans egen Natur. De staae vel udenfor ham, som givne Forudsætninger, men de virke kun opmuntrende, ikke tvingende; de ere da hans Spore, ikke hans Svøbe, og han ikke mere, som i første Tilfælde, en af Furierne pidstet Drestes. Forudsigelserne passe til hans Mulighed, til hans Tilbøielighed, og derved tilveiebringes Samklang mellem Skjæbne og Personlighed, mellem Nødvendighed og Frihed. Der er intet Spørgsmaal om, at denne Grundtanke, tiltrods for Shakspeare, er den meest poetiske og dramatiske, ligesom den er den christeligste af de to, fordi der er Forsoning mulig, i det første Tilfælde ikke, og den norske Digter har, iøvrigt Historien tro, med rigtig Takt valgt denne Vej. Kong Sverrer var, som bekendt, en uægte Søn af Kong Sigurd Haraldsøn, med Tilnavnet Mund, blev, under de norske Borgerkrige i det 12te Aarhundrede, bragt til Færøerne af sin Moder, hvorfra han, kjed af den geistlige Stånd, hvorfor han var bestemt, i en ung Alder drog til Norge, satte sig i Spidsen for Birkebenernes Parti, overvandt Jarlen Erling den Skaffe og dennes Søn, Kong Magnus, og opnaaede, efter mange Lyffens Omvejslinger, Kronen, som han til sin Dødsdag beholdt. Sagaen omtaler omstændelig den unge Sverrers Drømme, der alle gaae i samme Retning, nemlig Kongemagten i Norge. Han bestyrkes i sine Forhaabninger af Geistligheden, som dengang, for at forsøge sin egen Magt, pusede til Partikampene i Norden, men endnu mere af sin egen Uergjerrighed og Viskelyst. Saaledes har den norske Digter ogsaa opfattet Sverrer. Forudsigelserne og Sverrers frie Villie dække bestandig hinanden —:

„— Jeg kan ei tjene, heller vil jeg døe,
Men der er spaaet mig en bedre Skjæbne;
En Drøm har viist mig hvad jeg sunder til.“

— 1ste Akt, 3die Scene.

Han er af sin Moders Slægtninge og Venner bestemt for den geistlige Stand, men Munkeskutten klæder ham ikke og Breviarieret kleder ham. Han kommer i Strid med en af den norske Konges Mænd over en Kvinde (Hildur), Noget som heller ikke er lovende med Hensyn til hans geistlige Udsigter, og, tiltrods for sin Morbroder, Biskop Roes Modstand, — her afviger Digteren med Held fra Historien, thi denne Omstændighed forhøier Sverrers Frihed — forlader han Færøerne, og begiver sig, ansporet af Moderen, til Norge, for at gjøre sin Arveret til Norges Krone gjældende. Stødt tilbage af sine nærmeste Slægtninge, som en fortvivlet Eventyrer, bliver han opsogt af Birkebenerne, der savne en Fører, og, efter først snildelig at have aflaaet deres Bønner og trodsset deres Trusler, giver han endelig efter for deres Fortvivlelse —:

„— Vel, I forstaae, at der kan Intet bygges
Paa tvunget Forbunds skrøbelige Grund.
Frivillig maa den første Grundsteen lægges
Og Bærket vies ved et ærligt Gaandtag.“

— 2den Akt, 7de Scene.

Saaledes taler ikke Macbeth. Selv tvungen tvinger han Andre. For ham er ingen Frihed til.

Ved tredie og sidste Akts Begyndelse er Sverrers Gjerning alt i fuld Gang, og Dramaet ender med Erling den Skalkes Fald og Kong Magnus Erlingssons Nederlag. Tæppet falder saaledes for en vid Horizont af tilbagestaaende Kamp og Strid, medens den egentlige Handling, som til Baggrund har det 12te Aarhundredes Borgerkrige og den geistlige Magts Opkomst i Norge, afsluttes ved den elskende Qvindes Selvopoffrelse, hvorom han i første Akt stred med den samme Mand (Brynjolf), fra hvis Morderdolt han nu ved hendes Mellemkomst bliver frelst. For eet Dieblit, men kun eet Dieblit, vækker Hildurs Død milde Strænge i den hårde Partihovdings Bryst, og Digteren lægger Sverrer her en af de smukke Replikker i Munden, hvorpaa dette Drama i det Hele er rigt —:

„— Sun ligner sig endnu!

De samme Træk, de samme bløde Haar — —

Mit Liv kom over mig saa strængt, saa vældigt,

At Alt blev revet med. Dog, hendes Billeb

Saa kun og sov paa Bunden af min Sjæl.“

— 3die Akt, 8de Scene.

Dette: „mit Liv kom over mig“ er hyperligt; saaledes taler kun Katalisten, og da Birkebenerne bebreide ham hans Bevægelse, vedbliver han med stor dramatisk Virkning — :

„— Hvad kunne I forskaa, I plumpe Fernmænd,

Af Smerten, som opriver dette Bryst? — —

Jeg selv er bleven haard for Eders Skuld — —

Vi trænge til hinanden. — — —

Her, her med dette Liig har jeg neblagt

Min Ungdom, mine Taarer, og min Milbhed.

Naar Alt paa engang rives blodigt ud,

Dg Brystet overlever disse Kvaler —

Da maa det blive staalsat og forhærdet.

Dg Haardhed kan behøves nu i Norge.

See! Himlen flammer mørk og blodigrød;

Om det er Morgenrøden, som opstiger,

Hvad heller Baunen til den sidste Kamp —

Kan Ingen vide. Vel, vi prøve det.

Herefter skal det spørges, at Kong Sverre

Har nu kun Een at elste: Norges Rige!“

Med denne Replik slutter „Kong Sverres Ungdom“. Man seer, at den egentlige Handling er en Kjærlighedshistorie med mørk politisk Baggrund, der farver Handlingen og giver denne et til Elskerens Liv og Charakter svarende Udfald. Om de øvrige i dette Skuespil forekommende Personer er der ikke Meget at sige. Dette kan ikke være anderledes, naar, som her, Hovedpersonen paa samme Maade absorberer de øvrige Charakterer, som Handlingens Horizont Handlingen. Hvem dvæler i et udmærket Landskabsmaleri ved de i Forgrunden sig befindende Personer? En Claude Lorrain, en Wouvermans have heller ikke sat dem der, for at drage Opmærksomheden til sig. Paa samme Maade Digteren. En from Bisp, en søm Moder, en opoffrende Elskerinde, en raa Rival, en hjærlig

Søster (Cæcilia) ere, som de bør være, almindelige Charakterer, der passe til den borgerlige Handling, medens det Historiske repræsenteres af Sverrer selv og Birkebeinen Helge. Man kan maaskee udsætte paa „Kong Sverres Ungdom“, at det erotiske Element deri er for fremherskende for den stildrede Tid; Hildur er maaskee for talende for en nordisk Kvinde fra det 12te Aarhundrede, og Brynjolf er maaskee for dagligdags ra.

A. Munchs andet og nyeste historiske Skuespil er „En Aften paa Gizle“. Situationen er her ogsaa greben klassisk: en kort, men for Tidens saavel som Personernes Charakteristisk gunstig Handling; den dramatiske Enhed strængt overholdt; stor og ædel Tidenskab fra alle Sider sammentrængt i en Draabe af Tid — en Aften, og endelig, hvad der poetisk er meget vigtigere, end mange Digtere troe, en naturlig og værdig Forsoning, uden andet Offer, end af en Konges Hævnlyst. — Steen eller, som Munch kalder ham, Stein Skaptason, Søn af den islandsk Fristats øverste Embedsmand, Laugmanden Skapte Thoroddson, er tilligemed flere unge Islændere, som Gidsel, bleven holdt tilbage i Norge af Kong Olaf den Hellige, der dengang forsøgte at forene Island med Norge. Det lykkes Steen at undkomme fra Nidaros, og, efter paa Veien at have dræbt en af Kongens Armand, eller Fogder, der vil standse ham, kommer han til Gaarden Gizle eller Gifte, som tilhørte den bekjendte Arnmødling, Thorberg Arneson, hvis Hustru Ragnhild, Erling Skjalgssons Datter, Steen engang tidligere har havt Leilighed til at vise en Tjeneste. Thorberg er selv fraværende, men Hustruen og hendes 12aarige Søn, den under Kong Harald Haardraades Regjering fra Felttoget i England senere berømte Gysten Orre, give ham Modtagelse. Han er saaledes alt optagen under et gjæstfrit Tag, og saavel Ragnhild, som hendes Søn, have, efter den Tids Skik, forpligtet sig til at antage hans Sag. Nu kommer Thorberg hjem; som Kongens Lendermand kan han ikke huse en fredløs Mand -og sin Konges Fjende. Han viser Steen bort, men Ragnhild og Gysten true begge med at forlade Hjemmet med deres fredløse Gjæst, og ere i Færd med at udføre Truslen, —

da Kong Olaf, som i en Bondes Forklødning har bivaanet den sidste Deel af Striden, giver sig tilkjende og løser Knuden, ved at fredlyse Steen Skaptason. En fuldkommen Forsoning paa alle Sider tilveiebringes; kun seer man i det Fjerne de Uveirskyster, som fra England og Danmark trække sammen over Norge, thi, siger Kongen

„— Viid Thorberg! Budet, som mig kalder sydpaa,
 Har meldt, at der til Viken nu er kommen
 Ubsendinge fra Knut i England, som
 Forlange Norges Rige af min Haand
 For deres Herre. — —“

— 5te Scene (S. 66).

„En Aften paa Gizle“ er et klassisk lille Mesterværk. Hver af Personerne er Bærer af en Idee. Hus moderen Ragnhild er Gjæstfrihedens, Husfredens; Høvdingen Thorberg det i Kongen personificerede Fædrelands; den republikanske Steen Frihedens; den unge Gysten Venstabet's, Fostbrødrelegets, og Kongen Politikens Repræsentant; man mærke sig, at Budskabet fra Knud den Store gjør ham saa villig til at tilgive en Ven af den mægtige Erling Skjalgssons Datter og den ligesaa mægtige Thorbergs Hustru. Med antik Skarphed staae disse Ideer og deres Bærere ligeoverfor hinanden. Ragnhild og Gysten ville hellere forlade en elsket Ægtefælle og Fader, end svigte Gjæstfrihedens Pligter og bryde deres Ord mod en fredløs Ven. Thorberg vil hellere miste det Kjæreste i Livet, sin Hustru og sin eneste Søn, end forraade sin Konge. Steen vil hellere miste Livet end Friheden; og Kongen vil hellere tilbagekalde en fældet Dom, heller opgive Hævnen over en opsætsig Gidsel, end Magten. Gjæstfrihed, Venstabskab og Frihed ere paa den ene Side, Huldstabskab og Trofalskab mod Konge og Fædreland paa den anden. Begge Parter ere lige sikre paa deres Ret og — heri ligger det Antike — begge have lige Ret. Det er en Conflikt mellem ædle, berettigede Videnskaber. Thorberg tænker kun paa sit Fædreland, sin Konge, og „Ragnhild!“, siger han,

„— Du tænker, som din Fader Erling
 Kun paa din egen Slægt, dens Magt, dens Fordel.“ —
 3die Scene (S. 25).

Ragnhild har, som bemærket, tidligere modtaget Tjeneste af Steen og det Slags Tjeneste, som en Moder ikke let glemmer. For flere Aar tilbage var hun nedkommen med en svag Datter, som hun befrygtede skulde døe før Daaben. Da ligger netop et islandsk Skib udenfor Gizke; Gieren er netop Steen Skaptason. Der er en Skibspræst ombord; han døber i den jævre Bending Barnet, og Steen holder det over Daaben; —

„— Saa drog han bort og vilde dengang ei
 Modtage mindste Gjengjæld. Jeg tilfagde
 Ham da mit Benskab og min Hjælp, saasnart
 Han maatte den tiltrænge. — —“

3die Scene (S. 83).

Om Gaaen paa Accord, om Eftergivenhed er her altjaa ikke Tale; thi da maatte En af Parterne opgive sit Indhold, svigte sin Tro. Der ere kun to Udveie til Knudens Løsning; enten at Steen opoffrer sig, eller det Uforudsete, deus ex machina. Steen forsøger at opoffre sig, gjør Afkald paa den lovede Bestyttelse, og vil

„— — ei trygle
 En Kunges Træl om Husly og om Fred“ —
 — 4de Scene (S. 44)

men baade Ragnhild og Gysten træde ham i Veien. Den unge Orm har alt lært at flyve, og fra at beskytte en Ven, er han steget til at holde et Løfte —:

„— Ja, jeg har levet
 Steen min Bestyttelse — det maa jeg holde“ —
 5te Scene (S. 53)

Ku stiger Lidensflaben. I korte Repliker kæmpe de modstridende Beslutninger, og haardest er Kampen i Thorbergs Bryst, at skulle opoffre, ei blot sine Børns Moder,

men ogsaa sin eneste Søn for sin Trostløb mod sin Konge. Han vækker et Dieblit, men fatter sig, og Bruddet er afgjort, det behøver ej at tilføies, til hvilken Side — da Kongen kaster Bondeløften, fredlyser Steen og tilveiebringer Forsoningen. Denne er dramatisk rigtig; thi da Steen og Kongen ere de eneste, der staae imellem Thorberg og hans Kjærlighed til Hustru og Barn, og da Steen ikke kan fjernes, saa er Kongen ikke nogen sædvanlig, mere eller mindre tvungen deus ex machina, men den naturlige, berettigede Forsoner, der samtidig, gennem sin Slutningsreplik, ved Udsigten til kommende store Begivenheder, udvider og fordyber Stykkets Baggrund. Dialogen svarer til Handlingen; simpel og værdig og selv i den stærkeste Lidenskab tilbageholden. Da Ragnhild har truet Thorberg med at forlade ham og drage til sin Fader, hvilket i Nordens gamle Tid var den største Skam, som en Hustru kunde tilføie sin Mand, svarer Thorberg med følgende, paa den stolte Kvinde vel beregnede Replik —:

“ — — Drag bort. Dog vist
 Jeg troer, at snart du kommer hid igjen —
 Thi her har Du dog mest at sige.”

5te Scene (S. 50)

Eller, da Thorberg søger at bringe Drengen Gysten fra sit Forsæt, at følge Moderen, ved Udsigterne til Hæder ved Kong Olafs Hof, svarer Drengen —:

“ — — Jeg vil ei vorde Kongens Mand, min Fader,
 Saalænge han kan bringe Mand, som dig,
 Til at bortstøde Gjæst i Nød”

5te Scene (S. 57)

Digteren har afvejet fra Historien, forsaavidt som han lader Kongen uopfordret komme til Gizke og træde imellem. I Sagaen (Fornmanna Sögur, IV, 316—324) giver Thorberg efter for sin Hustrues og Søns Forestillinger, og derpaa saagodtsom tvinger han med de øvrige Arnungers, eller Arnmødlingers, Bistand, Kong Olaf til at tilgive Steen hans Skyld. Men den norske Digters Usvigelse fra Historien er i

dette Tilfælde heldig og poetisk; thi saaledes steer Knudens Løsning ikke, som i Sagaen, ved et Brud paa nogen af de stridende Parters berettigede Pathos. En saadan Afvigelse fra det Historiske er ikke blot tilladelig, men ønskelig, Noget, som ikke altid gjælder om Dehlenschlägers Afvigelser, der t. Ex. i „Knud den Store“ uden nogen tænkelig Grund af den samme Steen, hvorom Munchs Drama dreier sig, istedetfor en djærv og frifindet Charakter har gjort en strydbende og fræk Præler.

Sprog og Diction ere, som sædvanlig hos Munch, rene og correkte; kun har han, ligesom saa mange andre svenste, norske og danske Digtere — naar jeg undtager Geijer og undertiden Grundtvig — gjort sig skyldig i en urigtig Anvendelse af det gamle nordiske Bogstavrim i Slutningschoret, hvormed „En Aften paa Giske“ ender. Begyndelsen af første Strophe:

Hil Dig, Du høje,
Hugprude Konge

er rigtig, men hele Resten fejl. For det Første skulle af de tre beslægtede Bogstaver, som bør findes i hver to Verslinier, som her H'erne, de to være i første, og det tredje i anden Linie. Denne maa derimod aldrig have to Rimbogstaver. Dernæst maa Rimbogstaverne staae i en Versføds og tillige et Ords Begyndelse, altsaa umiddelbart ovenpaa Cæsuren, hvor denne ender med et Ord; thi de accentueres og vilde ellers være uden al euphonist Virkning. Endelig kunne af sammensatte Consonanter i Reglen kun beslægtede som **St** og **Sg**, **St**, **Sn** og **Sl**, **Sv** og **S**, **Br** og **Bl**, o. s. v. parres sammen til Rimbogstaver, derimod paa ingen Maade **St** og **S**, som i ovenomtalte Chorsangs Slutning —:

„— Skjænter Dig Seirens
Salige Stund —“

hvorimod følgende Bogstavrim vilde være rigtigt —:

Skjænter ham stummende
Staalr af Viin —“

En moderne Digter maatte, for at tilegne sig alle disse Nuancer, gjøre sig fortrolig med de gamle norske og islandste Skjalde, og A. Munch har i sin Landsmand Evinb Skjaldefordunkler i denne Henseende et uovertræffeligt Forbillede —:

„Brunnu beneldar	— Svarradi sørgýmir
I blóðgum undum	A sverða—nesi
Lutu lángharðar	Féll flóð fleina
At lýða fjörvi	I fjöru stordar —“

synger han i Hákonar-mál, og her seer man **Br**, **B**, og **Bl**, **Sv** og **S**, **Fl** og **Fj** anvendte som Rimbogstaver. Et islandsk Dre horer ogsaa Euphonien; men hvis en yngre nordisk Digter ikke selv har Dre derfor, saa synes det at være et Bevis paa, at Bogstavrimet ikke mere passer for de nyere nordiske Sprog.

I Danmark er A. Munch nærmest bekendt, som Lyriker, og om det Dramatiske end ligger bedre for ham, end for mange mere produktive dramatiske Forfattere, saa har hans lyriske Frugtbarhed dog hidtil forholdsvis været større, end den dramatiske.

Lyriksen er i vore Dage fornemmelig elegisk. Oden, Dithyramben og Idyllen ere saagodtsom forstummede. Pindar, Anacreon og Theokrit have ingen Efterlignere blandt de nyere Digtere. Sappho har, og hun var et Fruentimmer; thi de klage alle, og ere alle uheldige, fornemmelig i Kjærlighed. Hertil ere de poetisk berettigede, men tillige forpligtede til enten at røre, saa at man klager med de Klagende, græder med de Grædende, eller modne Klagen til en høiere Forsoning, det være sig igjennem en sund Afrystelse af det erotiske Tryk, eller ved kristelig Resignation. Hypochondri og Hysteri, hvor Digteren svælger i sine egne ikke meget salte Taarer, have vi faaet nok af. De Gamle vare ogsaa forelskede, og kunde ogsaa klage, men de baade rørte og trøstede sig. Dvid skrev sine Forelskelser ud i Elegier, og efterat have pustet Kjærligheden ud i de mest farverige poetiske Sæbebobler, var han lettet og fri. Thi hvad er Elegien? Taarer i Ord, og disse lette. Men de Nyere sørge siensynlig enten ikke nok, til at

græde sundt, eller de græde førend Sorgen er moden. Det er Hysteri. Hvo af de Nyere rører vel saaledes som den smeltende, i Bellhst klagende Tibull? Et Distichon af ham opveier Binde af „Eyriske Digte.“ Man tage den første Elegi i første Bog til Delia; hvem erindrer ikke følgende Linier —:

Te spectem, suprema mihi quum venerit hora;
Te teneam moriens, deficiente manu.

Men han smiler snart barnlig gjennem Taarerne, og Alt bliver saa stille lykkelig om ham. Han har ikke de Nyeres Udholdenhed i at klage. Kommer det deraf, at de Gamle ikke, som de Nyere, elskede saa meget i Afstand, eller at Kjønnet er grusommere nu end i Oldtiden? Hvis den sidste Forudsætning ikke er rigtig, saa er den første Grund uberettiget. Dernæst vare de Gamles forelskede Klager aandrigere og findrigere, end de Nyeres. Jeg hører sige, de elskede ikke saa dybt. Den dybe Kjarlighed gjorde da maaskee rettest i at tie stille; den kan saa let misforstaaes, naar den yttres sig. En af de i den græske Anthologi optagne Digtere kan tjene til Exempel paa den findrige Erotik; han synger til den Elskede —:

Ἄνερα λυδοθηρι κυνος βεβολημενον ἐν
Ἰδαίῃ θηροεινῇ εἰκόνα φασὶ βλέπειν.
Λυδοῶων ταχὰ πικρὸν Ἔρως ἐνεπέψεν ὀδόντα
Εἰς ἔμῃ, καὶ μανίας θυμὸν ἐλήϊατο.
Σὴν γὰρ ἔμοι καὶ ποντος ἑπηράτων εἰκόνα φάσκει
Καὶ ποταμῶν δίνει, καὶ δασίας οἰνοχοῶν*)

Og den skalkagtige Propert's trøster sig over den Elskedes Grusomhed i følgende praktisk philosophiske Vers —:

Exiguo floret rosa tempore: prætereat ver,
Illa, tibi fuerat quæ rosa, sentis erit.

*) „Det siges, at et af en rasende Hunds Bil truffet Menneske seer Dyrets Speilbillede i Vandet i Stedet for sit eget. Den rasende Gros har slaaet sin skarpe Tand i mig, og fyldt min Sjæl med Vanvid. Thi nu seer jeg, Elskede! dit Billede overalt, i Havets Bølger, i Flodens Strømme, ja selv i mit fyldte Bindebøger.“

Hvad er yndigere, hvad er livsgladere, end følgende anakreontiske Vers i Anthologien:

Στεφος πλεων ποδ', ευρον
 'Εν τοις 'ροδοις 'Ερωτα.
 Και των πτερων κατασχων
 'Εβαπτis' εις τον οινον
 Λαβων δ'επιον αυτον
 Και νυν εδω μελων μου
 Πτεροισι γαργαλιζει*)

Men hvis de Gamle saaledes formaade at sætte sig udover Elskovsful og Elskovsqualer, de Gamle, som ikke troede paa et andet Liv, som ikke vare Christne, hvor kunne da de Nyere saaledes sætte deres hele Liv paa noget Forbigaaende? Sagen er, de Gamle beherskede bedre deres Følelser og Stemninger, ikke i det Ydre maaskee, men i det Indre. De lode sig ikke, som de Nyere, aandelig bemestre af en eneste Lidenskab, men formaade at gjøre denne til Gjenstand for Forstandens Bedømmelse, hvori der allerede ligger en Art Beherskelse. De opammede den ikke, som de Nyere, moderlig ved deres Bryst, men de knæsatte den faderlig, og underkastede den Tugt og Awe. De klagede, men som over Noget, der i Birkeligheden ikke var lange Klager værd, og ved en praktisk philosophisk Afvisning af Sorgen trøstede de sig snart igjen. Deraf denne Ynde i deres Elegier, denne Værdighed i deres Klager. Thi Ynde og Værdighed ere de beherskede Lidenskabers Udtryk — Ynde, naar den omhandlede Liden er af positiv Natur, som Glæde eller Kjærlighed; Værdighed, naar den beherskede Lidenskab hører til Sorgens og Bredens negative Rige.

Den perennerende Klage er trættende og uberettiget, og dette have de bedste af de Nyere følt og forstaaet. Selv

*) „Gang, som jeg var isærd med at flette en Krands, fandt jeg Gros mellem Roserne. Jeg greb ham fat ved Vingerne, og døbte ham i Vin. Og saa drak jeg Vinen. Siden den Tid slaaer han med Vingerne inden i mig.“ Her er et Ordspil i Originalen, idet *μολος* baade betyder Lem og Sang.

Byron, den fortrinsviis hypochondre Digter, var ikke Elegiker i moderne Forstand. Hans Sorg og Smerte var af en høiere Slags; han vidste at vække alle Modsætningerne i det Menneskelige, at vise Jordelivets Intethed, og den saakaldte Virkelighed som Værmen i-Evighedens Nektar. Han var hypochonder over Tilværelsen, men han var ikke hysterisk over en grusom Skjønhed.

Endskjøndt den norske Digters Frembringelser ikke ere frie for den moderne Hypochondri og Livslede, saa maa det dog indrømmes, at han sørger, og sørger med Grund. I „Sorg og Trøst“ (1852) begræder han en elsket Hustru, og græder ud. Med denne Sorg kan man sympathisere, og glæde sig ved dens Ophør; thi dette er Forbandelsen, som hviler over en retløs Sorg, at Trøsten derover er Andre ligesaa ligegyldig, som den saakaldte Sorg selv. Man følger Digteren i denne Samling gjennem Sorgens, Grindringens og Haabets Scalaer fra den første Hullen til det første Smil; og om Gangen end i Begyndelsen er trættende, thi Sorgens Bei er ensformig, uden Vegetation, gennem en „luffet Natur,“ saa falder det desto lettere at ledsage Digteren gennem Grindringens, Haabets og hans egen „Have.“ (S. 88):

„— Sneeklokken ringer der Vaaren ind,
Rjærminden i Græsset leger,
Nellikken pranger med Purpurkind —
Cypressen mod Himlen peger.

Men under dem alle, der hvile to Fros
De ædleste Tanken kan vide:
En Moder, som for sine Børn maatte døe,
Med en af de Smaa ved sin Side —.“

Man hører snart „Fuglen paa Graven,“ og endelig „gjenaabnes Naturen,“ som er luffet for den Sorgende. Her har man et sundt Menneskes naturlige Stemninger for sig, en dyb Sorg, men som faaer Ende, ikke denne uoverskuelige Laarejump, hvorover en stakkels Væser af Nutidens Lyrikere undertiden indbydes til at vade.

Munchs øvrige lyriske Frembringelser ere spredte i flere Samlinger: „Ephemerer“ (1836), „Digte, gamle og nye“ (1848), og „nye Digte“ (1850). Han er i alle disse Samlinger sig selv nogenledes lig, og naar jeg undtager den sydlige Colorit og den hele sydlige Længsel, som aabenbarer sig i hans Digte efter hans Udenlandsreise — selv i „Sorg og Trøst“ er der Stærk af Syblighed —, samt en større Formfærdighed, mærker man isørigt ikke til nogen særdeles Udvikling hos ham, som Lyriker i de 14 Aar, der ligge imellem 1836 og 1850. Nogle af hans bedste Digte ere netop i Ephemerer, som „Bandlillien,“ (see nedenfor) og „mit Fødeland,“ og ligesom man med Rette foretrækker et godt nordisk Landskab for alle de Romerinder, Campagner og Ofterier, som vore Malere medbringe fra eet Mars Ophold i Rom, saaledes foretrækker man følgende Vers af „mit Fødeland,“ for de tolv Sonetter til Italien i hans Digtsamling fra 1848.

„— Dste synger en Fugl om den deilige Frugt
Fjernt i Syd over Bølgernes Wei,
At hans Stemme er sød, og han lover saa smukt —
O! men tro ham, o tro ham dog ei!

Thi jeg kender ham godt, jeg har sværmet og drømt,
Jeg har svugtet med ham mangen Nat:
Men der kaldte dog altid en Stemme saa ømt,
Fra det Hjem, som jeg havde forladt.

Har du Hjerte dertil, prøv at gaae, prøv at gaae
For dig selv i det fremmede Land!
O, hvor snart vil da Taaren i Diet dig staae
For det Hjem, som ei glemme du kan.

Du vil favne den Jord, hvor din Moder har græbt,
Hvor som Børn du i Skovene sang,
I det Land, hvor din Fader til Jorden er stædt,
Vil du længe at hvile engang.“

Heri er der en Sandhed og Simpelt, som sjældent findes i nordiske Digteres opvarmede italienske Hentykkelse. Imidlertid har Munch med Held anvendt den sydlige Colorit

i et længere Digt i 12 Romancer: „Kongedatterens Brud-
fart“, der omhandler Kong Hakon den Gamle Hakonsøns
Datter Kristinas Formøling med Kong Alphons af Castiliens
Broder Don Philip af Sevilla, alias Troubadouren Aimerik
af Toulouse. Denne Brudsfærd, den første, hvorved Norden
kom i nærmere Berøring med Syden, var, som af Digteren
antydtes*), i den tidligere Middelalder Gjenstand for hyppige
poetiske og historiske Bearbejdelser i Norden, som t. Ex. i den
islandske Roman, eller Riddersaga, Blomstrvallasaga.
Den sydlige Cultur, Ridderligheden, Tourneringer og Minne-
sang paa eengang overraskede og tiltalte Nordboen; hans egen
Vikinge- og Skjaldekatur fandt beslægtede Strenger i den
romantiske Middelalders indre Væsen, og dertil en Frihed og
Politur i den ydre Form, som var ham fremmed. Den norske
Digter har derfor i dette Stof fundet den heldigste Leilighed
til at fideordne det nordiske og det sydlige Element: den blonde
og bly Kongedatter tager sig godt ud ved Siden af Spaniens
fortøiede Kvinder, og den jævne Thorlaug Bøse „stolt i sin
Hjemstavn's Dragt“, i Spidsen for de „vældige hårdebrede
norske Mænd“ falder ikke igjennem ved Siden af Sir Ferant
og „Sydens slanke Svende“. Det falder fremdeles ganske
naturlig, at den elskovsfulde, inderlige Sanger Aimerik vinder
den nordiske Jomfrues Hjerte, men det gjør godt at see, at
hun, midt i det varme Spanien, derfor ikke glemmer sit
kolde Fødeland, og formaaer sin Gemal til

„— For hellig Olaf, den Martyrdrot,
Som figner mit Fædrelands Dale“

*) „Fra Kongens Gaard gif til Folket snart
Deres Sagn om Kunsternes Glæder,
Og Jomfru Kristines Brudsfart
Gav Norge mildere Sæder.“

„Thi Landet rundt, i hver Arnefrog,
Fortaltes atter og atter
Om det underfulde Syblandsdøt
Med Kong Hakons deilige Datter.“

— Nye Digte, S. 148.

at bygge en Kirke. I dette Digt klæder den sydlige Colorit den norske Digter bedre end ellers, thi, hvor cosmopolitisk end Poesien er, saa har Digteren dog et Fødeland, hvilket han, naar der er Noget ved ham, fylder sine bedste Toner, Naturtonerne. I „Kongedatterens Brudesaft“ frydes Digterens Die, ligesom Jomfru Christinas, over Sydens Blomsterpragt, men, ligesom hun, kan han „midt i Sydens Flor“ ei glemme sit elskte Norges gylde Klippeborge. For Digteren bør, saavel som prosaisk talt for andre Mennesker, Hjemmet, poetisk forstaaet, være kjærest, naar han længe har reist, thi han er selv en underfuld Blomst, opvoget i dets og ingen anden Jordbund.

Dette viser sig ogsaa i Munchs Naturfilbring. Der er han Nordmand, og intet Andet. Han har et Die for sit Fødelands ophøiede Natur, som en Fremmed ikke kan have, og veed, hvad der i denne Art Poesi er Hovedsagen, at gribe Aanden i Naturen. Han copierer ikke blot tro, men han seer Pan i „Skovbækken“ (Nye Digte, S. 1—6) „Vinterklarhed“ (sammesteds, S. 7), „Solnedgang“ (ist. S. 9), „Eensomhed“ (Digte, 1848, S. 14). Dog staaer efter min Formening „Et Fjeldvand“ (ist. S. 3) høiest, og da dette Digt baade kan sættes ved Siden af det Bedste, man i nogen Litteratur vil kunne opvise af Naturfilbring, og desuden har en saaeiendommelig national Farve, hid sætter jeg det:

„Jeg sad en Aften i en lille Baad
 Paa et af disse dybe, stille Bunde,
 Der ligge, som et Die blankt af Graad,
 Imellem Norges Fjelde. Let og varm
 Stod Aftenhimlen om de mørke Strande,
 Og sænkte sig i Søens klare Dørm,
 Saa Baaden syntes let ophængt at svæve
 Midt i et Luffhav, hvor der ei var Bund,
 Men lige dybt foroven og forneden,
 Som Jordens Kugle midt i Evigheden.
 Dødt Stillehed hvilede over Søs og Lund!
 Der fandtes ei en Fugl, som vilde leve,
 Som vilde synge her en Aftenstund.“

Ingen romantisk Klang om Fjeldet drog
 Paa klare Binger, som i Tyrøls Dale —
 Den norske Fjeldbegn eieb' ingen Tale,
 Undtagen Gensomhedens stille Sprog.
 De tauske Roersfolk dypped' Aaren blødt
 Og lydløst i de kolde, klare Bover. —
 Jeg smelted' hen i denne Stilhed sødt,
 Det var, som om min Sjæl gled sagte over,
 Og tabte sig i inderlig Forening
 Med Fjældnaturens dybe, dunkle Mening.“

I dette Digt er Digteren, som han selv siger, gaaet op i det Skildrede; eller, som Philosopherne kalde det, Objekt og Subjekt ere identiske: Landskabet og Stemningen smelte sammen. Derfor er dette Digt saa afrundet; der er ikke et overflødig Ord deri; Læseren føler sig henfat i et Hav af Aftenrødme, hvor han selv, ligesom Digteren, taber sig i inderlig Forening med det skildrede Landskab. Paa en anden Maade griber Digteren Aanden i Naturen i det ovenanførte smukke Digt „Bandlillien“ (Ephemerer, S. 63) —:

„Paa Søens Bund,
 I den kjølige Grund
 Grønnes den ene
 Mellem Sneglehuse og Stene.
 Hvor de hullkende Bover
 Glide tunge henover
 Den spæde Rod
 Og kvæle dens spirende Rod.

Hvor Fiske roe,
 Som døsfige gloe —
 Hvor Bløddyr flamme
 Hænge sig fast paa den unge Stamme,
 Hvor Østers i Lanter
 Gabe paa slimede Vanter,
 Det grønne Siv
 Føler sit høiere Liv.

Om Baaren, naar
 Solvæt staaer
 Barmt over Boven
 I de luftige Sale foroven,

Naar Vaaren soinger
 De store, de luftige Vinger
 Og Morgenklokken ringer:
 Da høver dens Klang
 Gjennem Dybets Hvalvinger lang.

Og vækker med Kraft
 Den ædlere Safft
 I den slumrende Lillie
 Til en hjæk og stormende Villie.
 Sine grønne Stænger
 Skyder den længer og længer,
 Til de engang naae
 Det friske, det himmelske Blaa.

Da følger den ud
 Sit Hjertes Brud:
 Paa den blanke Flade
 Bugges de glimfende Blade,
 Og Lilliens Bøger
 Lukker sig op og kvæger
 Den hungrige Luft
 Med sin søde, drømmende Duft.

Den visner i Hast —
 Thi den hænger fast
 Med sin Rod i Dybet,
 Mellem Fiskestimen og Krybet.
 Gre Bladene sjunkne
 Og Stænglerne slappe og runtkne —
 Falder Blomsten af
 I den vaade, den slugende Grav.

Hvad er det saa meer?
 Engang den seer
 Dog en venlig Strimmel
 Af Hjemmets lysende Himmel,
 Engang den luer
 Under Templets tonende Duer —
 En sig Sekund
 Veier vel op imod Dødens Blund!

Jeg skal vel vogte mig for at forstyrre det anelsesfulde
 Indtryk, som dette Digt maa efterlade, ved at forsøge paa en
 Udtydning af dets Symbolik; „Vandlillien“ er et eneste

poetisk Billede, som Enhver kan tyde efter Behag, thi Analogierne ville ikke mangle.

I Romancen staaer A. Munch tilbage for sin Landsmand Welhaven; denne sidste kaster sig, om jeg saa maa sige, freidigere ud i medias res. Munch er noget for omstændelig. Men Romancens Natur fordrer, at Situationen gribes kort og klart; den ynder Springet. „Den forladte Kirke“ (Digte, 1848, S. 55). „Skjoldmoslaatten“ (Ist. S. 175). „Nor“ (Ephemerer, S. 16), „Rødet i Sloven“ (Nye Digte, S. 28) vilde være fuldbendte, naar de ikke lede af en vis Brede; det er ligesom den norske Digter undertiden ikke tiltroer Læseren nogen Indbildningskraft, istedetfor at en Digter altid bør overlade endeel til denne, og idetmindste holde den bestjæftiget.

Det vil af det Foregaaende være klart, at A. Munch ikke hører til de „tamme“, men til de „vilde“ Digtere, en Classification, hvoraf H. C. Andersen, der selv er vild, har Fortjenesten. Munch indtager allerede en høi Plads mellem Nordens Digtere, og vil, i dramatisk Henseende med Tiden uden tvivl kunne indtage en endnu høiere. Han er maaskee ikke saa specifik norsk, som enten Bergeland eller Welhaven, men han er derfor ikke mindre nordisk; forsaavidt som Tankens Dybde, Udtrykkets Reenhed og Dictionens Kalm ere en nordisk Digters bedste Prydelser. Og det er glædeligt at see, at det Fortræffelige, det Geniale hos ham er netop det eiendommelig Nordiske, medens det mindre Heldige — Skildringen af sjælelig Sygdom og Selvreflexion — sandsynligvis skyldes fremmede Litteraturers formodentlig kun forbigaaende Indflydelse.

Den romerske Propagandas nordiske Mission. *)

(Af J. Bæk.)

Naar man i daglig Tale nævner Udtrykket „katholsk Propaganda“, saa tænker man sædvanlig mere paa den uorganiserede Virksomhed af selvkalbede Missionærer end paa den kirkelige Institution, der er helliget Missionærvæsenet i dets forskjellige Retninger. Denne Institution — Congregatio de propaganda fide — er stiftet 1622 som en Centralisation af en Mængde allerede tidligere bestaaende Separatanstalter for Hedningers og Kjetters Omvendelse. Oprindelig bestod Congregationen af 13 Cardinaler, to Prælater, en Ordensgeistlig og en Secretær, senere (i 1845) af 26 Cardinaler, hvoraf dog Nogle residerede udenfor Rom og saaledes kun vare Væresmedlemmer. Dens Competence strækker sig over hele Kirken in partibus infidelium, den er den Instants, gennem hvilken Paven regjerer hele denne Afdeling af sin Kirke. Den under Propagandaen sorterende Deel af den romerske Kirke regjeres ubetinget af den romerske Curie; det Mellemled i Regjeringen af Kirken, som ellers dannes af de vedkommende Biskopper, der indtil en vis Grad have en selvstændig Myndighed, mangler her, saa at Kirkens Embedsmænd kun optræde som Curiens Delegerater med visse

*) De her anførte Data ere tagne af Otto Mejer's Skrift: die Propaganda. 2 Bind, Göttingen 1853.

Myndigheder eller Faculteter, der ere dem tilstaaede i de overordentlige Forhold, hvori de ere hensatte, og som ofte faae en langt større Udstrækning end de tilsvarende Faculteter, der tilkomme de sædvanlige Stiftsbiskopper, men som ogsaa vilkaarlig kunne gjenkaldes ved et Decret af Propagandaen.

Saa vel i fjætterste og schismatiste som i hedenste Lande er Kirken Missionsanstalt. Dog stiller den sig i et forskjelligt Forhold til Fjættene og Hedninger. Idet den navnlig anerkjender Fjætterdaaben (i Tridentinerconciellet) som en Opdragelse af den Døbte i den hellige Kirke, betragter den alle Døbte som sine Medlemmer, som sine Undersaatter. Naturligviis forlanger den i katholicke Lande Øvrighedens Medhjælp til Udførelse af Evangsdaab, men idet den ogsaa anerkjender den fjætterste Daab, maa den ogsaa billige, at protestantiske Øvrigheder foranstalte Evangsdaab udført paa Børn imod Forældrenes Villie; thi disse Børn blive derved indlemmede i dens Samfund, den faaer dermed en uafviselig Fordring paa disse Sjæle. Kirken staaer saaledes i et ganske andet Forhold til Fjættene end til Hedninger, den har et Krav paa de Første. Benedikt XIV skriver, at de Bantroe ikke kunne tvinges til Antagelse af den katholicke Tro, da de ikke ved Daaben have forpligtet sig dertil. En Fjætter derimod kan tvinges til hiin Antagelse, da han allerede har modtaget Daaben. Den Tilstand af Afstandighed (Muratori), hvori han befinder sig, maa deels afhjælpes ved geistlig Indvirkning, deels, forsaavidt der ikke paa den Maade skulde opnaaes noget Resultat, ved den verdslige Magts Indgrib. Dog afhænger dette sidste af Omstændigheder, hvorover Kirken ikke er Herre. „Vi befinde os desværre“, skriver Pius VII til sin Nuntius i Wien 1805, „i Liden af saa stor Ulykke og saa stor Fornedrelse for Christi Brud, at Kirken ikke blot ikke formaaer at anvende sine helligste Grundsætninger om en fortjent Strengthed mod Troens rebelle Fjender, men ikke engang uden Fare tør omtale dem.“ Man seer heraf, at naar Fjætterforsølgelser efter en større Maalestok ere opgivne, saa har dette ikke sin Grund i nogen Forandring af de kirkelige Grundsætninger. Som en saadan Forandring

kan det heller ikke ansees, naar man siden 17de Sept. 1824 officielt bruger det mere forsigtige Udtryk Akatholiker i Stedet for Kjættere. Forsvrigt har Protestantismen paa Grund af dens politiske Magt altid afnødet Curien større Hensyn end det græske Schisma i Orienten, som stedse behandles med den største Ringeagt. Det har saaledes aldrig været Skik at udnævne Biskopper in partibus for de forrige katholske Sæder i protestantiske Lande, hvorimod den græske Kirke i Orienten endnu stedse leverer de talrigste Titler for disse af det romerske Hof udnævnte Biskopper.

Naar altsaa den romerske Kirke har maattet opgive Tanken om en voldsom Undertrykkelse af Protestantismen udenfor de egentlige katholske Territorier, hvor det undertiden skete ved den verdslige Magts Understøttelse, saa har den søgt at bøde herpaa ved sin Missionsvirksomhed. Overalt hvor den verdslige Magt er i fjætteste Hænder og Kirken ikke har nogen retlig garanteret Stilling ligeoverfor denne, staaer Kirken som Missionsanstalt under Propagandaens Bestyrelse og i et direkte Afhængighedsforhold af Rom. Dette var selv Tilfældet i reen katholske Lande, som Irland, hvor Kirken tidligere var undertrykt. Dens senere Emancipation har ikke frembragt nogen Forandring i Bestyrelsen fra Propagandaens Side. Forskjellen mellem Irland og andre Missionslande bestaaer kun deri, at Irland har beholdt sit gamle katholske Hierarchie og altsaa ikke bestyres af apostoliske Biskarer eller Biskopper in partibus, men af virkelige Biskopper, der føre Titel efter deres Residensstad. Hvor derimod ikke blot Øvrigheden, men ogsaa Folket var blevet protestantisk og de ældre Bispestole vare „impederede“, der lod den romerske Curie sig repræsentere ved apostoliske Biskarer, der for det Meste vare Biskopper in partibus. Dette var ikke blot indtil den nyeste Tid Tilfældet i England, men ogsaa i Nordtydskland, hvor den westphalske Fred ganske havde givet Fyrsterne Naadighed over Religionen. De katholske Fyrster havde paa den hensynsløseste Maade benyttet sig af denne Ret og derved gennemført Contra-reformationen; de ulyhige Undersaatter havde maattet ud-

vandre. Men ogsaa de protestantiske Fyrster havde viist sig intolerante navnlig ligeoverfor enhver udenfor deres Grændser etableret geistlig Autoritets Samqvem med deres katholske Undersaatter, uden at de derfor vilde tillade en apostolisk Biskop at residere i deres Land. Den regelmæssige geistlige Bestyrelse af Nordtyskland ophørte retlig ved den westphalske Fred, som stadfæstede Territorialprincipets Gyldighed med Hensyn til Religionen. Cujus regio, ejus religio. De katholske Stifter i Nordtyskland bleve derved fuldstændig ophævede og dermed ogsaa den Diocesanmyndighed, som deres Biskopper havde udøvet paa andre Souveræners Territorier. Da der endnu gaves Katholiker „i Diaspora“ rundt omkring paa protestantiske Gebeter, saa maatte Curien sørge for disse ved selv at overtage den geistlige Bestyrelse, saalænge Indsættelsen af en regulær Autoritet var umulig. Den udnævnte derfor i 1667 en apostolisk Biskop for den nordtyske Mission, som i 1702 blev deelt og atter 1780 forenet under eet Biskopiat. En Støtte fandt dette Biskopiat i to nordtyske Fyrsters Overtrædelse til Katholicismen. 1651 var nemlig Hertug Johan Frederik af Hannover, 1663 Hertug Christian Ludvig af Schwerin gaaet over til den katholske Religion. De Forsøg, som den Sidste gjorde paa Gjenoprettelsen af Bispedømmerne Schwerin og Røgnburg, strandede paa det romerske Hofes Paaastaaelighed med Hensyn til disse Bispedømmers tidligere Godser, derimod var det under disse fyrstelige Convertiters Bestyttelse, at en vis Maccioni med Titelen Biskop af Marocco blev ansat som apostolisk Biskop for Nordtyskland 1667, som efter sin Død i 1677 blev efterfulgt af den danske Convertit Niels Steno, Biskop af Etiopis, som ogsaa fik Danmark under sin geistlige Bestyrelse. Trods den schwerinske Hertugs Overtrædelse til Katholicismen kunde det dog ikke lykkes Steno at opnaae Tilladelse til at optræde som apostolisk Biskop eller Biskop. Han maatte kun fungere som Præst, medens Hertugen betragtede sig selv efter Territorialprincipet som Kirkens Overhoved og i det Høieste vilde tilstaae den pavelige Nuntius i Cöln nogen Jurisdiction. Efter Stenos Død 1686 fulgte en Italiener Hortensio Mauro,

Biskop af Toppé, som apostolisk Biskop, hvis Jurisdiction ogsaa blev udstrakt over Sverrig. Efter hans Død blev Biskopiet overdraget Biskoppen af Hildesheim Joseph Clemens, som forvaltede det indtil sin Død 1702. Virksomheden for Udbredelsen af den katolske Religion var imidlertid ikke indskrænket til disse Biskoper; de bleve understøttede af den pavelige Nuntius i Cöln og af Keiserens Gesandter i de protestantiske Stater, som ofte kun bleve afsendte (s. Ex. til Hamburg) for at faae Leilighed til at indrette en katolsk Cultus, som ellers ikke vilde blive taalt. — I 1702 blev som allerede sagt, det apostoliske Biskopiat deelt i to, hvoraf det ene omfattede Hannover, Churpfalz, Brandenburg, Brunsvig, det andet Danmark (Norge derunder indbefattet) Sverrig (derunder indbefattet Svensk-pommern) Stiftet Schwerin, Hamburg, Stiftet Lübeck. Det første Biskopiat blev overdraget en Italiener Stefani, Biskop af Spiga, det andet Biebiskoppen af Osnabrück, Biskop af Columbrica Otto von Groesfeldt. Disse Biskopier fik Understøttelse af Seminarier, der vare oprettede med særligt Hensyn til Norden, hvoriblandt det Braunsbergske har tildraget sig meest Opmærksomhed; det skal endog være lykkeligvis dette Elever som Candidater at trænge sig ind i geistlige Embeder i Danmark. Ogsaa i Litz var et Seminarium grundet af en af Dronning Christines Pæger, Johan von Galdenblatt, som i 1710 fik keiserligt Privilegium og senere blev sat i Forbindelse med et Convikt i Schwerin. Her kunde man fornemmelig gjøre Regning paa Understøttelse af den keiserlige Gesandt i Hamburg.

De apostoliske Biskoper havde imidlertid stor Vanskelighed ved at faae Udgang til de dem undergivne Districter, de maatte føre et vagabonderende Liv, og for at undgaae dette foretrak det romerske Hof at overdrage Biskopiet til Biebiskopper i de tilgrændsende Diocæser, Osnabrück, Hildesheim, Paderborn. Saaledes finde vi Biebiskoppen i Hildesheim, Baron Twickel, Biskop af Arethusa, som Biskop for Hannover o. s. v., Biebiskoppen af Paderborn, Grev Gondola, Biskop af Tempe, som Biskop for Norden. Efter Grev Gondolas Død 1775 blev Grev Westphalen, Fyrstbiskop af Hildesheim, apostolisk

Bikar for Norden, hvilket Bikariat han efter Biskoppen af Samosata, Ignatius von Sierstorfs Død 1780 forenede med det nordtydske, som altsaa igjen kun udgjorde eet, efterat de siden 1702 havde været adskilte. Efter Grev Westphalens Død fulgte som apostolisk Bikar hans Efterfølger paa Bispestolen i Hildesheim Frants Egon von Fürstenberg, som fungerede indtil sin Død 1825. Han kaldte sig per Septentrionem et utramque Saxoniam vicarius apostolicus. Det er aabenbart, at denne Forening medførte et Tilbagekridt, som allerede laae deri, at Bikariatet blev overdraget saadanne Prælater, der nødvendig maatte betragte det som en Biting i Forhold til deres egenlige Embede. Tilknætningspunkterne for den propagandistiske Virksomhed i Norden, navnlig i Danmark, dannede de Stæder, hvor Religionsfrihed var herskende, Fredericia (siden 1682), Nordstrand (siden 1652), Friederichsstadt (siden 1625), Altona (siden 1658), Glückstadt (siden 1662), Rendsborg (siden 1709). Men, som sagt, udrettedes der saa godt som Intet. Man søgte undertiden at bedrage sig selv og Andre ved at fremstille Chancerne navnlig i Kjøbenhavn, hvor det østerrigiske Gesandtskab havde nogle Præster med sig, som gunstige, men disse formeentlig gunstige Udsigter bleve ganske forstyrrede, da en katolsk Biskop, Bikaren for Norden, havde tilladt sig med en vis Ostentation at foretage Confirmationen i Kjøbenhavn. Sædvanlig indfinder sig ingen Biskop ved saa fjærne og af saa Medlemmer bestaaende Menigheder som de nordiske, hvorfor Præsterne ere forsynede med Fuldmagt (Facultet) til at foretage saadanne Handlinger, som det ellers kun tilkommer Biskoppen at udføre. Siden hiint mislykkede Forsøg fra forrige Aarhundrede har heller ingen Biskop viist sig i den katolske Menighed i Kjøbenhavn eller paa noget andet Sted i Riget, undtagen maastee i Altona.

Den apostoliske Bikar for Nordtydskland og Danmark, Frants Egon von Fürstenberg, Fyrstbiskop af Hildesheim og Baderborn døde 1825, og Bikariatet blev overdraget hans Efterfølger paa sidstnævnte Stol Friherre von Ledebur, som imidlertid udrettede endnu mindre end Fürstenberg, hvorfor den romerske Curie under 14 Sept. 1839 overdrog Bikariatet

til en belgisk Præst Laurent, der fik Titel af Biskop af Chersona og blev indviet i Lüttich den 27de December af den derværende Biskop van Bommel. Efter et Brev af Gregor XVI skulde den nye Biskop tage Sæde i Hamburg. Men baade det hamburgske Senat og den danske Regjering modsatte sig; den sidste forbød ved et Reskript af 10de Februar 1840 den altonastiske Menighedss Geistlige at træde i nogen Forbindelse med ham som Superieur. Hr. Laurent ankom ikke engang til sit Bestemmelsessted; i sin Fødeby Aachen havde han lidt den Ydmygelse at faae sine Insignier confiskerede af Toldvæsenet; og hans videre Reise blev standsset af det preussiske Politie, som viste ham tilbage over den belgiske Grændse. Den preussiske Regjering havde ogsaa bestyrket det hamburgske Senat i dets Forsæt at modsætte sig Hr. Laurents Etablering i Staden, hvorved Hamburg vilde være blevet til et katholsk Bispestæde. Den romerske Curie opgav nu foreløbig sin Plan med Laurent, som siden 1842 er apostolisk Vikar i Luxemburg, og udnævnte under 26de Februar 1841 Biebiskoppen i Osnabrück, Lüpke, Biskop af Antedona, til Provicar (hvori ligger, at Laurent endnu er den virkelige Vikar). Da imidlertid Hr. Lüpke er død iaar, saa kan man vel nu vente, at Planen med Laurent bliver gjenoptaget, men med den Modification, at han i Stedet for Hamburg faaer Kjøbenhavn til sin Residens.*) Det synes, at der forestaaer os noget Lignende som det, der foregik i England 1851.

Den katholske Kirke udvikler i denne Tid en usædvanlig Rørlighed og Driftighed. Har den end lidt betydelige Tab paa timeligt Gods i Spanien og Piemont, saa er selve den hierarkiske Magt ikke bleven angrebet paa noget af disse Steder, og i ethvert Tilfælde forsvinde de Ulemper, som den i disse Lande kan være udsat for, for de Fordele det østerrikske Concordat skaffer den, der ganske emanciperer Kirken og indfører den romerske Centralisation i den meest ubetingede

*) I Stofholm reviderer siden 1833 som apostolisk Vikar Baiteren Studach, som dog ikke er Biskop.

Stiftelse. Det Nyeste man erfarer fra Rom er, at Paven drager Repræsentanter for de forskjellige Nationalkirker til Staden, for i dem at have Medhjælpere til Gjennemførelsen af Centralisationsystemet i de vedkommende Lande. Cardinal Wiseman forlader England og tager Ophold i Rom. Erkebiskpen af München, Grev Reisch, Biskoppen af La Rochelle, Villecour gaae som Cardinaler til Rom og tage blivende Ophold der. Gjennem disse med deres respective Landskirker nøie bekendte Prælater tænker Curien at kunne føre et saa meget mere absolut Regimente, saa at Bestyrelsen af de med en regelmæssig geistlig Ovrighed forsynede Landskirker vil blive ligesaa villkaarlig som Propogandaens Missionsbestyrelse.

Notits om Indvandringen i Australien.

Det australske Fastland (Ny-Holland) er i den Grad tyndt befolket, at der, selv om Indvandlingsforholdet for de seneste Aar tænkes fortsat, vilde behøves en lang Række af Aar, inden Befolkningens Tæthed paa Kvadratmilen naaede et saa tyndt befolket Lands som f. Ex. Sibiens. Ny-Holland ansloges 1851 til paa et Areal af omtrent 140000 □ Mil at rumme 400000 Europæere (disjes Antal maa senere ikke lidet have tiltaget) og næppe 50000 Urbeboere, det er 3 Mennesker paa Kvadratmilen, medens Sibirien har 12, d. e. 4 Gange saa tæt en Befolkning. Efter Redens Beregning vil Folkmængdens Tæthed i Australien tage sig saaledes ud i Sammenligning med de andre Verdensdele:

Europa	har	1464	paa	□	Milen.
Asien	—	960	—	—	
Afrika	—	84	—	—	
Amerika	—	74	—	—	
Australien	—	3	—	—	

Som bekendt var det den sydlige Kyst af Ny-Holland, Ny-Syd-Wales, som først og i lang Tid næsten ene hidlokkede

Kolonister, og som bekendt var det de i England begaaede Forbrydelser, der i lang Tid vare den nødvendige Forudsætning for Australiens Civilisering, idet de deporterede Forbrydere deels udgjorde en betydelig Deel af de Indvandrede deels afgave den ellers manglende Arbejdskraft for de frie Kolonisters Driftighed og Spekulation. Denne Afhængighed af Forbrydelserne, som til Slutning blev en stor Plage, er nu væsentlig ophørt: Ny-Syd-Wales (grundet 1788) ophørte 1843 at være en Forbryderkoloni; ligeledes Van-Diemens Land (grundet 1803) i Aaret 1852. De to sydlige Provindser Victoria (1835) og Sydaustralien (1836) have kunnet danne sig uden først at være Forbryderkolonier, og det er for Tiden kun den vestlige Koloni (Vestaustralien, ved Swanefloden), som endnu modtager deporterede Forbrydere. Paa Nordkysten have ingen Kolonianlæg villet lykkes.

Guldet, der i de allersidste Aar især lokker Europæerne til Australien, fordeler Indvandringstrømmen efter andre Love, end der tidligere herskede. Før var Ny-Syd-Wales, uden Sammenligning den vigtigste og meest blomstrende Provinds; nu har Victoria, som først grundedes 1835 under Navnet Australia Felix og indtil 1851 i administrativ Henseende var afhængig af Ny-Syd-Wales, uden Tvivl den største Folkemængde; den 31te December 1853 var Folkemængden efter en sandsynlig Burdering i de to Provindser omtrent eens, i Ny-Syd-Wales 231000, i Victoria 220000; men i den første Provinds, som har et 4 Gange saa stort Areal som den anden, var Folkemængden siden 1851 kun tiltagen med 22 Procent, medens den i Victoria siden 1850 var stegen med 182 Procent. (Syd-Australien havde den 31te December 1853 79000 Indb., [1850 64000], Vest-Australien 11000 og Van-Diemens Land 66000, [i 1848 65000]).

Det, der giver Victoria en forholdsvis saa hurtig Tilvæxt, er naturligvis ikke den Omstændighed, at der her skulde sødes langt Flere, end der dø; tvertimod døer der snarere Flere, end der sødes, paa Grund af, at kun forholdsvis saa Ugteflaber kunne finde Sted, som senere vil sees.

Den store Tilvæxt hidrører altsaa alene fra Indvandringen, og denne har i den Grad været knyttet til Guldbienerne, at Australien fra at være et næsten udelukkende jordbrugende (især kvægsavl-drivende) Land er blevet et fortrinnsvisbjergværksdrivende. Ifølge Censur af 24de April 1854 var Victorias Folkemængde saaledes fordeelt:

Befolkningen i Stæderne	100909
Guldgravere	67161
jordbrugende Befolkning.	58046
Personer undervejs. . . .	1796
Personer paa Skibe. . . .	4974
	<hr/>
	232886

Stadbeholdningen findes saa godt som udelukkende sammen- trængt ved Port Philip, og det endog næsten kun i to store Stæder, Melbourne (1854 71000 Indb.) og Geelong (1854 20000), hvilken sidste maaffee med Tiden vil blive af samme Betydning som Melbourne. Dennes mageløs hurtig Opblomstren i de sidste Aar overgaaer endog langt St. Louis' i Nordamerika, der dog bærer Palmen blandt de nordamerikanske Stæder og i 20 Aar (fra 1830—1850) har haft en Tilvæxt af 1330 Procent (fra 5,852 til 77,860).

Paa Grund af, at Befolkningen væsentlig bestaaer af Indvandrende, som hurtigt ville gjøre deres Lykke, medens naturligvis alle Forhold ere udsatte for store Lykkesomveglinger, er der et overordentligt stærkt Misforhold fremtrædende i Befolkningens Fordeling efter Køn. I de nordamerikanske Fristater har ogsaa paa Grund af Indvandringen det samme Misforhold altid fundet Sted; saaledes var der ved den sidste Censur 1850 Antallet af Mandkøn 10 Mill., af Kvindkøn 9½ Mill. Naturligvis er Misforholdet for Australiens (Victorias) Bedkommende stærkest ved Minerne; 26de April 1854 var der blandt Guldgraverne omtrent 4 Mand for hver Kvinde, medens der i Agerbrugs-Egnene dog var 2 af Kvindkøn for 3 af Mandkøn, og i Stæderne endog 6 af Kvindkøn for 7 af Mandkøn. (Efter A. Petermanns Mittheilungen über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie, 9de Hefte.)

Athens Akropolis.

Af J. J. Afsug.

Man har undertiden sagt, at de sande Kunstværker ere evige. Det kan siges, naar man tager Hensyn til den Indflydelse, ethvert virkelig beaandet Kunstværk udøver over Samtiden og Eftertiden: det griber Tusinder af Sjæle; det efterlignes og forplanter sig fra Slægt til Slægt, og lever endnu i de seneste Slægter ligesom Stammefaderen i sin Tid. Men i egentlig Betydning synes det desværre ikke at kunne siges. Hvor ofte lyder ikke vor Klage i denne Anledning? Hvor er Phidias' Olympiske Zeus? Hvor ere Polyklets, Praxiteles', Pysippos' Mesterværker? Hvor ere Apelles' og alle de andre Maleres Arbejder, som i Oldtiden vakte en saa ubestrikelig Henrykkelse? Vi have kun Mindet om dem i de Gamles Skrifter, hvis Efterretninger ofte ere høist tarvelige, eller, i heldigste Tilfælde, vi have en eller anden Copie, om hvis Trostæb og Nøiagtighed vi ikke kunne have de bedste Forestillinger. Men selv heri røber den gamle Aand sig, og Kunstneren og Kunstvennen griber med Glæde ethvert saadant Bink, og søger ligesom at smelte det ædle Metal ud fra de fremmede Tilfætninger. Ved Bygningskunsten er Forholdet bedre. De store Mønstre, her have været anvendte, have tildeels trodsset Tidens Udelæggelser, og mangt et Vidunder, som Oldtiden beundrede, staaer endnu for os som en pragtfuld Ruin. En saadan Ruin er vistnok kun en svag Skygge af Bygningen i dens oprindelige Glænde; men her, hvor Symmetriens og Mathematikkens uforanderlige

Løve gjøre sig gjældende, kan man af Lidet slutte sig til Meget, og ofte danne sig en klar og sikker Forestilling om hvad der i Aarhundreder har været forsvundet. Her synes Kunstværket altsaa i en mere egentlig Betydning at kunne kaldes uforgængeligt. Her synes en herlig Løn at tilbydes den, der fordyber sig i Oldtidens Levninger.

Faa eller ingen Steder i det gamle Hellas indesluttede en saadan Rigdom af Konstens Mesterværker, som Athens Akropolis. Den blev derfor allerede i Oldtiden Gjenstand for udførlige Beskrivelser, og en af disse, men sikkert ikke den bedste, er endnu bevaret, nemlig den som Pausanias forfattede paa Hadrians og Antoninernes Tid. Trods Alt hvad denne Plads i Aarhundredernes Løb har lidt ved Bold og Barbærie, staaer der dog endnu saameget af dens oprindelige Pragt, at intet Sted i hele Hellas yder Konsthistorien et større Udbytte end dette. I lang Tid maatte det vestlige Europa betragte dette Sted som lukket og utilgængeligt, og det kunde kun lykkes en saa mægtig Mand, som Ludvig den Fjortendes Gesandt, Marquien af Rointel, at faae de derværende Monumenter ordentlig aftegnede. Tidene forbedredes vel, men man maatte i lang Tid nøies med løse Reiseberetninger og middelmaadige Tegninger. Først i Slutningen af forrige Aarhundrede gjorde de talentfulde Englændere Stuart og Revett sig fortjente ved at udmaale og aftegne Athens Monumenter med den Nøiagtighed og Omhu, de fortjente. Deres Værk lod et Lys gaae op for Konstens Venner, og gav Forskeren et fast Udgangspunkt. Men Athen sukede endnu under det tyrkiske Nag; det var først efter Grækenlands Befrielse, at dets gamle Storhed fik Lov til at træde klarere frem. Fra 1833 af har man stadig været besjæftiget med at rydde op paa Athens Akropolis, med at nedrive de svære Mure og Bygninger fra Middelalderen og den nye Tid, hvorunder Oldtidens Skatte tildeels laae begravne, med at samle det Adspredte, bevare det Fundne o. s. v. Architekter og Archæologer af alle Nationer have undersøgt og behandlet disse Monumenter; Udbyttet af deres Arbejder er blevet offentligjort, saavel i kostbare

Pragtværker, som i lærde Undersøgelser og populære Reisebeskrivelser, og Afstøbninger af de betydeligste Kunstværker forefindes rundt om i Antiksamlingerne i Europa. Vort eget Kunstacademie staaer i denne Henseende ikke tilbage. Den der kjennder Academiets Gipsafstøbninger, vil erindre, at de interessanteste Stykker, saavel af Billedhugger-, som af Bygningskunst, netop strive sig fra Athens Akropolis, saasom Frisen og Gavlfigurerne fra Parthenon, Karnatiden fra Erechtheet, Fragmenterne af Frisen fra samme Tempel og af Kækværket udenfor Niketemplet, det doriske Kapital fra Parthenon, de ioniske fra Niketemplet, Propylærne og Erechtheet, Dørfarmen fra Erechtheet o. s. v. Enhver der har gjort Bekjendtskab med saadanne Enkeltheder, føler vistnok Trang til at lære det Hele at kjennde, hvorfra de hidrøre. Det er nærværende Afhandlings Opgave at yde et Bidrag dertil, ved at give en orienterende Skildring af Athens Akropolis, saavidt det efter Bidskabens nærværende Standpunkt synes at lade sig gjøre.

1.

Næsten alle det gamle Grækenlands Stæder ere anlagte omtrent paa samme Maade. Man valgte en enkeltstaaende Høi eller Gruppe af Høie, der baade hævede sig over det omgivende Lavland, og sondrede sig fra de bagved liggende Bjerge, saa at den naturlige Beliggenhed lettede Forsvaret.

Athen laae paa en saadan Gruppe af stenige Høie, og udbredte sig derfra over Lavlandet ved Foden af dem. En af disse Høie gjaldt for at være den først bebyggede. Den indesluttede de ældste Helligdomme og blev det Midtpunkt, hvorum Staden siden voksede op; det var Borgen eller, med det græske Navn, Akropolis. Det er en lindsformet Klippe, skarpt afklaaret paa alle Sider og kun tilgængelig fra den smalle Vestside. Den hæver sig omtrent 550 Fod over Havfladen; den er omtrent 1000 F. lang og 400 F. bred. Skjøndt langt fra at være flad, frembyder den dog en jævner Over-

flade end de andre Høie. Man fortalte, at dette tildeels skulde skyldes Mennekehænder; Pelasgerne skulde have jævnet den, ligesom de ogsaa havde givet Borgen dens første Befæstning. Som bekjendt, var dette Navnet paa de græske Landes oprindelige Befolkning, der tilsidst allevegne blev fortrængt af Hellenerne. Ogsaa i Athen havde de engang boet og efterladt sig et varigt Minde i den Befæstning, som senere kaldtes den pelasgiske Muur med de 9 Porte. Dette Pelasgikon har i den nyeste Tid været Gjenstand for en levende, men temmelig ufrugtbar Strid imellem de Lærde. Det synes efter den Maade, hvorpaa det omtales hos de gamle Forfattere, lige fra Aristophanes til Lufian, at have ligget ved Borgens nordvestlige Fod og været et Udenværk til Befæstningen af Dpgangen; og de 9 Porte ere vel snarest at sammenligne med det berømte pelasgiske Gallerie i Tyrus; thi det er en usandsynlig Formodning, at de ikke skulde have ligget ved Siden af hinanden, men bagved hinanden. Nu er den niportede Borg ikke mere synlig, og selv de nyeste fuldstændige Udgravninger omkring Propylæerne have ikke kunnet eftervise den; men, ere vi berettigede til at tillægge Pelasgerne enhver mægtig Muur af store utilhugne eller raat tilhugne Steenblokke, da see vi endnu Levningerne af deres Fæstningsværker i Undermuren foran Propylæernes nordlige Fløi, og i en lignende Muur bagved den sydlige Fløi.*)

Efterat saaledes denne af Naturen saa vel udrustede Borg var bleven beskyttet med mægtige Værker paa den eneste tilgængelige Side, dannede den en efter Datidens Maalestok ret anseelig Fæstning. Havde Kylon været heldig nok til at overrumple den, var han formodentlig bleven Tyran i Athen. Her havde Hippias maastee længe kunnet trodse Athenæernes og Lakædæmoniernes forenede Magt, hvis ikke hans Børn vare faldne i hans Fjenders Hænder, og Faberfjærigheden havde nødt ham til at capitulere. Vi maae derfor ikke undres over, at der var dem, der troede, at man kunde forsvare denne Borg

*) See medfølgende Plan a. a.

selv imod Kærges' uhyre Hær. Det var vistnok ikke de Forstandige eller dem, der indsaae Farens hele Omfang; det var en lille, haardnakked Hob, der ikke vilde forlade sit Hjem. De meente, at stærke Porte vel maatte kunne standse de Fremtrængende, og søgte ved Forhugninger at bøde paa Fæstningsværkernes Mangler; men Persernes Brandpile stak Ild paa Pæleværket, og det lykkedes en lille Trop at klatre op paa et ubevogtet Sted i det nordvestlige Hjørne bagved Portbygningen. Da tabte Athenæerne Besindelsen; de flyede til alle Sider; Nogle styrtede sig ned ad Klipperne, Andre søgte Beskyttelse i det store Tempel; men de Kjælle, der vare komne op paa Borgen, aabnede Portene for deres Kamerater; Perserne oversvømmede Borgen, plyndrede Skattene og stak Ild paa alle Bygningerne.

Saaledes var Athens Akropolis kun en Hob af Ruiner, indtil Østens Græshoppesværn var draget bort, og de gamle Beboere vendte tilbage for at smykke den igjen med en til den Tid ukjendt og i alle Tider uovergaaet Pragt. Men skjøndt den da ødelagte Akropolis ikke kunde maale sig med den senere, vilde vi dog feile meget, hvis vi tænkte os den som en nøgen Klippe, omgivet af Steengjærder og Pæleværk, uden andre Seeværdigheder, end det ældgamle, gaadefulde Tempel for Borggudinden og Erechtheus. Athen var i det 6te Aarh. f. Chr. ikke nogen ubetydelig By, og Pisistratos og hans Sønner havde ikke mindre Kjærlighed til Konst og Pragt, end Rogen af de samtidige Tyranner i Hellas. Vi vide jo, at de begyndte det kolossale Tempel for den Olympiske Zeus, som først blev fuldført i det 8de Aarhundrede efter dem. Kunde vi da tvivle om, at ogsaa Borgen er bleven udstyret med al Datidens Pragt? Det er lykkedes den nyeste Tids Forskning at eftervise dette med fuld Sikkerhed. Man har fundet Levninger af Portbygningen, og seet, at den var af Marmor eller af Sandsteen beklædt med Marmor. Disse Levninger ligge deels under, deels bagved de nu staaende Propylæer, der skjulte dem aldeles, indtil de nyeste Udgravninger have draget dem

frem*) De vise, at Porten dengang vendte mere mod Syd, medens den senere blev vendt mere imod Vest. Større Kundskab have vi til det store Athena-Tempel, der ogsaa efter Perserkrigen blev ombyttet med et endnu større og prægtigere, nemlig med det berømte Parthenon eller Hekatompedos. Man kan endnu skjelne, hvor bred den oprindelige Grundflade var, og hvor Meget der er tilbygget senere, og en Mængde Stykker af Søilerne og Bjælkeværket sees indmurede i Borgens nordlige Muur. Lignende Stykker ere fundne ved Udgravningen tæt ved Parthenon. Vi komme saaledes til den Erkjendelse, at det var et seksjoilet dorisk Tempel, noget mindre end Zeustemplet i Olympia. Templet's Længde er ikke til at angive, med mindre man vilde støtte sig til en lidet paalidelig græsk Lexikograph, der synes at sige, at det var 50 Fod mindre end det senere Parthenon. Udgravningen af Grunden har ikke afgjort Noget i denne Henseende, men den har viist, at Alt i denne Bygning var beregnet med den største Kunst og Omhu; thi ogsaa her have de vandrette Linier den svage Krumning opad, som den græske Bygningskonsts største Mestere krævede, og som vi nedenfor skulle betragte lidt nærmere. Søilerne vare af pentelisk Marmor, men endnu ikke rislede, thi Templet var ikke færdigt. Bjælkeværket var af Sandsteen, naturligviis overtrukket med Stuk og malet, kun Metoppladerne vare af pentelisk Marmor, formodentlig bestemte til at modtage Malerier.

Da Athenæerne vendte tilbage til deres Stad, var deres første Tanke naturligviis ikke blot at opbygge den igjen, men ogsaa at sikkre sig imod Gjentagelsen af lignende Ulykker. Man ønskede at gjøre Athen til en stor og stærk Fæstning, der i Krigstid kunde huse de flygtende Landboere, og rolig trodse endog en betydelig Overmagt. Det er bekjendt, hvorledes Spartas Skinsyge søgte at hindre denne Plan, idet de fremstillede Peloponnes som det eneste sikke Tilflugtsted imod et persisk Angreb, og hvorledes Themistokles' diplomatiske

*) See medfølgende Plan b.

Smilthed holdt dem hen med Løfter og Forestillinger, indtil Bæret allerede var fremmet saa vidt, at der ikke mere kunde være Tale om at forbyde det. Thukydid skildrer den Iver og den Hast, hvormed der blev arbeidet. Kvinder og Børn toge Deel deri, og man benyttede det Stof, der var nærmest forhaanden, selv Gravminder og Stene, som Kunstneren havde tilbannet til en ganske anden Brug. Det er Ringmuren omkring hele Byen, den gamle Forfatter omtaler; den var i hiint Dieblik det først Nødvendige; men efter at denne var færdig, skred man ogsaa til at fornye og forstærke Borgens Befæstning; thi ingen græst Stad kunde undvære en saadan; var man ikke i Stand til at holde den hele By, maatte man have en stærkere og mere indskrænket Plads, hvor man kunde trække sig tilbage for at forsvare Fædrenes Guder og de gjemte Skatte til det Yderste. Paa Borgens Nordside see vi, at man har fulgt den samme Fremgangsmaade som ved den store Ringmuur; man har benyttet de Steen, der nærmest tilbøde sig. Her var det det gamle Athenatempel, hvis spædne Søiler og Bjælkeværk maatte gjøre Rytte, og, som vi nylig bemærkede, en stor Deel af dem staaer der endnu. Søilestykkerne tage sig underligt, næsten eventyrligt ud imellem de regelmæssige Qvadersteen; men Bjælkeværet (Architraven, Triglypherne og Hængepladen) har, da det stod der fuldstændigt, dannet en smul Strands omkring Muren. Dog dette sammenslittede Arbeide var Intet i Sammenligning med den syblige Muur, et Kæmpeværk, som Rimon havde ladet opføre af Byttet fra hans Seire over Perserne i Lilleasien. Ogsaa af denne ere endnu betydelige Stykker tilbage. Muren har en Tykkelse af 10—12 Alen, og imod Vest fremspringer en 15 Alen høi Bastion, paa hvis Top Niketempleet kneiser, Alt opført af regelmæssig hugne firkantede Steen, der i hvert andet Lag ligge paa langs, i hvert andet paa tværs (Strækkere og Bindere). Denne Muur er isøvrigt ikke blot Forsvarsmuur for Fæstningen, men ogsaa Understøttelsesmuur, og hjælper hist og her til at forstørre Borgens Flade lidt. Den viser sig da som en Bellædning af Klippen, og der ere Steder, hvor den er 40, ja 60 Fod høi og derover.

Et saa umaadeligt Arbeide blot for at skaffe en brattere Begrænsning syntes Tyrkerne en Urimelighed. De meente derfor, at der maatte være løst Sand bagved, og man fortæller, at de engang under en Beleiring gjenemskaf Muren for at begrave de Stormende under en Sandflod; men denne nye Maade at forsvare en Fæstning paa viste sig rigtignok unyttig.

Borgens Befæstning modtog sin Afslutning ved de under Perikles' Bestyrelse opførte Propylæer, der bleve en Gjenstand for Oldtidens og Nutidens største Beundring. Athens Akropolis var saaledes bleven en stærk Fæstning, og der kom Tider, da dens Styrke blev prøvet, som da Tyrannen Aristion forsvarede den imod Sulla længe efter at den øvrige Stad var indtaget, for ikke at tale om de mange og voldsomme Kampe, den har været Gjenstand for i Middeltalderen og i den nyere Tid; men den var først og fremmest en Helligdom. Den afgav ikke Bolig for Mennesker; den indesluttede kun Templer for Guderne og en utallig Mængde Gaver, som fromme eller pragtlystne Dyrkere havde helliget dem, saa at det ikke var med Urette, at en gammel Forfatter sagde, at hele Borgen var at betragte som eet eneste til Guderne indviet Pragtstykke. Idet vi nu gjennevandre denne Borg med Pausanias og de andre Oldtidens Vidnesbyrd ved Haanden, og med opmærksomt Die for de forefundne Levninger, ville vi begynde med de 3 Hovedmonumenter, Portbygningen eller Propylæerne, det store Athena-Tempel eller Parthenon, og det ældgamle Tempel for Athena-Polias eller Gædtheet. Det sidste Kapitel vil omfatte de mindre Templer og de vigtigste af de andre hellige Gaver, som Borgen indesluttede.

2.

Propylæerne var det sidste og største af de Arbeider, Perikles lod udføre. Man har opbevaret os Bygmesterens Navn, Mnesikles, og vi læse, at Bygningen blev fuldendt i 5 Aar (437—33 f. Chr. Fødsel), og kostede 2012 Talenter, d. e. omtrent 4 Millioner Rdlr. Vi finde den ofte omtalt hos de

gamle Forfattere. Naar Demosthenes foreholder sine Samtidige deres Forsædres Stovværker, begynder han med „disse Propylæer“, og naar Epaminondas opfordrer sine Landsmænd til at knække Athens Overmod, veed han ikke bedre at udtrykke den Udmyggelse, han tiltænkte denne Stat, end ved at sige, at man burde flytte Propylæerne fra Athens Borg og sætte dem foran Thebens. Den tørre Reisebeskriver Pausanias beundrer Loftets store og skønne Marmorstene; men Rutidens Reisende beundre endnu mere det Kunstnersnille, der frembragte et saa mægtigt, saa smagsfuldt og fra først til sidst saa fuldkomment Arbeide. Skjøndt det nu kun er en sørgelig Ruin, er der dog neppe nogen af Oldtidens Bygninger, hvoraf saa mange og saa fuldstændige Enkeltheder ere bevarede, og hvis Restauration derfor bedre kan lykkes, saa meget mere som vi i Propylæerne i Eleusis have gjenfundet en nøiagtig Copie af de herværende, plump i Udførelsen af Enkelthederne, naar man sammenligner den med Originalen, men værdifuld til Stadsfæstelse af det Tvivlsomme og Udfyldning af det Manglende. Dog er det først de seneste, paa den franske Regjerings Beføstning foranstaltede Udgravninger, der have lagt hele Bygningens Plan for Dagen. Før den Tid kjendte man kun de pragtfulde Hovedbygninger ovenfor Trappen, og man havde ofte miskjendt deres Betydning. Nogle søgte en religiøs Charakter deri; Andre indsaae nok, at Portbygningen til en fast Borg selv maatte være stærk befæstet; men i Stedet for deraf at slutte, at hine Pragthaller ikke kunde være den egentlige Fæstningsport, forvildede de sig i allehaande Betragtninger over, hvorledes Søilerummene kunde tjene som Skydehuller eller som Udfaldsporte, og Søilerne selv som Værn for Forsvarerne. Det var først den franske Archæolog Beulé, som med fuld Overbeviisning søgte Borgporten foran Trappen, og efter en misfommelig Udgravning og Nedbrydning af de tyrkiske Fæstningsværker, der havde hævet sig næsten 40 F. over Klippens Grund, overraskede Verden med det meest afgjørende Resultat. Han har derved indlagt sig en uforgængelig Fortjeneste af Oldtidskundskaben. Glæde, at han selv skulde fordunkle denne

ved den smaalige Forsængelighed, hvormed han hævede sig
 Heren derfor, idet han lod en græst Indskrift opstille paa
 Stedet af følgende Indhold: „Frankrig har opdaget Porten
 til Borgen, Murene, Taarnene og Dpgangstrappen, 1853.
 Opdageren var Beulé.“ Bistnok er Grækenland fattigt, og
 det maa være glad, naar Andre ville afholde de med Udgrav-
 ningen af dets Monumenter forbundne Omkostninger; men
 derfor skulde man dog ikke fornærme Nationen, ved at fore-
 vige Mindet om denne Afhængighed paa en saa paafaldende
 Maade. Dog dette er kun et af de mangfoldige Træk, hvor-
 ved Grækenlands Venner i Vest-Europa have bragt Grækerne
 til at glemme deres Belgjæringer, saa at de nu kun haabe
 Frelse fra Rusland, der hverken har viist dem nogen Tjeneste
 eller ladet dem høre den.

Propylæerne bestaae af 3 Hoveddele, 1) nedensfor Batten:
 Porten med de to Taarne, der forsvare den, 2) Dpgangs-
 trappen, og 3) ovenfor Trappen: Forhallen med dens Sidesløie.

Det Rum, som Mnesikles skulde overspænde med sin Bygning
 havde foroven en Bredde af 180 Fod; men de Værker, han
 allerede foresandt, navnlig den vestlige Bastion af Simons
 Muur, hjalp ham til at indstrænke den egentlige Dpgang til
 en Bredde af 69 Fod, medens det Dvrige optoges af Side-
 sløiene. 69 Fod bred er saaledes den Front, som Athens Akro-
 polis vender imod den Ankommende. Vi møde her, som saa
 ofte i de gamle Stæder, en Port, der paa hver Side forsvares
 af et stærk fremspringende Taarn, eller i dette Tilfælde rettere
 af to hule Bastioner (A. A.), thi de ere aabne bagtil. Kun
 Lidet heraf er bevaret i den oprindelige Skikkelse. Da Sulla
 blev Herre over denne Stad, der havde gjort ham saa haard-
 nakket Modstand, sløisede han Fæstningsværkerne. Porten blev
 nedrevet, og Taarnene formodentlig tildeels raserede. Dog
 see vi, at de have staaet der til en Hvide af i det Mindste
 8—10 Fod. Hvorledes de have seet ud, vide vi ikke; men,
 da man under de første romerske Rejsere anvendte store Summer
 paa Dpgangens Istandsættelse, lod man sikkert ikke Taarnene

flaae som Ruiner. I det 3die Aarh. efter Christus, da Gothenes Indfald gjorde det nødvendigt at træffe nye Sikkerhedsforanstaltninger, under Valerians Regjering, bleve de paany benyttede som Fæstningsværker og udbedrede. Taarnene skulde gøres høiere; men det hastede med Arbeidet; der var ikke Tid til at bryde og tilhugge de Steen, der behøvedes; man valgte derfor en anden Udvei, nemlig at udgrave Fundamenterne og bortskaffe det Jordlag, der skjulte dem. 5 til 10 Fod kunde man grave ned, inden man naaede den faste Klippegrund; ja dybt have Mneskles sænket Grundstenen. Alt dette blev blottet. En ny Beklædning af Sandsteen og Kalk skjulte de oprindelige af Jordens Fugtighed angrebne Grundmure, og fortsatte Taarnenes svagt skraanende Yderlinier ned til Klippen. Disse Taarne frembyde derfor nu et besynderligt Skue. Den nederste Deel er romersk Muurværk fra Keiser Valerians Tid; den øverste Deel vidner i Gæt og Alt om den perikleiske Tid. Her er det samme Bindemiddel, nemlig Metalkramper i Form af et T; det samme omhyggelige Tilsnit af Stenene, idet de sammenstødende Flader ere svagt udhulede, saa at kun de ydre Rande berøre hinanden; den samme Anordning af Steenlagene, idet det næstnederste Lag er i det Mindste dobbelt saa høit som de andre, og saaledes danner et kraftigt Grundlag for det Hele.

Imellem de to Taarne er der opført en Muur, i hvis Midte Porten aabner sig. Hele dette Stykke (c. c.) skrives sig fra Valerians Tid. Det er vel opført af Marmor og decoreret som en dorisk Bygning fra den ældre Tid;*) men

*) Hovedformerne af den doriske Bygning tør vel antages bekjendte, i alt Fald fra Forhallen foran „Vor Frue Kirke“ i Kjøbenhavn. Over Søilerne eller Muren ligger Hoved-Lværbjælken, Architraven; paa denne staae de firkanterede Blokke, der paa Grund af deres tredobbelte Indsnit kaldes Triglypher; imellem disse indskydes Blader (Metoper), der i den ældre Tid vel altid vare smykkede enten med Malerie eller med Relief. Den doriske Frise bestaaer saaledes af Triglypher med Metoper imellem. Over Triglypherne ligge Løstbjælkerne, og udadtil det stærkt fremspringende Tagflæg. Man kalder det Hængepladen, fordi Underfladen skraaner udadtil og saaledes hænger ud over Bygningen. Den buede Krandsgestims med den bagved liggende Tagrende danner Overgangen til Taget.

det behagelige Indtryk, det derved frembringer i Fraastand, taber sig ved nærmere Betragtning. Det er nemlig sammensat af Stene, der tidligere have havt en anden Bestemmelse, som Stykker af andre Bygninger eller Fodstykker til Statuer. Man finder Indskrifter paa dem fra det 2det Aarhundrede efter Kristus og fra tidligere Tider. Den doriske Frise er et interessant og gammelt Exempel. Architraven og Metoperne ere af Marmor, Triglypherne derimod af Sandsteen, og vise hist og her Spor af den oprindelige blaa Maling. Hængepladen derover har tilhørt et Monument af mindre Forholde, og svarer ikke til Triglypherne. Man er ikke bleven staaende herved, man har endnu forhøiet Bygningen, som med en Attike, idet man over Hængepladen har sat nok en Architrav, der ifølge Indskriften oprindelig hørte til et Choragist Seirsmonument fra A. 320 f. Chr., og derover en Gefims fra det 3dte af et Tempel.

Marmortrappen, som førte fra Porten op til Forhallen, er naturligviis bleven ødelagt ved de svære Fæstningsværker, Tårnerne have opført over den. Udgravninger have rigtignok bragt ikke saa af de gamle Trin for Dagen, og græske Architecter have prøvet at lægge dem paa deres oprindelige Plads, men uden at iagttage den fornødne Omhu. Det er og bliver kun en Ruin, men en Ruin, om hvis oprindelige Skikkelse man vel kan danne sig en Forestilling. Den var, som ovenfor antydet 69 Fod bred. Den var 115 F. lang, og havde en lodret Høide af 45 F., saa at Hældningsvinkelen næsten var 20°. Trappen deler sig i 2 Dele, idet der ved Foden af den Bastion, der bærer Niketemplet, dannes en Afstafs af 12 F. Bredde (B), der stod i Forbindelse med Sideopgange til Høire og til Venstre. Den sidste, den nordlige, er den, ad hvilken Pausanias gik ned til Kilden Klepsydra, Pansgrotten og Areopagos; og her sees endnu Spor af en antik Trappe (C). Den første, den sydlige (D), var den ælbste Opgang til Borgen, ligesom det er den, der bruges endnu idag. Det var ogsaa ad denne Vej, at Offerdyrene førtes op til Gudernes Templer; thi de 26 Trin, der ligge nedensfor Trappeafstafs, strække sig

aafrubt over hele Bredden; men de 38, der ligge over den, afbrydes i Midten af en 12 F. bred Bei (E), hvori man har hugget Furer paatværs, for at Dyrene ikke skulde snuble paa Straaningen. Der er ingen Grund til at betvivle, at denne Trappe har været saaledes indrettet fra Begyndelsen af, skjøndt de Levninger af den, der endnu findes, aabenbart ikke strive sig fra den ældste Tid, men fra en formodentlig i det 2det Aarh. efter Kristus foretagne Restauration, som er omtalt i en gammel Indskrift, og til hvis Minde en ofte afbildet og næsten lige saa ofte misforstaaet Broncemedaille synes at være slaaet. — Den ovenfor omtalte Sænkning af Porten kunde heller ikke blive uden Indflydelse paa Trappen. Imellem det nederste Trin og Porten laae der en Flade af 10 Fods Bredder. Man gjennembrød denne og lod 7 Trin føre ned til den nye Port. *) Rødvendigheden bød det saaledes; men det var hverken muligt at skaffe den tilbørlige Plads til at røre sig indensfor Porten, eller at give disse nye Trin en saa jevn Straaning, som de gamle: Ulemper, der for sig alene vilde være tilstrækkelige Vidnesbyrd om den Udgravning af Fundamenterne, man har foretaget.

Paa begge Sider var Trappen begrændset af Mure, der ligesom Trappen selv vare beklædt med Marmor. Men, skulde Borgen være befæstet, var en saadan Afslutningsmuur langt fra ikke tilstrækkelig til at beskytte den stærkt fremstødte Trappe; der behøvedes stærkere Udenværter. Her har man ogsaa i Middelalderen og den nyere Tid sat den ene Muur og den ene Bastion foran den anden. **) Af de oprindelige Befæstninger er Intet tilbage; men det er troligt, at det ovenfor omtalte Pelasgikon netop har været Udenværket Nord for Trappen. Paa dette Sted afbrydes Opgangstrappen paa en mindre behagelig Maade ved en stor Piedestal (f), der ligger parallelt med den ovenfor omtalte pelasgiske Undermuur (a),

*) Deres Grændse er angivet paa medfølgende Plan ved den puncterede Linie d.

**) Nogle af disse ere angivne paa Planen ved de puncterede Linier e.

men danner en flæv Vinkel mod Trappen, og endog gjør et Indsnit i den. Det er Fodstykket for en Statue, som Athenæerne opreiste for Augusts berømte Feldtherre, M. Agrippa, i hans 3die Consulat, d. e. Aar 27 f. Chr. Denne for Konst og Videnskab begejstrede Mand havde viist Athen adskillige Belgjerninger, og navnlig opført et Theater i Keramikos, der bar hans Navn; han havde vistnok fortjent, at denne Stads Borgere opreiste en Statue til Ære for ham; men ønskeligt havde det været, om man havde valgt et mere passende Sted, og ikke ladet Mnesikles' Konstaværk for at smigre den romerske Stormand.

Derimod var det sikkert fra den oprindelige Plan, at de to Rytterstatuer hidrørte, som senere uden al Grund kaldtes Xenophons Søner. De have formodentlig staaet hver paa sin Side af Trappen paa de i Planen med g. betegnede Steder. Det var fra gammel Tid af Skik at sætte flige Bogtere foran Palladsernes Porte. De bekjendte Kolosser paa Monte Cavallo have maaskee gjort en lignende Tjeneste foran Neros gyldne Huus; og den Dag idag staae to antikke Grupper af Castor og Pollux med deres Heste paa samme Maade ved Siden af den store Trappe, der fører op til Capitolium.

Ovenover Trappen reiser sig Propylæernes egentlige Hovedbygning, bestaaende af den midterste Søilehalle og de tvende Sidefløie. Disse Bygninger have aldrig, som det nedensfor liggende, været begravne under Jorden, men de have næsten lidt Mere, end om dette havde været Tilfældet. De frankiske Hertuger gjorde dem til deres Residensslot. Over den sydlige Fløi opførtes det store Bagtårn, som endnu idag staaer og støtter den helleniske Bygning. Den nordlige Fløi fik et nyt Stokværk sat ovenpaa; der residerede de frankiske Hertuger og siden de tyrkiske Befalingsmænd. Midtbygningen synes at have været benyttet som Løihuus; den gif iblandt Middelalderens Grækere under Navnet: Lyrkurgs Løihuus, og Tyrkerne brugte den til Krudtmagazin. Dette var den første Marsag til dens Odelæggelse. I Aaret 1656, fortæller man, havde Jusuf Aga i Sinde at feire

Beiramsfesten med en kraftig Kanonade, hvorved det ligeoverfor Akropolis beliggende Kapel for den hellige Demetrios skulde nedstybes. Alt var beredt til denne Fest; men Ratten i Forveien slog Lynet ned i Krudtmagazinet; Bygningen sprængtes i Luften, og Agaen omkom med hans hele Familie paa en Datter nær, der siden blev gift med en Græker i Athen. Dog — saa uroffeligt fast byggede de gamle Hellenere — det var kun en Deel af Bygningen, der blev ødelagt ved denne Eksplosion. Endnu da Spon og Wheeler besøgte Athen, 1676, ja selv under den venetianske Beleiring, 1687, stod den vestlige Gavl over Propylæerne; men da Stuart og Revett kom til Athen, 1751, var den der ikke mere, og de senere Krige have føiet nye Ødelæggelser til.

Midtbygningen bestaaer egentlig af to Søilehaller, en imod Vest (F) og en imod Øst (G), der adskilles ved en Muur med 5 store Dørre. Det er Forhallen til en høit hellig Plads, hvor Gudernes talrige Dyrfere kunne samle sig, og vente til Dørrerne aabnes for at indlade dem i Helligdommen. Derfor maatte den ydre vestlige Søilehalle være stor og rummelig, medens den indre, den østlige, kun er en almindelig Søilegang, som der findes foran de fleste græske Templer og lignende Bygninger. Den vestlige og den østlige Façade ere aldeles eens: paa hvert Sted en seksøilet dorisk Halle med Gavl over. De 5 Søilemellemlum svare til de 5 Dørre, og ligesom disse have forskjellig Størrelse, idet de tage af fra Midten til Siderne, saaledes ere ogsaa Søilernes Afstande forskjellige, og den midterste Søilevidde er større, end det kunde taales i noget Tempel, nemlig $2\frac{1}{2}$ Gange Søilernes nederste Gjennemjnit. Bygningen ligger ikke paa en vandret Flade, men paa en Skraaning. Denne viser sig siensynlig i den straae Bei (E), der, som ovenfor omtalt, afbryder den store Trappe, og som ogsaa fortsættes midt igjennem denne Bygning, medens man ellers ad 4 Trin stiger op til den vestlige Halles Gulv, hvorfra atter 5 Trin føre op til Dørrerne, der aabne Udgang til den østlige Halle og til Borgen. Den vestlige Halle har en Bredde af 58 Fod og en Dybde af 49 F. Loftet maatte

altsaa nødvendig støttes af Søiler. Mnestilles har i denne Henseende været saa sparsom som muligt. Tre Par ioniske Søiler føre igjennem Hallen hen til den store midterste Dør. Man maa ikke troe, at det blot er Lyft til Forandring, der har bevæget Bygmesteren til at sætte ioniske Søiler indvendig og doriske udvendig. Det er en høist findrig og smagfuld Anvendelse af de givne Betingelser. En dorisk Halle havde udfordret langt flere og tættere Søiler; Pladsen var bleven indskrænket, og det svære Bjælkeværk, hvor Loftsbjælkerne ikke hvile paa Architraven, men høiere oppe, paa Frisen, havde udbredt et uhyggeligt Mørke, især over den høiere staaende Bagvæg, medens de ranke ioniske Søiler give Plads og Lys og paa en næppe mærkelig Maade forbinde de to forskjellige Planer. Disse mægtige ioniske Søiler ere vistnok de fuldendteste, der findes. De ere ikke saa rigt udpyntede som Erechtheets, men rige nok til at imponere ved deres Pragt, medens de i Kraft og fin Følelse for Svinget i Linierne staae over hine. Man beundrer Baserne, Skasterne og allermest Kapitælerne, der nu ogsaa kunne studeres i Afstøbninger i mange Antiksamlinger, og i en Afbildning i naturlig Størrelse, som den tydske Architect Hoffer udgav i Allgemeine Bauzeitung 1841. Det var Stuarts Tegning af denne ioniske Halle, der begejstrede vor Landsmand Harsdorff til Udførelsen af hans herlige Colonnade paa Amalienborg. Desværre var den i Stuarts Tid kun ufuldstændig tilgængelig. Den engelske Kunstner satte Søilerne efter Datidens Forestillinger paa høie firkantede Fodstykker; Harsdorff optog dette efter ham; men i Birkeligheden hvile de ioniske Søiler i Propylæerne, som altid i den gode græske Tid, umiddelbart paa Gulvet. Men nu tænke man sig denne Halle, da den stod i sin oprindelige Pragt! Man kunde da, ligesom nu, beundre det deilige penteliske Marmor, beundre denne Fulbendthed selv i de mindste Former, der ellers synes at være et Særkjende for Naturens Værker i Modsætning til Menneskehaandens; men da behøvede man ikke mæsigt at sammensænke Enkelthederne; da stod Alt paa sin Plads, og de fine Former, som nu oversees af den flygtige Betragter, gjorde

fig gjældende ved livlige Farver, ved Blaat og Rødt og Grønt, og ved Forgylbning. Da laae de 22 Fod lange Loftsbjælker der endnu med deres smagfulde Eggestav, og over dem de dybe blaa Kassetter med de gyldne Stjerner. Da stode de 5 Broncebørre der endnu med deres Dørarme af Bronze; nu ere selv Dørarmene borttagne; de erstattes af en Marmor-beklædning, formodentlig fra den før omtalte Restauration i det 2det Aarh. efter Chr. Hvorledes Sidevæggene vare smykkede, kunne vi ikke bestemt angive. Vi see endnu idag et 3 Fod høit Fodpaneel af sort Marmor; Resten er af den samme penteliske Steen, som hele den øvrige Bygning.

Endnu mægtigere var maaskee Indtrykket af denne Bygning's Façade. Lad os stille os ved Foden af den store Marmor-trappe og see op til denne doriske Søilerad, der i sin Art er lige saa fuldendt som de ioniske Søiler indensfor den. Det Indtryk af Majestæt, den i og for sig vilde frembyde, bliver endnu stærkere ved de to Sidesløie, der springe frem paa begge Sider af Trappen lige over for hinanden. De beherskes ganske af den midterste Halle, men give hele Bygningen et Præg af Rigdom og Omfang, den ellers vilde mangle. Deres Søiler ere omtrent en Fjerdedeel mindre end den store Halle's, men de ere udførte ganske efter det samme Mønster. Der er kun 3 Søiler paa hver Side, hvortil der paa den nordre Fløi endnu kommer en Muurpille eller Ante. Der har ikke været nogen Gavl over dem; men efter de sikkre Spor, man har fundet paa den nordre Fløi, har Taget været afvalmet eller faldet af til alle 4 Sider. Propylæerne have ikke fremviist nogen anden Gavl, end den over Midtbygningen; det var den, der skulde fængsle den Indtrædendes Opmærksomhed og indbyde ham til at komme nærmere.

Den nordlige Sidesløi er den bedst bevarede Deel af Propylæerne. Intetsteds ere Ante-Kapitælerne saa fuldstændig bevarede og Farvesporene paa dem, saa tydelige. Søilegangen (H) er her kun en Forhalle for et indre Bærelse (I), 29 Fod dybt og 35 Fod bredt, der ikke blot har havt sin Indgang, men ogsaa modtaget alt sit Lys derfra. Paa hver Side af

Døren finde vi nemlig et stort, smagfuldt indfattet Bindue, som vender ud til denne Soilegang. Det er dette Værelse, hvorom Pausanias siger, at det indeholdt Malerier, og som i Almindelighed kaldes Pinalotheket eller Billedgalleriet. Det har aldrig modtaget nogen Solstraale, men kun havt et roligt Reflexlys; men der er intet Spørgsmaal om, at dette har været stærkt nok, naar Sydens stærke Sol skinnede paa det hvide Marmor, og jeg skulde seile meget, hvis ikke netop et saadant Lys har været særdeles gunstigt for Malerier. Og dog har dette Rum sikkert fra først af havt en anden Bestemmelse. Det er ikke let tænkeligt, at man før den peloponnesiske Krigs Tid, da Malerkonsten endnu var i sin første Ungdom og talte saare saa berømte Mestere, skulde tænke paa at anlægge en Maleriesamling, ligesom det heller ikke er let at see nogen indre Forbindelse imellem Propylæerne og et Billedgallerie. Det har været Gjenstand for en levende Strid imellem de største Lærde, om disse Malerier have været Bøgmalerier eller Staffeliébilleder, og man har fra begge Sider beraabt sig paa de staaende Mures Bestaenhed; men i Virkeligheden vidne disse hverken om det Ene eller om det Andet. Man finder hverken Huller af Søm, hvorpaa Billederne kunne have hængt, eller at Muren er tildannet for at modtage et Ralkovertræk til Frescomalerier. Efter Murens Udseende at dømme, skulde man snarest sige, at den ikke var gjort færdig. Men naar man betænker, at disse Billeder vare af meget forskjellig Art og tilhørte meget forskjellige Tider, ja at maastee den største Deel af dem endog skrive sig fra en Kunstner, hvis Blomstringstid falder før Propylæernes Opførelse, kan man neppe tvivle om, at det var Staffeliébilleder, der her vare samlede ligesom i et Billedgallerie. En lærd alexandrinsk Rejsende, Polemon, havde skrevet en Bog om disse Malerier. Vi have ikke Andet end en kort og ufuldstændig Beretning hos Pausanias, i hvis Tid endog en stor Deel af Billederne vare saa afblegede, at de næsten vare ukjendelige. Han synes at omtale 6 Malerier af Polygnot, den helleniske Malerkonsts Skaber, et stort Genie, hvis Figurer vel endnu manglede en Deel i Runding og malerisk

Virkning, men dog ved deres Ynde og Karakteristiske Udtryk bestandig udøvede et eiendommeligt Tryllerie over Beskueren. Ligesom Middalalderens Malere toge deres Stof fra Bibelen og Legenderne, saaledes hentede Polygnot sit fra Homer og de cykliske Digtere. Her saae man Odysseus paa Lemnos i Færd med at røve Philoktetes Bue, og Diomedes, der stjal Palladiet fra Troia. Man saae Drest fuldbyrde Hævnen over sin Faders Mord, idet han dræbte Egisth, medens hans tro Ven, Pylades, dræbte Nauplios' Sønner, som siden deres Broder, Palamedes', Død havde gjort Alt for at skade den græske Hær, havde tændt vildbledende Fyr paa Euboeas Klipper og derved bragt mange Skibe til at strandre paa Hjemreisen fra Troja, havde bragt Hustruene falske Efterretninger om deres Mænds Død, for at forføre dem til Utroskab, og nu ogsaa vare komne for at hjælpe Egisth imod Agamemnon's Søn. Her saae man Priamos' Datter, Polyxena, der skulde offres paa Achilles' Grav; den skibbrudne Odysseus, der søgte Beskyttelse hos Naukiklaa og hendes Lerner; Achilles paa Skyros, hvor han levede forklædt som en ung Pige imellem Lykomedes' Døtre, indtil Odysseus ved Synet af Vaabnene fik Helten til at røbe sig, en Forestilling, der har dobbelt Interesse for os, fordi vi gjenkjenner den i et berømt pompeiansk Maleri. Efter disse Billeder, der formodentlig alle vare af Polygnot, nævner Pausanias nogle andre af heelt forskjellig Art: først Alkibiades som Seierherre i Hesteveddeløb ved de Nemeiske Lege, formodentlig det Billede af Aglaophon, som en anden gammel Forfatter omtaler, hvor den personificerede Nemea sad med Alkibiades paa Skjødet, og den unge Mand var saa deilig, at ingen Kvinde kunde være smukkere; dernæst Perseus, der bragte Polydektes det afhuggede Medusahoved; en Dreng, der bar et Par Vandkruffer; en Bryder af en ellers ubekendt Maler, Timanetos; endelig en Fremstilling af den oldgræske Digter Musæos. Han var afbildet med Vinger. Vingerne ere Symbolet for Digteraandens Flugt; men hos de Gamle blev Symbolet til Mythe. Thrakeren Musæos var en Søn af den vingede Boreas, og Vingerne vare en Gave fra hans Fader:

saar løb det i de gamle Digte, og vi have opbevaret Basetegninger, hvor vi see den vingede Digter spille paa sin Lyre, medens han rider Gangeren, hvorpaa han tilbagelægger de lange Reiser.

Ligeoverfor paa den søndre Fløi, finde vi en lignende tresøilet dorisk Halle (K). Men denne afsluttes ikke af nogen Ante imod Vest, og er ikke Forhalle for noget bagved liggende Rum; det er en selvstændig Søilehalle, der danner Forbindelsesleddet imellem Propylæerne og den fremspringende Bastion af den søndre Borgmuur, hvorpaa det smukke lille ioniske Tempel for Nife=Apteros staaer. Denne Fløi har lidt Mere end nogen anden Deel af Propylæerne, og dens Façade imod det nævnte Tempel er os især gaadefuldt.

Der ere to Veie, som føre til Niketemplet (L). Man kan gaae igjennem den søndre Halle af Propylæerne, og man kan gaae umiddelbart fra den store Trappe ad en lille Side-trappe til Høire. Templet er sikkert ældre end Propylæerne; det ligger ikke parallelt med dem, men i en skjæv Vinkel for dem: en Mangel paa Symmetrie, som slet ikke har stødt de Gamles Øie, men findes saa ofte, at den snarere synes at have tiltalt dem ved den Mangfoldighed og det maleriske Spil af Linier, som derved fremkommer, medens det dog er en Selvsølge, at en saadan Uregelmæssighed ikke kan findes indenfor den samme Bygning eller det samme System af Bygninger. Nife-Templet synes at være opført af Kimon samtidig med den Muur, paa hvis yderste Spidse det staaer; men Mnesikles har forstaaet paa den skønneste Maade at forbinde det med sine Bygninger og underordne det under dem.

Det er et lille ionisk Tempel, næsten ganske opført efter det samme Mønster, som det nu forsvundne Triptolemos' Tempel ved Iliisos. Disse to Bygninger have paa en mærkkelig Maade maattet gjøre Fyldest for hinanden. Niketemplet stod paa sin Plads, da Spon og Wheler besøgte Athen; men elleve Aar senere bevægede Frygten for Venetianernes Artillerie Tårne til at nedbryde det og sætte stærke Batterier i dets Sted, om tildeels opførtes af det nedbrudte Tempels Stene. I

Stuarts Tid var det forsvundet paa de 4 Stykker af Friisen nær, som Lord Elgin senere bragte til Britisk Museum. Stuart var derimod i Stand til at skænke det konstfulde Publicum usiagtige Tegninger af Triptolemos - Templet. 1770 blev imidlertid ogsaa dette nedbrudt i et lignende Viemed, for at forstærke Murene, da man frygtede et Anfald af de frasalbne Albanesere, og det eksisterer siden den Tid kun i Stuarts Tegninger. Men Niketemplet skulde endnu engang komme for Dagens Lys. Under det befriede Grækenlands Bestræbelser for at rydde Akropolis for alle fremmede Tilføjninger, lykkedes det to udmærkede Arkitekter, Preusseren Schaubert og vor Landsmand Chr. Hansen, idet de nedbrøde de tyrkiske Batterier, at gjenfinde næsten alle Stykkerne af det forsvundne Tempel. De fattede den dristige Plan at reise det igjen, og udførte Arbeidet med saa stor Dygtighed, at Konstens Historie neppe kan opvise et mere storartet Exempel paa Gjenoplivelsen af et ødelagt Kunstværk. De Arkitekturstykker, der manglede for at holde Bygningen sammen, bleve huggede fra ny af, ganske efter det gamle Mønster, men uden nogen Fordring paa at skaffe Bestueren. Af Taget er desværre Intet tilbage. Af Friisen fandt man den største Deel, men ikke det Hele, og de Forsøg, Grækerne gjorde paa at bevæge Englænderne til at tilbagegive de af Elgin borttagne Stykker, vare frugtesløse. Englænderne sendte dem kun Afstøbninger deraf. I den seneste Tid, efter at Hansen og Schaubert have forladt Athen, har man ogsaa sat disse op paa Originalernes Plads; men man har knækket Stykkerne under Opstillingen, og Afstøbningernes graalige Masse stemmer slet med Originalens hvide Marmor.

Det er et meget lille Tempel, kun 27 Fod langt, 18 Fod bredt og ligesaa høit. Mod Øst og Vest Forhaller af 4 ioniske Søiler, et af de skønneste og mærkeligste Exempler paa den ældre ioniske Bygningsstil og en værdig Forgænger for Propylæerne. Tempelcellen har en ualmindelig ringe Dybde, maaskee kun fordi Pladsen ikke tillod at gøre den større. Den modtog sit Lys fra Forhallen, ikke blot igjennem Døren,

men navnlig igjennem Gitterne paa begge Sider af denne, imellem Dorstolperne og Anterne. Der stod Gudindens Billede. Pausanias kalder hende Nife Apteros, d. e. den ubevingede Seirsgubinde. Dette var en ualmindelig Forestilling; de Gamle tænkte sig altid Seiren som en ung *Må*, der kom flyvende med Krandsen til Helten; Pausanias mener derfor, at Athenæerne havde taget Bingerne af hende, for at hun ikke skulde flyve bort, ligesom Spartanerne havde lænket Krigsgudens Statue, for at han skulde blive hos dem; som Tyrierne havde lænket deres Herkules o. a. d. Men ældre og sikkre Vidnesbyrd sætte os i Stand til at berigtige dette. Den Nife, som her dyrkedes, var ingen tjenende Guddom; det var Athena selv, hun som ikke blot giver Seiren, men selv er den, og selv har dette Tilnavn, Athena Nife. Her stod hun med Hjelmen i den ene Haand og et Granatæble i den anden. Efter Seiren kommer jo Freden, og denne Frugt med de tallose Kjerner er vel et Symbol for Frugtbarheden og Fredens Betsignelser. Den samme Gudinde finde vi ogsaa paa Templets Frise. Over Indgangen see vi hende træde frem med Skjold og Landsø i Gudernes talrige Forsamling, der deels sidde, deels staae ved Siden af hende. Er det ikke, som om hun siger: „See jeg er Seiren; derfor har jeg givet mit Folk Seir over Barbarerne; ved Eurymedon maatte de flye baade til Lands og til Vands“? Men Figurene ere desværre saa ilde medhandlede, at det er vanskeligt at bestemme Noget med Sikkerhed; vist er det, at de tidligere Fortolkningsforsøg ere lidet heldige. En Gruppe af Eros og Aphrodite, som findes yderst til Venstre, er bleven gjort til Hovedgruppen. Beulé meente deri at see en Fremstilling af Aristophanes' spøgefulde Fortælling, om at Guderne toge Bingerne fra Eros og gavedem til Nife; Ross troede endog at see Nife selv, som blev berøvet sine Binger, medens Schöll meente at see Eros, der udfønte Athen med det øvrige Hellas, o. s. v. Frisen over Vestfiden forestiller en Kamp imellem to helleniske Hære, over Nord- og Syd siden en Kamp imellem Hellenere og Persere. Disse sidste ere kjendelige paa deres lange Beenklæder, deres folde-

rige Livsfjorteler og Hovedtørklæder. De ere til Fæst, men maae dog næsten altid ligge under i Rampen med det helleniske Fodfolk. Alt er fuldt af Liv og Bevægelse. Hertil kommer en Skjønhed i Compositionen og en Trostfab i Gjengivelsen, saa at dette lille Relief i Fuldbendthed neppe staaer tilbage for Theseus-Templets Frise. Glæde at det er saa mishandlet, at det ofte kun er igjennem Studium, at det kan nydes.

Muren, hvorpaa Nike-Templet staaer, er af Sandsteen, men den Side, der vender ud imod den store Trappe, viser tydelige Spor af at den har været belædt med Marmor, og saaledes bragt i Harmonie med det Øvrige. Ovenpaa denne har der staaet et Rækværk af Marmor (h), smykket med et beundringsværdigt Relief, hvoraf man har fundet nogle Stykker ved Udgravningerne paa Stedet. Det synes at have forestillet et Fæst-Optog af vingede Seirsgudinder. To af dem ere isærd med at trække en Offerthyr, der gjør store Anstrængelser for at slide sig løs. Foruden dette Stykke er det bedst bevarede en Seirsgudinde, der binder Sandalerne paa sig. Der er en overordentlig Ynde i disse Figurer. Hvad enten man seer hen til Compositionen eller til Behandlingen af det Røgne eller til de fine flagrende Klæder, hvorigjennem Legemets Former vise sig, finder man en Stræben efter at behage Øiet, der synes at tilhøre en senere Tid end Phidias'. Man antager derfor, at dette Rækværk først er opført omtrent 100 Aar senere end Propylæerne, i den Tid, da Taleren Pylarg efter Perikles' Exempel søgte at smykke Athen paa enhver mulig Maade.

Fra den Bastion, vi her omtale, har man en vid Udsigt over den Saroniske Bugt. Her, fortalte Sagnet, havde Ægeus spejdet efter sin Søn Theseus, som skulde komme tilbage fra Areta; og da han saa Skibet komme med de samme sorte Seil, hvormed det havde forladt Athen, troede han, at hans Søn var død, og styrtede sig ned fra Klippen. Her stod i en senere Tid en Statue af Hekate, udført af Phidias' Discipel Allamenes. Ligesom man ofte havde Hekate-Billeder staaende foran Indgangen til Privathuse, saaledes stod hun ogsaa foran Indgangen

til Borgen, men kaldtes efter Pladsen, hvorpaa den stod, Hekate Epipyrgidia d. e. Hekate paa Taarnet (Bastionen). Hun var afbildet i den vel bekjendte Skikkelse, som den trefoldige Gudinde, eller som tre Kvinder, der med Ryggen imod hinanden omfatter en i Midten staaende Søile. Her stod hun med Fakkelen i Haanden og med Diet aabent til alle Sider, som Borgens Vogterfles, for at opdage og advare imod enhver Fjende, der nærmede sig. De frantiske Hertuger foretrak at opføre det plumpe Bagtaarn over Propylæernes søndre Fløi, som staaer der endnu den Dag i Dag og maaskee gjemmer mangan herlig Oldtidslevning.

Igjennem Propylæernes 5 Broncedørre kom man, som ovenfor omtalt, ind i en seksøilet dorisk Halle (G), der dannede Bygningens Fagade imod Akropolis. Denne østlige Front var, som allerede bemærket, aldeles lig med den vestlige; men Udsigten var ganske forskjellig. Helt saae man ned over den pragtfulde Trappe til den folkerige Stad, det blomstrende Land og den blaae Sø, der var Hovedkilden til al den Velstand, som frydede Diet; her saae man ind paa Klippen, hvis Grund endnu bestandig hævede sig jevnt; det var Gubernes Templer og en uoverskuelig Mængde af Statuer og hellige Gaver, der viste sig for Bestueren.

Her, lige ved Indgangen til Borgen, omtaler Pansaniás et Monument, der ikke blot fængslede ved sit virkelige Kunstværk, men ogsaa ved Mesterens paa anden Maade høit berømte Navn. Det var et Arbeide af Sokrates, der, som bekjendt, havde været Billedhugger, før han offrede sit Liv til Samtidens philosophiske Opvækkelse. Det forestillede Hermes med de tre Chariter. Af Scholiasten til Aristophanes vide vi, at det ikke var Statuer, men Relieffer, der stode paa en Muur; vi maae altsaa tænke os dem i en Række bagved hinanden, ligesom paa den bekjendte korinthiske Brøndindfatning, hvor vi ligeledes finde Hermes førende Chariterne frem i det store Gudeoptog, der modtager Herakles ved hans Indtrædelse i Olympen. Det er hans sædvanlige Forretning, at gjøre Tjeneste som Fører og som Marskalk. Hvor passende

staaer han ikke med sit yndige Følge her ved Indgangen, som et Forbillede for de mennesselige Festoptog, som skulde gaae igjennem den! Det er berettet os, at Chariterne vare beklædte, som det altid var Brug i den ældre græske Kunst; nøgne Gratier kjendte man neppe et halvt Aarhundrede senere; ogsaa Hermes var naturligtviis fremstillet paa den sædvanlige Maade. Det vilde ikke forundre Nogen, om dette Kunstværk var aldeles tabt; men det er dog ikke usandsynligt, at et Stykke deraf endnu er bevaret. Sænden for Propylæernes østlige Søilegang (ved i paa Planen) findes der nemlig et Stykke af et Marmor-Relief, som er for stort til at have været en Metope, og kun kan have staaet saaledes som det, hvorom Talen her er, paa en Muur. Det staaer uden Tvivl endnu paa sin oprindelige Plads, og den med dette Relief smykkede Muur har skjult de Syd for Propylæerne liggende Levninger af ældre Bygninger. Det fundne Stykke forestiller den nederste Halvdeel af en ung Mand i fremadstridende Bevægelse og med en kort slagrende Kappe. Man kan neppe see det, uden at tænke paa Hermes. Kommer hertil, at dette ligesaa kraftigt som skjønt udførte Arbejde, netop vidner om Tiden strax efter Phidias, og at Findestedet stemmer med de gamle Forfatteres Efterretninger, da synes det ganske naturligt, at erkjende Sokrates' Haand deri.

Nogle faa Skridt herfra, lige udenfor den sydligste Søile i Forhallen staaer der en smuk rund Marmorpedestal (k), hvoraf det bageste Stykke er affaaet, for at den skulde passe bedre til Trinnet under Søilerne. Det er altsaa klart, at den staaer paa sin oprindelige Plads. Indskriften er aldeles fuldstændig, og man seer tydelig Fodsporene af den Broncestatue, der har staaet. Det var en Statue af Athena Hygiea, udført af en Kunstner ved Navn Pyrrhos, og indviet af Athenæernes Folk. Medens Propylæerne vare under Bygning, hændtes det nemlig, at en af de bedste Arbeidere faldt ned og blev saa forslaaet, at man mistvilede om hans Liv. Perikles var fuld af Bekymring derover. Da aabenbarede Athena sig for ham i Drømme, og meldte ham, at paa Skranten af Akropolis,

under Parthenon, vogede der en Urte, som kunde helbrede den Syge. Det var den i den senere Tid under Navnet Parthenion bekendte Urte. Man prøvede det angivne Middel, og det lykkedes. Derfor hædrede man her Athena som Sundhedens Giverinde med Tilnavnet Hygiea. Foran Statuen synes der at have været et Alter, hvor man offrede til Gudinden i den angivne Anledning, og ved Siden af stod der en Statue for Sundhedens Gudinde, Hygiea selv. Ogsaa denne havde sit Tilnavn. Den var opreist i den romerske Keisertid, og maatte altsaa først og fremmest tænkes som Keiserens Beskytterinde. Indskriften nævner hende derfor som Sebaste Hygiea, eller som Salus Augusta.

Planen af Propylæerne.

- A. Taarne foran Porten.
 - B. Trappeaffats, der staar i Forbintelse med
 - C. en nordlig Sidetrappe, og med
 - D. en sydlig Dgang.
 - E. En fraa Bei for Dyr.
 - F. Den vestlige Halle.
 - G. Den østlige Halle.
 - H. Søilehallen foran den nordre Fløi.
 - I. Pinakotheket.
 - K. Den søndre Fløi.
 - L. Rike Apteros' Tempel.
- a. Mure af raat tilhugne Steenblokke.
 - b. Levninger af den ældre Portbygning.
 - c. Muren, hvori Hovedporten er.
 - d. Den i det 3die Aarh. efter Chr. udhugne Trappe.
 - e. Fæstningsværker fra Middelalderen.
 - f. Agrippas Statue.
 - g. To Nyterstatuer.
 - h. Balustrade foran Riketempleet.
 - i. Hermes Propylæos.
 - k. Athena Hygiea.
 - l. Den nordlige Borgmuur.
 - m. Den sydlige Borgmuur.
 - n. En Linie, hvorefter Klippevæggen er tilhugget parallelt med Propylæerne.

Det spanske Kirkebrud.

Af Ch. J. Kalkar.

De spanske Kirkeforhold have paany tildraget sig den dannede Verdens Opmærksomhed; Dekretet om Salget af Geistlighedens Eiendom betegner en Omvæltning i den Tilstand, som for saa Nar siden afløste de revolutionære Storme, og omendstjøndt Ingen kan sige, hvorvidt Brudet med Rom vil strække sig, saa er den dristige Beslutning et saa betydeligt Indgreb i bestaaende Forhold, at vi her muligviis kun have Begyndelsen til Foranstaltninger, der kunne ende med Omstyrnelsen af Katholicismens Enevælde i dette Land.

Enhver veed, at den spanske Kirke var den romerske Stols Diesteen; endnu 1834 besad den otte Erkebiskopper, 77 Biskopper, 2394 Domb herrer, 1889 Præbendarier, 16,481 Præster; 28,000 Kirker med umaadelige Indtægter forherligede dens Glands; Erkebiskoppen af Toledo havde 11 Millioner Realer, Erkebiskoppen af Sevilla 4 Millioner Realer*) aarlige Indtægter. Man anslog Geistlighedens Antal i 1830 til 119,887 Personer foruden 30,905 Munk og c. 24,000 Nonner. Vi finde dette Antal uhyre stort, men i Sammenligning med tidligere Tider maa det ansees ringe; thi 1799 var der 260,000 Geistlige, af hvilke 69,000 Munk og 35,000 Nonner i over 3000

*) En Real er lidt over 8 ø.

Klosterne.*) Under saadant Hierarchi levede et Folk, som i Aarhundreder var bleven vant til at see Bloddomme over Rjettere; Absolutismen gjorde sælleds Sag med Hierarchiet, hvorved den ædle Ration maatte bære svære Lidelser, indtil den undertrykkede Aand endelig sprængte de Lænker, som hemmede den; nu slog man om til den modsatte Yderlighed. Man kan med Sandhed sige, at ved Begyndelsen af dette Aarhundrede havde istsærdig Gudsfornegetelse og Frimureri undergravet Kirken i Spanien og at den udvortes Gudsdyrkelse med dens Pomp og Hierarchi stod i den meest skjærende Modsetning til Tænkemaaden, som fandt Sted hos en stor Deel af Folket. Politiske Uroligheder fuldendte Forvirringen.

Vi maae kaste et Blik paa disse bekjendte Begivenheder, fordi vi kun derved kunne forstaae de nærværende Omvæltninger.

Den bourbonske Kongestamme havde regjeret saa flet som muligt; den sidste Konge, Carl IV, havde overladt al Magt til den saakaldte Fredsyrste Emanuel Godoy; paa denne hvilede Folkehædet. Det var derfor en let Sag for Kronprinds Ferdinand at bemægtige sig Thronen. Napoleon greb som bekjendt ind i den spanske Kongefamilies Tvistigheder, affatte Fader og Søn og anviste dem et Forviisningssted; men Folket søiede sig ikke saa villig imod den mægtige Herster og hans til Konge indsatte Broder Joseph Bonaparte; Krigen med de forhadte Franske var tildeels en Religionskrig, som varede ved til Napoleons Fald; Joseph havde afløst Inquisitionen, ophævet Klosterne og indført fransk Lovgivning; han lovede at indkalde de gamle Rigsstænder: Cortes; et Decret af 17 og af 23 April inddeelte Spanien efter fransk Mønster i 38 Præfekturer, 111 Underpræfekturer og 15 Militairdivisioner. Oprør hindrede imidlertid Udførelsen af disse Planer; Centraljuntaen, som dannede sig, proklamerede ved de i Cadix forsamlede Cortes Constitutionen af 1812, isølge hvilken ikke blot Kongemagten

*) Spanien und seine fortschreitende Entwicklung v. J. v. Minutoli. Berlin 1852 S. 11.

indskrænkedes og Lehnrettighederne ophævedes, men og mange af de franske Ideer kom til at raade; navnlig skulde Intvifitionen være aflaffet og Klosterne lukkes. Understøttelse fandt Constitutionen i den bedre Deel af Folket, især i Byerne, men sine bitterste Fjender i Geistligheden og Munkene, der vidste at skildre den som et Angreb paa Kirken og den katolske Religion. Kampen mellem begge Partier har været ved indtil de nærværende Dage.

Aldrig saasnart var Ferdinand VII ved Napoleons Fald kommen tilbage til sit Rige, før han omstyrkede Constitutionen (d. 4 Mai 1814) og forfulgte de Liberale, Afranciscados (det franske Parti) med største Grusomhed. Over seztusinde Spaniere bleve nødte til at gaae i Landflygtighed, andre kastedes i Fængsel eller deporteredes til Afrika. Jesuiterne fik Tilladelse til at komme tilbage (d. 24 Mai 1815), Klosterne bleve aabnede igjen. Hoscamarillaen, støttende sig paa en indflydelsesrig Geistlighed, blandt hvilke man især nævner Kongens Striftesfader, Pater Cyrillo, tillod sig den vilkaarligste Regjering. En Folge heraf var, at Elendighed og Jammer udbredte sig over mange Familier; dette i Forbindelse med den store Finantsnød fremkaldte Opstanden i 1820. Under denne seirede Liberalismen; Kongen nødtes til at antage Constitutionen af 1812; Intvifitionen aflaffedes, Jesuiterordenen ophævedes og samtlige Jesuiter bleve overførte til Kirkestaten; en stor Deel af Klosterne blev inddragen og Geistligheden stillet under de borgerlige Domstole; Biskopperne af Burgos og Osma, som modsatte sig, bleve landsforviste; Biskoppen af Valencia mistede Livet; Kongens Capellan, Canonicus Binuesa, som ansaaes for en Fiende af Constitutionen, ihjelsloges af en rasende Folkemob. Man talte endog om aldeles at bryde med Rom og da Paven ikke vilde modtage en Canonicus af det liberale Parti, Villanueva, som overordentlig Gesandt for Spanien, saa fik den pavelige Nuncius i Madrid sine Passer og man havde isinde at oprette et eget Patriarchat for Spanien. Dog seirede ved fransk Intervention Ferdinand anden Gang, efter Congressen i Verona. Saasnart han havde faaet sin

Magt tilbage, bleve de furelige Forhold bragte paa den gamle Fod; Jesuiterne kom igjen. Kongen vilde dog have laant Dre til et maadeholdende Parti, som fraraadede Grusomhed imod de Liberale, af hvilke en stor Deel forlode Landet. Imidlertid stuttede et fanatisk katholsk Parti sig om Kongens Broder Don Carlos, der, styrket ved Geistligheden, som naerede et gløbende Had til de Liberale, vilde hindre al Udvikling.

En umaadelig Tilvægt fik dette Parti (Apostolicos), da Ferdinand VII, efter at have giftet sig for fjerde Gang (1829) med Marie Christine, Prindsesse af Neapel, til Gunst for sin i dette Egtekab fødte Datter Isabella, forandrede den saliske Lov, der var indført i Spanien ved Philip V (1713), ifølge hvilken Kvindeskønnet er udelukket fra Regjeringen, saalænge der ere mandlige Berettigede. Denne Ferdinands Bestemmelse (1830) berøvede Don Carlos Udsigten til Thronen og Borgerkrigen var dermed erklæret. Ved sin Død (d. 29 Sept. 1833) efterlod Ferdinand Riget i stor Uorden; Finantserne vare i en yderlig Forvirring og det hjalp kun Lidet, at Kongen med Paven's Tilladelse havde taget 20 Millioner Franks af Kirkegodset; de baskiske Provindser toge Don Carlos' Parti og udnævnte ham til Konge (1834). Krigen førtes med afvejlende Lykke mellem ham og Dronningregentinden, som maatte kaste sig i de Liberales Arme, for at kunne modstaae Carlisterne, der førte Hierarchiets og Absolutismens Sag. Medens Cholera rasede i Madrid, udspreddes det Rygte, at Munkene havde forgiftet Brøndene; rasende Folkehobe styrtede til Klostrene, plyndrede dem og myrdede Munkene. Saaledes indledebes deres Undergang.

Allerede længe vare de Liberales Dine henvendte paa de uhyre Eiendomme, der tilhørte Klostre og Kirker; i dem vilde man finde Midler til at ophjælpe Statens Finantser, hvis Bankerot var aabenbar. En Junta, bestaaende af Geistlige og Verdslige, skulde ordne Geistlighedens nye Stilling; foreløbig forbødes at optage Novitier i Klostrene. Finantsminister Mendizabal begyndte Udplyndringen af Godset med at han skaffede sig Tilladelse til at lade en stor Deel Kirkekloster

indsmelte; paa Begyndelsen fulgte den frygtelige Vold, som øvedes mod Munkene. I Saragossa, Barcellona, Valencia, Sevilla, Cadix fornedes Klostrene. Munkene slagtedes; lignende Scener gjentoges i andre Stæder. Ved et Dekret (d. 4 Juli 1835) erklæredes Jesuiterklostrene for ophævede og deres Eiendom til evig Tid for Statsgods; kort efter ophævedes alle de Klostre, hvis Convent bestod af mindre end tolv Medlemmer, ifølge en ældre canonisk Regel; Slaget ramte 900 Klostre, der bleve sekulariserede og deres Eiendom indbraget. Det blev ikke derved; Dekretet af 9 Marts 1836 erklærede alle Munkelostre, Conventer, Collegier, Congregationer og øvrige geistlige Stiftelser, paa nogle faa navngivne nær, for aflastede, deri indbefattedes de fire for Spanien eiendommelige geistlige Ridderordener. Munkene skulde have midlertidig Underhold; men de fik langt fra ikke hvad man havde lovet dem; tværtimod bleve de priisgivne til Elendighed og Armod, ja endog ofte overfaldne midt om Natten, udkastede af toilesløse Bander fra deres Klostre og myrdede. Det var gamle og nye Synder, som førte en frygtelig Nemesis over dem.*)

Pave Gregor XVI, hvis hierarchiske Anstuelser ellers vare noksom bekendte, kunde formedelst sin mislige Stilling i Italien ikke røre sig med Kraft; han maatte lade sig nøie med i et hemmeligt Consistorium at udtale (d. 1 Febr. 1836) ved en Allocution sin Beklagelse af den spanske Kirkes Tilstand og sin Protest imod den uviste Fremfærd mod Kirke og Geistlighed. Forholdet til Regjeringen havde isorveien været spændt; thi Paven vilde gjerne indtage en neutral Stilling med Hensyn til Arvespørgsmaalet og derfor vilde han heller ikke akkreditere den tilstedeværende Nuntius ved det spanske Hof. Brudet blev snart aabenbart. Ifølge Concordatet af 1755, affluttet med Benedict XIV, tilkom Kronen Ret til at udnævne Biskopperne; Paven skulde blot meddele dem Indsættelsesbullen. Nu vilde Paven ikke i Indsættelsesbullen nævne Regentindens Navn, fordi deri laae en Anerkjendelse af Dronning Isabella,

*) Cf. Gieslers Kirchengeschichte der neuesten Zeit. Bonn 1855 S. 121 i.

men erklære den udnævnte „*motu proprio et benignitate sedis apostolicæ*“, dog med Forbehold af Kronens Patronatsret. Hvorvidt vilde dette have ført, saafremt man var gaaet ind derpaa? Man erklærede da strax, at man ikke kunde indlade sig derpaa; den pavelige Nuntius maatte forlade Spanien (1835); Regjeringen tvang Capitelne til at vælge Biskopper eller erklære de af den udnævnte Biskopper for Vicarer, som indtil videre skulde udføre de bispelige Funktioner; saaledes kom efterhaanden sytten Bispestole til at staae ledige paa een Gang.

Dette Stridt var mere paatvunget af Omstændighederne, end foretaget efter en fast Plan; herved kunde man ikke blive staaende. Regentinden kunde ikke tilfredsstille de Liberale, som forlangte Constitutionen af 1812; den forhen omtalte Junta kunde ikke gaae ind paa de da herskende Forestillinger; derfor udnævnte de forsamlede Cortes (1837) en Commission til at ordne Geistlighedens Anliggender; dens Forslag gif ud paa, at Paven, der kun skulde anerkjendes som den øverste Biskop, aldeles ikke skulde have nogen Jurisdiction i Spanien; Absolutioner og Dispensationer skulde meddeles af Biskopperne og Geistligheden lønnes af Staten. Christine havde dog endnu for megen traditionel Verbødighed for Pavemagten eller maastee for megen Verdensklogskab til at ville ordne Kirkeanliggenderne uden i Forbindelse med Kirkens synlige Overhoved; paa den anden Side kunde man ikke komme tilrette med ham, som, hvor det kom an paa hans Existens, naturligviis ikke vilde give efter. Saaledes stode Sagerne. Men Regentindens Tid var snart forbi; Borgerkrigens Ende (1839), ved hvilken Don Carlos maatte begive sig til Frankrig, opløste ogsaa den upaalidelige Forbindelse mellem hende og de Liberale; hun blev nødt til at nedlægge Regjeringen; hendes General Espartero blev udnævnt til Regjerende for den mindreaarige Dronning Isabella. Moderen tog sin Bolig i Paris.

Nu var intet mere til Hinder, for at fuldende Brudet med Paven; i alle Stæder dannede sig nu Juntaer, der fordreve de Biskopper og Præster, som ikke antoges at hylde de

nye Tingenes Orden. Den øverste geistlige Ret i Madrid (Rota), ved hvilken den pavelige Nuntius præsiderede enten selv eller ved en Auditor, blev ophævet, og dens Forretninger henlagte til den høieste verdslige Domstol. Gregor protesterede i en Allocution paa det Bittreste (1 Marts 1841) imod Regjeringens Foretagende, imod Klostrenes Ophævelser, imod Affættelsen af de Geistlige, imod Udnævnelsen af Andre, imod Capitlernes Ret at bestyre Bispestolene ved Vicari m. m.; Regjeringen svarede i et ligesaa bittert Manifest (30 Juni 1841); Stemningen var dengang endnu stærk paa de Liberales Side; Cortes udtalede den, da de (den 23. Juni) erklærede alt Kirkegods for Statseiendom; Geistligheden skulde lønnes af Statskassen; alle Pengeforsendelser for Indulgentser og Dispensationer til Rom*) bleve forbudne; alle overordentlige kirkelige Tribunaler bleve ophævede, Nunciaturen afflaffet; kun den bifoppelige Jurisdiction skulde vedblive. Den i Folket slumrende Uvillie imod Geistligheden gav sig tilkjende paa mange Maader; Ref. har selv (1842) været Vidne til mange Scener, hvilke Ingen skulde have troet mulige i det „bigotte“ Spanien, hvor Pressen dengang var i en Toilesløshed, imod hvilken det, man læser i andre Lande, er for Intet at regne. Paven vidste imidlertid meget vel, at Massen af den katholske Befolkning, navnlig paa Landet, endnu hænger ved den nedarvede Tro eller Overtro; det var derfor fløgt beregnet, naar han i et Brev (af 22 Febr. 1842), i hvilket han erklærer alle Statsmagtens Anordninger imod Kirken for en Nullitet, befalede, at der i hele den katholske Verden skulde holdes Bønner for

*) Hvilke umaadelige Summer der aarligen gik til Rom, derom oplyse os nogle ganske nye Efterretninger. Fra 1814 til 1820 er betalt for Dispensationer for Ugteffab og hvad dertil hører 24,945,880 Realer, for Indsættelsesbullaer til Erkebiskopper, Biskopper, for Stadfæstelse af geistlige Stiftelser, for Nunciaturen i Madrid 41,523,226 Realer; Beløbet for Marene 1820—1855 er 140 Millioner Realer. Man kjender nu ogsaa Prisen for enkelte Bevillinger; dyrest er Dispensation fra Løfte om bestandig Jomfrustand, som koster 320 Realer, billigt fuldkommen Afkad efter Skriftemaal og Nadvære, hvis Priis er 42 Realer. See la Presse af 27 Aug. f. A. og Archives du Christianisme f. A. P. 216.

den spanske Kirke, som for en Fragsalden; og tilfagde dem, som deeltogede deri, fuld Afslad. Det var et aandeligt Korstog, som ikke kunde forfeile sin Virkning.

Espartero nød kun kort Tid sin Glands. Efter Opstanden i Barcelloga (i Slutningen af 1842) maatte han forlade Landet. Isabella tiltraadte Regjeringen. Hendes Moder havde imidlertid ydmyget sig for Paven, og der indledeedes efterhaanden Underhandlinger med den romerske Stol om at bringe Kirkeforfatningen paa Fode igjen; de fordrevne Biskopper vendte tilbage; ja endog den pavelige Nuntius tog igjen Sæde i Madrid (1848).

Det forvildede Barn var vendt tilbage til Moderens Skjød og det „evige Rom“ seirede endnu engang.

Hvor fuldstændig Seiren var, derom oplyser os Concordatet af 16 Marts 1851, som endelig kom istand. Vi maa kjende dette mærkelige Aktstykkets Indhold, for at vide, hvordan Kirkens Forfatning ordnedes. Den katholik-romerske Religion er den ene herskende Kirke med Udelukkelse af alle andre (Art. 1); til de bestaaende otte Erkebiskopper lægges et nyt niende i Valladolid (Art. 5); Suffragandioeserne ordnes. Coadjutorer indsættes; den Biskopperne i Leon og Oviedo (Art. 8) som et Privilegium tilstaaede Exemption bevares dem. De før omtalte fire Ridderordener (af St. Jago, Calatrava, Alcantara og Montesa) oprettes igjen, hvorved disse Stæder underkastes Stormesterens Jurisdiction, som skulde føre Titel af Biskop *in partibus* (Art. 9). Capitlerne skulde bestaae af 4 Dignitarier ved Kathedralkirkerne, Archipresbyter, Archidiaconus, Cantor og Lector, samt et vist Antal Canonici de gratia og Beneficiati med et heelt Hierarchi, saaledes at Kathedralkirkerne fik 1014 Capitularer og (Art. 13, 17) 796 Beneficiater. Til Geistlighedens Dannelse skulde der oprettes Seminarier, med hvilke Biskopperne skulde have Tilsyn og det især med Hensyn til Lærens Reenhed; ligeledes skulde der oprettes Huse, Collegier og Congregationer efter Vincentii af Paulus, St. Philips og andre tilladte Ordener, med Pavens Tilladelse, i hvilke geistlige Mænd kunde opholde sig, enten

for at recolligere sig eller for at kunne fuldbyrde geistlige Øvelser; lignende Tilflugtssteder skulde der oprettes for Kvinder, naar deres Underhold var sikket. Derefter fastsattes Geistlighedens Lønning, der skulde udredes 1) af det dem tilhørende Kirkegods, som ved Loven af 3 April ifølge Concordatet var tilfikkret dem, 2) af den Almisje, som indkom fra Santa Cruzada, fra de fire Militairordeners Overflud; endelig skulde 4) det Kirkegods, som endnu ikke var afhændet, gives til bage, og for det, som var bortsolgt, udstødte Staten Obligationer, der forrentedes med 3 pCt. Foruden at Erkebiskopperne skulde blive i ubestaaet Besiddelse af deres Paladser og Haver, fastsattes deres Lønning til at udgjøre 5,530,000 Realer; i det Hele udgjorde hvad der bestemtes til Geistlighedens Lønning 147 Millioner Realer, deri naturligtviis ikke medregnet den Sum, som medgik til Klostre, Collegiater, Congregationer osv. Tribunal de la Rota Romana anerkjendtes igjen som den høieste geistlige Domstol, der kom til at bestaae af en apostolisk Gesandt med Rang af legatus a latere, 6 af Regjeringen udnævnte Auditorer, 34 Medlemmer, 2 Surnumeraire, en Assessor, en Fiscal, en Abbreviator.*) Justitsministeriet (Secretaria de Gracia y Justicia) skulde have den verdslige Styrelse af Kirken, Reguleringen af Cathedral- og Parochialforholdene, Omsorgen for de forrige Klostergeistlige, Udnævnelse af Forvaltrene (magistrados) af Ridderordenernes Præbender, alt i Forbindelse med den pavelige Nuntius og med Appel til Rom. Geistlige Retter, overordnede ved Erkebiskopper og Biskopper og underordnede ved dertil udnævnte Geistlige, anordnedes med Hensyn til Egtetabsaffiksmisje, Nullitetserklæring af Egtetab, Bigami, Blodstam, Egtetabsbrud, Meneed, Rjætterier osv.; den sidste Afgjørelse havde Rota; geistlige Krigsretter gjaldt kun de fire Ordener.

Saaledes syntes den hellige Grav vel forvaret. Hvo skulde have sagt, at der kun behøvedes noget over tre Aar til at omstyrte det Hele og atter at kaste Spanien ind i en Kamp

*) Minutoli S. 13 f.

paa Liv og Død med den pavelige Stol, at en karlistisk Opstand skulde falde Espartero fra Privatlivets Glemsel til Regjeringens Spidse og fornye Begivenhederne fra 1842. Vi maa forbigaae den politiske Side af de Uroligheder, som for Dieblicket omtumle det herlige Land, for at vende os til den kirkelige. Kun dette maa vi nævne, at Dlozagas Forslag, at der skulde indføres i Grundloven, at „al offentlig Myndighed udgaaer fra Folket, hos hvilken Souveræniteten væsentligen beroer, at Nationen paatager sig selv at haandhæve (maintener) den romersk-katholske apostoliske Religion og dens Tjenere; men at ingen Spanier eller Fremmed kan kræves til Regnskab for sine religiøse Meninger, naar han blot ikke vil foretage sig noget som strider mod Statsreligionen (mientras no las manifieste)“ blev antaget med 100 Stemmer mod 52*). Thi dette Forslag giver Vidnesbyrd om den egentlige Stemning i Landet. Geistlighedens Guds vilde man have og man har faaet det selv paa Bekostningen af et fornyet Brud med Rom; men for Religionsfriheden er der intet skeet. I Cortes foreslog Ruiz Pons, at man skulde tilstøde Friheden i samme Udstrækning, som den findes i Rom; men dette Forslag er faldet ved et Modamendement af de los Heros. Et andet Forsøg paa at udvirke Religionsfrihed af Montefino, der foreslog, at man skulde erkjende en Statskirke, men ved Siden deraf skulde de Fremmede, som boe i de spanske Provindsbyer, have Lov til at dyrke Gud efter deres egen Tro, naar de blot ikke foretog sig noget imod den offentlige Moral og Gudstjeneste, mislykkedes ogsaa og Forslaget forkastedes med 134 Stemmer mod 92.**)

Dronningen har ydermere i en Audients ytret for Krigsministeren og den udenlandske Minister, at hun ikke ønskede, at Religionsfriheden enten direkte eller indirekte skulde blive proklameret. Saaledes udelukker Spanien sig for de Ideer, som ville seire i det øvrige Europa.

Men paa samme Tid, som man holder paa den romersk-katholske Religion, angriber man paany Midlerne til dens

*) Christian Times s. A. S. 41. **) Bulletin du monde Chretien s. A. S. 73.

Underhold. Forslaget til at sælge alt Kirkegodset, hvis Værdi anslaaes til 625 Millioner Realer, udgik fra Finantsministeren Madoz og blev strax antaget med stor Majoritet; man vilde bestemme 3 pCt. til Geistlighedens Underhold, til Communen og til at bestride Belgjorenhedsanstalter, og Ministeren forfikkrede Runtiusfen, at Hensigten slet ikke var at formindste eller forstyrre Geistlighedens Interesse. Denne Forfiktring fandt dog kun liben Tiltro og en uhyre Storm er vakt imod det voldsomme Indgreb i en nylig vunden Erobring. Biskoppen af Cadix indgav en lynende Protest, i hvilken han erklærer det nærværende Gouvernement for „Rovere, for Brydere af alle guddommelige og menneskelige Love.“ Regjeringen gik først mildt frem mod ham og befalede at han skulde tage Bolig i en lille By i Andalusien, men han nægtede at adlyde og flygtede; siden fik man dog fat paa ham; Civilgouverneuren i Madrid sendte ham med stor Respekt, men under en stærk Efforte til Cartagena. Erkebiskoppen af Toledo erklærede, at han af al Magt vilde modsætte sig Salget; Regjeringen lod sig nøie med at advare ham. Biskoppen af Avila udstædte et Circulære, i hvilket han paalagde sin Geistlighed at modsætte sig Salget; det samme gjorde Biskoppen af Saragossa, ja Biskoppen af Zamora gik saavidt, at han kaldte Dronningen og hendes Raadgiver Spoliatores, som intet Hensyn fortjene*). Alle disse Protester, som indkom, bleve — ikke fremlagte i Cortes, men strax kastede i en Papirkurv; thi Regjeringen var fast i sin Beslutning og Salget begyndte den 10de Aug. f. A. i casa del Ayuntamiento (Raadhuset) i

*) Endogaa Mirakler bleve ikke forsmæede. Et Christusbillede i Madrid paa et Crucifix forbreiede Dinene paa Himmelfartsdagen; Præsterne fortalte det til den forsamlde Mængde af Andægtige; man styrkede ud paa Gaden, en stor Skare Kvinder fulgte med; de kunde endog vise Lærklæder, der vare vaade af Billedets Sved. Det var en Erklæring fra den krænkede Gudsdom. Skaren vorte naturligvis og der raabtes: ned med alle Rjettere. Til Ulykke for Præsterne var Civilgouverneuren i Madrid ingen lettroende Mand; han undersøgte Sagen, fandt Dinene fivte og Billedet bedækket med Støv og fortalte Mængden det, der naturligvis let blev omfremt. Præsterne bleve sængslede, for at drages til Ansvar og for at forebygge lignende Scener.

Madrid, og gaaer usforstyrret fort, uagtet al Geistlighedens Modstand og uagtet Biskopperne have lyst Forbandelse for dette og det kommende Liv over dem, som befattede sig med Salget. Under denne Kamp synes det, at Regjeringen vil staae sig; Espartero har truet med at ville sætte Præsterne i Klasse med Martyrerne, hvis de vedblive at indvirke paa Dronningen og saae hende til at foretage sig uconstitutionelle Handlinger, som stride imod Folkets Billie.

Men Salget af Kirkegodserne, skøndt det sømme Punct, er dog ikke den eneste Strids-gjenstand. Regjeringen vil indskrænke den overflødige Geistligheds Antal; de religiøse Foreninger skulle ophæves; de parochiale Forhold ordnes; et Dekret fra Slutningen af Marts s. A. bestemmer, at indtil en almindelig Ordning af Sognekaldeene er fuldbjyrdet, maa ingen nye hellige Ordener oprettes; Antallet af Præster skal svare til Landets Behov.

Hvorledes den romerske Stol tog dette, lader sig let begribe. Da alle Forestillinger ikke hjalp noget, saa begjærede den pavelige Nuntius Franchi den 15de Juli 1855 sine Pæsser og den følgende Dag tilstillede Udenrigsministeren ham disse. Med dennes Bortgang vil man nu igjen afskaffe Tribunalet la Rota og i dets Sted indrette et øverste Tribunal af 6 Biskopper. Før sin Afreise indgav Franchi et Memorandum, i hvilket han gjennemgaaer alle de Handlinger, ved hvilket det spanske Gouvernement har forgrebet sig paa den hellige Stols Ret. Dette Aftstykke mødte Regjeringen med en Gjendrivelse, af hvilken vi ville hidsætte adskillige Stykker, fordi de kunne give os et Indblik i de Anstuelser, hvilke den spanske Regjering for Dieblicket vil gjøre gjældende. „Det er ikke første Gang, siger den, at den hellige Stol har givet en blot økonomisk og administrativ Foranstaltning et religiøst Anstrøg og derved forvirret den offentlige Bevidsthed. Regjeringen beklager, at netop det nærværende Dieblik er valgt til en Akt, som vil tages til Indtægt af dem, der ere Fiender af den bestaaende Orden og af Thronen, som er skiftet til at vække Uroligheder i Spanien, og forsøge de Forviklinger, der allerede

finde Sted i Vesteuropa. Regjeringen benægter paa den høitideligste Maade, at Concordatet er blevet krænket ved den nye Constitution og anfører som Beviis den Paragraph, som er anført efter Olozagas Forslag; Paven havde maattet finde sig i ganske andre Indrømmelser i andre katholske Lande. Regjeringen vil ikke nægte Biskopperne den dem ved Concordatet af 1851 hjemlede Ret til at overdrage hellige Ordener; men denne Ret maa dog være begrændset og Biskoppen maa ikke udnævne flere geistlige Personer, end der er nødvendig for Landets Behov; Concordatets 24 Artikel havde jo indrømmet, „at der skulde finde en ny Regulering af Præstekaldene Sted i Overeensstemmelse med hvert Bispedømmes Charakter og Befolkning. Den hellige Stol havde ikke været saa omhyggelig for at overholde denne Bestemmelse, som for andre Puncter i Concordatet og det især med Hensyn til Forsøgelsen af hellige Personers Antal; det var derfor urimeligt og uretfærdigt, at Regjeringen skulde bestyldes for at handle mod Religionen, fordi den vilde standse et Onde og fordi den stred til Opfyldelsen af Concordatet.“ Med Hensyn til Salget af Kirkegodset gjendriver Regjeringen udsørligen den pavelige Runciuss's Paaastand; det er kun den Ret, at manus mortua eier Godset, som bestrides, medens Indtægten tilfalder Gudstjenesten og det staaer Kirken frit for at erhverve ved Donationer hvad der skænkes den.“ Gouvernementet kan ikke slutte uden at udtrykke sin dybe Beklagelse over, at et saa katholsk Land som Spanien skal komme i Strid med den hellige Stol med Hensyn til en Sag, som kun angaaer en materiel og verdslig Interesse. Og dette er saa meget mere ubilligt, som Striden er med en Nation, der betaler 179,915,173 Realer aarlig til sin Geistlighed og Gudstjeneste, en langt større Sum end noget andet katholsk Land. Det burde ikke dadles, at Regjeringen under den nærværende Forstyrrelse og de Ulykker, som have hjemstøt Landet, forandrede sit Budget og lod det Oversflødige af Geistlighedens Indtægter komme Enker og Faderløse efter Fædrelandets Forsvarere tilgode.“ Regjeringen havde gjort Alt for at forebygge Brud med Spanien og den hellige Stol,

men den er ikke bange for at fremstille Begges Adfærd for den katholske Verden. Skulde Paven ikke komme til bedre Erkjendelse, da maa Regjeringen, med al Respekt for Christenhedens fælleds Fader, forsvare sin Ret, da den har en god Samvittighed, at den hverken har krænket Kirken, Religionen eller det sidste Concordat. Men i saa Fald maa den beklage den sorgelige Blindhed, som vil sætte den ærværdige Eftersølger af den hellige Peder i Klasse med Fjenderne af en kristelig og katholsk Nation, der altid har betragtet denne Titel som sin største Ære."

Dette Sprog var naturligviis kun lidet stiftet til at vinde Curien. Under 26 Juli d. A. fulgte den pavelige Allocution i de piemontesiske, spanske og schweizeriske Anliggender. Her vedkommer os kun de mellemste. Pius IX forstiktrer, at han i de fire sidste Aar ikke har sparet paa nogen Omhu for den spanske Kirkes Anliggender. „I kjende det Concordat, som 1851 er afsluttet med vor dyrebare Datter i Jesus Kristus, Maria Elisabeth, katholsk Dronning i Spanien, hvilken Forening høitidelig var proklameret som Lov i Kongeriget. I denne Post er foruden mange andre Ting til Beskyttelse for den katholske Religion bestemt, at denne hellige Religion med Udøvelse af enhver anden Gudstjeneste skal være det spanske Folks eneste Religion, skal blive haandhævet i alle spanske Besiddelser med alle de Rettigheder og Prærogativer, som ere tilstaaede den efter Guds Ord og de kanoniske Love, at Underviisningen i alle offentlige og private Skoler skal være i Overensstemmelse med den katholske Religion, at Erkebiskopper og Biskopper med Hensyn til Udøvelsen af deres Functioner skulle nyde den fulde Frihed, som de hellige Canones foreskrive dem, at Kirken skal have den naturlige Ret at erhverve nye Besiddelser paa lovmæssig Maade og at Kirkens Eiendomsret skal blive respekteret baade med Hensyn til det, som den nu har og til det, som den herefter erhverver.“ Nu gjennemgaaer han alle de Brud, som efter hans Mening ere skeete paa disse Bestemmelser, roser Biskopperne for deres Modstand og „i Kraft af vor apostoliske Magt forkaste, afskaffe og er-

Flære vi for kraftesløse, for nul og tomme med Hensyn til Fremtiden alle de forhen-omtalte Love. Og endeligen, i Kraft af denne vor Myndighed, advare vi Ophavsmændene til alle disse dristige Foretagender, formane og bede videm alvorligen at betænke, at de, som ikke frygte for at bedrøve og forfølge Guds Kirke, ikke kunne undsløye den Almægtiges Haand." Hvilken Modtagelse dette Document har faaet i Spanien, kan sees af en af Ministeriet undertegnet Note, i hvilken Paven's Allocution kaldes „uretfærdig i Indhold og voldsom i Formen". „Regjeringen kan ligesaa lidt som nogen anden uafhængig Regjering anerkjende den Ret, hvilken den hellige Stol tiltager sig, at erklære de Love for tomme og nul, som Hendes Majestæt i Overensstemmelse med Cortes har givet; den hellige Stol miskjender sin Stilling og vil vække Splid mellem Hendes Majestæt og Nationen; den opkaster Tvivl om Retmæssigheden af Salget der stæer ifølge Love, hvilke den selv har anerkjendt" osv.

Saaledes staae for Diebliffet Sagerne. Salget gaaer raft fra Haanden. Kirkegodssets Værdi anslåaes, som bemærket er, til 625 Millioner Realer. Vil Regjeringen gaae af med Seiren eller skal det forrige Skuespil opføres paany og Reactionen føre Landet endnu engang tilbage i Pavenmagtens faderlige Ly? — hvo formaaer for Diebliffet at svare derpaa? Vist er det at intet Folk — hvad Ref. heraf i hiint minderværdige Aar var Vidne til — saa let kan gaae over fra fanatistisk Bigotteri til frivol Bantro og tilbage igjen ad den modsatte Wei som det spanske. Kun evangelist Dplysning kan begrunde en stadig Fremgang til det Bedre.

Til Evangeliets Magt sætte Udlandets troende Brødre deres Forhaabning for dette Land; navnlig arbeide Englænderne med deres sædvanlige Driftighed for Udbredelsen af Bibler; hist og her tændes ogsaa Lyset; de spanske og tydske Reformatorers Skrifter læses endnu med Interesse paa de fjerne Steder, hvor Geistlighedens Dpmærksomhed kan stufes. Saa vidt Guds Riges Anliggender kunne hemmes eller fremmes

af verbøslige Omstændigheder, maa vi sige, at den nærværende Tid er gunstig; thi den katolske Kirkes Dine ere henvendte paa Forsvaret for dens materielle Besiddelse i Spanien og derfor kan mangt et Affald fra dens Tro nu undgaae dens Blik. Der mangle ikke Beretninger om, hvad Udbredelsen af Bibler har virket, men heller ikke Fortællinger om, hvorledes Almuen er bleven fanatiseret imod disse Forsøg. Regeringen holder, som vi have seet, paa den romersk-katolske Religion som den eneste gjældende i Landet med Udelukkelsen af alle andre. Samtidig med dens heftigste Kamp imod Rom forlanger den af hver, som faaer en akademisk Grad, at han skal sværge, „at han vil troe og forsvare den eneste og sande Religion, som den romersk-katolske apostoliske Kirke lærer den“ og medens Justitsministeren foreslog, at Bladet *Catolico* skulde drages til Ansvar, fordi det havde publiceret Paven's Breve angaaende *conceptio immaculata Mariæ*, har man i Aarhundreder lige indtil den nyeste Tid forlangt den Sed af hver Licentiat, at han vil opretholde og antage det *Mysterium* om den hellige Marias *concept. immac.* „en el primer instante de su natural animacion“ som det altid har været lært. Det er vel ikke Spanien alene, som frembyder saadanne kirkelige Særsyn; men det fortjener dog at bemærkes som Vidnesbyrd om, at dette Lands Kirkeforhold ikke kunne blive staaende i den Stilling, i hvilken de befindes, men enten maa stride frem eller gaae tilbage. Hvad et evangelist Sind maa ønske, behøve vi ikke at tilføie.

En Lægmands Tanker om Tider og Forhold.

(Indsendt.)

Naar Menneskeslægten stundom paa sin Vandring gennem Tiden gribes af Uengstelse og Uro over, at de vante Forhold med ukjendt Hurtighed forandres, at de gamle Landkjendinger, hvorefter den pleier at rette sin Cours, synes at forsvinde, da vilde det være den til Gavn, om den kunde finde sundne Tidrum, hvor noget Eignende har fundet Sted, om den ved at betragte Tingenes Udvikling og Udgang i hine Perioder, kunde hente Trost og Beroligelse i Nutidens Trængsler. — Nu er det vel saa, at Alt vegler i Slægtens som i den Enkeltes Liv, at der i samme herfter en uafbrudt Bølge og Strømmen, saa at det Samme aldrig kommer igjen paa samme Maade og under samme Stikfælsler. Dog indtræffe af og til Perioder, der have meer end almindelig Lighed med hinanden, og hvor man altsaa fra lignende Aarsager synes at kunne slutte til lignende Virkninger; Menneskene kunne altsaa derved erholde Blik om, hvad der kan ventes at ville skee; har Fortiden havt Trængsler af samme Art som Nutidens, og ere de vendte til en glædelig Udgang, da tør man ogsaa nu trostigt see en lignende imøde.

Søger man nøiere efter de Aarsager, der nu i henved 80 Aar have sat Folkeslagene som de Enkelte i en urolig, gjærende Bevægelse, da synes de at ligge i de store indgribende Opdagelser, der i dette Tidrum ere gjorte i Naturens Rige, i

de Opfindelser, der ere fulgte paa dem, i de Kampe, der have gaaet Side om Side med begge. Det er saa naturligt, at en Opdagelse, hvorved der vindes et virkelig nyt Indblik i Naturens store, hemmelighedsfulde Værksted, med uimodstaaelig Vælde griber ind i Aandernes Virken og Bæren; det store Alt har ladet et nyt Træl affløre i sit gaadesvangre Afsyn, og en undrende Studsen griber Bestuernes Hob. Dens Følelser sættes i Bevægelse; den mærker, at det er forbi med den vante Røe; Sætninger, der fra Barnsbeen vare indprægede som uimodsigelige Sandheder, hvilke Slægten maaskee endog havde sammenknyttet med sine kjæreste og dyrebareste Forhaabninger, maae løsnes fra disse og forkastes som falske. Mangfoldige kunne, Mangfoldige ville ikke indsee Nødvendigheden af denne Opgiven; kun gennem Tvivl og Kamp kan da Sandheden bane sig Veien. Blot til Hælten fatte Andre den nye Sandhed; vaklende tumle de mellem Gammelt og Nyt, uden Evne til med Kraft og Fasthed at gribe nogen af Delene. Medens de lyse Aander stræbe at anvende den nye Opdagelse til Menneskenes sande Gavn, speculerer alt en Hob forslagne Hoveder paa, hvorledes de bedst kunne benytte den til egen Fordeel; fristende Mængden, narrende Tosserne, benytte de uden Blu som uden Anger, Gaven, som det synes, lige mod Giverens Hensigt.

Og alle disse Bevægelser forefalde ikke blot i de Regioner, der nærmest støde op til Opdagelsens Gebeet; ere Granstning og Phantasi engang satte i Bevægelse, da arbejde de ustandseligt frem i alle Retninger i Tankens Rige; de sande store Opdagelser berøre, netop som saadanne, flere Interesser; angaae de end oprindeligt kun en enkelt fysisk Bestaaffenhed, saa træde de dog snart i Begelvirkning med religiøse som med industrielle, med Stats- som med Samfundsforhold.

Dog ogsaa i al denne Uroe indtræffer omsider en Omstiftelse; Træthed, Længsel efter og Trang til Røe brede sig over Gemytterne; den nye Opdagelse har ophørt at være nye, den har baaret sine Frugter i Hverdagslivet; ydre fysisk

Magt fremtvinger maaskee endog den Røe, som Svagheden ynder, medens Kræften deri seer Slappelse og Undergang.

Ville vi nu søge en Periode i Historien, der har Lighed med den nærværende, hvor der findes store Marsager, der ligne de Kræfter, der sætte vor Tid i Bevægelse, hvor Begivenhederne derfor have endeel Overensstemmelse med de til denne hørende, og hvis Udgang altsaa maaskee kunde varsele om den Skjæbne, vor Slægt gaaer imøde, da synes en saadan at kunne findes i Europas Historie i det 15de og 16de Aarhundrede, og Trediveaarskrigen at maatte sættes som dens endelige Slutning.

Som vor, saaledes er ogsaa hiin Periode betegnet ved store Opdagelser, ved mægtige Bevægelser i den videnskabelige som i den politiske Verden, ved indgribende Forandringer i Staternes som i de Enkeltes Skjæbne. Først træffe vi de navnkundige Søreiser langs Afrikas Vestkyst, omkring dets Sydspids til Ostindien, og dernæst tværs over Atlanterhavet til Amerika, og — som en Hovedsag — det derved, selv for Mængden, tilveiebragte haandgribelige Beviis for Jordens Kugleform; samtidig med disse Opdagelser Opfindelsen af Bogtrykkerkunsten; fremdeles det nye Lys, der spredtes over den videnskabelige Verden ved de lærde Udvandringer fra Constantinopel, før og efter det græske Riges Undergang, og det derved fremkomne Kjendskab til græsk Sprog og Literatur. Ved Siden af alt dette den stedse stigende Higen efter at grunde over Religionens Helligdomme; den ene Reformator afløser den anden, indtil Luther, Calvin og Henrik 8de for en Tid slutte en Stræben, der havde bortdraget væsentlige Dele af det Forhæng, hvormed Egoisme og Bigotteri i saa lang Tid havde vidst at tilhulle Lysen. Ved de nye Opdagelser paa Havet valgte Verdenshandelen nye Veie, Staterne ved Atlanterhavet bleve Handelsmagter, medens de gamle Hersterinder, som Genua og Venedig ved Middelhavet, Hansestæderne ved Østersøen tabte Anseelsen og gif deres senere Asmagt imøde. I Europa dannedes hidtil ukjendte internationale Forhold; Statsstyrerne havde hidtil i Almindelighed kun havt deres Opmærksomhed rettet paa deres nærmeste Naboer; nu begyndte

de at vende Blikket længere udad, Forbund stiftedes og opløstes, ved Tractater og Ægtestaber indlevedes og fuldbyrvedes Foreninger og Sammensmeltninger af vidt fjernede Lande, hvilket omsider culminerede i hiin Samling af Keiser Karl 5tes Stater, i hvilken Solen aldrig gik ned. Saa mægtige Bevægelser i det Store maatte nødvendigviis virke tilbage paa de Enkeltes Skjæbne. Guldtørstige Vventyrere strømmede til Amerikas Miner; deres hjembragte Skatte, stigende Velstand i Stæderne, lysere Ideer om Menneskerettigheder, udgangne deels fra Skolen, deels fra Kirken, vakte endelig ogsaa den laveste Almues Opmærksomhed; den sammenlignede sine Kaar med de mere Begunstigedes, og sølte dobbelt det grusomme Aag hvorunder den boiedes; Had, Avind og dybt begrundet Bitterhed førte den i Kampen mod sine Undertrykkere, snart for egen Regning, snart som blindt Redskab for listige Fanatikere som Thomas Münzer og Johan af Leyden.

Den Personlighedsfølelse, som under al denne Kamp og Stræben meer og meer vaagne hos de enkelte Mennesker, vakktes ogsaa stedse mere levende hos Folkeslagene; de nationale Eiendommeligheder traadte, end yderligere ophidsede ved Forskiel i religiøse Anskuelser, truende op mod hinanden; spansk, velsk, fransk, tydsk, engelsk, hollandsk, skandinaviske — Alt rullede sig, indtil endelig alle disse Vuer sloge sammen i en Verdensbrand, som først sluktedes efter at have flammet i 30 Krigskaar, og af hvis Aske en ny Tingenes Orden fremgik.

Dg hvor finde vi det Trøstelige under disse Bevægelser? — I det høiere aandelige Liv, der herved vakktes, i de Fremskridt i Kunst, Videnskab, Handel, Industrie, og den herfra uadskillelige, forøgede materielle Velvære, som ved dem bevirkedes; i det i mangfoldige Henseender høiere Standpunkt, som Europa indtog, ved Enden imod ved Begyndelsen af Epochen.

Betragte vi derefter vor Tid, da see vi den, fra henimod Slutningen af forrige Aarhundrede, rystet af de heftigste Bevægelser, allevegne Strid og Kamp, og denne, ikke som hiin Gang, indskrænket til Europa, men, og det endog efter en

større Maalestof, udbredt over alle Verdensdele, og det Hele deels forudgaaet, deels ledsaget af nye og høist indgribende Opdagelser. Disse angaae denne Gang ikke Klobens ydre Form, men Grundstjerne ere gaaede dybere; de have fundet de Stoffer, hvoraf Materien er sammensat, de have opdaget og lært at benytte nogle af de Kræfter, der herske, ikke blot paa Jordkloben, men gjennem det umaadelige Verdensrum.

I Aarene 70 i forrige Aarhundrede opdagedes Luftens, og noget senere Vandets Sammensætning; Chemikerne vedbleve nu modigen at gaae fremad i Opløsningen af de forskjellige Legemer, og Resultatet er, at medens man forud nøiedes med 4 Elementer eller Grundstoffer, kjender man nu over 50 hidtil uopløste Stoffer, der udgjøre Bestanddelene af de sammensatte Legemer. Forskerne nøiedes ikke med at kjende Stofferne, de granskede ogsaa efter de Kræfter, der virke ved deres Forening og Opløsning og fandt da, at man i Varmen, anvendt gjennem et passende Medium s. Ex. Vandet, eier en Kraft, der overvinder næsten enhver Modstand, at man i Electricitet og Magnetisme, ført gjennem behørig Ledere, besidder Midler til at udvikle en Hurtighed, der næsten kommer Tankens lig. En umaadelig Mark blev nu aabnet for den menneskelige Virksomhed; Productionen forsøgedes, Producterne transporteredes gjennem hidtil for uoverkommelige anseete Afstande, deres Forvandling til Kunstflids-Frebringelser tiltog i et hidtil ikke aabnet Forhold; Tankens Meddelelser og Villiens Bud fløi med Lynets Fart hen over Verdensdele, Menneskene færdedes i uendelig Travlhed i denne Tummel, de vante Anskuelse af Tid og Rum maatte antage nye Former.

Næppe havde Menneskene begyndt at finde sig tilrette med Hensyn til disse nye Anskuelse af Legemernes Bestaafenhed og Egenskaber, før Begreberne atter, og det i den seneste Tid, betydelig rystedes i en anden væsentlig Retning, nemlig med Hensyn til deres Værdie i Handel og Wandel. Man meente forhen at have en temmelig nøiagtig Kundskab om den Qvantitet af ædle Metaller, der som Luftmiddel circulerede over

hele Jordkloden, og havde i Henshold dertil tillagt enhver Ting sin nogenlunde constante Markedspris. Men pludselig findes et af disse Luffmidler, og endda det, der ansaaes for det sjeldneste og følgerig kostbareste, Guldet, i en aldeles uberegnelig Qvantitet, først i Californien, saa i Australien, nylig i Brasilien, ja snart venter man at finde det paa ethvert Punct, hvor man kun ret vil søge derefter. Paa Grund af Guldets saaledes voldsomt tiltagende Masse synker dets Værdie, men derved stiger tillige paa den anden Side Værdien, og endnu et Synspunct, en af det daglige Livs vigtigste Regulatorer, er forrykket.

Intet Under da, at alle de Folkfærd, for hvis Blik saa underfulde Opfindelser traadte frem, eller hvis daglige Syssel berørtes af disse Værdiens Omstiftelser — og snart gjælde begge Dele for hele Kloden — kom i den hæftigste Gjæring. Tanken, som saa meget blev givet, udfoldede ustandselig sine Binger; kunde der findes saa meget Nytt i den legemlige Verden, forandredes saa meget i Tingenes Orden, til hvilke nye Resultater maatte man da ikke ogsaa kunne komme i Aandens Rige, hvilke Forandringer maatte ikke ogsaa indføres i Menneskenes Stilling og Forhold. Man havde opdaget saa meget Urigtigt i de ældre Anskuelser af de physiske Ting, var da det, man havde anseet for Sandhed med Hensyn til de aandelige, ja selv med Hensyn til det Helligste, nu længere usforkasteligt? Vare de Forhold, hvorunder Menneskene hidtil havde levet, de rigtige og retfærdige? Nød Enhver den Ret, der tilkom ham? Som Chemien beskæftigede sig med de legemlige Ting, saaledes kastede Critiken og Speculationen sig over de aandelige, uden at ændse, at medens den skabte Natur altid tilfids møder hiin med sit bestemte Ja eller Nei, findes Svaret paa disse først mangan Gang i Tidernes Løb, ja stundom maaskee endog først hinsides Graven. At Skræk og Uroe ved alt dette greb Menneskene, er naturligt; den Ikkebesiddende ventede, at skulle naae ukjendte Goder, den Besiddende frygtede at skulle miste, hvad der hidtil havde begrundet hans Roe, hans Velvære, hans Forsængelighed, hans Stolthed; gamle Meninger maatte

opgives, det gamle, fjære, tilbante, aandelige som legemlige, Liv skulde forandres, selv det Helligste, hvortil man havde støttet sin Tro som sit Haab for en kommende Verden, forblev ikke uanfægtet. Hvad Under da, at de, der truedes med at miste saa meget, med Mod, ja med Fortvivlelsens Kraft vendte sig mod den Side, mod den Retning, hvorfra de meente, at Angrebet kom. Nye vare de Erfaringer, der gjordes, nye de Sætninger, der opstilledes, i det Nye altsaa laae Faren, det maatte bekæmpes. Dog — i Urigtigheeden i det Gamle, i den gamle seilagtige Opfattelse af Sandheden laae Faren; det er det Urigtige, det Usande, der maae opgives, og det hvad enten det findes i det Nye, eller i det Gamle. Det vilde man imidlertid i Stridens Hede ikke indsee paa nogen af Siderne, og Kampen gik sin Gang.

Det, der burde være Menneket det Høieste, de hellige Sandheder, der høve ham over Rum, over Tid, der begrunde hans eiendommelige Stilling mellem den ufornuftige Slabning og de høiere Aander, synes ikke med den Magt at røre den nulevende Slægt, hvormed det virkede tidligere, her navnlig henseet til det 15de og 16de Aarhundrede. Tvivl og Benægtelse af religiøse Sætninger have derfor ikke heller i vor Tid fremkaldt de Kampe og Voldsomheder, hvilke de fordem affstedkom; Korset har ikke ført vor Tids Menneker i Kampen, Inkvifikationen slumrer, Rjetterbaalet flammer ei længere.

Hensjøvet er dog den religiøse Sands og Overbeviisning ikke ganste; dybt brænder Harmen — ikke blot hos den Bigotte, der raser, fordi Naturforskerne ikke i de hellige Skrifter ville see en Lærebog i Physik og Chemie, og som, ikke bragt til Laushed ved Galilæis: „den bevæger sig dog alligevel“! endnu benægter astronomiske Love, der ligge til Grund for alle Himmellegemernes Bevægelse —, men ogsaa rører den sig i den letbevægelige Religiøses Bryst, naar Tænkeren ved Naturens uhyre Mæsses overvældende Magt bringes til at opgive Betydningen af sit Jeg, naar han i Følelsen af den Enkeltes forsvindende Ubetydelighed mod det Hele opgiver al Personlighed og kun anseer sig som et villieløst Atom af det store Alt;

eller naar Naturforstøeren saaledes henrives af Beundring over Skabningens Fuldkommenhed, at han glemmer Skaberens over det Skabte, tillægger den selve Skabeevnen, og, uden at gjøre sig Rede for, hvorfra Alt stammer fra første Færd, paastaer, at denne, vistnok saare fuldkomne, Materie besidder en saadan Fuldkommenhed, at den nu nok kan fortsætte sig selv til evig Tid, at ingen af de Slægter, der nu findes, er fremgaaet umiddelbart af Skaberens Haand, men at den ene i Tidernes Række er fremavlet af den anden, Fisk af Krypdyr, Pattedyr af Fisk, Menneste af Dyr. Og dog synes ikke Harmen, men snarere et undrende Smil at maatte møde Inconsequentien hos den Philosoph, der, ikke uden et vist Hovmod, nægter sig at være en Herrens Skabning, medens han er besteden nok til at ulede sin Herkomst i lige nedstigende Linie fra en Aabe. Yderligere Beviis for, at religiøs Følelse og religiøs Trang endnu lever og rører sig, kan ogsaa om fornødent skulde gjøres hentes — for en snævrere Kred — fra den levende Gjæring, som en nys afbød bekjendt Forfatters Skrifter frembragte hos os, og — i en langt videre Udstrækning — fra den gruopvækkende Indflydelse, Mormonernes Brængbillede af Religion og Christendom udøver over ikke ubetydelige Strækninger af tvende Verdensdele.

Men er der i nærværende Tidrum kun udøst lidet eller intet Blod i Kampen for religiøse Sandheder, saa er det flydt i desto rigere Strømme i den Strid, der reistes om Spørgsmaal af halv ethist, halv juridisk Natur, alle indbefattede under den almindelige Benævnelse: Mennesterettigheder. Man vil maastee sige, at Striden er ført om materielle Gjenstande, men det er næppe rigtigt; der kan vanskeligt paavises nogen saadan, hvorom der kæmpedes i Aarene 90 eller nu siden 1848; man kæmpede ikke saameget om Besiddelsen, som om Retten til at besidde, og var man sig end stundom materielle Gjenstande for Striden bevidst, saa stillede man dog ikke disse, men Berettigelsen frem som det egentlige Formaal; det var følgerig ogsaa her en Strid i Aandens Verden. Mæsserne sloges om, hvilke af Philosopherne der havde Ret, de der paastaae

at Alle have lige Ret til Alt, at Erhvervelse af Eiendom er et Tyveri begaaet mod alle Ikkeliende, — eller de, der erklære den velerhvervede Eiendom for ukrænkkelig, Eiendomsretten for Grundlaget for al moralsk Stats- og Samsfundsorden. At mangfoldige andre Bevæggrunde desuden oppustede Flammen, at enkelte Egennyttige satte Mængden i Gang, især jo tydeligere Erfaringen viste, at det er godt at fiske i rørt Vand, forandrer Intet med Hensyn til Sagens egentlige Gang og Betydning.

Efterhaanden antog Kampen en stedse større Maalestok; den med Kræfternes Udvikling stedse stigende Følelse af personlig Betydning udviklede sig fra de Enkelte til alle Medlemmer af samme Folk, til hele Nationen og viste sig som en kraftigere Nationalitet; end den man sædvanligviis finder i roligere Tider; men Nationaliteten er tildeels begrundet paa Egoisme; ligesom den Enkelte kraftigere end i almindelige Tider kæmpede for sin Ret, saaledes begjærede nu enhver Nation mere for sig, vilde indrømme de andre mindre — Nationaliteterne reiste sig mod hverandre.

Staterne indsaae, at de som Stater kunde benytte de nye Opdagelser og Opfindelser, at disse anvendte i behørig Maalestok væsentlig kunde befordre Statsøiemed, og det hvad enten de benyttedes til at fremme Fredens Kunster eller til at udvide Krigens Udælgelse i hidtil ukjendt Maal, — i saadant Maal, haabede Menneſtevennerne, at de for Fremtiden skulde gjøre al Krig umulig. Men desværre, Udælgelsen tiltog, Krigen ophørte ikke, tvertimod har den i den seneste Tid raset paa en frygteligere Maade end nogenſinde før, og naar Striden mellem de Enkelte for Tiden synes at hvile, da er det maaskee kun, fordi Alles Dine med Forbauselse og Gru er henvendt paa den colossale Kamp, der nu i mere end et Aar har raset mellem 3 af Europas Stormagter, hvis Varighed er uberegnelig, hvis Udgang er uforudsigelig, men som, saalidet som Trediveaarskrigen, kan endes uden grundige Forandringer i Europas Stats- som i dets Samsfunds-Forhold.

Engstende ere vistnok disse Udſigter, dog ikke berøvede af Trøst og Berølgelse. Allerede Sammenligningen med hiin

tidligere Periode skænker den; blev det aandelige Liv dengang vakt i usædvanlig Grad, gjorde Europas Folkeslag i den usædvanlige Fremstrid i Kunst, Videnskab, Industrie, almindelig Velbære, da gjælder det samme om vor Tid; og da Betingelserne for begge Tidrum have saa meget tilfælleds, tør vi vel ogsaa haabe, at Menneskeslægten, naar den kun bliver sig selv og sit høie Kald tro, ved nærværende Kamps Udgang ogsaa vil have vundet et høiere Standpunct. — Netop fordi Kampen i den legemlige Verden staaer i Forbindelse med Striden i Aandernes Rige, faaer den nu som da en ophøiet og forædlende Character selv med Hensyn til dem, der ikke blive dette Sammenhæng vaer. Medens raae Besiddelseskrige som Tyrkernes Indtrængen i Europa, Spaniernes Erobringinger i Amerika kun have Forsald og Udelæggelse i deres Følge, og det saavel for Seirherrerne som for de Besejrede, føre Kampen som de ovennævnte Menneskeslægten fremad; hvilken Forskjel i Europas Cultur 1400 og 1648, hvilke Fremstrid fra 1780 til 1855; selv Characteren og Varigheden af Kampene i 1790, 1830 og 1848 viser dette.

De Erfaringer man har vundet under Kampen, de Resultater hvortil man alt er kommet, give desuden Haab om, at en ikke uvæsentlig Deel af samme er udkæmpet. Fra Nyheden hentede Striden en stor Deel af sin Interesse; Nyheden ved de Goder, der lovedes, ophidsede ved sin lokkende Glæde de Angribendes Iver, medens de Angrebne netop ved de fremsførte Sætningers og Paastandes fremmede og uvante Stikelse vakktes til Forsvar og Modstand. Men Nyheden har nu i Løbet af $\frac{3}{4}$ Aarhundrede efterhaanden tabt sig; mangfoldige omtvistede Sætninger, hvis Interesse kun laa i den, ere med Tabet af samme henslumrede; og forsaavidt de virkelig indeholdt noget Sandt og Begrundet, har man efterhaanden vænnet sig til at behandle dem med mere Rolighed. De Fremstormende have lært, at de attraaede Fordele ikke ere saa store, som i Begyndelsen troedes; Modstanderne have indseet, at mange af de Goder, de skulle berøves, kun have en indbildt Værdie; de have bemærket, at meget af det Nye kan blive

Fælledseiendom, saa at de altsaa derved tildeels komme til Erstatning for lidte Tab; — Flere af dem have ogsaa lært at fiske i de rørte Bænde. Og endelig — hvad der er af uberegnelig Gavn for Menneskeheben — de store Opdagelser og Opfindelser, der først kun blendede som Meteorer, ere efterhaanden ved de Tænkere og Forskere, som ere Menneskeslægstens sande Velgjørere — og vort Fædreland er stolt af, at tælle flere af sine Sønner blandt disse — dragne ind i Hverdagslivets Kredse; deres umaadelige Frugter ere gjorte tilgjængelige for Alle, Livets Goder udstrøes ved dem i en hidtil ukjendt Fylde, ikke blot til saa af Lykkens begunstigede Dyrklinge, men til hele den talrige Mængde. I det vi see Hyggelighed, Bequemmelighed, Nydelser udbredte i langt videre Kredse end forhen, maae vi ikke blot glæde os over, at Menneskeslægstens Lod i det Hele er blevet forskjønned, men end mere over, at Misundelsen, der saa ofte gjør den Trængendes Trang end haardere, derved har mistet en Deel af sin Braad.

Og hvorvidt have disse Bestræbelser ikke alt ført Jordens Folkeslag! Adskillelsen mellem de Fjærtboende er ophørt, Nationerne møde hinanden ved de store Verdens-Udstillinger af Kunstens og Flidens Producter, de lære at kjende og paa- skjønne hinandens Gaver og Gaver, de opdage at hvert Folk paa Grund af sin Eiendommelighed udmærker sig i en eller anden Retning af Frembringelsen, de slutte deraf, at hver Art Arbeide fortrinsviis maa overlades til det dertil bedst fiklede, men deraf maa ogsaa følge, at mange af de Skrænk, hvormed hidtil næsten hver Stat omgjærdede sin Production, eller rettere — i det mindste mangan en Gang — sin Caprice, sin Lædighed, sin Uduelighed, maae falde; men med den lettede Communication maa Frembringelsens Masse, og med denne den dertil knyttede almindelige Velvære stige. Saaledes fører det ene sande Fremskridt jævnlig det næste med sig.

Betragtes Forholdene fra dette Synspunct, da kunde der maaskee snarere ventes Overmaal end Mangel paa timelige Goder, men heri turde ligge en end yderligere Grund til at haabe paa Tilendebringelsen af Kampen; thi da Ideerne,

hvorom den fortrinsviis førtes, formeentlig have tabt en Deel af deres fjendtlige Skarphed, maa den efterhaanden synke ned til en Riv om Besiddelsen af materielle Goder, men med disses stedse tiltagende Mængde blive de lettere tilgængelige for Enhver, og med Dphøret af Stridens Aarsag, maatte da selve Striden ophøre. Blev imidlertid Udgangen denne, da turde Faren vorde større i Freden end i Krigen; Gang til Yppighed og sandfælige Nydelsler vilde sløve den Energie, der udvikledes i Kampens Alvor; Materialisme vilde drage mangan en Aand mod Støvet, der nu, om end stundom vildledet af falske Anskuelser, dog altid mener at kæmpe for det Aandeliges Seir. Dog selv da ville Menneskene ikke være berøvede en fast og sikker Støtte; er end denne Slægt maaskee mere end nogen tidligere udsat for Fristelser baade af Livets Under og dets Goder, saa eier den igjen, hvad Oldtidens Folkeslag i deres Prøvelser maatte savne, en guddommelig Fører, der trofast og aldrig feilende leder gennem Livets Labyrinth, denne være nu fordunklet af Sorger eller vildsomt oplyst af de jordiske Glæders Gysgleblus. Kjærlig aabner han i Modgangen sin Favn for Enhver, der er bekymret; alvorlig forbyder han i Medgangens Dage at samle Skatte, som Møl og Rust kunne fortære, paalægger han den Besiddende at dele sin Overslod med den trængende Broder.

Held derfor Menneskeslægten, om den stadigt og inderligt vilde mindes, at hos Ham, og kun hos Ham findes Sandheden, Lyset og Veien.

— 7 —

Mælkeveien.

Øversat efter Aragos Astronomie populaire.*)

(Medbeelt af p. a.)

I.

Med Mælkeveien forstaaer man et lysende, hvidligt Bælte, som vel Enhver har iagttaget paa Stjernehimlen. Enhver veed ogsaa, at dette Bælte strækker sig heelt over Himmelhvælvingen gennem Stjernebillederne Kassiopeia, Perseus, Tvillingerne, Orion, Eenhjørningen, Argos, Sydkorset, Centauren, Slangeholderen, Slangen, Ornen, Pilen, Ræven, Svanen og Cefeus. Mælkeveien følger saaledes meget nær en Storcirkel paa Himmelfuglen, dog ikke uden at undergaae en skarp Uvæbning eller Kløftning, hvorved den Sidebue fremkommer, som, efter at være adskilt fra Hovedbuen i en Længde af omtrent 120° ligesaa α i Centauren indtil Swanens Stjernebillede, paany forener sig med den. Desuden forekommer der forskjellige Steder flere andre Forgrøninger.

*) Ovenstaaende Afhandling, hvis Indhold muligvis turde have Interesse for Naanedskriftets Læsere, er en ligesvem Øversættelse af Aragos ovenanførte populaire Astronomie, der kan betragtes som en næsten ordret Gjengivelse af de offentlige Forelæsninger, Arago holdt for et meget stort Auditorium paa Paris's Observatorium i 18 Aar efter hverandre; af Bærket, som nu efter Forfatterens Død i Forbindelse med hans øvrige Skrifter udgives af hans Elev Barral, er hidtil kun udkommet de to første Bind.

Vi have paa et andet Sted omtalt, at Grækerne kaldte Mælkeveien Galaxias; Chineseerne og Araberne kalde den den himmelske Flod; for Nordamerikas Bilde er det Sjælenes Bei, og for vore Bønder St. Jakob af Compostellas Bei.

Mælkeveiens Brede er meget forskjellig; paa nogle Steder overstiger den ikke 5° , paa andre er den 10° eller endog 16° . Dens tvende Grene sprede sig imellem Stjernebillederne Slangeholderen og Antinous over mere end 22° af Himmelfuglen.

Min Ven Alexander von Humboldt udkaster i 3die Bind af Kosmos følgende Billede af Mælkeveiens forskjellige Partier. „Den gaaer, siger han, mellem γ og ϵ af Kassiopeia og sender ved ϵ i Perseus en Green mod Sønder, hvilken taber sig i Nærheden af Pleiaderne og Hyaderne; endnu er Hovedstammen kun lidet glimrende; den gaaer videre igjennem Buffene, som Kubsten holder i Haanden, over Fødderne af Tvillingerne og Tyrens Horn, gennemskærer Ekliptika i Nærheden af Sommer-solhvervsunktet, gaaer over Orions Skulde og skærer Æquator ved Halsen af Genhjørningen. Fra dette Punkt af forsøges dens Glands betydeligt. Ved Bagstavnen af Skibet Argo udsender den en Green mod Sønder indtil γ i dette Stjernebillede, hvor denne Green pludseligt forsvinder. Hovedstammen fortsættes indtil 33° sydlig Deklination; der udbreder den sig vifteformigt over mere end 20° i Bredden, hvorpaa den afbrydes og giver Plads for et bredt mørkt Rum, efter en Linie, der forbinder γ og λ i Argo. Den begynder derpaa igjen omtrent med samme Brede, men bliver bestandig smallere henimod Centaurens Bagbeen. I Sydkorset, hvor den naaer sin mindste Brede, er denne ifftun 3° eller 4° . Snart efter udvider den sig paany til en glimrende Masse, hvori findes β af Centauren samt α og β af Korset, saavel som et mørkt pæreformigt Rum, der kaldes Kulsækken. Det er ved denne mærkelige Region, lidet nedensfor Kulsækken, at Mælkeveien nærmer sig meest til Sydpolen.“

„Den deler sig i Nærheden af α i Centauren, og dens Spaltning vedbliver ligetil Stjernebilledet Svanen. Naar man gaaer ud fra α i Centauren, bemærker man først en

små Green løbe ud imod Nord og tabe sig henimod Ulven. Dernæst fremkommer der en Løveling i Vinkelraaet nær ved γ i Linealen. Den nordlige Green frembyder uregelmæssige Former ligetil henimod Slangeholderens Fødder, hvor den taber sig aldeles. Den sydlige Green bliver derved Hovedstammen; den strækker sig over Alteret og Skorpionens Hale henimod Skyttens Due, og overstærer Ekliptika under 276° Længde. Man bemærker den derpaa løbende gennem Ornen, Bilen og Ræven lige til Svanen men i uregelmæssige Former endog med Afbrydelser hist og her. Paa dette Sted begynder en fuldkommen uregelmæssig Region; man bemærker der imellem ϵ , α og γ i Svanen et stort mørkt Rum, som John Herschel sammenligner med Spjortjets Kulsæk, og som danner en Slags Midtpunkt, hvorfra der udgaaer tre Førgreninger. Den klareste er let at følge, naar man gaaer tilbage til β i Svanen og henimod Ornen; men den forener sig ikke med den ovenfor omtalte Green, som standser ved Slangeholderens Fod. En anden Green af Mælkeveien udgaaer fra Cefeus's Hoved i Nærheden af Kassiopeia, som jo var Udgangspunktet for hele denne Beskrivelse, henimod den lille Bjørn og Nordpolen."

II.

Mælkeveien havde tildraget sig Oldtidens Filosofers levende Opmærksomhed; Manilius beskriver i sit Digt meget vidtløftigt de Stjernebilleder, som den gaaer igjennem, hvorhos han gjør os bekendt med Størstedelen af de Forklaringer af dette imponerende Fænomen, som man indtil da havde opstillet. Disse Frugter af den græske Indbildningskraft saavel som flere lignende Forestillinger, som man vilde kunde finde hos andre af Oldtidens Forfattere, ere nutildags ikke en alsørlig Undersøgelse værd. Hvad vedkommer det Videnskaben; jeg kunde næsten sige, hvad vedkommer det dens Historie, at Aristoteles har sagt om Mælkeveien, at den er et lysende Meteor i den mellemste Region? Hvem bryder sig om at vide, at man endog har søgt Oprindelsen til hiint uhyre, hvidligt lysende Bælte i de Draaber Mælk, hvilke Herkules som Barn lod falde

fra Junos Bryst; i det affvedne Spor, som Faetons Bogn havde efterladt; eller at man har troet det hidrøre fra en Stjerne, som forðum pludselig skulde have forladt sit sædvanlige Sted og være slynget tværs igjennem Himmelrummet? Er det værd at erindre om, at Onopides og Metrodor troede, at Mælkeveien var den Bei, som Solen forðum havde forladt, for at gaae over i sin nuværende Bane gjennem Dyrkredsens, en Bei som hiint Himmellegeme havde fulgt længe nok for at efterlade et uudsletteligt Spor? Siden Cometerne for bestandigt have sonderbrudt de faste Hvalvinger, hvilke Oldtiden tillagde en saa væsenlig Rolle i Himlens Mechanisme, værdiger man ei heller et hyppigt anført Sted hos Macrobius nogen Opmærksomhed, det Sted nemlig, hvor denne Forfatter fortæller, at Theophrast ansaae Mælkeveien for Sammensøiningen mellem de to Halvfugler, hvoraf Himmelhvalvingen ifølge hans Anskuelse bestod. Jo mere bizarre og urimelige disse Opfattelser ere, des mere er det værd at lægge Mærke til det Sindrige og Stærpsindige i en Tanke af Demokrit, der er gjengiven og oplyst af Manilius. Ifølge disse Filosopher hidrører Mælkeveiens livlige Lys derfra, at Stjernerne i dette Bælte sidde saa tæt ved hverandre i Forhold til deres uhyre Afstand, at man ikke kan skjæln dem, derfra altsaa at Billederne af de mange tæt sammentrængte Stjerner løbe ud i Et.

III.

Strax da Galilei rettede en af sine første Rikterter mod Himlen, opdagede han Mængder af nye Stjerner. Den sjette Størrelse var fra nu af ikke længere den yderste Grændse for, hvad der var synligt. Orions Bælte og Sværd, hvor de græske og arabiske Astronomer ifkun havde formaaet at tælle 8 Stjerner, viste nu fleer end 80; Pleiaderne frembode 36 istedenfor Oldtidens 6 eller 7. Mælkeveien fremviste tydelige Stjerner der, hvor man tilforn kun havde seet et Lysstik. Galilei kaldte derfor ogsaa Demokrits Forklaring tillive igjen, idet han til en vis Grad drog den ud af de løse Gissningers Gebeet ved at støtte den til nsigtige Jagttagelser.

Fra den Tid af er denne Forklaring næsten overalt taget for gyldig.

Demokrits og Manilius's Forklaring saae aldeles bort fra flere Omstændigheder ved Mælkeveien, som ligesaa fuldt fortjene Astronomernes Opmærksomhed som dens Lys og Klarhed; jeg mener derved Fænomenets Form: at det ingensteds er afbrudt, og at dets Hovedgreen falder næsten fuldkommen sammen med en Storcirkel paa Himmelfluglen. Dette mærkelige Sammentræf, denne forbausende Sammenhæng kan ingenlunde være Tilfældets Bær; det er noget, som nødvendigviis maa have sin syssle Marsag. Disse Omstændigheder sænglede derfor ogsaa Keplers Opmærksomhed, denne udsødelige Mand, hvis Spor man gjenfinder i alle Dele af Astronomien. I hans „Epitome“, der er udkommet fra 1618 til 1620, finder man følgende mærkelige Sted. „Den Plads, som Solen indtager, er i Nærheden af den Stjernering, som danner Mælkeveien. Denne Stilling er antydet derved, at Mælkeveien meget nær følger en Storcirkel, og at dens Lysfylde er næsten eens overalt.“

For dem, som undres over, at jeg sætter Keplers Tanke saa høit, vil jeg blot anføre, at i samme Tidrum udtalte Gasfendi sig om Mælkeveien i følgende Udtryk: „Hvis Rogen vil vide, hvorfor denne Alynge af smaa Stjerner er ordnet nærmere i en Kredts end anderledes, saa adspørge han Stjernerens Ophavsmand, dette ophoiede Væsen, som har dannet og ordnet dem efter sit Lykke, og som alene kjenner sit Bær.“

Keplers Ideer bleve lang Tid efter udviklede og udvidede af tre Tænkere: Bright i Durham, Kant i Königsberg og Lambert i Mühlhausen. Nogle saa Ord ville være nok til at vise, at disse tre Navne ikke fortjene den Glemsel, der sædvanlig bliver dem tildeel.

Den engelske Videnskabsmand afviste enhver Tanke om en tilfældig og forvirret Fordeling af Stjernerne som uforenelig med Mælkeveiens Udseende; dette sidste ledede ham tværtimod til at antage en systematisk Fordeling omkring en Grundplan.

Kant, som har kjennt Brights Værker i Udtog, fuldstændiggjor hans Idee. Han fremsætter den Bemærkning, at

hin Plan, om hvilken Stjernerne ere samlede, nødvendigviis maa gaae igjennem Jorden eller Solen. „Antage vi, tilføier han, at disse Himmellegerer ere nærmere ved den omhandlede Plan end ved andre Regioner af Himmeltrommet, saa maa vort Die, naar den betragter den stjernebesaaede Flade, troe at see alle de Stjerner, som befinde sig i Nærheden af Planen, under Get paa Himmelhvælvingen; de ville der danne et Bælte, som adskiller sig fra den øvrige Himmel ved en større Lysfylde. Dette lysende Bælte vil fremtræde som en Storcirkel, fordi Jagttagerens Die er antaget at befinde sig i selve Stjernekvæns Plan. Endelig ville disse smaa og saare talrige Stjerner ikke kunne skjæles fra hverandre; de ville fremkalde et utydeligt, eensformigt, hvidligt Lys, med andre Ord en Mælkevei.“

Det undgik ikke Kants Opmærksomhed, at efter hans Hypothese maatte Firmamentet, inden visse Grændser, frembyde en gradviis Obergang med Hensyn til Fordelingen af Stjernerne; derfor tilføiede han: „De Regioner, som ligge udenfor Mælkeveien, blive rigere paa Stjerner, altsom de ligge denne nærmere. Størstedelen af de 2000 Stjerner, som kunne skjæles paa Himmelhvælvingen af det ubevæbnede Die, ere indesluttede i et smalt Bælte, i hvis Midte Mælkeveien findes.“

Kant sammentrængte sine Ideer i de færrest mulige Ord ved at kalde Mælkeveien „Verdenernes Verden.“

Man finder ligeledes en Forklaring over Mælkeveien i de „Kosmologiske Breve“, udkomne i Leipzig 1761. Lambert kommer ved Betragtning af Himlen til følgende Slutninger: „Stjernesystemet er ikke kugledannet; tværtimod ere Stjernerne fordeelte noget nær eensformigt mellem to Planer af uhyre Udstrækning i alle Retninger og i en forholdsviis ringe indbyrdes Afstand; vor Sol befinder sig i en Region i Nærheden af Midtpunktet for denne umaadelige Skive af Stjerner.“ Dette er næsten heelt og holdent en samlet Gjengivelse af de Gissninger, som Kant har opstillet i sin „Himlens Historie“, og som oprindelig ere fremsatte af Kepler i hans „Epitome“. Hvorledes mon det er gaaet til, at Lambert sex Aar efter dette Bærts Offentliggjørelse ikke har nævnet de Anstuelser, som deri

ere udviklede? Hvorfor har William Herschel, som er født i Lybssland, da han 29 Aar senere behandlede de samme Problemer, aldrig fundet Leilighed til at anføre Kepler, eller den kongsbærgske Filosof, ei heller Mathematikeren i Wühlhausen? Det er to Spørgsmaal, som jeg ikke formaaer at besvare.

IV.

Vi ere komne til Erkjendelse af, at det glimrende Bælte, som udgjør Mælkeveien, ikke kan have en reel Existens som saadant; det er gaaet op for os som rimeligt, at det kun er et bedragerist Skin, ifkun en ligefrem Virkning af Perspektivet. Det var da ikke tilstrækkeligt at optælle Stjernerne alene i de Regioner, hvor de syntes at sidde tættest; man maatte ogsaa undersøge, hvorvidt deres Antal formindstes regelmæssigt, althom man fjerner sig fra disse Regioner. Et saadant Arbejde skulde synes at maatte udtræve flere Generationer af Astronomers forenede Anstrængelser; og dog udførte William Herschel det alene og i Løbet af faa Aar, idetmindste i den Udstrækning, som det behøvedes for Løsningen af Mælkeveiens Problem. Den Fremgangsmaade, som han brugte, har ved sine Resultater opnaaet en stor Navnkundighed. Den var isøvrigt meget simpel og bestod ifølge den berømte Opfinders betegnende Udtryk i at „ame“*) Himlen.

For at bestemme den relative Middeltal af Stjerner i to hvilkesomhelst Regioner af Himmelhvælvingen, betjente Jagttageren sig af en Kikkert, hvis Campo eller Synsfelt var en Cirkel med et Tværmaal af 15 Minutter. Omtrent ved Midten af den ene af de to Regioner optalte han efterhaanden det Antal Stjerner, som fandtes indensfor ti Felter, der fulgte umiddelbart paa hverandre eller dog laae hverandre meget nær. Han lagde disse Tal sammen og deelte Summen med Ti. Quotienten var da et Udtryk for den undersøgte Regions Middeltal. Den samme Operation og den samme Talregning gav et lignende Resultat for den anden af de to Regioner. Naar dette sidste Resultat var det Dobbelte, det

*) At ame betyder at bestemme Læsebrægtigheden af et Fartoi.

Tredobbelte, det Tidobbelte af det første, saa drog han deraf med fuldkommen Berettigelse den Slutning, at denne Region paa samme Udstrækning rummede to Gange, tre Gange ti Gange saamange Stjerner som hiin, at den frembød en dobbelt, tredobbelt . . . tidobbelt Tæthed eller Rigdom.

Overfigten over „Amingerne“, over „Lodskuddene“ paa Firmamentet, som findes i en Memoire, der er trykt 1785 i det 75de Bind af „philosophical transactions“, har Regioner at opvise, hvor Middeltallet af de Stjerner, som rummedes i Campus af Herschels Telescop, ifkun var 5, 4, 3, 2, 1; der er endog saadanne, hvor der behøvedes idetmindste 4 Felter efter hverandre for at finde 3 Stjerner. Andre Steder derimod rummede disse smaa Felter, disse cirkelrunde Fladerum af 15 Minutters Tværmaal, 300, 400, 500 ja endog 588 Stjerner! Naar Rifferten rettedes mod de tættest besaaede Egne af Himmelen, gif der i det korte Tidrum af et Kvarteer 116,000 Stjerner over Campus! Disse Talværdier ere virkelig vidunderlige. Ordet „vidunderligt“ anvendt paa Tallet 116,000 vil ikke synes overdrevent for den, som veed, at Antallet af de Stjerner, der ere synlige for det blotte Øie over hele Himlen hele Aaret rundt, beløber sig til omtrent 6000, og at de Gamle ikke havde ført deres Optællinger videre end til 1026. Ordet vil ligeledes synes naturligt, idet det anvendes paa de 400, de 500, de 600 Stjerner, som paa eengang bleve sete i Teleskopet, naar man betænker, at Instrumentets Synsfelt af 15 Minutters Diameter ifkun omfattede en Fjerdedeel af Solens tilsyneladende Overflade.

Mælkeveiens almindelige Udseende, dens Form, dens Fordeling af Stjerner, udledt af telescopiske Jagttagelser, forklares altsammen meget let, naar man med Herschel antager, at disse Millioner af Stjerner med noget nær ligelige Mellemrum tilsammen udgjøre et Lag, en Skive, indesluttet mellem to næsten plane Flader, som ere parallelle og ligge hinanden temmelig nær, og ere af umaadelig Udstrækning; at Skiven, (der omtrentlig har Form af en Møllesteen) er meget tynd i Forhold til de uberegnelige Afstande, til hvilke de to

plane Flader udstrække sig; at vor Sol, den Klode, hvorum Jorden bevæger sig i en ringe Afstand, er en af Stjernerne i Skiven; at den er anvist Sted ikke langt fra denne Stjernegruppes Centrum; at vi befinde os omtrentlig i Midten saavel med Hensyn til Lykkelsen som til de andre Dimensioner. Høve vi eengang antaget disse Forudsætninger, er det let at forstaae, at Synslinien, rettet efter Skivens umaadelige Dimensioner, overalt vil træffe en Brimmel af Stjerner, eller at den idetmindste vil gaae saa tæt forbi dem, at de ville synes at berøre hverandre; at derimod i Retningen af Lykkelsen vil Antallet af synlige Stjerner være forholdsvis mindre og netop i Forholdet af Skivens halve Lykkelse til de øvrige Dimensioner; at der i denne Henseende eesteds vil være en brat Forandring, naar man gaaer over fra at lade Synslinien følge de store Dimensioner til at give den en Retning paa tværs; at Skivens største Dimension paa den Maade vil findes angivet eller, om man vil, tegnet paa Firmamentet ved en tilsyneladende Sammenhobning af Stjernerne, ved et Maximum af Lys, ved et mættet Udseende; endelig at dette Maximum af Lys vil vise sig som en Storcirkel paa Himmelhvælvingen, fordi Jorden kan betragtes som denne Hvælving's Midtpunkt, fordi Skiven danner een af dens Diametralplaner, og enhver Diametralplan i en Kugle, enhver Plan gennem dens Centrum, nødvendigvis deler den i to lige store Dele, eller hvad der er det samme, skærer den efter en Storcirkel. Den Sidebue, der stiller sig fra Mælkeveiens Hovedbue ved Stjernebilledet Svanen, og igjen forener sig med den ved α i Centauren, tilkjendegiver Tilstedeværelsen af et Lag, en Skive af Stjerner, som danner en lille Vinkel med Hovedskiven, forener sig med denne i Nærheden af den Region, hvor Jorden befinder sig, og ikke fortsætter sig videre.

Kort sagt: det, at vi see mange flere Stjerner i visse Retninger end i andre; det, at de Regioner, hvor Stjernerne sidde meget tæt, danne en Storcirkel paa Himmelfuglen; det, at Buen er dobbelt i en Udstrækning af omtrent 120° , alt dette hidrører derfra, at vi befinde os i en Stjernegruppe

af en uhyre Udstrækning og forholdsvis meget tynd, at vi omtrent indtage dens Midte, og at en anden Gruppe af samme Form støder til den første i Nærheden af den Region, hvor Solen og selvfølgelig ogsaa Jorden befinder sig.

Lad os nu forudsætte, at Stjernerne ere ligeligt fordeelte eller eensformigt udbredte i alle Dele af Mælkeveien. Lad os endvidere antage, at man betjener sig af et Telescop, hvis Synsvidde strækker sig til denne Stjernetaagets yderste Grændser; dennes Udstrækninger lade sig da lettelig udlede af Herschels Avinger.

Det Antal Stjerner, som paa een gang sees i Teleskopet i en vilkaarlig Retning, er proportionalt med Rumfanget af en retstaaende Kugle af 15 Minutters Topvinkel, hvilken har sin Spids i Jagttagerens Øie og sin Grundflade paa Stjernetaagets Begrændsingsflade. Ifølge en meget simpel mathematisk Sætning er dette Rumfang proportionalt med 3die Potens af Kuglens Høide; Cubitrødderne af de Antal Stjerner, som findes ved de forskjellige Avinger, ville altsaa være proportionale med Afstandene fra Stjernegruppens Yderflade i de tilsvarende Retninger til det Sted, hvorfra Jagttagelsen foretages. Naar man f. Ex. tager til Længdeenhed Afstanden fra Jorden til den nærmeste Fjirstjerne, saa vil man, altsom Teleskopets Synsfelter indeholde et forskjelligt Antal af Stjerner, i nedenstaaende Tabel finde de tilsvarende Afstande fra Jorden til Mælkeveiens yderste Grændser:

Afstande fra Jorden til Mælkeveiens Ydergrændser.	Antal af Stjerner i Teleskopets Campus.
58	1
127	10
160	20
218	50
275	100
347	200
397	300
437	400
471	500
500	600

Man seer-deraf, hvorledes Herschel kunde bestemme Dimensionen af Mælkeveien i de Retninger, hvor Amingerne vare foretagne. Han havde saaledes fundet, uden at komme udenfor de directe Jagttagers Omraade, at Mælkeveien har en hundrede Gange større Udstrækning i den ene Retning end i den anden; han kunde saaledes give en Profil og selv en Figur i tre Dimensioner af den vidtstrakte Stjernetaage, i hvilken Solsystemet er indesluttet, den Stjernetaage, hvor Solen ifkun er en ubetydelig Fikstjerne og Jorden et umærkeligt Støvgran. Men Herschels Beregning hvilede paa den Antagelse, at den anvendte Kikkert naaede ud til de yderste Stjerner i Stjernetklyngen, en Forudsætning, hvis Usiagtighed viste sig for ham, da han ombyttede sit 20 Fods Teleskop med det 40 Fods. Disse første Dimensioner, som den navnkundige Astronom har angivet for vor Stjernetaage, kunne altjaa kun betragtes som foreløbige Tilnærmelser til det Rette.

V.

William Herschel har klarligen paaviist ved tusinde og atter tusinde Exempler, at Mælkeveiens hvidlige Lys forstørstedelen hidrører fra Sammenhobninger af Stjerner, der ere altfor smaa eller svage til at skjæles fra hverandre. Den diffuse Materie, som er fordeelt i visse Forhold imellem Stjernerne, spiller en Rolle her-ligesom i flere opløselige Stjernetaager; men det er aabenbart en underordnet Rolle.

Vi have tidligere seet, at næsten overalt, hvor Stjerner, der befinde sig i hverandres Nærhed, iagttages udenfor Mælkeveiens tilsyneladende Grændser, have de en Tilbøielighed til at ordne sig om flere Centrer; at de synes at adlyde en Tiltrækningskraft ligesom Legemerne i vort System; endelig at denne Kraft allerede i visse Grupper har frembragt meget betydelige Sammenhobninger. Hvorfor skulde Stjernerne i den Stjernetaage, hvortil vi høre, mere end hine andre være undgaaede den Slags Paavirkning? Isfald de fordum have været eensformigt fordeelte, saa maa denne Tilstand have forandret sig, og maa fremdeles forandre sig end mere med hver Dag. Disse Slutninger-gjennem

Raisonnement stadfæstes af Kjendsgjerninger. Stjernerne have, langt fra at vise sig eensformigt fordeelte i Mælkeveiens hele Udstrækning, for Herschels Teleskop frembudt 157 skarpt udtalte Grupper, som ere optagne i Kataloget over Stjernetaagerne, foruden 18 lignende Grupper, som findes paa Grændserne eller paa Randene af hiint Bælte.

Den, som i en mørk og fuldkommen stjernerklar Nat med Diet følger Mælkeveien paa Stykket mellem Stjernebillederne Skytten og Perseus, vil der bemærke 18 forskjellige Regioner, der ere fuldkommen fremtrædende formedelst deres særegne Lysskin.

Jeg skal udpege nogle af dem:

Der findes en meget glimrende Plet under Skyttens Piil.

Der er en lignende og ligesaa glimrende i Sobieskis Skjold.

Man seer en glimrende Plet norden og lidt vesten for de tre Stjerner i Ornen.

Man iagttager en svag og langstrakt Plet langs Slangeholderens Skulder.

Tre klare Pletter findes i Nærheden af Stjernerne α , β og γ i Svanen.

Ligeledes findes der tre i Nærheden af og i selve Stjernebilledet Kasiopeia.

Der er en meget klar Plet i Fæstet af Perseus's Sværd.

Imellem α og γ af Kasiopeia findes der et meget mørkt Rum.

Ingen Deel af Mælkeveien, som er opløselig for Rifferten, viste Herschel saa tydeligt eller efter saa stor en Maalestok Kjendetegn paa Stjernernes Bevægelse mod en Sammenhobning, som Rummet mellem β og γ i Svanen. Ved at aame dette Rum paa den forhen bestrevne Maade har Herschel fundet, at man paa en Brede af 5° vilde kunne tælle 331,000 Stjerner. Denne umaadelige Klynge fremviser allerede en Slags Deling; 165,000 Stjerner synes at bevæge sig til den ene Side, de andre 165,000 til den anden.

Alting stadfæster saaledes den berømte Astronom's Mening. I Aarhundredernes Løb vil Sammenhobningskraften med Nødvendighed hidføre, at Mælkeveien gaaer i Stykker og sønderbrydes.

VI.

Lad os antage, at Stjernerne i den Stjernetaage, hvis Tværmaal er angivet ved Mælkeveiens næsten cirkelbannede Omrids, i Gjennemsnit have en indbyrdes Afstand, som den imellem den nærmeste Stjerne og Solen eller Jorden. Efter denne meget rimelige Antagelse maa de fjerneste Stjerner være idetmindste 500 Gange fjernere end de nærmeste (see IV Pag. 144). Da Lyset fra disse sidste bruger omtrent 3 Aar for at naae os, vil Lyset fra de fjerneste først naae os efter 1500 Aar*). Det Dobbelte heraf eller 3000 Aar vil være den Tid, som en Lysstraale behøver for at komme fra den ene Iderkant af Stjernetaagen til den anden.

Astronomiens Fremstridt ere i Aarhundreder blevne standfede ved en Fordom, der hænger sammen med den menneskelige Forfængelighed; lad os ikke falde i den samme Bildfarelse med Hensyn til vor Stjernetaage; lad os ikke antage den at have særegne Forrettigheder, lad os frigjøre os for den Tanke, at vor Sol nødvendigviis maa høre til den største Stjernekllynge af alle dem, der ere fordeelte i Verdensrummet. Lad os tværtimod efter Lamberts storartede Idee antage, at Stjernehimlen har en god Deel Mælkeveie at fremvise af større eller mindre Udstrækning og i større eller mindre Afstande; lad os dernæst undersøge, til hvilken Afstand en Stjernetaage af samme Størrelse som vor Mælkevei maatte flyttes for at vise sig under en Synsvinkel af 10'.

For at en Gjenstand skal frembyde en Synsvinkel af 10', maa den være i en Afstand af 334 Gange sin Udstrækning. Mælkeveiens Længdeudstrækning er en saadan, at Lyset

*) Lyset tilbagelægger som bekjendt omtrent 42000 Mil i Sekunden.
(Oversætt.)

bruger idetmindste 3000 Aar for at tilbagelægge den. I en Afstand af 334 Gange denne Udstrækning vilde Mælkeveiens Stjernetaage vise sig under en Vinkel af 10', og Lyset vilde for at naae os bruge 334 Gange 3000 Aar eller 1,002,000 Aar, lidt mere end en Million Aar.

I en saadan Afstand findes formodentlig flere Stjerneflynger, som vi paa eengang fuldkomment overffue i Campus af vore Teleskoper.

Athens Akropolis.

Af J. J. Afsing.

3.

Paa Borgens høieste Punkt laae Parthenon, Athenas, den jomfruelige Gudindes herlige Tempel, som nu i over 2000 Aar har været det straalende Midtpunkt, der altid tiltrak sig deres Blikke, som vandrede i disse Egne. Det ligger 32 Fod høiere end Propylærerne, og dets Gulv er saaledes omtrent i lige Linie med Propylærernes Trighypser. Det ligger tildeels paa en ved Kunst opfyldt Grund; den nordlige Side hviler umiddelbart paa Klippen, men den sydlige staaer paa en 18 F. høi opmuret Grundvold. Denne Grundvold blev opført til det første Tempel, der stod paa denne Plads. De to øverste Steenlag ere pyntelig tilhugne, og vare dengang bestemte til at sees. Da det nye Tempel reiste sig, bleve de skjulte, og hele Rummet imellem Templet og den sydlige Muur blev opfyldt. Opfyldningen bestaaer for Størstedelen af Marmorbrokker og andet Affald fra Tempelbygningen i forskjellige Lag fra de forskjellige Eder. Det har havt sin Interesse at gennemgrave disse Lag. Man syntes at komme i umiddelbar Berørelse med hine gamle Steenhuggere. Her saae man et halv færdigt Architecturstykke, som var cæseret paa Grund af en eller anden Feil; hist fandt man de forrustede Levninger af de Jernværktøi, de havde brugt; ja man fandt endog en lille Potte af Bly med rød Farve i, som formodentlig har været brugt til at

sætte Mærker og tegne Linier paa Marmoret, som Steenhuggeren skulde rette sig efter. Men efter at have gennemgravet et 3 Alen dybt Lag af Affald fra den nu staaende Bygning, kom man til et andet Lag, der var stærkt blandet med Kul. Det var Gruset fra det Tempel, som Perserne brændte. Her fandtes adskillige Levninger fra hine Tider: Smaafigurer af Bronze og Leer, Slaar af malede og umalede Leerklar, Fronttegl af brændt Leer, og lignende Smaating, i sig selv ubetydelige, men interessante i ~~historisk Hensigt~~ Hensigt, fordi vi bestemt kunne angive, at de ere ældre end den perikleiske Bygning. *)

Paa denne Plads stod altsaa allerede i det 6te Aarh. f. Chr. et anseeligt Athenatempel; vi have ovenfor S. 86 omtalt de Spor, man har fundet deraf paa Stedet. Perserne skal Jld paa dette, som næsten paa alle de helleniske Templer, de kom i Berøring med. Vi høre, at Hellenerne i deres første Forbittrelse toge den Beslutning, at Ingen maatte opbygge disse Templer igjen; de skulde staa som Minder for Efterkommerne, og raabe Hævn over de gudsbespottende Barbarer; men det er let forklarligt, at en saadan Bestemmelse ikke blev overholdt synderlig længe. Skulde Gudernes Templer ligge i Ruiner, naar Menneskene nøde Fredens Beskæftigelse og deres Huse fyldtes med Røstbarheder? Og hvortil behøvedes disse sørgelige Minder, naar Hærvæsen allerede var fuldbudet, og det snarere var Perserne, der staktede for Hellenerne, end omvendt? Hvad var altsaa rimeligere, end at Athenæerne, idet de gjenopbyggede og befæstede deres Stad, ogsaa gjenopførte Athenas Tempel? Og, naar en Mand som Perikles stod i Spidsen for Staten, kunde man være vis paa at de bedste Kræfter vilde blive anvendte, og ingen Penge blive spæredt for at gøre Bygningen sin Bestemmelse værdig.

Vi kunne ikke angive, naar Bygningen er paabegyndt; men dens Fuldførelse kunne vi sætte til Aar 488, da Rhidias' Kryselephantine Statue af Gudinden blev færdig. Denne

*) De fuldstændigste Efterretninger derom findes hos L. Ross, *Archæologische Aufsätze*. Erste Sammlung, 1855.

udmærkede Konstruer havde et Slags Overopsyn med det hele Arbejde; men den egentlige Bygmester var Iktinos; det vil sige, han havde gjort Tegningen til Bygningen, og ledet Udførelsen af alt det Arkitektoniske; hans skarpe Dine havde prøvet Rigtigheden af disse Steensnit, om hvis Fiinhed og Nøiagtighed Nutidens Bygmestere ingen Forestilling have; hans Omhu havde rettet enhver tilsyneladende Uregelmæssighed, der fremkom under Arbeidet. Men det synes, at et saa vidtløftigt Tilsyn har krævet flere Mænds Kræfter, og de Gamles Skrifter gjøre os ogsaa bekendte med hans Medhjælpere. En Forfatter nævner Iktinos og Kallikrates som Tempels Bygmestere; en anden fortæller, at Iktinos og Karpion havde skrevet en Bog derom. Vi have desværre ikke den mindste Stump tilbage af dette Skrift, hvori disse Mænd havde neblagt deres kostbare Jagttagelser og Beregninger; men vi have, hvad der er mere værdt; vi have Bygningen selv, hvor disse Beregninger ere udførte i Birkeligheden; og flittige Arkitekter, Pennethorne, Schaubert, Höffer og navnlig Penrose, have med Maalestofften i Haanden gjort hine gamle Mesters Arbejder om igjen, og, saavidt muligt, erstattet Tabet af deres Bog.

Vi have ovenfor omtalt, hvorledes man benyttede det ældre Tempels Fundamenter, men forstørrede dem. Man tilføiede 14 Fod imod Nord og 21 Fod imod Vst. Denne Forstørrelse havde ikke blot sin Grund i at man ønskede at gjøre den nye Bygning anseeligere end den gamle, men ogsaa i at Bygningen fik en ny og udvidet Bestemmelse. Athen var kommen i Spidsen for det helleniske Forbund, der fortsatte Krigen mod Perserne, og hvis Deeltagere i dette Tiemed aarlig ydede Bidrag til det fælles Skatkammer paa Delos. Spartanerne havde tidligere staaet i Spidsen for Hellenerne; i en mismodig Stund havde de trukket sig tilbage; men de fortrød det, da de saae Athen indtage deres Plads; og de kunde ikke skjule den Misfornøielse, hvormed de betragtede det athenæiske Forbund. Da Spændingen imellem Athen og Sparta syntes at tiltage, begyndte de Forbundne at frygte for at Rasken ikke skulde være sikker nok paa den sparsomt befolkede Ø midt

i Havet, og bade Athenæerne at flytte den til deres egen, velbefæstede Hovedstad. Den blev sat under Athenas Beskyttelse, og ved Opførelsen af hendes nye Tempel indrettede man et eget Rum til Forbundets Skatkammer. Ligesom det er nødvendigt at fastholde dette for at forstaae Templets fra alle andre Templer afvigende Plan, saaledes giver dette os ogsaa Svaret paa et ofte opkastet Spørgsmaal: hvorledes det var muligt, at Athen kunde tillade sig at benytte Forbundets Penge til sin egen Forstjønning. Parthenon tilhørte ikke Athen alene, men det hele Forbund. Der var derfor intet Paafaldende i at Forbundets Kasse ogsaa gav sit Bidrag til Opførelsen deraf. Men dette første Stridt førte flere med sig; efterhaanden betragtede Athen Forbundskaasen aldeles som sin egen, og benyttede den ogsaa til Bygninger, der ikke havde det mindste med Forbundet at gjøre.

Det gamle Athenatempel var sikkert anlagt efter samme Plan som alle Datidens Templer. Vi tænke os Gudbilledet inderst i den store, dybe Helligdom (Naos, Cellen, som man pleier at kalde den med et latinist Navn), foran denne en smal Forhalle (Pronaos), bagved den en lignende (Opisthodomos), der ikke stod i nogen Forbindelse med Cellen, men bidrog til at gjøre Bygningens vestlige Front aldeles lig med den østlige; endelig hele Bygningen omgivet af en Søjlegang (Peristyl) med 6 Søjler i Fronten og 13, 15, eller hvor mange der nu har været, paa Siderne. I en saadan Bygning skulde man nu endvidere skaffe Plads til et Skatkammer. Dersom det ikke skulde udøve nogen forstyrrende Virkning, kunde man aabenbart ikke finde noget andet Sted at lægge det, end indenfor Opisthodomien eller Baghallen, der selv ofte brugtes til Gjemmested for de mindre anselige Tempelredskaber. Det blev lagt imellem Baghallen og Cellen, med Indgang fra den første, men uden Forbindelse med den sidste. Ved dette Tillæg blev det nye Tempel meget længere end det gamle. For at bevare det rigtige Forhold, maatte man ogsaa forøge dets Bredde; det fik 8 Søjler i Fronten og 17 paa Siderne. Det blev i det Hele $221\frac{3}{10}$ Fod langt og $98\frac{3}{10}$ F.

bredt, Maalene tagne paa det øverste af de 3 Trin, der bære Bygningen.

Der er et Ordsprog, som siger, at kjært Barn har mange Navne. Dette kunde ogsaa anvendes paa det Tempel for Athena, vi her omtale. Det kaldes Parthenon og det kaldes Hekatompedos. De senere Forfattere bruge disse Navne ganske iflæng; men fra først af synes intet af dem at have betegnet hele Templet, men hvert sin Deel deraf. *) Hekatompedos Reos betyder det 100 Fods Tempel. Man har troet, at hele Bygningen skulde have dette Maal, og søgt det i Templets Front, der som nys angivet er $98\frac{3}{10}$ Fod bred; dette har man meent at kunne sætte lig med 100 græske Fod, og derved at kunne finde en nøiagtig Bestemmelse af den græske Fods Størrelse; men Indskrifterne fra det 5te Aarh. f. Chr. vise, at Hekatompedos fra først af kun var Navnet paa det egentlige Gudehuus eller Tempelcellen. Den kaldtes saa, fordi den var 100 græske Fod lang. Den er i dansk Maal $95\frac{1}{10}$ Fod lang, eller, hvis man medtager Døraabningen ud til Forhallen, $101\frac{70}{100}$ Fod. Det er altsaa fra et af disse to Tal, at man bør gaae ud, naar man vil beregne det græske Maal. Intet er naturligere, end at det Navn, der betegnede Templets Hoveddeel, det egentlige Tempel, i daglig Tale blev brugt om den hele Bygning. Ogsaa Parthenon betegner, som de samme Indskrifter vise, fra først af kun en enkelt Deel af Bygningen, nemlig Statkammeret. Parthenon betyder et Jomfrubuur. Af dette Navn har man sluttet, at det maatte være Stedet, hvor Pheidias' Statue af den jomfruelige Gudinde, Athena Parthenos, stod; men det var ikke saa; Gudebilledet stod i Hekatompedos. Det var ikke i sit lukkede Jomfrubuur, at hun ønskede at modtage sine Dyrkere; hun træder frem for dem i en stor og aaben Pragthalle; men i sit Jomfrubuur gemmer hun de Rigdomme,

*) Hvad der i det Følgende fremsættes, er i mange Stykker afvigende fra det almindelig Antagne. Paa dette Sted har Forf. kun kunnet meddele Resultaterne af sine Forskninger; Beviserne derfor ville findes i hans Afhandling i det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 5te Række, 2det Bind, som for Diebliffet er under Pressen.

som hendes udvalgte Folk og det Forbund, dette staaer i Spidsen for, anbetroer hendes Baretægt. Men snart udvides ogsaa denne Benævnelse til det hele Tempel, og Parthenon bliver netop det almindelige Navn derfor.

Templet bestaaer altsaa af følgende Dele, *) 1) den ydre Soileomgang eller Peristyl, med 8 Soiler i Fronten og 17 paa Siderne, 2) Forhallen eller Pronaos, 3) Gellen eller Hekatompedos, 4) Baghallen eller Opisthodomos, 5) Skat-kammeret eller Parthenon. Baade Forhallen og Baghallen vare imellem Soilerne forsynede med høie Marmorbrystninger og Gittere (g), saa at ogsaa disse vare lukkede Rum, medens den ydre Soilegang var ganske aaben, saa at Enhver, der ønskede det, kunde vandre i Ly af dens Skygge, og derfra lade sit Blik glide ud over Athens Storhed, Havet med de underdanige Der, Salamis og Megina.

Forhallen og Baghallen ere næagtig lige store; deres Bredde er 62, deres Dybde 14 Fod indensfor Brystningsmurene. Man har meent, at Forhallen var smykket med Malerier; det er i sig selv ikke umuligt; men i de Steder hos de gamle Forfattere, man har paaberaabt sig, staaer det rigtignok ikke. Derimod besidde vi en Mængde Brudstykker af Fortegnelserne over de Kostbarheder, der fandtes i denne Afdeling af Templet i Aarene 434—406 f. Chr. Det er interessant at see, hvorledes Rigdommene voxe Aar for Aar

*) Paa den medfølgende Plan af Parthenon betegner

- A. Den ydre Soilegang eller Peristyl.
- B. Forhallen eller Pronaos.
- C. Baghallen eller Opisthodomos.
- D. Tempelcellen eller Hekatompedos.
- E. Skatkammeret, i den ældste Tid kaldet Parthenon, senere Opisthodomos.
- a. a. Sideskibene i Gellen.
- b. b. Midtskibet, som ligger en Tomme lavere end hine og var under aaben Himmel.
- c. Altaret.
- d. Gudsbilledets Plads.
- e. e. Antagne Mure, der have omgivet denne Plads.
- f. f. Mulige Trapper til det øvre Soilegallerie.
- g. Marmorgittere, der have lukket for Pronaos og Opisthodomos.
- h. Tyrskt Minaree.

indtil det ulykkelige Tog til Sicilien, men fra den Tid af stadig formindskes; Staten er i Trang og nødes til at laane Tempelstøtterne i det Haab at kunne erstatte dem igjen i bedre Tider. Efter disse Fortegnelser stod der i Forhallen en Guldstaal med Band, hvormed de Indtrædende bestænkede sig; thi Ingen vovede at træde frem for Gubdommens Ansigt uden en saadan symbolisk Renselse. Rundt omkring paa Væggene hang der en stor Mængde Sølvkar af forskjellig Art; Bøgere, Drillehorn, flade Staafe af den Slags, som brugtes til Drille-Offere — deres Tal var ikke ringere end 164 — Lamper o. s. v., i Alt over 200 Pund Sølv, og midt imellem disse Sølvkar en eneste Guldkrans. Det er ikke let at sige, om disse Kar have været tagne i Brug ved de store Fests-Optog og Offringer, eller om de blot have hængt her som Gaver til Gudinden.

Cellen er desværre i den Grad ødelagt, at det kun er igjennem en lang Række af Slutninger, at vi kunne danne os en Forestilling om dens oprindelige Udseende. Hvad der endnu er levnet, er kun et Par Stykker af Sidemurene, samt Størstedelen af Gulvet. Dette bestaaer af regelmæssig skaarne penteliske Marmor-Kvadere af $\frac{1}{2}$ Alens Lykkelse. Mønsteret i Gulvet og de derpaa forefundne Spor yde det eneste sikre Udgangspunkt for Restaurationen. Cellen har, som allerede antydet, en Dybde af 95 og en Bredde af 61 Fod. Den deles ved 2 Rækker Søiler i 3 Dele, eller, som man kunde sige, naar man vilde laane et Udtryk fra de kristelige Kirker, i 3 Skibe. Sideskibene (a. a.) have en Bredde af 15 Fod, og have sig omtrent en Tomme over Midtskibet. Dette (b. b. b. b.) begynder lige fra Indgangsdøren (imod Vest), men det fortsættes ikke lige til det Underste af Cellen. I en Afstand af 14 Fod fra Bagvæggen ophører det, idet Sideskibenes Forhoiming ogsaa er fortsat langs med Vestsiden. Her stod Gudindens Billedstøtte (d). Den dertil indrømmede Plads begrænsedes til Høire og til Venstre af fremspringende Mure (e. e.), der gik i Flugt med Søilerækkerne. Noget foran Gudbilledet stod det store Altar paa tværs for Indgangen, 8 Fod bredt og 21 Fod langt. Dets Plads er let kjendelig, thi her er Gulvet

ikke brolagt med Marmor-Kvadere, men med simple Sandsteen (c); dette var tilstrækkeligt, thi Altaret skulde jo dække det. Det er dette, som man ved en forunderlig Misforstaaelse har antaget for Gudbilledets Plads, hvilket det hverken efter sin Form eller efter sin Beliggenhed kan være. Om Altarets Udseende og Udsmykning have vi ingen Forestilling, lige saa lidt som om Hensigten med de Broncegittere, hvoraf man har fundet Spor foran og bagved det.

Søilerækkerne vare af dorisk Orden ligesom de ydre Søiler. Der var 9 Søiler i hver Række, og ved begge Ender afsluttedes de med Anter. Deres nederste Gjennemsnit er $3\frac{6}{10}$ Fod*); give vi dem samme Høidesforhold som Templets øvrige Søiler, d. e. $5\frac{1}{3}$ Gange Diametren, erholde vi en Høide af lidt under 20 Fod; men hele Cellens Høide har været omtrent 44 Fod. Det er altsaa klart, at Bjælkværket over disse Søiler har baaret endnu en Række Søiler, saaledes som vi see i det store Tempel i Pæstum, for at nævne det eneste bevarede Exempel paa en i hine Dage meget almindelig Bygningsmaade. I det pæstanske Tempel har der ikke været noget Gulv imellem disse to Søilerækker; andensteds, som i Zeus-templet i Olympia, var der et saadant, hvorved der fremkom Gallerier i andet Stokværk. Det fremhæves netop med Hensyn til dette Tempel, at man kunde gaae op paa dette Gallerie, og glæde sig ved at betragte Phidias' Mesterværk under en ny Synsvinkel. Jeg vil gjerne troe, at det Samme har været Tilfældet i Parthenon. I saa Fald maae vi søge Plads til Trappegangene, der førte derop, og en saadan Plads tilbyder sig ogsaa af sig selv i det nordvestlige og sydvestlige Hjørne, ved de paa Planen med f. betegnede Steder. Medens Sidestribene og Gudindens Udicula, eller hvad vi ville kalde den Plads, hvor hendes Statue stod, vare bedækkede paa sædvanlig Maade, var derimod hele det lavere liggende Midtstrib under aaben Himmel. Dette var en nødvendig Følge af at Altaret stod der; thi, var der ingen Udgang for Røgen, vilde jo een

*) Paa Planen ere de blevne lidt for smaa.

eller to Dffringer være nok til at sværte hele Bygningen og alle de Koftbarheder, den indeffluttede. Da det er vift, at der ikke var, og ikke kunde være Vinduer paa nogen af Siderne, var dette ogsaa den eneste Maade, hvorpaa dette Rum kunde blive tilffræffkelig opluft. Det 100 Fods Gudehuus faaer faaledes en vis Lighed med Hovedsalene i de Gamles Baaningshuse, de fra Pompeii faa vel bekjendte Atrier eller Cavædier. Der er viiffelig nogen Forffjel. Menneffenes Atrier ere for det Mefte ligefidede Firkanter, Gudindens er aflangt; hift gaaer Soilegangen omkring langs med alle 4 Sider; her ere der kun Gange paa de to lange Sider, ligesom Alleer, der føre ind til Gudinden; hift er det aabne Rum meget mindre i Forhold til det bedæfftede, end det er her. Det forekommer mig, at diiffe Forffjelle følge af Sagens egen Natur. I det ene Tilfælde have vi et Rum, fom Menneffer ffulle beboe Dag ud og Dag ind; i det andet et Rum, hvor Gudinden en enkelt Feftdag ffal modtage fine talrige Tilbederes Hyldeff; hift udfordres alffaa Hygge og Ly; her kræves der Plads og Lys.

Ogsaa for Hekatompedos befiddede vi en Deel Fortegnelfer over de Koftbarheder, der fandtes deri. Den fførffe Koftbarhed af dem alle, Phidias' Statue af Guld og Elffenbeen, er ikke optegnet i dem, og vi ville heller ikke omtale den før paa et ffenere Trin. Hvad der optegnes, er rørligt Guds, ligesom i Pronaos; men her, i Gudindens umiddelbare Nærhed, er det endnu koftbarere Sager, vi finde. Ogsaa her er et Bievandsffar, om vi maae tillade os at laane en ikke ganffe paffende Benævnelfe fra den katholicffe Kirke. Dette er kun af Sølv; men dernæff er der en Guld-Statuette af en ung Pige paa en Soile, 17 Guldffrandfe, et Guld-Hovedffmykke og flere forffjellige Guldffar, der tilffammen veiede næfften 20 Pund, desuden Sølvffar af forffjellige Slags til en Vægt af 26 Pund.

I Dpiffthodomen var Comptoirlocalet for Kaaffererne, og indenfor dette det rummelige Skatffammer. Den fføre Dør, der førte ind til dette, ffvarede i Udffendtet aldeles til den Dør, fom førte fra Forffhallen ind til Gellen; men man faae

strag, at den havde en anden Bestemmelse; thi den var ikke blot forsvarlig lukket, men ogsaa forseglet. Den kunde hverken aabnes eller lukkes, uden at de forskjellige Kasserere, som havde med den at gjøre, vare tilstede med deres Røgler og Segl. Her gjemtes nemlig ikke blot Forbundskaasen, saalænge en saadan eksisterede, men først og fremmest Subindens egne Penge. Hun havde sine Domæner, der bortforpagtedes, sine Kapitaler, der laantes ud, og et betydeligt Fond i rede Penge, der gjaldt for Statens Reservecfond, og ofte blev benyttet som saadant. Hvert Aar udvalgtes der 10 Kassere eller Forvaltere for Subindens Midler ved Lodtrækning iblandt de rigeste Borgere. Det var under dem, at dette Statskammer stod, og Forbundets Kasserere, Høllenotamierne, afleverede deres Penge til dem, at de kunde staae under deres Varetægt. Saaledes smeltede Forbundets og Athenas Kasser sammen, og Parthenon blev efterhaanden Statens eneste Statskammer. Ogsaa andre Templer havde store Eiendomme, der forvaltedes paa lignende Maade, og ligeledes betragtedes som Reservecfunds. I Aaret 418 besluttede man at flytte disse særskilte Kasser til Parthenon, og der blev indsat et nyt Collegium af 10 Mænd til at forvalte „de andre Guders Penge“. Athenas Kasserere fik deres Comptoir til Høire i Opisthodomien, de andre Guders Kasserere fik deres til Venstre.

Statskammeret (Parthenon) har en Bredde af 61 Fod og en Dybde af 42. Loftet blev baaret af 4 store ioniske Søiler, ligesom i Propylæerne; nu findes der neppe kjendelige Mærker af dem paa Gulvfliserne, hvor de have staaet. Dette store Rum har været enten ganske eller for største Delen mørkt; thi der var ingen Binduer paa Væggene; vi kunne i det Høieste tænke os, at den øverste Deel af Døren har været tilgittret og gjort Tjeneste som Bindue. Her gjemtes ikke blot Pengekisterne, men efter de gamle Indskrifter's Vidnebyrd fandtes her og en stor Mængde andre Sager, som tilhørte Athena eller andre Guder, der laante Huus hos hende. Inventariet fra 419 anfører forskjellige Guldkar og Krandsje, der tilsammen veiede over 12 Pund, sølvforgyldte Sager og

Sølvkar af forskjellig Art, navnlig 138 flade Staalet, i Alt næsten 200 Pund; desuden en uendelig Mængde forskjellige Ting, der ikke havde nogen Metalværdi, men tildeels have havt Værd som Konstfager, tildeels vel ikke engang det; Vaaben, musikalske Instrumenter, Meubler og Stykker af Meubler, saasom Borde, Stole, Bænke, Sofabeen og allehaande Ornamente. Flere af disse Smaating have vel ligget i Kister, saaledes som vi i de senere Inventarier see, at mange Smaating og Klæder, navnlig Klæder, der tilhørte den Brauroniske Artemis laae i Kister i Opisthodomien.

Vi have ovenfor omtalt, at „Parthenon“ snart gik over til at blive Navn for hele Templet. Fra den Tid af saae man i Skatkammeret ikke Andet end hvad det virkelig var, nemlig den indre Udvidelse af Opisthodomien, og naar man nu nævnte Opisthodomos tænkte man ikke blot paa Comptoirlocalet, men ogsaa paa Skatkammeret indenfor. Desværre, det var hverken saa rigt eller saa ukrænkeligt, som det havde været i gamle Dage. Hos Demosthenes læse vi, at der i hans Tid een Gang stete Indbrud deri; en anden Gang blev der sat Ild paa, Noget som ikke kunde flade en saa mægtig Bygning, der var opført af Steen fra øverst til nederst, men som vel kunde tilintetgjøre Protokoller og Documenter, og saaledes tjene til at skjule et begaaet Bedragerie. Et halvt Aarhundrede senere maatte dette Sted taale en endnu uærdigere Behandling, og denne gang var det ikke nogle Enkeltes Forbrydelse, men hele Folkets elendige Krigsberie, der var Skyld deri. Demetrius Antigonos' Søn, den berømte „Stadbeleirer“, havde i Aaret 303 fordrevet den macedoniske Hersker Kassandros, og erklæret Hellas for frit. Han havde tilbagegivet Athen de Fæstninger, der før vare besatte af Macedonerne, og Athenæerne takkede ham ved hans Ankomst med den væmmeligste og urimeligste Smiger. De modtog ham som en Guddom. Intet Menneſte var fornemt nok til at være hans Vært; Athena selv maatte overlade ham Opisthodomien i sit Tempel, d. e. Comptoiret med det indenfor liggende Skatkammer, til Gjæsteværelse. Staffels Athen! Kassen var tom; men det var ikke det Værste. Værre

var det, at det havde tabt al Grefrygt for Guddommen og al Følelse for sin egen Værdighed. Det var kun fortjent Straf, naar Demetrios gjengjældte deres Smiger med Foragt, og skjændede det hellige Huus, han beboede, med Udsvævelser og Boldsgjerninger. Det var vel fortjent, naar et saa slet Exempel blev efterfulgt af endnu værre, og Pachares, der tre Aar senere havde gjort sig til Tyran i Athen, men mistvilede om at kunne holde sig der, plyndrede Guldet fra Templet, ja selv fra Gudindens egen Statue, og løb bort dermed.

En Bygning, som Parthenon, der overlever Martusinder, har sin Historie, og det ofte en interessant Historie. Den stod urørt igjennem hele Oldtiden, og blev beundret af de Reisende og med Stolthed fremviist af Athenæerne selv, ligesom al deres øvrige fordums Storhed. Men Storheden blev fjernere og fjernere, og forgjæves anstrengte Sophisterne deres Belsalenhed og Philosopherne deres Skarpsindighed for at holde Liv i Hedenskabet; det var dødt og maatte give Plads for den kristne Tro. Templet blev lukket. Men hvor langt endog Datidens Grækere stode under de forgangne Slægter i Kunst og Smag, et saadant Mesterværk maatte dog gribe ethvert Mennekte. Man kunde ikke finde sig i at lade det staa øde og forfalde; man forandrede det til en kristelig Kirke.

Vi vide ikke bestemt, naar det først er taget i Brug til kristelig Gudstjeneste; men en Indskrift, som endnu stod der for 30 Aar siden, meldte, at i Aaret 630 efter Chr. blev dette Tempel for den hellige Viisdom (Sophia) paany istandsat. Kirken stiftede siden Navn, i det Mindste i Folks daglige Tale; vi finde den i Almindelighed benævnet ikke „Sophia-Kirken“, men „Gudsmøders“ eller „Panagias“ Kirke; men der omtales ingen senere Ombygning deraf, og der er altsaa Grund til at troe, at det var i Aaret 630, at man foretog de Forandringer ved Bygningen, som Religionsforandringen krævede. Disse vare ingenlunde faa. Det hedenske Tempel havde sin Indgang fra Øst, den kristelige Kirke skulde have sin fra Vest. Hvad der før var Baghalle, blev altsaa nu Forhalle, og det før lukkede Skatkammer maatte sættes i Forbindelse med Gellen.

Man brød derfor en stor Dør i den Muur, der adskilte disse to Dele; Marmorgulvet viser tydelig, hvorledes det er blevet furet ved Oplukningen af Dørsløiene. Stakkammeret blev Kirkens Narthex, eller den Forhalle, hvori Katechumenerne (d. e. de Hedninger, der ønskede at optages i Kirkens Skjød, men endnu ikke havde modtaget Daabens Indvielse) skulde opholde sig. Tempelst. Gælle blev den egentlige Kirke; men den maatte næsten fuldstændig ombygges for at tjene som saadan. Der blev kun for saa vidt nogen Lighed tilbage, som Inddelingen i de 3 Skibe bibeholdtes. I det Kirken blev aabnet imod Vest, maatte den lukkes imod Ost; her skulde den jo ogsaa, som alle kristelige Kirker, afluttes med en halvbrund Udbygning (Apsis). Man nedrev derfor en Deel af Muren imellem Sekatompedos og Pronaos og et Par af Søilerne i Pronaos, og her anlagdes Kirkens Chor. Det gamle Altar maatte nedrives, og Gudbilledets Plads ryddes. I det man nedrev de Mure, der sprang frem paa begge Sider af dette, bleve de gamle Søilerækker utilstrækkelige; der behøvedes endnu to Søiler imod Vest. Bygmesteren fandt det imidlertid mere hensigtsmæssigt, at følge Gulvets forskjellige Niveau og anordne en vestlig Søilerad, der hvor Gudbilledet før havde staaet. Herved dannedes en Forbindelse imellem Sideskibene, og der fremkom i andet Stokværk een sammenhængende Dmgang i Stedet for de to tidligere adskilte Gallerier paa Længdesiderne. Denne nye vestlige Søilegang skulde bestaae af 5 Søiler for oven og 4 for nedent, thi man kunde ikke sætte nogen Søile lige for Indgangsdøren. Men det overgik de Tidens Kræfter at gjøre 9 nye Søiler, der kunde svare til de gamle. Man foretrak at borttage alle de gamle Søiler, og sætte lutter nye i Stedet, hvilke man naturligtvis laante fra Søilegange eller andre Bygninger i Athen. Saa kunde man ogsaa faae Søiler med Blad = Kapitæler i Stedet for disse svære doriske Søiler, som havde været i Mode for 1000 Aar siden. Uleiligheden var heller ikke synderlig større end den, der alligevel udfordredes; thi hele Loft = Constructionen maatte jo forandres. Det gamle Tempel havde for en stor Deel været under

aaben Himmel; Kirken maatte heelt under Tag. Men Templet havde jo ingen Vinduer; det vilde altsaa blive bælmørkt, naar der kom Tag derover. Man brød derfor en Vinduesaabning imod Øst over Chornischen. Ruberne vare ikke af Glas, men af gjennemfigtigt Marmor med fordybde Huller i. Der faldt derved et smukt, rødguult Stjær ind i Kirken; men det forstaaer sig af sig selv, at denne store Kirke med det ene Vindue for Enden maa have været temmelig mørk, maastee endog mørkere end de almindelige byzantinske Kirker. Anlæggelsen af dette Vindue gif imidlertid ikke af uden stor Skade for Bygningen. Man kunde ikke bryde igjennem uden at opoffre den østlige Gav. Denne var fra nu af en Ruin, og Phidias' Mesterværk, Athenas Fødsel, var forsvundet. De ivrige Christne havde heller ikke Noget imod, at den hedenske Gudinde blev fjernet. Mange af Templets andre Billedhuggerarbejder bleve, uden at der var nogen ydre Anledning tilstede, som her, forsætlig lemlæstede som forargelige Minder om Afgudsdyrkelsen. Dette var Tilfældet med de fleste af Metoperne, og vel ogsaa med Posidons Bogn i den vestlige Gav, hvis Havheste maatte forekomme Datidens Grækere som skinnbarlige Djævla.

Da Tyrkerne bleve Herrer over Athen, gjorde de Kirken til en Moskee, men de foretog ikke nogen Ombygning af den. De tilføiede hvad den mohammedanske Gudstjeneste nødvendig krævede: en lille Nische imod S. O. (d. e. imod Mekka) til at lægge Koranen i, en mohamedansk Kæsepult, og en Minaree, hvorfra Bægteren kunde forkynde Dagens Lieder og opfordre til Bøn. Denne Minaree staaer endnu i det sydvestlige Hjørne af Opisthodomien (h), og dens Bindeltrappe danner endnu en bekvem Bei op til Templets Loft og den vestlige Gav. Tyrkerne overtog de christelige Malerier paa Væggene, og borttog de Dele af Inventariet, der slet ikke kunde taales i et mohammedansk Bedehuus; men Spon og Wheler saae dog endnu i 1675 ikke faa Levninger fra Kirken. Døbefonten stod endnu i Forhallen; Dispestolen, et prægtigt Marmorstøbe, havde beholdt sin Plads i Choret; ja selv et Par Soiler fra Prædikestolen stod i Kirken. Skillevæggen imellem Kirken og Choret

var borttaget, men to af de kostbare Jaspis-Søiler, der havde støttet den, vare endnu at see. Altaret var naturligtvis borte, men Tabernaklet, hvorunder det stod, var der endnu. Det bestod af 4 Porphyrsøiler med korinthiske Kapitæler, der bare en Himmel med Vor Frues Billede i Mosaik. Grækerne vidste at fortælle en Grund, hvorfor dette Billede var blevet skaanet. En Tyrk havde villet vdelægge det ved et Bøsse-skud; men hans Haand var visnet, og siden havde Ingen vovet at røre det. Noget Bignende var Tilfældet med de til-murede Reliquie-Rischer i Bæggen. Tyrkerne troede, at der laae Statte gjemte; men Ingen vovede at søge efter dem; thi da man engang havde prøvet derpaa, var der pludselig ud-brudt Pest i Staden. Noget forfallden var Bygningen allerede dengang. Da en af Søilerne i det gamle Statskammer var saa beffadiget, at der var Fare for at Loftet skulde falde ned, havde man opført en plump muret Pille i dens Sted. Et Par Stykker af Frisen og af Taget over Peristylen vare faldne ned og bragte ind i Moskæen. Men vi vilde dog efter al Sandsynlighed endnu den Dag idag have seet Athenas Tempel nogenlunde bevaret, hvis de koststælsende Europæeres Bomber havde tilladt det. Det var i Maret 1687, at den venetianske Feldherre Morosini, efter at have erobret Morea, lod sig overtale til at angribe Athen, skjøndt han selv indsaae, at det var umuligt at beholde denne Grobring. Tyrkerne træk sig i største Hast tilbage til Fæstningen, og gjemte deres Kostbarheder og en stor Deel Krigsforuødenheder i dette Tempel, som stod uroffret endnu efter 2000 Aars Forløb. Men d. 28. Sept. blev det truffet af en Bombe. Da Krudtforraadet blev antændt, paafølgte en frygtelig Explosion, og Templet var kun en Ruin. Man maatte endda indre sig over at en saadan Explosion ikke havde kastet det hele til Jorden. Den havde i Virkeligheden kun deelt det i 2 Dele. Østsidan og Vestsidan stod endnu, men Alt det Indre var ødelagt, en stor Deel af Murene var sprængt, 8 Søiler paa Nordsidan og 7 paa Østsidan vare anstørte tilligemed deres Bjælleværk. Det kunde ikke falde Tyrkerne ind at gjen-oprøste det faldne Tempel; dertil havde de hverken Lyst eller

Evne. De havde benyttet det, fordi de fandt det særdigt, fjøndt deres egen Religion gjorde andre Fordringer, og navnlig krævede en anden Orientering end den christelige; naar de skulde opføre Noget fra ny af, maatte de følge Mohammeds Forstrifter. De lode altsaa Ruinen staae, men opførte midt inde i den en lille Moskee, der vendte, som det hørte til, imod Mekka eller imod S. O. Nu er ogsaa denne nedbrudt, og Iktinos' Tempel skjules kun af sine egne Ruiner. Det er et sørgeligt Syn at see disse mægtige Steenblokke, af hvilke hver enkelt synes at være et Kunstværk, saaledes henslængte over hinanden; men det er et Arbeide at flette dem bort, og et stort Arbeide at bringe dem i Orden og sætte dem paa deres Plads igjen. Man har prøvet paa at opreise et Par af Nordsidens Søiler; men man har ikke anvendt den tilbørlige Nøiagtighed, og mangen Gen har derfor ønstet Arbeidet ugjort.

Men vi ville vende tilbage til vor Hovedopgave, det gamle Athena-Tempel. Lad os træde ind deri og betragte det Gudebillede, hvis Huus det var, og lad os betragte den rige Skat af Billedhuggerarbeider, der smykkede dette Huus.

Den jomfruelige Athena, Athena Parthenos, var et af Phidias' berømteste Arbeider. Det var en 39 F. høi Kolos af Guld og Elfenbeen. Slikt synes hartad utroligt for vor Tids Mennesker. Man studser ikke blot over Kostbarheden; den var ogsaa i hine Tider overordentlig; men Grækerne sparede jo ikke, naar det gjaldt om at fremstille deres Guder i en værdig Skikkelse, og det berettes virkelig, at denne Statue havde kostet 44 Talenter, eller næsten 90,000 Rdlr. Men man tvivler om Mueligheden af et saadant Arbeide. Nutildbogs betragtes en Elfenbeensstatue af en halv Alens Høide næsten som det Største, der kan udføres i dette Stof, og her er en Kolos, hvis Ansigt alene er 5. Gange saa stort. De gamle Grækere havde maaskee flere og større Elefanttænder at raade over, end der nu kunde staffles tilveie; men, fremfor Alt, de vare i Besiddelse af en nu forglemt Kunst til at blødgjøre og bøie Elfenbenet, og sammensøie det til store Flader. Saa-

ledes bleve de i Stand til at benytte dette Stof, ikke til massive Statuer, men til Beskædning af et Skelet af Metal og Træ, der dannede Kjernen for saadanne Billedstøtter. Alt det Røgne udførtes i Elfenbeen, Drapperiet i Guld; men ligesom vi høre, at Diektenene vare indlagte af kostbare Stene, saaledes har der sikkert ogsaa paa Drapperiet været anvendt allehaande Emaillé; Skjoldet og Hjelmen har vel været af Bronze; og andre Stoffer ere benyttede, hvor der fandtes Anledning dertil. Det Hele har aabenbart frembragt et høist pragtfuldt Skue. Mange ville maaskee synes, at det har været broget og smagløst; thi vi ere nu saa vant til den farveløse Sculptur, at vi vanskelig kunne finde os i Andet. I hine Tider var det anderledes. Næsten i hvert et Tempel saae man Gudebilleder af Træ, malede og forgyldte, og det var kun kort fiden man havde begyndt at anvende Marmor og Bronze, medens man overalt hvor man havde Raad dertil, foretrak den kostbare Sammensætning af Elfenbeen og Guld. Mange Aarhundreder gik hen, inden Farverne forsvandt fra Billedhugger-Arbejderne, og ganske forsvandt de maaskee ikke, før i den nyere Tid, da man dannede sig efter de mishandlede og afblegede Levninger af Oldtidens Pragt, man var saa heldig at finde i Jordens Skjød. Selv nu beundre vi det hos Kunstneren, naar han forstaaer ved en forskjellig Behandling af det samme Stof at lade Huden, Haaerne og Klæderne vise sig forskjelligt; hvorfør kunne vi da ikke finde os i at man virkelig benytter forskjellige Stoffer, forudsat at man til enhver Ting vælger det Stof, der passer bedst, og at det Hele beaandes af et Kunstnersnille, som det, Oldtidens største Mestere vare i Besiddelse af? Det er først nylig, at man har begyndt ret at begribe, hvor smagfuldt Oldtidens Arkitekter have anvendt malede og forgyldte Ornamente paa deres Marmorbygninger; den Tid kommer vel ogsaa, da man vil kunne danne sig klarere Forestillinger om Farvernes Anvendelse i deres Billedhuggerkunst.

De Gamle beskrive os Pheidias' Parthenos som en rant og deilig blaasiet Mø, med en lang Kjortel, der naaede lige

ned til Jorden. Over Brystet laae den gyldne Egide med et Elfenbeens-Medusahoved i Midten. Paa Hovedet havde hun en Hjelm med en Griff paa hver Side og en Sfinx hvilende midt paa. Paa den ene Haand bar hun en 6 Fod høi Seirsgubinde, en yndig, letsvævende Skikkelse, der vakte lige saa megen Beundring som Athena selv. I den anden Haand holdt hun Spydet, om hvis nederste Ende Slangen, hendes trofaste Tempelvogter, snoede sig. Ved hendes Fod stod ogsaa det store Skjold, rigt smykket med Relief, udvendig Striden imellem Amazonerne og Athenærne, indvendig Giganternes Kamp imod Guderne. Paa Kanden af Gudindens Sandaler var Kampen imellem Kentaurerne og Lapitherne afbildet. Paa Fodstykket saae man Pandoras Fødsel og Guderne, der vare tilstede for at udruste hende hver med sine Gaver; en sinderig Fremstilling af at Alt, hvad der var godt og sjønt og herligt, kom fra de olympiske Guder. Pandoras Fødsel danner en Modsætning til Menneskets Skabelse ved Prometheus. Mennesket var fra først af nøgent og fattigt, og maatte omkomme af Hunger og Nød, hvis Prometheus ikke havde stjaalet Ilden fra Himmelen til ham og saaledes givet ham et Middel til at friste Livet ved strængt Arbejde; men de olympiske Guders Skabning, Pandora, var fra Fødselen af udrustet med Alt muligt.

Saadan er den Beskrivelse, vi have opbevaret hos de gamle Forfattere. Den er naturligviis ikke tilstrækkelig til at give os en egentlig Anskuelse af Kunstværket, og det gjælder derfor, om vi iblandt de billedlige Levninger fra Oldtiden kunne finde noget Tilsvarende. Det synes virkelig som om vi i de Relieffer, der staae som Bignetter over attiske Folkebeslutninger, og i et Par Mønter, som syriske Konger have ladet staae, finde mere eller mindre troe Afbildinger af Phidias' Statue; men de ere saa flygtige, at vi Intet opnaae, uden et løseligt Billede af Compositionen. Det Ideal af Gudinden, som den store Kunstner fremstillede, er kun kommet til os igiennem Aarhundreders Tradition. Phantasien tænker sig, at det endnu paa en Maade lever i de Minerva-Statuer,

man beundrer i de romerske Samlinger, i den capitolinske Statue fra Belletri, og i Pallas = Hovedet i Villa Albani. Flere have til forskjellig Tid prøvet paa at anskueliggjøre Pheidias' Jomfru igjennem Tegninger. Nylig er der gjort et større Forsøg. Den høit fortjente franske Archæolog, Hertugen af Lynes, havde givet en fransk Billedhugger, Simart, den Opgave at udføre Pheidias' Parthenos i Legemstørrelse og med de tilhørende Farver. Statuen har været seet paa den store Udstilling i Paris i forrige Aar. Den har sængslet mange nysgjerrige Blikke; men den har neppe imponeret eller begejstret Nogen. Grunden dertil ligger vist ikke, som man har meent, i at Statuen var 6 Fod høi i Stedet for 39. Den ligger snarere i at Kunstneren ikke var Pheidias, og den ligger i Emnets egen Bestaffenhed. Naar en Kunstner skal skabe noget Mesterligt, maa han tale af sit eget Hjertes Fyldte, og ikke pine sig med at blæse Liv og Ande ind i nogle spredte, men bestemt opgivne Elementer.

Saa stor den Stolthed var, hvormed Athenæerne be-
 tragtede dette Pheidias' herlige Gudebillede, blev det dog
 netop det, der skulde styrte ham i Ulykke. Den store Mand,
 hvis overlegne Mand havde hævet Athen til en saa straalende
 Høide, Perikles, havde Fjender i Hobetal, men han syntes,
 ligesom de olympiske Guder, at være hævet over Menneskers
 Anfald. Da de ikke kunde ramme ham selv, søgte de at rokke
 ham, ved at kaste sig over hans Benner. En af de nærmeste,
 maaskee den nærmeste af disse, var Pheidias. Man anklagede
 ham for Underslæb, og paastod, at en stor Deel af det Guld,
 der skulde anvendes til Gudindens Statue, var stukket til
 Side. Men Perikles havde forudseet en saadan Mistanke.
 Efter hans Raad havde Pheidias indrettet det saaledes, at alt
 Guldet kunde tages af og veies, og Bægten blev befundet
 rigtig. Dog snart reiste der sig en ny Anklage. Kunstneren
 havde drevet Spot med det Hellige, sagde man, idet han
 havde afbildet sig selv og sin Ven, Perikles, paa Gudindens
 Skjold. Iblandt de Athenæere, der kæmpede mod Amazonerne,
 saae man nemlig en gammel, skaldet Mand, der kastede

med en Steen, og en Høn Yngling, der svang sin Landske imod en Amazone. Landsken laae rigtignok tværs over Ansigtet, som for at skjule Ligheden; men man kjendte dog strax Athens almægtige Styret i den unge Mand, ligesom den Gamles Træl mindede om Phidias selv. I hine Tider, da den gamle Tro begyndte at valle, og man med feberagtig Angst betragtede Alt, hvad der lignede Fritænkerie, blev ogsaa dette betragtet som Gudsbespottelse. Phidias blev kastet i Fængsel, og døde der.

Men han har faaet Dypreisning i alle de følgende Slægters uindskrænkede Beundring. Den chryselephantine Statue er forsvundet, og af de mangfoldige andre Billedhuggerarbejder, der smykkede dette herlige Tempel, er der ogsaa kun Ruiner tilbage; men selv disse ere tilstrækkelige til at stemple Mesteren som Verdens første Billedhugger. Det er en Selvfølge, at han ikke med sin egen Haand har fuldført alle disse Arbejder; han har som enhver anden Billedhugger maattet bruge en stor Mængde Elever, og man kan estervise store Forskjelle i Udførelsen; men Compositionen maa tilhøre Phidias selv, og han maa bære Æren og Ansvaret for det Hele. Der var tre Rækker Billedhuggerarbejder, der prydede Templet: Gavlgrupperne, Metoperne og Frisen. Vi ville begynde med den sidste, den største og den bedst bevarede af dem, ligesom den for os Danske faaer en særegen Interesse ved at være Forbilledet for Thorvaldsens verdensberømte Bækrelieffer.

Frisen gaaer rundt omkring Templet indenfor den ydre Søilegang, og indtager en Længde af over 500 Fod. Den var endnu fuldstændig bevaret i 1674, da Carrey tegnede den; men ved Explosionen 1687 gik en stor Deel af den til Grunde, og det er først i den nyeste Tid, at man ved Udgravningerne paa Stedet har gjenfundet nogle herlige Stykker af hvad der dengang blev ødelagt. Størstedelen af det Tilbageblevne flyttede Lord Elgin til London, og kun den vestlige Side blev staaende paa sin Plads, for endnu at give os en Forestilling om den Virkning, Frisen har frembragt i sin oprindelige Tilstand, og vise os, hvad vi have tabt. Den staaer paa samme

Sted, som „Christi Indtog i Jerusalem“ over Indgangen til „Vor Frue Kirke“; men den faaer et langt roligere og stærkere Lys, det første paa Grund af Bjælkeværkets større Hvide, det sidste paa Grund af den klare Himmel og de varme Reflexer fra det hvide Marmor. Kommer hertil, at mangfoldige Enkeltheder, Personernes Haar, Baaben, allehaande Redskaber, Ornamenteer o. s. v., have været udmærkede ved Farver og Forgylbning, — Noget som i sin Almindelighed er sikkert, om end det Enkelte ikke er til at bestemme — er der ingen Tvivl om at det Hele har staaet saa klart for Øinene, som Noget kunde ønske, thi Skøndt Relieffet er temmelig lavt.

Det Emne, som Kunstneren valgte til at bekrædte Athenas Tempel, var en Fremstilling af hendes Hovedfest i Athen, de store Panathenæer, en ældgammel Fest, der var feiret længe før dette Tempel reiste sig, og som attsaa ikke dreiede sig om dette, men om Athena Polias' Tempel, der skal omtales nedenfor. Hvert Aar ved Midsummerstid høitideligholdt man Panathenæerfesten; men hvert fjerde Aar stete det med usædvanlig Pragt. Da bragte man det himmelfaldne Gudebillede en ny Raabe eller Peplos. Det var et stort firkantet Klæde til at kaste om sig som et Shawl, fuldt af indvævede Billeder, Emnerne tagne fra Gudernes Kamp mod Giganterne, hvori Athena jo ogsaa havde taget megen Deel, og fra Forsædrenes beundrede Bedrifter. Paa den Dag, da denne Peplos blev bragt Gudinden, blev den med det Samme stillet til Skue for det hele Folk, idet den ophængtes som et Seil paa Masten af et stort Skib, der ved et kunstigt Maskinerie roede sig igjennem Byens Hovedgader indtil Foden af Borgen. Der standsede Skibet, og Toget blev fortsat tilføds. Ogsaa denne Festlighed blev vanæret ved Athenæernes Smigrerie for Demetrios Poliorketes. De havde ladet ham og hans Fader indvæve i Gudindens Peplos imellem Guderne og Heroerne. Men hun taalte ikke denne Bespottelse. Medens Skibet gled hen igjennem Gaderne, kom der et heftigt Vindstød, som sønderrev det udspændte Pragtstykke.

Midt paa Frisens Østside, lige over Hoved-Indgangen, var Raabens Overlevering afbildet. Athenas Præst modtager den af en halvvoksen Dreng, medens Præstinden tager imod to unge Piger af samme Alder, der bære Stole paa Hovederne*). Vi finde oftere omtalt saadanne Diphrophorer ved Hellenernes Fester; her er det vel Hæderspladser for Præsten og Præstinden, de bringe. Paa begge Sider af denne Gruppe, men uden Sammenhæng dermed, finde vi en Deel Guder siddende. Ogsaa de ere Gjæster ved Athenas Fest. Som Guder vise de sig strax ved deres Størelse, thi skjøndt de sidde ned, udfylde de dog hele Frisens Høide ligesom de vogne staaende Figurer. Der er 7 Guder og 5 Gudinder; men, hvem det er, kunne vi ikke angive. De have lidt meget af Tiden, og de faa Attributer, der have været, ere forsvundne, saa at der næsten ikke er Andre, vi med Sikkerhed kunne kjende; end Zeus, der throner paa sin Rænestol, og hans Biv der trækker sit Slør til Side for at vise sig for ham. Efter Guderne see vi paa begge Sider den store Skare af fromme Tilbedere, der drage op til Gudinden for at hædre hendes Fest, først ældre og yngre Mænd i Samtale med hinanden, 3 Par paa hver Side, dernæst en lang Række Kvinder i den smagfulde, folderige attiske Dragt. De bære forskjellige til Festen fornødne Redskaber, Kander og flade Skaale til Drikoffere, Røgelsekar og andre Gjenstande, hvis Brug vi ikke kunne bestemme. Toget fortsættes til Venstre langs med Templets Sydside, og til Høire henad Nordsiden og derfra omkring paa Vest siden. Sydsiden er ikke fuldstændig bekendt; men den har vel indeholdt omtrent det Samme, som Nordsiden: først Offerdyrene, hver Dage ført af 3 Mænd; dernæst de i Athen bosatte Fremmede (Metøkerne), Rogle med store firkantede Truge med Oliegrene og Honningtager (Staphophorer), Andre med store Vandkruffer (Hydriaphorer). Efter dem kom Fløitespillere og

*) Man har rigtignok antaget disse Stole for allehaande andre Ting; men det er her ikke Stedet til at indlade sig paa en Drøftelse af dette og lignende Stridsbørgemaal; Forf. maa indskrænke sig til at give en kort Fremstilling af sin egen Opfattelse.

Githarspillere, og derpaa en Skare athenæiske Borgere, indhyllede i deres Kapper, endelig Bogntoget, og til Slutning Ryttertoget.

Beulé har beviist, at Heste og Bogne ikke let kom op paa Akropolis; vi maae altsaa her tænke paa Toget, saaledes som det ledsagede Skibet igjennem Hovedgaderne i den lavere By*). Processionsvognene vare, ligesom de Stridsvogne, de homeriske Helte havde brugt, smaa tohjulede Bogne, der vare aabne bagudtil, saa at man med Lethed kunde stige ned og op, selv medens de vare i Fart; men her finde vi ikke to, men fire Heste for hver Bogn, og foruden Bognkæmperen og Kudsten ledsages hver Bogn endnu af en tredie Mand, som gaaer ved Siden. Bognkæmperen er fuldt rustet med Pantser og Skjold; Kudsten har efter Skif og Brug en lang Livkjortel sammenholdt om Livet med et Belte, en Drägt, der snarere synes at passe for Kvinder end for Mænd. Dette i Forbindelse med deres skønne, ungdommelige Ansigter har givet Anledning til, at man har antaget dem for kvindelige Figurer, og da man ikke kunde forsjøne sig med den Tanke, at unge Athenerinder skulde være Kudste, saaldt man endog paa at ansee dem for allegoriske Figurer. Kunde der vel tænkes noget værre Brud paa Sandheden af denne Composition, der saa ganske er grebet ud af Virkeligheden? Man indvende ikke, at der er Guder fremstillede paa Østfiden. De ere ved deres Størrelse og Stilling saa bestemt sondrede fra de omgivende Mennesker, at Ingen tvivler om, hvad det er for Væsener. Det er i sin Orden, at de levende Guder indfinde sig ved de Fester, der foranstaltes til Ære for dem; men det er ligesaa i sin Orden, at disse Fester feires af Mennesker, og ikke af tomme Allegorier, hvis Navn og Betydning selv den største Værde neppe kan udspeculere. Skulde det nogensteds i denne af Tiden saa mishandlede Frise være sikkert, at det er Kvinder,

*) Naar man har sat dette Bogntog i Forbindelse med de Væddeløb, der holdtes i Anledning af den panathenæiske Fest, har man aabenbart aldeles misforstaaet det.

der ere fremstillede, da er det klart, at det har været unge Piger, der førte Processionsvognene, Noget som heller ikke ellers er uden Exempel; men jeg maa tilstaae, jeg er mere tilbøielig til at ansee dem for Dreng.

Ryttertoget er den mangfoldigste Deel af Frisen. Athens Rytterie bestod af en udvalgt Skare af de meest velhavende unge Mænd; thi uagtet det kostede Staten 40 Talenter aarlig, var Ryttertjenesten dog en ikke ringe pecuniær Byrde for de enkelte Ryttere. Athen satte stor Priis paa sit Rytterie, ikke saameget formedelsf dets Dygtighed i Krigen, thi det var saare sjeldent, at det fik Leilighed til at vise denne, som formedelsf dets herlige Udseende. Ved Optogene paa de store Fester spillede Rytteriet altid en Hovedrolle. Vi maae her ikke tænke os en snorret Gensformighed, som i Nutidens militære Dressur; her herskede en langt større Frihed. Meget var overladt til de enkelte Stammer (Phyler), der hver udrustede sine Ryttere, Meget til den Enkeltes Valg. Pheidias har med Forkjærlighed opsøgt alle disse Forskjelle, og benyttet dem med kunstnerisk Frihed, og derved tilveiebragt en Rigdom af Motiver, som ikke ville kunne findes i en Rytter-Esquadron nutildags. Her er ei engang en fælles Uniform. Hogle ere fuldt rustede med Hjelm og Pantser, snart af Metal, snart af Læder eller Linned. Andre have kun lette Livsfjorteler med eller uden Ermer, og en slagrende Skappe derover; disse ere for det Meste barhovedede; Enkelte have en bredskygget Hat. Endelig er der atter Andre, som ere nøgne paa Rappen nær. Men Gæt er fælles for dem Alle: den smukke Paradedalop, der giver baade Hest og Rytter Leilighed til at vise sig i de fordeelagtigste og mangfoldigste Stillinger. De ride frem ordnede i Rader, men af høist ulige Størrelse; vi tælle fra 5 til 13 Ryttere i de forskjellige Geledder. Kunstneren har villet, at vi skulde see dem alle, og derfor viist os Toget halv forfra. Han har heller ikke udført de fjernere i lavere Relief end de nærmere, men, overeensstemmende med det sande Princip for Basrelieffet, ladet dem alle træde frem i den forreste, tænkte Flade. Det har ved første Blikstød

mangen Betragter, at Hestene i Forhold ere mindre end Menneskene, et Brud paa Natursandheden, som Rutidens Kunstnere ikke turde tillade sig, men det er utroligt hvor let man ved fortsat Betragtning vænner sig til dette Misforhold, og begriber, at de Gamle ikke sølte det som et saadant. Det var en Bedtægt i den græske Kunst at underordne alt Andet under de menneskelige Figurer, og i nærværende Tilfælde blev det nødvendigt paa Grund af Rummet's Begrænsning, hvis Rytterne ikke skulde blive til Drengene ved Sammenligningen med Fodgængerne ved Siden. — Vestsiden indeholder Forberedelserne til Toget. Rytterne ere nylig stegne til Hest, og have endnu ikke ordnet sig i Geledder, eller de ere ei endnu stegne op paa Hestene, men i Færd med at føre dem frem, med at lægge Vidsterne paa de vælige Dyr, eller med deres egen Paaflødning: ogsaa her er der en Mangfoldighed af skønne og livlige Motiver, der kun kan betragtes med den største Interesse.

Udenom hele Tøppetet gik der, som i alle doriske Bygninger, ikke en sammenhængende Frise, men Triglypfer med Metoper imellem*). Her ere 14 Metoper paa hver af de korte Sider, og 32 paa hver af de lange; men af denne betydelige Række Billeder er kun Lidet bevaret. De ere for en stor Deel ødelagte med Forsæt. Det synes, at man, da man indrettede det hedenske Tempel til en Kirke, har villet udslutte disse afgudiske Minder; thi det er med Meisler og Øge, at man har lemlæstet dem. Dette gjælder især om Vestsiden, hvor ikke en eneste Forestilling kan gjenkjendes med Sikkerhed, men ogsaa om Vestsiden og Nordsiden; ifkun Sydsiden blev forskaanet, fordi den laae mere affides. Carrey var i Stand til at aftegne alle Sydsidens Metoper; men ved Bombardementet 1687 gik næsten Halvdelen tabt, og kun een, af de forsvundne er i den nyeste Tid bleven gjenfundet under Ruinerne. Det var ved samme Leilighed, at de to Hoveder faldt ned, som nu findes i Antik-Kabinettet i Kjøbenhavn. En

*) See ovenf. S. 91.

danſk Officeer, ſom tjente i den venetianſke Armee, bragte dem hjem med ſig; de opbevaredes i Konſtkammeret, men man vidſte ikke, hvor de hørte hjemme — det hed, de vare fra Diana-Templet i Ephesus — indtil vor forevige de Brøndſted opdagede deres rette Oprindelse, og godtgjorde Rigtigheden af ſin Opdagelſe ved at føre Afſtøbninger af dem til London, og viſe, hvorledes de paſſede til den øvrige Deel af Metopen, ſom nu findes i Britiſh Muſeum. Parthenon har nemlig ikke ſaaet Lov at beholde mere end en eneſte af Sydfidens Metoper. Exploſionen tilintetgjorde de 15; af dem, ſom den ſkaaned, er een kommen til Paris og 15 til London. Der er det alſaa, at man maa reiſe hen for at ſtudere diſe Værker i Originalen.

Saavidt vi af Metoperne fra Sydfiden og af de miſ-handlede Levninger, der ere tilbage paa de andre Sider, kunne ſlutte os til den Tanke, der har gaaet igjennem det Hele, har man ved Anordningen af Metoperne fulgt et lignende Princip, ſom det, vi have fundet i Friſen paa Nike-Templet. Øſtfiden, hvor Athenas Figur et Par Gange lader ſig gjenſjende, har indeholdt Gudſagn, Veſtfiden Kamp imellem Hellener og Perſer, Nord- og Syd-Siden heroiske Sagn. De midterſte Metoper fra Sydfiden, ſom vi kun kjende fra Carreys Tegninger, antages at have foreſtillet attiske Local-Myther; de bevarede henhøre alle til Sagnet om Kentaurene. Det var en Yndlingsgjensſtand for Datidens Konſt at fremſtille diſe Halvdyr; man havde langt om længe naaet at ſammenføie de to ueensartede Vegemer paa en harmoniſk, man kunde næſten ſige, paa en naturlig Maade, og en halv menneſkelig, halv dyrisk Sjæl gjennemtrængte hele Stikkelfen. Sagnet lod Kentaurene blive drukne ved Lapithen Pirithoos' Bryllup og forgribe ſig paa de tilſtedeværende Kvinder; Lapitherne gribe til Vaaben imod dem, og en morderiſk Kamp begyndte. Saaledes ſee vi dem her; ſnart rovende Kvinder, ſnart kæmpende med bevæbnede unge Mænd. Deres Vaaben ere ſtore Grene, Etene eller Biinfade fra Gjeſtebudet. Snart er det Kentaurens ubændige Kraft, ſnart Mandens Behændighed, der vinder

Seir. I det Relief, hvoraſ vi ere ſaa heldige at have Hovederne her i Byen, har Kentauren Overmagten. Han har tvunget den unge Mand i Knæ, holder ham nede med Forbenene og truer med at knuſe hans Hoved med et ſtort Biinſab. Man ſeer Kampen foregaae for ſine Dine, og meſterligt har Konſtneren gjengivet den dyriſke Drukkenſtab i Kentaurens og Forſtrækkelen i den unge Mandſ Anſigt.

Relieffet i Metoperne er meget høiere end i Friſen; Figurerne ſpringe næſten heelt frem fra Grunden. Saaledes paſſede det til de ſvære Kammer, hvori de vare indfattede. Ligefom Triglypherne efter al Sandsynlighed vare malede blaa, og de rige Ornamenteer ovenfor og nedefor prægede med de livligſte Farver, ſaaledes var der ogſaa anvendt Farve paa Metoperne. Man vil have fundet ſikkre Spor af at Grunden har været rød, og paa det nylig i Athen fundne Stykke ſkal Kvindens Klædning endnu hiſt og her have bevarer den oprindelige grønne Farve. Udførelſen frembyder her endnu ſtørre Forſkjelligheder end i Friſen. Undertiden er den aldeles fortrinlig, fuld af Liv og Kraft i Bevægelsen og tro Gjengivelse af Naturen; men undertiden ſavne vi ogſaa diſſe Fortrin i en ſaadan Grad, at vi, med al Anerkjendelse af Skolens Fortrinlighed, kun kunne tilſkrive en middelmaadig Konſtner Arbeidet. Det er klart, at man har betragtet Metoperne væſentlig ſom arkitektoniſke Decorationer, og Phidias har neppe ſelv givet Tegningerne til dem, men kun i Almindelighed angivet Compositionen og Methoden.

Langt ſtørre ſelvſtændig konſtneriſt Betydning have derimod Gavlgrupperne. Det er fritſtaaende Figurer i overmenneskelig Størrelſe, udførte ikke blot af en udmærket Skole, men ogſaa af udmærkede Meſtere af denne Skole, og ſelv i de ſaa, miſshandlede Levninger, vi have tilbage, Vidneſſbyrd om et Konſtens Høidepunkt, ſom vi ellers ikke vilde have nogen Ahnelle om. Pausanias angiver i al Korthed, hvilke Gjenſtande her vare fremſtillede. I den øſtlige Gavl var det Athenas Føddel, i den veſtlige hendes Kamp med Poſidon om det attiſke Land. Men hvorledes diſſe Gjenſtande vare

fremstillede, er en Gaade, paa hvis Løsning mangfoldige Kræfter have forsøgt sig forgjæves, og som tildeels ikke kan løses, fordi de fornødne Kjendsgjerninger mangle. Dette er navnlig Tilfældet med den østlige Gavl, hvis midterste Deel allerede blev ødelagt, da Parthenon blev indrettet til en kristelig Kirke. Allerede da Carrey tegnede den, eksisterede kun Endestykkerne, adstillede i Midten ved et stort, aabent Hul. Explosionen 1687 kastede de fleste endnu levnede Statuer til Jorden; men paa et Par Hoveder nær har man fundet dem igjen, og dertil endnu et Par Figurer, som ei engang Carrey saa. Lord Elgin bragte dem næsten alle til England; kun et Par Hestehoveder, der tildeels ere udførte i Relief, staaer endnu i Gavlens.

Det første Spørgsmaal er: Hvorledes skulle vi tænke os Athenas Fødsel fremstillet? Sagnet er bekjendt. „Zeus sødte hende uden Moder. Da Barnet var fuldbaaret, kløvede Hephæstos Faderens Hoved med sin Hammer, og fra hans Jæse fremsprang den herlige Gudinde i fuld Rustning. Alle Guderne stubede ved Synet; Himmel og Jord skjælvede, og Solguden standsede sine Heste, indtil Athena lagde Baabnene fra sig; men Zeus glædede sig over sin Datter.“ Har nu Kunstneren fremstillet selve Fødselsbilledet, saa at man saa Gudinden som en lille Pusling fuldt rustet stige op af Faderens Hoved? Vi have Tegninger tilbage fra Oldtiden, paa Vaser og Speile, hvor Sagnet er afbildet saaledes: ja dette var endog Tilfældet i en Statuegruppe, der stod et andet Sted paa Athens Akropolis. Denne Fremstillingsmaade har altsaa ikke blot været forstaaelig ved første Dietast; men man har endog været saa fortrolig med den, at man ikke fandt den latterlig eller karrikaturagtig, naar man ikke ellers drev Spot med Mythologien. Men et andet Spørgsmaal er det, om en saa barnlig og bogstavelig Udtrykksmaade stemmer med Konsten paa dens høieste Dannelsesstrin; om det er en saadan Charakter, der betegner den Frise, vi nylig have betragtet; om den Kunstner, hos hvem man især beundrede det Storartede, ikke maatte foretrække at fremstille Gudinden fuldvoksen og i al sin Majestæt, saa at man kunde fatte den mægtige Virkning, hun frem-

bragte. Derfor have de dygtigste Konstjendere vistnok med Rette meent, at det ikke var selve Fødselsøieblikket, Pbidias havde valgt at fremstille, men et Dieblif senere, hendes Fremtræden for Faderen og de forsamlede Guder. Det er ogsaa saaledes, at vor Landsmand, Professor Constantin Hansen, har malet denne Scene i Universitetsbygningens Forhal.

Vi have som sagt Intet tilbage hverken af den imponerende Gudinde, eller af hendes henrykte Fader, eller af den forbavsede Hephæstos. Ogsaa andre Guder og Gudinder ere tabte, thi det er jo kun Endestykkerne af Gavlén, vi have. Yderst i den ene Ende sæg Solen op af Havet. Man saae Gudens Hoved og Arme over Bølgerne samt Hovederne af de 4 vælige opadstræbende Gangere. I den modsatte Ende sank Maanen ned i Havet. Gudinden var synlig til lidt under Bellet; af de dalende Heste saae man kun Hovederne. Dagen og Natten frembyde sig naturligt som Rodstykker, og som Indfatninger af hele denne Scene, der foregaaer i Himlen. Vi vide ikke, om Pbidias er den første Opfinder af dette Motiv; men vi finde det ofte benyttet i den senere Konst. Foran Solgudens Heste ligger en kraftig ung Mand paa et Lovestind, paa Grund af hvilket man har givet ham Navnet Herakles. Hvo kunde være i Stand til med Ord at tolke den Skjønhed og Natursandhed, der viser sig i denne herlige Skikkelse? Vi ville kun bemærke, at han har eet Fortrin fremfor de andre Figurer, der ere tilbage fra Parthenons Gavlé: han har beholdt sit Hoved. Efter ham følge to siddende Kvinder; man har kaldt dem Demeter og Persephone. En tredie Kvinde kommer hen til dem i rask Bevægelse, ligesom for at fortælle de to Andre det store Under, der havde tildraget sig; man har kaldt hende Iris. Paa den anden Side af Gavlén, indensfor Maanegudinden, finde vi tre Kvinder, de to siddende, den tredie liggende. Man har meent, det var Skjæbnens Gudinder, de tre Mører; det er muligt; men umuligt er det, at de skulde have været beskæftigede med at spinde og overskjære Livets Traad; i deres Stillinger er der ikke Spor af et saadant Arbeide. Der er en uforlignelig Ynde i disse

Figurer, og Behandlingen af Drapperiet er hævet over al Roes. Indenfor disse, svarende til den formeentlige Iris paa den anden Side, kom Rike ilende med udbredte Binger for at tjene sin nye Herferinde.

Den vestlige Gavl var i Carreys Tid langt bedre bevaret. Han tegnede næsten alle Figurerne; men flere af dem, og navnlig Hovedpersonerne, havde lidt saa Meget, at selv de Lærde ikke forstode, hvilken Handling der var fremstillet. Hans Tegninger ere derfor ikke blot flygtige, men ogsaa hist og her misforstaaede, og dog ere de Hovedkilden til vor Kundskab. Thi saa Aar efter ødelagde Venetianernes Kugler og Bomber den største Deel af Figurerne. Da Borgene blev overgivet til Morosini, stode de to beundrede Heste, der traf Athenas Bogn, endnu paa deres Plads. Han vilde flytte dem til Venedig som et straalende Minde om Seiren; men det oversteg hans Kræfter; Hestene saldt fra Folkene, der skulde tage dem ned, og gik i tusinde Stykker. Ved Udgravningen fandt Lord Elgin Flodguden fra det nordlige Hjørne, og nogle mindre Brudstykker, som han førte til England. Senere har man udgravet endnu andre Stykker. To og en halv Figur staae endnu paa deres oprindelige Plads.

Emnet var, som vi vide af Pausanias, Athenas og Posidons Kamp om Attika. „I fordums Dage,“ hed det, „da Guderne drog ud for at vælge sig Steder, hvor de fortrinvis vilde dyrkes, kom Posidon til Attika, og, da han syntes godt om Landet, mærkede han det med sin Trefork, saa at en Rilde med salt Vand sprang frem. Kort efter kom Athena; hun fandt Behag i det samme Land, og plantede sit Mærke, Olietræet, ved Siden af Saltkilden. Posidon prøvede at gjøre sin Ret gjældende; men Athena seirede.“ Saaledes lød det Sagn, som Phidias kjendte. Selv Athenæeren Apollodor, der levede 200 Aar efter Phidias, kjendte Intet til de Variationer og Bisfortollninger, der komme frem hos senere Forfattere, og som adskillige nyere Lærde, forunderligt nok, have antaget for det ægte Sagn. Apollodor tilføjer, at Striden blev afgjort ved de 12 Guders Dom, og at Athena vandt Sagen, fordi hun havde taget

Retrops til Bidne, da hun plantede Olietræet, hvorimod Posidon intet Bidne kunde føre. Maaskee er ogsaa dette Tillæg yngre end Phidias. Vist er det i alt Fald: det var ikke Dommen, han havde fremstillet. Saa maatte Dommerne have siddet paa Høisædet i Midten af Gavlen; men der finde vi netop de stridende Parter. Det var altsaa Striden selv, her var afbildet, den samme Historie, som Const. Hansen saa smukt har fortalt paa sit Billede i Universitetets-Forhallen. Posidon og Athena staae lige over for hinanden. Han peger paa Saltkilden, hun paa Olietræet; de fremsøre saaledes for hinanden de Beviser, hvorpaa enhver af dem støtter sin Paa-stand; men Seiersgubinden bringer Athena sin Palme. Intet er naturligere end en saadan Fremstilling; men i Parthenons-Gavlen har der hverken været Saltkilde eller Olietræ; der har ikke været en Rets-Strid, men en virkelig Kamp. De to store Guder staae lige over for hinanden i den heftigste Bevægelse, Athena trængende frem, Posidon vigende tilbage. Gubinden er stegen af sin Stridsvogn. Vognen holder ved Siden af hende. En Kvinde sidder og styrer de vælige Heste, medens en Mand gaaer ved Siden af for at kunne hjælpe i paakommende Tilfælde, saaledes som vi have seet det i Vogn-toget paa Frisen. Hvad Navn vi skulle give disse to Personer, vide vi ikke; vi see kun deres Bestemmelse. Bagved Posidon see vi tvende Kvinder i ganske lignende Stillinger; man har kaldt dem Amphitrite og Thetis. De synes paa samme Maade at have holdt Posidons Vogn; men hans Heste manglede allerede paa Carreys Tegning, saa at vi ei engang kunne sige med Sikkerhed, om det var virkelige Heste eller phantastiske Sø-Uhyrer.

De forskjellige Personer, som Kunstneren har fremstillet bag ved Vognene, have naturligviis ogsaa staaet i Forbindelse hver med sin Guddom, og været interesserede i hans Seir. Paa Athenas Side kunne vi vente at finde attiske Local-Guddomme eller Old-Heroer, paa Posidons Havets Guddomme; men vi ere ikke i Stand til at give dem paalidelige Navne.

Bagved Amphitrite see vi saaledes paa Carreys Tegning en Kvinde med to smaa Børn; man har tænkt paa Leto med Apollon og Artemis; men hvad har hun med Havet at gjøre? Derefter viser Carreys Tegning en nogen Kvinde, der sidder paa Skjodet af en beklædt kvindelig Skikkelse; man har troet, det var Aphrodite, der steg op af Havets Skjod. Endelig endnu en siddende Kvinde. Bagved Athenas Bogn finde vi en Mand med 3 Kvinder og en Dreng; man har meent, det var Krokops med sine tre Døttre, Agrauros, Herse og Pandrosos, og Sønnen Erysiakthon. Efter Carreys Tegning kunde man fristes til at kalde denne Familiegruppe den skønneste Deel af hele Galvcompositionen. De tre Figurer ere tabte; men Krokops og Agrauros staae endnu paa deres Plads, stærkt medtagne af Tiden, men dog endnu et herligt Vidnesbyrd om hvorledes disse Statuer have taget sig ud paa deres rette Sted.

I begge Enderne af Gavlén finde vi liggende Flodguder. Hvem kan see paa den herlige Skikkelse fra det nordlige Hjørne, med det flydende Klædemon og dette Legeme, der kun synes fæst til at ligge, og tvivle paa at det er en Flodgud? I den østlige Gavl af Zeustemplet i Olympia, som en samtidig eller lidet ældre Kunstner havde smykket, vare Stedets to Floder, Alpheos og Kladeos, afbildede hver i sit Hjørne. Paa samme Maade kunde vi her vente at finde de to Floder, der omgave Athen, Kephisos og Ilisos. Dem have ogsaa næsten alle Fortolkere været enige om at søge her; men de have paa en forunderlig Maade ombyttet Navnene. Kephisos løber Nord for Athen, igjennem Sletten, og vander den store Olivenflod. Det er altsaa Athenas Flod, og det er den, der ligger bagved hende i det nordlige Hjørne. Ilisos derimod løber Syd for Athen, en fattig Flod, der løber mellem golde Klipper, og som nutildags bliver ganske tør om Sommeren. Det er Posidons Flod, og den maae vi søge i det sydlige Hjørne. Der sad han ogsaa, den nøgne unge Mand, grupperet sammen med en liggende Kvinde, hvoraf den nederste Halvdeel endnu indtager sin oprindelige Plads. Det er Nymphen Kallirrhoe, en righoldig

Kilde, der sprang frem ved Bredden af Jlisfos, og som i hine Dage forsynede hele Staden med Drikkevand.

Beulé har forsøgt at sammenligne Sculpturerne i den østlige og den vestlige Gavl med Hensyn til deres kunstneriske Værd: et saare misligt Foretagende, da der er tabt saa Meget paa begge Steder, og der egentlig kun er een Figur i hver Gavl, der synes at tilstede en Sammenligning, Herakles og Kephisos. Han har imidlertid gjort det med saa stort Talent, at jeg ikke kan nægte mig den Fornøielse at meddele hans Resultater. Sammenligningen falder aldeles ud til Fordeel for Østfiden. Der er den samme Naturtrofast og den samme Omhyggelighed i Udførelsen paa begge Steder; men Østgavlens Figurer synes at vidne om en større Sikkerhed og kunstnerisk Erfaring. Hvilken Bredde i Holdetastet paa den ilende Jris! Hvor dristigt har Kunstneren ikke vovet at overstjære Solen og Maanen, og i deres Heste at forbinde fritstaaende Figurer med Relief! Ja Herakles og den liggende Møse synes endog beregnede paa at sees fra et bestemt Punkt eller under en bestemt Synsvinkel for at gøre deres fulde Birkning. Den byzantiniske Forfatter Izezes fortæller en Historie om en Concurrence imellem Phidias og hans Elev og Medbeiler Alkamenes. De havde hver udført en Athena. Statuerne bleve udstillede for Publicum, og Alle fandt, at Eleven langt havde overgaaet Mesteren; men da de bleve opstillede paa deres rette Plads, i en betydelig Høide, blev Dommen den modsatte. Alkamenes havde ikke beregnet Afstandens Indflydelse, og hans Athena faldt aldeles igjennem i Sammenligning med Phidias'. Beulé har fremsat den Formodning, at denne Historie kunde angaae Athenastatuerne i Parthenons Gable. I saa Fald vilde den østlige Galvgruppe være udført af Phidias, den vestlige af Alkamenes.

Vi have betragtet Templet's Hovedindretning og de Billedhuggerarbejder, der smykkede det; men vi kunne ikke forlade det uden at dvæle ogsaa ved dets arkitektoniske Fortjeneste. Det er dog denne, der først griber Bestueren allerede i lang Fraastand, og fra det første Dieblif af sængsler ham med et Tryllerie, han ikke kan rive sig løs fra, med en Beundring,

der bestandig stiger, jo dybere man trænger ind deri. Thi vistnok er der Bygninger fra Oldtiden, der synes at have vundet ved at blive Ruiner; men dette kan ikke gjælde om noget virkelig Kunstværk. Der er Tilfældighedens maleriske Spil og Vegetationens yppige Slør Intet imod hvad der er tabt. Man har beundret den rødgule Tone, som Vestfiden af Parthenon har antaget, hvorved en eiendommelig Guldglands udbreder sig derover i Astenroden, medens Syd siden, der har bevaret mere af sin oprindelige Hvidhed, ikke tiltaler paa en saadan Maade. Det vil' sige, man har foretrukket den ene Ruin for den anden; men hvad beviser dette med Hensyn til Templets oprindelige Udseende? Intet kan have været deiligere, end det nybrudte, hvide Marmor, medens alle de arkitektoniske Linier stode i deres fulde Skarphed og frembragte et vidunderligt Spil af Skygger i Søilerflerne, paa Kapitælernes Runding, under Ringene paa Kapitælerne, og under de kraftig frem-springende Hængeplader, medens den hele rige Bekrandsning, som nu næsten er ødelagt, gjorde sin fulde Virkning; jeg mener de blaa Trilogyer med Metop-Billederne imellem, den smukke, brogede Mæander-Slygning for oven og for neden af dem, de forgyldte Draaber paa Hængepladens blaa Baand, Gavlen, hvis mageløse Figurer stode frit imod den himmel-blaae Baggrund, for oven indfattet af et pragtfuldt Diadem med Palmetter og Lilier, og allersøverst, over Enderne og Midten af Gavlen, Akroteriefigurer. Vi have ikke omtalt disse Figurer før; thi de ere forsvundne. Det Gneeste, man har fundet, er nogle Stykker af den kolossale Ananthosblomst, som stod i Midten. Vi have Lov til at tænke os, ligesom i Egina, dansende Figurer paa begge Sider af den og Sfinxer paa Gavlens Ender. Al den Farvepragt, vi nylig omtalte, er ligeledes borte; kun den omhyggelige Forster opdager endnu Ornamenternes Contourer paa Stenen, og hist og her en mere eller mindre tvivlsom Levning af Farven. Andre Prydelser have ei engang efterladt sig saadanne Spor. Dette gjælder om Alt, hvad der var paasat af Metal, om de gyldne Stjølbe under Vestfidens Metoper, som Tyrannen Lachares løb

bort med Aar 299, men hvis Omrids endnu tydelig sees; om Indskrifterne imellem dem, af hvis indsatte Metalbogstaver kun Hullerne ere tilbage; om Ornamentet paa Architraven paa Nordfiden, der lige saa bestemt antydes ved de 3 regelmæssige Huller under hver Triglyph.

Men lad os ikke dvæle ved det Forsvundne, som kun Phantasien kan udmale! Der er Nok tilbage til at vække vor Beundring. Thi vil man opstille nogen Mønsterbygning for den doriske Architektur, da maa man opstille Parthenon. Her er den fuldendteste Forening af storartet Enkeltbed, det smagfuldste Valg af Forholdene, den fineste Profilering af Linierne, og den meest udstuderede Beregning i Constructionen. Dette er for en stor Deel først blevet klart ved de nyeste Forskninger. Det vil ikke være uinteressant at dvæle et Dieblit ved dem, for at see, med hvilken Iver og Samvittighedsfuldhed Kunstnerne arbeide i Konstens gyldne Tider, det vil sige, ikke hvor Konger og Keisere udøse Dyrger af Guld for at opføre kolossale og pragtfulde Monumenter til at blænde Mængden med, men hvor en levende Interesse yder Konsten Alt, hvad den behøver, og følger den Skridt for Skridt; hvor Kunstneren fuld af Haab og Begeistring ikke vil hvile, før han har virkeliggjort det Ideal, der viser sig for hans Tanke.

Man er vant til at forestille sig alle en Bygnings Hovedlinier (Tagkraaningene alene undtagen) som lodrette og vandrette, og de krumme Linier, der kunne anvendes, som Cirkelbuer. Anderledes her. Den tørre, regelmæssige Cirkellinie maa næsten altid vige for mere levende og sammensatte krumme Linier, navnlig for Reglesnitlinier; man har bemærket, at de krumme Linier i vertical Retning næsten altid dannes af Hyperboler, de i horizontal Retning af Parabler. Bygningens Hovedlinier have ofte en ubetydelig Afvigelse fra den lodrette eller den vandrette Linie; og dette er ikke tilfældigt, men paa det Næreste beregnet. Det er heller ikke Noget, vi kun opdage i Parthenon. Det Samme iagttages i Propylæerne, i Thejus-Templet, i mangfoldige ældre Templer, lige indtil det store Tempel i Pæstum. Det er et igjennem Aarhundreder fortsat

System, der naaer sin Fuldbendelse i Parthenon og Propylæerne, for snart efter at glemmes eller bortkastes som en unyttig Byrde, den, der skulde bygge Meget og hurtigt, ikke kunde paatage sig. Disse Usvigelser ere ogsaa næsten alle kun synlige for det meest øvede Øie, og for Størstedelen skulde de ei engang sees, men kun virke til at frembringe, eller snarere til at forebygge et Sandsebedrag. Den første Fordring, som Øiet gjør til en Bygning, der skal være et Monument for Fremtiden, er nemlig, at den synes fast og uroffelig. Denne Fordring tilfredsstille de ægyptiske Bygninger i høieste Maal, ikke blot Pyramiderne, men ogsaa Templerne og Paladserne, hvis Ydermure altid have en stærk pyramidal Skraaning. I Grækenland er det samme Princip gennemført i Søilen. Søilen er ingen Cylinder, men en affumpet Kegel; ja dens Bærekraft synes endnu forstærket ved at Sidelinierne ikke ere rette, men udbuede. Denne Bøining (Entasis) er stærkest paa de ældste Søiler; i Parthenon er den saa lille, at den næsten kun tjener til at forebygge, at Linien for Øiet skulde synes indadbøiet. For Resten reiser den græske Bygning sig dristig i Beiret med lodrette Linier; men hine gamle græske Bygmestere have dog haft en vis Frygt for at deres Templer derved enten skulde tabe i Fasthed, eller dog synes at gjøre det. Ligesom om de ahnede, at Jorden var rund, og at Peristylens Søiler altsaa, hvis de virkelig stode lodret, egentlig vilde divergere som Radierne i en Cirkel, have de givet dem en svag, for Øiet neppe synlig Hældning indad. Denne Hældning er stærkest ved Hjørnesøilerne, der have det stærkeste Tryk at bære, men den findes ogsaa ved de andre, saa at alle Søilernes Ager, hvis de forlængedes opad, vilde mødes i en meget stor Afstand og danne en Pyramide. De indensfor liggende Mure staae derimod virkelig lodret. Ved dem vilde en saa ubetydelig Hældning ikke paa nogen Maade blive synlig, men kun ophæve den ved Søilernes Hældning tilsigtede Virkning. Bjælkeværket over Søilerne faaer heller ikke den samme Hældning. Det vilde derved undbrage sig Betragterens Øie, medens det netop ved hele sin rige Decoration gjør særlig Fordring paa Op-

mærksomhed. Man har derfor tyærtimod givet det en svag Heldning udad, saa at alle Ornamenterne og Billederne derpaa sees saa meget klarere. Det forholder sig ligesaa med de Buer, der træde i Stedet for de vandrette Linier. Et af de meest betegnende Træk for et græsk Tempel er den lave Gavl, som Grækerne sammenlignede med en Urn med udspændte Binger, og gave Navn efter denne Lighed. Den fyldtes med Figurer, der i Midten reiste sig i deres hele Høide, men aftog til begge Sider og endte med liggende Figurer i de spidse Vinkler. Ved en saadan Udfyldning forekommer det let Diet, som om Sidevinklerne aabne sig mere, end de i Virkeligheden gjøre, og som om Grundlinien synker i Midten, og danner en Bue i Stedet for en ret Linie. Det var vel for at modarbejde dette Skin, og for at styrke Grundlinien, at man gav den en svag Bøining opad. De andre vandrette Linier i Fronten maatte nødvendig gaae parallelt med denne, og fik saaledes alle en svag Convergitet; og hvad der var begyndt ved Templets smalle Sider; blev efterhaanden ogsaa overført paa Længdesiderne, skjøndt i mindre Grad. Det vil vistnok forbause mangan Gen at at høre, at den største Afstand fra den lodrette Linie, som fremkommer ved Søilernes Heldning, er $\frac{1}{200}$ af Søilens Høide, og at den største Hævning over den vandrette Linie, som de nys omtalte Bueslag frembringe, beløber sig til $2\frac{1}{2}$ Tomme paa 100 Fod. Man vil indrømme, at der krævedes et skarpt Die og en mageløs Paapassenhed for at gennemføre Sligt; men man vil spørge, om det Hele ikke var unyttig Uleilighed og spildt Arbejde, da Diet dog ikke vilde lægge Mærke til saa smaa Afvigelser. Nei visstelig var denne Umag ikke spildt. Kunstneren udfører mangt et besværligt Arbejde, der ikke skal ligge klart for hans Publicum, men kun ahnes og føles i Kunstværkets Total-Virkning. Det turde hændes, at netop disse Fiinheder i Linierne er en af de vigtigste Grunde til at de ægte græske Bærker synes saa levende, saa sjælfulde i Sammenligning med de romerske Pragtbygninger.

Et Bidrag til den danske Nationalitets Historie i Slesvig.

Af **C. Manicus**, Conrector ved Domskolen i Slesvig.

I.

Det er i vor Tid bleven almindelig anerkjendt, at Bevægelsen sydfra mod Hertugdømmet Slesvig, der tilsidst brød ud i aabent Oprør og blodig Krig, gennem Aarhundreder er bleven forberedt ved langsom og gradviis Forthjæfning af Landets Intelligens. Danskhedens Historie i Slesvig er derfor ikke andet end en Lidelsens Historie. Dengang Reformationen og de tydsk-latinske Skoler indførtes hos os, var Landets næsten heelt danske Befolkning uden egen Intelligens og Dannelse, som kunde danne en Modvægt mod den fremmede Kulturstrøm; heller ikke var dengang nogen synderlig National-Beviisthed tilstede; men den danske Folknatur gjorde Modstand med den Seighed og Taalmodighed, der er ejendommelig for Halvøens Beboere, og studerer man den slesvigke Kirkes og Skoles Historie, da finder man mangt et Vidnesbyrd om taus Lidelse, om smertefulde Træninger og uhyggelig Forkuelse, der plagede Folket, som nu skulde pines ind i tydsk Lærdom og glemme sit Modersmaal, indtil Aarhundreders Gang syntes at have fuldenbt Bærket og banlyst dansk Liv og Aand i Slesvig.

Man vil ved nsiagtig at gennemforske Latinskolernes og Kirkens Historie i de første 200 Aar efter Reformationen næsten

overalt i Slesvig finde den samme Jagttagelse: det er kun med Bøld og Magt, at den fremmede Dannelse kan indføres, og ikke en eneste af de Institutioner, som komme sydfra, vil trives. Man har ofte tilskrevet dette Tidernes Mørke og Sædernes Raahed (idetmindste seer dette fra de tydske Skribenters Side), men det lider vel ingen Tvivl, at den modstræbende Folkeand har været Hovedgrunden. Den fremmede Dannelses fornemste Sæde og Støttepunkt var Staden Slesvig; her fandtes Landets første Kirke og vel ogsaa dens vigtigste Latinskole. Jeg skal her i korte Træk fremsætte den slesvigiske Kathedralskoles Historie, som tilstrækkelig godtgjør, paa hvor fremmed en Jordbund den nye Dannelse skulde indføres og hvor umiskjendelig Modstanden har været, som Strømningen sydfra mødte.

Slesvig Kathedral-Skole blev stiftet af Christian III efter Reformationens Indførelse, efter tydske Skolers Mønster og efter Luthers bekjendte Opraab om at oprette kristelige Skoler, der skulde være den rette Støtte for den nye Lære. Landets Ungdom skulde have Adgang til at høre „lectiones academicas“, eftersom den „i andre Skoler ei blev tilstrækkelig underviist“. Slesvig Kathedralskole skulde være „commune totius provincie ephæbæum et pædagogium“. Man synes i Førstningen mere at have tænkt paa Stiftelsen af et Slags Universitet end en sædvanlig Kloster-skole; idetmindste blev der (1544?) af Hertug Adolf, det holsteen-gottorpiske Huses Stamsfader, som ved Hertugdømmets ulykkelige Deling 1544 havde faaet den gottorpiske Deel, ansat 2 Professore, Cypræus og General-Superintendent von Eizen til at docere Theologie og Jurisprudens. Men Befolkningen viste ikke ringeste Interesse for den nye Stiftelse og Heldvader i sin Krønike siger, at der manglede Frequent og „communitas“, saa at det Hele var uden Nytte og ikke kunde bestaae.

I Aaret 1557 gjorde samme Hertug Adolf, der i Historien er noksom bekjendt ved sin Modstand mod Kong Christian III, og sin Vægring ved at modtage sin Deel af Slesvig som et Læn, et nyt Forsøg paa at faae sin Stiftelse i Slesvig til at

blomstre. Han indkaldte fra Wittemberg den lærde Michael Stanhusius (Skolens første egentlige Rector) født i Würzburg, for at opbygge de forfaldne Sager. Der blev nu atter holdt „declamationes“ og „disputationes publicæ“. Men allerede 1574 endte han sin Virksomhed, uden større Held 'end hans Forgængere, og Skolen forfaldt atter aldeles i Slutningen af det 16 Aarhundrede. I et Skrift af Aaret 1640 hedder det „den slesvigiske Kathedralskole begynder nu atter at blive opreist, efter i meer end 40 Aar at have været nedsunken (collapsa).“ I 1640 blev, for paany at forsøge denne Skoles Restitution, der nu engang var Hertugernes Diesteen, af Hertug Frederik (bekjendt ved sit fjendtlige Forhold til Christian IV) fra Brunsvig indkaldt Magister Christopher Colerus. Denne og hans Broder søn Henricus Colerus, en „Jena-Luringus“ søgte efter hinanden at virke for Skolen, men fløvedes snart i Udførelsen af dette utatnemmelige Arbejde. Ret mærkelige ere i denne Henseende Uttringerne af Henricus Colerus i en latinisk Afhandling om Skolens Tilstand. Han siger nemlig: „Jeg har saagodt som ingen Skole. Men da mine Patroner ønske i kort Tid at see Skolen besøgt og blomstrende, saa staaer jeg her i den ynkeligste Stilling“ („inter sacrum saxumque“). I et andet Skrift, som han kalder „crepundia Slesvicensia“, yttre han sig saaledes: „Selv de Dannede (docti) her i Byen, for ikke at tale om de øvrige Borgeres Halstarrighed og Seighed (tenacitas), bringe vor Skole i saadan Foragt, at den aldrig kan reise sig igjen. De flye nemlig vor Underviisning som en Pest, de nægte de Fremmede (Udisterne) alt Gjestevenstabs og formindste Skolens Besøg. Forunderlig er dette Steds Aand! (Mirus loci genius!) Andre Byer ønske sig til Lykke, naar de have Folk, der godt kunne undervise deres Børn, men her-tillands foragter man, haaner og afflyer man os, selv om man seer, at vi gjøre os al mulig Flid med en god Op-tugtelse.“

I Aaret 1655 døde Colerus pludselig af et Slagtilfælde og ham fulgte den berømte Magister Jønsig fra Holsteen; men, hedder det i Archivets Esterretninger, „han kunde ikke

taale Luften i Slesvig" og forlod efter 1 Aars Forløb Staden, for at drage til Frankfurt am Main, hvor han skrev en lærd „historia philosophiæ“.

Efterat der saaledes var henrunden 100 Aar, og fremmede Lærde-forgjæves havde forsøgt at faae en Skole opreist, synes dette tildeels at være lykkedes den første indfødte Rector, ved Navn Peter Petersen. Han gjorde fornuftige Forslag til Skolens Indretning, og Befolkningen synes at have viist ham Tillid. Han var den Eneste, under hvis Styrelse Skolen „satis bene floruit“, som det hedder i Manuscriptet, men nu kom der Krig i Landet. Hertug Frederik III, som Karl X's Svigerfader, formodedes med Rette at være i Forstaaelse med Sverrig og de danske Tropper bemægtigede sig derfor allerede 1657 alle holssteen-gottorppe Fæstninger. En Folge heraf var, at Skolens Disciple adspalttedes, omtrent som i 1848, men det siges ikke, til hvilken Side de gik.

1682 blev Skolen atter restaureret og en Holstener ved Navn Burchardi indkaldt til dens Bestyrelse. Den gottorppe Regjering gav ham en bedre Bygning, samt forsøgede Lærerekræfterne ved Skolen, men ogsaa han, ligesom hans tydste Forgængere, kunde ingen Veie komme hos Befolkningen med deres nye Planer. Allerede efter 3 Aar nedlagde han Rectoratet, og siger herom i sit curriculum vitæ: „Gud være evig lovet, at han naadig har seet til mine Lidelser og omsider befriet mig fra de skjændigste Mennefters Had og Forsølgelse, Raahed og Utaknemmelighed, og frelst mig fra hiint oprørte Hav („turbidum salum“) til en rolig Havn.“ En følgende holssteensl Rector forlod Skolen efter 1 Aar og flyttede til Sverin, kjøndt han her, tilføier det gamle Manuscript, havde 100 Daler mindre i Indtægt.

Ku laae Skolen atter i adskillige Aar „wüste“, berettes der videre, indtil en Holstener ved Navn Hartnaef henved 1700 blev indkaldt. Ogsaa af denne Mand ventede man, at han skulde ophjælpe Skolens „confusion“. Han var især drevnen i Declamationskunsten og lod Primanerne hver Maaned holde en oratio; men han siger herom selv, at han maatte

igjen stille det i Bero, og hans Mönstertaler, hvilke han selv udarbejdede „sind alle zu Maculatur worden“. Iøvrigt var denne Hartnaad en haard Hals og bitter Satiricus, „tobsüchtig“, i bestandig Riv med Geistligheden, slog Ribbenene istykker paa sine Disciple, og forsøgede om muligt Skolens „confusion“, istedetfor at afhjælpe den. Han var iøvrigt kun Rector i 3 Aar. Fra 1626—37 findes der i Archivet en Conrector nævnt ved Navn Mathias Bøega.

1703 er der allerede indtraadt et nyt Rectorat-Skifte, idet en Lydsker fra Grevskabet Ravensberg i Westphalen, ved Navn Brinckmann blev introducert. Hovedpræsterne ved Domkirken vare dengang „Scholarcher“, eller havde Overtilshynet med Anstalten, og en saadan Præst fra hiin Tid skriver, at det vel var sandt, at hverken Rectores eller Disciple vilde trives ved Skolen, men dette kunde dog neppe tilskrives „miro loci genio“. Iøvrigt kalder han Eleverne for en lille bitte Flok („pusillus grex“), der ikke engang havde en Fører. I Begyndelsen, hedder det i Manuscriptet, lod det til at gaae godt med Skolen og der indsendt sig nogle Disciple, men 1722 sluttede han sin Virksomhed med, at han „neppe havde en eneste Discipel“. Dette er Skolens Historie i de holssteen-gottorpffe Hertugers Tid.

II.

At Skolen under saadanne Forhold endda vedblev at eksistere, maa vistnok fremkalde Forundring. Men 1721 kom Slesvig atter under Kronen Danmark og hermed indtraadte for det forpiinte Land bedre og roligere Kaar. Imidlertid blev Skolens Restitution atter overdraget til en Fremmed fra Mark Brandenburg ved Navn Cleffel. Denne introducerede sig med en Lovtale over den danske Konge og Gimbrien, som Sønderjylland dengang kaldtes. I denne Tale, som endnu findes i Skolens Archiv, hedder det blandt Andet, at de Danske forudm boede heelt nede ved Eiderens Bredder, at Eideren i gamle Dage hed „Dena“ og at heraf ogsaa Staden Toninga ligesom de Danske selv have faaet deres Navn.

Som Hjemmelsmænd herfor anfører han den berømte Leibniz og Eihelwærd. Cimbrerne (Slesvigerne) regnes af ham til de Danske. Hans subtile Etymologier kunne være ligegyldige, men interessant bliver dog denne fremmede Mand's Anskuelse om Befolkningens Forhold. Han ønsker i Slutningen af sin Tale, at man om Kathedralskolens Ungdom maatte kunne sige det samme, som Tacitus siger om Cimbrerne „civitas numero parva, gloria tamen ingens.“ Samme Gleffel har tillige skrevet en ret interessant Mindetale om Hertug Adolf, hvori dennes vigtigste Bedrifter opregnes og tillige hans Forhold til Keiser Karl V og Dronning Elisabeth beskrives. Ved Slutningen af denne Tale, som blev holdt offentlig af ham, optraadte 6 af Disciplene, hvoraf 4 forkyndte Hertug Adolfs Roes og Hæder, 1 priste Kong Frederik IV's Fortjenester „breviter strictimque“, og den sidste, en fød Flensborger, holdt en Tale om den Lykke, som nu var bleven Fædrelandet Danmark tildeel. Denne Gleffel døde efter 1½ Aars Virksomhed, og hans tidlige Bortgang synes at have vaakt Klage i Staden; der findes 3 tydske Carmina om ham i Archivet; i et af disse siges der til hans Roes:

„Es ließ sich ja in Dir kein Sprachverderber hören
Kein Wischmasch hörete des teutschen Hörrers Ohr,“

hvilket dog ei synes at sigte til Blanding af Dansk og Tydsk, men til Blanding af Fransk og Tydsk, som dengang begyndte at blive Mode. Af det ene Digt sees ogsaa, at Gleffel fandt samme Modstand som hans Forgængere, og dette tæredes paa ham, saa at han døde 27 Aar gammel.

Kong Frederik IV udnævnte nu i 1725 til Skolens Rector Andreas Høier, født 1697 i Klisbøl, Lønder Amt, hvor hans Fader var Præst; han blev blandt Andre ogsaa underviist af den bekjendte Historiograph Andreas Høier, der var hans Slægtning, og dengang endnu studerte Medicin. Denne Høier, der iøvrigt havde studeret i Jena, styrede Skolen fra 1725—52. Som Conrector var ansat en vis Callsen. Sidstnævnte, der havde Underviisning i Tydsk, synes at have

havt ikke ringe Banfeligheder. I et latinsk Program fra 1725 figer han herom: „Hærdeleshed vi, som ere fødte i „Nedersagen eller i Slesvig (Cimbria), maa af al Kraft lægge „os efter det Sprog, som Beboerne af Oversagen tale, fordi „vor daglige Tale meget afviger deraf. For at oplyse Sagen „ved et Exempel, naar vi blot lægge Mærke til Artiklen som „sættes foran, saa see vi allerede her en stor Forskjel. Der- „for maae Drengene svede saalænge for at lære Hovedordenes „Rijon og sætte den rette Artikel foran.“ Ogsaa Præpositionernes rette Brug lægger Gallsen sine Disciple paa Hjerte.

I Aaret 1735 høitideligholdtes Christian VI's Fødselsdag i Slesvig. I et Carmen herom, forfattet af en Discipel, hedder det:

„So wird Dänemarks Flor
Bald den höchsten Grad erjagen,
Ihr Ruhm schwingt sich hoch empor,
Sie wird noch in kurzen Tagen
Sehen, daß der Zeiten Blei
Ihr in Gold verwandelt sei.“

og Rectoren slutter Høitideligheden med at forene sine Bønner med det hele Danmarks.

I 1752 blev Joh. Fr. Licht, en fød Slesviger, Rector scholæ. Der forefindes fra denne Tid af i Archivet adskillige carmina og orationes i Anledning af kongelige Fødselsdage og Giftermaal; i disse findes aldrig andet Udtryk om Fædrelandet end „Dania“ og Kongehuset roses altid i de meest blomstrende og søgte Udtryk. Hos omtalte Rector Licht var Digteren Johannes Ewald i Huset og af Alt, hvad Programmerne udvise, sees klarligen, at Licht var en Ven af det danske Sprog. Johannes Ewalds Navn findes i en Fortegnelse af de Disciple, der have holdt offentlige latinske Taler fra Aaret 1757 under Krafft's Rectorat, og atter i Fortegnelsen for Aaret 1758. Han synes blandt sine 13 Kolleger, der alle holdt Taler paa Tydsk og Latin, i Prosa og Vers, ikke at have indtaget nogen fremragende Plads; der nævnes ikke specielt Æmnet af hans Tale, som blev opgivet af Rector og

i mange Tilfælde var af patriotisk Natur; der blev ogsaa reciteret adskillige Ode; maaskee Ewald har været med iblandt disse digtende Disciple. Saadanne Ode vare f. Ex.: „Der Berräther des Vaterlandes, ein Unmensch, eine Ode in deutscher Sprache; der in Portugal vorgehabte Königsmord, eine deutsche Ode.“

Men vi vende tilbage til Rector Licht. Et af de interessanteste Programmer, der findes i Archivet, er det af Licht udgivne fra Aaret 1753. Det handler om Slægtskabet mellem det danske og det tydske Sprog. Rectoren søger heri at bevise, at Dansk og Tydsk have fælles Oprindelse fra det Keltiske eller Scythiske, og at „Danlæ celeberrimus Polyhistor, Olaus Borrichius“ har Uret, naar han paastaar, at disse 2 Sprog ere af forskjellig Stamme. Ravnlig findes i det Nedersagiske og Engelske mange Ord af samme Rod som i det Danske. Derpaa følger en lang etymologisk Undersøgelse om Ordet „Barn“, som efter Licht findes i næsten alle europæiske Sprog. Af ejendommelig slesvigsk Ord nævner Licht blandt andre „Ettergrøde“ og „angrden“; disse synes han at holde for Platttydsk og sammenligner dem med de Danske „Eftergrøde“ og „groe til“, uden at vide, at det er gammel-angelsk eller dansk Ord. Slotshaven ved Gottorp Slot, som hedder „Förwart“, paa Høitydsk „Vorwerk“, søger Licht, kjøndt tvivlende, at aflede fra det danske Ord „Faar“, eftersom Stedet i gamle Dage var Græsgang og leverede Smør og Mælk til Hoffet. Ved Afhandlingens Slutning fremhæver han, at der gives endnu vigtigere Grunde, især for „Cimbrenne“, at lære det danske Sprog, end blot Sprogens Slægtskab. Ved den offentlige Examen 1753 optræder derpaa 5 Primanere efter hinanden og holde Taler til det danske Sprogs Hæder og Berømmelse. Den første, en Slesviger, viser, at „Cimbrenne“, især alle de, der dyrke Videnskaben, bør studere det danske Sprog. Den anden, en Glykstädter (Tychopolitanus) beviser, at Alle, som ønske at lære Ordens oprindelige Betydning at kjende, have stort Gavn af det danske Sprog. Den tredie, fra Krempe, godtgjør, til hvor stor Nytte

det danske Sprog er for en vordende Theolog; den fjerde, en Kieler, hvilken Fordeel den tilkommende Jurist har af Dansten; den femte endelig, en Slesviger, hvor vigtig det danske Sprog er i Medicin, Philosophie og alle humane Kunstner, samt hvor meget Dansten gavner til at forstaae det engelske Sprog. Rectoren slutter Indbydelsen med at love, at ved næste Leilighed skulle andre Disciple tale „de sermonis Daniel suavitatem, facilitatem et necessitatem.“ Dette sees imidlertid ikke at være bleven opfyldt.

Bed dette Program bør der bemærkes, at der stimer en forunderlig Ubished igjennem, til hvilken Nationalitet „Gimbrerne“ skulle regnes. I Programmerne kaldes det tydske Sprog „vernacula“, men paa den anden Side stjernes altid „Gimbri“ fra Germani, og dermed betegnes fordetmeste Slesvigerne, sommetider vel ogsaa alle Halvøens Beboere. Det er som en Drøm om, at deres Følkenatur har en anden Grund og Bund, end Tydsk, men det bliver desværre ikke til meer end til en Drøm. Istedetfor at sige „Gimbrerne“ skulle opdrages i deres eget Modersmaal, det Danske, hedder det „Gimbrerne bør fremfor alle andre studere dette Sprog (der menes naturlig Skriftsproget).“ Til Folkesproget havde den Tids spidsfindig latinske og rhetoriske Dannelse ikke mindste Kundskab, og der findes hos de lærdeste Folk fra den Periode meget ringe historisk Sandt. Selv fødte Mellemlesviger, som Høier, studerte i Tydskland, da Theologien var den fornemste Lærdom, og der findes da i hans Virksomhed ikke mindste Hentydning til, at han gjorde noget for Dansten, der vist som „Folkedialect“ alt dengang blev ringeagtet, en Fordom, der endnu stedse er levende i Sydslesvig. Sproget i Slesvig By var vistnok i det væsentlige Plattydske med dansk Udtale (som tildeels endnu) og blandet med danske Ord og Bendinger, men selv om det havde været heelt dansk, som i Haderslev, vilde den lærde tydskdannede Rector have kaldet Tydsk „lingua vernacula“, som Dannelses- og Underviisnings-sprog. Rector Licht synes privatim at have underviist sine Disciple i Dansk; thi offentligt Lærefag blev det først langt

senere. Han yttre sig flere Gange med stor Berømmelse om Biskoppen i Bergen, den lærde Pontoppidan.

Licht nedlagde sit Rectorat allerede efter 4 Aars Forløb, træet af Arbeidet og plaget af Søvnløshed; han siger i sin Afskedstale følgende mærkelige Ord: „Von den Bedienten an unsrer Schule ist es merklich, daß es den wenigsten, so viel mir bewußt ist, über zwanzig Jahr ihr Amt zu führen erlaubt gewesen. Die beständige Arbeit hat die mehrsten vor der Zeit entkräftet und weggerafft.“

Efter Lichts Tid, under Husumeren Kraffts Rectorat ophører tildeels de latinste Programmer og tydske træde istedet. Fra Aaret 1760 haves en stor Jubelhymne i Anledning af Souverainitetens 100-aarige Indførelse, hvori Danmarks Lykke prises og Hans Evane og Ransen berømmes. I Aaret 1773 skriver Conrector Es march en Ode: „Die Glückseligkeit Dänemarks“. Den er et Beviis paa, hvoraf der isvrigt findes særdeles mange, at man paa hiin Tid ei sølte sig anderledes end dansk og kaldte hele Landet „von der Elbe blühenden Gestaden bis zu des Hella Spizen hin“ Dania, og var enig i baade at prise dets lykkelige Folk og dets milde Herkere. I samme Aar yttre Rector sin „devoteste“ Glæde over, at Holsteen er kommen tilbage til det danske Scepter, og det er vel denne Begivenhed, som har givet Anledning til endnu flere Carmina, hvori det hedder „jauchzet ihr Dänen“; „universus populus Danicus“ o. s. v.

Fra Aaret 1780 af forekommer der foruden almindelig Verdenshistorie ogsaa 2 Timer dansk Historie, der blev læst efter en kort Indledning af Suhm; men dette synes kun at være tilfældig og findes ikke i de senere Programmer. I en Beretning af Conrector Dirksen fra 1780 hedder det angaaende Underviisningen i Tydsk: „Ich brauche selten die „Feile, um nicht durch zu strenges Dringen, auf den feinern „Ausdruck den Anfänger muthlos zu machen. Ich lasse jeden „erträglichen Ausdruck um so viel lieber für gut hingehen, „weil ich Gelegenheit habe, zu bemerken, wie schwer es unsern „jungen Leuten wird, sich von plattdeutsch- und, da wir an

„Angeln grenzen, auch von dänisch-artigen Ausdrücken und Wortfügungen zu entwöhnen.“ I Examen 1785 forekommer det atter, at en Discipel „singt von den Vorzügen Dänemarks.“

Begivenhederne 1801 gjorde et dybt Indtryk i Landet fra Elben til Skagen og i det Hele taget kan Perioden fra 1801—13 betegnes som den, hvor der virkelig i Folkets Bevissthed var stor fælles Fædrelandskjærlighed. Fra enhver Latinstole baade i Slesvig og Holsteen høves fra den Tid Ober paa Heltene af 2. April; i Slesvig holdt Conrectoren en tydsk Tale „til de Heltes Minde, som ved Kjøbenhavn døde den skønne Død for Fædrelandet 1801, d. 2. April“. I denne Tid forekommer ogsaa hyppig som Declamations-Emne: „Kjærlighed til Fædrelandet“; men ikke i den Betydning som efter 1840, da Kjærlighed til Fædrelandet altid betegnede Kjærlighed til Tydskland.

III.

Fra Begyndelsen af dette Aarhundrede af seer man i Fordelingen af Undervisnings- Gjenstandene ved Skolen i Slesvig og sagtens vel ogsaa ved de andre slesvigiske Latinstoler Tydskland, tydsk Historie, tydsk Geographi, tydsk Literaturhistorie o. s. v. bestandig mere træde frem og hele Aandsretningen drages mod Syd, hvorimod der kun tilfældigviis er Tale om Danmark. Af nyere Sprog læres fra 1780 af Fransk i private Timer, fra 1820 ogsaa Engelsk i private Timer, men ei Dansk. I Aaret 1821 findes første Gang Undervisning i Dansk, givet af Subrektor Boisen, fød Nordslesviger (død som Præst i Starup ved Haderslev.). Der blev 1821 bestemt 1 Time Dansk i hver Klasse, men Resultaterne heraf have vel kun været ubetydelige. Programmet fra 1830 meddeler en Afhandling af ovennævnte Boisen „observatlunculæ quædam de lingua Danica“; han beretter ogsaa i Programmet, hvor Dansk atter er affondret fra de øvrige Timer som ei hørende til de rette faste Timer, at han i de øvre Klasser har begyndt nogle langsomme Talesøvelser og

bliver forstaaet af Fleertallet. Efter denne Tid, da Boisen forlod Skolen, er Danstens Lov endnu sørgeligere, da dette Sprog aldeles behandles som Stedbarn. Snart læses 1 Time Dansk i Prima, snart ikke, og Enhver, som i fordums Dage har gaaet i en Latinskole i Hertugdømmerne, veed, hvorledes det blev drevet. Naar en Time skulde falde bort, var det altid den danske, og i den danske Time havde man Lov til at være uforberedt, thi Læreren selv var heller ikke forberedt; kort før Krigen blev den danske Time gjerne brugt til tydsk Litteraturhistorie, ja det foresaldt, at der blev læst tydske Viser. Conrector Lübker i Slesvig benyttede i et Aar den danske Time til at give „einen kurzen Abriss der dänischen Geschichte.“ Om Fædrelandshistorie og fædrelandsk Geographi er der næsten aldrig Tale; i det høieste tages det tilfældigviis med i Farten, naar man er bleven færdig med Tydsken.

I Aaret 1829 holder endnu en Primaner i Slesvig en Tale om „Rettung des Vaterlandes durch Niels Ebbeisen“, et Gæmme, som man 10 Aar senere vilde have holdt for en complet Begrebsforvirring. I Intet speiler sig saa tydelig Skolens indre Liv og Tone, som i de deels af Rectorerne deels af Disciplene valgte Gæmner til deres aarlige Declamationer, der nu engang fra Middelalderen af gjaldt for Dan-nelsens sande Blomst. Efter 1830 møde vi ofte saadanne Themata, som: „Der Deutsche in seinen Urwäldern“, „Über die Würde der deutschen Nation“; i 1837 dimitteres fra Skolen den senere noksom bekjendte Samwer; hans Afskedstale er: „Was fordert das Vaterland vom studirenden Jüngling?“ Kort før Krigen standsede Dansten næsten heelt i de fleste Skoler i Hertugdømmerne.

Der fuldbyrdedes nu, hvad der var forberedt i 3 Aar-hundreder ved at give Folket i dets høiere saavel som i dets lavere Stænder en Opdragelse i et tildeels fremmed Tungemaal; tilsidst blev ogsaa Hjertet fremmed og der avledes blodigt Had mod det forudum elskede Fædreland. Den Konge, som havde Die for Sagen og som vilde gjøre eet herskende Regjeringsprog og en fælles Opdragelse for Statens

Embedsmænd gjældende, ligesom det skeer i alle Stater med blandet Nationalitet, var Frederik VI. Men hans Anordninger angaaende det danske Sprog bleve som bekjendt aldrig overholdte og Embedsstanden blev tidlig vant til Selvraadighed. I den almindelige Skoleforordning for Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen af 24 Aug. 1814 hedder det § 16: „Iblandt de levende Sprog læres det danske og franske, og fortsættes Undervisningen i det danske Sprog igjennem alle Klasser. Disciplerne skulle i det ringeste bringes saavidt, at de med Færdighed oversætte fra Dansk paa Tydsk og fra Tydsk paa Dansk.“ Angaaende Borger-Hovedskolerne hedder det § 42: „Af levende Sprog læres det danske, og naar skee kan ogsaa det franske.“ — For Landsbyskolerne foreskrives § 65: „Fædrelandets Historie og Geographi“; ogsaa for Latinskolerne foreskrives § 17 „Fædrelandshistorie“ som et særskilt Fag.

Endnu tydeligere fremtræder Kong Frederik VI Villie i Skoleregulativet af 28. Febr. 1826. Heri anvises der det danske Sprog i alle Hertugdømmernes Skoler 3 Timer i Quarta, for at lægge en dygtig Grund i Sproget, 2 Timer i Tertia, 1 Time i Secunda og 1 i Prima; altsaa ligesaa mange Timer som Tydskten har, paa det nær, at Secunda faaer 2 tydske Timer. Men man leder i Programmerne forgjæves efter 3 Timer Dansk i de nederste Klasser, maaskee man ikke engang havde Folk, der kunde undervise i Sproget. For at tage et Exempel: Programmet for 1829 i Slesvig udviser ingen Dansk i Quinta, 2 Timer i Quarta, og 1 Time i hver af de 3 andre Klasser. Rector Wolff i Flensborg holdt sig Regulativet efterrettelig. I de øvrige Skoler synker det strax ned til 1 Time Dansk i hver Klasse.

I Hertugdømmet Slesvig er der nu, som bekjendt, indtraadt en heel anden Tilstand og Skole-Ordning; i Holsteen bibeholdes endnu den traderede Maade. Regulativet af 1848 fastsætter 16 Timer for Tydsk og 8 Timer for Dansk, medens Regulativet af 1826 har næsten lige Timetal for begge. Heller ikke omtales i dette Fædrelandshistorie som et særskilt

Fag, hvoraf Følgen er, at den læres sjældent og yderst tarvelig, hvorimod den meste Tid gaaer med til de tydske Reisere.

Men vi ville her slutte denne lille Skizze. Den giver et Blad af Slesvigs indre Historie, der ikke er altfor glædeligt. Den giver tillige et Bidnesbyrd om Sandheden af hvad en nyere Forfatter har yttret, at den sønderjydske Folknatur, overladt til sig selv i Kampen mod en overlegen Fjende, er at lignedes ved de Soplanter, der have Rod paa Havets Bund, men alligevel synes at drages affted med Strømmen; kommer den sydfra, saa følger den til et vist Stykke denne Retning, og kommer Strømningen nordfra, saa drages den denne Wei, fjøndt langsomt, og Plantens Rod staaer endnu paa samme Sted.

Bemærkninger om Voltaire og hans Samtid.

(Efter Voltaire et son temps. Etudes par Bungeuer. Paris & Genève 1851.)

(Meddeelt af Cand. theol. E. Thomsen.)

I.

En Skuespiller vilde engang lade sig male. Men da han nu sad foran Maleren, saa fandt han, efter hvad man siger, for godt at sætte snart et, snart et andet Ansigt op, ganske som han pleiede at gjøre paa Theaterbrædderne. Maleren, der ikke kunde give Portraitet nogen gribende Lighed, gav i Begyndelsen sin Pensel Skylden; først senere mærkede han, at selve Originalen foranledigede Skuffelsen. Hvad der tjente til denne Malers Undskyldning, det Samme vederfares og undskylder den, der forsøger at levere et Portrait af Voltaire, denne det attende Aarhundredes bevægelige og lunefulde Skikkelse.

Kan det end tildeels siges, at Voltaire angav Tonen i sit Aarhundrede, saa maa det dog bemærkes, at Voltaire selv atter stod under en mægtig Indflydelse af sin Tids Mand. Han betjente sine Samtidige overeensstemmende med deres Smag, saa at han ikke saa meget herskede ifølge et høiere Kald, som fordi Samtiden gjerne saae sin Høding i en talentfuld Mand efter dens eget Hoved.

Tiden manglede i ikke ringe Grad sædeligt Alvor: store Ord i mange Maader, men uden Overbeviisningens indre Kraft. Den rette Sandhedskjærlighed taler neppe saa høitrvævende om Sandhed; den rette Kjærlighed til det Gode tolker neppe saa

svulstigt sin Kjærlighed, til Dyd. Man hentaster vist ikke saaledes paa det første det bedste Sted Navnet paa det, som man elsker. Dersom Dyden undertiden er en tom Lyd, saa er det uden Tvivl der, hvor dens Navn er paa Alles Læber og hvor man læser det i hver anden Linie. Hvor tragicomist Ligeroverfor den megen Taler om Sandhed og Dyd, at see alle de Smigrerier, som man med rund Haand udøste til Alle dem, Smaa eller Store, som man vilde lokke eller fastholde under sit Nytidsbanner!

Voltaire var Mesteren iblandt Tidsaandens Hververe. Hvor gjør han sig lille, naar der kun er Udsigt til at skaffe Hæren en Tilvæxt? Han nøder en Pave til at omtale en af hans Tragedier med Roes; han har selv en Lovtale paa rede Haand for en uanselig Jesuit, der har jendt ham en Tragedie. Da han for sidste Gang opholdt sig i Paris, modtog han Besøg af Lemierre og Dubelloy. „Det er mig en trøstelig Tanke, sagde han, at om jeg end dæer, saa leve dog endnu de Herrer Dubelloy og Lemierre.“ De sølte sig Begge meget stoltte, men den Ene loe den Anden hjertelig ud. „Den stakkels Dubelloy! sagde Lemierre; han mærkede ikke, at han blev gjort latterlig.“ „Den stakkels Lemierre! sagde den Anden; han har sat sig i Hovedet, at det var alvorligt meent!“ Noget Lignende var Tilfældet med andre Lovpriisninger, thi de anbragtes med saadan Gavmildhed, at de lettelligen maatte blive mistænkelige, hvor ikke Ubeslædenhed gjorde lettvende. I fortrolige Breve saavel som i offentlige Taler gjenlød hvert Dieblisk Hilsenen: store Mand. Voltaire, hvem denne Hæderstitel især tilbeeltes, var heller ikke seent til at tillægge Andre den. Han skrev til Banneargues*): „De er for god til dette Aarhundrede; men da det nu engang besidder Dem, saa velfigner jeg denne Tingenes Tilstand. Jeg har alt for længe siden erklæret, at De er en stor Mand.“ Ja selv om en Kvinde bruger han Ordet. Da Madame du Châtelet var død, skrev han til Kongen af Preussen**):

*) 1746.

**) Octbr. 1749.

„Jeg har mistet en Ven, en stor Mand, hvis eneste Feil var den at være en Kvinde.“ I Brevvevlingen med d'Allembert gjensindes ideligen: min kjære store Mand — mit kjære Universalgæni — levvel Du, som staaer høit over din Tid og dit Land, — levvel, store Mand — levvel, Du Orn, — og lignende Ting, Alt, ret som for at forhøie Hædersglandsen, midt imellem familiære og plumpe Udtryk af forskjellig Art. Bed Veilighed spottede han dog d'Allembert som saa mange Andre. I Aaret 1771 tilsendte han Marquis de Limenes nogle Vers, hvis Forfatter han overlader ham at gjætte; men han fragaaer ikke Forfatterflabet, da der gjættes paa ham. Deri siges om d'Allembert:

Han ret en Abe er
Af Skjønaand, Lærd og Vis.

Til Fornemmes og Riges Priis talte han især gjerne, saafremt de sluttede sig til hans Parti, og han forundredes da høiligen, naar man beskyldte ham for Overdrivelse. Den Virak, som han offerer til Helvetius, kunde fylde et heelt Skrift. Efter Rygtets Sigende havde Helvetius begyndt at skrive Vers. Voltaire bringer ham sin Hyldest og udtaler en Beundring, som han ellers ikke pleiede at udtale for nogen Digter, med Undtagelse maaskee af Racine, og det ikke engang altid.

Skal jeg ei see disse yndige Vers, som Du skriver,
Herlige Ven og saa store Stribent?
Simlen med Flamme af hemmelig Kraft Dig opløbet,
Flammer, som Volleau albrig har kjendt.
Digteren fødes med Stabertalent.
Selv jeg det muligen var, og see, Du nu det bliver.”

Aaret efter*) hedder det atter: „min kjære Medbeiler, min Digter, min Philosoph . . .“ hvilket sidste Ord begyndte at indbefatte alle Lovtaler, alle Talenter og alle Dyder.

Hvor maatte da ikke en Krones Glands blande Diet, naar det kronede Hoved sluttede sig til de saakaldte Philosophers Fane? I et Brev til Katharina den Anden i Rusland

*) 1741.

kalder Buffon denne Keiserinde „et himmelsk Væsen, værdig til at beherske den ganske Jord“, og Grimm skrev: „Hun er som en Verdenssjæl, der formaaer at oplive Alt i et Dieblig.“*) Hvorfor istemmede man sliq Lovsang? Keiserinden med det meest uindstrænkede Despoties Magt ansaaes for og ansaae sig selv for frifindet, fordi hun havde erklæret sig for vantro, fordi hun havde taget alle de Mænd og alle de Bøger, der strebe under Bantroens Bannet, i sin Beskyttelse. Følelse for Sædelighed og Gte havde rigtignok ofte manglet hende baade i det private og i det offentlige Liv; uden Nag bar hun en Krone, der var erhvervet ved en Forbrydelse. „Jeg indrømmer, skrev d'Alibert**), at Philosophien just ikke har megen Gte af sliqe Glever; men imidlertid maa man holde af sine Benner til Trods for deres Skrobeligheder.“ En af disse Skrobeligheder var da nok den, at hun havde ladet sin Gemal myrde. Det maa indrømmes, at Voltaire i Begyndelsen var fuld af Harm over hendes Dvsørsel. Da man havde anmodet ham om at oversende hende et Exemplar af hans „philosophiske Ordbog“, skrev han desangaaende til Damilaville: „Jeg gjør det sikkerligen ikke, medmindre da at jeg deri anbringer et Stykke imod saa gruelige Gjerninger.“***) Men lidt efter lidt spinder Harmen. Lidt efter lidt? Nei; Omslaget kan snarere siges at skee i Hast. Allerede det paaafølgende Aar, i Begyndelsen af Marts tilsender han hende sin Philosophie de l'Histoire og Skriftet er endogsaa formeligen dediceret til hende. Han bringer i Erfaring, at hun understøtter Diderot med en aarlig Pengegave, og han skriver nu til den ovennævnte Damilaville: „Dgsaa jeg erklærer mig, min Tro, til Gunst for Keiserinden over alle Russer! Hvo skulde have ahnet, at der vilde komme en Tid, da Stytherne saa ædelmodigen skulde belønne Dyden, Videnskabeligheden, Philosophien, hvilke lide en saa uværdig Behandling hos os?“ Og tre Aar senere skriver han †): „Snarere med Tilbedelse, Madame, end med dyb Uerbødighed er jeg Præst

*) Correspondance. 1768.

**) Lettre à Voltaire. Octobre 1764.

***) September 1764.

†) December 1767.

ved Eders Tempel." Bekrigger hun Tyrerne, saa besynger han hende som Krigsgubinde. Man declamerede rigtignok ofte imod Krig og Blodsudgydelse, men der er et langt Skridt fra Theori til Praxis, især i et saa snakkelsaligt Aarhundrede, og derfor som Krigens Ophavsmand var en Ven af Partiet, saa forandrede Lonen. En saadan Ven var, som bekjendt, Kong Frederik af Preussen; det kunde derfor nok gaae an, at han „afrundede sit Riges Grændser." Alexander den Store var en Røver, men Frederik den Store en Helt." De Vers, der angaae Kongen af Preussen, strev Voltaire til Thiriot,* og som i Manuscript forefindes i nogle Exemplarer af la Henriade, passe ikke længer. Det vilde klæde ilde at dable Krig ligeoverfor en ung Monark, der fører Krig med saa megen Hæder." Det vilde klæde ilde! Det kan man kalde at tale af Overbeviisning og at blive sine Grundsætninger tro.** Han kunde endogjaa falde paa at kalde dem Fordomme. Man erindre hvorledes han talte Kongen, der havde foræret ham nogle Biller:

„Stor Ære at læges med Bille
 Ved elsket og kongelig Haand,
 Som Krig ved Blod saaes at stille,
 Da Fordom ei fængslede hans Aand."

Hvad var det for en Krig, som man saa rast tilgav ham? Frederik har selv beskrevet den og i det første Haandskrift bedømte han den ingenlunde mildt. Han taler om sin tvivlsomme Arveret til Schlesien og bemærker dernæst: „Man sœie hertil en slagfærdig Hær, et fyldt Stakkammer og min fyrige Charakter, og man er da bekjendt med de Grunde, som jeg havde til at paaføre Maria Theresia Krig." Han var imidlertid meget tvivlsraadig, siger han, men „Urgjerrighed, Egennytte, Lyst til Berømmelse vandt Overhaand, og Krigen blev erklæret." Denne Tilstaaelse, hvis Aabenhjertighed synes at bære et vist

*) Juni 1741.

**) „Hans Grundsætninger vare allfor ofte kun Udtryk for en letbevægelig Sjæls forskellige Stemninger." Vinet i *Révue des principaux prosateurs et poètes français.*

Bræg af Høihed, udslettede han, og det paa Voltaire's Opfordring. Det var ogsaa Voltaire, der ved Frederik's Thronbestigelse standsede Trykningen af dennes Anti-Macchiavel, paa det at den Kronede ikke skulde føle sig forlegen ved Frugten af den unge Prindses Grandstninger. Det gik med Philosophen som det ofte er gaaet med Kongers Skriftefædre. Have de ikke Kraft til at bibringe Kongerne rigtige Grundsætninger, saa due de neppe til Andet end til at give deres Udsteielses Lovligheds Stin. Et ret alvorligt Ord imod den krigeriske Jver findes ikke i Voltaire's Breve til Kongen; dvæler han noget ved Krigens Rædsler, da er det som halvt i Spøg eller han bærer sig ad som krigslystne Kongers Hofmænd oftere have baaret sig ad: han forudsætter, at Frederik er bedrøvet derover.*) En saa stjern Forening af et sølsomt Hjerte og en ubarmhjertig Krigsiver var rigtignok en sølsom Trost for de hærjede Lande, hvis Balplads fyldtes med Liig! Men dette Indfald behagede Kongen; han kunde for et Dieblis næsten forledes til at troe, at han var oprigtigen bedrøvet. Ret mærkelig er i saa Henseende en Ode, som han skrev paa en Tid da Krigens Gang ikke vilde føie sig efter hans Planer.

„Lyft til at herse og Løst efter Havn
 Smitte Konger som døvelig Gift.
 Magt er dem Lov og al Vold er dem Ret,
 Sorden de plyndre med Røvdrets Drift.“

Bennens Polemik imod Tyrannerne harmonerede ikke syn-derligt med Gjerningerne, og Voltaire kunde ikke lade være at trække lidt paa Smilebaandet. „Jeg skulde være fristet til at troe, skriver han, at Oden var forfattet af en eller anden stakkels Borgermand, med digterisk Snille unægteligen, men fjed af at betale Krigsomkostninger og af at see sin Provinds hærjet. Men nei. Den hidrører fra den Konge, som har yppet Trætten, fra den, der har vundet fem Seire og erhvervet en Provinds. Sire, Deres Majestæt skriver smukke Vers, men De har Folk lidt til Bedste.“ Det begynder at ligne en

*) Lettre au roi de Prusse. 26. Mai 1742.

Jrettesættelse; men læs videre. Det ovenfor omtalte Forsøg paa en Undskyldning kommer atter paa Bane. Voltaire fortsætter: „Hvo veed om De dog ikke har alvorligt meent, hvad De skrev? Det lader sig meget let tænke, at Menneskekjærlighedens Røst lyder til Dem i det samme Kabinet, hvor Politiken og Hæderen have undertegnet Ordreer til at samle Tropper.“ Og Frederik finder atter Forklaringen tilfredsstillende. „Forundre Dem ikke over min Dde, svarer han; den er virkeligen et Udtryk af mine Følelser. Sammenbland ikke Statsmanden med Philosophen; viid, at man kan føre Krig af Forstandshensyn, at man kan være Politiker ifølge Pligt og Philosoph ifølge Tilbøielighed.“ Spiller Philosophien ikke her noget nær samme Rolle som Rosenkrandsen i en italiensk eller spansk Rovers Lomme?

I Aaret 1773 søger Voltaire at bevæge Kongen til at slutte sig til Østerrigerne for at jage Tyrkerne ud af Konstantinopel. I 1774 skriver Voltaire sin *Tactique* med Tirader imod Krig og Krigere. Frederik tillader sig at gjøre en Forespørgsel. „De raaber af al Magt imod Krigskunsten, som De kalder affhyelig, og i en Snees Breve opmuntrer De mig til at gaae løs paa Orienten. Forklar, om De formaaer det, denne Gaade og hav den Godhed at oversende mig dens Oplosning.“ Oplosningen, af! Sagen er den, at der var hverken inderlig Overbeviisning eller ret sand Humanitet i Alt dette; den saakaldte Philosophi var tvetunget, den talte Humanitetens Sprog til Folkene, Uergjerrighedens til Fyrster. Polens bedrøvelige Historie er bekjendt; man veed ikke eller man vil ikke vide, at Voltaire har været en af de Første til at tilraade dets Udskyttelse. Han udtaler i Aaret 1770 sin Forundring over, at Kongen af Preussen ikke blander sig i dets Anliggender. Kongen svarer, at han begynder at blive gammel; Voltaire lader ikke Opfordringen fare, og da Udskyttningen er gaaet for sig, skriver han: „Man paastaar, at De har udkastet Planen til Polens Deling. Jeg troer det, thi den vidner om Geni.“ Kongen føler sig smigret, og i et Digt

paa seg Sange*) besynger han spottende de Ulykkelige, som han har frataget et Fædreland. Men hvad Betydning havde vel ogsaa et Fædreland for disse det attende Aarhundredes Mænd? Det er ikke Jordbunden, som frembringer et Fædreland, men de Overleveringer, som tages i Arv; og de foragtede Overleveringerne, rykkede det Nedarbejde op med Nød. De havde altsaa intet Fædreland; de kunde ikke have det.

Den nye Gangeskanal.

(Efter en Artikel af G. Brandes i Zeitschr. f. allg. Erdkunde. V. Bd.)

I det nordvestlige Hindostan, mellem Floderne Dschumna og Ganges, ligger et Landskab, Duab, som vel i jævnt vaade Aar har været istand til at nære sine 6—7 Millioner Indbyggere, der saa godt som udelukkende leve af Agerdyrking og Kvægavl, men som, saasnart Aar indtraadte med vedholdende Tørke i Juni, Juli, August eller September og Januar, jaee Høsten ødelagt, medens en ubestribelig Glendighed ramte Befolkningen, der aldrig havde Forraad tilovers fra de gode Aar. Saaledes medførte Tørken i 1837 og 1838, som bragte Sæden til at hentørre i Jorden og Græsset til at henvisne, Hundredetusinders Undergang. Kvæget styrtede paa de øde Marker og man tog tiltakke med deres Nadsel til Føde; Forældre folgte deres Børn for nogle Bid Brød, og — Braminer nøde Spiser, det ellers var dem forbudt at røre. Hverken Dyrighed eller de Privates Godgjørenhed kunde raade Nød paa den uhyre Glendighed. Mange Tusinde fandt en Tilflugt hos Missionsstationerne i Nærheden, hvorved disses Indflydelse paa de Indsødte tog et betydeligt Opsving.

Den store Nød i disse Aar bevirkede, at den ostindiske Regjering lidt efter lidt gif ind paa Planer til ved en Forandring, saa at sige, af Gangesflodens Løb at tilføre Duab

*) Les Confédérés.

en fikrere og rigere Vandmængde. Først i 1848 kunde imidlertid selve Kanalgravningen begynde at gaae for sig, efterat alle Indvendinger vare blevne affræstede, alle Forarbejder (Nivellements etc.) udførte.

Den ifølge denne Plan gravede Kanal begynder ved Hurdwar, 3: omtrent der, hvor Ganges fra Himalayas Fjorhøjder træder ind i den hindostanske Slette, optager der $\frac{2}{3}$ af Flodens Vandmasse paa dette Sted for at føre det i et Hovedløb midt igjennem Landstædet Duab, medens den tillige gjennem Sidegrene fordeler det til de forskjellige Dele, og bringer endelig Resten ved Cawnpore (omtr. 140 engelske Mil ovenfor Allahabad) tilbage til Ganges igjen; 348 eng. Mile nedenfor det Sted, hvor den modtog Vandet. Den „hellige“ Ganges bliver saaledes paa en lang Strækning næsten tør; dette skader imidlertid ikke Sejladsen, da Floden isorveien kun var lidt sejlbar, og da Kanalen ogsaa er gravet efter saadanne Dimensioner, at den indre Communication derved bespares. Den største Vanstælighed, Foretagendet har haft at overvinde, var at føre Vandledningen ved Roorkhee over den $2\frac{1}{2}$ eng. Mil brede Solani-flods Dal, en Flod, der i de tørre Maaneder flyder med lidet Vand og langsom Strøm, men i Regntiden styrter sin opsvulmede Vandmasse i voldsom Fart mod Ganges. Paa 15 gigantiske Buer hviler den opmurede Indfatning, som fører Gangeskanalen over denne Flod. Da denne Deel af Vandledningen var færdig, blev den indviet ved store Festsigheder (8 April 1854), som hidlokkede over 500.000 Mennesker af de forskjelligste Folkeslag; Engländerne havde ikke været uden Frygt for, at Præsterne og de fromme Betlere blandt Hinduerne skulde fremkalde en fanatisk Rejsning, fordi man havde været at lægge vanhellig Haand paa den hellige Ganges. Men Alt løb godt af: ti Fakirer tilbøede endog af sig selv at være med blandt Processionens Førere.

Kanalens Hovedlinie er 350 eng. Mil lang, men Sidegreneene forsøge Længden til c. 900 Mil. Den har ialt kostet $1\frac{1}{2}$ Mill. R. St., en forholdsvis lav Sum, som kun kan forklæres ved Arbejdskraftens Billighed.

Athens Akropolis.

Af J. J. Afsing.

4.

Erechtheon er Navnet paa den tredie af de Pragtbygninger, som gjorde og endnu gjøre Athens Akropolis til et saadant Konstens Vidunder. Navnet er ældgammelt, men netop derfor saa meget mere gaadefuldt; thi hvem er denne Erechtheus, der har givet Templet Navn uden dog at være dets Hovedguddom? Bygningen var nemlig fra første Færd af et Tempel for Athena, og allerede Homer kjender „Erechtheus' faste Huus“ som et saadant. Hendes Tempel her var ligesaa gammelt som Staden selv; Athenæerne vilde endog vide, at det var ældre. Det var under denne Gudindes Binger, at Staden opvogede og fremblomstredede, og hun kaldtes derfor med Rette Polias, d. e. Stadens Beskytterinde, Borggudinden. Fra Arilds Tid havde man hver Sommer feiret den panathenæiske Fest til hendes Ære. Hendes Statue var et ældgammelt, af Træ udstaaret Billede; man sagde, det var faldet ned fra Himmelen. Det var, som slige ældgamle Tempelbilleder i Almindelighed, iført virkelige Klæder. Athena bar her, som paa de fleste opbevarede Statuer, et stort Kastelæde, Peplos. Een Gang hvert Aar blev det taget af, og rensset af Præster, der særlig vare ansatte hertil, Pragiergiderne. Da var Templet lukket, og Badstedagen, Plynteria, var en Sorgens Dag for hele Folket. Hvert 4de Aar fik hun en ny, med talrige Billeder

indbøvet Klædning. Vi have ovenfor omtalt, hvorledes man bragte Gudinden denne paa den store Panathenæer-Fest, og seet denne Høitidelighed affildet paa Parthenons-Frisen.

Men det var ikke det himmelfaldne Billede, der havde helliget denne Plet; den var hellig, før Templet blev bygget, thi Gudinden havde selv valgt den. Vi have ovenfor omtalt Striden imellem Posidon og Athena. Det var i dette Tempel, at begge Gudernes Mærker vare at see. Her saaes Hullerne, som Posidons mægtige Vaaben havde slaaet. De sees endnu den Dag idag. Det er to lidet regelmæssige, næsten en Aen dybe Huller. Det er ikke klart, om de ere frembragte af Mennekehænder eller af Naturen; men selv i sidste Tilfælde er det en Ubetydelighed, som man neppe vilde have lagt Mærke til andensteds. Men her var der ved Siden af dem en Brønd med salt Vand; derved blev det klart, at det var Havgudens Tegn. Brønden er ikke mere at finde; dens Plads synes at være indtaget af en muret tyrkisk Cisterne; men den var der endnu i det andet Aarhundrede efter Chr. Pausanias fortæller, at man ved Søndenvind hørte en Brusen i den, ligesom af Havets Bolger, formodentlig naar Trækvindens tudede, igjennem den indelukkede Rjælde, hvori Brønden var. Denne Saltbrønd kaldtes „det ertchtheiske Hav“. Betyder nu dette kun „Brønden i Ertchtheet“, eller er det ikke snarere et almindeligt Beskaffenheds-Ord — Etymologien er utvivlsom — der betyder „det brusende Hav“? Og naar vi høre, at man paa Posidons Altar ogsaa offrede til Ertchtheus, kunne vi saa troe, at det er Athenas Foster søn, der menes med dette Navn, en Person, der aabenbart ikke har det Mindste med Posidon at gjøre? Eller er ikke snarere „Ertchtheus“, den Brusende, kun et Tilnavn for Havets Gud? Det træffer sig saa heldigt, at ei blot en gammel Grammatiker anfører Ertchtheus som et Tilnavn for Posidon, men at man ogsaa virkelig, lidt Syd for Ertchtheet, har fundet Fodstykket til en Statue af denne Gud, hvor Indskriften ligefrem kalder ham Posidon Ertchtheus. Sagen er altsaa ikke længere tvivlsom. Dette er heller ikke det eneste Exempel paa at et ældgammelt Tilnavn til en Gud senere er

blevet stilt fra ham og gjort til en egen mythologisk Person; men sjelden er Forholdet saa klart som her. Erechtheon kaldtes altsaa dette Sted, fordi det var helliget til det brusende Havs Guddom, og det havde ikke faaet Navn efter en attisk Oldheros, ved Navn Erechtheus; men denne stiftede Tempel og de Sagn, der knyttede sig dertil, sin Oprindelse.

Posidon fik nemlig ikke Lov at beholde dette Tempel for sig; han blev fortrængt af Athena. Mange Steder i Hellas fortalte man lignende Sagn om hvorledes Posidon havde kæmpet med en anden Gud om Besiddelsen af et Land; Havets Gud kom altid til kort, eller, naar det gik heldigst, maatte han dele med sin Modstander. I Argos maatte han vige for Hera, paa Egina for Zeus, paa Naxos for Dionysos; Korinth maatte han dele med Solguden, Trojen med Athena, og Delphi maatte han overlade Apollo imod at faae Den Kalauria til Bytte. Man har meent, at disse Sagn vare Antydninger af ældgamle Religionskrige, eller Krige imellem to Stammer, der havde dyrket hver sin Gud. Mig synes, en anden Forklaring ligger langt nærmere. Er det ikke naturligt, at et Folk, der til Søes indvandrer i et Land, først dyrker Havets Guddom, men strax efter ombytter ham med Landets? Posidon er jo heller ikke aldeles bortjaget, men kun trængt tilbage i Baggrunden. Han kan nok i det første Dieblis blive lidt vred; men han bliver snart god igjen. Han kaster ikke Brag paa de Dffere, Athenæerne fremdeles byde ham; han forsmaaer ikke at have Tempel sammen med den Gudinde, for hvem han maatte vige. Tvisten var glemmt, og et Altar for Lethe (Glemsel) var opreist ved Erechtheet som et synligt Tegn derpaa.

Athenas Mærke, Olietræet, befandt sig ogsaa i dette Tempel. Det var et ældgammelt Træ, der betragtedes som Stammemoder til alle Olietræer i hele Attika, og hvis Ufor-gængelighed viste, hvilken guddommelig Kraft der boede i det. Persernes Ild havde ødelagt Tempel, som omgav det; Træet var blevet ødet og man meente, det var gaaet ud; men den næste Dag havde det stude et langt friskt Skud; og Aarthundreder

efter betragtede man endnu med from Urefrygt det gamle, frogede Olietræ.

Naturens Lune, der havde ladet Olietræet voxe op saa nær ved den salte Brønd, havde fremkaldt Sagnet om Gudskampen, og sæt det her til Stedet. Om dette Midtpunkt for Athenas Dyrkelse i Attika grupperede sig nu en Mængde af de ældste Stammesagn. Kekrops var den ældste Beboer af Landet, man kunde nævne; han skulde være oprunden af Jorden selv (Autochthon). Da Gudinden plantede sit Olietræ, tog hun ham til Vidne, og hans Vidnesbyrd skaffede hende Seiren. Han er saaledes at betragte som hendes første Tjener, og hans Grav var at see i Borggudindens eget Tempel. Han havde tre Døttre, Agraulos, Hæse og Pandrosos. De vare ligeledes Athenas første Tjenerinder; men deres Trostab var ulige, og som en Følge deraf ogsaa deres Skjæbne. Athena var altfor stolt en Mø til selv at blive Moder, og hun afviste bestandig Hæstes' paatrængende Kjarligheds-tilbud; men hun havde dog et sølende Kvindeherte, og, da „Jorden“ bragte hende sit mysøgte Barn, Erechtheus, traadte hun det gjerne i en Fostermoders Sted. Hun overgav sine 3 Tjenerinder en luftet Kiste, som de skulde forvare i Templet uden at aabne den. Men Pandrosos var den Eneeste, der kunde styre sin Nysgjerrighed; Agraulos og Hæse aabnede Kisten, og see! der laae det deilige Barn omsnoet af en Slange; thi Jordens Kryb maatte ledsage Jordens Søn. Rædsel betog dem, og forstrækkede styrtede de sig ned ad Klippestrænten. Den her liggende Klippehule tilligemed det indhegnede Rum foran var helliget til Agraulos' Minde. Men Pandrosos vedblev at tjene Athena; hendes Tempel stod lige op til Gudindens, eller snarere, det var en Deel deraf, og hvergang man offrede en Ko til Athena, offrede man ogsaa et Faar til Pandrosos. Athenas Foster søn gif ved sine Vogterfers utidige Nysgjerrighed Slip af Udødeligheden; men han opvogede i Gudindens Tempel, og blev Konge over Attika. Under hans Regjering, fortalte Sagnet, udbrød der en heftig Krig imellem Athen og Nabostaden Eleusis. Posidons Søn, den vilde

Thrafer, Cumolpos, kom Eleusinierne til Hjælp, og Draklet svarede, at Athen kun kunde frelles, naar en attist Kongedatter blev offret for Fædrelandet. Crechtheus' Datter bragte høimodig det forlangte Offer. Hendes Fader sældede Cumolpos i en Tvekamp, og fra dette Dieblit af var Eleusis uadskillelig forbundet med Athen. Men Posidon hævnedes sin Søns Drab, og gjennemborede Crechtheus med sin Trefork: paa en Maade en Gjentagelse af Kampen imellem Athena og Posidon. Crechtheus blev begravet i sin Barndoms Hjem, og det var sikkert ham, der bestandig levede i Tømpet i Skikkelse af en Slange. Ingen saae denne hemmelighedsfulde Tømpelvogter; men hver Maanedsdag satte man en Hønninglage hen til den, som den fortærede. Kun een Gang blev Ragen urørt. Det var dengang da Kerges truede Athen, og den eneste Redning for Folket var at forlade Staden og gaae ombord paa Flaaden. Mange betragtede det som et feigt Forræderie at forlade Fædrenes Guder; men pludselig forkyndtes det, at Gudinden selv havde forladt Staden og viist sit Folk Veien; thi Hønninglagen stod urørt i Tømpet.

Den jordsfødte Crechtheus er saaledes i Sagnet blevet en bestemt fremtrædende Figur, og naar de Gamle kaldte Athenas Polias-Tømpet Crechtheus' Huus eller Crechtheet, tænkte de paa denne Crechtheus. Men vi maae gjentage, hvad vi nylig sagde: det er usforklarligt, at han, som var opdraget i Tømpet, skulde give det Navn; at Athenas Fosterson skulde have Altar sammen med Posidon, o. s. v. Vi følge trostlig den sikke Bei, som Etymologien viser os, og antage, at Crechtheet oprindelig betød den brusende Saltbrønds Huus, og at Sagnet om Jordens Son Crechtheus først dannede sig senere. Eller skulle vi billige Nogle af de nyeste Forfatters Euhemerismus, og antage Crechtheus for en historisk Person, hvis Pallads efter hans Død var blevet til et Tømpel? Hvor er en saadan Overgang mulig? og hvad Righed er der imellem virkelig Historie og den oldattiske Kongerække? Den er et aandsfattigt Product af de ældste Chronologer, udfyldt med Personificationer af Landsdele, og med Gjentagelser af de samme Navne. Net

betegnende med Hensyn til det foreliggende Spørgsmaal er det, at den jordsødte Erechtheus i denne Kongerække for Variationens Skyld kaldes Erichthonios, og Navnet Erechtheus forbeholdes hans Sønnesøn.

Inden vi forlade disse Sagn, er der endnu een Person, vi maae nævne, fordi han er saa nøie knyttet til Templet. Det er Butes, efter Kongerækken en Broder til den sidstnævnte Erechtheus. Han siges at have været den første Athena-Præst, der ikke tillige var Konge, og Præstedømmet i Erechtheet var fiden arveligt i hans Slægt, de saakaldte Butader eller Eteobutader. Det var et anseet Præstedømme, og den, som besøgte Templet, blev mere end een Gang erindret derom ved de Mindemærker, han saae. Et Par af disse have holdt sig indtil vore Dage og ville blive omtalte nedenfor. Det interessanteste er en Stol, som Indskriften udgiver for at være Præsten Butes'. Det var den, hvorpaa hans Efterkommere sad, naar de ordnede og bestyrede Festerne og Dffringerne.

Vi have seet, hvorledes denne Plads med Gudernes Tegns allerede i den fjerneste Oldtid var bleven forvandlet til et Tempel. Vi have omtalt, hvorledes Perserne afbrændte det; men Gudernes Tegns Lode sig ikke udlette. Det var altsaa ikke blot naturligt, men næsten nødvendigt, at Templet maatte opføres paa ny, saasnart der blev No og Kræfter dertil. Det var ikke et saa stort Arbeide, som Parthenon og Propylæerne, og det nye Erechtheon imponerer ikke ved sin Størhed, men det fortryller ved sin Ynde. Ligesom hine Bygninger ere Monstre paa den doriske Bygningskunst, finde vi her et med den største Pyntelighed og Rigdom gjennemført Monster paa den ioniske Stiil. Det er nogle Aar yngre end hine, maastee begyndt strax efter Propylæernes Fuldbendelse, men ikke færdigt før Slutningen af den peloponnesiske Krig; midt under Stadens største Trængsel og Rød byggede man derpaa. Ingen af de gamle Forfattere, som vi have tilbage, omtaler Tempets Bygning; men vi ere i Besiddelse af Indskrifter eller rettere Stykker af Indskrifter, der give os meget detaillerede, men desværre

endnu mere fragmentariske Oplysninger derom. Den ene Indskrift blev i Slutningen af forrige Aarhundrede bragt til England af Dr. Chandler. Det er en fuldstændig Angivelse af Bygningens Tilstand i Aaret 409, som bekendtgjøres af de 3 nye tiltrædende Bygnings-Inspecteurer i Forbindelse med Architekten, Philotes. Vi see, Bygningen var opført indtil Frisen, hvoraf det sydvestlige Hjørne endnu manglede. Halvsøilerne imod Vest vare næsten færdige; men alle de andre Søiler og deres Baser vare endnu urisfede, ligesom ogsaa Murene endnu vare raee. En stor Mængde halv færdige Bygningsstykker laae paa Pladsen. Den anden Indskrift blev fundet 1836 i mange Stykker. De laae i Pinakotheket i Propylæerne sammen med en Mængde andre Indskrifter. Her savne vi desværre en bestemt Angivelse af hvilken Bygning det er, der omtales; men vi finde saa stor Overensstemmelse med Gæctheet, at vi maatte være meget ængstelige, hvis vi ikke henvorde Indskriften hertil. *) Den synes at være eet eller to Aar yngre end hiin, og indeholder et fuldstændigt Regnskab over Udgifterne til Bygningen, Prytanie for Prytanie **). De variere Meget; vi finde fra 1239 til 3302 Drachmer ***) i Prytanien. Daglønnen er en Drachme eller 5 Oboler; større er Forskjellen ikke imellem Betalingen for de forskjellige Slags Arbeide. Vi læse her Navnene paa dem, der have udført ethvert Arbeide, nedtaget Stilladserne, sauet Marmorblokkene, rislet Søilerne, udhugget Rosetter og andre Ornamente, forgyldt eller malet dem. Vi blive bekendte med flere Billedhuggere, der have udført Figurer til Frisen; men intet af disse Navne er os bekendt andenstedsfra; det er ogsaa kun Marmorarbeidere og ikke selvstændige

*) Det næste Forsøg af Semper i Kunstblatt 1855 paa at henvorde den til Propylæerne fortjener neppe nogen Gjendrivelse.

***) Med Hensyn til alle Anliggender, som de Femhundredes Raad bestyrede, indbeledes Aaret efter bettes 10 Afdelinger i 10 Prytanier, hvoraf enhver altsaa er 36 Dage.

****) En Drachme er omtrent det Samme som en Franc eller rigelig 2 Mk. Dansk. Drachmen deles i 6 Oboler; 5 Oboler kan altsaa regnes for 24 eller 28 St.

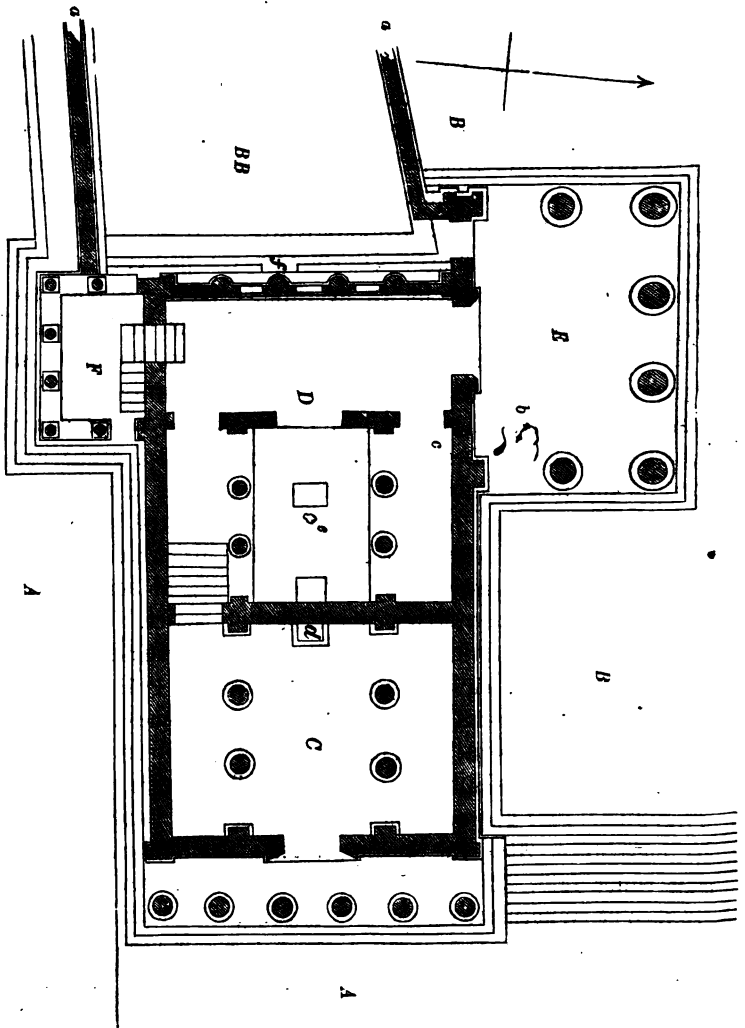
Konstnere. Det Samme gjælder om Architekten Archilochos, der synes at have afløst den ovenfor nævnte Philokles; Architekten er den, der har det umiddelbare Opsynd med Arbejderne, men ikke den Kunstner, der har undfanget Ideen til Bygningen.

Til disse Brudstykker af Indskrifter indskrænker sig i Grunden hvad vi vide om Bygningens Historie i Oldtiden; thi det er vistnok meget overilet, naar man af et Sted hos Xenophon har sluttet, at dette endnu neppe færdige Tempel i Aaret 406 skulde være afbrændt. Efter Christendommens Seir blev det naturligtvis forandret til en Kirke. Man kunde dertil kun benytte den lavere Deel af Templet, der havde Indgang fra Vest og Nord. Det er ikke længe siden, at man endnu kunde see de flammede Marmorfliser paa Gulvet, kunde see Sporene af Kirkens Apsis imod Vst, og finde Stykker af dens grønne Marmorsoiler. Efter Tyrkernes Erobring blev Templet Agaens Residens. Murene forsynedes med Skydehuller, og den nordlige Søilehalle blev tilmuret. Stuart kunde ikke faae det Indre at see, fordi det benyttedes som Krudt- og Kugle-Magazin. Iøvrigt var Bygningen dengang endnu nogenlunde uskadt; dens Udbyggelse tilhører vort Aarhundrede. Først røvede Lord Elgin den ene af Karyatiderne, som nu staaer i British Museum. Denne Voldsomhed synes at have rystet hele Karyatide-Hallen; thi ogsaa en af de andre Figurer faldt til Jorden i flere Stykker, og er først i den allerjævneste Tid bleven gjenfundet. To svære Muurpiller opførtes for at støtte Loftet over de tilbageblevne Rester. Ved en Beleiring under Frihedskrigen, 1825, blev en Søile af den nordlige Forhalle bortskudt, og de svære Hvælvinger, man havde opført derover, truede bestandig med at styrte sammen og knuse de andre Soiler. Ogsaa i den østlige Forhalle var en Søile faldet. Men i de sidste 15 Aar har man arbejdet paa at befrie Ruinen fra alle fremmede Tilfætninger, og at istandsætte den saa godt som muligt. Man har gjenopreist Søilen i den nordlige Forhalle; den sønderbrudte Karyatide er bleven restaureret og sat paa sin Plads, og en Afstøbning, som Englænderne have sendt til Bederlag for den, de have bemægtiget sig, er bleven

opstillet i dens Sted. Mange nedfaldne Architecturstykker ere satte paa deres gamle Plads, og Huller udfyldte med ny-
 staarne Stene efter de gamles Mønster, men kun raat til-
 huggede, saa at man seer, det er Restauration. Jeg vil gjerne
 troe, at Arbeidet kunde være gjort med endnu større Omhu
 og Røiagtighed, end man har anvendt; men det er en gruelig
 Uretfærdighed, naar Rogen siger, at han hellere vilde see Byg-
 ningen skjæmmet og skjult af de tyrkiske Tilbygninger, end
 understøttet ved de nyeste Restaurationer.

Efter at de fremmede Tilfætninger ere fjernede, er det
 blevet muligt at danne sig en nogenlunde tydelig Forestilling
 om denne Bygning, der tidligere betragtedes som en uopløselig
 Gaade. Det er især den franske Architect Létab, hvem Wren
 derfor tilkommer, idet han først har bestemt Olietræets Plads.
 Man var tidligere tilbøielig til at antage, at det havde staaet
 i Karyatidehallen. Dette er umuligt, da Gulvet i denne var
 opmuret af store Sandsteenskvadere. Det eneste Sted, hvor
 Templet's Gulv kan falde sammen med Klippens naturlige
 Overflade, er i den vestlige Celle. Létab har altsaa uomtvistelig
 Ret i at sætte Olietræet der, og i at antage, at denne Deel
 af Bygningen har været hypæthral eller ubedækket. Han har
 offentliggjort og begrundet sin Restauration i *Revue archéolo-
 gique*, 8me année, og i *Allgemeine Bauzeitung* 1851; den er
 siden optaget af Beulé i hans *Acropole d'Athènes*, og den
 paa næste Side aftegnede Plan tilhører for Størstedelen Létab.

Olietræet og Saltbrønden laae paa Borgens nordvestlige
 Straaning. Lige bag ved dem, imod Øst og Syd, hæver Bjerget
 sig omtrent 4 Alen til den nogenlunde jævne Grund, som
 man kunde kalde Akropolis' Overflade. Opgaven var ikke blot
 at forsyne Gudemærkerne med en hellig Indhegning, men
 ogsaa at forbinde dem med et Tempel for Athena Polias.
 Dette maatte, som alle Templer, vende mod Øst, og kom
 altsaa til at staae paa et betydelig høiere Plan. Det fik derved
 sin Indgang fra Pladsen ovenpaa Akropolis, hvortil ogsaa
 Sydsiden af Templet med den herlige Karyatidehalle umiddelbart
 gaaer ud, saa at denne Plads begrændses imod Nord af Erechtheet,

ligesom imod Syd af Parthenon. Den lavere Deel af Erechtheet, eller, som den kaldtes efter Gudindens mythiske Tempelvogterste, Pandrosos-Templet, havde sin Indgang fra Nord af igjennem en pragtfuld aaben Søilehalle med 4 Søiler foran og to paa Siderne. En stor Trappe ved Nord siden af Athena Polias' Tempel førte fra Akropolis-Pladsen ned til den lavere Terrasse. Paa Planen betegner A det høiere Terrain, Akropolis-Pladsen, B og BB det lavere, Athena Polias' Indhegning.

Disse Ujævnheder i Grunden vare en Hovedvanskelighed for Bygmesteren; men vi maae tilstaae, han har løst Knuden med en forbausende Sindrigheid. Man har talt Meget om denne Bygning's Uregelmæssighed; det forekommer mig, at man snarere burde tale om dens Regelmæssighed. Hvor snildt har Bygmesteren ikke forstaaet at forbinde Athena-Polias' og Pandrosos' Templer til een sammenhængende Bygning med fælles Tag, en Rectangel af 65 Fods Længde og 36 Fods Bredde? Hvor smukt svarer ikke Vestfronten til Østfronten? her en seksøilet ionisk Forhalle; hist, hvor den store Høide ikke tillod at anlægge en Søilehalle, er Bæggen inddeelt ved tilsvarende Halvsøiler, der staae paa et høit Fodstykke (Podium); Gavlen er eens paa begge Steder. Den nordlige Forhalle er ganske i samme Stil som den østlige; men da den staaer paa det lavere Plan, maatte Søilerne blive større, og da den ikke kunde gaae langs med hele Siden, men kun stulde staae foran Døren, maatte den springe frem som et Bislag. Svarende hertil er der ogsaa paa Sydsiden anlagt et Bislag. Men her var ingen Hovedindgang; thi den lille, uanselige Sidedør har ikke været bestemt for Publicum. Denne Halle havde en anden Bestemmelse; den indesluttede efter al Sandsynlighed Kefrops' Grav. Den blev lukket med en Brytning, omtrent som Romernes Cryptoportiker, og den maatte, allerede fordi den laae paa det høiere Plan, gjøres meget mindre end den nordlige Halle. Men Konstneren har bødet derpaa ved at sætte Karyatider, eller kvindelige Figurer, i Stedet for Søiler, saa at dette lille Bislag er blevet det Pragtfuldeste i den hele Bygning, og den Side, der vender ud imod Hovedpladsen paa Akropolis,

uagtet den ikke er Fagade, og ikke har nogen Indgangsdør, dog ikke staaer tilbage for nogen af de andre. Ereththeit frembyder saaledes et meget forskjelligt Udseende fra de almindelige, heelt med Søiler omgivne (peristyle) Templer. Hvorfra man seer det, viser det en malerisk Afvegling, som ellers kun fremkommer ved Grupperingen af forskjellige Bygninger. Men man vender Forholdet om, naar man troer, at Kunstneren fra først af skulde have søgt dette. Alle Uregelmæssighederne ere en Følge af det givne Terrain, og Kunstneren har kun stræbt at bringe Regelmæssighed og Harmonie ind deri. Han har meget viselig ikke søgt at gjøre Bold paa de naturlige Forholde, men søiet sig efter dem, og formet Bygningens enkelte Led i Overensstemmelse dermed. Dette er en af den Slags Ting, som Nutidens Kunstnere ofte overseer, naar deres Beundring for Oldtidens Mesterværker leder dem til at copiere dem i deres egne Bygninger. Den engelske Architect Inwood, Forfatteren til et høist fortjensfuldt Arbejde over Ereththeit, var saa begeistret for denne Bygning, at han vovede at benytte den som Forbillede for den nye S. Pancratius' Kirke, han skulde opføre i London. Men — ikke at tale om at han maatte bruge portlandst Sandsteen i Stedet for pentelisk Marmor, og at Londons Kulrøg useilbarlig svarter alle Gjenstande, der befinde sig i den — Karyatidehallen er aldeles umotiveret, og det høie svære Taarn synes at ville knuse den fine helleniske Bygning.

Naar man nærmede sig til Templets Hovedindgang, den seksjoilede Halle imod Ost, traf man først et Altar for „den høieste Zeus“, hvor man efter gammel Skik ikke turde offere noget Levende, ja ei engang udgyde Biin, men kun henlægge de dertil tilberedte Rager. Er det med Rette, at man har hensført den anden af de ovenfor omtalte Indskrifter til dette Tempel, synes der at have været et Altar foran hver af de 6 Søiler. Indskriften omtaler saadanne, men nævner kun eet af dem ved Navn, et Altar for Dione, en Guddom, der har spillet en større Rolle i den ældste græske Mythologie, end i den senere, og snart omtales som en Datter af Himmelen og Jorden, snart som

Zeus' Hustru, snart som en af Okeanos' Døttre. Pausanias nævner ikke dette Altar, men derimod 3 andre, et for Posidon, hvor man ogsaa offrede, til Erechtheus, altsaa for Posidon-Erechtheus, et for Butes og et for Hefæstos. Efter som han udtrykker sig, skulde man snarest antage, at disse 3 Altare ikke stode foran Søilerne, men i Søilehallen selv. Det var vel ogsaa paa Bagvæggen af denne Forhalle, at de berømte Malerier af Ismenias fra Chalkis hang, som Habron, en Søn af den store attiske Statsmand og Taler, Lykurg, havde ladet udføre, altsaa omtrent paa Alexander den Stores Tid. De forestillede Butadernes Slægt. Man saa hele Rækken af Butes' Efterkommere lige indtil Habron selv, der frivillig overgav Præstedømmet til sin Broder, Lykophron. Præstedømmets Tegn, som han overleverede ham, var Tresforken, et klart Beviis paa at Butaderne ikke blot vare Athenas, men ogsaa Posidons Præster i dette for begge Guddomme fælles Tempel.

Athena-Polias' Tempel-Celle (C) havde en Dybde af 23 Fod og en Bredde af 31. Da det neppe synes muligt at dække et saa stort Rum med Steenbjælker uden Understøttelse, kan det antages, at der i en Afstand af $7\frac{1}{2}$ Fod fra hver af Sidevæggene har staaet et Par Søiler, som støttede Loftet, hvorved Tempel-Cellen altsaa paa en Maade blev deelt i 3 Skibe*). Den var uden Binduer, men oplystes af en evig brændende Lampe, et mærkværdigt Kunstværk, der skyldtes den lige saa opfindsomme, som flittige og udholdende Billedhugger, Kallimachos. Man skyldte den kun med Olie een Gang om Aaret, og Vægen blev aldrig fornyet, thi den var af Asbest. Lampen selv var af Guld, men over den var der anbragt en

*) Jeg afviger i dette Tilfælde fra Léon, der sætter Mure i Stedet for Søiler, saa at hele Cellens Bredde indskrænkes til Midtfibets, d. e., Murene fraregnede, omtrent 14 Fod. En saadan Indskrænkning er vistnok urimelig, og de Gange, han antager paa begge Sider, ere ganske unyttige. I denne Henseende følger jeg vor Landsmand, Theophilus Hanen, i Allgemeine Bauzeitung 1851, S. 349. Det er ganske vist det Almindelige, at Cellens Dybde er større end dens Bredde; men det Måbattes kunde ogsaa tillades, naar særegne locale Forholde forbrede det. Vi have seet et Exempel derpaa i Nise Apteros' Tempel.

Palme af Bronze til at trække Dsen op. Bagest i Midtskibet stod det himmelfaldne Athenabillede (d), ifklædt den kostbare, oftere omtalte Peplos. I Sideskibene bevaredes adskillige ældgamle og mærkværdige Minder: et Træbillede af Hermes, som Ketrops skulde have indviet, formodentlig en mindre anstændig Figur, thi man havde dækket den fuldstændig med Myrthe-grene; en ældgammel Klappstol, som Dædalos selv skulde have forfærdiget; kostbare Vaaben, der skulde være tagne fra Perserne, og som Athenæerne paastode, at de persiske Overfetherrer havde baaret i Slaget ved Plataeæ, o. s. v.

Bed den sydlige Ende af Bagvæggen aabnede der sig en lille Dør, hvorigennem man ad en Trappe kunde stige ned til den lavere liggende Deel af Helligdommen. Men denne Bei var vel kun bestemt for Tempels Ljenerne; for det store Publicum var der ingen Adgang fra Athena-Polias' Tempel til Pandroseet. Idet vi ville føre Læseren derned, maae vi bede ham at gaae ud af Templet igjen, og gaae ned ad den store Trappe, hvoraf man endnu seer Spor paa Tempels nordlige Muur. Han kommer da til det nordre Bislag (E), som vi ovenfor have omtalt, en pragtfuld ionisk Søilehalle, der springer frem foran den store Indgangsdør, hvis Rarm endnu idag er bevaret, og med Rette beundres som et Mesterstykke af rig og smagfuld Decoration. For at skaffe Søilehallen en Udstrækning, der svarede til dens Høide, har Architekten forlængt Tempelmuren $10\frac{1}{2}$ Fod imod Vest. I denne Forlængelse af Muren finde vi en Dør, der fører ud til den aabne Plads Besten for Templet. Denne Plads (BB) var, som Sporene af de gamle Mure (a. a.) tydelig vise, omhyggelig indhegnet og adskilt fra den øvrige, Templet omgivende Grund. — I den nordre Forhalle stod der, efter de gamle Indskrifter's Bidnesbyrd, et Offeraltår. Under Gulvet laae Saltbrønden og Mærkerne af Treforken (b). Man skjulte saaledes omhyggelig Beviserne for at Gudene var bleven forurettet; de vare gjemte i en Kjelder, hvori man kun kunde komme ned igennem en lille Dør fra det Indre af Pandroseet (c).

Pandrosæet (D) har samme Bredde som Athena-Polias' Tempel, men en Længde af 34 Fod, som imidlertid formindstes betydelig ved en Forsal, eller snarere en Gang af 12 Fods Bredde, der modtager sit Lys igjennem tre store Vinduer. Disse Vinduer staae høit over Gulvet imellem fire smalle Pilastre eller Lisfener, der indenfra svare til de fire Halvsøiler paa den vestlige Front. Baaede den nordlige og den sydlige Muur vise tydelige Spor af Skillevæggen imellem Pandrosos-Templets to Afdelinger*). Det var maaskee Hoveddørens skjæve Belliggenhed, i Hjørnet af Bygningen, der gjorde det nødvendigt at anlægge en Forsal, hvorfra en ny Dør kunde aabne sig lige for Midten af Tempelcellen. Da Templet blev forvandlet til en Kirke, blev den smalle Forsal naturligtviis Kirkens Narthex. Den var saa meget mere skiftet dertil, som den ogsaa havde en Dør imod Vest (K) ud til den ovenfor berørte indbegnede Plads, en Dør, der rigtignok i Oldtiden kun havde spillet en meget underordnet Rolle, og ei engang laae midt paa Vestfiden, men gik igjennem Podiet lige under den ene af Halvsøilerne. Vi finde endnu een Dør i denne Forsal. Den ligger ligeoverfor Hoveddøren, og fører med en lille Trappe op til Karyatidehallen (F) og Kretrops Grav.

En stor Fløidør førte, som nylig antydet, ind til Pandrosos' Tempelcelle, hvor Olietræet (e) stod. Foran dette var der et Altar for Zeus Herkios, d. e. Gaardens og Husets Beskytter, saaledes som der pleiede at være i Gaardene. Ogsaa her befinde vi os jo i en lille Gaard; thi hvad er denne ubedækkede Celle vel Andet? Athenas trofaste Tjenerinde, som vogter hendes Olietræ, hedder Pandrosos, d. e. den Alt beduggende. Det er hendes Gave, den friske, velsignende Dug, som i den lange, tørre Sommer lod Klippens Træ trives og blomstre; og naar man offrede til hende, glemte man heller ikke Thallo, d. e. Blomstringens, Bøxtens Gudinde. Vi vide ikke bestemt, om der har været en Statue af Pandrosos i

*) Jeg troer, det har været en virkelig Skillevæg med en stor Dør i Midten, og en mindre paa hver Side. Létag meente, at der kun var to Anter med et Stykke Muur imellem.

denne Gælle, men det er sandsynligt, siden den havde Navn efter hende. Denne maa da have staaet inderst, bagved Olie-træet. Hun har ikke som andre Guder vendt sit Ansigt imod Ost, men imod Vest, overeensstemmende med Sagnet, der ikke gjorde hende til en virkelig Gud, men til et forgudet Menneſte. Hun vender, som andre Heroer, sit Blik imod Skyggernes Verden, hvor hun egentlig har hjemme.

Dette Rum blev naturligviis aldeles ombygget ved Indretningen af den Christelige Kirke; men man pleier altid ved en saadan Ombygning at beholde saa Meget som muligt af det Gamle. Herpaa har Létaz støttet sin geniale Restauration. Ligesom Kirken ved 2 Rækker Søiler var deelt i 3 Skibe, var sikkert ogsaa Pandrosos' Tempel tredeelt: Midtskibet under aaben Himmel, paa hver Side to ioniske Søiler, ligesom vi ovenfor antog ved Athena-Polias' Tempel. Disse Søiler maatte, som sædvanlig, bære endnu en Søilestilling for at kunne naae op til Taget. Da man imellem Ruinerne fandt et Stykke af en lignende Krandsgesims som den, der staaer over Karyatiderne, antog Létaz, at her i andet Stokværk ikke havde været Søiler, men Karyatider, ligesom Atlanterne i Agrigent og Perſerne i Sparta stode i andet Stokværk. Og saaledes klinger da den i Templets Ydre anslaaede Tone paa den skønneste Maade igjen i dets Indre.

Grædthæet er det rigeste og pynteligste Exempel paa den ioniske Bygningsstil. Vi kunne ikke ſige, det fuldendteste; thi Propylæernes ioniske Søiler ere beaandede af et større konſtneriſt Liv. Man er her gaaet et Skridt videre, ikke i Fiinhed i Følelsen — det var ikke muligt — men i Rigdom og Pragt. Forgyldning og Farver have formodentlig været anvendte her i endnu større Udſtrækning; men deraf er der naturligviis kun ſvage Spor tilbage. Derimod ſee vi, at flere Ornamente, der i Propylæerne og Niketemplet kun vare malede, her først ere udhuggede i Marmoret, og derefter malede. Dette er saaledes Tilfældet med Blomſterbaandet under Antekapitelene, det ſaakaldte Anthemion, en ſmagfuld Bordt af ſtiftende Palmetter og Lilier. Søilerne modtage næſten paa

hvert et Led nye Brydelse. Den ioniske Søilebasis bestaaer, som bekendt, af to Puder med en Huulning imellem; den øverste af disse Puder bliver riflet ved vandrette Indsnit. Den øverste Deel af Søilekafset forsynes med den samme Blomster-Bordt (Anthemion), som Anterne have. Kapitælet smykkes endnu mere: Staaen (Chinus) med de indstaarne Vg og Slange-tunger bliver den samme; men Rundstaven under den bliver til en Perlesnor, og over den kommer et heelt nyt Led til, en Pude omgivet med en aaben, tredobbelt Remme-Fletning; Nabningerne imellem Remmene vare indlagte med farvet Glas, i den første og tredie Række stiftede sorte og lyseblaae, i den midterste gule og mørkeblaae Glasstykker med hinanden. Det meest betegnende Led for det ioniske Kapitæl er den store Snirkel eller Volute, der ruller sig spiralførmig sammen paa begge Sider af Staaen. Denne var altid omgivet med en ophøiet Rand for uden og for inden. Disse to Rande fulgte Spiralen, og nærmede sig bestandig mere til hinanden, indtil de mødtes i det store Die i Midten; de vare, ligesom Diet, forgyldte, og gjorde saaledes en glimrende Virkning. Her har man sat endnu en tredie ophøiet og forgyldt Spirallinie til i Midten af Snirkelen. Dette er ganske i Øverensstemmelse med de andre Tillæg til den ioniske Decoration, vi finde i Gredtheet, men her viser det sig klarere end noget andet Sted, at den større Rigdom svækker Indtrykket af det Hele. Østsidens og Vestsidens Søiler ere saa godt som ganske eens. I den nordlige Forhælle ere Søilerne ikke blot større, men ogsaa næsten endnu mere udpyntede. Saaledes er f. Ex. Vægens øverste Pude ikke riflet, men ombundet med en broget, tredobbelt Fletning ligesom den, der findes paa Kapitælerne.

Ogsaa Frisen fremviste et mere broget Skue end sædvanligt. Det var ikke et almindeligt Relief, hvor Figurerne ere det forreste Lag af den Steenblok, der danner Grunden. Her var Grunden af sort Marmor, og Figurerne af hvidt, udhuggede hver for sig, og bagefter indsatte med Metallkramper. Man har fundet nogle af disse Figurer, eller rettere nogle mishandlede Stykker af dem imellem Ruinerne. Paa et Par

unge Mænd nær er det lutter kvindelige Figurer, de fleste i siddende Stilling; en af de bedst bevarede er en Kvinde med et Barn paa Skjødets. De i den ovenfor omtalte Indskrift nævnte Figurer ere derimod af en anden Art, unge Mænd med Baaben, Vogne og Heste. De maae have hørt til en anden Side af Bygningen, hvis vi ellers have Ret i at hense denne Indskrift til Gædtheit.

Men den Deel af Bygningen, der især har tiltrukket sig beundrende Tilskuers Blikke, er dog det sydlige Dislag, hvor kvindelige Figurer (Karyatider) ere traadte i Søilernes Sted. Her vil heller Ingen kunne klage over Overlæsning af Prydelser. Alt er ligesaa smagfuldt, som det er yndigt. Paa et 7 Fod høit Marmorfodstykke (Podium) staae 6 kvindelige Figurer af omtrent samme Høide. De ere eens paa en Ubetydelighed nær, idet nemlig de 3 vestligste hvile paa det høire Been, og de 3 østligste paa det venstre, saa at hine sees fuldstændigst fra Syd-Vest, disse fra Syd-Ost. Uagtet deres arkitektoniske Bestemmelse nødvendig maatte medføre noget Tvungent i Stillingen, og Billedhuggeren i saa Henseende viselig har underordnet sig Architekten, ere de dog gennemtrængte af den største Natursandhed. Man modtager et velgjørende Indtryk af Ro og Sikkerhed ved at betragte disse kraftige Kvindeskikkelser, der ikke blot synes smukke, men ogsaa stærke nok til at bære den Byrde, der er dem paalagt. De staae paa høie Sandaler og bære den almindelige attiske Dragt, som vi ogsaa kjende fra Parthenons-Frisen, den solberige Dobbelt-Chiton. Tykke Haarfletninger hænge ned over begge Skuldre, og bidrage til at styrke Marmorblokken, der ellers syntes udsat for at knække ved Halsen. Ovenpaa Hovederne ligge Børepuder, hvorpaa Kapitælerne hvile. Kapitælet bestaaer kun af en Eggestaal med en Abacus over; det maatte ikke tage Synet fra Søilen. Ogjaae Bjælkeværket formes paa en eiendommelig Maade*), for at det ene kan

*) Det er benyttet af Prof. Winckelmann i den smukke Gesims over Thorvaldsens Museum.

svare til det Andet. Paa det øverste af Architravens tre Belter finde vi en Række Rosetter, der i sin Tid vare forgyldte. Her er ingen Frise imellem Architraven og Krandsgesimsen, men kun en Tandliste. Dette er det ældste Exempel i den græske Architektur, hvor vi kunne eftervise dette siden saa almindelige Led. Men derfor maa man ikke troe, at det er en Opfindelse af Erechtheets Bygmester. Det er et langt ældre Motiv, der formodentlig oprindelig skriver sig fra Asien. Det Samme er ogsaa Tilfældet med Karyatiderne, skjøndt Navnet synes at vidne om en hellenisk Oprindelse. Det er gaaet her, som i mange andre Tilfælde. Da Hellenerne kom til Bevidsthed om de store Kræfter, der boede i dem, og stolte saae ned paa alle andre Folkelag, vilde de heller ikke indrømme, at de fra først af havde havt Noget tilfælles med disse Barbarer, eller havde lært Noget af dem. Tidt hørte man dem paastaae, at de vare oprundne af Jordens eget Skjød (Autochthoner), og de senere Forfattere gjorde sig til af at kunne nævne Opfinderne af hver en Kunst og hvert et Haandværk, og alle fik de helleniske Navne. Navnet Karyatide er yngre end Erechtheet; den herhid hørende Indskrift kalder dem simpelthen „Piger“. Man afledede Benævnelsen fra Karyæ, en lille Bjergstad i Lakonien, og fortalte den urimelige Historie, at denne lille Landsby i Perserkrigen skulde have holdt med Perserne. Da disse vare drevne bort, havde alle Hellenerne i Forening angrebet Karyæ, ødelagt den, dræbt alt Mandfolk og gjort Kvinderne til Slavinder; men for at de skulde føle deres Trældom saa meget dybere ved stadig at mindes om deres forrige Stilling, havde man ladet dem beholde de fribaarne Kvinders Dragt; og saaledes pleiede man at stille dem som Bærere i Stedet for Søiler. Men Navnet Karyatide har sikkert fra først af slet Intet at gjøre med den lakoniske By, Karyæ. Det betyder vistnok ikke Andet end en dandsende Kvinde, hvorved vi imidlertid ikke maae tænke paa det Slags Dands, som nutildags ere i Brug, men paa den høitidelige, alvorlige Dands, de Gamle yndede saa meget, og som de beundrede ved Gudernes Fester. Til en saadan, høitidelig

Dands er det, at disse Kvinder træde frem. Hvis det ikke er en blot Forvegling, der har sat Navnet i Forbindelse med den lakoniske Bjergstad, maae vi antage, at denne Dands især har været i Brug ved de Fester, man der holdt for Artemis og Nympherne, og det er ingenlunde usandsynligt, at det var spartanske Kunstnere, der først benyttede dette Motiv i Konsten. Sparta bejad i det 6te Aarhundrede før Kristus udmærkede Kunstnere, og om en af dem (Gitiadas) høre vi, at han havde gjort et Par Tresødder, af hvilke den ene havde en Artemis, den anden en Aphrodite staaende under sig. Men Motivet er Aarhundreder ældre. Den barnlige Kunst er rig paa Phantasi, og finder en egen Glæde i at lade Redskaber og Huusgeraad spille over i Dyreverdenen. Egypten frembyder mange Exempler herpaa, Asien endnu flere. Paa de assyriske Monumenter see vi oftere afbildet Tresødder og Lænestole, hvor mandlige Figurer med oprakte Arme ere anvendte som Bærere. Perserne anvendte dette Motiv endnu hyppigere; paa Darios' Grav og lignende Monumenter træde disse Mænd med oprakte Arme ligefrem i Søilers Sted. Fra Asien kom det til Hellas, og navnlig til Sparta, paa hvis Torv der stod en prægtig Stoa, der kaldtes den persiske, fordi Bjælkeværket bæres af Mænd i persisk Dragt. Sagnet angav rigtignok senere en anden Grund til dette Navn; man vilde vide, at denne Stoa var opført af Byttet fra Slaget ved Plataæ, og man viste endog Mardonios' og Artemisias Portraiter iblandt Figurerne. Tager jeg feil, eller er det disse Persere, der gaae igjen i de bundne Barbarer paa de romeriske Triumphbuer? — Hellenerne holdt sig ikke slavisk til det fremmede Motiv. De bortkastede for det Meste den asiatiske Dragt. De lode nogle Kæmper bære Bjælkeværket, ikke paa deres Hænder, men paa Forarmene og Hovedet: Atlanter, jaaledes som vi kjende dem fra Zeus Olympios' Tempel i Agrigent, og i en lille Maalestof fra Badene i Pompeii. Eller de anvendte kvindelige Figurer i hellenisk Dragt: de Karpatider, vi her beskæftige os med, et venligere Motiv, der blev endnu mere yndet og almindeligt.

Norden og Vesten for Gredthet laae den til Templet hørende Jordlod (Temenos), fuld af hellige Minder og kostbare Gaver. Den laae, som vi ovenfor have seet, 4 Alen lavere end Hovedpladsen paa Akropolis, og begrændjedes imod N. af Borgmuren, imod V. af den store Trappe imellem Athenapoliass' Templet og Muren, imod S. af den Marmorbrystning (a), hvoraf Sporet sees paa Karpatidehallens Podium. Her var et Huus, hvor Athenas Præstinde boede tilligemed sine 4 smaa Medhjælperker, Arrhephorerne. Disse vare ædelbaarne attiske Piger, der i en Alder af 7 Aar bleve valgte til at tjene Athena, og derefter tjente hende i 4 Aar. De gik altid i hvide Klæder, og, naar de bare gyldne Smykker, tilhøre disse ikke dem selv, men Gudinden. Naar den store Peplos blev sat i Bæven, skulde to af disse uskyldige unge Piger gjøre Begyndelsen, og mange andre Forretninger havde de at udføre, hvortil Barnets Reenhed syntes nødvendig.

Den Deel af Gudindens Temenos, der laae lige V. for Templet; (BK) var, som vi ovenfor have omtalt, særlig indhegnet. Beulé har meent, at dette skulde være „Arrhephorernes Sphaeristra“, der findes nævnt hos de gamle Forfattere; det vil sige: den Plads, hvor de øvede sig i Boldtspil og lignende Lege. Paa denne Boldtplads stod en Statue af Taleren Isokrates som Barn. Her stode vel ogsaa de Statuer af Arrhephorer, som de unge Pigers Forældre havde ladet opreise for at forevige Familiernes Ære. De selv ere forsvundne, men man har fundet nogle af Marmorfordstykkerne, hvorpaa de have staaet. Det var en almindelig Skik at indvie Billeder af Præster og Præstinder til de Guddomme, de havde tjent. Vi saae ovenfor et Exempel i Malerierne af Butadernes Slægt. Oftere var det Statuer, og Indskrifterne vidne om at man paa denne Maade har forherliget selv mindre betydelige religiøse Tjenester, saasom det at have baaret Kurven med Offerkagerne (været Kanephore) ved en eller anden Fest. Langt interessantere end Billedstøtterne af disse unge Piger, var en anden, som de gamle Forfattere omtale. Det var den gamle Lysimache, der havde været Athenas Præstinde i 64 Aar, og røgtet sit Kald

baade med Snildhed og Værdighed. Statuen var under naturlig Størrelse, men et berømt Arbeide af Demetrios, en attisk Kunstner fra omtrent 400 Aar f. Chr., der skal have drevet Naturalismen til det Yderste. Man sagde om ham, at han ikke gjorde Billeder, men Mennesker, og dette var ikke den eneste Gang, han havde moret sig med at gjengive Alderdommen i hele dens Affældighed.

I Gudindens Temenos saae Pausanias ogsaa nogle gamle Athenabilleder af Bronze, der havde staaet i Templet før Perserne brændte det. „Ingen Deel af dem var smeltet,“ siger Reisebeskriveren, „men Jlden havde sværet dem og skjæret dem, saa at de ikke godt taalte Slag“. Da de vare af Metal, ere de naturligviis for længe siden anvendte til andet Brug; det er gaaet ligesaa med yngre Billeder af Athena Polias', saasom med de to, hvis Fodstykker endnu ere bevarede; kun et Par gamle Marmorstatuer af Gudinden ere fundne paa Stedet. Hovederne mangle desværre; men Alt, hvad der er tilbage, vidner om høi Velde. Gudinden sidder paa en Throne, med Benene tæt samlede og Armene sluttende tæt til Kroppen. Ligesaa stiv som Stillingen er, ligesaa regelmæssige ere de fine, krusede Folder, der antyde Kjølens tynde Stof, og danne en skarp Modsetning til den glatte Uegide paa Brystet, i hvis Midte man seer et Hul, hvori et Medusahoved af Metal har været indsat. Det er den samme Typus, vi gjenfinde i de smaa Terracottafigurer af Gudinden, som Athenæerne pleiede at nedlægge i Gravene ved Siden af Eigene.

Af den store Mængde andre Statuer og Statuegrupper, der fandtes i denne Helligdom, henhørte vel de fleste til den heroiske Sagnfreds. Her stod saaledes en kolossal Bronze-gruppe: Erechtheus, der fældede Cumolpos, efter det ovenfor meddeelte Sagn. Her saae man den sextenaarige Thejeus, der væltede Stenen bort, hvorunder hans Fader havde gjemt sit Sværd og sine Sko, og som derved opfyldte Betingelsen for at faae sin Faders Navn at vide og blive erkjendt af ham som Søn; Kunstværket var af Bronze, paa Stenen nær. Her saae man den samme stærke Helt binde den marathonske Tyr,

dette ubøndige Dyr, som Posidon i sin Brede havde paasendt Kreterne, som Herakles allerede een Gang havde bundet, men som atter var sluppet løs, og derefter hærjede Egnen ved Marathon, indtil Theseus fangede den og offrede den til Guderne. Denne Gruppe var en Gave fra Marathonierne. — Her stod en Gruppe af flere Figurer, en Bildsvinejagt; et Emne, der spiller en Hovedrolle i de ældste Grækere's Fortællinger og billedlige Fremstillinger; man tænke paa det kalydoniske Bildsvin, paa Theseandros' Jagt, paa Krösos' Søn, o. A. Den berømteste af disse Jagter var den førstnævnte; men ei engang Pausanias, som saae Konstaværket, vovede at afgjøre, om det var denne, eller en anden, der var forestillet. Her stod Herakles kæmpende med Kyknos, Ares' vilde Søn, der laae paa Luur ved Apollos' Helligdom og overfalddt de fromme Pillegrimme, der bragte Guden Gaver. Ved Kyknos' Fødder laae en Mand, han havde dræbt, Thrakeren Lykos; men Apollos' Kæmpe, Herakles, var i Færd med at hævne ham.

Pausanias omtaler ogsaa virkelig historiske Personer her. Den attiske Feltherre Tolmides, som endte sin daadfulde og seierrige Løbebane i det frygtelige Nederlag ved Koronea Aar 447, stod her, og ved Siden af, paa samme Fodstykke, den Spaamand, hvis Raad han havde fulgt. Her stod ogsaa Kylon, den smukke og rige Mand, der havde seiret i Dobbeltløbet i Olympia, men hvis Uergjerrighed drev ham videre endnu. Han vilde være Eneherre over Athen, og det lykkedes ham at bemægtige sig Akropolis; men hele Folket reiste sig imod ham; han maatte give tabt og søge sin Tilflugt ved Athenas Altar. Der laae han og hans Tilhængere, og vare nær ved at omkomme af Hunger, indtil Athenæerne af Frygt for en saadan Besmittelse af Templet, lovede at skaane deres Liv, naar de vilde forlade deres Tilflugtssted. Men de holdt ikke dette Løfte; de dræbte dem alligevel, og denne Blodskyld hvilede siden tungt paa dem. Det var sikkert for at forsjone Gudinden, hvis Fred de havde krænket, at de havde opstillet Kylons Statue i hendes Helligdom.

Disse Statuer ere alle forsvundne; ved Udgravningen har man kun fundet Fodstykker til andre, ganske ubekjendte Personers Billedstøtter. Et Par saadanne Fodstykker have Relieffer, der udmærke sig ved konstnerisk Skjønhed; paa det ene ere Groter, paa det andet tospændige Væddeløbsvogne afbildede. Butes' Stol er ovenfor omtalt. En Curiositet, som allerede Stuart i forrige Aarhundrede saae, er en Sarkophag, der ved sin Indskrift udgiver sig for at have opbevaret den samme mythiske Præst, Butes' Vig. Det er et af de meest paafaldende Exempler paa, hvorledes man i en seent Tid forfærdigede Oldsager, uden engang at gjøre sig synderlig Umage for at give dem Oldtidens Præg. Ei engang paa dette Sted, der var saa rigt paa ægte Oldtidsminder, kunde man afholde sig fra at forsøge deres Tal med falske.

Bemærkninger om Voltaire og hans Samtid.

(Efter Voltaire et son temps. Etudes par Bungener. Paris & Genève 1851.)

(Meddeelt af Cand. theol. L. Thomsen.)

II.

Er en Historieffriber som han bør være, saa elsker han den Tid, som han skildrer. Det vil ingenlunde sige, at han finder Alt fortræffeligt; men han lever sig ind i Tiden, bliver en Samtidig af de Menneker, som han indfører paa Historiens Skueplads, en Borger i deres Land. Det attende Aarhundredes revolutionære Parti havde altfor høie Tanker om sig selv til at det skulde have nedladt sig til en saa fortrolig Omgang med noget som helst andet Aarhundrede. Det holdt rigtig nok Lovtaler over en eller anden svunden Tid, men først efterat have omarbejdet den efter sit eget Lykke og kun for at benytte den til at stille andre Tider og Forhold i Skygge.

Af Had til de Christnes Religion, om end vel oprindelig til den romerske Kirke, fandt man for godt at undskyldte, tilfløre, ja benægte, om saa skulde være, de Grusomheder, Hedenskabets øvede for at standse Christendommens første Fremskridt. Efter Voltaire's Mening have Hedningerne aldrig forfulgt Rogen for hans Troes Skyld. Have de forfulgt de Christne, saa var det fordi de Christne vare gjenstridige og oprørske. Det var Jøderne, der paa Nero's Tid gave de Christne Skyld for at have stukket Ild paa Rom, og „man gav nogle Ulykkelige til

Pris for Folkehæven.“ *) „Det er indlysende, siger han et andet Sted, **) at dersom ikke Alerkene i Nicomedia havde yppet Riv med Cæsar Galerius's Lakajer og dersom ikke en uforslammeth Sværmer havde sonderrevet Diocletian's Edict, saa vilde denne hidtil saa venlige Keiser, som tilmed var gift med en Christinde, aldrig have tilladt den Forsølgelse, der fandt Sted i hans to sidste Regjeringsaar.“ Vi støde dog her paa en lille Vanskelighed: ifølge Voltaire's Fremstilling foranledigedes Forsølgelsen derved, at en Christen sonderrev Keiserens Edict; men ifølge Historiens Vidnesbyrd var det netop Forsølgelsesedictet, der blev sonderrevet. Og, selv om Grunden var den rette, hvilken Logik, hvilken Humanitet i Henseende til Burderingen af Følgerne! Christne i Millionvis blive forfulgte. De have selv forskyldt det. Hvorfor har En iblandt dem fordristet sig til at sonderrive et keiserligt Edict? Hvorfor have Alerkene i Nicomedia yppet Riv med Galerius's Lakajer? Diocletian havde et venligt Sind, men efterat saa skrækelige Gjæringer vare bedrevne, kunde han naturligtviis ikke længer forhindre, at de Christne bleve forfulgte over hele Riget. Keiser Theodosius, der dog kun øvede Grusomhed imod den By, som havde fornærmet ham, er ligesuldt et Uhyre, ikke værd at kaldes et Menneske, thi han bar de Christnes Navn. Det kunde endogsaa hændes, at een og samme Kjendsgjerning forekom Voltaire uskyldig eller fordømmelig, alt efterom Ophavsmændene vare hans Venner eller Fjender. I Mærene 1759 og 1761 taler han med henrykt Billigelse om de imod portugisiske Jesuiter øvede Grusomheder. „Den ærværdige Pater Malagrida skal være bleven radbrækket. Gud være lovet!“ ***) „Endeligen har man efter Forlydende brændt tre Jesuiter i Lissabon. Det er en meget trøstelig Efterretning.“ †) Men pludselig skifter han Tone og harnes.

*) Essai sur les moeurs.

**) Lettres chinoises, indiennes et tartares. Seynfør Stykket Si les Romains ont été tolérans, et Des Martyres, begge i Traité sur la tolérance.

***) Lettre à la comtesse de Lutzelbourg.

†) Lettre à M. Vernes.

Hvorledes? Baal i det attende Aarhundrede! Han er nærved at græde over den stakkels Malagrida's Endeligt. *) Hvad er da foregaaet? Meente han for, at Jesuiten var en for det borgerlige Samfund farlig Forbryder, og er han nu kommet til Kundskab om sin Bildfarelse i saa Henseende? Derom berettes Intet. Han har nok kun erfaret, at det er Inquisitionstribunalet, der har affagt Dommen. Lad Minister Pombal brænde Jesuiter om han lystet, thi han er Philosoph og har ladet flere af Voltaire's Bærker oversætte paa Portugisisk; var han ikke saa meget Philosoph, at man glemte, at han var Christen, blev han et Uhyre som Keiser Theodosius.

Constantin, Glodovic, Carl den Store, alle saadanne betegnes som ynkverdige Personer, paa hvilke de Christne have ødslet en taabelig Roes. Men den Hæder, som han berøver disse Mænd, der unægteligen altfor meget ere blevne løstede til Skyerne af de Christne, overfører han med Haardnakthed paa Christennavnets Fjender. Især er Keiser Julian hans Helt. Han gjør ham til den bedste, viseste, største, retfærdigste, tappreste, den meest udmærkede iblandt Keisere. Han mener at udtale den høieste Roes, naar han kalder en Fyrste en Julian, og dette Hædersnavn tillægger han ideligen sin anden Yndling, Frederik den Store. I sine alvorlige Skrifter, i sine Pamphleter, i sine Breve, i Vers, i Prosa, ideligen gjentager han: Julian. Han tilbeder hans Minde; han udgyder, om saa skal være, Erkjendtligheds og Taknemmeligheds Taarer. „Man bliver rørt indtil Taarer, skriver han**), naar man betænker alt det Gode, han har gjort imod os.“ I utaknemmelige Franske, I spørge maaffee: hvad Godt har Julian da beviist os? Hr. de Voltaire har bragt i Erfaring, at Julian regjerede Gallien, at han udførte dette Hverv ret godt, og see, derfor stemmer han sin Lyra og besynger det julianiske Regiments Underværker. Undertiden er det forøvrigt ikke blot Hædninger, men selve Hedenkabet, at Voltaire siger

*) Lettre au duc de Richelieu. Decembre 1761.

**) Fragments sur l'histoire.

Behageligheder. Leilighedsviis vil han rigtignok ogsaa spotte over hedenst Dvertro, men saasnart der bliver Tale om Christendom og Christne, saa er Alt snarere fortræffeligt, Alt fljønt i Sammenligning med deres Tro. Siig ikke, i Tillid til Historiens Beretninger, at Germanerne øvede affvælgelig Afgudsdyrkelse i deres Skove. „De tilbade Gud under andre Navne, andre Sindbilleder, med andre Skikke.“ *) Med Muhamedanerne er Voltaire lidt mere forlegen. Som Christennavnets Fjender have de hans Hengivenhed; som Ihændehavere af en Lovbog, der har laant Lidt fra Moses og Lidt fra Evangeliet, ere de Fanatikere og Tøsser. Muhamed den Anden, der nedhuggede Korset i Constantinopel, er „sin Tids meest oplyste Fyrste, Kunstens saare gavmilde Belønner.“ **) Men imedens Indernes og Persernes hellige Bøger, hvis man ellers kan troe Voltaire, ere Mesterværker, saa er Koranen, der kommer Biblen en Smule nærmere, kun et Bæv af Løgne og Daarstaber.

Den høieste Plads i Voltaire's og hans Skoles Omdømme havde det Chinesiske Folk. ***) Den har let ved at lyve, som kommer langveis fra, siger et Mundheld. Voltaire kom rigtignok ikke fra China, men han kunde være rolig for, at hans Læsere ikke vilde begive sig paa Reise for at undersøge Holdbarheden af hans Udsagn. „Man fortæller os, skriver han selv, †) om Grusomheder, som flere asiatiske Fyrster skulle have begaaet. De Rejsende fortælle Løst og Fast om hvad der er kommet dem for Øre i Tyrkiet og i Persien. Jeg vilde i deres Sted have anvendt et aldeles modsat Bedrageri. Jeg vilde aldrig have faaet Die paa andet end retfærdige og milde Fyrster, upartiske Dommere, uinteresserede Finantsmænd, og disse Mønstre vilde jeg have fremstillet for Europas Regjeringer.“ China er da, efter Voltaire's Fremstilling, et

*) Fragments sur l'histoire.-

**) Fragments sur l'histoire.

***) Jevnfør et lille Vers, bestemt til at anbringes under et Portrait af Confucius. Den sidste Linie lyder:

„Hvor lever end en Viis og tænker ei som Du.“

†) Le pyrrhonisme de l'histoire.

beundringsværdigt Land, hvor, uden Christendommens Hjælp, eller snarere, synes han næsten at mene, taffet være dens Fraværelse, alle de Fremfærdt ere gjorte, som man ellers pleier at tillægge den Gien for, og desforuden mange andre, som den er ude af Stand til at fremkalde. Love, Sæder, Bestyrelse, Alt bærer der Præg af Viisdom og gjør de christne Regjeringer til Skamme. De i Sagen Indviiede loe rigtignok saa smaat over den idelige Berømmelse af de gode Venner i Peking. „Seer De da ikke, jagde jeg til Abbed Pauw, at Hr. de Voltaire følger Tacitus's Exempel? For at opmuntre sine Landsmænd til Dyd fremstillede denne Romer vore gamle Germanere som Mønstre paa Keenhed og Tarvelighed, skøndt de dengang visseligen ikke fortjente at efterlignes af Rogen.“ Saaledes skrev Kongen af Preusjen i et Brev til Voltaire selv.

Der som det encyclopædistiske Parties Bantro var en Datter af Reformationen, som Katholiker ofte have sagt, hvorfra hidrørte da det lidet fortrolige Forhold imellem Datter og Moder? Sagen er den, at Moderen, til Trods for megen Skrøbelighed, havde bevaret Kraft nok og Tro nok til at vende en saadan Datter Ryggen; de, der havde nedlagt Protest imod Rom, for at tale uden Billedsprog, vare atter de Modigste til at protestere imod den fremstormende Bantro. Derfra hidrørte den Mangel paa Belvillie, som de, uagtet deres Trængsler, i Reglen mødte hos disse Skribenter. Et af de Menneſter, imod hvem Voltaire allerrigeligst udøste sit Had, — var en Protestant, nemlig Calvin. I Essai sur les mœurs, hvori et Arhundrede's Historie undertiden er sammentrængt paa fire Sider, optager Servet's Død*) et heelt Kapitel, netop ligesaa meget som hele Beretningen om Inquisitionstribunalet og dettes Herredømme. Voltaire forfulgte Calvin endogsaa ind i den hiinsidige Verden; han dømte ham til ewige Pinesler, hvilke han, sandt at sige, ikke selv troede paa,

*) Bungenier gjør i Sermons sous Louis XV. den træffende Bemærkning, at naar Calvin lod Servet brænde, da var det fordi endnu Roget af Pavedømmets Usandhed hang ved Reformatoren fra tidligere Dage.

men som han næsten fik Udseende af at ville troe paa, for at gjøre dem gjældende imod Calvin. I et af de halvt alvorlige, halvt burleske Phantasibilleder i Dictionnaire philosophique indføres Calvin i Strid med Kardinalen af Lothringen om en Plads i Himlen. „Eigeoverfor Kardinalen af Lothringen stod Johan Calvin, der roste sig af at have sparket til det pavelige Afgudsbillede, efterat Andre havde hugget det ned. Jeg har skrevet imod Maler- og Billedhuggerkunsten, sagde han; jeg har gjort det indlysende, at gode Gjerninger ere uden alt Værd, og jeg har beviist, at det bør sig den, der vil forsage Djævelen, at vogte sig for at dandse Menuet. Jager snarest muligt denne Kardinal af Lothringen bort herfra, og anviser mig saa Plads ved Siden af den hellige Paulus. Neppe havde han fremsørt disse Ord, før et tændt Baal kom tilsynne i hans Nærhed. Et forfærdeligt Spøgelse, om hvis Hals man kunde skjælne en halvt forbrændt spansk Krave, steg ud af Baalet og udstødte frygtelige Skrig. Uhyre, brølte det, fordomte Uhyre, gjenkjend i mig den Servet, . . . osv.“ Derpaa befale Dommerne, at Kardinalen af Lothringen skal nedstyrtes i Afgrunden, men at en endnu rædsommere Straf (Voltaire beskriver den ikke nærmere) skal beredes for Calvin; denne idømmes altsaa en haardere Straf for een Dødsdoms Skyld end en Kardinal, der har forkyndt eller bifaldet Tusinder af Dødsdomme. Man føler, at hvis Voltaire ikke havde næret Afsty for Calvin, vilde han have betragtet ham som en meget ubetydelig Person. Han har aabenbart ikke i fjerneste Maade Sands for det Dybere i den store Bevægelse i det sextende Aarhundrede. Han betragter Afsadshandelen som en Udplyndring og mener, at det var en heldig Finantsberegning ikke at ville betale en udenlandsk Fyrste for sliq Markedsvare; *) men i Luther seer han kun en Augustinermunk, der har hævet høie Raab imod Afsadshandelen, fordi Dominikanerne drog Fordeel af den. „I vide vel, skriver han, at denne

*) See i *Traité sur la tolérance* Stykket *Idée de la Reforme du seizième siècle*.

store Omvæltning paa Menneskeandens og paa den europæiske Politiks Gebeet begyndtes af Martin Luther, en Augustinermunk, hvem hans Foresatte overdroge at prædike imod den Bære, som de ikke havde kunnet faae Udsalg af.“ *) Hvilken fuldstændig Blindhed for de store Aarsager, og hvilken Bildfarelse, at Luther skulde være traadt op ifølge en Befaling af hans Foresatte! Han siger ikke, at Protestanterne have handlet ilde i at sætte sig op imod Romerkirken, eller at Romerkirken har handlet ilde i at bekrige dem; han stuer ned paa alle disse Christne med dyb Foragt, men da han selv lever i et katholisk Land, saa finder han det raadeligt at lade sig noie med at ansalde Protestanterne. Her er ikke Stedet til at føre Forsvar for Reformationen; vi have kun villet vise, hvor lidt Uleilighed man gjorde sig med at udfinde Aarsagerne til Begivenhederne, og dog afhænger al ægte Historieffrivning af samvittighedsfuld Granskning, uden hvilken den dømmes efter en overfladisk Smag, snart altfor lettroende, snart tvivlesyg.

I *Nouvelles considérations sur l'histoire* yttres Voltaire, at der bør finde et Omsving Sted i Historieffrivningen, der hidindtil altfor meget har indskrænket sig til at berette om en Mængde Feltslag og at opvarte med Hofanecdoter. I et Brev til Mylord Harvey omtaler han sit Skrift *Essai sur le siecle de Louis XIV* og siger: „Jeg har til Hensigt at give et Billede af Aarhundredet og ikke blot af en Fyrste. Jeg er kjed af Historier, der kun drøfte hvad der er hændet en Konge, som om han var det eneste levende Væsen eller som om Alt kun fik Liv ved ham. Med eet Ord: det er mere en storartet Tid end en stor Konges Historie, at jeg skriver.“ Med en lignende Udtalelse begynder selve Skriftet; men dette svarer ikke til Behudelsen, thi det er fremfor Alt Ludvig at det omhandler; Forfatterens Dje dvæler stadigt ved Thronen, Folket kommer kun tilsynne i Kongens Person eller i det Høieste i hans umiddelbare Nærhed. I *Essai sur les moeurs* skriver han fremdeles: „Jeg betragter her mere Menneskehedens Skjæbner

*) *Essai sur les moeurs*. CXXVIII.

end Thronrevolutioner. Det er Menneskeslægten, at Historien skal sætte Dødsstraf paa; enhver Historieforfatter bør mindes Ordet: Homo sum.*) Reglen er fortræffelig; men til Humanitet hører ogsaa dette, at man ikke mishandler Lider og Personer ved usande Domme. „Hvad der mangler dette Værk, siger Billemain, er netop det, hvorom det gav Tilfald, nemlig Philosophi, det vil sige en upartist Bedømmelse af alle Tidsaldere.“ — Efterdi Dommen fuldbyrdedes med saa megen Overfladiskhed, saa kan det forsaavidt ikke vække Forundring, at Rousseau kunde falde paa at yttre i Emille: „For en ung Mand ere de Historieforfattere, der dømme, de fordærveligste. Lad Kjendsgjerningerne tale og lad den Unge selv dømme. Dersom Forfatterens Bedømmelse ideligen veileder ham, saa seer han kun med en Andens Øie og formaaer ikke længer at see hvor det fremmede Øie mangler.“ Misforstaaelse forøvrigt! En med ægte kunstnerisk Snille forfattet Historie vil veilede ham til selv at kunne fælde en fornuftig Dom; løst sammensøiede Krøniker ville derimod snarere afstedkomme Tankeløshed. Vanskeligheden bestod i at finde de ægte Historieforfattere, Philosopher i god Betydning. Voltaire var paa Historiens, som paa alle andre Gebeter, egentlig kun mægtig til at angribe, at bryde ned; men selv hvor han angriber Noget, der ikke fortjente at blive staaende, saarer han ved sin Tone, ved sin Mangel paa Grundighed. Den romerske Kirke havde længe undertrykt Tankens Frihed; nu reiste sig den Fribaarne, der med Uret var bleven Slave. Hvor kunde man, som Vinet undskyldende har sagt,**) vente synderlig Besindighed i det Dieblif, da den sprængte den uretfærdige Lænke?

Bed mangt et historisk Spørgsmaals Drøftelse overhuggede Voltaire Knuden istedetfor at løse den, idet han lod det

*) Sammenlign Nouvelles considérations: „Man vilde derved lære at kjende Menneskehedens Historie istedetfor et ringe Brudstykke af Kongernes eller Hoffernes Historie. Forgjæves søger jeg i de franske Aarbøger. De have aldrig til Valgsprog: Homo sum, humani nil a me alienum puto.“

***) Vinet: Revue des principaux prosateurs et poètes français.

være nok med den Forklaring, at Folkene ere Losser. Er Taler om Carlovingerne's Magt og Romerhoffets Stadsfæstelse deraf, afgives den Erklæring: „Man seer her tydeligt, i hvilken Aandsfløvhed Folkene vare nedsænkede.“ *) Er Taler om Lehnsvæsenets Optrin, spørger man hvorledes en saadan Tingenes Tilstand kunde fremkomme: „Jeg veed ei andet Svar end dette, at de fleste Mennesker ere Laaber.“ **) Voltaire var ingenlunde Demokrat. „Da jeg bønfuldt Dem om at gjenopreise Grækenland, skrev han til Kongen af Preussen, var det ikke min Tanke at bede Dem om at gjenoprette Demokratiet. Jeg ynder ikke Pöbelregimente.“ Skal Demokratiet være et Udtryk for sand Frihed, være til virkelig Betsignelse for Folket, saa bør det efter vor Overbeviisning være viseligt modereret. Men fordi vi ikke ville have Menigmand umiddelbart anbragt ved Statsrådet, skulle vi derfor tale om ham med Foragt? Fordi vi agte Statsmanden i ham ringe, skulle vi derfor mindre elske Mennesket? Der var unægteligen en heel Deel Hovmod og Egensjærlighed hos de saakaldte Philosopher. „Den stive Lutheraner, den vilde Calvinist, den stolte Anglikaner, den fanatistiske Jansenist, Jesuiten, der endog i Landsflygtighed og ved Galgen drømmer om paveligt Verdensherredømme Alle fare de løs paa Philosophen. Det er forskjellige Slags Hunde, der tude hver paa sin Biis ad en smuk Hest, som græsser paa en grøn Eng.“ ***) Ligeoverfor en saadan uchristelig Tingenes Tilstand, en saa fuldendt Inhumanitet som den, at Kjættene førtes til Ketterstedet, kunde rigtignok Philosopherne tage sig humane ud. Som bekjendt har Voltaire skrevet en Afhandling om Tolerance i Anledning af Protestantens Galas's Henrettelse. Og Montesquieu yttrede i *Esprit des lois*, at naar en ny Religion havde faaet Fodsætte i en Stat, saa burde den taales. †) Men der burde ligesaa lidt være Tale om „at taale“ Samvittighedens Ret

*) *Histoire du parlement de Paris.*

***) *Histoire du parlement de Paris.*

***) *Dictionnaire philosophique.*

†) *Livre XXV. Ch. 2.*

som om at taale andre naturlige Rettigheder, saasom Forældremyndighed, Ret til Eiendom. Ordet „taale“ indeslutter en Benægtelse af Religionsfrihed, saavidt vi skjønne, om end forborgent. Og hvorledes skal det afgjøres, om den nye Religion „har faaet Fodsæste“? Skal Befjenderne tælles, før det taales, at de holde deres Gudstjeneste i Forening? Eller skal Klimaet paa det Sted, hvor de høre hjemme, gjøre Udslaget? Montesquieu forklarer nemlig Reformationens Fremgang i Norden deraf, at Folkene i de nordlige Lande have og altid ville beholde en vis Uafhængighedsaand, begrundet i det strængere Klima, og at derfor en Kirke med et synligt Overhoved passede mindre godt for dem.*) Luther og Calvin vilde vist være blevne høiligen forundrede over en saadan Paastand. Vilde de ikke have udraabt: „Hvorledes! Det er fordi at vi ikke ere Italienerne eller Spaniere, at vi aldeles ikke kunne see Noget til Paven i Evangeliet! Det er fordi vi drikke El istedetfor Viin, at vi have reist os imod Afsadshandel og Hølgendyrkelse!“ Det maa betvivles, at Montesquieu havde fastholdt sin Paastand, hvis han havde staaet Ansigt til Ansigt med Reformatorerne. Men maastee bleve de, dem selv uafvidende, drevne fremad ved en nødvendig Naturlov, der først opdagedes to Aarhundreder senere af den franske Philosoph? Havde der da aldrig viist sig protestantiske Bevægelser i Syden? Levede og lever der ikke i Sydsfrankrig Huguenotter, hvis Protestantisme ei er bleven kvalt, skjøndt deres Blod endog har flydt i Strømme?

Undertiden skjælnede Voltaire meget rigtigt imellem et romersk-katholsk Brængbillede af Christendom og sand Christendom; men hyppigere sammenblandede han dem i sit lidenskabelige Angreb. Atheisten Raigeon angreb i Militaire Philosophie*) med fanatisk Bantro den kristelige Religion. „Hør, skrev han, hvilken Dom jeg efter moden Overveielse sælber. Jeg anseer den for urimelig, overspændt, fornærmelig imod Gud, for-

*) Esprit des lois. Livre XXVI. Ch. 4.

**) 1768.

dærvelig for Menneskene. Jeg seer, at den er en udtømmelig Kilde til Mord, Forbrydelser og Grusomheder, der udøves i dens Navn. Den forekommer mig en Tvedragtens, Hadets og Hævntørstens Fakkell. Jeg seer i den et Skjold for Tyranni imod Folkene, der undertrykkes, en Svøbe for de gode Fyrster, som vende Overtro Ryggen." Til dette rasende Indfald svarer Voltaire meget rigtigt: „Bemærkningen er sand ligeoverfor Misbrug af den christelige Religion, men ikke ligeoverfor Jesus Christus, der har forkyndt en aldeles modsat Lære." Træffende sagt; men læs hvad han selv et Aar efter skriver i en lille Afhandling *De la paix perpétuelle*, og see hvorledes han der selv raser imod den samme Religion, som han nys forstod at skjælnes fra dens Misbrug: „Det er aabenbart, at den er en Snare, hvori Bedragerne have holdt Løserne indviklede i meer end sytten Aarhundreder, en Dolk, hvormed Fanatikere have myrdet deres Brødre i meer end fjorten." Det fortjener ingenslunde Daddel, at han stærkt fremhæver de Forsølgelser, hvormed Christne have besmittet sig; men han giver aldrig nogen ligefrem og samvittighedsfuld Erklæring om hvorfra disse Besmittelser have deres Udspring. Snart synes han at give de Christne Skylden og, at fritjende Christendommen; snart troer han at see Forsølgernes Kilde i selve Religionen, *) idet han misforstaaer Ordene i Lignelsen: „Rød dem til at gaae ind."

I *Dictionnaire Philosophique* **) sætter han rigtignok Jesus Christus over de hedenske Vise, men han lader ham sige, at han ikke har villet grunde en Religion, og deraf tager han saa Anledning til at angribe alle de christelige Troessætninger. Han tænker sig forflyttet til en hemmelighedsfuld Egn, hvor der ligger Been i Dyrger af næsten alle de Mennesker, der siden Verdens Begyndelse have lidt Døden for Religionens Skyld. Hift og her ere Lunde, hvori de Vise, der formenes at have forkyndt Kjærlighed til Menneskene,

*) *Vingt-sixième Entretien.*

**) *Article Religion.*

vandre vemodige omkring, Numa, Pythagoras, Zoroaster, Socrates. Efterat have samtalt i nogen Tid med den Sidstnævnte, siger Voltaire: „Jeg begav mig nu til en Kund, der laae høiere end de, i hvilke Oldtidens Bise syntes at nyde en blid Ro. Jeg saae en Mand med et blidt og uskyldigt Ansyn; han syntes at være i en Alder af omtrent fem og tredive Aar. Fuld af Medynk betragtede han de afblegede Been-dynger, igjennem hvilke man havde ført mig til de Bises Bøliger. Med Forundring saae jeg at hans Fødder og Hænder vare ophørvede og blødige, hans Side gjennemstuffed, hans Skuldre hudstrøgne af Svøbeslag. Gode Gud, sagde jeg til ham, er det muligt, at en Retfærdig, en Biis befinder sig i en saadan Tilstand? Jeg har nyligen seet En, imod hvem man har opført sig meget affølgelig; men den Mishandling, som er vederfaaret Dig, er dog uden Sammenligning rædsommere. Onde Præster og onde Dommere have forgiwet ham; er det ogsaa Præster og Dommere, der have myrdet Dig paa en saa gruelig Maade? — Han bejaede med megen Blidhed mit Spørgsmaal. — Og hvilke vare da disse Uhyrer? — Hylere. — Ah! Sagen er mig nu klar. Du beviiste Dem altsaa, ligesom Socrates, at Maanen ikke er en Gudinde, at Merkur ikke er en Gud? — Nei. — Vilde Du da ikke lære dem en ny Religion? — Nei. Jeg sagde kun til dem: Elfter Gud af Eders ganske Hjerte, og Eders Næste som Eder selv . . .“.

— Voltaire vilde have Christendommen betragtet som en blot Sædelære med Opgivelse af alle Troesætninger. Det er forklarligt, at Uvillie imod Dogmer kunde fremkomme i et Land, hvor Usandhedens Tjenere saae ofte have grebet Boldsherredømmets Sværd forat fastholde blind Lydighed imod en forvansket Troeslære. „Man kjender tilfulde, skriver Voltaire i *Traité sur la tolérance*, *) hvormeget det har kostet, naar de Christne kom i Strid om Dogmer; Blodet randt, snart paa Skafotter, snart paa Balpladse, fra det fjerde Aarhundrede af og indtil vore Dage.“ Det skal indrømmes, at „Rjærlighed

*) See Conséquences du supplice de Jean Calas.

er den rette Livssandhed", *) den rette Gudsfrugt; men Sædelæren bliver gold, naar den ei har sin Begrundelse i Troelæren; kristelig Sædelighed hviler i og udgaaer fra Troen paa den menneskeblevne Gud.

Hvoraf kom det, at Katholicismen var saa udygtig til at føre Aandens Vaaben imod Bantroen? Den var som en Hær, der ikke formaaer at samle sin Styrke paa de virkelig holdbare, uindtagelige Punkter. **) Den var asfmægtig, fordi den i sin indre Usandhed vilde forsvare haade det Berettigede og det Uberttigede; dens Dogmer om Paven's Myndighed og Brødforvandlingen vilde den holde lige saa haardnakkent fast paa som paa Dogmerne om Gud og om Sjælens Udødelighed. Soldatens Bagage nedtynge ham og gjorde ham kraftesløs til Striden; men han turde, han vilde ikke aflægge den, og Seiren blev ham nægtet. Hvor kunde en Katholik overtyde Voltaire om, at Ordet „Rød dem til at gaae ind“ er et Frenedens Ord, naar han vedblev at bøie sig i Underdanighed for Decreter af Kirkeforsamlinger og Paver, der have vovet at lægge en grusom Betydning i Ordene og gjort dem til Felt- raab for de største Rædselsgjerninger? Friere Arme havde unægteligen Protestantismen. Man hængte paa Voltaire's Lid i Frankrig Efterkommere af den protestantiske Præst Abbadie; men man fandt det tillige betimeligt at gjenoptrykke hans *Traité de la religion chrétienne* som et Skjold imod Bantroens Pile, stjødnt Bogen bar en lidt forældet Dragt og derfor nu var mindre frugtbar som Stridskrift. Dog ogsaa Protestantismen er død og uden Forjættelse om Seier i Aandens Verden, dersom den ikke er en frifindet Sandhedens Stridsmand i nytestamentlig Kjærligheds Aand.

*) Dickens *Household Words*, Vol. X, 87.

**) En af Voltaire's Modstandere, Abbed Bluquet, forsvarede Ordet paa Johan Guss.

Sir John Franklin.

Af J. Selmer.

Det er alt mere end et Aarti, siden John Franklin tiltraadte sin sidste Nordpolarexpedition, hvorfra han aldrig er vendt tilbage, og Njønt Intet er sparet for at gennemtrænge det Mørke, hvori hans endelige Skjæbne hviler, er dette dog ikke hidtil lykkedes. Faa ere endog saa de Spor, man i hine ugjæstmilde Egne har fundet af ham og hans Kammerater, og de hjælpe ingenlunde til at opklare Mørket. Dog synes man i England endnu ikke at have opgivet alt Haab om engang at høre om de ulykkelige Mænds Skjæbne af Deltagere i selve Expeditionen, om man end ikke haaber, at Franklin selv endnu er i Live. Men derom senere; vi ville her først vende os til Franklins eget Liv for at beundre det Mod, den Iver og den Udholdenhed, hvormed han stedse gik de Farer imøde, som hans søjsommelige Livsopgave medførte.

John Franklin blev født 1786 i Spilsbury i Lincolnshire. Allerede tidlig lagde hans dristige Aand sig for Dagen. Som Skoledreng løb han en Løverdags Eftermiddag til den tre Mile fjerne Søst, saae ud over det uendelige Ocean, sprang i de af Stormen oprørte Bølger, for, som han selv udtrykte sig, at gjøre sin Sjæl fri for det blotte Fantasi-billedes Slaveri, og vendte da tilfredsstillet tilbage. I Haab om at quæle den ingenlunde hjærkomne Tilbøielighed for Sølivet hos Drengen, sendte hans Fader ham paa et høist ubeqvemt Handelskib

over det stormfulde biseapiske Hav til Lissabon. Men som en afgjort Sømand saae Drengen igjen sin Fødeby. Fjorten Aar gammel indtraadte han i October 1800 i den kongelige Marine og gjorde som Cadet Tjeneste paa „Polyphem“ i Slaget paa Rjosenhavns Rhed. Senere ledsagede han sin Slægtning, Capitain Flinders, paa en Opdagelsesreise til Kysterne af Australien 1803, hvor de lede Skibbrud paa et Koralkrev; men 1805 finde vi ham atter kæmpende under Nelsons Flag, idet han ved Trafalgar var Flagcadet paa „Bellerophon“. 1807 tjente han paa den engelske Flaade, som ledsagede den portugisiske Kongefamilie fra Lissabon til Brasilien, og blev 1808 Lieutenant. Som saadan gav den engelsk-amerikanske Krig ham Leilighed til at lægge sit Mod og sin Tapperhed for Dagen, da han ved Angrebet paa New Orleans 1815 gjorde Tjeneste paa „Bedford“ og var den Første, som entrede og tog en amerikansk Kanonbaad. Krigen endte imidlertid snart; men Franklin fandt under Freden den rette Virksomhed for sin kjætte Land.

I Aaret 1817 kom der Efterretning til England om, at de uhyre Ismasser, som i Aarhundreder havde omgivet Østkysten af Grønland, pludselig vare brudte op, og at mægtige Isbjerge vare sete svømme om i forskjellige Egne af det atlantiske Hav. Benyttende Diebliffet, ansporede Capitain Scoresby, Admiralitetetssekretæren John Barrow, samt Præsidenten for det kongelige Videnskaberne's Selskab, Joseph Banks, strax Regjeringen til fornyede Anstrengelser for at finde en nordvestlig Gjennemfart fra Atlanterhavet til det store Ocean, for hvis Opdagelse der alt tidligere var udsat en Belønning af 20,000 Rstr. To Expeditioner udrustedes, den ene bestaaende af Skibene „Dorothea“ under Capitain Buchan, som førte Overbefalingen, og „Trent“ under Lieutenant Franklin, med den Bestemmelse fra Spitsbergen over Nordpolen at søge en Bei til Behringsstrædet, den anden under Capt. John Ross og Lieutn. Parry med Bestemmelse at søge Nordvestpassagen gennem Baffinsbugten. Skibene gif' under Seil i Foraaret 1818; men da den førstnævnte Expedition havde naaet den

80de Bredegrad, blev Capitain Buchans Skib ved Trykket af de svære Ismaßer sat ud af Stand til at fortsætte Reisen. Franklins Næstcommanderende, Lieutenant Beechey, giver os en Beskrivelse af de Farer, i hvilke Isen og Stormen tilsammen bragte Skibene.

„Det er altid et ophøiet og strækindjagende Syn,“ siger han „at see det voldsomt oprørte Hav vælte sine Bølger, der ere saa høie som Bjerge, mod en eller anden Modstand; men naar det styrter mod de umaadelige Ismaßer, som det selv har sat i en Bevægelse, ligesaa voldsom som dets egen, bliver Virkningen vidunderlig forøget. I et Dieblik vælter det sig ud over disse Isblokke og begraver dem mange Fod under sine Bølger, og i næste Dieblik kaste de samme Isblokke, som stræbe efter at komme op over Overfladen, Bølgerne omkring sig i stummende Katarakter, medens hver enkelt Blok, som vælter sig i sit oprørte Leie, støder mod sin Nabo og kæmper med den, indtil en af dem bliver knust eller stødt ned under den anden. Og det er ikke i en begrændset Udstrækning, at dette Skuespil lader sig see; det udfolder sig, saa langt som Øiet kan naae. Dersom Sømandens Mod nogensinde bliver sat paa en alvorlig Prøve, er det visselig ikke mindst ved saadanne Leiligheder, og jeg kan ikke lægge Skjul paa den Stolthed, jeg følte ved at være Bidne til den rolige og bestemte Tone, med hvilken Chefen for vort lille Skib (Franklin) uddelte sine Ordre, og den Hurtighed og Nøiagtighed, hvormed de bleve udførte af Mandflabet. — Enhver tænkte instinktmæssig paa at holde sig fast og ventede, med Dinene fæstede paa Masterne, i aandeløs Uengstelighed paa det Dieblik, da Stødet skulde komme. Det kom snart — Briggen, som banede sig Vej gjennem den skjøre Is, stødte med Voldsomhed mod den faste Ismaße. I samme Dieblik mistede vi Alle vort Fodfæste, Masterne bøiede sig ved Stødet, og det i Skroget knagende Lømmen vidnede om et Tryk, som maatte vække de alvorligste Betyrninger hos os. Det rystende Skib syntes et Dieblik at vige tilbage, men løftet af en nyølge, blev det kastet op paa Kanten af Isen, hvor det stod og svingrede, indtil den næsteølge, som med

Boldsomhed slog mod dets Agterende, kastede det over paa Bagbordssiden, saa dets Styrbordside blev udsat for Stødene af en anden Blot, der omtrent var to Gange saa stor som Skibet selv. Vi kunde ikke gjøre Andet end taalmodig vente paa Dphoret af denne Krisis; thi langtfra at være istand til at yde nogen Hjælp, kunde vi neppe holde os paa vore Fodder. Skibet blev rystet med en saadan Boldsomhed, at Skibskloften, som i den stærkeste Storm aldrig havde ringet af sig selv, nu gav sig til at kime saa uafbrudt, at der blev givet Ordre til at tilhulle den for at forhindre de ubyggelige Tanker, som dette formentes at ville fremkalde".

Efter saa Timer lagde Stormen sig, og Pafisen skilte sig saameget, at Skibene kunde komme løs, men „Dorothea“ var saa læk, at der ikke var Andet at tænke paa end at vende tilbage til Spitsbergen for at udbedre Skaden, saa godt som det var muligt, og selv efterat dette var skeet, maatte ethvert videre Forsøg denne Gang opgives. „Trent“ havde lidt mindre, hvorfor Lieutenant Franklin uagtet de Farer, som truende omgave ham fra alle Sider, trængte paa at maatte fortsætte Reisen alene med sit Skib. Desværre forbøde Ordene i Instruxen dette, og Expeditionen styrede sin Cours tilbage til England.

Men allerede i det følgende Aar imødekom Admiralitetet hans Iver og Interesse for denne Sag ved at tildele ham Overbefalingen over en Landexpedition, som skulde undersøge Amerikas Nordkyst fra Munden af Kobberminefloden mod Vst, idet det forresten var overladt til ham selv at vælge sin Vej fra Hudsonsbugten til Nordkysten. De Mænd, som bleve udvalgte til at ledsage Franklin paa denne besværlige Reise, vare Lægen Dr. John Richardson, Midshipmændene Robert Hood og Georg Back samt Sømanden John Hepburn, Alle bekjendte som erfarne, modige og udholdende Mænd. I Mai 1819 forlode de England paa et af Hudsonsbaycompagniets Skibe og ankom i August til Fort York ved Hudsonsbugtens vestlige Kyst. Først den 9de September vare de istand til at tiltræde deres Reise herfra, og denne gik først ad Floder og Søer til

Cumberland House, som ligger henved 700 eng. Mile Sydvest for Fort York, og hvortil de ankom den 22de Octob. efter at have kæmpet med mangfoldige Vanskeligheder. Franklins Liv var endogaa engang i Fare; thi da han en Dag fra en Klippe ved Flodbredden førte Lilsyn med, at Vaade og Bagage bares over Land udenom en af de mangfoldige smaa Katarakter, som her fandtes, gled hans Fod paa lidt løst Mos, og han styrtede ned i Strømmen mellem to af Faldene. Hans Forsøg paa at komme op vare en Tid frugtesløs, da Vandet havde slidt Klipperne langs Bredden saa glatte, at det ikke var ham muligt at holde sig fast. Først efterat Strømmen et godt Stykke havde ført ham med sig, var han saa heldig at faae fat i en Pilegren, som ragede ud over Vandfladen, og ved denne holdt han sig da fast, indtil han fik Hjælp. I Cumberland House søgte den engelske Gouvernør Williams at gjøre dem deres Vinterquarteer saa beqvemt og behageligt som muligt; men for at fremme sin Reise gav Franklin sig ikke No til at blive der længere end til Januar 1820. Det laa i hans Charakter, naar et vanskeligt og mœisommeligt Arbeide skulde udføres, da selv at paatage sig Byrderne derved, hvorfor han bestemte sig til, ledsaget af Bad og Hepburn, at begive sig allerede i Vinterens Løb videre nordpaa, medens Dr. Richardson og Hood først skulde følge efter ved Foraarets Komme. Den 18de Jan. begave de sig paa Veien over Carlton House til Fort Chipewyan ved Athapescowisen for der at forberede Reisen til Amerikas Nordkyst, og efter en Reise paa c. 850 engelske Mile under en Kulde af 16, ja undertiden 20° N. ankom de den 26de Marts til Fort Chipewyan (58° 43' N. Br.). De Lidelser, som de udstode ved at gaae med de paa saadanne Reiser nødvendige Sneestoe, kan man kun, siger Franklin, gjøre sig en svag Forestilling om ved at tænke sig en Vægt af to til tre Pund stadig bunden til hudløse Fødder og ophovnede Ankler. I Juli Maaned ankom ogsaa Richardson og Hood hertil, og forøget med 16 canadiske Jægere begav det lille Selskab sig i tre Vaade paa Reisen.

Den 18de Juli brøde de op under megen Vystighed og under Afspyngningen af en munter Sang, hvormed de vedbleve, saalænge de endnu havde Fortet i Sigte. Den 28de naaede de Fort Providence ved Slavefsen, hvor deres Antal forøgedes med to Tolke. Efter mangfoldige Vanskeligheder, som knapt afmaalte Levnetsmidler, en mæsommelig Seilads og den hyppige Nødvendighed at maatte bære Baadene, naaede de den 20de Aug. et Sted ved Kobberminefloden, hvor Franklin besluttede at overvintre, 550 eng. Mile Nord for Fort Chipewyan, omtrent ved de yderste Grændser for Trævegetationen. Stedet kaldte han Fort Enterprise (64° 28' N. Br.). Da man imidlertid havde Mangel paa Levnetsmidler, blev Baad i Vinterens Løb sendt tilbage til de sydligere Forter for der at hente større Forraad.

Den 14de Juni 1821 endelig forlod Franklin Fort Enterprise og fulgte Kobberminefloden, hvis Munding, 330 eng. Mile Nord for Fort Enterprise, begge hans Baade naaede den 18de Juli — kun de to vare medtagne, den tredje var efterladt sydligere. Han havde altsaa naaet Ishavet, som største Delen af hans Selskab aldrig før havde seet; men Glæden herover gav hos Flere snart Plads for Frygt og Modløshed, især da man kun havde Levnetsmidler for fjorten Dage, ikke megen Udfigt til at faae noget Udbytte af Jagten og lidet Haab om at blive hjulpen af Estimoere. Desuden bestode Baadene kun af et med Sælhundestind overtrukket Træskelet og vare altsaa et daarligt Bærn mod den Drivis, hvormed de kunde vente, at det stormfulde Hav var opfyldt. Den 21de Juli begyndte Seiladsen langs Kysten i østlig Retning. Kysten var dog fri for Is og i Begyndelsen vel bedækket med Vegetation, men talrige klippefulde og golde Der bleve sete mod Nord. Ebbe og Flod mærkede man lidet til, men Drivtømmer, som man stødte paa, tydede paa en østlig Strøm langs Kysten. Den 25de passerede de et Fjebjerg, som dannedes af 14—1500 Fod høie Granitklipper, hvilket blev kaldet Cap Barrow. Idet de bestandig fulgte Kysterne af den nuværende Kroningsbugt, passerede de flere Indløb herfra; men da de havde naaet et Sted 6½° Øst for

Kobbermineflodens Munding, som blev kaldet Point Turnagain, bestemte Franklin sig til at vende om, da Baadene vare i en daarlig Tilstand, og han kun havde Levnetsmidler for saa Dage. Han valgte imidlertid en anden Vej denne Gang, langs ad en Flod, som han havde kaldt Hoodfloden, og de canadiske Jægere glædede sig allerede til den bedre og rigeligere Næring, de snart kunde vente sig i de sydligere Forter. De kjendte dengang lidet de Farer og Savn, som endnu forestode dem.

Den 26de Aug. forløbe de Ishavet, men bleve efter saa Miles Seilads paa Hoodfloden allerede den 1ste Sept. standsede af de pragtfulde, mellem vilde Klipper nedstyrtende, høie Wilberforcevandfald, hvor de omdannede begge deres Baade og gjorde dem mindre, saa at de bedre egnede sig til Seiladsen paa Floden. Men efterat de derpaa atter havde reist nogle saa Mile, bleve de overfaldne af en Sneestorm, som varede i flere Dage, i hvilke de Intet havde at spise og ikke engang Midler til at gjøre Ild med, hvorfor de maatte forblive sammenstuvede i deres Telte, da Klæderne ved en Temperatur af c. 10° under Frysepunktet stivnede af Kulde. „Under hele vor Marsch erfarede vi,“ siger Dr. Richardson, „at nok saa mange Klæder ikke vare istand til at holde os varme, naar vi sultede; men naar vi kunde gaae tilsæns med fyldte Maver, da tilbragte vi Natten varmt og godt.“ Den 7de Sept. kunde de fortsætte Rejsen, men mistede ved et nyt Vandfald deres ene Baad og ved de canadiske Jægers Uforsigtighed snart den anden med. Tre kummerfulde Uger gik derefter hen, i hvilke de kun for fem Dage forskaffede sig Føde ved Jagten, medens de den hele øvrige Tid maatte leve af et Slags Mos, kaldet tripe de roche, hvormed de fandt den ellers nøgne Jordbund bedækket, men som havde en bitter Smag, saa Nogle af dem i Begyndelsen sølte Bæmmelse derfor, ja som endog hos Flere fremkaldte stærke Mavesmerter. I ikke mindre Forlegenhed kom de, da de den 26de Sept. naaede Kobberminefloden og nu ingen Baad havde, i hvilken de kunde sætte over Floden. Dr. Richardson havde nær tilsat Livet her ved sine Anstrengelser.

idet han forsøgte paa at svømme over, for paa den anden Side at fastgjøre et Reb, ved hvilket de kunde trække sig over Floden paa en sammensliffet Lommerflaade. Han bandt sig et Loug om Livet og sprang ud; men da han var kommen lidt ud i Floden, gjorde Kulden hans Arme følesløse, saa han ikke kunde bevæge dem. Han lægger sig da paa Ryggen, arbejder sig frem med Benene og har næsten naaet den modsatte Bred, da ogsaa hans Been blive kraftløse, og han begynder at synke. Hans Kammerater, som uafbrudt have fulgt ham med Dinene, see ham forsvinde under Vandet, skynde sig at drage ham til Land ved Hjælp af Louget og tage ham op i en næsten livløs Tilstand. Indhyllet i Læpper, blev han da lagt foran en stærk Ild og kom efter nogle Timers Forløb saameget til sig selv igjen, at han kunde angive, paa hvad Raade man skulde behandle ham. Lidt, efter lidt vandt han Kræfterne tilbage, men han havde ved den altfor stærke Varme tabt Følelsen i hele den venstre Side, som havde været vendt mod Ilden. Fuldkomment fik han den først tilbage den næstfølgende Sommer.

„Jeg kan ikke beskrive, hvad Enhver af os følte,“ siger Franklin, „ved at see det Skelet, som Doctorens udtærede Legeme frembød for os. Da han blev aflædt, udbrøde de canadiske Jægere som med een Mund: *Åt hvor udmagrede vi dog ere!*“ Franklin selv var saa svag, at han maatte opgive at tilbagelægge en $\frac{3}{4}$ (eng.) Miles Vej, efterat han havde anvendt tre Timer derpaa. En Dag hjembragte Jægerne Beenraden og Læfkerne af et Dyr, som Ulvene og Rovfuglene vel havde pillet rene, men en Smule af Rygmarven var endnu tilbage. Skjønt raadden blev den anseet for en kostelig Næring og deelt i lige Dele, men den var saa skarp, at den gjorde deres Læber hudløse. Ogsaa Benene bleve gjorte skjøre ved Ilden og spiste.

Endelig kom de den 4de Octob. een for een over Floden paa en af Pil sammensliffet Baad, som var overklædt med malet Lærred, og Baad blev fragt tilligemed tre Mand sendt afsted til Fort Enterprise, som kun var 40 eng. Mile borte. Men ogsaa de Andre maatte stilles, drevne dertil af Mennesselighed mod deres Kammerater. Flere af disse vare nemlig

ude af Stand til at drage videre paa Grund af Udmattelse, hvorfor Dr. Richardson, Hood og Hepburn frivillig paatog sig at blive tilbage hos disse Ulykkelige. Det var tungt at stilles for dem, som havde udstaaet Saameget med hverandre, og det uden at vide, hvad Skjæbne der fremdeles kunde vente dem; men efter inderlige Bønner til Gud for hverandres Frelse maatte man gjøre Alvor deraf den 7de Octob., idet Franklin ene drog videre med otte Ledfagere. De fire af disse mistvilede imidlertid snart om at have Kræfter nok til at fortsætte Reisen og udbade sig Tilbælsættelse til at vende tilbage til Richardson, hvilket blev tilstaaet dem. Men kun een af dem, Proteseren Michel, naaede saavidt; og de andre tre hørte man ingenfinde Noget, og godt havde det været, om det Samme havde været Tilfældet med Michel.

Om Aftenen den 11te fik Franklin og hans lille Selskab det med saamegen Længsel imødesete Fort i Sigte, efter i de fire Dage ikke at have smagt Andet end et lidet Quantum af tripe de roche og Stumper af deres Stoe; men man tænke sig deres Stræk og Fortvivlelse, da de her ingen Proviant fandt, som de sikkert havde haabet. En Meddelelse fra Bac meldte dem, at han havde været der to Dage før, men var dragen videre for at søge efter Indianerstammerne. „Ingen af os,“ skriver Franklin, „kunde lade være at udgypde Taarer, ikke saameget for vor egen Skyld, som for vore Venners, der vare blevne tilbage, hvis Liv beroede paa den siebliffelige Hjælp, vi kunde sende dem fra dette Sted.“ Aften Dage tilbragte de her under en Temperatur af c. 10°s Kulde, idet nogle gamle, halvraadne Skind af tidligere fortæret Bildt, som de opsogte under Sneen, tjente dem til Næring. Franklin gjorde selv et Forsøg paa med to af sine Folk at opsoge Bac, men manglede Kræfter og maatte vende om. For hver Dag svandt Kræfterne mere og mere, og det var kun ved hinandens Hjælp, at de kunde reise sig, naar de først havde lagt sig. En Dag saae de en Skiffelse komme slæbende sig frem, næsten gjort ukjendelig af Kulde og Udmattelse. Det var et Bud fra Bac. Han var maalløs og bedækket med Is. Alle, som kunde, trængte sig om ham og syntes at saae Kræfter for at

hjælpe ham. De fik de frosne Klæder af ham, gnebe ham og gavede ham Lidt af deres halvraadne Suppe. Endelig kom han atter til Målet, men kun for at sige dem, at Vad endnu intet Spor havde fundet af Indianerne.

Da de om Aftenen den 29de October sad rundt om Ilden, troede en af Folkene at høre Lyden af Indianere; men hvor overraskedes de ikke ved at see Richardson og Hepburn træde ind. Det var et Dieblif, som paa eengang fremkaldte baade Glæde og Sorg; thi hvem saae ikke strax, at Hood og de canadiske Jægere ikke vare med, og hvad var der da vel blevet af dem? Det var en sørgelig Fortælling, som de fik at høre, efterat Richardson først havde bragt lidt Mod i de meest Afkræftede ved at give dem Haab om, at Hepburn næste Dag kunde skyde et Dyr, af hvilke de havde seet flere nær derved, og efterat han havde taget sin Bibel og Bønnebog frem og forelæst dem flere Bønner, Psalmer samt Steder af Skriften, som passede til deres Situation.

Den tredie Dag efter Adskillelsen fra Franklin var den ovennævnte Michel ankommen til de Tilbageblevne, medbringende en Hare og en Agerhøne. Han blev modtagen som en frelsende Engel, og da han klagede over Kulden, tilbød de strax at dele deres Klædningsstykker med ham. Senere bragte han et Stykke Rjød, som han foregav at være et Stykke af en Ulv; men de fik snart en skrækelig Mistanke om, at det var af en dræbt Kammerats Lig. Han blev tvær, mørk og indesluttet, sondrede sig hele Dagen fra de Andre, vilde ikke sove i Teltet og truede med at vende tilbage til Franklin. Da Richardson den 20de October var beskæftiget med Indsamlingen af Mos, efterat han kort før havde forladt Hood og Michel ene i Teltet, hørte han et Skud og et Dieblif efter Hepburns Stemme, som kaldte lydelig paa ham. Hvor stor var ikke hans Rædsel, da han ilede til og saae den stakkels Hood ligge livløs der, idet en Kugle var gaaet igjennem hans Hoved. Strax frygtede han for, at hans ulykkelige Ven ved et Selvmord havde gjort Ende paa sin fortvivlede Stilling; men Michels Uttring, at man dog ikke mistænkte ham for saa slet en Streg, ledede snart Mistanken paa ham, og Undersøgelsen af Saaret samt

Michels Opsørsel havde snart enhver Tvivl. Kuglen var gaaet ind gennem Baghovedet og ud af Panden, og Michel lod fra nu af ikke Richardson og Hepburn være ene to sammen et eneste Dieblik, ligesom han bestandig spurgte, om de mistænkte ham for Mordet. De befrygtede, at samme Skjæbne var tiltænkt dem, for at Ingen skulde kunne vidne om hans Forbrydelse, ja Richardson blev efterhaanden saa overbevist herom, at han foretok ham, da han allerede troede at see ham beredt til at lægge Haand paa Værket, ved at skyde ham en Pistolkugle gennem Hovedet. „Harde mit eget Liv alene været i Fare,“ siger Richardson selv, „vilde jeg ikke have kjøbt det ved en saadan Forholdsregel, men jeg betragtede mig ogsaa som den, hvem Hepburns Beskyttelse var betroet, en Mand, som ved sin Trofasthed og Hengivenhed havde gjort sig saa elsket af mig, at jeg sølte større Uengstelse for hans Sikkerhed end for min egen.“

De to vare altsaa de eneste, som atter samlede med Franklin; men hele Selskabets Stilling blev nu Dag for Dag værre. De Ulykkelige, som af Udmattelse vare ude af Stand til at bevæge sig længere, havde allerede hengivet sig til Tanken om Hungersdøden, der spntes dem uundgaelig, da den neppe mere ventede Hjælp endelig den 7de Nov. blev dem bragt ved tre Indianere, som vare assendte af Bact. Men ganske overordentlig var ogsaa den Omhu, hvormed de toge sig af disse Ulykkelige, hvorom Franklin selv vidner paa følgende Maade: „De tilberedte vort Leie, kogte vor Mad og bragte os den, som om vi havde været Børn, og viste overhovedet en Medfølelse, som vilde have gjort det meest civiliserede Folk Gre.“

Der staaer endnu kun tilbage at fortælle, at de, som havde overlevet de usigelige Savn og Lidelser, som denne Reise medførte, endelig ankom til Fort Chipewyan og derefter tilbage- lagde Veien derfra til Fort York ved Hudsonsbugten fra den 5te Juni til den 14de Juli 1822. Den hele Reise udgjorde 5550 eng. Mile, og man skal vanskeligt hidtil kunne opvise nogen anden Reise paa Jorden, saa fuld af de søleligste Savn og de usigeligste Lidelser, men dog foretagen med det meest

ubøielige Mod og den meest gudhengivne Udholdenhed. Eiheller formindskede disse Lidelser, hvor store de end vare, den glade Begeistring, hvormed Franklin begyndte sine følgende Foretagender af lignende Art.

Under sin Fraværelse var Franklin imidlertid forfremmet til Commodore 1821, og 1822 blev han Postcapitain. Overalt i England vakte hans mærkelige og livsfarlige Foretagende megen Deltagelse for ham, og blandt dem, der begejstrede istemmede hans Ros, var ogsaa en aandrig Digterinde Eleanor Anne Porden, der i et Digt priste de modige Mænds Anstrengelser. Franklin lærte hende at kjende og erholdt 1823 hendes Haand. Da han i 1825 blev sat i Spidsen for en ny Opdagelsesreise i Polarlandene, havde en farlig Sygdom begyndt at udvikle sig hos hende, hvilket gjorde ham Adskillelsen tungere. Men begavet med megen Sjælskraft, vidste hun at styrke hans Mod og overrakte ham før hans Afreise et Flag, hendes egne Hænders Arbejde, med den udtryffelige Opfordring ikke at udfolde det, før han og hans Kammerater havde naaet Kysterne af Polarhavet. Til hans Ledsagere paa denne Expedition bleve udvalgte først og fremmest hans gamle prøvede Venner, Dr. Richardson og Back, som imidlertid var forfremmet til Lieutenant, samt Mr. Kendall og en Karturkyndig, Mr. Drummond.

Franklin vidste af dyrefjæbt Erfaring, at Indianernes skrøbelige Baade kun daarligt passede til Seiladsen i hine isopfyldte Have og fik derfor Tilladelse til at lade tre stærke og solide Baade bygge i Woolwichs Dokker tilligemed en mindre og lettere, kaldet Balsnøskallen, som han, erindrende sig sin Forlegenhed ved Kobberminefloden i 1821, ogsaa mente at have Brug for. Disse Baade bleve assendte over Hudsonsbugten, medens Franklin med sine Ledsagere indskibede sig i Liverpool den 16de Febr. 1825 og tog Veien over New York, hvorfra han fortsatte Reisen over Land til den store Bjørnesø. Her blev Leiren opslaaet og videre Forberedelser til Expeditionen truffet; men selv begav han sig strax med Kendall og et lidet Antal Folk videre nordpaa til Ishavet for at gjøre sig bekjendt

med Isens Tilstand og Retningen af Kysten mod Vest. Sex Maaneder efter sin Afreise fra England naaede han Mackenzieslodens Munding den 14de Aug., og da en Ø blev jeet i nordlig Retning, styredes Baaden derhenimod. Man styndte sig til dens høieste Punkt, og stor var Glæden ved det Syn, som her ventede dem; thi der var ikke længere nogen Tvivl om, at de havde naaet Ishavet. Det laa for dem i hele sin Majestæt, fuldkomment frit for Is og uden nogen synlig Hindring for Seiladsen, idet kun Søler og Hvalfiske viste sig paa dets Bølger. Men en smertelig Pligt ventede Franklin her. Sin Kones Gave, det engelske Flag, plantede han paa Den, idet han maatte undertrykke sine egne smertelige Følelser for ikke at forstyrre sine Kammeraters Glæde. Det blev hendes sidste Gave; thi hun var død Dagen efter, at han havde forladt hende, af en hentærende Sygdom, som havde fængslet hende til Sygeleiet, efterat hun var nedkommen med en Datter, Franklins eneste Barn, nu gift med en engelsk Geistlig ved Navn Gell.

Han vendte derefter tilbage til Bjørnesøen, hvor hans Kammerater imidlertid havde truffet de nødvendige Foranstaltninger til et otte, ti Maaneders Vinterquarteer ved Søens vestlige Udløb i Mackenzieslodden (65° N. Br.), hvilket Sted de havde kaldt Fort Franklin, thi han havde tiltænkt det Navnet Fort Reliance. Vinteren gik hen med passende Beskæftigelser. Man jagede og fiske, Officererne anstillede meteorologiske og naturhistoriske Undersøgelser, tegnede Kort, og tre Aftener om Ugen fra Kl. 7 til 9 meddelte de Mandflabet Underviisning i Læsning, Skrivning og Regning. Juledag samledes Alle til de sædvanlige Festligheder, og den brogede Blanding af Engländerne, Canadiere, Indianere og Eskimoere, i Alt omtrent 60 Mennesker, som talte deres forskellige Sprog imellem hverandre, frembød et muntert og interessant Skue. Januar og Februar Maaneder vare meget strenge, endog i den Grad, at alle Dyrene vandrede sydpaa undtagen Ulve og Ræve, hvorfor de en Tid maatte tye til deres Forraad af det i det nordlige Amerika saa vel bekendte „Pemmican“, s: Bøffel- eller

Rensdyrkjød, som efter at være fuldstændig tørret og pulveriseret æltes med Fidt eller Talg til en fast Deig og indpakkedes i Bøffelhud.

Dog, Foraaret lod dem atter glemme Vinterens Streng-
hed, og hele Selskabet indskibede sig den 24de Juni 1826. Den 3die Juli naaede de det Sted, hvor Mackenziesfloden før sit Udløb deler sig i flere Arme, og her stilledes ifølge Bestem-
melsen Selskabet. Franklins Ordre lod, at han skulde følge Kyststrækningen fra Mackenziesfloden mod Vest henimod Beh-
ringsstrædet for at mødes paa et eller andet Punkt ved Kysten med Capitain Beechey, som fra Kogebuesund skulde seile langs Kysten i østlig Retning. Han fulgte derfor med Baad og fjor-
ten Mand i to Baade den vestlige Arm, medens Richardson og Kendall med de to andre Baade og ti Mand sloge ind paa den østligere. Franklin stødte ved Flodmundingen sammen med en Eskimoerstamme, som var noget paatrængende og tyvagtig, hvorfor han maatte lade sit Mandskab gribe Geværerne for ved denne Trusel at skaffe sig af med de ubehagelige Gjæster.

Seiladsen gik derefter bestandig i vestlig Retning, men efter at have seilet over en Maaned og tilbagelagt en Stræk-
ning af 10 Længdegrader, c. 370 eng. Mile, ansaae han det for ubesindigt og uveligt at vedblive længere. Laagen blev tilmed stedse tættere, Vindstødene heftigere, Drivisen forsøgedes, Frostent tiltog, og Mandskabet led meget af Kulde og Ud-
mattelse. Det kostede Franklin Overvindelse at opgive sit Maal, men han maatte underordne sine personlige Følelser under andre Hensyn, og derfor vendte han den 18de Aug. sine Baade i østlig Retning, givende det Sted, hvortil han naaede mod Vest, 149° Vest for Greenwich, Navnet Return Keef. Havde han vidst, at en Del af Beechey's Mandskab dengang kun var 160 eng. Mile fjernet fra ham, skulde, siger han, hverken Vanskeligheder eller Farer have bestemt ham til at vende om; men han kunde ikke med nogen Rimelighed formode det. Den 21de Sept. naaede han Fort Franklin og fandt her Dr. Richardson og hans Selskab, som i Begyndelsen af Maanedens vare vendte tilbage efter lykkeligt at have fuld-

ført deres Bestemmelse, at undersøge den hidtil ubekjendte Kyst mellem Madenzie og Robberminesfoden.

Største Delen af Vinteren 1826—27 blev nu atter tilbragt ved den store Bjørnesø, indtil de sidst Tilbageblevne, og deriblandt Franklin selv, den 20de Febr. forlode Vinterleiren og vendte ad forskjellige Veie hjem, Franklin ligesom paa Udreisen over New York. Den 26de Sept. steg han i Land i Liverpool efter halvtredie Aars Fraværelse. Besværlig var vel ogsaa denne hans anden Landreise, men langtfra ikke at sammenligne med hin første.

Efter sin Hjemkomst afflog han et fordelagtigt Tilbud fra Selskabet for Australiens Colonisation, der vilde have draget ham bort fra den britiske Søtjeneste; men gif senere, i Aaret 1830, som Chef for et Krigsskib til Middelhavet for at foretage et Krydstog under den græske Frihedskrig. Derefter blev han udnævnt til Gouvernør paa Van-Diemensland og ledsagedes til dette sit nye Hjem af sin anden Hustru, Jane Griffin, den nulevende Lady Franklin, med hvem han 1828 havde indgaaet Ægteskab. Hans Beskæftigelse i denne Stilling tiltalte ham isøvrigt lidet og medførte mange Ubchageligheder og Uregelser. saa at hans hidtilværende Munterhed og Livlighed begyndte at svinde.

Nordpolarexpeditionerne bleve imidlertid ikke forsømte af den engelske Regjering; men det var andre Mænd, som i det følgende Aarti trodsede Farerne og Besværlighederne derved, Mænd, hvis Navne ogsaa nævnes med Berømmelse i de arktiske Opdagelses Historie, Barry, Ross, Bacz o. fl. En Tid vendte Interessesen sig derefter til de antarktiske Egne og en Expedition udsendtes til det sydlige Ishav under Anførsel af James Ross, en Brodersøn af John Ross. Men neppe var denne vendt tilbage, før den nu mere end firfjendstyveaarige John Barrow, der nylig var frattraadt sit Embede som Admiralitetssekretær, atter bragte sin gamle Indslingstanke i Grindring, Tanken om en nordvestlig Gjennemfart. Han viste, hvor Lidet der dog endnu stod tilbage i at naae dette lange efterstræbte Maal, hvor frugtesløse alle tid-

ligere Foretågender dog vilde være, om man ikke gjorde et nyt Forsøg, samt hvor lidet et Tab af Skibe og Mennesker man dog i Grunden ifølge forhen gjorte Erfaringer derved vilde udsætte sig for. Og hans utrættelige Iver blev ikke for-gjæves.

De samme Skibe, paa hvilke Capitain James Ross havde foretaget sin berømte Expedition mod Sydpolen, og som der havde bestaaet deres Prove i Kamp mod Isen, „Erebus“ og „Terror“, bleve atter udrustede 1845 og udstyrede med en Omhu og Forsynlighed som ingen tidligere Expedition. Overbefalingen blev Ingen anseet for mere skicket til at føre end Franklin, der netop nylig var vendt hjem fra sin byrdefulde og lidet glædelige Tjeneste paa Van-Diemensland. Vel var han dengang omtrent 60 Aar, men i hele England var kun een Mening om, at han egnede sig til at staae i Spidsen for et saadant Foretagende fremfor nogensomhelst Anden, saavel ved sine Erfaringer som ved sine Fortjenester, saavel ved sit Mod og sin Udholdenhed som ved sin Elskværdighed og sin Medfølelse i Ulykken. Meget stort var det Antal, der meldte sig som Deltagere, hvorfor det var let at forsyne Skibene med et udvalgt Mandskab, og navnlig kom Officeerspersonalet til at udgjøre en Kredt af Mænd, som forbandt Dannelsel, Kundskabstrigdom og Dygtighed med Energi og Begeistring. Franklin selv førte Commandoen paa „Erebus“ og under ham Capitain Crozier paa „Terror“, en Mand, som havde ledsaget Parry paa hans tre Nordpolarexpeditioner og senere førte dette samme Skib under Capitain James Ross's Overbefaling paa Expeditionen til det antarktiske Ocean. Den hele Besætning udgjorde 70 Mand paa „Erebus“ og 68 paa „Terror“.

Den 26de Mai 1845 seilede Skibene ud af Themsen. Med det Transportskib, som ledsagede dem ind i Baffinsbugten, og med hjemvendende Hvalfiskefangere kom forskjellige Breve tilbage til England, som alle vidne om den glade Stemning, der besjælede Mandskabet, hvorom ogsaa Franklins egne Breve af 12te Juli til Admiral Corry og Oberst Sabine, de sidste fra hans Haand, bære Bidnesbyrd. Selv var

han, som om han havde faaet nyt Liv og var bleven ti Aar yngre. Hans Kæstcommanderende, Commodore Fitzjames, skriver saaledes om ham i et Brev til Barrow: „John Franklin er fortryllende, livlig og energisk. Vi vide Alle, hvad han har været, og vi finde, at han ikke i nogen Henseende har forandret sig. Han er fuld af Liv og Munterhed, i sin Underholdning elskværdig og interessant ved den Erfaring, hvori han er os Alle overlegen. Jeg kjender Ingen, der som han ved Belwillie, sund Forstand og uroffelig Udholdenhed egner sig til at anføre et saadant Foretagende. Hans eneste Feil, om det kan kaldes en Feil, er hans ungdommelige Dristighed, og jeg har bestandig min Rød med at bevæge ham til at lade Seilene falde, naar det er nødvendigt.“

I det nordøstlige Hjørne af Baffinsbugten, den saakaldte Melvillebugt, blev Franklin personlig sidste Gang seet af Hvalfislefangeren Capitain Martin den 22de Juli. Denne saae Mandflabet i travl Sydslen med at nedjalte nylig stude Fuglevildt og hørte af Franklins egen Mund, at han havde Forraad for fem Aar, men kunde indrette sig, saa at han var forsynet for syv. Fire Dage senere, den 26de Juli, saae en anden Hvalfislefanger, Capitain Dannel, Skibene ligge for Anker mere vestlig ved et Fjebjerg, ventende paa gunstig Leilighed til at seile ind i Lancasterfjund. Syv Officerer, hvoriblandt Commodore Fitzjames, roede ombord til ham, Alle vel tilmode, og den følgende Dag blev han indbudt til Middag, men afflog Indbydelsen for at benytte en gunstig Vind hjemad. Han saae altsaa ikke Skibene mere, men berettede, at Veiret i de følgende tre Uger var gunstigt og lod formode, at de vare trængte raft frem mod Vest.

Det næste Aar hengik nu, uden at man egentlig nærede alvorlige Betymninger i England med Hensyn til Franklins Skjæbne. Mærkwærdigt nok var det John Ross, der betegner sig selv som Seniorens blandt de arktiske Opdagere, som først udtalte sin Vngstelse, idet han allerede i Efteraaret 1846 henvendte sig til Admiralitetet med Tilbud om at anføre en Expedition for at opsoge Franklin. Han blev dengang ikke

hørt, men kom igjen i de første Maaneder af 1847, hvorfor Admiralitetet bestemte sig til at indhente Erklæringer fra de meest Sagkyndige i dette Anliggende, Parry, Sabine, James Ross og Richardson. Alle vare imidlertid enige om, at der ikke endnu var nogen Grund til alvorlig Frygt. Men hele Aaret 1847 hengik ogsaa, uden at man hørte det Mindste om den „savnede“ Expedition, som man nu begyndte at kalde den, og Frygten voksede om end ikke for Deltagernes Liv, saa dog for deres Skjæbne. At Skibene skulde være forulykkede med hele Mandskabet, fandt man efter de hidtil gjorte Erfaringer u hørt, eksempelst, ja næsten umuligt; men at Noget maatte være tilstødt, syntes mere og mere rimeligt, og man udtalte sig i de mangfoldigste Gissninger derom. Ogsaa den gamle John Barrow tilraadte nu at træffe Anstalter til at op- søge de Savnede, om man ingen Efterretninger fik om dem inden Udgangen af 1847, og alle Forberedelser bleve derfor trufne til endelig Iværksættelse det følgende Aar.

Men det kom nu an paa, hvorhen en saadan Expedition rimeligst skulde vende sig; thi Franklins Instrux tillod ham at slaae ind paa forskjellige Veie. Den lød paa, at han indtil Cap Walker i Barrowstrædet kun skulde styre mod Vest, men derfra forsøge at trænge mod Syd eller Vest i en saalige Retning mod Behringsstrædet, som Isen og den mulige Tilværelse af hidtil ukjendt Land tillode. Skulde Isen imidlertid standse hans Fremtrængen i disse Retninger, og han bemærkede, at Mundingen af Strædet mellem Derne North Devon og Cornwallis, den saakaldte Wellingtonscanal, var fri for Is; overlodes det til hans Overvejelse, hvorvidt det var værd at forsøge, om ikke denne Canal lettest førte ham til Maalet. Han kunde altsaa have valgt en mere syblyg, en mere vestlig eller endelig en nordvestlig Retning, og hverken mundtlige eller skriftlige Ottringer af ham selv eller hans Kammerater, hvilke alle bleve drøftede paa det Nøiagtigste, formaaede at klare Uvissheden. En omhyggelig Plan for Efterforskningerne blev derfor udstødet, idet man heller ikke glemte, at Dplag af Levnetsmidler maatte henlægges paa for-

stjellige Steder i de arktiske Egne for muligviis at redde de Ulykkelige, om de havde maattet forlade deres Skibe og flakke om i det høie Nordens øde og sørgelige Egne. Capitain James Ross skulde gaae samme Vej som Franklin i 1845, gennemløbe Barrowstrædet til Cap Walker, trænge frem til Melvilleøen og Banks Land og derfra sende Streifpartier over Wollaston- og Victoria-Land til Macdenziesfloden; John Richardson skulde gaae over Land fra Hudsonsbugten til Macdenziesflodens Munding og derpaa undersøge Kyststrækningen mod Øst; og Commodore Moore tilligemed Capitain Kellett, som skulde støde til ham ved Amerikas Vestkyst, gaae igjennem Behringsstrædet langs Nordkysten til Macdenziesfloden og der træffe sammen med Richardson og de af Ross udsendte Streifpartier.

I Foraaret 1848 afgik alle tre Expeditioner, men Efteraaret 1849 saae dem vende tilbage uden nogetsteds at have fundet Saameget som en udkastet Messingscylinder, en opplantet Flagstang, kort sagt uden et eneste Spor af de Savnede. Den engelske Regjering udsatte samme Aar en Belønning af 20,000 £str. for Enhver, Englænder eller Anden, som det maatte lykkes at redde det savnede Mandskab, og Lady Franklin forhøiede en af hende tidligere udsat Pris til 3000 £str. Regjeringen blev heller ikke træt af atter at gjøre nye Forsøg og blev heri understøttet af Privatmænd, som selv bekostede lignende Foretagender, ja endog de nordamerikanske Fristater udrustede Expeditioner for at efterspore Franklin; thi Bøymringen for ham voksede stedse og blev i England til pinlig Angst, man kan næsten sige for hele Nationen. Det var fornemlig det arktiske Archipelag, det vil sige de mange Lande og Der Nord for Barrowstrædet, hvorhen Efterforskningerne denne Gang rettedes, og endelig fandt da Capitain Omanney i Aug. 1850 de første Spor af den franklinske Expedition, hvilke nærmere bleve undersøgte af Penny, en modig og erfaren Hvalfistefanger, hvem Regjeringen havde betroet Overbefalingen over en af de mange Expeditioner.

Bed Cap Riley paa North Devon, der hvor Wellingtonscanalen udmunder i Barrowstrædet, fandtes de utvetydigste Vidnesbyrd om, at Franklin her havde haft sin Leir opslaaet; thi her vare tydelige Mærker af flere Teltpladser, og omkring disse fandt man flere Stykker Reb, Blikdaaser, Been af Dyr og Fugle samt nogle Stykker Brænde, og Blikdaaserne vare mærkede: „Goldner“, som var Navnet paa den Leverandør, der havde forsynet Franklin med Levnettsmidler. Paa den nærliggende Beechey fandt man endnu tydeligere Spor; thi blandt de mange Levninger af samme Art som de ovennævnte bar en af Blikdaaserne Navnet Mac Donald, s: Skibslægen paa „Terror“, og tilfidsst stodte man endog paa tre Grave med Indskrifter over tre af Franklins Mandskab: John Torrington paa „Terror“, død den 1ste Jan. 1846, John Hartwell paa „Erebus“, død 4de Jan., og W. Braine paa „Erebus“, død 3die April. Man tænke sig, hvor stor Pennys Overraskelse maa have været, da en af hans Folk kom løbende til ham med det Udraab: „Grave, Capitain Penny, Grave! Franklins Winterkvarteer“! Alle kom strax i Bevægelse, og med den størst mulige Hast ilede man i den høieste Spænding til det paaviste Sted, og her vare Vidnesbyrdene vissefelig ikke faa. Talrige Slædespor og Fodtrin krydsedes i alle Retninger. De goldnerste Blikdaaser laae her opstablede i Hundredvis, og lidt derfra vidnede de talrigt adspredte Splinter og Saugspaaner om, at Lømmere her havde haft deres Arbejdsplads. Paa et andet Sted var en næsten tre Fod høi Blok til en Ambolt bleven staaende og de omkringliggende Stenfulsleyninger, Affald af Smedearbejde, Jernspaaner og alleslags Jernstumper vidnede om, at her havde Hammer og Ambolt været i Brug. En lille aflang Plads paa syv Fod, omgivet af en zirlig dannet Bord af Mos, udgjorde Levningerne af en lille Have for antistorbuteiske Planter. Nærmere Stranden stod en Række af overflaarne Skibstønder, som aabenbart havde tjent til Badkerballer. I en Plads af større Omfang, omtrent 60 Fod lang og 50 Fod bred, lod ingen Tvivl om, at et ordentligt Hus havde været opslaaet til Baa-

ning og Magasin; der var endnu Spor af Skillerum og forskellige Levninger, som antydede Rummenes Bestemmelse. Heller ikke manglede der Vidnesbyrd om høiere, videnskabelig Virksomhed, idet man paa et Sted, som var saa lidt som muligt udsat for Indvirkning af det arktiske Veirlig, opdagede Omkredsen af et Teltrum, i hvilket det af Opstillingen af nogle Stene var tydeligt, at astronomiske og meteorologiske Instrumenter her havde været brugte.

Hvor gribende end Synet af disse Spor var, mest Indtryk gjorde dog Gravene. Dyb Bemod fyldte Sømændenes Bryst ved at see disse talende og dog altfor tause Mindesmærker over deres afdøde Landsmænd, om hvem de i saa lang Tid Intet havde hørt og dog nu hørte saa Lidet. Anlagte paa en Skraaning, som vendte mod Vst, vare de tre Grave paa Siderne belagte med Stenplader, ved Enderne med Egebrædder og mindede i deres Simpelhed om Gravminderne paa gamle engelske Kirkegaarde. Indskrifterne stode paa Egebrædderne og indeholdt foruden Navn, Alder og Dødsdag desuden enkelte Bibelsprog; men om de tilbageblevne Kammeraters videre Skæbne indeholdt de jo Intet, og ligesaa lidt fandt man trods de nøiagtigste Efterforskninger noget som helst andet Bink i saa Henseende. Man tænkte endog paa at aabne Gravene, men lod sig dengang afholde derfra af Pietet og Urbødighed for Gravens Ro. Senere er det skeet ved den ene af Capitain Inglefield, da han i 1852 besøgte Beechey-søen, men uden Udbytte.

Hvad der altjaa var hævet over enhver Tvivl var, at Franklin havde overvintret her mellem 1845 og 46; men hvorhen havde han derefter vendt sig? Herpaa kunde man kun svare med Gisninger. Enkelte Ting tydede paa et hurtigt Opbrud; men uforklarligt bliver det dog, at han ikke har efterladt sig nogen som helst Meddelelse om sine Hændelser forinden Vinteropholdet paa Beechey-søen og sin Plan derudover. Wellingtons-Canalen, der fører mod Nord og, som man allerede dengang mente, til det nordlige Polarhav, var Veien, ad hvilken man ansaae det rimeligst at søge flere Spor af den forsvundne

Søhelt, hvorfor Penny og senere Andre visstelig heller ikke have undladt dette, men Alt forgjæves. Stort er det Antal af Expeditioner, som endnu i de sidste Aar ere blevne udrustede; men intetsteds fandtes noget Spor, før endelig Dr. Rae, som i Aaret 1854 kom tilbage til England fra Landreiser i Nordpolarlandene, har fundet saadanne i helt andre Egne.

Rae havde nemlig truffet paa Eskimoere, der fortalte ham, at Andre af deres Stamme i Foraaret 1850 havde seet omtrent 40 hvide Mænd paa Nordkysten af Kong Williams Land, som ligger 70—80 geogr. Mile Syd for Barrowstrædet. Slæbende en Baad og nogle Slæder efter sig, vandrede de sydpaa, og kun en Officeer, der bestreves som en høi, stærkbygget, midaldrende Mand, var den Eneste, som ikke havde deltaget i at trække. Ingen af dem kunde tale Eskimoernes Sprog, men ved Tegnsyntes de at ville give tilkjende, at deres Skib var blevet knust af Isen, og at de derefter vare vandrede mod Syd for at naae Egne, hvor der fandtes Dyr, de kunde styde til Livsopholdet. Af Eskimoerne havde de kjøbt en Sølhund; men deres Udseende tydede rigtignok paa, at de alt havde lidt Hunger. Senere hen, men endnu før Isen brød op, havde de samme Eskimoere omtrent en Dagsreise Nordvest for en Flod, som neppe kan være nogen anden end Backs Fiskeflod, fundet Egene af nogle og tredive Mennesker og nogle Grave paa Fastlandet, samt fem Lig paa en nærliggende Ø. Nogle af Egene laae under et Telt, andre under Baaden, som var vendt om for at tjene til Ly, og atter andre vare spredte omkring i forskjellig Retning. Af den lemlæstede Tilstand, hvori flere af dem vare, samt af Kjødernes Indhold syntes det utvivlsomt, at de Ulykkelige, som levede længst, havde maattet ty til deres Kammeraters døde Legemer som det sidste Middel til at friste Livet. Flere Ting, som havde tilhørt disse Mænd, kjøbte Dr. Rae af de Eskimoere, han traf, saasom Stykker af Kifletter og Geværer, nogle Sølvfleer og Gasler, mærkede med Forbogstaverne af Navnene paa enkelte af Franklins Officerer, ja endog en lille Sølvtaallerten,

hvorpaa var udgravet: „Sir John Franklin, R. C. B.,“ 3: Commandør af Bathordenen.

Desværre vare Forholdene saa ugunstige for Dr. Rae, at han maatte opgive at forfølge Sporene videre dengang; men nylig er en i den Hensigt affendt Expedition vendt tilbage og har fuldstændig stadfæstet Dr. Raes Efterretninger. Den havde truffet Eskimoere, som personlig havde seet de hvide Mænd. Paa Den, hvor de fem Lig vare fundne, vare endnu Levninger af Baaden, som Eskimoerne havde ituslaaet for Beslagets Skyld, men dog var der nok tilovers til at bestyrke Vidsheden om, at den havde hørt til Franklins Expedition; thi et Stykke bar „Terrors“ Navn, et andet, som var omdannet til en Skøite, Navnet paa „Erebus's“ Skibsløge, Stanley. Hverken Bøger eller Papirer fandtes, men mangfoldige andre Levninger, saasom Aarer, Lougværk, Blikdaaser m. m. Alt, hvad der fandtes hos Eskimoerne, blev dem affjæbt for at bringes til England.

Hvorvidt den Flagstang, som Dr. Rae i 1851 fandt paa Victorias Land, lige overfor Kong Williams Land, ogsaa hidrører fra Franklin, er endnu uvist, og det Samme gjælder om hvad Capitain Mac Clure i 1850 hørte af Eskimoerne, at nogle hvide Mænd vare komne til dem i en Baad, men atter flygtede, da en af dem var bleven dræbt af deres Stamme. Det er imidlertid at haabe, at ogsaa disse Tvivl engang ville klares, da den engelske Regjering Intet sparer for at gennemtrænge Mørket, hvori Franklins Skjæbne er hyllet. I England synes man, som ovenfor sagt, endnu ikke at have opgivet alt Haab om engang at høre om de uslykkelige Mænds Skjæbne af Deltagere i selve Toget, om end Ingen tør haabe, at Franklin selv endnu er i Live. I et Møde af det engelske Videnskaberne's Selskab i Sept. 1855 yttrede nemlig den ofte omtalte Dr. Richardson, at han ikke kunde troe, at Franklin selv havde været blandt dem, som Dr. Rae havde fundet Spor af ved den store Fiskeflod, da han altfor godt kjendte Umuligheden af at finde Føden i disse Egne, til at han vilde have valgt denne Dei, efterat hans Skibe muligt vare forulykkede.

Franklin maatte være død, for hans Følk havde vendt sig i denne Retning. Den gamle John Ross, nu engelsk Admiral, mente da, at det dog var meget muligt, at Rogle af Franklins Expedition endnu kunde være i Live, og yttrede, at han haabede, Regjeringen vilde udsende en ny Expedition for at fuldføre de Undersøgelser, som vare begyndte. Men Ross's Haab er dog vist altfor dristigt, og hans Formodninger have for Saaet aldeles feil. Paa Liv er der neppe at haabe, men vel paa mere Lys i Sagen.

*) I Fædrelandsbeholdningen for 1855, Nr. 197, har denne Livsfortælling tidligere været meddelt i en meget kortere og tillige meget forskjellig Skikkelse, dengang nærmest kun efter en enkelt kilde. Forf.

Har den holsteenske Provindsialstænderforsamling Afgang til at forhandle Fællesanliggender?

I.

S Mødet den 25de Jan. d. A. udviklede Grev Reventlow-Jersbeck det Andragende, „at den holstenke Stænderforsamling „skulde indgive en allerunderdanigst Ansøgning til Hans Ma- „jestæt Kongen om, at det maatte behage Allerhøiøstamme aller- „naadigst at foretage de Forandringer i Hertugdømmet Hol- „stens forfatningsmæssige Stilling, som ere nødvendige for at „sikre dette Hertugdømme den til Baretagelsen af dets helligste „Interesser fornødne Repræsentation ved Thronen.“

Som af den Kongelige Commissær Amtmand Bevegau senere bemærket var Andragendets Indhold og Hensigt uklart, da det først blev fremsat; men Motiveringen viste rigtignok, at Forslagsstilleren ikke blot førte Anke over, at Forordningen af 11te Juni 1854 om Hertugdømmet Holsteens Forfatning var udstedt trods de i 1853—54 forsamlede holsteenske Provindsialstænders fraraadende Betænkning, men at han og udstrakte sin Bespørgelse til den Ordning af det danske Monarkies Fællesanliggender, som siden den Tid havde fundet Sted, og navnlig vilde opfordre Forsamlingen til at andrage paa, at den Hertugdømmet Holsteen ved Fællesforfatningen anviste Stilling i det danske Monarki maatte blive forandret. Uagtet denne Andragendets Charakter utvetydigt fremgik af Forslagsstillerens ind-

ledende Foredrag, lod Præsidenten, Overpræsident Grev Scheel-Plessen, dog strax Forsamlingen afgjøre, om der skulde ned-sættes en Comite til Forslagets Prøvelse, og først efterat dette med Stemmesfleerhed var vedtaget, erholdt den Kongelige Commisær Ordet for at fremhæve, at Provindsialstænderne, der vare forsamlede i Overensstemmelse med Forfatningsloven af 11te Juni 1854 kun kunde behandle Gjenstande, med Hensyn til hvilke der ved den nævnte Lov var indrømmet dem nogen Raadighed, saaat Andragendet ei egnede sig til at behandles af Provindsialstænderne, forsaavidt det vedkom Monarkiets Fællesforfatning. Den Kongelige Commisær gjorde derfor Indsigelse imod enhver videre Behandling af Gjenstande, der laae udenfor Forsamlingens Omraade; han rettede den Begjæring til Præsidenten, at der ikke maatte blive nedsat nogen Comite, og erklærede derhos, at han ikke vilde kunne overvære yderligere Forhandlinger om Sagen.

Præsidenten maatte herved føle sig opfordret til at forklare, hvorledes han opfattede Forholdet. Han betragtede den allerhøieste Kundgjørelse af 28de Jan. 1852, som Udgangspunktet og Grundlaget for den nu bestaaende Lovgivning om Hertugdømmet Holsteens Forfatning. Med Forslagsstilleren mindede han navnlig om den Udtalelse i Kundgjørelsen af 1852, at ligesom der ikke kunde være Tvivl om Kongens faste Villie ubrødeligt at holde den danske Grundlovs Bestemmelser, saaledes vilde Kongen og ad forfatningsmæssig Veie lade Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig saavel som Provindsialstænderne for Hertugdømmet Holsteen blive en saadan Udvikling til Deel, at ethvert af disse Hertugdømmer erholder med Hensyn til sine hidtil under de raadgivende Provindsialstænders Birketreds hørende Anliggender en stænderst Repræsentation med besluttende Myndighed, til hvilket Niemedes Opnaaelse Kongen derfor vilde lade Lovudkast for hvert især af begge de nævnte Hertugdømmer udarbeide og forelægge for sammes Provindsialstænder til Betænkning i Overensstemmelse med § 8 i den almindelige Lov af 28de Mai 1831 og Slutningsbestemmelsen i Forordningerne af 15de Mai 1834. Han

gjorde og opmærksom paa, at det i Kundgjørelsen af 1852 var udtalt, at Ordningen af Monarkiets Anliggender skulde skee under Vibehold af de bestaaende rettlige Forhold*), og fremhævede særlig paany, at der med Hensyn til Provindsialstænderforsamlingen var henviist til dens tidligere Virksomhed**). Forsaavidt altsaa denne Virksomhed ikke har lidt nogen Indskrænkning ved Kundgjørelsen af 28de Jan. 1852 eller ved senere paa forfatningsmæssig Maade tilblevne Love, forsaavidt maatte Præsidenten efter sit rettlige Standpunkt hævde Forsamlingens Ret. Hvad er nu skeet ved den senere Lovgivning, spørger Præsidenten sig selv.

Præsidentens følgende Udvikling ville vi gjengive ordret, for at ikke den mindste Forbigaaelse skal kunne paaankes. „Stændernes Virkekreds er ved den 11te § i Fdg. af 11te Juni 1854 om Hertugdømmet Holsteens Forfatning lempet derhen, at der er tillagt dem Medbestlutningsret ved Lovgivningsforandringer i de til det holsteenske Ministeriums Virkekreds hørende Anliggender. Ret til at vente Udstafene til paatænkte Love forelagte til Betænkning have Provindsialstænderne for Hertugdømmet Holsteen efter § 12 kun med Hensyn til de i denne § nævnte for Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen fælles Anliggender. I den første af disse Ser indeholdes en Myndighedsudvidelse, men i begge en Indskrænkning med Hensyn til Gjenstanden. En yderligere Modification, og det ligeledes en indskrænkende, indeholdes i § 17, thi herefter har Provindsialstænderforsamlingen ikke Ret til at indgive og understøtte Forslag, Andragender og Besværinger angaaende Bestyrelsesforholdsregler undtagen, forsaavidt de høre under det holsteenske Ministeriums Omraade. Endelig hører herhen den oftnævnte Forordnings § 23, hvorved den almindelige Lov af 28de Mai 1831 er ophævet, og § 24, som, amend kun i en Mellem sætning, udelukker Bestemmelserne i §§ 1—6 fra Provindsial-

*) Nøiagtigere vilde det have været, om Præsidenten havde gjengivet selve Ordene: „Vi (Kongen)—have ... taget den allerhøieste Beslutning, at der ved Ordningen af vort Monarkies Anliggender skal under Vibehold og videre Udvikling af de Indretninger, som enten omfatte alle sammes Dele eller som ere grundlagte for enkelte af disse, strides frem i den Aand at opretholde og forbedre de retlig bestaaende Forhold“.

**) Dette er, som de oven anførte Ord (sine hidtil under de raadgivende Provindsialstænders Virkekreds hørende Anliggender o. s. v.) vise, ei heller aldeles nøiagtigt.

„stændernes Birketreds. Ifølge § 23 kunne vi ikke længere paa-beraabe os Loven af 1831; den havde opfyldt sin Hensigt, idet den der lovede videre Udvikling er blevet den stænderske Institution tildeel, og Provindsialstændernes Birketreds paany er bekræftet og anerkjendt i Kundgjørelsen 28de Jan. 1852. De foransførte Bestemmelser indeholde nu i det Væsentlige de siden den nysnævnte Kundgjørelse indførte Modificationer i den holsteenske Provindsialstændersforsamlings tidligere Birketreds. Allerede i selve Kundgjørelsen var fremdeles en Modification, og det en indskrænkende, stillet i Udfigt, idet den lover Dannelsen af Fællesministerier og Indførelsen af en Fællesforfatning. Kundgjørelsens herhen hørende Indhold har netop i Bestemmelserne i §§ 1—6 i Fdg. 11te Juni 1854 fundet sin Paaagtelse og Stadfæstelse.“

„Andre Indskrænkninger i Provindsialstændernes tidligere Birkfomhed end de her ansførte kjender jeg nu ikke. I den oftnævnte Kundgjørelse er den hidtilværende Birkfomhed anerkjendt som retlig bestaaende*); den bestaaer altsaa endnu, forsaavidt den ikke er indskrænket paa een af de nysnævnte Maader.“

„Men deres Birketreds bestod i Betænkningens Afgivelse over de Lovforslag, der til den Ende forelagdes dem af Regjeringen, i Myndighed til at indgive og understøtte Besværinger og Andragender med Hensyn til Bestyrelsesforholdsregler, og for det Tredie i den Myndighed at andrage paa Forandringer i Lovgivningen. Til de to førstnævnte Myndigheder figter den nu indtraadte til Ministeriets**) Birketreds svarende Begrændsning. Men med Hensyn til den tredie Myndighed kjender jeg ingen Indskrænkning i Provindsialstændernes Birketreds, med Undtagelse af den, der er fastsat ved Forfatningslovens § 24. Efter denne Paragraph skulle Bestemmelserne i §§ 1—6 være udelukkede fra Stændernes Birketreds. Mine Herrer! Herefter kan jeg ikke i denne Forsamling tilstede nogen Raadslagning og Afstemning over Bestemmelserne i de nævnte 6 Paragrapher, ei heller noget Andragende om Forandring af disse Bestemmelser, f. Ex. om at Hertugdømmet Holsteen med Hensyn til Finantsministeriets Birketreds maatte erholde en fra de andre Dele af det danske Monarki affondret Lovgivning og Bestyrelse. Men denne Indskrænkning vedkommer ogsaa kun de i de oftnævnte Paragrapher indeholdte Bestemmelser. Noget ganske Andet end disse Bestemmelser ere de i samme nævnte Gjenstande.

*) Der findes som alt fremhævet ingen anden Passus, hvortil herved kan være figtet, end de ovennævnte, hvori denne Paaastand rigtignok ingenlunde har fuld Hjemmel.

**) Naturligvis det holsteenske Ministerium.

„Hvis ogsaa disse vare udelukkede, vilde jeg komme i Forlegenhed
 „strax med de første Ord i den første Paragraph; thi jeg turde da
 „let ikke tilstede nogen Forhandling, der vedrørte Hertugdømmet
 „Holsteen, som en selvstændig Deel af Monarkiet. Jeg vil altsaa
 „tilbagevise ethvert til Forandring af en af de nævnte Bestemmelser
 „sigtende Andragende, som liggende udenfor vor Virkekreds. Men
 „naar et Andragende ikke gaar ud paa en saadan Forandring, saa
 „vil det for mig være bestemmende, at Provindsialstænderforsamlingen
 „har den Myndighed til Kongen at kunne indgive Bønner om For-
 „andringer i Lovgivningen med Hensyn til alle Gjenstande, der ved-
 „komme Hertugdømmet Holsteen eller sammes enkelte Deles særlige
 „Bel og Interesse. Mine Herrer! Grev Reventlow-Zeråbeds An-
 „dragende vedkommer en saadan Interesse for Hertugdømmet Hol-
 „steen, som en Deel af det danske Monarki, og det gaar, saavidt
 „det ligger for mig, ikke ud paa nogen Forandring i de i de oft-
 „nævnte 6 Paragrapher indeholdte Bestemmelser. Jeg kan altsaa ikke
 „hindre Forsamlingen i at forhandle og stemme om denne Gjenstand“.

Da det ikke lykkedes Præsidenten ved dette Foredrag at
 overbevise den kongelige Commissær, tilføiede han endnu,
 hvorledes han var blevet bestyrket i sin Anskuelse ved Ordene
 i Forfatningsøfdgs § 16 og den samme i Loven givne Plads.
 „Denne Paragraph har“ siger Præsidenten, udtrykkelig Hensyn til
 „Provindsialstændernes Virkekreds, medens den umiddelbart derpaa
 „følgende § 17, som angaar Indgivelsen og Understøttelsen af For-
 „slag, Andragender og Besværinger med Hensyn til Bestyrelsesfor-
 „holdsregler, henholder sig til den Ministeriet for Hertugdømmerne
 „Holsteen og Lauenborg anviste Virkekreds. Jeg kan ikke tænke
 „mig, at Lovgivningen har villet betegne den samme Virkekreds ved
 „forskjellige Udtryk; jeg maa tværtimod antage, at Hans Majestæt
 „Kongen i sin allerhøieste Raade ikke har villet forholde Provind-
 „sialstænderforsamlingen den Ret at turde bringe allerunderdanigste
 „Bønner for Thronen i alle Hertugdømmets særlige Interesser ved-
 „kommende Sager. Jeg maa og bemærke, at dette meget vel lader
 „sig forene med de det danske Monarkies almindelige Forfatning ved-
 „kommende Love, medens en Udbidelse af den Stænderforsamlingen
 „efter §§erne 11, 12 og 17 tilkommende Myndighed udover det
 „holsteenske Ministeriums Virkekreds rigtignok ikke lader sig forene
 „dermed. Stænderforsamlingen vil ikke kunne gjøre Fordring paa
 „at fatte Beslutninger om Fællesanliggender, ei heller tør den gjøre
 „Strav paa, at Lovforslag om saadanne Anliggender forelægges den
 „til Betænkning, ei heller kan den søre nogen Besværing over Be-
 „styrelsesforholdsregler, der henhøre under de for Monarkiets al-

„mindelige Repræsentation ansvarlige Ministres Omraade. Alt dette vilde staae i Strid med Fællesforfatningen. Men Stænderne kunne meget vel uden at krænke denne Forfatning andrage paa Forandringer i Lovgivningen om fælles Anliggender, forsaavidt de vedkomme Hertugdømmet Holsteens særlige Vel og Interesse. Hans Majestæt Kongen og Allerhøistfammes Regjering kunne benytte saadanne Bønner og Andragender til Landets Vel. Regjeringen kan deri finde et rigt Material, som den kan benytte paa vedkommende Sted, og Hertugdømmets Repræsentanter i Rigsraadet kunne deri finde „en Støtte for deres Virksomhed“) . . .“

Den kongelige Commissær indlod sig ikke paa en Gjendrivelse af Præsidentens Foredrag, men gjentog, at Stænderforsamlingen kun har at befatte sig med Hertugdømmet Holsteens særlige Anliggender, og at den ikke er det Organ, hvorigjennem Bønner vedkommende Fællesanliggender kunne forebringes Kongen. Han saae sig derfor, til sin store Sorg, nødsaget til at forlade Salen, og vilde ikke kunne møde igjen, før Forsamlingen var vendt tilbage til sin forfatningsmæssige Virksomhed.

Denne den kongelige Commissærs Holdning blev aldeles billiget ved et kongeligt Reskript af 30te Jan. d. A., der meddelees Forsamlingen i Mødet den 4de Febr. Hans Majestæt Kongen erklærer i dette Reskript, at den holsteenske Provindsialstænderforsamlings Forhold med Hensyn til det af Grev Reventlow-Jersbeck stillede Andragende er ordensstridigt, da det nævnte Andragende angik Fællesmonarchiets Forfatning, altsaa en udenfor Forsamlingens Virkefreds liggende Gjenstand, og det paalægges derfor den kongelige Commissær ogsaa i Fremtiden at betragte slige ordensstridige Forhandlinger i Provindsialstænderforsamlingen som en Nullitet, og altsaa ikke at modtage derpaa støttede Andragender, samt ikke at optage Noget af disse Forhandlinger i Stændertidenden.

Præsidenten, efter hvis Mening Meddelelsen vilde have overrasket Forsamlingen i endnu høiere Grad, dersom ikke de

*) Præsidentens Slutningsord ubelædes her, da de kun indeholde et polemisk Tilbageblik til den i den sidste holsteenske Provindsialstænderforsamling fungerende kongelige Commissær, den nuværende holsteenske Minister.

fleste Medlemmer allerede den næstforegaaende Aften vare blevne bekendte med dens Indhold igjennem Hamborger Bladene, fandt sig opfordret til at bemærke, at hans Opfattelse af Sagen endnu var usorandret. Imidlertid fandt dog den i Anledning af Grev Reventlow - Jersbeds Andragende nedsatte Comite sig foranlediget til at opløse sig (Stændertid. S. 309, jfr. 2det Bilagshefte, S. 206—207).

Den 8de Februar indbragte Grev Reventlow - Jersbed et nyt Forslag, der gik ud paa, at den holsteenske Stænderforsamling skulde beslutte at tage den Stilling, hvori den var sat ved den kongelige Commissærs Meddelelse i Mødet den 4de Februar, i nærmere Overveielse og foretage de lovlige Skridt, som i den Anledning maatte udfordres til at hævede de holsteenske Stænders Rettigheder og til at fyldestgjøre deres Forpligtelser mod Landet. Flere Medlemmer udtalte sig vel mod dette Andragende, saaledes den Deputerede Busch*), Grev Reventlow - Farve**); men med 39 Stemmer mod 8 besluttedes det at nedsætte en Comite. Denne Comite (bestaaende af Grev Reventlow - Jersbed, Advocat Friederici, Justitsraad Røtger, Baron Blome og Kjøbmand Wall) afgav allerede d. 13de Febr. en Betænkning (Stændertidens andet Bilagshefte S. 206—214), hvori den ganske tilegner sig den af Forsamlingens Præsident tidligere forsøgte juridiske Begrundelse af Forsamlingens Afgang til at indgive Petitioner til Kongen angaaende Hertugdømmet Holsteens forfatningsmæssige Stilling i Monarkiet. En udtrykkelig Gjengivelse af Comiteens Deduction

*) Følgende Uttringer turde fortjene at fremhæves: „Naar Hans Majestæt vor Allernaadigste Konge siger Os, at den Stænderforsamlingen ved Forfatningen skænkede Petitionsret ikke tilkommer os i den Udstrækning, i hvilken vi ville gøre Krav paa den, saa staaer det for mig fast, at Hans Majestæt har Ret til i tvivlsomme Tilfælde at fortolke Grændserne for den os efter Forfatningen tilkommende Myndighed. Thi Hans Majestæt har efter at have hørt vort Raad af allerhøieste Magtfuldkommenhed givet os denne Forfatning Meget nær ligger mig ogsaa den Betragtning, at den af Stænderforsamlingen i Aaret 1846 ved en lignende Leilighed betraadte Wei ikke har bragt Landet nogen Fordeel. . . .“

**) Den Deputerede yttrede blandt Andet, at han i ethvert Tilfælde vilde have ønsket, at Proponenten havde gjort sit Forslag „med aabent Bist.“

(S. 210—211) vilde imidlertid netop af den Grund kun være en Gjentagelse. Den øvrige Deel af Betænkningen frembyder vel større politisk Interesse, da der her temmelig usforbeholdent trues med Forsøg paa at styde sig ind under det tydske Forbund, dersom Regjeringen fastholder sin Opfattelse af Forsamlingens Stilling i Forhold til Fællesanliggenderne, men vi agte her kun at holde os til den reent rettlige Betragtning. Det skal derfor kun fremhæves, at Udvalget vover ligefrem at paastaae, at Forsatningsloven af 2den Oct. 1855 for det danske Monarkies Fællesanliggender ikke er blevet til paa en forfatningsmæssig Maade, idet den er udstedt, uden at Udkastet til samme har været forelagt de holsteenske Stænder til Betænkning, uagtet den allerhøieste Kundgjørelse indeholdt det Tilfagn, at Hertugdømmet Holsteen vilde blive regjeret efter de retlig bestaaende Love, som ikke skulde blive forandrede uden paa forfatningsmæssig Maade (S. 210—211). Da denne Udvalgsbetænkning kom til foreløbig Behandling i Mødet den 16de Febr., blev der som et nyt Argument for Stændernes Paaastand henvist til den Bestemmelse i Forsatningsloven af 26de Juli 1854 § 11; at Kongen, naar Kongeriget Danmarks Grundlov er blevet indskrænket til bemeldte Riges særlige Anliggender, vil lade den danske Rigsdag, Provindsialstænderforsamlingerne for Hertugdømmet Slesvig og for Hertugdømmet Holsteen, samt Hertugdømmet Lauenburgs Ridder- og Vandstaf forelægge til Behandling paa forfatningsmæssig Maade Lovforslag angaaende hver Forsamlings Valg af Medlemmer til Rigsraadet saavel som angaaende Varigheden af de saaledes Valgtes Function (Stændertidende S. 560—561). Det blev navnlig og fremhævet, at det i sin Tid i den holsteenske Lovtidende ved Meddelelsen af Fdg. 26de Juli 1854 blev udtalt, at det var Kronen retligt umuligt at lade foretage Valg til Rigsraadet i Stænderforsamlingerne, forinden der herom paa forfatningsmæssig Maade var udstedt en Lov.

Den kongelige Commissær erklærede, at han ikke kunde indlade sig paa den rettlige Deduction, da Spørgsmaalet for ham havde fundet sin fuldstændige Afgjørelse ved det allerhøieste

Reskript; hvorvidt han kunde modtage en Petition til Kongen i Sagen, vilde afhænge af, om dens Indhold ei stod i Strid med det nævnte Reskript.

Yderligere Forhandlinger om Grev Reventlow-Jersbeds andet Andragende meddeles ikke i Stændertidenden. Vel sees det, at Forsamlingen i Slutningsmødet d. 20de Februar har vedtaget en allerunderdanigst Forestilling til Kongen i denne Anledning, men Tidenden har i det Mindste endnu ikke bragt selve Forestillingen, saa at det er os ubekjendt, om det er lykkedes Forsamlingen at give den en saadan Form, at den kongelige Commissær har kunnet modtage den.

II.

Vi have saa samvittighedsfuldt som muligt gjengivet Alt, hvad der med noget Skin af Ret er anført i den holsteenske Forsamling imod den kongelige Udtalelse af 30 Jan. d. A. Vi vide ikke, om vi feile, men det forekommer os, at allerede den udførlige Gjengivelse for den opmærksomme og uhibdede Læser indeholder en i og for sig tilstrækkelig Critik.

Imidlertid skulle vi forsøge lidt nærmere at belyse nogle af de Synderligheder, der ligge til Grund for den Paaastand, at den holsteenske Provindsialstændersforsamling skulde have en almindelig Competence til at forhandle Petitioner om Fællesforsatningsanliggender med Hensyn til Hertugdømmet Holsteens Interesse i samme, i alt Fald forsaavidt der ikke røres ved de i §§ 1—6 i Frd. 11 Juni 1854 indeholdte Bestemmelser.

De Love, hvorefter Spørgsmaalet maa bedømmes, ere naturligviis den holsteenske Forsatningsforordning af 11te Juni 1854 i Forbindelse med Forsatningsloven for det danske Monarkies Fællesanliggender af 2den Oct. 1855. Efter den Ordning af det danske Monarkies og dets enkelte Landsdeles Forsatningsforhold, som nu omsider er gennemført, er der draget en bestemt Grændse mellem de almindelige Rigsinstitutioner og de samme vedkommende Anliggender paa den ene Side og Provindsinstitutionerne med de under disses Omraade hørende

Anliggender paa den anden Side. Det er vel endnu ikke bestemt, at alle de Anliggender, der for de fleste Landsdeles Vedkommende høre under Rigsministerierne, ubetinget for alle Landsdeles Vedkommende skulle høre under samme*); det er ei heller endnu besluttet, at alle de Anliggender, som for de fleste Landsdeles Vedkommende høre under Provindrepræsentationernes Omraade, for alles Vedkommende ere undtagne Rigsraadet**). Det skal ei heller nægtes, at visse Bevægelser mellem Fællesmagten og Provindsforsamlingerne vilde have været undgaaede, dersom Kongen og Rigsraadet havde havt større Myndighed til at udskrive Skatter til Fællesudgifternes Dækning, medens nu kun visse bestemte Skatters Udskrivning hører under den fælles Lovgivningsmagt, idet det især overlades Kongen og Rigsraadet at fastsætte den Sum, hvis Tilvebringelse til Fællesdeficitets Dækning paaligger de enkelte Landsdele***), saa at der her tilsyneladende i de enkelte Landsdeles Forsamlinger kan blive forhandlet om et Fællesanliggende. Men den hele Ordningens Natur kræver, at det samme Anliggende ikke paa een Gang hører under Rigsraadet og under een af Provindrepræsentationerne. At der i Virkeligheden ikke er nogen Undtagelse fra denne Hovedregel, naar der forhandles med den enkelte Landsdeles Repræsentation om Eigningen af det Beløb, hvis Ud-

*) Indtil Kongen for Hertugdømmet Holsteens Vedkommende udfæder en Rundgjørelse lig den, der for Hertugdømmet Slesvig udgik under 10de Novbr. f. A., hører saaledes Domænernes Bestyrelse i Holsteen under Provindministeriet, medens Domænerne i Slesvig og Kongeriget bestyres under Fællesindtægtsministeriet.

***) Dersom for Tiden en Værnepligtslov skulde gives for Hertugdømmet Holsteen, maatte den efter Frdg. om Hertugdømmet Holsteens Forsamling af 11te Juni 1854 § 3 forhandles med Rigsraadet, medens den tilsvarende Lov i Slesvig og Kongeriget vilde være Rigsraadet uvevkomme (sfr. Grundlovsbestemmelsen 29de Aug. 1855 og Kg. 10de Nov. 1855.)

***)) Ogsaa her er der den Forskiel i Fællesbestyrelsens Magt ligeoverfor de enkelte Landsdele, at Tilskudet for Kongerigets Vedkommende forløbs skal kunne tages af Kassen, medens Kongen med den slesvigiske og holsteenske Provindskastændersforsamling maa forhandle om Eigningsmaaden, forsaavidt Bidraget til Fællesudgifterne overstiger det Beløb, der bliver tilbage af de særegne Indtægter, naar de særegne Udgifter forløbs ere afholdte.

redelse er paalagt den af Fælleslovgivningsmagten, vil ikke kunne nægtes af Nogen, der levendegjør sig Forskjellen mellem „Om“ eller „Hvad“ og „Hvorledes“. Det indrommes, at en vrangvillig Forsamling kan behandle dette „Hvorledes“ paa en saadan Maade, at Regjeringen maa vise megen Kraft og Marvaagenhed, for at Forsamlingen ikke skal tilliste sig nogen Andeel i Afgjørelsen af „Hvormeget“, men at Spørgsmaalet er forskjelligt, naar det opfattes rigtigt, kan som sagt ikke fornøstigtviis nægtes. Men skulde der da være nogen anden Undtagelse fra den almindelige Hovedregel, at det selvsamme Spørgsmaal ikke kan være at forhandle baade i Rigsraadet og i Provindsrepræsentationerne? Man skulde ikke troe, at Nogen virkelig kunde finde det hensigtsmæssigt, at der bragtes en saadan Uro og Bidtøstighed ind i vort sammensatte Stats- og Rigsdagsmaskineri, at en Petition f. Ex. skulde kunne forhandles baade i Rigsraadet og i alle de enkelte Landsdeles Repræsentationer. Og dog er det det, der paastaes i den holsteenske Stænderforsamling; thi hvad der tilstædes denne Landdag maatte jo ogsaa tilstædes den slesvigiske Landdag og Kongerigets Rigsdag o. s. v. Lad os da see, om den holsteenske Forfatningsforordning virkelig indeholder nogensomhelst rimelig Grund til at antage en saa uheldig og besværende Sammenblanding af Rigs- og Provindsinstitutionernes Virkefreds.

Som bekjendt indeholder den holsteenske Forfatningsforordning af 11te Juni 1854, idet den ophæver den ældre Hovedlov af 28de Mai 1831, en dobbelt Række af Bestemmelser. Den ene Række (§§ 1—6, jfr. §§ 11, 23 og 24)*) indordner Hertugdømmet Holsteen i det danske Monarki i Almindelighed og bereder saaledes Veien for den senere af Kongelig Magtfuldkommenhed givne forfatningsmæssige Ordning af det danske Monarkies Fællesanliggender. Den anden Række (§§ 7—24) ordner, for at laane et Udtryk fra de i sin Tid i Forsamlingen

*) Jfr. E. G. Larsen Forfatnings- og Valglove for det danske Monarki og dets enkelte Landsdele m. m. Kbhvn. 1856, S. 324 ff.

i Izhø meddeelte Motiver til Udkastet til Forordningen af 11te Juni, Hertugdømmet Holsteens provindsielle Selvstændighed.*) Selve Indledningen til Forordningen af 11te Juni 1854 indeholder et udtryffeligt Forbehold om den af Kongen til Behandlingen af Monarkiets fælles Anliggender paatænkte Fællesforsatning, saa at Stændernes Begrænsning til de provindsielle Anliggender allerede her med Bestemthed fremtræder, idet Fællesanliggendernes Behandling ligesom henvises til den forbeholdte eller bebudede nye Fællesforsatning. Hermed stemmer ogsaa ganske de senere Forrifter om Provindsialstænderforsamlingens Rettigheder. De Paragraffer**), der her komme i Betragtning, ere følgende:

- 1) Med Hensyn til Provindsialstændernes Ret til at samtykke i nye Loves Udstedelse § 11: „In Betreff derjenigen Angelegenheiten, welche zu dem amtlichen Wirkungskreis Unseres Ministeriums für die Herzogthümer Holstein und Lauenburg gehören, sollen Veränderungen in der Gesetzgebung (verglichen jedoch § 3) nicht anders als nach vorgängiger Zustimmung der Versammlung der Provinzialstände vorgenommen werden.“

Den Undtagelse, som § 2 hjemler med Hensyn til Lovgivningsforandringer i Sager, der behandles collegialt af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig og Ministeriet for Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg, behøver her blot at nævnes. Det Samme gjælder om Udstedelsen af provisoriske Love (§ 13) og Provindsialstændernes Anklageret i den Anledning (§ 14).

*) Zeitung der Verhandlungen der siebenten holsteinischen Provinzialständerversammlung. Izhø. Erstes Beilagenheft. S. 33—34. „ste (v: Hertugdømmets Holsteens Forsatning) soll innerhalb der Gränzen einer provinzialständischen Vertretung des Herzogthums ihren Wirkungskreis angewiesen erhalten, mithin als eine Entwicklung der gegenwärtig zu Recht bestehenden berathtenten Stände ins Leben treten, mit erweiterten, die provinzielle Selbstständigkeit des Herzogthums gewährleistenden beschließenden Befugnissen“. Ifr. senere „das Herzogthum Holstein, welches sonach einen gleichberechtigten (nemlig med Hensyn til Fællesanliggender) und mit Rücksicht auf seine besonderen Angelegenheiten einen selbstständigen Theil der dänischen Monarchie bildet.“

***) For den fuldstændige Røiagtigheds Skyld meddeles de herhenhørende Ser paa Lybft.

- 2) § 16 fastsætter Provindsialstændernes Ret til at andrage paa Forandringer i Lovgivningen paa følgende Maade: „Die Versammlung der Provinzialstände ist befugt, Veränderungen in der Gesetzgebung in Betreff der zu ihrem Wirkungskreise gehörenden Gegenstände bei Uns allerunterthänigst zu beantragen.“
- 3) Med Hensyn til Provindsialstændernes Ret til at indgive Andragender om administrative Gjenstande bestemmer § 17: „Gleichfalls soll die Versammlung der Provinzialstände zur Einreichung und Unterstützung von Vorschlägen, Anträgen und Beschwerden in Betreff solcher Verwaltungsmaaßregeln in Unserem Herzogthum Holstein befugt seyn, welche zu dem amtlichen Wirkungskreise Unseres Ministeriums für die Herzogthümer Holstein und Lauenburg gehören.“

Altjaa Stænderne have Medbestlutningsret ved nye Loves Udstedelse, Ret til at andrage paa Forandringer i Lovgivningen (derimod ikke det egentlige Initiativ, eller Ret til for sit Vedkommende at vedtage Lovforslag, der ved Kronens Sanction blive gjældende Love) og Ret til at indgive Andragender og Besværinger om administrative Anliggender, men som provindsielle Stænder have de ikke disse Rettigheder undtagen med Hensyn til de provindsielle eller særlige holsteenske Anliggender, som høre under det holsteenske Ministeriums Virkekreds. Den hele Sammenhæng imellem § 11 (der tilligemed §§ 12—14*) omhandler, hvorvidt Stændernes Samtykke udfordres til nye Love, og Betyggelsen for Dpretholdelsen af Stændernes Ret), § 16 (der handler om Stændernes Petitionsret i Lovgivningsanliggender) og § 17 (der „ligeledes“ handler om Stændernes Petitionsret, men har Hensyn til administrative Anliggender) viser, at Stænderne i alle disse Retninger fornuftigviis maa være og virkelig ogsaa ere begrændsede til det samme provindsielle Omraade. At nu Fællesforsatningen ligger udenfor det provindsielle Omraade, at Provindsialstænderne ikke i Kraft af Provindsforsatningen kunne petitionere om Forandringer i Fællesforsatningen og de Love, der umiddelbart slutte sig til samme, det turde herefter for en uhibet Betragter være hævet over al fornuftig Tvivl.

*) Den imellem § 14 og § 16 indskudte § 15 om Stændermødernes Offentlighed og om Stemmeskerhed har aabenbart faaet en synderlig Plads.

At Sagen ogsaa virkelig tidligere opattedes paa denne Raade i selve den holsteenske Provindfialstænderforsamling, kan tilfældigviis oplyses af de Forhandlinger, der i 1854 førtes om det dengang foreliggende Udkast til den senere under 11te Juni udstedte Forfatningsforordning. Det vil erindres, at den til Forfatningsudkastets Prøvelse nedfattede Comite var aldeles enig om at fraraade Udkastets Publication som Lov, selv om Regjeringen vilde tiltræde de gjorte Ændringsforslag, ja at Comiteens Majoritet (Baron Blome, Grev Ranzau, Grev Vaudisfin, Pastor Haselmann, Kjøbmand Reinde og Justitsraad Rötger) endog gif saavidt, at de androge paa, at Forsamlingen vilde udtale det som sin Overbeviisning, at en heldbringende Forening af de enkelte Statsdele ikke kunde naaes uden ved Gjenoprettelsen af den før 1848 i saantlige Monarkiets Dele bestaaende absolute Regjeringsform med raadgivende Stænder. I den Udvikling, hvorved den samlede Comite (foruden de nævnte Medlemmer Baryum, Lübbe og Paulsen) vil overbevise Forsamlingen om Rigtigheden af den Indstilling, at man burde fraraade Udkastets Udstedelse som Lov, søger Comiteen at oplyse, hvorledes det af Regjeringen*) udtalte Selvstændighedsprincip ikke synes tilstrækkelig betrygget ligeoverfor den Fællesforfatning, der vil være at indføre. I denne Henseende bemærkes det blandt Andet (2 Bilagsh. S. 293), at forsaavidt der i Begrænsningen af Stændernes Virksomhed saaledes som den er givet ved §§ 11, 12, 16, 17,**) 18 og 23 tillige vilde ligge en Opgivelse af enhver Indvirkning fra Provindfialstændernes Side paa de til den sælles Lovgivning og Forvaltning henviste Gjenstande, opstaaer her det meget betydningsfulde Spørgsmaal, om der ikke maa sættes ligesaa stor, ja maaskee ulige større Priis paa de Raadigheder, der gaae tabt efter Udkastet, end paa dem, der ad denne Wei kunne vindes for Provindfialstænderne. Det fremhæves, at der endog dengang forhandlede med Provindfialstænderne om Brændeviinstættens og om Militærlove, altsaa om Gjenstande, der hørte under Fællesministerierne, og Comiteen

*) Comiteen vil her ikke erindre, at Regjeringen i Motiverne med god Grund kun har talt om provindfiel Selvstændighed, om Selvstændighed med Hensyn til de særegne holsteenske Anliggender.

**) Af Betænkningen S. 291 fremgaaer det tydeligt nok, at man ingen Forskiel kjender imellem Grændsen for Stændernes Virkefæds i § 16 og § 17.

indsaae derfor ikke, hvorfor det Samme ikke fremdeles kunde blive Tilfældet. „Skulde derimod“, hedder det S. 295—96, „i Overensstemmelse med det forelagte Udcast den ständeriske Virksomhed strax ophøre i alle Anliggender, der gaae udover det holsteen-lauenborgske Ministeriums Omraade, saa at Landet altsaa i denne Henseende slet ikke vilde have noget Organ, saa maa dette anses for saa meget betænkeligere, saalænge den nuværende Overgangstilstand*) varer, om hvis mulige Afslutning man ikke kan sælde nogen Dom“ . . . Comiteens Majoritet, der fraraader enhver besluttende Fællessforsatning, og i Forbindelse dermed ganske consequent fraraader besluttende**) Provindsialstænder, udtaler sig om muligt endnu hensynsløse. Den erklærer ligefrem, at den vurderer den større Myndighed, der efter Udcastet vil blive Provindsialstænderne tildeelt i de særlige holsteenke Anliggender, ringere, end — vi ville her citere ordret — „diejenigen Befugnisse — welche für die Provinzialstände verloren gehen, auf welche sie also „durch Anrathung des Entwurfs verzichten würden, wenn in „den sämtlichen Angelegenheiten, die im § 3 des Entwurfs „als zu der künftigen gemeinschaftlichen Verfassung gehörig „aufgeführt sind, das bisher ausgeübte Recht der allerunter- „thänigsten Begutachtung und Petition wegfielen“ (S. 296—97). Comiteens Majoritet erkjender vel, at der kunde udstedes en Forordning om en forandret Organisation af Provindsialstænderne, som kunde benyttedes i Overgangsperioden, idet der blev indrømmet Stænderne medbestuttende Myndighed i de Lovgivningsanliggender, der hørte under det holsteenke Ministeriums Virkefæde, medens de isøvrigt beholdt deres tidligere Myndighed baade hvad Indhold og Omfang angik***), men det udtales ligefrem, at efter Fællessforsatningens Indførelse vilde det være umuligt at lade saadanne deels besluttende deels raadgivende Provindsialstænder bestaae ligeoverfor en besluttende Fællesrepræsentation. Og netop derfor tilraader Majoriteten at beholde Provindsialstænderne aldeles uforandrede og at opgive den hele

*) Naturligvis sigtes til Perioden fra Kg. 28de Jan. 1852 indtil Fællessforsatningens Tilblivelse.

**) Som bekendt vare de holsteenke Provindsialstænder dog alt tidligere tildeels besluttende, nemlig i Communalfager.

***) Dette er ei ordret gjengivet, men vi skulde felle meget, om ikke Tanken er gjengivet aldeles nøiagtigt; den er vel endog tydeliggjort.

Fællesforfatningstanke*). Man kan erkjende en vis provindsiel Consequens i denne Opfattelsesmaade, og forsaavidt ikke nægte den en vis Agtelse.***) Men hvorledes skal man da kunne forklare sig, at en Mand som Baron Blome, der i 1854 medunderstrey denne Betænkning, i 1856 som Medlem af den over Grev Reventlow = Jersbecks andet Andragende nedsatte Comite kunde slutte sig til de af Forsamlingens Præsident Grev Pleffen udtalte Anstuelser? Hvorledes skal man forklare sig den haandgribelige Inconsequens, hvori ikke blot Blome

*) Følgende Sætninger i Betænkningen turde fortjene at erindres: „Verbleiben dahingegen die Provinzialstände in ihrer bisherigen Verfassung, so sind sie für die Einführung der Gesamtverfassung kein absolutes Hinderniß. Vielmehr könnte man die Vorlage dieser Verfassung zur Berathung durch die Provinzialstände als Mittel zur Verständigung denken. Man käme auf diesem Wege und in Betracht, daß die Gesamtverfassung zur Zeit nicht vorliegt, zu dem Antrage, daß bis zur Feststellung derselben und demnächstigen Einziehung eines ferneren Gutachtens der Provinzialstände keine Veränderung mit der bisherigen Institution vorzunehmen sei; dawider aber macht sich die Betrachtung geltend, daß es nicht allein höchst zweifelhaft erscheint, ob überhaupt die Provinzialstände zu einer ferneren Aeußerung in dieser wichtigen Frage Gelegenheit erhalten werden, daß vielmehr der bisherige Gang der Verhandlungen auf das Gegentheil hinzudeuten scheint; daß demnach eine sehr ernste Mahnung das Verhältniß Holsteins zu der künftigen Gesamtmonarchie schon jetzt prüfend ins Auge zu fassen um so mehr vorliegt, als es dazu keiner weiteren Wahrscheinlichkeitsberechnung, sondern lediglich einer Betrachtung der Umrisse bedarf, in welchen bereits die künftige Gemeinsamkeit vorgelegt worden ist. Gleichwie es nämlich schon jetzt dem § 3 des Entwurfs gegenüber unthunlich befunden worden, die Specialverhältnisse des Herzogthums Holstein anders wie geschehen zu ordnen; gleichwie daher . . . das Princip der Gleichberechtigung und Selbstständigkeit sich in keiner Weise hat aufrecht erhalten lassen (— dette er naturligviis kun en Baaastand —), ebenso wird und muß es auch um diejenigen Vertretung stehen, welche künftigt dem Herzogthum Holstein in der Gesamtverfassung zugeacht und zugetheilt werden mag. Hierin soll kein Vorwurf der Mißgunst oder Partheilichkeit liegen, sondern nur die einfache Behauptung, daß es eben nicht möglich sei unter den gegebenen Voraussetzungen zu einem anderen Resultat zu gelangen, als daß die Gesamtrepräsentation aus verschiedenartigen und ungleichmäßig vertretenen Nationalitäten regelmäsig kein einmütiges Zusammenwirken zur Folge hat, sondern vermöge der nicht wegzuläugnenden Natur der Verhältnisse eine Neigung zu Uebergriffen von Seiten der Majorität, der die schwächere Nationalität, indem sie sich der Minorität anschließt, eine negative, verhindernde Thätigkeit entgegensetzt“ — eller som det et andet Sted hedder „daß . . . die Minderzahl sich auf sich selbst zurückzieht oder der Minorität in der Ueberzahl sich anschließt um in negativer Weise zu wirken.“

**) Aldeles consequent var dog kun den Deputerede Agent Rencf, der havde Mod til ogsaa at frabejde sig de raadgivende Provinzialständer.

gjør sig skyldig, men selve Stænderforsamlingen? Thi Comitæens Majoritet blev ogsaa i alt Væsentligt Forsamlingens Majoritet, og Forsamlingens endelige Betænkning slutter sig forsaavidt ganske til Comitæebetænkningen, saa at ogsaa den indeholder utvetydige Anerkjendelser af den fremtidige Provindsialstænderforsamlings totale Incompetence i alle til Fællesforfatningen henviste Anliggender (S. 568 ff. navnlig S. 570, 572, 573). Grev Pleffen og Grev Reventlow-Zersbed vare derimod ikke Medlemmer af Forsamlingen i 1853—54 og de vilde altsaa have været i deres gode Ret, dersom de med gyldige Grunde kunde forsvare en anden Anskuelse end den, fra hvilken Alle tidligere gik ud. Vi haabe, at den hele foregaaende positive Udvikling tillige indirekte indeholder en fuldstændig Gjendrivelse af denne nye Anskuelse. Der er kun to Enkeltheder, der maaskee endnu kunne trænge til nogen Belysning, nemlig deels den Brug, som man har villet gjøre af Kundgjørelsen 28de Jan. 1852, navnlig af de Uttringer i samme, der henviser til Provindsialstændernes tidligere Virkefreds, deels den Bøgt, der er lagt paa Bestemmelsen i § 11 i den nu ophævede Frdg. 26de Juni 1854.

Hvad nu angaaer Kundgjørelsen af 28de Jan. 1852, kunde det i og for sig være tilstrækkeligt at bemærke, at det eneste lovlige Grundlag for den nu bestaaende holsteenske Provindsialstænderinstitution er Frdg. 11te Juni 1854. Der kan ikke tilkomme den holsteenske Provindsialstænderforsamling nogen Rettighed, som ikke finder sin Hjemmel i Frdg. 11te Juni 1854. Denne Forordning i Forbindelse med Loven af 2den Oct. 1855 danner det eneste retlige Grundlag for Bedømmelsen af Hertugdømmet Holsteens Stilling i det danske Monarki. Om der altsaa end i den af kongelig Magtfuldkommenhed*) udstedte Kundgj. 28de Jan. 1852 indeholdtes noget Andet i den her omhandlede Retning, saa vilde det ingen Betydning have, idet denne kongelige Anordning i saa Fald ifølge samme kongelige Magtfuldkommenhed vilde være blevet nærmere bestemt og forsaavidt forandret ved Frdg. 11te Juni 1854. Det forekommer os imidlertid klart som Dagens Lys, at Kundgjørelsen er aldeles skudfri i den Retning, hvor Grev Pleffen vil ramme den. Det hvorom der kan tænkes forskellige Meninger er, om Kundgjørelsen ikke lider af en liden Unsiagtighed ved den foreløbige Betegnelse af det Lovgivnings- Omraade, med Hensyn til hvilket der for Fremtiden skulde

*) Høft. Stænderf. 1853—54, S. 926.

tillægges Provindsialstænderne besluttende Myndighed. Naar det nemlig hedder, at Kongen vil ad forfatningsmæssig Veie lade Provindsialstænderne blive en saadan Udvikling tildeel, at ethvert af Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen erholder med Hensyn til sine hidtil under de raadgivende Provindsialstænders Virkefreds hørende Anliggender en stænderst Repræsentation med besluttende Myndighed, saa kunde det synes, som om de nye Provindsialstænder skulde have Medbeslutningsret i alle Lovgivningsanliggender, i hvilke de tidligere havde Ret til at blive raadspurgte, uagtet det dog s. Ex. er en ligefrem Følge af den foregaaende Deel af Kundgjørelsen, der handler om det danske Monarkies Fællesanliggender, at Stænderne ikke kunde faae besluttende Myndighed i Toldlovgivningsanliggender. Derimod er der i Kundgjørelsen af 1852 ikke det mindste Spor til, at det skulde være tilfaldt ved Provindsialstænderforfatningens Omdannelse at bibeholde en Petitionsret for Stænderne med Hensyn til Lovgivningsanliggender, der ikke hørte ind under deres Medbeslutningsret. Vi troe isøvrigt ikke engang, at der her med Sikkerhed kan siges at være indløbet en Unøiagtighed for Concipisten, thi Kundgjørelsen har uden tvivl ved Ordet „sine“ netop villet betegne den provindsielle Begrændsning ligeoverfor Fællesforfatningsomraadet, ligesom den indenfor denne provindsielle Begrændsning ved Udtrykkene „hidtil under de raadgivende Provindsialstænders Virkefreds hørende Anliggender“ vistnok har villet betegne, at Lovbegrebet i Mod sætning til den kongelige Anordning eller kongelige Resolution skulde have det samme Omraade som tidligere efter Anord. 28de Mai 1831 § 4*). Men hvad enten man billiger denne Fortolkning eller ikke, saa har Frdg. 11te Juni 1854, som baade dens Indhold og Præmisses tilstrækkelig vise, rettet enhver Utydelighed eller om man vil Unøiagtighed, som maatte findes i Kundgjørelsen af 28de Jan. 1852.

*) Hvis Noget skulde finde Fortolkningen tvungen, bedes følgende Passus i Motiverne til Frdg. 11te Juni 1854 § 11 i den holst. St. Tid. 1ste Bilagsh. S. 40 sammenholdt: „die beschließende Befugniß tritt sonach in Betreff der holsteinischen Angelegenheiten (z.; efter den umiddelbart foregaaende Sætning de, der høre til det holsteenske Ministeriums Virkefreds) in demselben Umfange ein, in welchem gegenwärtig in Gemäßheit der im § 4 des allgemeinen Gesetzes von 28sten Mai enthaltenen Bestimmung das Recht der Berathung stattfindet.“

Hvad endelig angaaer Frdg. 26de Juli 1854 § 11, da kan det være meget rigtigt, at det ikke kan paalægges Provindsialstænderne i Holsteen at vælge Medlemmer til Rigsraadet uden ifølge en med Stænderne forhandlet Lov. Men for det Første er nu denne hele Frdg. af 26de Juli 1854 med Rigsraadets Samtykke hævet ved Loven af 2den Oct. 1855, som ikke paalægger Provindsialstænderne noget Valg, men giver Provindsialstænderforsamlingens Medlemmer den Ret som Balmænd at kunne vælge Rigsraader efter visse bestemte Regler. Dertil kommer, at de Forhandlinger, der efter Frdg. 26de Juli 1854 § 11 vilde have været at føre med Provindsialstænderne, naar det skulde have været paalagt Forsamlingen som saadan at vælge Rigsraader, ikke vilde have fundet Sted i Kraft af den Provindsialstænderne ved Frdg. 11te Juni 1854 hjemlede Myndighed, men i Kraft af en anden udenfor sammes Omraade liggende Bestemmelse, i hvis Tilblivelse de ligesaa lidet havde nogen umiddelbar Andeel, som de havde noget Krav paa dens usforandrede Vedbliven.

Vi troe herved at have godtgjort, at den holsteenske Provindsialstænderforsamlings Incompetence til at indgive Petitioner med Hensyn til Fælledsforfatningsforhold klarlig fremgaaer af Frdg. 11te Juni 1854, i Forbindelse med Fælledsforfatningsloven 2den October 1855. Skulde Noget yderligere være at tilføie, maatte det ventelig være fra et heelt andet Standpunkt; vi maatte tage Hensyn til de synderlige Uttringer, der af og til i de holsteenske Forhandlinger ere faldne om, at man vel ikke vilde nægte Loven af 2den Oct. 1855, hvad man kalder, factist Anerkjendelse, men at den dog ikke skulde være kommet til Verden paa forfatningsmæssig Maade. Vi ere villige til, om fornødent gjøres, ogsaa at optage denne Sandst, der saaledes er henkastet fra holsteensk Side. Vi holde os forviisede om, at denne Paastand kan finde en ligejaa fuldstændig Gjendrivelse, som den, der i disse Blade er blevet givet af hiin Paastand om Provindsialforsamlingens Afgang til at forhandle Fælledsforfatningsanliggender. Men vi ønske i alt Fald først at see, hvilke Paastande der af Grev Blessen og Grev Reventlow-Jersbeck ville blive fremsførte i det danske Rigsraad, samt om de ikke der blive saaledes tilbageviste, navnlig af Regjeringen og af Januarministeriets Repræsentant i Rigsraadet, at en yderligere Gjendrivelse bliver aldeles overflødig.

Den 25de Martz 1856.

William Penn og Dvæerne.*)

Af A. Litzow.

I.

Englands Kirkevæsen var ved Carl den Andens Thronbestigelse (1660) i en høist forvirret Tilstand.

Den anglicanske Statskirke i den Form, hvori navnlig under Carls Fader Erkebiskop Laud havde haandhævet den, med Kronens Herredømme over Kirken, men tillige med Bispedømmets hellige Privilegier, med de forskjellige fra Katholicismens Dage bibeholdte Ceremonier og den anordnede Liturgi, samt „den høie Commissions“ kirkelige Inquisition og kirkelige Tyranni mod alle Dissenters — denne Statskirke var bleven heftigt bekæmpet af Puritanerne, der tilligemed Bispeembedet forkastede de fleste af de gjældende kirkelige Anordninger, de mangfoldige Festdage, Brugen af Orgelet under Gudstjenesten, af Korsets Tegne i Daabshandlingen, Knæfaldet ved Nadverens Uddeling, de foreskrevne Bønner, Forsbøiningerne ved hver Dmtale af Jesu Navn, Chorfaaben, Messedragten og flere lignende Ting.

*) Blandt de Skrifter, jeg har benyttet, maa jeg, foruden Penns egne, især nævne følgende: A Memoir of the life of G. Fox, Lond. 1839; W. Penn, an historical biography by H. Dixon, Lond. 1852; the life of W. Penn og of Fox by S. Janney, Philadelphia 1852 og 53; Barclay: Apologia Theol. vere christ. Lond. 1729, samt Hume, Macaulay og Bancroft. Naar det med Hensyn til den sidste Forfatter er yttret, „at han overvurderer Dvæerne i sin idealfiserende, rhetoriske Fremstilling af deres Grundsaetninger“, da kan jeg ikke andet end finde denne Vittring sand og træffende, især hvad Fox angaaer.

Med stor Standhaftighed havde de taalt enhver Undertrykkelse; de frygtede hverken Bøder, Fængsling, Gabelstok eller Mishandling, for at blive deres Grundsætninger troe.

Under det lange Parlament vare disse Mænd komne til Regjeringen og havde da fuldkastet den episcopale Forfatning og forsøgt ved Indførelsen af Synoder og simplere Kirkefikke at danne en anden i Lighed med den i Skotland herskende presbyterianske. Men dette havde ikke tilfredsstillet de radicale Independenter, og da dette Parti derpaa fik Magten, vilde det hverken vide af Pavedømme, Prælatvæsen eller Presbyteriansisme, men fordrede hver enkelt Menighed med sammes Tjener, Præsten, betragtet som en selvstændig og uafhængig Kirke. Ikke destomindre viste Independenterne tillige den største Intolerance: de forfulgte grumt Anderledstænkende og vilde paatvinge Alle deres egen Fortjærlighed for det gamle Testament med dets Love og Skikke, deres egne strænge og eiendommelige Leveregler, deres Had til alle verdslige Forlystelser, ja selv til al naturlig og berettiget Livsglæde.

Under Cromwells paafølgende Eneherredømme blev der vel ved den af Protectoren givne Tolerancelov sat en Skranke for Independenternes Forsølgelseslyst; men han kunde dog ikke forhindre, at Dvrighederne i mange enkelte Tilfælde behandlede Dijsenterne med Haardhed og Vilkaarlighed, og hvad Kirkeforfatningen i det Hele angaaer, da frembød den en „uregelmæssig Forening af nogle faa Presbyterier og mange uafhængige Menigheder, der alene bleve holdte i Løkke og holdte sammen ved Regjeringens Myndighed.“

Carl den Anden, som med Hensyn til sine egne religiøse Meninger stadigt befandt sig i en Tilstand, „der svævede imellem Bantro og Papisme“, men som ved sin Thronbestigelse havde givet det Lofte, at alle hans Undersaatter skulde nyde Religionsfrihed, viste snart, at han ikke agtede at skaae Puritanerne, der saa snart havde fortrydte dablede hans Yndlingslaster: Adspredelsestog og kongens ugunstige Stemning imod dem dækkede sig i det Parlament, der 1661 blev sammensat, og som omme jælles Uvillie blev en Række

af Love, hvorved den gamle episcopale Kirkeforfatning og den gamle Liturgi gjenindførtes i sin hele Udstrækning, medens tillige strænge Straffelove bleve vedtagne mod Dissenterne. Disſes Tal var under de vedvarende borgerlige Uroligheder voget overordentligt. Mangfoldige Sekter havde dannet sig, og de forskjelligste Lærdomme, gudsbespottelige og usædelige Theorier ved Siden af taabelige Prophetier og Sværmerier fandt deres ivrige Talsmænd. En af disse Sekter, i hvis Epidse stod en Mand, der betragtedes som den foragteligste og mest fanatiste af alle Separatister, maae vi her særligt dvæle ved. Det var de saakaldte Dvækere*), Tilhængere af George Fox.

Denne mærkelige Mand var Søn af en Linnedvæver, der almindeligt kaldtes den retslafne Christopher, i Drayton (Leicestershire). Han fødtes i Aaret 1624, og viste alt som Dreng dyb religiøs Følelse, sædelig Alvor og megen Hang til Ensomhed. Denne fik han rig Veilighed til at tilfredsstille, da han tidligt kom i Lære hos en Skomager, der tillige var Uldhandler, og hvis Faar Georg blev sat til at vogte. Mange Tanker vaagnede alt hos Drengen under den frie Himmel, imedens han læste i Biblen, bad og betragtede Livet i Guds Ords Lys. Han var omtrent nitten Aar gammel, da han paa en Markedsdag besøgte et Alhuus i Selskab med to Venner. Da disse havde faaet noget at drikke, begyndte de at tale paa en Maade, der forargede Fox. Han stod op, betalte sin Regning og gik hjem. Sønnen flyede ham om Matten, og medens han gik op og ned i sit Bærelse, meente han at høre en himmelsk Stemme, som sagde til ham: „Du seer, hvorledes de Unge gaae efter Forsængelighed, og hvorledes de Gamle gaae i Graven; Du maa holde Dig baade

*) Dvækere, o: Skjelvere. Den første, der gav Sekten dette Navn, var Dommeren Gervas Bennet (1650), til hvem Fox i et Forhør havde sagt: „Du skal skjælte for Herrens Ord.“ Siden optog Almuen Benævnelsen, da den passede paa de i Dvækernes Forsamlinger forekommende Tilfælde af Convulsioner. De kaldtes ogsaa Beksjenderne og Lysets Børn; selv kaldte de sig indbyrdes Bennernes Samfund.

fra Unge og Gamle og blive en Fremmed for Alle." Han grublede over dette Udsagn, og tilsidst steg hans indre Uro og hans Tungfindighed til en saadan Høide, at han forlod sin Mester og drog fra et Sted til et andet, lige indtil London, overalt raadspørgende Præsterne, for at finde en Lærer, der kunde løse hans Tvivl og vise ham Veien til Fred. Men han kunde ikke finde nogen saadan. Han kom atter tilbage til sin Fødeby, hvor Nogle raadede ham til at forslaae sine Grillen ved at gifte sig, Andre til at blive Soldat. Da han mærkede, at man slet ikke forstod hans Sjælenød, tyede han atter til Ensomheden, fastede hyppigt, gjennemvaagede mangen en Nat og raabte i Bønnen til Gud. Hans indre Lidelse var saa stor, at han, efter sine egne Ord, „kunde have ønsket at være født blind, for ikke at see den menneskelige Ugudelighed og Forfængelighed, og døe, for ikke at høre Guds Navn blive misbrugt."

Som han en Søndag i Aaret 1646 vandrede omkring paa Marken, „blev det ham aabenbaret," at det at være opdraget i et Collegium og at have erhvervet menneskelig Lærdom ikke var tilstrækkeligt for et Menneske til at forkynde Guds Ord, men at dertil hørte en umiddelbar Kaldelse fra Christus selv. Fra dette Dieblif følte han, at han ikke kunde modtage Sandheden af nogen menneskelig Lærers Mund. Lillige oplodes det for ham, at Gud boer ikke i Templer eller „Taarnhuse," byggede af Menneskehænder, men at han boer i de Frommes Hjerter. Han søgte derfor efter den guddommelige Sandhed i sit eget Indre*), og medens han vedblev ivrigt at læse Skriften, der talte til ham om Gud og Kristus, lærte han, efter sit eget Udsagn, „efterhaanden Gud og Kristus at kjende, uden Hjælp af nogen Mand, Bog eller Skrift, umiddelbart ved det sande, guddommelige Lys i Christo,

*) Macaulay mener, at „hans Forstand var i den ulykkeligste Tilstand, det vil sige, altfor forstyrret for Friheden og ikke forstyrret nok for Beblam." Denne Dom er det modsatte Extrem af Bancrofts, der berømmer For for „hans Nands høieste systematiske Skarpfindighed."

der oplyser ethvert Menneſte, ſom kom til Verden, (Joh. Ev. 1, 9) og ved en Aabenbarelse af den ſamme Helligaand, ſom Gud gav de Mænd, der ſkreve Biblen.“

Fuld af Hentykkelse over det Sandhedsllys, han havde opdaget i ſit eget Indre, følte han en uimodſtaelig Drift til at viſe Andre, at det ſamme Lys ogſaa ſkinne hos dem, og han begyndte, 23 Aar gammel, at prædike, idet han drog om fra By til By. Hans ſtore Fortrolighed med Biblen, ſom han næſten kunde heelt udenad, gav hans uannede, ofte dunkle og uſammenhængende Tale et viſt kraftigt og gudeligt Sving*). I Nottingham gif han en Søndag i Aaret 1648 ind i Kirken, hvor Præſten udlagde Ordene i 2 Pet. 1, 19. Føꝛ forſtyrrede med uſtyrlig Feſtighed Gudſtjenesten, idet han begyndte at forklare Menigheden, at den hellige Skrift ikke var, hvad Præſten antog den for, det høieſte Vidneſbyrd om Sandheden, men at dette var den Helligaand, og at Chriſti Aand, ved hvis Hjælp de hellige Mænd ſkreve Biblen, ogſaa ene og alene ſatte Menneſtene iſtand til rettelig at læſe og forſtaa den. Medens han talede, blev han greben og fængſlet. Saasnart han løslodes, begyndte han paany at prædike. I mangan en By, han kom til, blev han, der var kjendt under Navnet „Manden med Skindbugerne“, miſhandlet af Pøbelen; han var flere Gange i Gabeſtoffen, og der var mange Aar af hans Liv, i hvilke han var ligesaa lang Tid i Fængſel, ſom i Frihed. Men han gif frimodig ind i Fængſlerne og frimodig ud af dem, og han forſømte ikke nogen Leilighed til at udbrede ſine Grundſætninger.

Nogle af diſſe ſtemmede med Puritanernes. Føꝛ prædikede imod Umaadeligheden i Bertſhusene og Ripperne, mod Malloierne, Skueſpil, Feſter, Drikkelag og Spil; han var tilſtede ved Markederne og udſlyngede ildfulde Ord mod Opdrækkerne der og mod Gøglerne med deres Kunſtſtykker; han forſømte

*) Macaulay ſiger: „Føꝛ talede Nonſens, og Somme af hans Venner bragte ved Paraphraſe Mening ind deri.“ Denne Dom maa viſtnok kaldes alſfor haard og partiſk.

al Slags Musik, og han krævede af dem, der vilde være Christne, et Levnet, fjernt fra al Luges, ført i Tarvelighed og Selvfornegtelse. Han stillede tillige den sande Christendom. Han dvælede især gjerne ved enkelte af Evangeliets Hovedsandheder og vendte hyppigt tilbage til den Tante, at i Kristus var Lyset og Livet, og at Lysets Børn skulde vandre i Lyset og bevise dets Kraft i et helligt Levnet.

Men Fox hylkede derhos Grundsætninger, der, hvis de bleve almindelige, maatte medføre en heel kirkelig og social Revolution. Idet han lærte, at det indre Lys, Guds Aands Aabenbarelse i hvert enkelt Menneskes Sjæl, er den eneste og den tilstrækkelige Veileder til al Sandhed, maatte han, consequent som han var, træde op mod enhver udvortes Autoritet og enhver Tradition. Han forfæstede Statskirken og de Aetsbegreber, hvorpaa dens Lovgivning hvilede. Han benegtede, at den i Statskirken ansatte Lærerstand kunde være Christi Ord's sande Tjenere, baade fordi den forberededes til Kaldet ved menneskelig Værdom, og fordi den lønnedes ved Tiender. Han kaldte Præsterne „begjærlige Veispænde, der lig Kjøbmænd for Penge solgte det Evangelium, som Kristus havde befalet at forkynde for Intet.“ Der skulde blandt de Christne slet ikke være nogen særskilt Lærerstand; men Enhver, være sig Mand eller Kvinde, skulde have Ret til at forkynde Ordet, dog kun saa ofte, som han af Manden kaldtes, oplystes og indviedes dertil. Der skulde heller ikke blandt Christne være nogensomhelst udvortes Cultus, der var bunden til en bestemt Tid, en bestemt Orden og bestemte Handlinger. Det var efter Fox's Mening umuligt at tilbede Gud i Aand og Sandhed, naar man bad forefrevne Bønner eller sang forefrevne Psalmer*). Han ansaae det for Tegnet paa Aandelighed, at Mennesket ikke trængte til nogetsomhelst Udvortes; og af lutter Inderlighed forfæstede han ogsaa Sacramenterne som særegne, til noget Synligt bundne Handlinger. Han vilde ikke vide

*) Penn siger, at Fox's Udseende, naar han bad, var det høitideligste, mest levende og ærværdige, der kunde sees eller føles.

af nogen anden Daab end en indvortes, i den Helligaand og Ild, og ikke af nogen anden Nadver end en indvortes, som den Gjenfødtte, der er død og opstanden med Christus, daglig usynligt nyder i Hjertets Samsund med Frelseren.

Hans Lære om det indvortes Lys førte ham ligeledes til at forkaste alle saadanne sociale Pligter, der stode i Strid med det, Gud talede til ham i hans Hjerte. Men nu forbød Gud ham det som Synd at aflægge Ed, at føre Baaben og at betale Tiende, og Gud bød ham det som kristelig Dyd at sige Du til Alle, at beholde sin Hat paa Hovedet for Alle, selv for Konger og Øvrigheder, og at undlade enhver Hylдинг eller Vædsbeviisning, og Føj, der isøvrigt slet ikke vilde besfatte sig det mindste med Politik, var dog, ifølge disse sine Grundsætninger, i en uafvendelig og uophørlig Strid med det bestaaende Statsfamsunds Love og Bedtægter.

Alligevel var den store Grundtanke om religiøs, politisk og social Frihed og Lighed, der, skjønt uklart og formløst, skjulte sig i hans Lære om det indre Lys, for Mange en tiltrækkende Tanke paa en Tid, da alle Samsundets forskjellige Kræfter tørnede mod hverandre i vild Uorden, og da baade de kirkelige og de politiske Spørgsmaal afgjordes ligesaa tit ved Tyranniets Magtsprog som ved fornuftige Grunde. Hiin Tankes Magt forsøgedes endnu mere ved Føj's hele Personlighed deels ved det usorfædede og ubøielige Sind, hvormed han handlende og lidende forsvarede sin Lære, og snart ved offentlig Tale snart ved selvselvsfulde Skrivelser og Declarationer til Dommerne, til Parlamentet, til Cromwell, til Carl den Anden, til Paven søgte at ombvende de forskjelligste Magthavere til den, deels ved den Foragt for alle timelige Hensyn, han hele sit Liv igjennem lagde for Dagen, og som bragte Cromwell til efter en Samtale med ham at udbryde: „Dette Slags Folk kan jeg ikke vinde hverken ved Løfter, Gaver, Vædsbeviisninger eller Embeder.“ Saaledes erhvervede Føj sig da snart Tilhængere rundt omkring i Landet.

Føj var, som alle Sværmere, stærkt hildet i den falske Mandelighed, der mener at kunne undvære en udbortes Aaben-

baring, og i den falske Inderlighed, der lægger al Sandhed ind i Individet, ophøier sin egen, individuelt oprigtige og samvittighedsfulde Søgen efter Sandheden til Et med Sandheden selv og gjør sin egen Overbeviisning til den normale og ene saliggjørende for alle Andre*). Hos flere af hans tidligste Tilhængere viste Sværmeriets Gensidighed og Overdrivelse sig endnu stærkere, i de latterligste, usømmeligste eller formasteligste Skikkelser, hvorved „Lysets Børn“ kom i Banrygte og lagdes for Had. En Kvinde ved Navn Sarah Goldsmith løb gjennem Gaderne i en Klædning af Sækkelærred, med flagrende Haar og Hovedet bedækket med Aske, for saaledes at vidne mod Stolthed. En vis Thomas Mursford hyllede sig i Gaarekind og forkyndte i denne Dragt Guds Straf over Menneskenes Byntesyge. En Musiker, Salomon Enclos, brændte offentlig paa Torvet i London alle sine Instrumenter som Djævlens Redskaber, og blev derefter Skomager, for at ære For's Haandværk. Nogle viste sig, i paradisisk Ustyldighed, nøgne paa Gaderne; en Kvinde kom endog saaledes ind i den Kirke, hvori Protectoren befandt sig, dreven, som hun sagde, af Aanden til at vise sig som et Tegns for Folket. Jakob Naylor, en forhenværende Soldat, hørte en Stemme, der sagde i hans Indre: „Gaa ud fra din Slægt, og Gud vil være med dig.“ Han adlød, vankede om i Vandet, satte sig i Hovedet at være Messias, og holdt (1656) sit Indtog som saadan i Bristol, ridende paa en Hest, som to gifte Koner fra London førte, medens de sang: Hellig er Israels Gud, og modtagen af en Hob, der bredte sine Klæder ud for ham og kyskede hans Fødder. Greben og ført som Gudsbespotter for Parlamentet i London, paastod han for dette, at han havde Ret til den ham viste Ære, eftersom Christus boede i ham. Han udstod sin Straf at faae 300 Pidskeslag og at brændemærkes paa Tungen, uden at vise Tegns til Smerte, og

*) Med en taabelig Alvor ivrede han mod ganske ligegyldige Ting, f. Ex. mod de sædvanlige Navne for Aarets Maanedes og Ugens Dage, fordi de vare hedenske, mod den Skik at hilse Godmorgen og Godaften o. s. v.

da han derefter blev sat i Gæbestokken, traadte een af hans troende Venner hen og befæstede ovenover hans Hoved en Seddel med Ordene: Denne er Jødernes Konge.

Det var med denne Dvælernes spottede, forhadte og forfulgte Sekt, at saa Aar efter en ung Student ved Universitetet i Oxford, William Penn, skulde stifte et Bekjendtskab, der bestemte hele hans Livsretning.

II.

Fra Buckinghamshire stammede den gamle Familie Penn, af hvilken en Green i det 16de Aarhundrede var bosat i Wiltshire, i Nærheden af Byen Mintye. Giles Penn, Koffardicapitain og tillige i flere Aar engelsk Konsul, havde to Sønner; den ældre af dem bosatte sig som Kjøbmand i Sevilla, den yngre ved Navn William (født 1621) foer fra Barnsbeen tilføes med sin Fader, øvedes i Mod og Koldblodighed paa Farterne til Levanten og Middelhavets, dengang af Sørovere opfyldte Bande, og blev, da han endnu ikke 20 Aar gammel indtraadte i den kongelige Marine, udnævnt til Capitain. Han gistede sig kort efter med en ung og smuk Hollænderinde, Margarethe Jasper, Datter af en velhavende Kjøbmand i Rotterdam, bosatte sig 1643 i London i eet af de fashionable Qvarterer, nær Tower, og levede saa selstabeligt et Liv, som hans Formue tillod det. Det varede dog kun kort Tid, Lyst til krigerisk Daad opfyldte ham, og Leiligheden var gunstig. Lord Warwick, der var bleven udnævnt til Overadmiral over den engelske Flaade, betroede Penn Commandoen over et Skib paa 28 Kanoner. Den 12te October 1644 lettede han Anker for at gaae til det irske Hav. Men to Dage efter fødtes hans Førstefødte, William, og Faderen ilde paa Budskabet herom til London, medens Skibet fik Lov til at ligge stille i Themsen i en Fjortendagstid. Derefter begav han sig til sin Station, og under 6 Aars Tjeneste i St. Georgscanalen erhvervede han sig Ny som en af de dristigste Krydsere i Flaaden, forøgede sin Formue betydeligt ved de

Priser, han kaprede, og steg efterhaanden til en Viceadmirals Værdighed.

Da Cromwell var bleven Englands Overhoved, og Hollands Magt tilføjes skulde knækkes, udnævnte Protectoren den unge Cohelt Penn til Admiral, og han retfærdiggjorde den ham viste Tillid ved en Række af Bedrifter. Han fik derefter en vigtig Sendelse til Vestindien, men da der var foregaaet et Omflag i hans politiske Tænkemaade, tilbød han paa Udreisen hemmeligt Carl Stuart at stille den ham betroede Flaade til hans Tjeneste. Denne takkede ham for hans Loyalitet, idet han dog tillige bad ham bevare den til gunstigere Tider. Cromwell erfarede Penns troløse Færd, men han skjulte en Tid sin Vrede. Først da Expeditionen, hvis Niemed var at erobre Hispaniola, mislykkedes, dog uden Penns Skyld, blev han tillige med General Venables ved Tilbagekomsten til England berøvet Embede og Værdigheder og ført til Tower i Fængsel.

Budskabet herom fremkaldte stor Sorg i Admiralens Familie, der under hans lange Fraværelse havde taget Bolig i Wanstead i Essex. William, der havde faaet to Søstende, Margarethe og Richard, var dengang 11 Aar gammel. Han var en opvakt Dreng, fuld af Følelse. Hans Faders Ulykke og hans Moders Smerte greb ham dybt, og han overgav sig i Gensomheden til sin Sorgmodighed. Da stete det en Dag, medens han var ene paa sit Værelse, at han pludselig følte sig gennemtrængt af en vidunderlig Glæde og Trost. Tillige meente han at see hele Værelset fyldes af en skinnende Glands. Denne Tildragelse prægede sig uudsletteligt i hans Sind, og han omtalte den i sit senere Liv ofte som et Beviis for det umiddelbare Samfund, der finder Sted mellem Gud og den menneskelige Sjæl.

Admiral Penn sad ikke længe i Fængsel. Han indgav fra dette et ydmygt Bønnskrift, hvori han anraabte Protectoren om Naade, og han blev løsladt. Med sin Familie begav han sig 1656 til Irland, hvor han havde en Landeiendom, der tidligere var bleven ham skjænket af Cromwell til Belønning

for hans Tjeneste. William, der alt havde gjort gode Frem-
 skridt i Skolen i Chigwell (i Essex), fik en Hovmester, og
 hans naturlige Anlæg udfoldede sig raft. Han var praktisk,
 dygtig til Forretninger og havde megen Lyst til Legemsøvelser,
 Jagt og Fiskeri; men tillige var han saa flittig i sine Studier,
 at hans Fader i Aaret 1658 tænkte paa at sende ham til
 Universtitet i Oxford. Men samme Aar indtraf store politiske
 Begivenheder, der en Tid forhalede Williams Afreise. Crom-
 well døde den 3die September. Det kongelige Parti, som
 Admiralen ogsaa i Irland i Stilhed havde virket for, reiste
 Hovedet og ventede kun paa det første gunstige Dieblis for at
 hylde Carl Stuart. Dette kom, da Richard Cromwell otte
 Maaneder efter blev tvungen til at nedlægge Regjeringen, og
 Penn ilede strax til Holland for at tilbyde Carl Stuart sin
 Tjeneste. Han blev modtagen med Glæde, staaet til Ridder
 og sendt tilbage for at vinde Flaaden for Stuart, hvad der
 ogsaa lykkedes ham. Da Montague derpaa med en Deel af
 den blev affendt af Parlamentet for at føre den landsflygtige
 Kongesøn tilbage til Riget, gif Penn, der var bleven valgt
 til Medlem af Parlamentet, ombord med for at være blandt
 de første, der lykønskede den nye Hersker.

Strax efter disse Begivenheder kom William Penn til
 Oxford og blev indskreven som Student (Commoner) i Christ-
 Church Collegiet. Han gjorde sig snart bemærket af sine Fore-
 satte ved sin ivrige Flid og yndet af sine Jævnlige ved sin
 Raftighed og Færdighed i alle Slags Legemsøvelser. Blandt
 de ældre Studerende i samme Collegium var den navnkundige
 John Locke; men Venfæbabet mellem ham og Penn sluttedes
 rimeligviis først i en senere Tid. Penns gode Hukommelse
 fremmede de udstrakte Studier, han sgretog i de gamle Clas-
 sikere og i Historien. Han lagde ogsaa i de levende Sprog
 Grunden til den Færdighed, som senere paa hans Reiser skulde
 komme ham til Nytte. Men hvad der fremfor Alt bestjættigede
 hans Estertanke var Datidens kirkelige Stridsspørgsmaal.

Imedens han studerede disse og deres Indflydelse paa
 Livet, traf det sig, at en Lægmand i Oxford ved Navn Thomas

Loe begyndte at prædike Fog's Lære i hiin By. Der fandtes ved Universitetet et stort Gjøringsstof. Mange af Studenterne vare misfornøiede med Carl den Andens ovenfor nævnte Lov om den gamle Liturgies Indførelse, hvori de saae et Tilbagestridt henimod Papismen. Ved Christ-Church Collegiet var desuden Dekanen, en Dr. Owen, bleven assat for at flaffe Plads for En af Høspartiet, og den Affatte vedligeholdte en Brevvegling med de Studerende i Collegiet og bestyrkede dem i deres Uvillie mod den vedtagne Kirkeanordning. Penn hørte til denne Opposition, og efterat have bivaanet Loes Prædikener fandt han Behag i deres Aand og forsømte fra nu af den akademiske Gudstjeneste, medens han og flere Vigefindede holdt gudelige Forsamlinger paa deres Bærelser. Dette blev bemærket, og han og hans Venner bleve idømte en Bøgebøde for deres Nonconformitet. Herved ophidsedes de kun endnu mere, og de besluttede at gjøre et aabent Oprør. Høffet havde ladet den Befaling udgaae, at Collegiaterne atter skulde anlægge den sorte Chordragt, som var aflasset ved Reformationen. Penn og hans Venner negtede ikke alene at iføre sig den, men de samlede sig og reve Dragten af enhver Student, der lod sig see i den. For disse Optøier blev Penn som een af Hovedmændene krævet til Regnskab og dømt til at vises bort fra Universitetet.

Det beståmmende i denne Straf oprørte Admiral Penns Stolthed, og ved Sønnens Hjemkomst gav han sin Heflighed mod denne frit Løb, idet han, som Penn selv etsteds fortæller, „tugtede ham og satte ham paa Døren.“ William bar taalmodig sin Faders opbrusende Brede, der snart gik over, og efterat være ved Moderens Mellemkomst optagen igjen i Hjemmet vedblev han at leve et stille og indesluttet Liv. Den ærgjerrige og verdsligsindede Admiral, der til sin Forstefødtens Fremtid knyttede Forhaabningen om en glimrende Løbebane i Statens Tjeneste, begyndte at frygte, at dette hans Haab skulde stufes, og han besluttede derfor at give sin Søns Tanker en anden Retning og at adsprede ham ved en Udenlandsreise.

William fik det Tilbud at reise til Paris, og han modtog det. Han opholdt sig nogen Tid i denne Dannelsens og den gode Tones Hovedstad; det Navn, han bar, aabnede ham Adgang til Hoffet, hvor han blev forestillet for Ludvig den Fjortende; han omgikkes ogsaa med en Kreds af fornemme Landsmænd, og gjorde navnlig Bekjendtskab med Robert Spencer, en Søn af Greven af Sunderland, og med Lady Sidney, en Søster til den navnkundige Republikaner Algernon Sidney, der siden Restaurationen havde opholdt sig paa Fastlandet, og med hvem Penn senere sluttede et trofast Venstabs. At han endnu ikke var Dvæler, viste han, da han en Nat paa Veien til sin Bolig blev angreben af en Herre, der med blottet Kaarde krævede Fyldestgjørelse for den formeentlige Fornærmelse, Penn havde tilføjet ham, ved ikke at gjengælde en Hilsen, som han slet ikke havde bemærket. Penn afvæbnede sin Modstander og tilbagegav ham derpaa med Ridderlighed hans tabte Kaarde; „men,“ siger han, efter selv at have fortalt denne Begivenhed i et af sine Skrifter, „sæt nu, den Mand havde dræbt mig, eller jeg var kommen til at dræbe ham, mon da hele den Ceremoni med at hilse var værd, at et Menneſte mistede Livet for den?“ Fra Paris begav Penn sig til Akademiet i Saumur, hvor han blev en Tilhører af den bekjendte reformeerte Theolog Amyrant og studerede Kirkehistorien under hans Veiledning.

Genved to Aar havde han været udenlands, da han fra Turin, hvor han opholdt sig, blev kaldet tilbage af sin Fader. Denne havde i den forløbne Mellemtid modtaget yderligere Beviser paa Carl den Andens Yndest; han var bleven udnævnt til Admiralitetscommisſair, og da en ny Krig med Holland forestod, skaffede hans Krigerry og Erfarenhed tilføes ham en høi Stilling paa Flaaden ved Overadmiralens, Hertugen af Yorks (senere Jakob den Andens), Side. Paa Faderens Bud hastede William til England, hvor han ankom i Sommeren 1664. Der var foregaaet en stor Forandring i hans Væsen. Han havde tilegnet sig Verdensmandens lette og fine Tone uden at miste sine Sæders Keenhed. Han klædte sig paa Moden og maatte ved sin ædle Skjønhed og livlige Underholdning gjøre Lykke i Selstabslivet.

Admiral Penn var særdeles tilfreds med denne Forandring og undlod ikke at føre ham ind i den fornemme Verdens Cirkler. For at fremme hans Uddannelse overeensstemmende med sine egne Planer lod han ham tillige indtegne som juridisk Student i Vincolln-Inn, og da Krigen erklæredes, og Flaaden løb ud, tog han ham med i sit Følge. Tre Uger prøvede Penn Orlogslivet, men blev da sendt med Depescher til Kongen og forblev derpaa i Ro ved sine Retstudier, medens hans Fader var med at vinde det blodige Slag (13de Juni 1666), hvori Admiral Oddam faldt.

Pesten, der Aaret i Forveien var udbrudt i Amsterdam, kom saa Uger efter dette Slag til London og rasede der saa frygteligt, at 70,000 Mennesker bleve Offere for den. De Rædsler, hvortil Penn ved dens Udbrud var Dienvidne, vakte en dyb Alvor i hans Sjæl, og han hengav sig, efter at have forladt den uslykkelige Stad, atter til de tidligere religiøse og theologiske Studier. Dette mishagede hans Fader, og han sendte ham endnu samme Aar til Irland, hvor hans Ven, Hertugen af Ormond, var Vicekong og holdt et Hof, der var bekjendt baade for dets Sædelighed og aandsfulde Dannelse. Den unge Penn blev meget forekommende modtagen, og han begyndte snart at faae de samme Interesser som hans Omgangsvenner. En Opstand udbrød blandt Militairet i Carrickfergus, som Vicekongens yngste Søn, Lord Arran, blev beskikket til at dæmpe. Penn meldte sig hos ham som Frivillig og deeltog med en saadan Iver og Kjækhed i Expeditionen, at Ormond tilbød Admiralen at skaffe hans Søn et Compagni. William bad ogsaa i Breve sin Fader at gaae ind paa dette Tilbud *). Denne havde imidlertid andre Planer og afsløg det; men for at beskæftige William gav han ham Tilsynet med Eiendommen Shangarrycastle i Irland, som Carl den

*) Man har fra hvin Tid et Portrait af W. Penn, hvori han bærer Krigerdragt. Det viser Unglingens særdeles skønne, paa reengang blide og alvorlige Ansigtstræk, og efter det ere de Afbildninger udførte, som ledsage Dixons og Jannens Biographier.

Anden havde skjænket ham iftedensfor den tidligere omtalte, der ved Restaurationen var gaaet over til en anden Besidder. Penns juridiske Kundskaber kom ham her tilnytte; thi hans Faders Eiendomsret til Shangarrycastle blev bestridt af en Oberst Wallis, med hvem han maatte indlede vidtløftige Underhandlinger. Han behandlede den vanskelige Sag med stor praktisk Dygtighed og foretog tilsidst en Reise til London, hvor Striden af den kongelige Commission blev afgjort til Familien Penns Fordeel.

Imedens William derefter opholdt sig paa Shangarrycastle, hørte han, at Thomas Loe, Dvælerprædikanten fra Oxford, agtede at prædike i den nærliggende By Corf. Gamle, længe tilbagebrængte Grindringer vaagnede hos ham ved hiin Mands Navn, og han besluttede at høre ham prædike. Dvælerne begyndte som sædvanligt deres Bedemøde i dybeste Tausshed, biende paa det Dieblif, da Aanden kom over dem. Endelig reiste Loe sig og begyndte med de Ord: „Der er en Tro, som overvinder Verden, og der er en Tro, som bliver overvunden af Verden.“ Han afhandlede dette Thema i veltalende Ord, der trængte sig ind i Penns Hjerte og syntes ham at skildre hans egen Valten imellem modsatte Livsanskuelser. Han følte sig drevet til et afgjørende Valg, og han besluttede at slutte sig til Dvælerne. Disses Tal var allerede temmelig stort i Irland; men de vare ogsaa der foragtede og forfulgte af Øvrigheden. I Efteraaret 1667, da de holdt en Forsamling i Corf, ved hvilken Penn ogsaa var tilstede, blev Mødet forstyrret af Militairet, som arresterede alle Deeltagerne. Da de bragtes for Mahoren, blev denne høiligen forbausset over blandt de simple Almuesfolk at see en Ungling træde frem, af et fornemt Ydre, iført den pyntelige Herredragt, med Raarde, Hæderhue, Haandkruser, og Haaret, der var skilt ad i Panden, bølgende i sylbige Lokker ned over Skuldrene. Han gjentjendte William Penn og var meget tilbøielig til at løslade ham mod at han gav sit Løfte om en lovmæssig Opsørsel for Fremtiden. Men Penn erklærede, at han ikke var sig nogen Brøde bevidst,

og at han vilde dele Skjæbne med sine Venner. Han blev da sendt til Fængslet med de Øvrige, 18 i Tallet.

Fra Fængslet skrev han et Brev til Lord-Præsidenten for Munster, Grev Orrery. „Religionen,“ siger han, „der paa eengang er min Forbrydelse og min Ukyldighed, gjør mig til Ondskabens Fange og til min egen frie Mand.“ Han klagede over Mayorens Uretfærdighed, der paaberaabte sig Love*), hvilke hverken Vicekongen eller Lord-Præsidenten kunde antages at billige, eftersom de havde tilladt Quækerne at samles til Guds Dyrkelse. Han paakaldte Grevens Rærdom, der maatte vide, at Forskjellighed i Tro og Cultus aldrig kunde afstedkomme Uorden i et Land, hvor den sædelige Enighed var det Æneste, der var fornødent for at bevare Freden. Han paakaldte endelig hans Sindelag som en Engländer, der havde viist, at han ærede Retfærdighed og Mennekelighed. Dette mandige og værdige Sprog gjorde sin Virkning; Penn blev strax sat i Frihed.

Da Tidenden om det, der var foregaaet, igjennem et Brev fra Præsidenten kom til Admiral Penn, blev han yderst opbragt. Ved Kongens stigende Raade havde han Udfigt til at ophoies til Peer og blive Lord Weymouth, og nu gjorde hans Søn sig selv latterlig i Verdens Øine og bragte tillige Familien i Vanrygte ved sine simple Forbindelser. Han skrev til ham og bød ham siebliffelig komme til London. William adlød. At han, som Rogle berette, skulde være traadt ind til sin Fader med Hatten paa Hovedet og med den Silfen: „Ven! det glæder mig at see Dig rask,“ er kun en plump Opdigtelse. Men sikkert er det, at hans Fader, der først glædede sig ved at see, at Sønnen endnu bar sin sædvanlige Dragt, hvad der syntes

*) En fanatist Gjenløbersekt, kaldet „det femte Monarchies Mænd,“ der forventede Christi Gjenkomst og det tusindaarige Riges Begyndelse, havde fort efter Restaurationen foranlediget Oplob i London. Heraf benyttede Regjeringen sig som et Vaaben mod Dissenterne, og i Aaret 1661 udkom en Parlamentsakt, hvorved alle Dissenters Conventikler bleve forbudte. 1664 blev dernæst ved en ny Akt bestemt, at hvor flere end fire Personer, uden at høre til een Huusstand, samledes i Conventikler, skulde de straffes med Døder, og i Tilfælde af Gjentagelse med Fængsel og tilsidst med Deportation.

ham at modbevise Rygtet om Dvækeren, snart blev forbausset ved at opdage, at William ikke tog sin Hat af til Hilsen. Da han udsurgte ham om Grunden hertil, tilstod William, at han var Dvæker. Admiralen forsøgte først at tage dette som en Spøg; derpaa indlod han sig i en Drøftelse af Sagen, hvori han kom tilfört mod Sønnens Værdom og Veltalenhed. Tilfidsst forsøgte han at røre hans Hjerte og bevæge ham til dog at give efter i eet Punkt, og han forlangte det Løfte af ham, at han dog idetmindste vilde tage sin Hat af for Kongen, Hertugen af York og sin egen Fader. William udbad sig nogen Betænkningstid. Han luffede sig inde i sit Bærelse og hengav sig til Betragtning og Bøn. Da han atter fremstillede sig for Admiralen, var det for at give et ærbødigt, men bestemt Afslag. Hans Fader, til det yderste forbittret over at see alle sine Forhaabninger strandé paa hvad han maatte kalde en taabelig Grille, bød ham gaae og ikke sætte sin Fod mere i hans Huus. Nu var det bitterligt for Alle, at William Penn var bleven Dvæker.

III.

Den forskudte Penn fandt venlig Modtagelse og Tilhold hos sine Troesbrødre, og hans trofaste og sømme Moder understøttede ham hemmeligt med Penge. Han havde brudt med Verden, ja endog offret den sønlige Lydighed for at blive sin religiøse Overbeviisning tro. Med Hensyn til Livet i det Hele havde han nu ret Veilighed til at anstille en Sammenligning mellem det Samsund af Mennesker, hvori han var indtraadt, og det Samsund, han havde forladt; og denne Sammenligning maatte falde ud til Fordeel for Dvækerne. Disse vare fromme og sædelige, alvorlige, sanddrue og tarvelige. Men hvorledes var det fornemme Selskabs Liv, som havde sit Forbillede i Whitehalls kongelige Sale? Lader os høre et upartist Bidne derom.

„De Lidenskaber og Tilbøieligheder,“ siger Macaulay, „der under Puritanernes Herredømme vare blevne strengt undertrykte, brøde frem med en ustyrlig Hefstighed, saasnart Trykket

ophævedes. Den offentlige Mening satte kun svage Stranker derfor. Geistligheden bekæmpede Schismatikerne med saamegen Kraft, at den kun havde meget lidt Tid til at bekæmpe Lasten. Regjeringen gjorde endnu mindre. Der fandtes ingen Udsvævelser, som ikke erholdt Opmuntring ved Kongens og hans Indlingers flamløse Nyggesløshed. Det var næsten umuligt at blive omtalt som dannet eller beleven uden at krænke Sømmeligheden. Poestien nedværdigede sig til at være Kobler for enhver lav Begjærlighed. Ethereges og Wycherleys utugtige Vers bleve offentlig fremsagte af qvindelige Læber, for qvindelige Dren, med Kirkens Overhoveds specielle Samtykke og i hans Nærværelse. En Dame, som klædte sig saaledes, at hendes hvide Barm vederfores Retsfærdighed, som forstod at bruge sine Dine, som dansede vellystigt, som aldrig manglede et næsviist Svar, som ikke var bange for at gantes med Kammerherrerne og Gardeofficererne, at synge tvetydige Vers med en tvetydig Betoning eller at klæde sig ud som Page, for at udføre en eller anden lystig Streg, en saadan Dame havde ved Carl den Andens Hof den bedste Udsigt til at blive omgivet af Beundrere. Der var neppe nogen Rang eller Stilling, som undgik at smittes af den udbredte Usædelighed; men de Mænd, som bestjæftigede sig med Politif, vare dog maastee de mest Fordærvede i det fordærvede Samsund. I blandt den Tidens alders Politikere kan man kun nævne faa, hvis Rygte ikke er plettet med hvad man i vore Dage vilde kalde den største Troløshed og Bestikkelighed."

De her anførte faa Træl ere tilstrækkelige til at karakterisere Samsundets Fordærvelse. At ogsaa Penn havde gennemskuet denne, skulde han snart faae Mod til offentlig at godtgjøre.

Den gamle Admiral, der inderligt elskede sin Søn, trods alle dennes formeentlige Udsteielsler, kunde ikke længe udholde den Tanke, at han skulde boe under et fremmed Tag. Han tillod William at vende tilbage til sit Huus, men vilde dog hverken see ham eller tale med ham. William var ganske opfyldt af sin Begeistring for de nye Sandheder, som han havde lært at kjende, og begyndte baade at prædike og at skrive

til Fordeel for dem. Der udkom 1668 et Skrift af ham under Titelen: „Den ophøiede Sandhed i et kort, men sikkert Bidnesbyrd — mod alle de Arter af religiøs Tro og Cultus, der ere dannede og antagne i Fragsaldets Mørke — og for det herlige Lys, som nu er tændt i de foragtede Dvæleres Liv og Lære, den eneste gode gamle Vej til Liv og Frelse.“ Skriftet var henvendt til Fyrsterne, Præsterne og Folket og indeholdt en kraftig Opfordring til Selvprøvelse og Omvendelse.

Han lod det ikke blive derved. Med Hatten paa Hovedet traadte han og tre Troessæller ind i det kongelige Slot, hvor de under Hoffolkenes Latter forlangte og erholdt Audients hos den indflydelsesrige Minister, Hertugen af Buckingham. Penn forestillede ham, hvilket slet Beviis for Sandheden det var at sætte Dissenterne i Fængsel og Gabelstof, og hvorledes de baade ifølge Englands gamle Love og ifølge Kongens eget Tilfagn havde Krav paa Religionsfrihed. Han talte med en saadan Varme, at Hertugen gav ham Løfte om, at et Lovforslag desangaaende skulde blive forelagt Parlamentet. Det skete og, men Underhuset vilde ei befatte sig dermed. Penn blev lige utrættelig i sin Iver for Dvælerne, og han lod i en Række af Aar ikke nogen Leilighed ubenyttet til at forsvare dem og angribe deres Modstandere. En Præst ved Navn Johan Clapham havde skrevet en „Veiledning til den sande Religion,“ hvori han heftigt angreb Dvæernes Sekt. Penn svarede ham meget bidende og grovt i et Modskrift, betitlet: „Den vildfarende Veiledning og den afstraffede Bendekaabe.“

Snart efter fandt han en anden Modstander at maale sig med. En yndet presbyteriansk Geistlig, Thomas Vincent, havde den Urgrelse at see to af sine Tilhørere gaae over til Dvælerne. Han begyndte nu fra Prædikestolen at ivre mod deres Kjætterier og kaldte Penn offentlig en Jesuit. Da Penn erfarede dette, forlangte han i Forening med Georg Whitehead, en anseet Prædikant blandt Dvælerne, at det skulde tillades dem at retfærdiggjøre sig paa det samme Sted, hvor de vare blevne angrebne. Vincent indvilgede tilsidst deri, og Tiden blev bestemt. Der var samlet en stor Tilhørerkreds af Vincents

Benner, og denne begyndte med Forsamlingens Samtykke at spørge sine Modstandere, om de antog Kirkenes Lære om Treenigheden, idet han tillige søgte at vise, at den var udtalt i den hellige Skrift. Whitehead fremkom med Indvendinger mod hans Beviisførelse, og der blev, som det pleier at gaae i slikt Ordskifte, lagt Skarpsindighed og Spidsfindighed for Dagen paa begge Sider, men det kom ikke til noget Resultat. Vincent sluttede med en Bøn, hvori han bestyldte Dvæerne for Gudsbespottelse og opfordrede derpaa Forsamlingen til at skilles ad, da det var langt ud paa Aftenen. Penn begyndte at tale, men Presbyterianerne slukkede Lyset i Capellet. Penn blev uforsvunden ved at tale, og da Afstillige lyttede til hans Ord, kom Vincent atter frem med et Lys i Haanden og berammede et andet Møde paa det samme Sted til Stridens Fortsættelse. Dette Møde blev imidlertid ikke afholdt, og Penn tog Anledning deraf til at offentliggjøre et Skrift: „Den sandige Grundvold rystet,“ i hvilket han med stor Driftighed og Uforbeholdenhed angreb de kirkelige Formler om Treenigheden og Forsoningen som Mennekesbærk.

Den høie Geistlighed kom nu i Bevægelse, og Biskoppen af London fik ved sine Forestillinger hos Regjeringen udvirket, at Skriftets Forfatter skulde fængsles. Penn ventede ikke, til Arrestordren blev ham forkyndt, men overgav sig selv i Dvirghedens Hænder og blev indsat i Tower. Der blev han behandlet med stor Haardhed. Det blev ikke tilstedet Nogen, med Undtagelse af hans Fader, at besøge ham, og man syntes at lægge an paa at knække hans Mod. En Dag bragte hans Ejener ham den Tidende, at hans Uven Biskoppen af London skulde have erklæret, at Penn enten maatte gjenkalde sine Uttringer eller være beredt paa at forblive fængslet til sin Død. Men Penn lod sig ikke skræmme af disse Trusler. „Jeg skal, sagde han, holde ud med Ondskaben, selv om Fængslet bliver min Grav. Intet stort og godt er nogensinde naaet uden Tab og Udholdenhed. Den, der vil høste uden at arbejde, maa gaae tilgrunde med stufede Forhaabninger.“

I otte og en halv Maaned sad han i sin Eensomhed, og i denne Tid udarbejdede han det største og aandfuldste af alle sine religiøse Skrifter: „Uden Kors ingen Krone“*). Dette Skrift, der, da det udkom, vakte ualmindelig Opmærksomhed og siden lige til vore Dage er blevet optrykt mange Gange, forkynder i en klar, ædel og veltalende Form adskillige af Christendommens evige Sandheder, men derhos giver det os Qvæernes Troesbekjendelse og Livsanskuelse i en langt mere dannet og langt bedre begrundet Udvikling, end Føg var istand til; og vi maae derfor omtale det noget udførligt. Det angiver ved sin Titel den Stemning, hvori Forfatteren var, da det blev til; men det bærer tillige alt i Titlen Vidnesbyrdet om, at Penn var fortrolig med den christelige Anskuelse om Livets Maal og den smalle Vej, der fører dertil. „Livets Maal,“ siger Penn i sin Fortale, „er for ethvert Menneſte dette at forherlige Gud og at frelse sin egen Sjæl. Gaa i Dig selv,“ tilraaber han sin Læser, „undersøg Din Sjæls Tilstand, Kristus har givet Dig Lyset dertil. Som En, der har erfaret baade Rødsfærten fra Herren og Trosten, Freden, Glæden og Saligheden i Retfærdighedens Vej, beder jeg Dig og indbyder Dig til at være bekymret for Din Frelse. At fremme den er min eneste Hensigt; Du vil derfor tilgive mig.“ Skriftet er inddeelt i 18 Capitler. Ethvert af dem udgjør en Afhandling for sig, hvori en eller anden christelig Sandhed udvikles, idet Penn tager et bestemt Sigte paa Samtidens almindelige Fordærvelse og herskende Laster.

Efter Ordene i Luc. 9, 23, der ere satte som Motto paa Titelbladet, maaler og dømmer han, med den strænge Bodsprædikants hele Kraft, Christenheden i sin Tid og finder, „at den ikke er stort mere end et forklædt Hedenskab, et sørgeligt Affald fra de første christelige Tidens Reenhed, den anden og frygteligste Deel af det Sørgespil, som Jøderne begyndte med Menneſkeslægten's Frelser. „Dit Hjerte, o Christenhed,“ ud-

*) No Cross, No Crown. Den Udgave, jeg har benyttet, er den fiortende, London 1806.

bryder han, „er som hiint Herberg i Bethlehem, saa opfyldt af andre Gæster, at der ingen Rum er for Din Frelser. Du har bevaret Gudsbyrkelsens hele ydre Form, men Du vil ikke fornegte Dig selv og ikke daglig tage Dit Kors op; og hvad gavner saa hiin; tusinde Skaller kunne ikke erstatte een eneste Kjerne, og mange døde Kropper udgjøre ikke eet levende Menneſte.“

Han forklarer, hvad Christi Kors vil ſige, nemlig en guddommelig Kraft og Naade i Menneſket til at korsfæſte Synden og fornegte Egenwillien, og viſer, hvorledes Synden maa korsfæſtes der, hvor den lever, nemlig i Hjertet. Han bebreider den Tids Christne, at de „tankeløſt hos deres egne Samtidige foragte de ſamme Selvfornegtelsens Handlinger, ſom de derimod lovprife og beundre hos Fortidens Troende.“ Med djærv og aandrig Spot angriber han i Katholicismen de kjødelige Begreber hos Menneſkene, der ſatte den hellige Kirkes Herlighed i de prægtige Templer, Altene, Tapeter, Dragter, Orgler, Lys og Røgelfekar, og fordi de dog ville bevare Skinnene af Christendom, have opfundet et Slags falſke Kors, ſaa maneerligt, at det retter ſig efter dem, der bære det, og bliver et Tegn for dem, der gjøre Alt hvad dem lyster, Kors, ſom kunne bæres udenpaa Bryſtet, medens de kjødelige Indlingslyſter ganſke uforſtyrret herſke indeni. Ikke mindre revſer han den falſke Alvor, hvori Mange ſøge en brammende Retfærdighed, det aſketiſke Kloſterliv og Gellens qualme, mugne Fromhed. „Den ſande Christiſke Celle,“ ſiger han, „er i hans Indre, hvor Sjælen, adſkilt fra Synden, er i Kloſter. Denne religiøſe Bolig bære Christiſke ſande Efterfølgere med ſig overalt, idet de ikke trække ſig tilbage fra Dmgang med Verden, men i deres Dmgang med Verden vogte ſig for Synden i den. De Christne ſtulle ſtaa ved Roret og føre Skibet i Havn, men ikke feigt liſte ſig ud af Bagſtavnen og overlade dem, der ere ombord, uden Styrmand til Faren og Undergangen.“

De hidtil anførte Tanker viſe os i Forfatteren endnu kun en alvorlig og oprigtig Christen, der harnes baade over

sin Tids Bantro og Skindhellighed. Men man træffer andre, der bestemt betegne ham som en Christen efter Dvæernes Tilsmnit. Han røder sig som saadan i de Capitler, hvori han afhandler „de Arter af utilladelig Egenskærlighed, der udgjøre Verdens Hovedanliggende, Bekymring og Underholdning.“ Han samler dem alle i tre Hovedlyster: Stolthed, Gjerrighed og Yppighed. Stoltheden avler den falske Videnskab, der indgiver Menneskene Ufredsommelighedens og Forsølgelsens Aand. Med Blikket sættet paa de mange religiøse Partier i sin egen Tid og deres Ufordragelighed spørger han: om det skal være Tegnet paa, at Menneskene bekjende sig til Christendommen, at de ere blevne sande Djæble til at sønderlide hinanden, og istedenfor at være beredte til selv at udgyde deres Blod for Kristus, kun ere beredte til at udgyde Jesu Vidners, de saakalde Kjætters, Blod?

Ligesom Fjog affkjer han den geistlige Stand. Han paa-
staer, at overalt, hvor Kleresket har haft den største Magt og Anseelse og den stærkeste Indflydelse paa Fyrsterne og Staterne, der har ogsaa herstet den største Forvirring, Strid, Blodsudgydelse, er hyppigst foretaget Sequestrationer, Fængslinger og Forviisninger. „Hvorledes det staaer til hermed i vor egen Tid, siger han, overlader jeg til mine Samtidiges egen Erfaring, men nogle Kjendsgjerninger kunne neppe svigte os: Folket er ikke omvendt, men fordærvet (debauched) til en Grad, at Tiden vil fattes os til at skildre den; Christenhedens Gudsdyrkelse er udvortes, ceremoniel og fuld af Flitter; den geistlige Stand søger kun verdslige Fordele under Skin af at fremme det Aandelige; den lader sig oftest bestemme til Kalbet af Hensyn til den timelige Velsærd, og er næsten altid beredt til at forlade de ringere Indkomster og at bønfaalde om og jage efter høiere Embeder og Rang.“

Han staaer heller ikke Staternes verdslige Regjering. Hos den dadler han den uchristelige Uergjerrighed, der ypper Krig for en Strimmel Lands Skyld uden at tage de uhyre Offere af Menneskeliv i Betragtning, som enhver Krig koster. I det han derpaa omtaler en anden Virkning af Stoltheden,

nemlig den overdrevne Begjærighed efter personlig Ære og Udmærkelse, gjør han vidtløftigt Rede for Dvæernes Bægning ved at yde deres Medmennesker de sædvanlige Høfligheds- og Æresbeviisninger, en Bægning, der efter hans Udsagn havde forbitret deres Modstandere langt mere end alle andre Artikler i deres christelige Troesbekjendelse, og netop derved stærkest blottede den syndige Begjærighed, der fandtes hos Menneskene efter falsk Ære. Den sande Ære, siger han, bestaaer efter den hellige Skriffs Lære i den Lydighed, vi vise Dyrighed og Foresatte, i den Kjærlighed, vi vise vore Ligemænd, og i den Beskyttelse, Understøttelse og Hjælp, vi yde vore Undergivne. Denne sande Ære har intet at gjøre med den Ceremoni at tage Hatten af, bøie Ryggen eller Knæet og tillægge Andre smigrende Titulaturer; alle disse Æresbeviisninger ere tve-tydige, ydes ofte for at skuffe, kunne ydes ogsaa af den Ryggeløse, der lever under Herredømmet af en Mand, som vantærer Mennesket, og ikke er istand til at vise Nogen den sande Ære. Han paaberaaber sig alle de Steder og Exempler i Biblen, der efter hans Mening tale for Dvæernes Grund- sætninger; i Biblen nævnes ingen Hr. Adam eller Hr. von Adam eller nogen høiærværdig Hr. Paulus eller Petrus. Man læser ikke engang i noget græsk eller latinsk Værk om en Lord Plato eller Lord Aristoteles.

Men hvorfor sige Dvæerne Du til Alle? Fordi, svarer Penn, det er det naturligste at bruge Enkelttallet, naar man taler til en Enkelt, ligesom Fleertallet, naar Talen gjælder Flere. Dernæst, fordi den modsatte Sprogbrug opkom, da de Christne, efterlignende Hedningenes tomme Hylдинг af deres Afguder, begyndte at smigre Pavers og Keisers Stoltthed, som om der i en Pave vare flere Guder, og i en Keiser flere Mennesker. Endelig, fordi Menneskene ikke af deres Med- stæbninger skulle forlange eller vente en høfligere Tiltale, end de selv pleie at bruge til den udsødelige Gud, deres Staber. „Kan Du, spørger Penn, tiltale Gud, Din store Dommer, med „Du,“ og saasnart Du har reist Dig fra Tilbedelsen spotte en Christen, fordi han ikke bruger anden Tiltale til

Dig, Du usle Jordorm, end Du selv har brugt til Din Gud? Er dette ikke en Anmasselse uden Lige? Men tro dog ikke, vedbliver Penn, at vi for de blotte Tittlers Skyld, eller for det blotte Ord „Du“ gjøre nogen Ophøvelse. Nei, den Priis, som Forsængeligheden sætter paa alle de tomme Ceremonier, den høie Mening, som de Forsængelige have om disse og den Nødvendighed, at de blive modsagte og afdragne fra deres Glæde, byder os standhaftigt at vidne mod dem.“

Alle Menneſter ere lige for Gud, og denne religiøse Lighed vilde Dværerne ogsaa have erkjendt i det borgerlige Samsfund. De bekæmpede derfor ogsaa i Religionens og Fornuftens Navn rodfæstede sociale Standforskjelligheder og Privilegier. „Hvillen Larm, siger Penn, har ikke dette adelige Blod gjort i Verden. Og dog, da Dyd ikke kommer med Fødselen, saa er jeg hverken bedre eller slettere paa Grund af min Herkomst. Blandt alle Menneſtens Daarflaber er der ingen, som har mindre Skin af Grund til at undskyldte sig, end Udelstoltheden. Naar Familier støtte deres Udel paa deres Ahner og ikke paa deres Dyder, saa bære de sig ad som den Kirke, der paastaar at være den sande, fordi den er den ældste, ikke derimod, fordi den er den bedste. Blive Mændene af det rene Blod afførte deres Dragt og Pynt, deres Fjædre og Flitter, da have de ingen særegne Grestegn stemplede paa sig af Naturen.“

Disse hans Ord vare ligesaa mange Brande, han kastede ind i den overmodige aristokratiske Verden, som han havde vendt Ryggen. Men Capitlet om Uppigheden gav ham ogsaa rigelig Anledning til at vise sin Samtid, „at Christus ikke havde dadlet Verdsligheden hos Hedningene for derpaa at tilstede sine Efterfølgere den.“ Han revsede Uppigheden i Klædebragt; han bad Menneſtene betænke, at Syndesalbet gav Anledning til Klæderne, og at Adams Uet derfor ikke skulde være stolt af det, der havde en saa lav Oprindelse, og ikke koste saa megen Tid og saa mange Penge paa at stille sin Skjændsel tilskue. Han ivrede mod Tidens Forlystelsessyge. De samme Menneſter, der have Tid til at tilbringe baade Dag og Nat med Driffelag, Lærning, Skuespil, Baller osv.,

have ingen Tid til Andagt eller religiøse Forsamlinger. De søge at fordrive Tiden, istedenfor, som Evangeliet byder, at kjøbe Tiden.

Dog af alle Samtidens Jndlingsforlystelser var ingen ham vederstyggeligere end Skuespillene, „disse Plantestoler for Helvede. Ret som om Mænd og Qvinder vare for dorste til at følge deres fordærvede Naturs toilesløse Tilbøieligheder eller for ivrige i gudelig Tragten, bliver i Skuespillene al Opfindsomhedens Vid anvendt for at vække urene Lidenstaber i deres Hjerte og ophidsse deres Jndbildningskraft med Sandhelighedens mest svulmende Billeder*.)“ Penn forstaaer ved det Skjønne kun det Gode, og kun ved det Gode kan en Christen „forlyste sig.“ „Ifald, bemærker han, disse vore Tiders Glæder og Forlystelser vare af den ægte og rette Art, saa maatte hverken Adam og Eva i Paradiset, eller Jomfru Maria, Apostlene og de Hellige have været lykkelige, thi de kjendte Jntet til dem. Men tvertimod, deri bestod netop en Deel af deres Ulyksalighed, at de ikke kjendte dem. Spørge vi, hvorfra alle hine Daarskaber have deres Oprindelse, og af hvem de først anbefaledes, er Svaret: af Hedningene, og endda ikke af de oplyste Hedninger, en Plato, Sokrates, Zeno, thi de affyede dem og tænkte christeligere end nu de Christne; men af saadanne fordærvede Mænd og Qvinder, hvis Liv, tilbragt i Bellyst, Blødgagtighed, Frækhed og Skjændsel udbreder Stank gennem alle Tidbaldere. Men, indvender man, Skuepladsen straffer dog ogsaa Lasterne. Nu vel, svarer Penn, ville J betragtes og behandles som hine Hedninger, der snarere lode sig afholde fra det Onde ved Spottens Svøbe, end ved Fornuftens overbevisende Grunde, da indrømme vi, at J vel ogsaa kunne have Gavn af Eders Ulyst- og Sorgespil. Men dersom J maae tage Eders Tilflugt til Hedningenes jammerlige Hjælpemidler for at tøile Eders fordærvede Sind,

*) Man sammenslign, for at erkjende denne Skilbrings Sanddrubed, Macaulay, hist. of Engl. I, C. 3. Afsnittet: Immorality of the polite literature.

dersom I ikke af Hjertet elste Dyden og kun forlæge Lasten af Frygt, saa skammer Eder ogsaa ved at misbruge Jesu Christi Navn saa aabenbart, at I kalde Eder Christne."

"Hvorfor, spørger han tilsidst, blive Dvæerne spottede og latterliggjorte? Fordi Libertinerne ville ansees for gode Christne, og Dvæerne ved deres afholdne og selvfornegtende Liv stadigt vidne mod hines Syndighed og Forsængelighed."

For ydermere at godtgjøre, at Dvæernes Grundsætninger ikke vare nye, men gamle, søiede Penn senere til sin Afhandling en Række af Udsagn og Træk, 87 i Tallet, hentede fra den hedenste Verden og dens mest priste Mænd og Qvinder, dernæst 24 Vidnesbyrd fra Apostlene og Kirkesædrene og endelig 39 lignende fra senere Tidsalderes berømte Personligheder. Dette Afsnit af hans Skrift, der er ligesaa interessant som lærerigt, viser det Omfang, i hvilket Forfatteren havde drevet sine Studier.

Williams Fader, paa hvem hans mandige og karakterfaste Optræden, uagtet den grundforskjellige Tænkemaade, havde gjort et gunstigt Indtryk, anvendte hele sin Indflydelse hos Kongen for at bevirke sin Sønns Løsladelse. Carl den Anden, der let lod sig bevæge til Medfølelse for Andres Lidelser og Klager, sendte ogsaa sin Capellan, den humane og velvillige Dr. Stillingsfleet til William, for at overtale ham til at gjenkalde sine Meninger og ydmyge sig for den fortorneede Bisköp. Men Penn vilde ikke i mindste Maade give efter og ændse ikke den Gunst og Forfremmelse hos Kongen, som Capellanen gav ham Udsigt til. "Tower, sagde han, er det fletteste Beviis af Verden. Min Samvittighed fylder jeg ikke noget dødeligt Menneske."

Til Statssecretairen, Lord Arlington, skrev han et Brev, hvori han med Kjæthed krævede sin Frihed. "Jeg er en Ustyldig, sagde han blandt andet, hvem Ondskaben gjerne vilde baade banlyse af Verden og negte Udgang til Himlen. Jeg har mine egne Meninger angaaende visse Punkter i Religionen; men bør dette udelukke mig fra det menneskelige Samfund? Har man da glemt, med hvilket Held baade

Rongeriger og Republikker have bestaaet, uagtet de i deres Skjød indesluttede forskjellige Partier." Han citerede blandt andre Exempler den ellers saa grusomme Keiser Tibers Retfærdighed mod de Christne, for at vise, at det ikke kan være en Gjenstand for Religionen at forfølge Religionen, da tværtimod den alene har Forretten at seire uden Vold eller Rænker. „Med Rette, vedbliver han, kan man af Samsundet udelukke saadanne, hvis Grundsætninger sigte til at undertrykke Bindstibeligbed, Trosskab, Retfærdighed og Eydighed; men hvor latterligt er det ikke, og hvor farligt tillige, at forlange, at Menneffene skulle danne deres Tro paa det, der angaaer en anden Verden, efter Anordninger af deres dødelige Medmenneffer, eller hvis de ei gjøre det, skulle berøves Retten til at drikke, spise, sove, gaae og komme, drive deres Forretninger, fortsagt til at leve som Frie i denne Verden. Paa den Maade skaber man kun Hyllere, men aldrig oprigtige. Profelyter. Det er uretfærdigt at behandle Folks Samvittighed som en Vare, der kan confisseres af Toldvæsenet, naar den ikke er stemplet." Han erklærede, at man ved at holde ham fængslet havde krænket hans naturlige Ret som Englænder, og bad Arlington at forskaffe ham den Gunst at blive fremstillet for Kongen og gjøre Rede for sig, eller og idetmindste at faae Marsagen at vide, hvorfor han skulde forblive i Fængsel. Han slutter med de Ord: „Jeg gjør ikke (som Supplikanter pleie), nogen Undskyldning for mit Brev til Dig, thi jeg holder for, at den Være, Du selv kan have af at være retfærdig og hjælpsom mod en Undertrykt, er større end den Fordeel, jeg kan drage deraf.“

For at blotte det aldeles Ugrundede i den Bestyldning, som i Publicum var udspreidt imod ham, at den egentlige Grund til hans Fængsling var at søge i formastelige Uttringer angaaende Christi Person, som han skulde have fremført i sit Skrift „den sandige Grundvold,“ lod han endnu fra Fængslet et Forsvar udgaae under Titelen: „Ufskyldigheden med dens aabne Ansigt,“ i hvilket han af Skriften beviste Jesu Persons Guddommelighed. Faa Dage efter at det var trykt, kom Commandanten i Tower til Penn og forkyndte ham, at Friheden

var bleven ham skjænket, man mener fornemmelig paa Hertugen af Yorks Forbøn.

Admiral Penn, hvis Sundhed var svækket, og som tillige paa en harmelig Maade var bleven Gjenstand for en politisk Intrigue, hvorved det lykkedes hans misundelige Medbeilere i Marinen, Monk og Rupert, at bringe ham under Tiltale i Underhuset og derved hindre ham fra at tiltræde en ham tiltænkt Commando tilsæes, trak sig kort efter sin Søns Frigivelse tilbage fra Statsjennesten for at leve som Privatmand i Wanstead, og William begav sig efter hans Ønske til Shanggarrycastle i September 1669. Han beskæftigede sig med Bestyrelsen af denne Eiendom, men han glemte ikke sine Pligter som Dvæker. Saasnart han kom til Cork, besøgte han sine fængslede Troessæller, prædikede for dem, trøstede dem og overleverede siden Ormond en indtrængende Skildring af deres Lidelser, der bevirkede, at de det følgende Aar bleve løsladte. Efterat have opholdt sig otte Maaneder i Irland, fik han et Brev fra sin Fader, hvori denne yttrede, at han sølte sig meget afkræftet, og lod sig forstaae med, at han ønskede at see William. Denne ilede til Wanstead, og til stor Glæde for hele Familien kom det nu til en hjertelig Udsoning og Forstaaelse mellem Fader og Søn.

IV.

Jmedens Penn opholdt sig i Irland, var i Parlamentet en Bill gaaet igjennem, som især maatte ramme de frimodige og uforsærkede Dvækere. I April 1670 havde Carl den Anden givet sit Samtykke til, at den sex Aar tidligere vedtagne Straffelov mod alle Dissentere blev fornyet. Derfom flere Personer holdt gudelig Forsamling i et Huus, og der blandt disse blot fandtes fem, som ei hørte til Husets Folk, da skulde enhver Deeltager bøde første Gang fem Shilling, anden Gang 10 Shilling; den, der prædikede i en saadan Forsamling, skulde bøde første Gang 20 Pd. og anden Gang 40 Pd. I hvorvel Loven saaledes var mildere end tidligere, røbede dog en Tilføielse, hvor lidet tilbøielig man var til Slaansel;

thi det hed, at Dommerne i Tvivlsmaal altid skulde følge den Fortolkning af Loven, der var mindst gunstig for Dissenterne. Saare betegnende for den forvirrede Tilstand, hvori Statsstyrelsen befandt sig, er det, at Kongen selv, neppe en Maaned efter at have givet sit Minde til denne Lov, kom i deres Tal, som Loven dømte, idet han ved den i Dover affluttede hemmelige Tractat med Frankrig forbandt sig til at erklære sig for Catholik og at virke for Papismen i England.

Det varede ikke længe, førend Dvæerne skulde komme til at erfare, at en Lov var til, hvis Forstrifter de ansaae det for Synd at adlyde. Georg Foz var den første, som blev ramt af den. Vi have omtalt det Mod, hvormed han trodsede de tidligere Love, og de Forsølgelser, han desaaarsag maatte udstaae. Han havde i Aarene 1662—67 fortsat sine Reiser og sin Prædiken, men havde ogsaa siddet lang Tid i Fængsel baade i Lancaster og i Scarborough Castle. I Aaret 1669 havde han efter et Besøg i Irland giftet sig i Bristol med en from, Enke, Margarethe Fell, som med stor Iver antog sig fængslede og lidende Dvæere. Kort efter deres Giftermaal skiltes de, og Foz tog til London. Under sit Ophold der erfarede han, at hans Hustru var bleven fængslet i Lancaster. Det lykkedes ham at udvirke en Ordre fra Kongen, hvorved hun frigaves, og han selv blev i London for at prædike. Da Loven mod Conventiklerne udkom, skrev Foz en kraftfuld Adresse til alle Øvrigheder og Dommere, hvori han viste, at dersom en saadan Lov paa Christi Tid havde været til, da vilde Kristus og hans Disciple aldrig have kunnet forsamle sig; men tillige spurgte han, om man troede, at Kristus og hans Disciple vilde have adlydt en sliq Lov. Han var tilfands at efterfølge sin Mester, og derfor begav han sig Søndagen efter Lovens Publication til et Bedemøde i Gracechurch-Street og begyndte at prædike. Han blev greben og ført for Mayoren. Denne talede mildt til ham og meente, at Dvæerne kunde lade sig nøie med at samles i et Antal af tre eller fire, da Herren dog ogsaa saaledes kunde være iblandt dem. Foz svarede dertil, at naar Herren allerede havde forjættet at ville

være tilstede blandt tre eller fire, da maatte han være desto kraftigere tilstede blandt tre eller firehundrede Troende. Mayoren løslod ham efter at have optegnet hans Navn og paalagt ham at holde sig Loven efterrettelig; men hverken Føj eller Dvæerne ændrede et slikt Paalæg.

Den 14de August 1670 fandt de, da de kom til deres Forsamlingshuus i Gracechurch-Street, at dette var lukket og blev bevogtet af Soldater. De samledes da paa Gaden udenfor, og Penn, der var kommen til London, begyndte at prædike. Constabler viste sig, og Penn blev greben tilligemed William Mead, en Kræmmer, der i Cromwells Dage havde været Capitain. Constablerne foreviste en Fuldmagt, undertegnet af Londons Lord-Mayor, og til ham bleve de uopholdelig bragte for at forhøres. Da Penn ikke vilde blotte sit Hoved, truede Lord-Mayoren med at lade ham dygtigt gjennemprygge i Lugtuset (Bridewell), og begge Fangerne bleve førte til en Baretægtsarrest i Newgate, indtil de kunde stilles for Retten. Til sin Fader, der laae farlig syg, skrev Penn fra Arresten kjærlige Breve, hvori han fortalte ham sin Skjæbne og udtalte sin Bedrøvelse over at maatte være stilt fra ham.

Den første September begyndte i Retten (i Old-Bailey) en mærkelig Proces, hvorom vi have en saa omstændelig Beretning, at vi kunne følge den i alle dens Enkeltheder. Efterat Dommerne, ti i Tallet, havde indtaget deres Sæder, bleve Juryens tolv Medlemmer opraabte og edfæstede, hvorpaa Anklagen blev oplæst. Den gik ud paa, at Gentleman William Penn og Kræmmer William Mead vare blevne antrufne i en lovstridig og oprørsk Forsamling af 300 Menneſter, der vare bevæbnede, og at Penn, tilskyndet af Mead, og efter foregaaende Aftale med ham, havde forstyrret den offentlige Orden ved tværtimod Kongens Ordre at prædike. Efterat de Anklagede vare blevne opfordrede til at yttre sig angaaende Anklagen, tog Penn Ordet og erklærede, at hverken han eller Mead kunde erindre Anklageakten ordret; og udbad sig derfor en Afſkrift af samme. „De maa først,“ bemærkede Sir John

Howel, Thingstriveren (the Recorder) „anerkjende Klagen, for De kan faae en Afskrift deraf.“ Penn svarede dertil, at han var ubekjendt med Lovens Formaliteter, men udbad sig, forend han afgav sit Svar, at Retten ikke paa Grund af hans Udsagn vilde berøve ham nogen Fordeel, der ellers kunde tilstaaes ham, og at den vilde indromme ham Frihed til at forsvare sig. Da dette var blevet ham tilfikkret, erklærede han, at han var ikke-skyldig baade med Hensyn til Realitet og Form. Det samme erklærede Mead. Videre foretoges der ikke den Dag, da Retten gik over til andre Sager, medens man lod de Anklagede sidde og vente i flere Timer.

To Dage efter blev Retten atter sat. Da de Anklagede vilde til at træde ind, rev een af Retstjenerne ved Døren Hatten af dem. Lord-Mayoren, Sir Samuel Starling, saae det og raabte: „Hvem befalede Jer at gjøre det? Sæt Hatten paa dem igjen.“ Da nu Penn var stillet for Skranken, spurgte Thingstriveren: „Veed De ikke, at De er i en Retsaal, og at man skylder Retten Agtelse; hvorfor tog De da ikke Deres Hat af?“ Penn svarede: „Jeg anseer ikke dette for et Beviis paa Agtelse,“ hvorpaa Thingstriveren dicterede ham og Mead en Bøde paa 40 Mark for Ringeagt mod Retten. Penn bemærkede frimodigt, at da han var traadt ind uden Hat, og denne derpaa efter Rettens Ordre var bleven sat paa hans Hoved, burde ikke han, men Retten mulkteres.

Tre Vidner bleve afhørte. Det fremgik af deres Udsagn, at der i selve Anklageakten var angivet en urigtig Datum (15de istedetfor 14de August); iøvrigt stadfæstede deres Vidnesbyrd kun dette, at Penn havde talt i Forsamlingen paa hiin Dag. Om Indholdet af hans Tale formaaede de ikke at fremsøre noget som helst. Penn bad derpaa om Ordet og sagde, at ligesaa lidt som nogen Magt paa Jorden skulde være istand til at afholde ham og hans Troesbrødre fra at forsamle sig til Gudsdyrkelse, ligesaa lidt var han sig bevidst at have overtraadt nogen Lov og forlangte derfor at vide, hvorpaa den hele Anklage grundede sig. „Den grunder sig,“ svarede Thing-

Friværen, „paa den almindelige Lov (the Common Law *).“ Penn forlangte denne Lov fremlagt, hvad Thingfriværen utaalmodigt erklærede for umuligt. Men Penn tog deraf Anledning til at yttre, at hverken kunde han besvare en Anklage, som manglede Grundvold i Loven, ei heller kunde de Edsvorne afgive nogen Kjendelse i denne Sag, naar de ikke havde nogen fremlagt Lov at bedømme Anklagens Sandhed efter. Nu blev Thingfriværen hidsig og udbrød: „De er et uforflammet Menneske; hold Dem til Anklagen.“ „Nei, jeg vil holde mig til Loven,“ svarede Penn. „Jeg gjentager det, saalænge Loven ikke kan fremlægges for mig og Folket, maa jeg ansee hele Eders Fremfærd for vilkaarlig.“ Ved disse Ord opstod der en heftig Bevægelse blandt Dommerne, og man vilde forhindre Penn i at tale videre. Men han blev roligt ved og forklarede, at efter den retskyndige Lord Cokes Mening var den almindelige Lov det samme som den almindelige Ret (Common Right), og at denne var de Privilegier, som indeholdtes i Magna Charta og vare bekræftede af Kongerne Henrich III., Edward I. og Edward III.

Ved denne Appel til de store Grundrettigheder, som vare tilfikkrede enhver Englænder ved de gamle ukrænkkelige Love, reiste Penn paa en behændig Maade det høist vigtige Principspørgsmaal, om Carl den Andens og Parlamentets Edikter kunde have Lovskraft, naar de krænkede hine Grundrettigheder.

Thingfriværen, hvem denne Bending af Sagen høilig misbagede, søgte forgjæves at bringe Penn bort fra Talen om Englændernes Privilegier og yttrede derfor tilfidsst, idet han henvendte sig til Lord-Mayoren: „Hvis Mylord ikke stopper Munden paa dette fordævelige Menneske, ville vi ikke kunne foretage Noget i Aften.“ Lord-Mayoren gav sit Minde til at Penn skulde føres bort og sættes ind i „Bale-Doct“ (et Sideværelse). Penn udbrød: „Er dette Retfærdighed og en redelig Domstol? Skal jeg føres bort, fordi jeg taler for Englands Grundrettigheder? Jeg lægger det,“ vedblev han, idet han

*) o: Sæbvaneretten, Indbegrebet af de ved Domstolenes Praxis hævede Retstregler.

henvendte Ordet til de Edsvorne, „paa Eders Samvittighed, der ere mine eneste Dommere; hvis disse gamle Grundrettigheder, som angaae Frihed og Eiendom og ikke ere afhængige af nogen særlig religiøs Overbeviisning, ikke urokkeligen skulle hævdes, hvo kan da sige, at han har Ret til den Kjole, han har paa? Er dette ei Tilfældet, saa er hele vor Frihed udsat for Krænkelser, vore Hustruer kunne voldtages, vore Børn trælbindes, vore Familier ødelægges, vort Guds indbrages. Himlens og Jordens Herre vil være Dommer imellem os i denne Sag.“

Thingstriveren paabød ham atter Tausshed, men Penn agtede ikke derpaa og vedblev at gjøre Brug af den ham tilfagte Frihed at forsvare sig for Juryn, indtil Lord-Mayoren bød Rettens Folk at føre ham bort. Endnu medens dette stete, protesterede han mod denne Krænkelser af sin Ret. Nu sit Mead Ordet. Han talte til Juryn med en gammel Soldats Djærvhed og viste, hvor ugrundet den Anklage var, at han og de øvrige Døkkere, der vare Fredens Mænd, skulde have forsamlet sig bevæbnede som til Vold og Oprør. Støttende sig til den retslærde Lord Coke forklarede han, hvad en oprøst Forsamling vilde sige; og da Thingstriveren tog sin Hat af, bukkede for den Anklagede og i en spottende Tone takkede ham for hans belærende Foredrag, svarede Mead tørt: „Du kan gjerne sætte Din Hat paa igjen; thi jeg har intet Honorar til Dig.“ Efterat der endnu var vexlet nogle Ord imellem dem, lod Retten ogsaa Mead føre bort.

Medens de Anklagede vare i Sideværelset, begyndte nu Thingstriveren at tiltale de Edsvorne og opfordre dem til at rette sig efter Vidnernes Udsagn. Penn hørte dette og raabte med høi Stemme, at det var ulovligt, at Retten tiltalte de Edsvorne i de Anklagedes Fraværelse, og ligesaa ulovligt, at man ikke havde ladet ham føre sit Forsvar tilende, da han endnu havde 10 til 12 vigtige Punkter at fremsføre. Thingstriveren derimod raabte: „Før dem bort, sæt dem i Gullet, det er under Rettens Værdighed længere at høre paa dem.“ Efterat de Anklagede vare fjernede, traf de Edsvorne sig til-

bage for at enes om en Kjendelse. Retten forblev samlet; der gik halvanden Time; men da kom otte af de Edsvorne ud og erklærede, at Juryen ikke kunde komme overeens angaaende Kjendelsen. De fire tilbageblevne bleve hentede af en Betjent, og Retten overøste dem med Debreidelser og Trusler, der navnlig gik ud over een af dem ved Navn Bushel, som blev beskylbt for at være Marsag til Juryens Uenighed. De Edsvorne trak sig derpaa atter tilbage, og efter en lang Tids Forløb viste de sig Alle.

Da de Anklagede vare førte frem for Stranken, afgav Formanden for de Edsvorne Kjendelsen i de Ord: „at Penn var skyldig i at have talt i Gracechurch-Street.“ Denne Kjendelse erklærede Retten for intetstgende, og Lord-Mayoren spurgte, om Juryen ikke ansaae Forsamlingen paa hiin Dag for ulovlig. Formanden yttrede, at ikke alle de Edsvorne vare enige om dette. Retten bød dem atter at træde sammen; efter en halv Times Forløb afgave de Alle skriftligt den samme Kjendelse som før angaaende Penn og et „Ikke skyldig“ for Mead. Lord-Mayoren gav nu sin Uvillie Lust i kränkende Ord mod Formanden og de øvrige Edsvorne; Thingstriveren og Penn talte begge til Juryen; derefter hævedes Retten; men de Edsvorne bleve efter Sædvante uden Spise, Drikke og Ild indespærrede for at komme til Enighed angaaende en anden Kjendelse. Endnu i det sidste Dieblif tilraabte Penn dem: „I ere Engländerne, kommer Eders Privilegier ihu og opgiver ikke Eders Rettigheder.“

Den næste Morgen Kl. 7 bleve deres Navne opraabte i Retten, og de erklærede, at de vare enige. Men de gjentog kun deres tidligere Kjendelse, hvilken Retten atter forkastede. Endnu en Gang indelukkedes de, men Udsaldet blev det samme. Da Retten forlangte et bestemt Udsagn, greb Penn Ordet og bebreidede den, at den ved Trusler vilde omstøde Juryens Kjendelse. Lord-Mayoren, yderlig forbittret, raabte: „Slutter! bring Lænker og læg ham i dem.“ „Som det behager Dem,“ svarede Penn, „jeg ændser ikke Deres Lænker.“ „Det vil aldrig blive godt hos os, bemærkede Thingstriveren, førend vi faae

Noget som den spanske Inquisition indført i England. De gjøre Nar af Retten, vedblev han til de Edsvorne, vi maae have en anden Kjendelse, eller og maae De sulte ihjel." De bleve atter med Magt indespærrede.

Dagen efter blev Retten paany aabnet strax efter Solopgang. De Edsvorne, udpiinte i over halvandet Døgn af Faste og Træthed, og dog uroffelige, kom frem, og Formanden erklærede nu, under stærke Bisaldsraab blandt de talrige Tilhørere, William Penn og Mead for „Ikke skyldige,“ og denne Kjendelse bekræftede paa Rettens Opfordring Enhver enkelt af de Edsvorne. Tingsriveren erklærede, at Retten idømte dem en Bøde af 40 Mark hver, og Lord-Mayoren negtede dernæst at løslade Penn, forinden han havde erlagt den ham tidligere idømte Mulk. Da baade de Edsvorne og Penn protesterede mod denne Uretfærdighed, maatte de tilfammen vandre til Newgate.

De Edsvorne indgave, efter Penns Raad, strax en Klage over Lord-Mayoren og Tingsriveren. Sagen blev behandlet af Landsøverretten (Court of Common Pleas), og denne erkjendte ved sin Dom Jurys Uafhængighed og dens Kjendelses Ufeilbarlighed, ligesom den misbilligede enhver truende eller tvingende Fremfærd fra Dommernes Side mod de Edsvorne. Betænker man de Forhold, under hvilke Jurysinstitutionen, dette Folkets Bolværk mod Regjeringsmagtens Overgreb, af Englands Overdomstol blev hævdet i sin Ret, da tilkommer utvivlsomt William Penn den store Fortjeneste ved sin energiske Færd at have fremkaldt dette Resultat og i det Hele at have styrket Bevidstheden hos Folket om dets politiske, forfatningsmæssige og ufriavelige Rettigheder.

Kun faa Dage havde Penn og Mead siddet i Fængsel, da det blev dem forkyndt, at ubekjendte Venner havde betalt den Bøde for dem, — som de selv havde negtet at erlægge, og de bleve derpaa satte i Frihed. Ikke længe efter udgave de en Pjece om Processen under Titelen: „Forsvar for Folkets gamle og retfærdige Friheder.“ I et Tillæg dertil fremstillede Penn Hovedpunkterne i Magna Charta. Til Forsvar for Lord-

Mayoren, som var bleven slemt medtaget i dette Skrift, udkom en Brochure, som Penn tog til Gjenmæle imod. Dog allerførst benyttede William sin Frihed til fra Newgate at haste til Wanstead, hvor han fandt sin Fader paa Dødsleiet. Admiralsens Urgjerrighed havde forladt ham med de Forhaabninger, som han i de to sidste Aar havde seet skuffes baade for sit eget og for sin Søns Bedkommende, og høiere Alvorstanker havde fundet Indgang hos ham. William Penn har selv berettet os dem.

Et Par Dage før Admiralen døde, sagde han: „Min Søn! jeg vilde ikke leve mit Liv om igjen, selv om jeg kunde det; thi Livets Snarer ere farligere end Døden.“ Med dyb Betyrning saae han ud i Fremtiden og udbrød: „Bee Dig, England, Gud vil dømme Dig; Plager ere for Døren.“ Han gav sine Børn tre Regler i Arv, idet han sagde: „Lad ikke Noget i Verden forføre Eder til at besmitte Eders Samvittighed, saa ville I have en Fred hos Eder, som vil være Eder en Høitid paa Ulyffens Dag. — Hvad I end agte at gjøre, gjør det med Rettsindighed og til rette Tid, thi det giver Tryghed og Fremgang. — Lad Modgang ikke gaae Eder for nær til Hjerter; kunne I forebygge den, da gjør det; hvis ei, da værer trostige; den er os ofte til Vaade, thi Trængsel giver Forsarenhed! Holde I disse Regler, ville I fare vel gennem denne bedrageriske Verden.“ Før sin Død ydede han endnu Williams Grundsætninger sin Anerkjendelse og sit Bifald. „Dersom Du og Dine Venner,“ sagde han, „blive ved med Eders jævne Maade at prædike og at leve paa, ville I gjøre en Ende paa Præsterne indtil Verdens Ende.“ Hans sidste Ord til sine Børn vare: „Begraver mig ved min Moders Side; elsker hinanden indbyrdes og vogter Eder for alt det Onde.“ Efter at have bedet Gud velsigne dem alle døde han den 16de September 1670 og blev begravet i Bristol.

Athens Akropolis.

Af J. J. Mønst.

5.

Vi have omtalt de 3 anseelige Bygninger paa Akropolis, som endnu staae der; men denne Plads, der heelt var indviet til Guderne, indesluttede ikke saa mindre Helligdomme. Vi kjende tre saadanne, den Brauroniske Artemis' Tempel, Athena Erganes Tempel, og Templet for Roma og Augustus. De to første, de interessanteste, laae imellem Propylæerne og Parthenon; det tredje laae Ost eller Nord-Ost for Parthenon.

Artemis kaldtes den Brauroniske efter en lille By paa Ostkysten af Attika, hvor hendes Dyrkelse oprindeligt havde hjemme. Da Athen blev Hovedstaden for det hele Land, optog den ikke blot Beboere fra de forskjellige Landsbyer i sin Midte, men ogsaa Afslæggere fra de vigtigste Helligdomme i Landet, der pleiede at samle talrige Dyrkere omkring sig. De gamle Templer kunde ikke flyttes, og Festerne vare knyttede til dem; men i Athen reiste man nye Templer for de samme Guder, og til disse knyttede sig nye, og derfor mindre hellige, men ikke mindre pragtfulde Fester. Saaledes optog man Demeters Dyrkelse fra Eleusis, Dionysos' fra Erythra, og Artemis' fra Brauron. Her dyrkedes denne Gudinde fra gammel Tid af med Tilnavnet Tauropolos. Hendes Billedstøtte var efter Sagnet ikke gjort af Menneskehænder, men nedfaldet fra Himmelen og bragt til Attika fra Laurien (Krim). Hvo

kjender ikke det gribende Sagn om Iphigenia, som Euripides har foreviget i sine to herlige Tragoedier? hvorledes Agamemnon's Datter blev offret i Aulis for at forsone Artemis og skaffe Hellenehæren Medbær til Troja, men Gudinden satte en Hind i hendes Sted, og ryffede den unge Mø levende bort til Laurien, hvor hun gjorde hende til sin Tempelvogterste. Det var et blodigt Hverv, der her blev paalagt Iphigenia; thi alle Fremmede, der kom til dette Sted, skulde offres til Gudinden. Tilfældt kom ogsaa hendes egen Broder Drestes, hvem Furierne aldrig lode Ro eller Rist. Apollo havde lovet ham Fred, naar han kunde hente Artemis' himmelsaldne Billede fra Barbarernes Land. Da slog ogsaa Befrielsens Lime for Iphigenia; Drestes førte baade hende og Gudebilledet bort med sig. I Slutningen af Tragoedien „Iphigenia i Laurien“, lader Euripides Athena træde frem, og give enhver af Personerne sine Befalinger. Der hedder det blandt Andet:

Men Du, Drestes, mærk Dig min Befaling vel!
 Drag med Din Søster og det hellige Billede bort!
 Men, naar Du kommer til Athens gubbygte Stad,
 Da ligger der i Attika, paa Grændserne,
 Et langt fra Klippen, hvor Karystos rager frem,
 Et helligt Sted, som Halæ kaldes af mit Folk.
 Byg der et Tempel; opstil Billedet deri;
 Venøvn det efter Laurien og al den Kval,
 Som paa Din Vandring gjennem Hellas Du har lidt
 For Gumenidens Harme. Der skal Artemis
 Som Tauropolos siden hylbes af mit Folk.*)
 Og giv den Lov, at hvergang en Erstatningsfest
 Man fejrer for Dit freste Liv, da skal med Sværd
 En Mand i Halsen ridses, saa der skyder Blod
 For Artemis, og skyldigt Bederlag hun faaer.
 Men Du, Iphigenia, skal paa Draurons Høi
 Som Templets Nøglebærer tjene Artemis,
 Og der skal ogsaa Du begraves, naar Du døer,
 Og sine Høitidsklæder skal man offre Dig,
 Dem Kvinder efterlod sig, som i Fødselsøve
 Gav Manden op.

*) Oversættelsen er Wilkens paa en Rettelse i dette Vers nær.

Dette Sagn blev almindelig udbredt, fordi det knyttede sig til den saa yndede troiske Sagnetred. Det gik her, som med Erechtheus-Mythen; Fortællingen gik fra Mund til Mund; den blev antaget for virkelig Historie, og man glemte Gudens oprindelige Betydning. Navnet Tauropolos har oprindelig Intet med Taurien, og, om muligt, endnu mindre med Drestes' „Bandring“, som Euripides siger, at gjøre. Det betyder den paa Tyren vandrende, eller af Tyre trukne Gudinde, Maanegudinden, hvis Symbol Tyren blev, fordi den syntes at bære Halvmaanens Horn paa sin Pande. Denne Gudinde var fra gammel Tid af dyrket trindt om i Hellas. Da man nu meente, at have opdaget, at hun egentlig havde hjemme i Taurien, og at hendes himmelfaldne Billede derfra var bragt til Hellas, vilde man heller ikke indrømme Athen Kren for at være i Besiddelse af dette. Det gik med den tauriske Artemis som med det troiske Palladium: mange Steder gjorde Fordring paa at eie det ægte Billede. Her var det især Spartanerne, der gjorde Athen Rangen stridig, og paa-stode, at deres Artemis var det rette Gudsbillede, -som Drestes havde bragt med sig. Det var en ældgammel Træfigur, som af sin stive, staaende Stilling kaldtes Artemis Orthia. Ogsaa denne Artemis var et grusomt Væsen, til hvem man i den ældste Tid havde offret Mennesker; men de senere Slægter afflaffede Menneskeofferne, og lode en from Fiction træde i Stedet. Det var nok, hed det, naar der kun flød Blod. I Brauron hjalp man sig, som vi nylig læste hos Euripides, med at ridse en Mand i Halsen; i Sparta førte man halv-vogne Drengene frem for Gudindens Altar og pidskede dem, til Blodet flød, en Ceremonie, hvorved man tillige opnaede et andet Maal, nemlig at hårde den opvoksende Ungdom.

Skjøndt Artemis ved Tilnavnet Tauropolos nærmest betegnes som Maanegudinde, var hun dog hverken i Brauron eller i det Brauroniske Tempel paa Borgen opfattet anderledes eller mere indskrænket end andensheds. Hun er ogsaa her den unge Kvinde Beskytterinde, og naar hun skal blive Moder, da er det Artemis' Hjælp, der giver en heldig Forløsning,

eller Artemis, der sender Døden med sine milde Pile, som den gudfrygtige Græker pleiede at udtrykke sig. Derfor tilfaldt den Afsødes fineste Klæder Gudindens mythiske Tempelvogterste Iphigenia; og mangen Kvinde, der heldig havde bragt et Barn til Verden, mangen, der haabede, at Gudinden vilde hjælpe hende, naar Tiden kom, vævede og udspæde kostbare Klæder til den Brauroniske Gudinde. Vi have endnu betydelige Stykker af en gammel Indskrift tilbage, der indeholder en Fortegnelse over alle de Klæder, der vare skjænkede til hende; paa flere af dem stod der med gyldne Bogstaver, at de vare helligede til Artemis. Disse Skatte have ikke været opbevarede i Templet paa Vorgen; det var for lille dertil. En anden Indskrift, fra Aaret 398 f. Chr., viser os, at forskjellige andre smaa Kostbarheder, der tilhørte den Brauroniske Artemis, gjemtes i en Kiste, som stod i Opisthodomien i Parthenon. Klæderne derimod synes at have været under Præstindens umiddelbare Varetægt, og gjemte i hendes Huus. En af de Festsigheder, der holdtes til Ære for den Brauroniske Artemis, kaldtes „den hellige Jagt“, og Præstinden leverede Deeltagerne deri hellige Klæder af Gudindens Forraad.

Ligesom Tyren var Maanegudindens Symbol, var Bjørnen Jagtgudindens. Vi kjende dette navnlig fra Arkadien. Arkadierinden Kallisto, Artemis' Nymfhe, blev omstabt til en Bjørn, og i denne Skikkelse straalte hun endnu bestandig ned fra Stjernehimlen. I Attika var det Skik, at unge Piger imellem 5 og 10 Aar tjente den Brauroniske Gudinde „som Bjørneunger“. De gik i den Tid i gule Kjoler; men ellers vide vi Intet om denne Tjeneste. Dog er et Minde om denne Symbolik bevaret i et interessant lille Monument, som er blevet fundet paa Akropolis. Det er en siddende Bjørn af Marmor, 1½ Fod høi. Den har været indviet til denne Gudinde, ligesom den store Marmorugle, der nu sees imellem Ruinerne af Parthenon, har været indviet til Athena.

Af Pausanias' Beskrivelse er det klart, at Artemis-Templet har ligget imellem Propylæerne og Parthenon. Klippen hæver

fig paa denne Strækning omtrent 33 Fod. Veien er en jævnt stigende Bakke; men den Deel af Akropolis, som ligger til Høire for den, indtil den sydlige Muur, er trappeformig tilbannet, saa at der fremkomme to nogenlunde rummelige, vandrete Flader, der kunde bære regelmæssige Bygninger. Den første af disse Terrasser ligger omtrent 13 Fod høiere end Propylæernes østlige Søilehalle; den anden ligger 8 Fod høiere end den første, og Parthenon atter 12 Fod over denne. I den første Terrasse gjenkjende vi den til Artemis indviede Plads. Af Templet synes Intet at være levnet paa Pladsen, ihvorvel det maa indrømmes, at Stedet ikke er fuldstændig undersøgt. Det kan ikke have været stort, maaskee lidt større end Niketemplet. Det indesluttede, som vi see af den ovenfor omtalte Indskrift, flere gamle Billeder af Gudinden, der vare isorte virkelige Klæder. Det ene kaldes „den gamle“, det andet „den opretstaaende Billedstøtte“. Disse vare af Træ; thi der nævnes endnu en tredie Billedstøtte, „den af Steen“, som havde en hvid, purpurbræmmed Raabe om sig. Ingen af disse Statuer var imidlertid det egentlige Tempelbillede, hvis Huus denne Bygning skulde være. Dette var en Marmorstatue af Pragiteles, den herlige Kunstner, hvem det blev forundt at give Marmoret en Ynde og en Blødhed, som Mange foretrak selv for Phidias' kraftige Meisel. Hvorledes har han vel fremstillet denne strenge Guddom, som ikke tilfredsstilledes uden hun saae Menneskeblod? Han har sikkert formildet hendes Charakter, ligesom Tiden allerede havde gjort. Ligesom de raae Satyrer under hans Haand bleve skønne, omgængelige Unglinge, saaledes blev ogsaa den gruelige Drauroniske Artemis i al sin Alvor og Høihed dog mild og naadig, og man saae med Glæde paa den skønne ranke Jægerinde. En tydsk Archæolog, ved Navn Friedrichs, har nylig fremsat den Formodning, at den smukke Artemis fra Palazzo Colonna, som nu er i Museet i Berlin, skulde være en Efterligning af Pragiteles' Statue. Uden at tillægge en saa løs Formodning noget historisk Værd, maa jeg dog tilstaae, at jeg ikke kjender noget andet, fra

Oldtiden levnet Billede af Artemis, hvis Udtryk kunde passe bedre dertil.

De gamle Gudebilleder, som Indskriften omtaler, laante altsaa kun Guus hos den nye, delilige Gudinde. Have de været dyrkede her paa Stedet allerede før Perserkrigen, eller ere de bragte herhen fra Brauron? Det vide vi ikke, lige saa lidt som vi vide, om det Tempel; der opførtes for at indslutte Pragiteles' Statue, var et heelt nyt Tempel, eller et gammelt, der blev restaureret. Vi maae tænke os Templet i Skjønhed svarende til den Tid, det tilhørte, Begyndelsen af det 4de Aarh. f. Chr., og det er meget sandsynligt, at Beulés har Ret i sin Formodning, at nogle Stykker af ioniske Søiler og Kapitæler, der ere fundne paa Borgen, nogle Vest, andre Ost for denne Plads, have hørt herhen. Deres Størrelse passer — Søilerne vilde faae en Høide af 15—16 Fod —, og i Skjønhed og Pyntelighed staae de kun lidet tilbage for Crechtheets.

Det var Skik i Grækenland, at man foran Templerne satte store Skaale med reent Vand, hvormed saavel Offerdyr, som Mennesker bestænkedes, at de kunde træde rene frem for Guden. Det er den samme Skik, som endnu bevares af Katholikerne, der have Bievandskarret staaende ved Kirkedøren, kun med den Forskjel, at Oldtidens Hellenere ikke brugte at indvie Vandet. Vandskaalen ved Indgangen til Artemis' Helligdom var udført i Bronze af en anseet Kunstner fra Begyndelsen af det 4de Aarh., Lykios, Myrons Søn. Skaalen blev baaret af en Dreng, omtrent som Thorvaldsens Døbefont bæres af Engelen. (Jeg tænker paa den staaende og ikke paa den knælende Daabens Engel).

En Muur adskilte den Brauroniske Artemis' Temenos fra den anden, 8 Fod høiere liggende Terrasse. Denne, der ved en lignende Muur adskiltes fra Vestsiden af Parthenon, var uden Tvivl indviet til Athena Ergane. Dette Tilnavn betegner Athena som Arbeidets Gudinde. Om hende hedder det allerede i en af de homeriske Hymner:

Krigen er hendes Lyft, og Ares' Arbeid hun ynder;
 Strid og Møie hun elsker, og konstrige Værker at flabe.
 Hun først lærte de fordiske Mænd det gavnlige Haandværk,
 Vagne at gjøre til Krigen og smykke dem herligt med Bronze;
 Hun først lærte de blomstrende Møer i Høieløffsalen
 Konstrige Værker at væve, og lagde Enhver det paa Sinde.

Det var hende, der lærte Argonauterne at bygge det første Skib; det var hende, der vævede Guderne deres kostelige Klæder; og Lydierinden Arachne, der fik det frække Indfald at ville maale sig med hende i Bøværkonsten, opnaaede med al sin Slid og Møie ikke Andet, end at hun selv blev forvandlet til en Edderkop. Kunne vi troe Pausanias, var Athen det første Sted, hvor Athena blev dyrket under Navnet Ergane; men hendes Væsen og Virksomhed var velbekendt allevegne, og det var altsaa naturligt, at ogsaa Navnet optoges paa mange Steder. Det var saaledes Tilfældet i Sakedæmon, i Thespia, i Olympia, hvor blandt Andre Phidias' Efterkommere, de saakaldte Phædrynter, hvis Hverv det var at holde den store Zeusstatue reen for Smuds, offrede til hende, inden de skrede til dette Arbeide. Som Arbeidets Gudinde kom hun i mange Slags Forbindelser med Hephæstos. Det var for begge disse Guder i Forening, at man i October Maaned holdt Smedefesten (Chalkia), en Fest ikke blot for Smede, men ogsaa for Bøvere; thi det var paa denne Dag, at man begyndte at væve paa den oftere omtalte store Pæpos. Som Arbeidets Gudinde havde hun ogsaa i dette Tempel ved sin Side et ellers ubekendt Væsen; det var en Flidens Dæmon, Spudæon.

Templet existerer ikke mere. Muligt er det, at man ved Udgravninger paa Stedet kunde finde Spor deraf; hidtil er Intet opdaget, som med Sikkerhed kunde henføres dertil. Derimod har man fundet flere Fodstykker til Statuer, der vare indviede til Athena Ergane, snart Billeder af Gudinden, snart Portraiter af hendes Dyrkere, der have grebet denne Leilighed til ogsaa at forevige sig selv. Et af disse Fodstykker er interessant ved sin Størrelse og sin Skjæbne. Det var sammensat af blaa hymettiske Marmorblokke paa de Stene nær, hvorpaa Indskriften var indhugget;

disse vare af pentelisk Marmor. Det var bestemt til at bære sex Portraitstatuer af samme Familie, en Mand ved Navn Myron, hans Søn Pasikles, dennes Hustru, Søn og Datter og Sønnens Hustru. Pasikles og hans Søn Pandætes betøstede Monumentet. De 5 Statuer have staaet der; kun Pandætes' blev aldrig udført; han har overlevet de Andre, og efter hans Død har Ingen brudt sig om at bevare hans Minde eller udfylde den manglende Plads i Monumentet. Statuerne vare udførte af udmærkede Kunstnere fra Alexander den Stores og den nærmest foregaaende Tid, Sthenis og Leochares. De maatte, som saa mange lignende Kunstværker, vandre til Rom for at tilfredsstille de romerske Stormænds Pragtlyste og Konstliebhaberier. Det forladte Fodstykke blev benyttet paa anden Maade. Man skildte det ad, vendte Stenene om, og benyttede dem paany som Basis for andre Statuer. Indskrifterne paa Bagsiden vise os Navnene: Augustus Cæsar, Germanicus Cæsar, Keiser Trajan, og Hadrian. Denne Historie gjentager sig mange Gange, naar man gennemsøger de Levninger af fordums Storhed, som nu bedække Athens Akropolis. Ja man har endog fundet eet Fodstykke, der har været anvendt 3 Gange og bærer 3 forskjellige Indskrifter.

Templet for Roma og Augustus er ikke omtalt af Pausanias. Han har ikke fundet det Umagen værdt at nævne en saa ubetydelig Bygning, der hverken tiltalte ved Storhed, Skjønhed eller ved nogen mythologisk eller archæologisk Interessse. Det er de nyere Reisende, der have gjort os bekendt dermed, idet de fandt Architraven med Indskriften liggende paa Jorden. Det var et lille rundt Tempel, kun 23 Fod i Diameter. Efter Datidens Mode var det formodentlig af korinthisk Orden; men, at domme efter de bevarede Profileringer, har det været almindeligt Haandværksarbeide. Det skulde formodentlig reises i al Hast for at være færdigt til Augustus forventede Ankomst, Nar 19 f. Chr. Athen maatte gjøre Noget for at vinde Herskeren, der tidligere havde regnet denne Stad iblandt sine Fjender; den gjorde, hvad de fleste Stæder paa den Tid gjorde. Fra Alexander den Stores Tid af begyndte det væmmelige

Smigrerie imod Herfterne, at man endnu medens de levede kaldte dem Guder. Selv romerske Provindsstatholdere vare blevne hædrede af deres forkuede Underfaatter med en saadan Ære; man havde opreist Templer for dem. Hvad Under altsaa at man vilde gjøre det Samme for den almægtige Herfter, der havde skjænket Verden Fred og Ro? Men August var altfor forsigtig til at tillade dette ligefrem. Han tillod kun, at man byggede Templer for Roma, og i Forbindelse dermed for ham selv, Rom's Repræsentant. Først efter hans Død opreistes der Templer for ham alene; men under de senere Reisere blev det almindeligt, at man skjænkede dem guddommelig Ære allerede, imedens de levede.

I Nærheden af Templet har man fundet Godstykkerne til et Par Statuer af August's Familie, nemlig hans Stedson og Efterfølger Liberius og dennes Søn Drusus. Der har maaskee staaet mange flere, thi disse nye Guder, der truede med at fortrænge de gamle, vare mange i Tal. Vi finde dem rundt omkring paa Borgen og i Staden, opreiste af enkelte Mænd og af det hele Folk. Det er med en vemodig Følelse, at man betragter disse Indskrifter fra Romertiden med de store, dybt indhuggede Bogstaver og den smalle Plads imellem Linierne. Hvor smagløs er ikke allerede Skriften i Sammenligning med de ældre græske Indskrifter! Hvor frastødende virke de ikke paa den, der gjennemvandrer Ruinerne for at sætte sig tilbage i den helleniske Olds lykkelige Dage! Og i denne Henseende gjør det Intet til Sagen, om det er Reisere, eller ubekjendte Privatmænds Navne, vi læse. Naar jeg derfor i det Følgende søger at give en Udsigt over de enkelte Monumenter af Billedhuggerkonsten, der fandtes paa Borgen, vare det mig tilladt at see aldeles bort fra de romerske Portraitstatuer. Det maa være nok at sige, deres Tal var ikke lille.

6.

Naar de Gamle sagde om Athens Akropolis, at den ikke var at betragte som en Samling af Monumenter, men som et eneste til Guderne indviet Monument, have vi deri det

utvetydigste Vidnesbyrd om at hver en Plet paa denne Klippe var fuld af Konstværker. De fandtes ikke blot i Templerne selv, eller i de Indhegninger, der omgave disse, saasom ved Erechtheet, ved den brauroniske Artemis' og ved Athena Erganes Tempel; men de stode ogsaa langs med Gaderne og Pladsene paa Borgen, hvor vi næsten ved hvert Skridt see Klippen tilbannet for at modtage Monumenter.

Det betydeligste af disse var uden Spørgsmaal Phidias' Kolossale Broncestatue af Athena, Pallas Promachos eller Forkæmperken. Den stod imellem Propylæerne og Erechtheet, dog nærmest den førstnævnte Bygning. Pladsen lader sig eftervise med Bestemthed, en firkantet Plads, hvor hver Side maaler $17\frac{1}{2}$ Fod, belagt med Sandsteenskvadere paa den midterste Steen nær, som er af Marmor. Kolossen har vel været omtrent 50 Fod høi. Naar man kom seilende til Athen, opdagede man, ligesaa snart man fik Die paa Borgen, ogsaa Spidsen af Gudindens Landse; Resten var dækket af Artemis' eller af Erganes Tempel; men fra Byens Hovedgader Nord for Borgen viste hun sig næsten i sin fulde Størrelse. Dette synes vi i det Mindste at kunne slutte af de Broncemedailler fra en seen Tid, der give os en raa Afbildning af Borgen, seet fra denne Side af. Vi kunne tænke os, at det har gjort en mægtig Birkning, saasnart man var kommen indensfor Propylæerne, at see den væbnede Gudinde ligesom sig kneisende over alle de mindre Monumenter. Det var en værdig Fremstilling af den Guddom, der havde frelst Athen fra det persiske Nag, og Athenæerne vidste ogsaa at fortælle, snart at den var udført for Tienden af Byttet fra Marathon, snart, at det var en Hædersgave til Hellas' Forkæmper, Athen, som alle Hellenerne i Fællesskab havde befestet. Er der nogen af de bevarede Athenastatuer, der viser os en lignende Stilling, maa det vel snarest være den saakaldte Minerve au collier i Louvre. Phidias havde modelleret og støbt Kolossen, men Reliefferne paa Skjoldet, der forestillede Kentaurernes og Lapithernes Kamp, angives at være udførte af Mys efter Tegninger af Parrhasios, og synes saaledes først at være udførte en Mennestealder senere.

Foruden dette saae man en uendelig Mængde andre Athenabilleder paa Borgen. To af disse havde en særegen konsthistorisk Interessee. Det ene var et af de ældste attiske Konstværker, hvis Messer man kjendte. Det var af Enddøs fra det 6te Aarh. f. Chr., en Gave fra den rige Kallias. Gudinden var afbildet siddende, omtrent som de gamle hovedløse Marmorstatuer, der ere fundne i Nærheden af Erechtheet, som vi ovenfor have omtalt. Dette Arbeide befandt sig i den østlige Deel af Borgen; det andet, vi ville nævne, stod, som det synes, til Benstre lige indenfor Propylæerne. Det var en Gave fra Den Lemnos, et af Phidias' berømteste Broncearbeider. Det kaldtes den Lemnisk Athena eller den Deilige.

Medens Athena tænktes som Stadens Beskytterinde, Polias, var ogsaa Zeus fra gammel Tid dyrket paa Akropolis som Borgguden, Zeus Polieus. Kekrops skulde have bygget hans Altar, og gamle Fester knyttede sig dertil. En af disse, i Begyndelsen af Juni Maaned, kaldtes Dremordet, Buphonia; thi den Dyr, her maatte bløde, blev ikke offret paa sædvanlig Viis, men myrdet, som om det var et Mennecke. Man lagde Hvede- og Bygkorn paa Altaret, og lod Dyrn gaae løs omkring ved Siden af det. Naar den nu gav sig til at æde af Kornet, sprang Præsten frem for at hævne dette Rov fra det hellige Altar og kastede Dyrn i Raffen paa Dyret; men, ligesom om han herved havde gjort sig skyldig i et Mord, maatte han flygte i al Hast. De Omkringstaaende toge fat paa Dyrn i Mangel af Morderen; de bragte den til Prytaneet og holdt Dom over den, men den blev friskjendt. Bagved Alteret stod Gudens Billedstøtte, men, som det synes, under aaben Himmel, og ikke i noget Tempel. Han stod tæt Norden eller Østen for Parthenon, og iblandt de Kostbarheder, der hang i Pekatompedos, finde vi ogsaa et Sølvbæger, der var skænket til Zeus Polieus. Havde han havt sit eget Tempel, havde Bægeret naturligviis hængt der. Nær ved denne gamle Gjenstand for Folkets Dyrkelse stod der en anden Zeusstatue, der vistnok udmærkede sig som Konstaværk. Den var af den ovenfor omtalte Leochares, en af de anseteste Konstmere i det 4de Aarh. f. Chr.

S. D. for Parthenon stod formodentlig Pheidias' Broncestatue af Apollo Parnopios eller Græshoppeguden. Under dette Tilnavn dyrkedes han ogsaa paa Detaberget; man forklarede det af at han engang havde befriet Landene fra en ødelæggende Græshoppeværn, ligesom han paa Derne ved Lille-Asiens Kyst dyrkedes som Smintheus eller Museguden, fordi han skulde have frelst Beboerne fra en Mængde Markmuus. Skopas, der udførte Smintheus' Statue paa Den Chryse, betegnede ham som saadan ved at lægge en Muus for hans Fødder. Saaledes har Pheidias vel ogsaa her lagt en Græshoppe for Fødderne af Apollo.

Endnu længere mod Ost stod der en Statue af Artemis Leukophryene, en Gave fra Themistokles' Sønner. Det er bekjendt, hvorledes Themistokles blev mistænkt for Forræderie, og maatte flygte fra sit Fædreland for at søge Besskyttelse hos Perserkongen, hvis værste Fjende han havde været; hvorledes den store Konge skjænkede ham Land og Stæder, og Grækenlands Frelser blev mange Gange rigere i Asien, end han havde kunnet blive i sit utaknemmelige Fædreland. Efter hans Død skiftede Hellenerne Sind. Hans Sønner vendte tilbage til Athen; de fik Lov til at ophænge deres Faders Portrait i Parthenon, og smykkede Borgen med en Broncestatue af den Guddom, der fortrinnsviis blev dyrket i den asiatiske Stad, der havde været deres Hjem, Magnesia ved Mæanderfloden. En Kalkflippe i Nærheden af denne By kaldtes „det hvide Bryn“, Leukophrys. Der dyrkedes Artemis fra gammel Tid af; hendes Skikkelse lignede den ephesiske Gudindes, og denne gamle, barokke Form blev usforandret bibeholdt, selv efter at en berømt Bygmester, Hermogenes, havde gjort hendes Tempel til det skønneste i hele Asien. Vi finde denne Skikkelse endnu paa Mønter fra den romerske Reisetid, og maae altsaa antage, at den Statue, som Themistokles' Sønner indviede, har været af samme Art.

Strax indenfor Propylæerne stod en Aphrodite af Kalamis, en Kunstner fuld af Ynde og Naturstudium, men uden det Fuldbendthedens Præg, som hans yngre Samtidige, Pheidias,

forstod at paatrykke Konsten og overlevere til de følgende Slægter. Det var en Gave fra Kallias, Dibymios' Søn, en berømt Athlet, der mange Gange havde seiret i alle de store offentlige Lege, men som ogsaa synes at have villet benytte den Anseelse, han derved vandt, til at spille en politisk Rolle, indtil han blev jaget i Landflygtighed ved Ostrakismos. Det runde Fodstykke, hvorpaa Broncestatuen stod, eksisterer endnu.

Endnu een Gudestatue kunne vi nævne, Jorden, der opløstede sine Hænder for at bede Zeus om Regn, en Bøn hun ofte kom til at gjøre i det paa Vand saa fattige Attika. Regnen er en Gave fra Himmelens Herre, Zeus. Som Regngiveren, Ombrios, dyrkedes han mange Steder i Hellas, blandt Andet ogsaa paa Bjerget Hymettos, der udbreder sin mægtige Ryg lige overfor Akropolis. Naar nu Jordgudinden, ligesom alle andre Gudebilleder, har været vendt imod Ost, har hun netop kastet sit Blik over til den Guds Altar, hvis Hjælp hun anraabte.

Talrigere end Gudebillederne vare Portraitstatuerne. Jo længere vi komme ned i Tiden, desto hyppigere blive de. Her ville vi kun dvæle ved de interessanteste af dem, ved dem, som allerede Pausanias udvalgte, alle fra Uafhængighedens Tid, alle sikkert fortjenstfulde Kunstværker. Og med hvem skulle vi hellere gjøre Begyndelsen, end med den Mand, hvis mægtige Billie, hvis Smag og Begeistring for Konsten havde fremkaldt al denne Herlighed, vi endnu beundre, med Perikles? Hans Portraitstatue stod lidt indensfor Propylæerne til Venstre. En samtidig Kunstner, Kresilas, havde udført den, og i dette lange Ansigt, hvis Form Komoediestriverne saa gjerne spottede over, havde han forstaaet at lade den store Mand vise sig; Enhver saae, at denne Mand fortjente sit Tilnavn, Olympieren. I den modsatte Ende af Borgen, Ost for Parthenon, stod hans Fader, Kanthippos, Seirherren fra Mykale. Et andet Sted stod Phormion, under hvis Anførsel Athens Flaade vandt saa mangen herlig Seir i Begyndelsen af den peloponnesiske Krig. Strax indensfor Propylæerne fandt man Diitrephes,

en Feltherre fra den anden Halvdeel af den peloponnesiske Krig, der langt fra ikke efterlod sig et saa sjønt Ry. Da Athenæerne rustede sig til det store siciliske Tog, havde de ogsaa hyret 1300 thrakiske Veietropper. Da disse kom til Athen, var Flaaden allerede affeilet; man gav derfor Diitrephes det Hverv at føre dem tilbage til deres Hjem, og tillod ham undervejs at bruge dem paa bedste Maade. Han benyttede denne Bemyndigelse til at gjøre røveriske Indfald i Bøotien. Han indtog den lille By Mykalesos, udplyndrede den og myrdede Indbyggerne paa det Grusomste; men da Barbarerhæren drog bort belæstet med Bytte, blev den indhentet af Thebæerne og led et stort Nederlag. Over en Femtedeel af Tropperne faldt; de Øvrige reddede sig med Rod og Reppe ud paa Flaaden. Diitrephes selv blev haardt saaret af de fjendtlige Pile; men han kom sig igjen, og synes endog at have hjembragt et ikke ubetydeligt Bytte; thi paa Fodstykket, som endnu er bevaret, læse vi, at hans Søn indviede denne Statue som Førstegrøden af de vundne Rigdomme. Det var et berømt Kunstværk af den samme Kresilas, der havde udført Perikles' Statue. Diitrephes var fremstillet liggende i Afmagt, gjennemboret af Pile; kunne vi troe de Gamles Vidnesbyrd, havde Kunstneren forstaaet at vise, at han ikke var død, men kun besvimet.

Længere inde stod Konon og hans Søn Timotheos, de to ædle og dygtige Mænd, der især bidroge til at Athens Magt reiste sig paany efter den peloponnesiske Krig. Øst for Parthenon stod Olympiodoros, en af de sidste Forkæmpere for Athens Uafhængighed, som i Aaret 304 befriede Staden fra den macedoniske Besætning. Desværre, det var en Tid da Folket hverken havde Kraft eller Mod til at være uafhængigt, og det hjalp kun lidet, at de overvældede Befrieren med Hædersbeviisninger; de forstode ikke at benytte hans Værk.

Imellem disse Feltherrer, hvis Seire havde historisk Betydning for deres Fædreland, stod der ogsaa en anden Slags Seirherrer, der næsten havde lige saa stort Navn iblandt deres Samtidige, men som man nu neppe agter det Umagen værdt at optegne: Seirherrerne i de offentlige Lege. Pausanias nævner to

af disse, Hermolykos, en Bryder og Rævekæmper, der forøvrigt ogsaa udmærkede sig i Slaget ved Mykale og siden faldt i et Slag paa Euböa, og Epicharinos, en Mester i at løbe med fuld Rustning paa. Af det bevarede Fodstykke see vi, at denne sidste Statue var udført af Kritios og Nesiotes, et Par Kunstnere fra Perserkrigens Tid. Andre Statuer paa Borgen skrive sig fra enkelte Mænds Beundring for Fortidens store Mænd, saasom Digteren Anakreon, eller fra Taknemmelighed imod en Velgjører, som naar Historiskriveren Thukydides efter sin Hjemkomst til Athen opreiste en Statue for Denobios, hvis Lovforslag havde skaffet ham Tilladelse til at vende tilbage. Her maae vi ogsaa omtale Isokrates' Moder og Moster, der stode lige indenfor Propylæerne ved Siden af Hygiea. I det andet Aarh. efter Chr. var Mosteren forsvunden; Moderen var der endnu, men man havde forandret Indskriften derunder. Vi vide ikke, hvilken romersk Keiserinde eller Prindsesse det var, der kom saa nemt til at forherliges ved en Statue fra Konstens bedste Periode; snart glemte man naturligviis, at det egentlig var Isokrates' Moder. Det gif sikkert mange andre Statuer af private Folk paa samme Maade. Ingen brød sig overhovedet om en ubekjendt Privatmands Navn, der havde levet for Aarhundreder siden; men Kunstværket som saadant tiltrak sig ikke destomindre forstandige Tilskueres Opmærksomhed, naar det fortjente det. Saaledes omtaler Pausanias i Nærheden af Erganes Tempel et seeværdigt Kunstværk, en væbnet Kriger af Bronze, med Neglene indlagte af Sølv. Indskriften nævnedes Kunstneren, Kleotas, Aristokles' Søn, og tilføiede, at det var ham, der havde opfundet den sindrige Indretning af Hippodromen i Olympia, hvorved alle Bæddeløbsvognene, uanset hvilken Plads Loddet tilbeelte dem, kom til at staae under næsten ganske lige Vilkaar. Han har vel levet omtrent 500 Aar f. Chr. Hans Kriger har sikkert udmærket sig ved en ualmindelig Pyntelighed og Omhu i Enkelthederne. Det er interessant at gjenfinde disse Egenskaber i et gammelt attisk Gravmonument, som er udført af en Aristokles, maastee netop Faderen til denne Kleotas. Det er en opretstaaende Marmor-

table, hvor den Døde, Aristion, er afbildet staaende i fuld Rustning. Stillingen er stiv, Tegningen og Modelleringen af Legemet er ubehjælpelig; men Baabnene ere udførte med den største Trofast og Noiagtighed, næsten ligesom i de aasyriske Relieffer, men, som det synes, med lidt mere Sands for Formen. Man kjender endnu tydelig Farverne paa Klæderne, paa Pantseret og alle dets Ornamente, o. s. v.; Mandens Sværd var paafat af Bronze; men det er tabt.

Lige indenfor Propylæerne stod et Kunstværk, der neppe var yngre, en Løvinde. Man saae deri et Minde om Athens Befrielse fra Tyrannerne, og knyttede dertil følgende Fortælling. Da Tyrannen Hipparch var bleven myrdet; søgte hans overlevende Broder paa enhver Maade at komme paa Spor efter Mordernes Benner og mulige Sammensvorne. Han lod i dette Diemed Aristogitons Frille, der bar Navnet Leæna, d. e. Løvinde, forhøre under de rædsomste Pitnsler; men hun blev den gode Sag tro; hun lod sig pine til Døde inden hun røbede det Mindste. Efter Tyrannernes Fordrivelse opreiste Athenæerne Statuer for Harmodios og Aristogiton. Og saa den heltেমodige Kvinde vilde man hædre; men at opreise en Statue for en Frille, var for Meget; man indskrænkede sig derfor til en sindbilledlig Antydning, og satte en Løvinde i Stedet. Hendes standhaftige Tausshed antydedes paa lignende sindbillelig Maade: Løvinden havde ingen Tunge. Saa morsom denne Historie kan være, saa langt er den imidlertid ogsaa fra Sandheden. Naar man finder en Person uværdig til en Gresbeviisning, morer man sig ikke med at finde vittige Sindbilleder for at narre sig selv og indsmugle en Hæder, man ikke vil give aabenbart. Fortællingen er tydelig lavet i senere Tid; den er et vittig Hoveds Phantasie over den gamle Bronze-Løvinde uden Tunge. De gamle Kunstnere beskæftigede sig ikke blot med Mennesker, men ogsaa med Dyr, og de naaede endogsaa tidligere et Mesterstak i Gjengivelsen af den lavere Natur. Løvinden var heller ikke det eneste Dyr, der var indviet paa Borgen; vi høre tale om en stangende Gjed og om en Tyr, som det areopagitiske Raad havde ladet udføre.

Ved hvert et Skridt mødte man Fremstillinger af Gud- og Helte-Sagn, snart i enkelte Figurer, snart i Grupper af Statuer. En fuldstændig Fortegnelse derover vilde vel næsten være et Repertorium for hele den græske Mythologie; hvad der anføres i det Følgende, er kun Exempler. Her fandt man saaledes igjen de samme to Forestillinger, som prydede Parthenons Gavl. Athenas Fødsel, en Gruppe af Bronze, hvor Gudinden saaes stige op af Faderens Hoved, saaledes som vi ovenfor have omtalt, stod kort før man kom til Erganes Tempel. Foran det nordøstlige Hjørne af Parthenon saae man Athenas og Posidons Strid. „Athena lod Olietræet, Posidon Bølgen springe frem“, siger Pausanias. Snarere vilde jeg troe, at Guderne i deres Trætte med hinanden beraabte sig paa de Mærker, de tidligere havde efterladt sig der, omtrent saaledes som Prof. Const. Hansen har afmalet det i Universitetets Forhalle. Det var en kolossal Gruppe af blaaligt hymettisk Marmor. Et Stykke af Olietræets Stamme og Posidons ene Fod findes i British Museum iblandt de Elgin'ske Marmore; thi man meente dengang, at de henhørte til en af Templets Gavlgrupper. Ved de senere Udgravninger paa Stedet har man fundet flere Stykker af Olietræets Grene.

Et andet Sted saae man Athena og Marsyas. Sagnet fortalte, at Athena havde opfundet Fløiten, men da hun saae, hvorledes Ansigtet blev fordreiet ved Blæsningen af dette Instrument, kastede hun det bort i Uvillie. Den lydige Silen, Marsyas, fandt de bortkastede Fløiter, greb dem med Begjærlighed, og blev saa stolt af den nye Konst, han øvede, at han indlod sig i Bæddestrid med Citharspilleren Apollo. Denne sidste Deel af Sagnet er almindelig bekjendt, og mange af Læserne have seet Constantin Hansens luncfulde Behandling deraf i Universitetets Forhalle. Læge vi Sagnet i sin Heelhed, giver det os en Deel af den græske Musiks Historie. Det antyder, hvorledes Fløiten i den ældste Tid brugtes selv ved Athenas Fester, men efterhaanden, maaskee ved asiatiske Indflydelse, fik en vildere og letfærdigere Charakter, og kun syntes at egne sig for voldsomme og udsvævende Fester og Dandsje; da maatte

den strenge Gudinde forkaste sig en Musik, og det blev en vanvittig Formastelse, naar Fløitespillet turde træde op ved Siden af Citharen. Gruppen paa Akropolis viste Athena ifærd med at tugte Marsyas, der havde taget Fløiterne op, som hun ønskede banlyste fra Verden. Man har formodet, at den var udført af Myron, Phidias' Samtidige; thi iblandt denne Kunstners Arbejder nævnes en lignende Forestilling. Dette er dog kun en Formodning; derimod berettes det ligefrem, at Myron havde udført den Perseus, der stod ligeoverfor Indgangen til den Brauroniske Artemis' Tempel. Han var fremstillet som Medusas Overvinder, altsaa med Medusas afhuggede Hoved i Haanden; men han har neppe havt synderlig Lighed med Canovas Perseus, thi Myron var en streng Naturalist, alvorlig baade i Composition og i Udførelse.

Af lignende Arbejder nævner Pausanias Herakles som Barn, der brydes med Slangerne, Theseus kæmpende med Minotauros — dette Uhyre var afbildet som sædvanligt, som et Menneske med Tyrehoved — og Phrixos, der offrede Vædderen til den Gud, der havde sendt den. Kunstneren havde fremstillet en almindelig Offerhandling; Laarstykkerne vare afslaaerne paa tilbørlig Viis og lagte paa det brændende Altar, medens Phrixos stod og betragtede dem.

Alkamenes, den oftere omtalte yngre Samtidige af Phidias, havde udført en Gruppe af Prokne og Itys, et af de meest tragiske Sagn, den græske Mythologie kunde opvise, et Sagn, der ogsaa var rodfæstet i Attika, idet Prokne var gjort til en Datter af Attikas Konge, Pandion. Hendes Fader havde giftet hende med Thrakeren Tereus. Men denne Barbar lod sig ikke nøie med een Kone; han fik ogsaa Lyst til hendes Søster, Philomele, og forførte hende under det falske Forgivende, at Søsteren var død. Da Sandheden opklarede, indespærrede Tereus Philomele paa et affides Sted, og skar Tungen af hende, for at hun ikke skulde røbe Forbrydelsen; men hun forstod igjennem Vævens Billedskrift at berette sin Søster det Skete, og Proknes Havn blev frygelig. Hun dræbte sin egen Søn Itys, og satte ham paa Bordet for Faderen. Dog glemte

Moderen aldrig det Barn, hun i sit Raserie havde myrdet; hun blev forvandlet til en Rattergal, og Ar ud og Ar ind lyder hendes Klageraab: *Itys, Itys!* Alkmenes havde fremstillet Profne i Diebliffet før Mordet, medens Moderfjærligheden vaagne med ny Styrke ved Synet af Sønnen, og for sidste Gang søgte at trænge det gruelige Forsæt tilbage. Emnet ligner Medeas saa ofte behandlede Historie; men her er Forbrydelsen bedre motiveret, og Sjælekampen større. Men hvor stor en Kunstner endog Alkmenes har været, han kan dog neppe ved det sjælelige Udtryk alene have været i Stand til at vise, at det var Profne, der var fremstillet, og ikke Medea, Merope, eller en anden ulykkelig Moder. Han maa sikkert paa en eller anden Maade have antydet den paafølgende Forvandling. Man har fundet Spor af dette Slags Antydninger i Polygnots Malerier i Delphi; bestemtere finde vi dem i to andre Statuer paa Athens Akropolis, som vare udførte af Dinomenes, Alkmenes' Samtidige. Ost for Parthenon stode nemlig Io og Kallisto, aabenbart som Pendanter, hver paa sin Side af Beien. De vare begge Zeus' Elskede, og bleve forvandlede paa Grund af Heras Skinsyge, den Første til en Ko, den Sidste til en Bjørn. Sagnet om Io findes afbildet paa et pompeianst Malerie. Der er hendes Forvandling antydet ved et Par smaa Horn i Panden. Har det Samme været Tilfældet her? Men hvordan er saa Bjørnen bleven antydet? Det begriber jeg ikke. Jeg vil derfor helst tænke mig dem som sørgende Kvinder, og Dyret, hvortil de bleve omfåbte, afbildet paa Fodstykket af Statuen.

Henimod den sydvestlige Ende af Borgen findes et stort Fodstykke, 11 Fod langt og omtrent halv saa bredt. Indskriften viser, at det har et Broncearbejde af Strongylion, som allerede omtales i Aristophanes' *Comoedie „Fuglene“*. Det forestillede Træhesten, ved hvis Hjælp Troja blev indtaget. Siden var aabnet, og de indesluttede Helte stak Hovederne frem og begyndte at krybe ud. Man saae 4 af dem, Athenæeren Menestheus, Salaminieren Teukros, og Theseus' to Sønner, Akamas og Demophon, Alle Mænd, der sagdes at have været med ved

Trojas Erobring, men som i de homeriske og cycliske Digte kun spillede en underordnet Rolle, saa at det er klart, at Balget af disse kun har været en Følge af Kunstnerens eller Bestillerens Forkjærlighed for sit eget Fædreland. Vi maae nævne Bestilleren med; thi det synes underligt, at en Kunstner af egen Drift kunde vælge et saa besynderligt Emne, som den uhyre Træhest; men Bestillerens Navn synes at løse os Gaaden. Det var en Chæredemos Evangelos' Søn fra Koele. Koele betyder „det Hule“, d. e. Dalen; man har meent; det var den sydøstlige Deel af Athen, S. f. Museon. Hvis jeg ikke feiler, var det den rige Chæredemos' Hensigt, ved den hule Træhest, hvorfra de herlige Helte stode frem, findbilledlig at antyde sit eget Kvarteer og dets Beboere? Dette Slags Sindbilleder træffes i Mængde paa de Gamles Signeter.

Naar man var kommen forbi Parthenon, saae man langs med Borgens sydlige Muur en lang Række Statuer i lidt over halv naturlig Størrelse, der tilsammen dannede omfangsrige historiske Compositioner, nemlig Gudernes Seir over Giganterne, Athenæernes Seir over Perserne ved Marathon, og den pergameniske Konge, Attalos' Seir over Gallerne. Jeg siger: historiske Compositioner; thi det er jo klart, at her er tilfattet et historisk Hele, og ligesom man nutildags paa flere Steder i store Malerier har fremstillet Civilisationens Fremskridt i de forskjellige Tider, saaledes har man her villet vise, hvorledes til alle Tider Barbarerne maatte ligge under for Hellenernes aandelige Overlegenhed. Det var Kong Attalos selv, der havde stænket Athen disse Prydelser, et ringe Bedelag for de næsten guddommelige Hædersbeviisninger, denne Stad overvælde ham med, og med det Samme et Monument, der satte ham selv i Klasse med Guderne, Heroerne og med Fortidens største Helte. Vi kunne heller ikke nægte, at denne Sammenligning tilbød sig ganske naturligt. Den frygtelige Gallsværn, der væltede sig ind over de helleniske Lande, havde truet med at ødelægge Alt; ligeoverfor disse store Bildmænd syntes Hellenerne smaa og spinke, ligesom Guderne ligeoverfor Giganterne. Under en kunst- og pragtelskende Konge

som Attalos, maatte denne Modsætning blive 'et Hoved-Emne for Konsten, og vi behøve jo kun at betragte de faa Levninger, vi have tilbage af lignende Compositioner, navnlig den døende Galler paa Capitolium, for at overbevise os om, at det var mærkbærdige Konstværker, der derved bleve til.

Men vi ville ikke slutte med en fremmed Fyrstes Trofsø i Athen; vi ville vende tilbage til Folkets egne, som vi fra først af have søgt. Da Athenæerne havde aflastet Pisiſtratidernes Nag, vare der endnu mange Rigmænd, som hang ved det gamle Tyrannie og opfordrede Landets Fjender til at angribe det uregjerlige Folk; men Friheden stod sin Prøve. Spartanerne vendte tilbage med usorrettet Sag, og Athenæerne vandt paa samme Dag to store Seire over Bøoterne og Chalkideerne, gjorde Gubda afhængig af Athen og vendte hjem med en talrig Mængde Fanger. Tiendedelen af Løsepengene, som disse indbragte, anvendtes til et Fjirspand af Bronze, der stod strax indenfor Propylæerne til Venstre. Herodot har meddeelt os Indskriften paa Fodstykket. Den lød omtrent saaledes:

„Over Bøoternes Skarer og Chalkis' væbnede Kæmper
Seired i Vaabnernes Dyst hjætt Athenæernes Folk.
Jernbaand, forte som Døden, tæmmede Fjendernes Hovmod;
Byttets Tiende fik Pallas i Hæstene her.“

I hans Tid hang Lænkerne endnu paa Borgmuren. Dette var ligesom et Forbud paa Athens Storhed, som Perserkrigen og Perikles' Styrelse skulde fuldende, idet Mod og Raadighed i Forbindelse med en sjelden Statsklogskab gjorde Staten til Overhoved for et stort Forbund eller til Hovedstad i et mægtigt Rige. Vilde vi ret danne os en klar Forestilling om Størrelsen af det Forbund, hvis Hoved Athen var, saa lad os betragte de to Marmorpyramider midt paa Akropolis, paa hvis Sider Regnskabet over de Forbundnes Bidrag var optegnet. Ingen gammel Forfatter omtaler dem; men Udgravningerne have bragt en Mængde Stykker af dem for Dagen, og derved givet Historikeren en Skat af værdifulde Documenter. Vi læse paa

de 118 Stykker, man har fundet, Ravnene paa 281 Stæder, og finde anført, hvilke Summer de have betalt til det sælles Skattekammer i Løbet af 28 Aar, fra 452—25.

Vi ville ikke dvæle ved den store Mængde andre Indskrifter, der vare at læse paa Borgen. De fleste af dem vare Fædersdiplomer for Mænd, hvis Velgjerninger mod Athen havde en siebliffelig, men ingen historisk Betydning. Interessantere var det at kaste et Blik paa Siberne af Borgklippen; paa det store Medusahoved over Theatret, som den syriske Konge, Antiochos Epiphanes havde ladet opsætte; paa Agraulos' Grotte under Erechtheet, og paa Pansgrotten nærmere ved Propylæerne. Denne sidste er en stor aaben Hule midt paa Klippesiden, der strax falder i Dinene. Her, fortalte Sagnet, skulde Apollo have truffet den attiske Kongedatter Kreusa, ved hvem han blev Fader til Ion, Ionernes Stammefader. Siden, da den arkadiske Gud Pan havde hjulpet Athenæerne i Slaget ved Marathon og indjaget Perserne den eiendommelige Skræk, som netop han raader over, havde man indviet ham denne Hule. Miltiades lod opreise en Statue af ham, hvortil Simonides forfattede Indskriften; og hvert Aar holdt man Fæst for Pan med Dffring og Fakkeltog. Her lod Digterens Phantasi ham sidde og spille paa sin Rørfløite, medens Kætrops' Døttre dandsede til hans Spil. Her vovede mangan overtroisk Kvinde sig hen, for at anraabe Gudens Kraft, og mangan Billedhugger har maattet udføre Mindetavler til at ophænge paa denne Grottes Vægge. Det er maastee en saadan Mindetavle, der endnu opbevares i Athen, hvor den bukkebenede Gud sidder paa Klippen og spiller, medens en Kvinde, loket indhyllet i sin vide Klædning, dandses foran ham. Antik-Rabinettet i Kjøbenhavn gemmer et smukt Stykke af et kolossalt Marmorhoved, der er fundet ved Foden af denne Grotte. Det er omtrent to Gange den naturlige Størrelse. Det bærer tydelig det dyriske Præg, der betegner Dionysos' Lebsagere; men det synes mere at være et Silens-, end et Pans-Ansigt, saa vi ere ikke berettigede til at antage det for Gudens eget Billede.

Men det er Tid til at slutte denne Afhandling, som maaskee allerede er bleven altfor lang. Maaskee mangen Læser er bleven træt paa Halvveien, og ikke har kunnet finde sig i denne vidtløftige Dypregning af Enkeltheder; men jeg vovede ikke at forbigaae Noget deraf, da jeg ønskede at gjøre Billedet saa fuldstændigt som muligt. De allerfleste af de her omtalte Monumenter tilhøre Athens Blomstringsperiode, det 5te og 4de Aarh. f. Chr. Saamange Levninger og Vidnesbyrd har denne Konstens gyldne Tid efterladt sig. Maatte enhver Konstner og Konstelsker faae Byst til at dvæle ved dem! Jo mere han fordyber sig i dem, desto klarere ville de vise sig for hans Phantastie, thi de sande Konstværker ere evige.

Japans Regjeringsform og Stænder.

Meddeelt af H. A. Frøk*).

Det forudsættes i Almindelighed, at Regjeringsformen i Japan, ligesom i de fleste orientalske Stater, er despotisk; og saaledes er det ogsaa i Virkeligheden, skjøndt Despotismens Idee, som den nu almindelig opfattes, trænger til en Modification, for at den fuldstændigt kan samstemme med den souveræne Autoritet, der hersker over Japan. Først og fremmest maae vi da fra denne Idee udelukke et af Despotismens største Onde, et Onde, som, med Ret eller Uret, antages uadskilleligt fra, ja, man kan vel sige at udgjøre en væsentlig Bestanddeel af samme, nemlig dens Vilkaarlighed. Og dog er Frihed ukjendt i Japan, den eksisterer ikke engang i det almindelige Samqvem mellem Mand og Mand; og Frihedens sande Idee, som forskjellig fra raa Tvilsløshed, kunde maaskee neppe engang gjøres fattelig for en af dette besynderlige Riges Indbyggere. Men, paa den anden Side, gives der i den hele Nation intet Individ, Høi eller Kinge, som staaer over Loven; selv begge Souverænerne, den Høieste, Mikado, og hans Statholder, Siogun, synes ligesaafuldt, ja maaskee i endnu høiere Grad end den Kingeste af deres Underfaatter, at være fuldstændig lænkebundet ved japanisk Despotisme; og spørges der nu, hvorledes Despotisme kan

*) Efter Japan and the Japanese in the nineteenth century. From recent dutch travels, especially the narrative of von Siebold. London 1852.

egistere, med mindre den haandhæves af en despotisk Souveræn, — dette være nu en Enehersker, et Oligarchi, eller et Democrati, hvilket Sidste da maa forståes som Demagogi, — saa er Svaret dette, at Love og vedtagne Sædvaner, uforanderlige, kjendte af Alle, og i lige høi Grad trykkende for Alle, ere, i det Mindste for Diebliffet, Japans Despoter. Keppe en eneste Handling i Livet er forskaanet for disse Despoters haarde, ubøielige og besværlige Control; men den, som bøier sig for disses Forstrifter, har ingen vilkaarlig Magt, intet lunefuldt Tyrani at frygte. Bistnok have tidligere Skribenter talt om Zioguns Magt, som om den var ligesaa vilkaarlig som abjolut, og det er muligt, at den nuværende Tilstand kan være fremvoget af det nu regjerende Dynasties gradvise Udarten; men det maa paa den anden Side erindres, at hine tidligere Skribenter have talt om Usurpatorer, og at den Energi, som forgriber sig paa Thronen, vanskelig vil underkaste sig Loves eller Sædvaners Bydende.

Japan er et Feudal-Rige i Ordets egentlige og sande Betydning. Mikado er, som Gubernes Aftom og Repræsentant, saavel den nominelle Eier af, som Enehersker over Riget, Ziogun er hans Statholder eller Vice-Regent. Hans Besiddelser ere, med Undtagelse af den Deel deraf, som er forbeholdt Kronen, inddelte i Fyrstendømmer og udlagte som Lehn til deres respective, arvelige Fyrster. Under disse er Landet igjen udstykket til Adelen, som ved Militær-Tjeneste erholder arvelig Ret til sine Grundbesiddelser. Hvorledes nu denne af Ravn almægtige Mikado sættes ud af Stand til at gjøre saavel Godt som Ondt, og hvorledes de overordentlige Gresbevisninger, som ydes ham, holde ham i en bestandig Trældom, vil sees af Følgende.

Denne, af Ravn høieste, Souveræn gjør Fordring paa at herske ifølge guddommelig Ret, baade fordi han i lige Linie nedstammer fra Guberne, og fordi han paa en Maade stedse identificeres med dem, da Solgubindens Mand, som behersker Universet, deri indbefattet baade Guder og Menneſter, Ama-terasu-oo-kami, er incorporeret i enhver regjerende Mi-

kado*). En saadan Fordring paa despotisk Magt var uomtvistelig og uomtvistet, og er det saaledes endnu; men for nogle Aarhundreder siden satte en militær Høvding sig, under Titel af Siogun, i Besiddelse af al virkelig Magt som Mikados Viceregent eller Tilforordnede, og gjorde sin Stilling arvelig, dog overladende Mikado Navnet af øverste Souveræn, med hele hans Stillings Rang, Pragt og Bærdighed, deri indbefattet en nominel Regjering. Og saa-

*) For rigtig at kunne opfatte Mikados Stilling, saaledes som han fremtræder som Regent lige over for sit Folk og Landets Institutioner, er det nødvendigt at kaste et Blik tilbage paa Japanernes nationale Mythologi. Efter Japanernes Begreber fremstod af Chaos en selvskabt, øverste Gud, som throner i den højeste Himmel, hvilket antydes ved hans langtrukne Navn: „Ameno-mi-naka-nusimo-kami“, og som var altfor ophøiet til, at hans No turde forstyrres ved nogensomhelst Omsorg eller Uleilighed. Derpaa fremstod der tvende skabende Guder, som af Chaos dannede Universet, men som synes pludselig at have standset i dette Arbejde ved vor Planet, idet de statigt lode den forblive i dens chaotiske Tilstand. Universet blev derpaa i flere Myriader af Aar regjeret og styret af syv Guder, som fulgte efter hinanden med lige saa lange Navne, og som tilsammen kaldes: „de himmelske Guder“. Den Sidste af disse „Jza-na-gi-mikoto“, den Ænfte af dem, som var gift, skulder Jorden sin Tilværelse. „Der skulde dog,“ sagde han engang til sin Egteskælle, Jza-na-mi-mikoto, „være en behøvelig Jord! Lad os søge den i de Bænde, som bruse under os!“ og med disse Ord dyppe han sin juvelsmykkede Lænde i Bændene, og den uklare Draabe, som faldt fra Vaabnet, idet han atter drog det op, stivnede og dannede en D, og denne D var, saa maas man antage, Kiufu, den første af de 8 Der, som dengang udgjorde Verden, alias: Japan. Dernæst kaldte Jza-na-gi-mikoto 8 Millioner Guder tillive, skabte „de tusinde Ting“ (yorod-su-no-mono) og overdrog Bestyrelsen af det Hele til sin Yndling og sit kjæreste Barn, til Datteren, Solgubinden, som er kjendt under tre Navne: Ama-terasu-oo-kami, Oo-hiru-meno-mikoto, og Ten-sio-dai-zin, hvilket sidste Navn tillægges hende i hendes Forhold til Japan. Med Ten-sio-dai-zins Regjering begyndte en ny Epoche. I Hæder for i Myriader, regjerede hun kun omtrent henved 250,000 Aar og blev efterfulgt af fire andre Guder eller Halvguder, som tilsammen regjerede Verden i 2,091,042 Aar. Disse ere de „jordiske Guder“ og den Sidste af dem, som havde ægtet en dødelig Kvinde, efterlod en dødelig Søn paa Jorden ved Navn: Zin-mu-ten-wou, Mikados umiddelbare Stamme-fader. Men Ingen af alle disse høie og mægtige Guder synes at være Gjenstand for Tilbedelse, undtagen Ten-zio-dai-zin, og hun er, ihvorvel Japans egentlige Skytsgubinde, dog altfor ophøiet til, at man kan henvende sig til hende i Bønner, uden gennem Kami eller hendes Descendent, Mikado, som Mellemmand. Kami ere deelte i de høiere og de lavere, idet 492 ere fødte Guder, eller maaskee Aander, og 2,640 ere forgubede, canonicerede Menneffer. Alle ere de mæglende Bøssner; dem ere Templerne helligede, og de gjøre aarlig deres Dyvartning for Mikado. Enhver japanst Mikado er saaledes Gudernes Descendent.

ledes synes det nu i Virkeligheden, som om Selvherkerens Værdighed benyttedes som et Paastud til at berøve ham al hans Indflydelse. Verdslige Sager fremstilles som altfor underordnede til at kræve Gubernes Eftersølgers Opmærksomhed, og at offre dem blot en Tanke vilde nedværdige ham, ja maaskee endog være en virkelig Vanhelligelse. Som en Følge heraf, paahviler ham ingensomhelst Forretning; ingen Regjeringshandling, der ei har en religiøs Charakter, bliver udført ved ham. Naar Ziogun har opfyldt det Hverv, blandt de Døde at udpege dem, som ere værdige til Apotheose, da blive disse store Mænd canonicerede af Mikado. Han fordeler Embederne ved sit Hof, et sandt geistligt Hierarchi, og disse ere paa Grund af deres nominelle Værdighed og Hellighed et Formaal ikke blot for Rigssyrsternes og Zioguns Ministres, men ogsaa for selve Zioguns Værgjerrighed. Mikado bestemmer endvidere, paa hvilke Dage visse foranderlige Fester skulle høitideligholdes, samt de Farver, som passe sig for de onde Aander, og lignende Ting. Endnu een Regjeringshandling, hvis man kan bruge dette Udtryk, udover han daglig, og den skal, i Kraft af hans partielle Identification med Solens Gudinde, bevise, at han ligesaa vel er en beskyttende Guddom, som han er Japans Behersker. Hver Dag tilbringer han nemlig et vist Antal Timer paa sin Throne, aldeles ubevægelig, for at han ikke, ved at dreie sit Hoved, skal bringe Ulykke og Undergang over den Deel af Riget, hvorfra han bortvender sit Die. Ved denne Ubevægelighed fikker han Rigets Fasthed og Ro. Naar han har siddet det bestemte Antal Timer, saa viger han Pladsen for sin Krone, der forbliver som hans Stedfortræder paa Thronen den øvrige Tid, saavel Dag som Nat.

De Gæsbetvæisninger, som ydes Mikado, ere ligesaa overordentlige, som hans Stilling og Fordringer, og alle ere de bestemte ved og beregnede paa hans halv-guddommelige Natur, hvis ellers „halv-guddommelig“ er tilstrækkeligt til at udtrykke en saa høi Grad af Guddommelighed, som kræver, at alle Kami, eller Guder, ere forpligtede til aarlig at gjøre Mikado deres Opvartning og opholde sig en Maaned ved

hans Hof; og i denne Maaned, som bærer Navnet „den gudløse Maaned,“ er der ikke et Menneske, der besøger Templerne, fordi man antager, at disse da staae forladte. At høre Mikados høie Bærdighed og sikkre den mod enhver Fornærmelse er det store Formaals for alle de omtalte Uresbevisninger. For at ikke hans hellige Fod nogensinde skal berøre Jorden, stifter han aldrig Plads uden at blive baaren paa Skuldrene af Mennesker; og for at intet vanhelligt Die skal besmitte ham med et Blik, forlader han aldrig sit Pallads's Enemærker; dog synes denne totale Indespærring i Palladset at være en moderne Forfinelse af det gamle System. Efter de fleste Beretninger blive hans Negle og Haar aldrig klippede, hans Skjæg aldrig raget, for at hans hellige Person ikke skal lemlæstes; dog beretter den lærde Orientalist Klaproth, at en saadan Operation, af Hensyn til hans Velbefindende kan foretages, men fuldbyrdes saa, medens han sover, og det hedder da, at hans Negle og Haar ere stjaalne. Ja, man finder ogsaa den Paastand, at Solen er uværdig til at skinne paa ham; men senere Skribenter have berigtiget dette, og det synes heller ikke at kunne stemme overeens med den inderlige Forbindelse, som finder Sted imellem Solens Gudinde og ham.

Men sikkert og afgjort er det, at enhver Gjenstand omkring ham idelig maa fornyes. Intet af hans Klædningsstykker bæres nogensinde to Gange; Tallerkener og Fade, paa hvilke Retterne blive fremsatte, Kopper og Glas, hvorefter han drikker, maa være nye for hvert Maaltid, saavel som Rjokkenredskaberne i hvilke Maden bliver tillavet. Ingen arver hans Levninger. Enhver Gjenstand, af hvad Navn nævnes kan, er bleven helliget ved Mikados Brug; selv de Kar, som ere brugte til at luge hans Mad i, ere derved i den Grad blevne helligede, at de vilde vanhelliges ved en senere Berørelse af nogen menneskelig Haand. At bære hans aflagte Klæder, at spise af hans Tallerkener, at luge i hans Gryder, eller at benytte de Levnetsmidler, som blive bragte fra hans Bord, vilde være en Handling, som nedkaldte Himlens Straf over den

formastelige Gudsbespotter; og, for at forebygge enhver saadan Mulighed, bliver den Gjenstand, der engang har været brugt til Mikados Opvartning, sønderrevet, slaaet itu, eller paa anden Maade ødelagt. Hans Klæder, der have en Farve, som ingen anden Person maa bære, blive brændte. Dette giver imidlertid Anledning til det eneste Brud paa den hele Ringenes Orden. Mikado skal nemlig forsynes med Alt af Siogun, og, naar det aarlige Gehalt fra Jedo ikke er saa rigeligt, som det kunde ønskes, saa bliver den betydelige Udgift, som udfordres for hver Dag, ja for hver Time, til paany at forsyne Himlens Søn med Alt, hvad han behøver, formindsket derved, at alle Artikler, som anskaffes, ere til de billigste Priser, og følgerlig af den simpleste Sort.

Hyppegt stæer det, at en Mikado giver Afkald paa Thronen til Fordeel for en Søn eller Datter, og der er ikke saa Exempler paa, at en Datter saaledes er bleven foretrukken for en Søn, baade medens den saaledes overførte Souverænitæt endnu var virkelig og ubetinget, og efterat den er bleven en blot Skygge af Souverænitæt. Naar en Regjeringsforandring indtræffer paa denne Maade, bliver den uden Omsvøb, simpelt og tydeligt bekendtgjort over hele Riget; men beholder Keiseren sin Værdighed indtil sine Dages Ende, da gaaer Bekendtgjørelsen herom ikke saa rask fra Haanden. En Mikados Død holdes omhyggeligt skjult, indtil Thronfølgen er sikret hans Arving, dette være nu en Kvinde eller Mand; og først da bliver den ny Mikado proklamert, med tilføjet Underretning om, at hans Forgænger er forsvundet. Med hvilket andet Udtryk kunde vel en saa guddommelig Persons Død blive betegnet?

For at forebygge den mulige Mangel paa en Arving, som nedstammer i lige Linie fra Gudernes Efterfølgere og Repræsentanter, har en Mikado 12 lovmæssige Koner, det eneste Exempel paa, at der bliver seet igjennem Fingre med Polygamiet i Japan, hvis man ellers kan kalde det saaledes i et Land, hvor ægtefælgelig Trostak mod den ene Kone just ikke bliver anseet for en Vgtemands Pligt. Disse 12 Keiserinder vælger Mikado i Almindelighed blandt Hoffets Damer, og de adskilles

fra andre jomfruer Kvinder ved Snittet paa deres Klæder. Man fortæller, at deres Kjoler ere i en saa urimelig Grad lange og sibe, og at Silken, hvoraf de ere vævede, er saa stiv og tung, paa Grund af de mange indvævede Sølv- og Guld-Blomster, at det næsten gjør enhver Bevægelse i dem umulig. Klapproth taler imidlertid ikke om denne Pragt, men fortæller, at Keiserinderne, ligesom Mikado, aldrig bære en Kjole to Gange, og føier til, at naar de besøge Mikado, bære de deres Haar udslaget, skøndt det til andre Tider er sat op med megen Zirlighed. Hvad der nu er fortalt om Pragten og den stadige Fornøjelse af Keiserindernes Klæder staaer i aabenbar Modsigelse med den Tarvelighed, som vi have seet der anvendes paa Keiserens egen Garderobe, og rimeligviis er Sandheden den, at den indre Deconomi ved et saa aldeles isoleret Hof er af alle Gjenstande den, hvorom den Fremmede lettest kan ledes i Bilsfarelse. Alt hvad man her kan gjøre, er kun at samle og sammenholde de forskjellige Beretninger; og for at slutte hvad der kan siges om Klæde- dragten, maa endnu tilføies, at dairi (Hoffets) Dragter, saavel de mandlige, som de kvindelige, i Reglen ere næsten ligesaa vide og lange, som de, der bæres af Keiserinderne, og at denne Mode efterlignes af Præsteskabet.

Saaledes er en Mikados Stilling, og det er meget sandsynligt, at den evigt sig gjentagende Kjedsommelighed ved disse byrdefulde Ceremonier ofte bringer en Mikado til at resignere til Fordeel for en Søn eller Datter. Om han end ved et saadant Skridt ikke vinder stort af hvad man kan kalde Frihed, saa slipper han dog i det Mindste for denne Tvang af daglig Ubevægelighed, og er ikke længer — det maa man haabe — udelukket fra enhver Stedsforandring.

Den næste Person, som maa blive Gjenstand for vor Betragtning, naar Talen er om Japans Regjering, er Mikados Viceregent, Ziogun eller Robo, Navne, som tillægges ham iflæng, uden at man har nogen tydelig Forestilling om Forskjel imellen disse to Benævnelser. Klapproth angiver „Ziogun“ som den meest passende Benævnelse, en For-

modning, som bestyrkes derved, at flere ældre Sribenter anføre, at Kobo er en speciel Benævnelse for den Ziogun, som har resigneret. Denne, som man antager, virkelig absolute Souveræn, og som saadan bliver han endnu betragtet af mange Sribenter, skulle vi, ved en omhyggelig Undersøgelse af den Detail, hvormed de samme Sribenter forsyne os, finde, at være al virkelig Magt næsten i lige saa høi Grad berøvet, ligesaa unddraget Folkets Blik, og ligesaa tæt indvævet i Loves og Sædvaners uopløselige Net, som hans nominelle Mester og Herre.

Ziogun kommer sjelden udenfor Omgivelserne af sit rummelige Pallads's Gnemærker, undtagen paa sine religiøse Pilgrimsvandringer; og de Reiser, som han skal foretage, for at bevidne Mikado sin Underdanighed, eller, som det hedder paa Japanst, for at gjøre ham sin Opvartning, blive nu besøgte ved Deputerede. Regjerings - Forretninger ansees som altfor vigtige til at bestjæftige hans Tanker, og hans Tid, siger man, bliver saa mildt anvendt, saa fuldt optaget, at, selv om han ønskede det, vilde der ikke levnes ham Leilighed til at bestjæftige sig med Keiserdømmets Anliggender. De reent officielle Ceremoni - Pligter, som paahvile Ziogun, saasom Jagttagelsen af Etiquetten paa de hyppigt tilbagevendende Festsdage og ved lignende Leiligheder, at modtage Hylдинг eller Opvartning og Gaver af dem, hvem det er tilladt eller befalet at yde begge Dele, fremstilles som tilstrækkelige til at bestjæftige tre Mennesker. Disse vigtige Ceremonier ordnes og ledes af en Skare af Hofmænd, der beklæde hvad vi ville kalde Hofbestillinger, og som altid omgive Zioguns Person. Men for at ikke nogen Tanke om Nedværdigelse til en saadan virkelig Nullitet, eller en Følelse af at være, ligesom Mikado, kun en Skygge af en Souveræn, skal fremspire i dette keiserlige Bryst, eller indpodes deri af en eller anden ærgjerrig Favorit, saa er baade Ziogun og hans Hof omgivet og bevogtet af en utallig Skare Spioner, der staae i Statsraadet's Tjeneste, som i Virkeligheden besidder den udøvende Magt.

Antallet af dette Statsraads Medlemmer er angivet forskjelligt hos de forskjellige Skribenter, men, ifølge den bedste Authoritet, er det 13, d. v. s., 5 Raader af første Klasse, som udelukkende vælges af Keiserdømmets Fyrster, og 8 af 2den Klasse, udelukkende valgte af Adelen, saafremt disse Embeder ikke snarere kunne siges at være arvelige, hvilket der er al Anledning til at tro. Ogsaa nævnes andre Ministre, men som ikke synes at være indbefattede i Raadet; disse ere Tempelherrerne, der synes at være Vægmand, thi de virkelig ordne det hele Religions-Væsen, og to Ministre, som af nogle Skribenter kaldes Committerede for udenlandske Sager, af Andre Politi-Lieutenanter eller Spionchefer, og Japans Forbindelser med Fremmede maae ogsaa rigtigere og naturligere fortæres under Politiets end under noget særskilt Ministeriums Omraade. Raaderne af begge de omtalte Klasser udvælges næsten altid imellem Efterkommerne af de Fyrster og Adelsmænd, der udmærkede sig som Deltagere i Grundlæggelsen af den nærværende Sioguns Dynasti under den Borgerkrig, som gik foran, og de Intriguer, som understøttede hans Usurpation. Et Statsraads-Medlem af første Klasse har Forsædet i Raadet, og han er stadig en Descendent af Ino-kanon-no-kami, en Minister, som beviste den samme Usurpators Efterkommere en væsentlig Tjeneste. Denne Præsident bærer Titlen af Keiserdømmets Gouvernør, og sammenligner man hans Embede med en europæisk Premier-Ministers, eller snarere med en orientalsk Vizir, saa synes det endogsaa at overgaae begge i Magtfulde. Alle de andre Statsraader og ethvert Departement i Administrationen ere ham underordnede. Ingen Sag kan blive foretaget uden hans Samtykke, og den Mening siges at være gjældende i Japan, at han alene har Myndighed til at afsætte en Siogun, som regjerer flet, og indsætte en Anden, naturligvis den lovlige Arving, i hans Sted, men dette er aabenbar en Misforstaaelse, eller en forkert Opfattelse af den Magt, som er nedlagt i det hele Raad, — dog maaskee bragt i Udsørelse af dets Præsident, — en Magt, som vi nu skulle forklare, og som man da vil see ikke besiddes for godt Rjød.

Dette Statsraad besøger alle Regjeringsforretninger, tager alle Forholdsregler, bekræfter eller kuldaster enhver Dødsdom, som er fældet af en keiserlig Gouvernør, besætter alle virkelige Embeder, corresponderer med Local-Authoriteterne; og ved ethvert Tilfælde, i hvilkensomhelst Deel af Japan, Fremgangsmaaden ved en Sag ikke tydelig er bestemt enten ved Lov eller ved præcedentia, bliver Statsraadet adspurgt og meddeler sin Beslutning, førend nogen af de høiere Local-Authoriteter tør foretage det mindste Skridt. Ethvert Medlem af Statsraadet har sit særegne Departement, for hvis Bestyrelse han alene i Almindelighed er ansvarlig. Men i vigtige Sager discuteres hans Forholdsregler, antages eller forkastes af det samtlige Statsraad under Præsidentens Forsæde.

Er nu et Forslag blevet tilstrækkelig drøftet, og Raadet har taget sin Bestemmelse, saa bliver den tagne Resolution forelagt Siogun til Approbation. Denne følger da gjerne 9 Gange af 10, som af sig selv, uden at Monarken blot har spurgt om hvad han er opfordret til at stadfæste; men hænder det sig, ved et eller andet overordentligt Tilfælde, at han faaer ifinde at plage sig selv med Rigets Anliggender, og enten af fornuftige Grunde eller af Lune vægrer sig ved den forlangte Stadfæstelse, er den Fremgangsmaade, der skal følges under en saadan Menings-Ulighed imellem Monarken og hans Ministre, foreskrevet ved Lov. Forholdsreglen bliver derfor paa ingen Maade opgivet, hvilket man skulde tro, naar man tænker sig Siogun som despotisk Souveræn; tværtimod, Sagen bliver til nærmere Afgjørelse overgivet trende Fyrster af Blodet, Monarkens nærmeste Slægtninge, idet hans sandsynlige Arving, i Mangel af en Søn, er een af dem, hvis han er gammel nok dertil. Disse Voldgiftsmænds Dom, hvorledes den end er, og hvad det end er for en Sag, som er dem overdraget, er ikke alene afgjørende, men fører til vigtige, og, i europæisk Forstand, ubehagelige Resultater.

Falder disse Mænds Dom sammen med Raadets Mening, saa har Ziogun intet Alternativ. Han maa ikke tilbagefalde sit tidligere Afslag, og slutte sig til Ministrenes og Boldgiftsmændenes samstemmende Mening, men maa strax aftræde til Fordeel for sin Søn eller en anden lovmæssig Arving. En saadan Fratrædelse, der kan finde Sted af forskjellige Aarsager, er en Handling, som saa hyppigt gjentager sig, at den har faaet et eget Navn og kaldes „inkioe“; og en ordentlig Bolig for den aftrædende Ziogun er en ligesaa bestemt og vigtig Forsynlighed for Jedo-Hoffet, som et Gtesfæde for en Dronning her i England. Den Ziogun altsaa, imod hvis Mening Boldgiftsmændene have stemt, trækker sig siebliffeligt tilbage til denne bestedne Bopæl, og hans Efterfølger tager det ledige Pallads i Besiddelse. Erklære derimod Boldgiftsmændene, at Retten er paa Monarkens Side, da ere Følgerne endnu alvorligere; thi da er den Minister, som har foreslaaet den fordærvelige Regjerings-Handling, og med størst Haardnakketthed forsøgt den, ja, maastee alle Medlemmer af Raadet, med Præsidenten i Spidsen, hvis øverste Auctoritet paalægger ham Ansvarlighed, sat i den sørgelige Nødvendighed at maatte begaae Selvmord, hvilket, efter japanskt Skik, skeer ved at ridse Maven op.

Naar man til denne, skjøndt mulige, dog ikke ofte indtrædende Nødvendighed søier, at Raadet, saavel som en Heelhed betragtet, som ogsaa hvert enkelt Medlem af samme, er omgivet af Spioner, kjendte og ukjendte, udsendte af Overordnede, Underordnede, Rivaler, kort fra alle Sider, vil det blive klart, at disse tilspyneladende absolute Ministre ikke kunne afstedkomme ringeste Brud paa en Lov, eller indlade sig paa nogen Voldsdaad, noget Ran eller noget vilkaarligt Tyranni, uden at see Damocles's Sværd, saavel i bogstavelig som i billedlig Forstand, hænge over deres Hoveder.

Vi ville nu betragte Keiserriget's Basal-Fyrster, hvis Magt synes at være Hovedgjenstanden for Ziogunernes og Raadets ængstelige Opmærksomhed. Oprindelig gaves der 68 Fyrstendommer, som vel vare arvelige, men dog i Tilfælde af For-

ræderi hjemfaldne til at indbrages under Kronen, og de Usurpatorer, som under Borgerkrigene fulgte paa hinanden, havde draget sig denne Rettighed til Nytte, for ved Deling af Befiddelserne at svække de frygtede Rivaler. Følgen af disse Forholdsbegreber er den, at der nu skal være 604 særskilte Administrationer, naar dertil regnes store og smaa Fyrstendømmer, Herflaber, keiserlige Provindsjer og keiserlige Byer. Fyrsterne, som kaldes „kok-syoe“ eller Herrerne af Landet, ere delte i 2 Klasser: 1) daimioe (de Høistærede), som erholde deres Befiddelser directe af Mikado, og 2) saimioe (de Høistærede), som modtage deres af Siogun. Begge Klasser ere af Navn absolute Herflere i deres Stater, og regjere der under en virkelig Souverænitetens Form og Organisation, og Enhver holder, ved Hjælp af sine adelige Vasaller, sin egen Armee; men desuagtet ere de omspundne af et saa aarvaagent Polities Garn, at det, selv for den Mægtigste, bliver en Umulighed at foretage Nogetsombest mod Siogun eller hans Raad; og paa en saa fuldstændig og besværlig Maade blive de controllerede, ikke alene med Hensyn til deres offentlige Forretninger, men selv med Hensyn til deres private Udspreddelser, at Udøvelsen af „inkioe“, Aftrædelse til Fordeel for en Søn, i ingen Klasse af Japanere er mere almindelig end blandt disse Stormænd. En regjerende Fyrste i fremrykket Alder er et Særsyn paa Japan.

Enhvert Fyrstendømmes virkelige Bestyrelse ledes, ikke af Fyrsten selv eller af Ministre, som han har valgt, men af to „gokaros“, d. e. Secretærer, udnævnte af Raadet i Jedo, (Sioguns Residenter). Den Ene af disse residerer i Fyrstendømmet, den Anden i Jedo, hvor den fraværende Secretærs Familie bliver holdt tilbage som Gidsel og Pant paa hans Troskab. Denne dobbelte Besættelse udstrækker sig til enhver høi provindsfiel Embedsstilling, og det er kun ved den regelmæssige, aarlige Ombytning af Stilling, at Mænd, der beklæde saadanne Embeder, kunne see deres Familie. Men heller ikke disse Secretærer, som saaledes ere deres nominelle Herrer paatvungne, er det tilladt at handle saaledes, som deres

egen eller Fyrstens Mening maatte foreskrive dem; de ere i Virkeligheden kun Raadets Udsendinge, og Raadets Befalinger blive fra Secretæren i Jedo sendte til Secretæren i Fyrstendømmets Hovedstad.

Enten hvert andet Aar eller hvert andet Halvaar ere Fyrsterne nødte til at opholde sig i Jedo, og det er den eneste Tid, paa hvilken de kunne nyde Samliv med deres Familier, som der holdes tilbage som Gidsler; og det tilstædes dem ingenlunde paa nogen ulovlig Maade at trøste sig for denne Afsondring. Saalænge de tage Ophold i deres egne Besiddelser, ere de ikke alene adskilte fra deres Familier, legitime saavel som illegitime, men det er dem strængeligt befalet at afholde sig fra ethvert Samkvem, tilladeligt eller forbømmeligt, med det andet Kjon. De formelle Ceremonier, der optage saavel deres som Jioguns Tid, ere foreskrevne dem fra Jedo. Kun til bestemte Tider og under fastsatte Former maae de vise sig udenfor Palladsjets Mure; ja, selv Timen, naar de skulle staae op og gaae tilfængs, er paa det nøiagtigste forudbestemt af Raadet. Saavel Fyrsten selv som hans hele Hof veed meget vel, at intet Brud paa disse utaaelige Indskrænkninger kan undgaae igjennem Spionvæsenet at komme til Raadets Kundskab; men man vil sige, at disse Spioner i enkelte Fyrstendømmer herved risikere deres Liv. Fra et af disse, Saguma, fortælles der, at ikke een Spion er vendt tilbage, og Regjeringen i Jedo har hverken villet vedkjende sig dem som sine Tjenere, eller anstillet Undersøgelse om, eller søgt Hevn for deres Stjebne.

Dog — Alt dette afgiver endnu ingen tilstrækkelig Garantier efter Regjeringens Mening. For at Fyrsterne, selv med Dpoffrelse af Alt, hvad der er dem dyrebart, ei skulle conspirere imod Jiogun, tillades det ikke Nabo - Fyrster, paa een og samme Tid at opholde sig i deres respective Besiddelser, med mindre man veed, at der hersker Uvenskab imellem dem, thi i saa Fald bliver den gjensidige Skinsyge omhyggelig næret, ved at fremkalde Anledninger til Sammenstød. Hovedmidlet til at fikke sig Fyrsternes Afhængighed er imidlertid

at gjøre dem fattige, og mange Midler anvendes, for at bringe dem i den forønskede Grad af Trang.

Det fornemste af disse bestaaer deri, at hele Keiser-
rigets militære Byrde er kastet over paa Fyrsterne. De ere
ikke alene forpligtede til at underholde et bestemt Antal
Tropper i Forhold til deres Fyrstendømmes Størrelse, men ogsaa
til at sørge for dem, der skulle stilles for de keiserlige Pro-
vindser, skjøndt disses Bestyrelse aabenbart er i Hænderne paa
Raadet i Jedo. Saaledes falder Bevogtningen af Bugten
ved Nagasaki udelukkende Fyrsterne af Fizen og Tsikuzen, hvis
Domæner adskilles ved denne Bugt, til Laast, skjøndt denne
By i de sidste to Aarhundreder har været det eneste Sæde for
Udenrigs-Handelen, og hele Fordelen af denne Handel er gaaet
i Sioguns, Raadets, Gouvernørernes og disses Underbetjentes
Kommer, og skjøndt denne Stad, just af den Grund, er bleven
udsondret af et Fyrstendømme og gjort til en keiserlig Stad.
De to Aarhundreders dybe Fred, som Japan har nydt, siden
Udelukkelses-Systemet blev adopteret, har naturligvis gjort et
mindre Antal Tropper nødvendigt, og man føler, at denne
Udgifts Formindstelse er en Sag af Bigtighed; men den For-
deel, som følger af denne Besparelse, kommer hverken Fyrsterne
eller deres Undersaatter tilgode. Vel er det Antal af Tropper,
som Fyrsterne ere pligtige at holde, blevet indskrænket i
Forhold til deres oprindelige Forpligtelse; men den Sum, som
disse saaledes afskedigede Tropper skulde have kostet, fordres
indbetalt i Skattekammeret i Jedo. Dog maae Fyrsterne endnu
bestandig stille omtrent 300,000 Mand og 50,000 Heste.

Man har endnu andre Forarmelses-Metoder, hvortil man
i Nødsfald tager sin Tilflugt. Hertil hører f. Ex. at tvinge
Fyrsterne til at lægge en overordentlig Pomp og Pragt for
Dagen under deres Ophold i Jedo, idet man indvikler dem i
enhver tænkelig Udgift. Vise disse Midler til at udtømme en
eller anden overordentlig rig eller klog Fyrstes Skattekammer
sig utilstrækkelige, har man endnu to Kunstgreb, som
sjelden slaae feil, i Baghaanden. Det ene bestaaer i, at
Siogun melder sig selv som Gæst hos hans, til Besværighed

rige, Basal i hans Palads i Jedo; det andet, at han for-
 skaffer ham hos Mikado et eller andet høilig attraaet Embede
 ved Hoffet. Udgiften ved en for Ziogun passende Modtagelse
 eller Indsættelsen i en ophøiet Hofcharge, er saa betydelig, at
 hidtil ingen Japaners Formue har været tilstrækkelig til at af-
 holde den.

Herstaberne Bestyrelse er overeensstemmende med hvad
 her er sagt om Fyrstendømmerne, og hvad angaaer de keiser-
 lige Gouvernører, som, udnævnte af Statsraadet i Jedo, be-
 styre de Provindjer og Byer, der ere keiserlige Domæner, da
 har man sikket sig disse Gouvernørers Trofskab paa samme
 Maade som Fyrsternes. Vi give her Regjeringen i Staden
 Nagasaki som Exempel.

Gouvernøren har to Secretærer og et Antal af „gobany-
 osis“, overordnede Politi-Embedsmænd, under sig. Enhver
 af dem er tildeelt Bestyrelsen af et Departement, for hvilken
 han er ansvarlig, og et Antal af „banyooses“, eller Politi-
 betjente, til at udføre hans Befalinger. Alle disse ere Gou-
 vernørens Authoritet undergivne; men fuldkomment uafhængige
 af ham ere: 1) Skatmesteren, en Slags Districts-Skatkammer-
 Kansler, som i Rang er næstefter Gouvernøren og har en
 Regnskabsfører tilhjælp ved sine Forretninger; og 2) Byens
 og Districtets militære Commandant, den Trede i Rang. Af
 hele dette tjenstgjørende Personale, er det med Undtagelse
 af „banyooses“, som indtage en meget ringe Stilling, kun
 Skatmesteren og den militære Commandant tilladt at have deres
 Familier i Nagasaki; og unødvendigt er det at gjentage, at alle
 ere de omgivne af Spioner.

Det kunde være passende, her at sige et Par Ord om
 dette Spionvæsen, denne Hoved-Drivfjeder i den japanske Re-
 gjering. Spionernes japanske Navn er „metsuke,“ og betyder,
 efter Dr. Siebold: „de stadigt Seende,“ (steady lookers),
 hollandske Skribenter kalde dem: „de Skarptseende“ (lookers
 across). Man finder dem i enhver Stand og Livsstilling,
 fra den Laveste til den Høieste, næstefter Fyrsterne; ja, selv
 den stolteste Adelsmand paatager sig denne nedværdigende

Forretning, enten af Udydighed mod Befalinger, hvor Ulydighed vilde bringe Døden, d. v. s. fordre tvungent Selvmord, eller tilskyndet dertil ved Haab om saaledes at kunne tilvende sig den Mand's indbringende Embede, hvis Forseelse han kan opdage. De Spioner i Nagasaki, som staae under Gouvernøren, ere berettigede til at forlange Audients hos ham til enhver Tid, Dag eller Nat; og Gud naade ham, hvis han, ved at afvise dem, skulde løbe Fare for, at deres Rapporter bleve bragte til Jedo igjennem andre Canaler, end igjennem ham selv. Men over ham er der atter andre Spioner, som ikke ere kjendte. Følgende Anecdote om en høibaaren Spions Held kan ansøes som Beviis herpaa. Klager over Gouvernøren i en Provinds, Matsmai, havde naaet til Hoffet, og dette tog sine Forholdsregler, for at komme efter Sandheden. Pludselig blev den behagelige Tidende udbredt, at Gouvernøren var assat, men med Forbavelse gienkjendte Hovedstaden Matsmai i hans Eftermand en Dagleier, en Tobakstjærer, som nogle Maaneder i Forveien pludselig var forsvunden fra sin Herres Bod. En af Landets Adelsmænd havde givet Tobakstjærerens Rolle, og havde paataget sig denne Forklædning, for at gjøre Tjeneste som Spion, i hvilken Hensigt Hoffet havde sendt ham til Matsmai.

Men tilbage til Nagasaki. Byen Nagasaki's egne Sager og Politivæsen blive bestyrede af et Ni-Mænds-Raad, hvis Embeder ere arvelige; naar deres Beslutninger ikke ere eenstemmigt vedtagne, underkastes de Gouvernørens Kjendelse. For at paasee Fred og god Orden i enhver Gade staaer en heel Skare af „ottonas“ og „kasseros“ til Raadets Tjeneste, og disse Politi-Vægttere lukke til et bestemt Klokkeslet Portene for hver Gade, som ikke aabnes for Nogen uden en speciel Tilladelse fra hans kassero eller ottona.

Men al denne Narvaagenhed tilfredsstillter dog ikke Regjeringens — faderlige eller despotiske — Omsorg for Folkets, eller vel snarere Institutionernes Sikkerhed. Enhver By og Landsby er inddeelt i Kvarterer paa 5 Huse, hvis Eiere ere gjorte ansvarlige for hinanden indbyrdes. Disse Huseiere

ere forpligtede til for deres Kvarters „kassero“ at gjøre Anmeldelse om enhver Lovovertrædelse, enhver Uorden, ja enhver usædvanlig Begivenhed i deres 4 Naboers Huse, og denne Anmeldelse gaaer fra „kassero“ igjennem „otona“ til By-Raadet; og saaledes kan man vel sige, at, ikke den ene, men enhver Halvdeel af Nationen er sat til at være Spion over den anden, ja at hele Nationen er sin egen Spion. Bærterne ere fremdeles forpligtede til at vise den samme Narvaagenhed med Hensyn til den Deel af Gaden, som ligger foran deres Huse; og for enhver Uorden der forefalder, for en tilfældig Strid iblandt Fremmede maa de omboende Huseieres Forsømmelse bære Skylden. Enhver Forsømmelse af Anmeldelse straffes, efter Omstændighederne, med Mult, Bidst, Fængsel eller Husarrest, hvilket sidste er af en ganske anden Betydning i Japan end i ethvert andet Land. Naar en Mand i Japan er dømt til Husarrest, saa er hele hans Familie udelukket fra alt Samkvem med den øvrige Verden; Døre og Binduer blive stængede til for at sikkre Afsondringen, og hvis den Dømte beklæder et Embede, er han hele Tiden suspenderet fra Embede og Gage; er han Handelsmand eller Haandværker, maa han ikke besørge sin Dont; og endydermere maa ingen Mand i Huset rage sig, hvilket ikke blot er en Ubehagelighed, men ogsaa en Vanære. Hvorledes der under denne lange Uvirkomheds og Afspærrings Periode bliver sørget for Familiens Subsistens, vides ikke.

En nødvendig Følge af dette gjensidige Spion-System er, at en Mand maa have nogen Ret til at vælge de Naboer, som han skal passe paa, og som atter skulle passe paa ham; følgelig kan Ingen stifte Bopæl uden et Bevis for god Opførsel fra Naboerne paa det Sted, han ønsker at forlade, og Tilladelse fra Beboerne af den Gade, hvorhen han vil flytte, til at bosætte sig imellem dem. Resultatet af denne saa fint forgrenede og fuldstændige Organisation siges at være, at, da en Forbryder i hele Keiserdømmet ikke kan finde et Smuthul, saa er der intet Land, hvor der gives færre Brud

paa Eiendoms-Sikkerheden, og at Dørene kunne staae ulaasede uden Frygt for Tyveri.

Japans Befolkning, der af de forskjellige Forfattere anslaaes til 15, til 40, ja af Nogle til 45 Millioner, er deelt, om ikke just i Raster, saa dog i saa godt som arvelige Klasser. Det ansees for ethvert Individ's Pligt, hele sit Liv igjennem at forblive i den Klasse, hvori han er født, med mindre særegne og overordentlige Omstændigheder rive ham ud deraf. Bestræbelsen for at hæve sig over sin Stilling er noget vanærende, at synke under den, er det ganste.

Disse Klasser er 8 i Tallet:

1ste Klasse kok-syoe, eller Fyrsterne — baade daimioe og saimioe.

2den Klasse kie-nien, o: Adelsmænd. Disse Adelsmænd erholde deres Godser som Lehn for den militære Tjeneste, de yde enten Fyrsterne eller Siogun. Af denne Klasse vælges de Ministre, som ikke ere Fyrster, og de høiere Stats-Embedsmænd: Gouvernører, Generaler oc. Mange af de Forholdsregler, som tages imod Fyrsterne, tages ogsaa mod Adelen; og Skjøndt Adelsmændene ikke, som hine, holdes adskilte fra deres Familier, saa ere de dog tvungne til, med store Bekostninger at tilbringe en stor Deel af Aaret i Jedo.

3die Klasse bestaaer af Japans Præsteskab: saavel Sintu som Buddhister.

4de Klasse samlai, o: de Militære, Adelsens Vasaller. Deres Tjeneste bestaaer og har længe kun bestaaet i at gjøre Honneur ved Hove for Mikado, Siogun og Fyrsterne, i at vaage over den indre Ro og i at bevogte Kysterne. Skjøndt de, qua Militære, af Mangel paa Dvølse, staae paa et lavt Trin, nyder denne Klasse dog, næst deres feudale Foresatte, den høieste Agtelse.

Disse 4 Klasser udgjøre de høiere Stænder paa Japan, og nyde den særegne og misundte Forrettighed, at maatte bære to Sværd og „hakama“, d. e. sive Beenklæder (Skjorte-Beenklæder).

5te Klasse indbefatter den høiere Deel af Samsfundets Middelfklasser, 5: de underordnede Embedsmænd og Løgestanden. De have Tilladelse til at bære eet Sværd og sibe Beenklæder.

6te Klasse, den lavere Deel af Middelfstanden som Kjøbmænd og de anseligere Kræmmere. I denne Klasse, som bliver betragtet med usigelig Ringagt, findes de eneste velhavende Individier paa Japan; thi langt fra, som deres Overmænd, at blive tvungne til at vise Pragt, er det dem ikke engang tilladt heri at efterligne de privilegerede Stænder.

7de Klasse bestaaer af Smaakraemmere, Mechanikere, Kunstnere og alle Slags Haandværkere paa eet nær, og det er ikke let at bestemme den almindelige Rangforordning i denne Klasse, da ethvert Genus, ja næsten ethvert Species synes at have en forskjellig Værdi, efter sin forskjelligte Betsjæftigelse og Dont; saaledes vil man f. Ex. se, at Guldsmedde og Malere rangere langt over Lømmere og Grovsmedde; men om der gjøres Forskel paa Kunst- og Husmalere, vides ikke.

8de Klasse bestaaer af Bønder og alle Slags Dagleiere eller Arbeidsmænd. Af de første synes Størstedelen kun at være Proprietærernes Livegne eller Trælle, og de, der mere svare til vore Forpagtere, siges at være saa stærkt betyngede med Afgifter, at Trang holder dem i en fuldstændig Nedværdigelses Tilstand.

Til disse vedtagne 8 Klasser kan man endnu føie en niende, og dertil hense den Undtagelse fra den 7de Klasse, hvortil overfor er hentydet. Denne Undtagelse bestaaer i Feldberedere og Garvere og alle de ulykkelige Væsner, som paa en eller anden Maade befatte sig med Læderhandlen; thi, ved en særegen Fordom, der formodentlig har sin Oprindelse fra Sintu-Læren om Besmittelse ved at komme i Berøring med det Døde, udgjøre disse Hud- og Læder-Handlere Japans virkelige „Parias“, eller Udskud af Menneskeheden. Det tillades dem ikke at opholde sig i Stæder og Byer i Fællesskab med andre Mennesker; de boe udelukkende i deres egne Landsbyer, hvorfra de kun blive hentede ind til Byerne for at udføre Bøddel- og Fangevogter-Foretninger, og herved er det

da en Pligt, som er paalagt Eierne af The-Husene, at yde dem den Hjælp, som de maatte trænge til. Ligesaalidt tillades det dem, at besmitte et Bærtshus eller anden offentlig Bygning med deres Nærværelse; trænge de paa en Reise til en Forfriskning, bliver der udenfor Huset givet dem, hvad de kjøbe, og Bærten bortkaster hellere et Glas, end tager et tilbage, hvoraf en Læderhandler har drukkit. Og for endelig at fuldstændiggjøre Billedet af den Foragt, der hviler paa dem, — de blive ikke regnede med ved Folketælling; ja, hvad der endnu er besynderligere, hvis deres Byer ligge ved Landeveien, blive disse ikke regnede med til Beiens Længde, men trukne fra, som Noget, der aldeles ikke eksisterer, saa at den Reisende, som betaler for Befordring mellem By og By, i Virkeligheden bliver befordret gratis igjennem en By, som er beboet af Læderarbeidere.

William Penn og Dvæerne.

Af A. Liston.

(Sluttet).

V.

Bed sin Faders Død kom William Penn i Besiddelse af en meget betydelig Arv. De aarlige Renter af det ham tilfaldne Jordegods ansloges til 1500 £., og desforuden efterlod Admiralen en Fordring paa Statskassen for Laan og Udlæg, hvilke beløb sig til 15000 £. Paa sit Sygeleie havde Admiralen udbedt sig den Raade af Hertug Jacob, af York, Carl den Andens Broder, at han vilde yde William sin Beskyttelse, og Jakob havde med Beredvillighed lovet dette. Saaledes grundedes et Forhold imellem dem, som i Penns senere Liv skulde faae en ikke ringe Bigtighed.

At dette Forhold mellem den unge Dvæer og en Fyrste, der allerede hemmeligt bekjendte sig til den katholske Religion, dog ikke i mindste Raade forandrede Penns religiøse Overbeviisning, derom vidner hans Skrift: „En betimelig Advarsel mod Pavedømmet,“ hvilket han udgav kort efter sin Faders Død. I dette Skrift, der udkom paa en Tid, da man almindeligt begyndte at mistænke Kongen for at være Katholik, stræbte Penn at vise, hvorledes den katholske Kirkes Dogmer stride baade mod Skriften og mod Fornuften, mod Samvittigheden og mod Friheden. Men tillige godtgjorde han med stor Kraft, at der tilkom enhver Katholik Religionsfrihed, og førte Ordet for en almindelig Tolerance.

Da Penn uforandret fulgte sin Overbeviisning som Dvæker, kom det snart til et nyt Sammenstød mellem ham og Statsmagten. I December 1670 afholdt Dvækerne et Bedemøde i Wheeler-Street, ved hvilket Penn prædikede. Dvrigheden, der med Speidersie fulgte ethvert af hans Skridt, havde faaet Rys derom, og Penn blev greben af den bevæbnede Magt og ført til Tower. Commandanten der, Sir John Robinson, lod afholde et hemmeligt Forhør over ham. Det viste sig snart, at man kun lagde an paa at faae en hvilkensomhelst Grund til at sætte Penn i Fængsel; thi efterat have rettet nogle Spørgsmaal til ham, som han uforbeholdent besvarede, lod Robinson en Ed, the Oath of Allegiance*), oplæse for ham og krævede derefter, at han skulde aflægge den. Penn vægrede sig derved, ikke fordi Eden indeholdt det Mindste, som han misbilligede, men fordi hans Samvittighed forbød ham at aflægge en hvilkensomhelst Ed. Saasnart denne Tilstaaelse, hvorpaa man lurede, var given, erklærede Robinson under hykkelse Beklagelser at maatte anvende Lovens Strængighed imod ham. Under den fortsatte Ordvezel lod han den Yttring falde, at Penn var et slet Menneſte, hvorover denne høiligen oprørtes. „Jeg kalder freidigt,“ svarede han, „hele Verdens Mænd, Qvinder og Børn til Vidne paa, at dette ikke er saa, og jeg træder Dine Bagvaskelser som Snavset under mine Fødder.“ Robinson dikterede ham sex Maaneders Fængsel i Newgate. „Er dette det Hele,“ udbrød Penn. „Du veed, at et længere Fængsel ikke har forknyttet mig.“ „Jeg foragter,“ vedblev han, „enhver Religion, som ikke er værd, at man lider for den, og som ikke er istand til at trøste den, der forurettes for dens Skyld. Din Religion forfølger, min tilgiver; Gud tilgibe Eder alle, hvad I gjøre mod mig.“ „Lad en Sergeant komme med Soldater,“ bød Robinson. „Nei,“ svarede Penn, „lad Din Sakai komme; jeg kjender godt Veien til Newgate.“

*) Underſaatten ſværges deri, ikke at føre Vaaben mod ſin Konge eller Dvrigheden og ikke at gjøre noget Forsøg paa at forandre Stats- eller Kirkeforfatningen.

I de sex Maaneder, som Penn tilbragte i Newgate, var han ivrigt sysselsat med literaire Arbejder. Foruden et Skrift om Qvækerne forfattede han tre andre, blandt hvilke et vellykket og ædelt Forsvar for Samvittighedsfrihedens store Sag. I Februar 1671 skrev han og nogle flere fængslede Qvækere et Brev til Parlamentet, hvori de, foranledigede ved Rytet om, at den bestaaende Akt mod Disfenterne skulde yderligere stærkes, værdigt og roligt udviklede, at de erkjendte den verdenslige Øvrigheds Indstiftelse af Gud og vilde lyde den i Alt, hvad der ikke stred mod Samvittigheden, at de affyede alle Slags Sammenbørgelser og altid havde givet Exempel paa Taalmodighed og Fredsommelighed, saa at Staten ikke havde noget at frygte af dem, og at de kun ønskede at blive afhørte angaaende deres Principer, for at deres Ufkyldighed kunde blive bitterlig og deres Undertrykkelse ophøre. Nogle Uger derefter skrev Penn en Klage til Londons Sherif, hvori han oplyste ham om den brutale Haardhed, som Slutterne i Newgate viste mod saadanne Fanger, der ikke kunde eller ikke vilde give dem den vilkaarlige og ublue Betaling, som de forlangte for at være dem til Tjeneste.

Da Penns Straffetid var udløben, blev han sat i Frihed. Han foretog sig nu en Reise til Holland og det nordlige Tydskland, prædikede paa flere Steder med held Qvækernes Grundsatninger og fik navnlig i Emden, hos en Dr. Haesbert, stiftet en lille Menighed. I Herfort i Westphalen residerede den fromme Pfalzgrevinde Elisabeth, Datter af den uheldige Bøhemerkonge Frederik den 5te. Penn aflagde et Besøg hos hende og blev vel modtagen. Han gjorde ved hendes Hof Bekjendtskab med en Mand, der, allevegne forfulgt paa Grund af sine religiøse Meninger, havde fundet en Tilflugt hos Grevinden. Det var Johan Labadie, en født Katholik.

Efterat være opdragen i et Jesuiterkollegium havde denne Mand begyndt at ivre saaledes mod den katholske Klerus, at han paadrog sig Forsølgelse. Da han derpaa var gaaet over til de Reformerte, havde han ført et omslakkende Liv, idet han havde haft Præstekald i Montauban, Gens og Middelburg, men

var bleven affat alle tre Steder igjen. Der var Adskilligt i hans religiøse Grundsætninger, som lignede Quækernes; thi Labadie paastod, at Kirken var fordærvet, og at de Dølpste maatte frelse sig ved at træde ud af den og danne et Samsfund af Hellige, hvori Kirketugten strængt haandhævedes. Han fandt ogsaa, at Protestanterne viste Skriftens Bogkav en afgudist Tilbedelse. „Religionen.“ sagde han, „er ældre end Biblen og afhænger ikke af Biblen, men af Gud, der ikke er bunden til Skriften. Denne forkynder vel Sandheden, men er ikke Sandheden, hvad derimod Gud og Kristus er. Guds egen Mund, den Helligaand, der endnu bestandig taler til os, skulde vi mere Tro end hans Skrivers Pen.“

Penn synes imidlertid dog ikke at have fundet synderlig Behag i Labadies Personlighed, da han omtaler hans Mands Overfladisthed og Ustabilitet. Da han nogle Aar efter atter besøgte Fastlandet, var Labadie, der henlevede sine sidste Aar i Altona, død. Dennes trofaste Tilhængerinde, den overordentlig begavede, ualmindeligt lærde og derhos fromme Jomfru, Anna Maria von Schurmann, til hvis Berømmelse lærde Smigrere anvendte Udtryk som „den tiende Muse“ og „den hollandske Minerva,“ havde tilligemed nogle Troesfæller trukket sig tilbage til Winwarden (i Westfriesland), hvor Døttrene i den adelige Familie Somerdykes, der deelte deres Anstuelser, havde aabnet dem et Fristed. Penn besøgte disse Separatister og fandt sig meget opbygget ved de Meddelelser om deres indre Livsgang, som de gjorde ham.

Imedens Penn i Fængslet led for sin religiøse Overbeviisning og som Missionair virkede for Quækernes Sag i Udlandet, vendte hans Tanker sig vistnok i Stilhed til Landsbyen Chalfont i Buckinghamshire, hvor en Kvinde havde vakt Elskovens dybe Følelser hos ham. Det var Wilhelmine Maria Springett. Hendes Fader, af Grundsætninger en Puritaner, havde under Borgerkrigen udmærket sig som Befalingsmand i Parlamentets Hær. Efter hans Død havde hendes Moder giftet sig med Isaaq Pennington, og de vare begge blevene Tilhængere af Georg Føj. I deres Huus samlede en lille

Kreds af udmærkede Mænd, blandt dem Milton, som for nogen Tid tog Bolig i Chalfont. Wilhelmine, eller som hun kaldtes Guli, havde paa Grund af sin aandfulde Elstværighed og store Skjønhed mange Beilere, men hun elskede Penn „med en dyb og oprigtig Kjærlighed og valgte ham fremfor alle andre.“ Saasnart han var vendt tilbage fra sin Reise paa Fastlandet, begyndte han at tænke paa at føre sin Brud hjem; han valgte sig en Bolig i Rickmansworth, ikke langt fra Chalfont, og Brylluppet fandt Sted i Foraaret 1672.

I rig Nydelse af et hjærligt Hjemlivs Lykke og Fred tilbragte Penn en Deel af dette Aar i Rickmansworth, sysselsat med landlige Bestjæftigelser. Men den Sag, hvis dygtigste Forkæmper han lidt efter lidt var bleven, tillod ham ingen lang Hvile. Georg Foy var ikke i England; han havde 1671 indskibet sig til Barbadoes, og foretog i de to følgende Aar vidtløftige og farefulde Missionsreiser gennem den største Deel af de engelske Colonier i Nordamerika. Det syntes, som om fredeligere Tider skulde oprinde for Dvækerne i England; thi Carl den Anden gjorde 1672 Brug af sin kongelige Myndighed over Kirken og udstedte uden at spørge om Parlamentets Samtykke en Indulgentserklæring, hvorved Dissenterne fik Tilladelse til at holde offentlig Gudstjeneste, og Katholikerne til at udøve deres Cultus i private Huse. Denne Proclamation forskaffede over 400 fængslede Dvækere Friheden. Penn besøgte endnu samme Aar Bennernes Samsund i Kent, Sussex og Surrey og prædikede uden Hindring. Det næste Aar tog han, ledsaget af sin Hustru og Georg Whitehead til det Vestlige af England; de mødtes i Bristol med Foy, der kom fra Amerika, og afholdt et stort Møde i hiin By.

Snart udvikledes Penn i nye Stridigheder med Modstandere af forskjellig Art. Thomas Hicks, en Baptistpræst i London, udgav „en Samtale mellem en Christen og en Dvæker,“ hvori han lod Dvækeren forebringe en Deel taabelig Snak og blive slaaet af Marken af den Christne. Til Gjenbrivelse af dette Skrift forfattede Penn et Forvar for „den christelige Dvæker og hans guddommelige Bidnesbyrd,“ hvori

han fornemmelig afhandlede Læren om det indre Lys. Der udspandt sig en literair Fejde mellem Penn og Hicks, hvori hiin med vægtige Grunde, men tillige med Satirens Svøbe tagede Baptisten. Lærerne forlangte derefter af Baptistsamfundet, at dets værdige Lælsmand skulde offentlig gjøre Rede for sin Færd. Der blev ogsaa berømmet et Møde, men da Penn til samme Tid var paa en Rejse, kunde han ikke indfinde sig, og Hicks blev af sine Benner frikjendt. Saajært Penn erjærede dette, forlangte han Sagen optagen paany, i et andet offentligt Møde, og da den hele Strid var kommen i Føllemunde, nødtes Baptisterne ogsaa til at afholde et saadant. Ved dette skal mere end 6000 Personer have været tilstede. Hicks havde ikke indjundet sig, men een af hans Benner førte Ordet mod Lærernes Lære. Debatten, der varede længe, kom til at dreie sig om det Spørgsmaal, hvortil Jesus Christus var fornøden, isald Lærernes Lære var ret, at det indre Lys er en useilbar Veileder til Sandheden, og hvilken Sammenhæng der var mellem det indre Lys og den historiske Christus, hiin Jesus af Nazareth, Marias Søn. Lærerne maatte ifølge deres oprigtige Overbeviisning, at de vare rettroende Christne, bekræfte, at de ved deres Lære om det indre Lys ikke i mindste Maade vilde ophæve Betydningen af Christi historiske Virkelighed, og at al Frelse udgik fra ham, der, som Penn yttrede, „er Gud over Alting, høiløvet i Evighed“ (Rom. 9, 5). Men uagtet denne deres Troesbekjendelse havde deres Modstandere i Statskirken fuld Ret til at kalde dem Secterere og Frasaldne fra den protestantiske Kirkes Princip. Vi ville her oplyse dette noget nærmere.

Idet Lærerne troe, at den Gjenfødte lærer Alting og mindes om Alt, hvad der hører til Sandheden i Christo, umiddelbart og useilbart af den Helligaand, der bliver hos ham evindelig og bestandig paany oplader ham Evangeliet, opgave de den evangeliske Kirkes Princip at prøve Aanden efter Ordet. Den hellige Skrift kan ikke have den samme Plads i deres Troeslære som i den protestantiske Kirkes. Vel elsker og ærer Læreren Biblen, fordi der i den indeholdes et

og guddommeligt Bidnesbyrd om Kirken, og han forlaster udtrykkeligt enhver ny hellig Skrift. Men han staaer i et frit og uafhængigt Forhold til det skrevne Guds Ord. Det er ikke den øverste Regel for hans Tro og Liv, men kun en secundær Regel, underordnet Aanden i ham, fra hvilken det selv afleder sin Ypperlighed og Tilforladelighed. Det af Aanden oplyste Menneske bærer i sig selv et indvortes Bidnesbyrd, der ikke trænger til Skriftens udvortes Bidnesbyrd. Kvækeren bliver staaende alene derved, at Guds Ord, der var i Begyndelsen hos Gud (Joh. Ev. 1, 1), er Livet, og at dette Liv er Menneskenes Lys, men han agter ikke tilstrækkeligt derpaa, at den ved Christus gjenfødte Menneskeslægt kan og skal vøge en aandelig Bøxt, og at den til at sikkre og maale samme netop har en Bistand i det skrevne Guds Ord, i hvilket Sandhedens Fylde er givet i en fuldkommen usforanderlig Form.

Naar det endvidere hedder (Joh. Ev. 1, 9), at det var det sande Lys, der oplyser ethvert Menneske, der kom til Verden, da ubleder Kvækeren deraf, at det overnaturlige Lys, som udgaaer fra Christus, tillige er et almindeligt Lys, ligesaa almindeligt som Syndens Sød, og at det indeholder Frelse for Alle, ogsaa for dem, der slet ikke have nogen Kundskab hverken om Adams Syndesald eller om Christi Komme til Verden og hans forløsende Liv og Død. Christi Lys skinner selvfølgelig ikke blot for dem, der fødes efter hans Komme, men ogsaa for dem, der levede før dette. Gjensfødte og Troende findes i alle Slægter. „Ethvert Menneske,“ siger Barclay, „han være Jøde, Tyrk eller Hedning, har sin Besøgelsestid, i hvilken Gud naadigt nærmer sig ham og, isald han ikke modstaaer, opvækker og oplyser ham uden nogetsomhelst udvortes Ord eller Tegn“. Midlet, som Gud betjener sig af i dette Diemed, er hverken Fornuften eller Samvittigheden, eller nogensomhelst naturlig Evne i Mennesket, men det er hiint himmelske, aandelige og usynlige Princip, som Kvækerne give forskjellige Navne: „det indre Lys, den indre Kristus, Christi Sød, Christi aandelige Begeme.“ Naar desuagtet

Dvælerne forsikre, at Christi Komme i Rjødet var nødvendig, da ere de ikke istand til at paavise, hvori denne Nødvendighed egentlig bestaaer. Derimod maa deres egen Mystik consequent føre dertil, at det bliver ligegyldigt, hvad Kristus har været i sin hele historiske Virkelighed. Det kan derfor heller ikke undre os, at et Parti blandt de senere Dvælere betragte Christi Liv som en blot Allegori, og at de, idet de ene og alene betroe sig til Aandens Rørelser i deres eget Indre, ende med at sætte deres egne tomme Phantasier eller Diebliftets tilfældige Indflydelser og Stemninger istedetfor den positive, i Skriften givne christelige Aabenbaring.

Hvortil den Frihed for Individet, som fulgte af Dvæ-
 lernes eget System, kunde lede, viste sig paa en ret karakteristisk Maade kort efter Striden med Hicks. To ivrige Dvæ-
 lere vare af Aandens Drift dragne til Rom, for at omvende Paven. Dette dumdriftige Foretagende endte dermed, at den ene af dem, John Luff, blev sat i Inquisitionens Fængsler, hvor han fandt en brat og sandsynligviis voldsom Død, den anden, John Perrot, indespærredes i et Galehospital. Det lykkedes Bennerne at bevirke hans Løsladelse, og han vendte tilbage til England. Men nu vakte han stor Uro blandt Dvælerne ved den Paastand, at man skulde bede i Forsamlingerne med bedækket Hoved. Forgjæves ansøgte man imod ham 1 Cor. 11, 4; han, der beraabte sig paa Aanden, vilde hverken bøie sig for Skriften eller for Samsfundets Bedtægt og blev da udfødt. Der udkom en Pamphlet, kaldet „Aanden og Hatten,“ og da Penn besvarede den, blev Striden fortsat i flere Skrifter. Den Brug, som Dvælerne her nødtes til at gjøre baade af Skriftens og af Samsfundets Myndighed for at værges sig imod den Enkeltes Willkaarlighed, viste, hvor mangelfuldt og utilstrækkeligt deres eget Princip om Aanden var.

Den udvortes Ro, som Dvælerne en kort Tid havde nydt, blev afbrudt, saasnart Underhuset var traadt sammen i 1673. Det krævede nemlig som Betingelse for at understøtte Carl den Andens udenlandske Politik, at Kongen skulde gjenkalde Indulgentserklæringen, og han var nødt til ikke blot at

gjøre dette, men maatte ogsaa bekræfte den bekjendte Test-Akt. Denne sigtede vel nærmest til at forhindre Katholikers Ansættelse som Statens Embedsmænd, men den ramte dog ogsaa middelbart Dissenterne. Qvæerne isærdeleshed vare udsatte for Forfølgelse. Vvirgheden „lagde en Snare for dem“ ved at afkræve dem Suprematseden, som de ei formaaede at aflægge, og derpaa bleve de fængslede. Georg Fox havde denne Skjæbne i Worcester, og da Penn erfarede hans Fængsling, besluttede han og Mead at anraabe Hertugen af York om at udbirke hans Losladelse. De foresandt, fortæller Penn, ved deres Ankomst til Jakobs Palads saa Mange, der begjærede Audients, og Hertugen saa bestjæstiget, at de vare ligeved at opgive Haabet om at inblades; men hændelsesviis traf Penn een af Hertugens nærmeste Omgivelser, Oberst Aston, der tillige var hans egen gamle Ven, og denne meldte Hertugen, hvad der var deres Begjæring. Jakob kom selv ud og modtog dem, og da de havde forebragt deres Grinde, svarede han, at han nu selv var en Fjende af al Slags Religionsforfølgelse, og ansaae Qvæerne for rolige og flittige Mennesker, hvis Leveviis han billigede. Han lovede at anvende al sin Indflydelse hos Kongen til deres Bedste. Derpaa henvendte han sig særskilt til Penn, udtalte sin Forundring over ikke at have seet ham i fire Aar og forsikrede, at han skulde have uhindret Adgang til ham, naarsomhelst han vilde gjøre Brug af hans Bistand. Følgen af denne Audients var, at Fox, efterat have siddet 14 Maaneder i Fængsel, ved en Habeas-Corpus Ordre blev stillet for Domstolen Kings-Bench og af den frisunden.

Den stammelige Maade, hvorpaa Vvirghederne tillode sig at benytte Eden mod Qvæerne, foranledigede Penn til i Aaret 1675 at udgive en Tractat om Eden. Den indeholdt en Adresse til Parlamentet fra ham og flere Benner, i hvilken det haarde Tryk Kildredes, som hvilede paa Qvæerne paa Grund af deres Vægning ved at aflægge Ed, og dernæst opstillede den ti Grunde, hentede baade fra Striften og Religionen, der skulde godtgjøre Qvæernes Ret til at unblade

denne Handling. Penn søgte navnlig at vise, at Edsafslæggelse enten var en overflødig Handling, eller at den selv maatte nedbryde det samvittighedsfulde og fromme Sindelag hos Menestene, som den forudsatte og støttede sig til. Endnu samme Aar udkom et andet Skrift af ham „Englands Interesser i Nutiden“, hvori han viste, hvad der udtrævedes for at betrygge Rigets Sikkerhed. Det anerkjendes som et Bærk, gjennemglødet af høi Begeistring for Friheden og affattet i en reen, veltalende og syndig Stil. Penn gav deri en historisk Udsigt over den borgerlige Friheds Fremgang i England fra Britternes og Sagernes Lider. Han viste, at enhver Engländer havde politiske Rettigheder, „som hverken kom med Luther ei heller kunde forsvinde med Calvin“, og som slet ikke vare knyttede til den bestaaende Kirke. Han nævnte som jaadanne særegne engelske „Byrdsrettigheder“ Uafhængighed for Perion og Eiendom af en vilkaarlig Magts Bold, Ret til at deeltage i hele den Lovgivning, som skulde haandhæve hver Mand's personlige Frihed og Eiendom, og endelig Ret til at deeltage i den dømmende Magt, som skulde anvende enhver Lov, der angik hine Privilegier. Han viste, at Magna Chartas Bestemmelser ikke vate nye Rettigheder, men kun en ny Stadfæstelse af gamle Rettigheder. „Religionen, siger han etsteds, er ikke nogen Deel af den gamle engelske Forfatning. Man kan være en brav Engelskmand og dog en fuldkommen indifferent Kirkemand. Endnu førend de kristelige Missionairer betraadte Englands Grund, havde Landet en fri Forfatning. Forskjellighed i religiøse Anskuelser er desuden saa langt fra at sætte den borgerlige Regjering i Fare, at den tværtimod styrker samme, naar blot almindelig Tolerance finder Sted.“

„I fald, yttre han imod Slutningen af sit Skrift, Menestene blot vilde sætte Halvdelen af det i Bærk, som de i Samvittigheden vide er deres Pligt, saa vilde deres unaturlige Skarphed i Religionsfager blive mildnet, og deres utjærlige Strid om Ord og Phraser standse. Hver Mand vilde da have saa fuldt op at gjøre med at bekæmpe sine egne Lidenskabers Dyrskhed og tæmme sin egen Villie, at han ikke kom til at

forgribe sig paa sin Næstes Navn, Frihed og Guds." Han sluttede med at nævne tre Ting, der vilde fremme Statens Interesser, nemlig at haandhæve alle Folkets gamle Rettigheder og Privilegier, at give fuldstændig Frihed i alle Troes- anliggender og endelig at virke for Nationens praktiske Fromhed.

Saaledes arbejdede Penn for det engelske Samsunds Forbedring paa den ædleste Maade, idet han oplyste den offentlige Samvittighed, og det var hans utrættelige Begejstring for Frihedens Sag, der kort efter dikterede ham et nyt Skrift: „De Undertryktes Raab om Retfærdighed,“ en Appel til Kongen og Parlamentet for Quækerne. Dog Tiden nærmede sig, da det skulde lægges i hans egen Haand at kunne tilbyde Quækerne den frie og fredelige Tilværelse, hvorefter de skulle, og da hans Navn med Berømmelse skulde indtegnes blandt den nye Verdens Statsførere og Lovgivere. Men jo mere omfattende Penns Virksomhed bliver i hans Manddomsalder, og jo nøiere den indfletter sig i Amerikas og Englands almindelige politiske Historie, desmere nøder Stoffets Rigdom os til her at begrænde vor Opgave, og vi ville da ved at fortælle Penns senere Liv lade den reent politiske og offentlige Side deraf træde noget tilbage for den religiøse og private, der tør ansees for at være mindre bekendt end hiin.

VI.

Ege fra Barndommens Dage havde Penn haft Amerika i sine Tanker. Hans Faders Tog til Vestindien „havde tidlig gjort hans Indbildningskraft fortrolig med den nye Verden, og i Orford hengav han sig til lykkelige Drømme, for hvilke Amerika altid var Skuepladsen“. Senere hørte han af og til i Quæernes almindelige Møder Beretninger om de smaa Samsund af Benner, der vare udvandrede paa Grund af Forsølgelserne og havde bosat sig i Jamaica, Maryland og Ny-England. Paa sin Reise i Holland og Tydskland havde han med stor Interesse lyttet til Fortællingerne om de Skarer af protestantiske Flygtninge, der havde fundet en velvillig

Modtagelse i Ny-Nederlandene. Da Føj var vendt tilbage fra sin amerikanske Missionsreise, og den Tidende indløb, at Qværerne i Maryland bleve forfulgte, fordi de negtede at gjøre Krigstjeneste og at aflægge Ed, skrev Penn 1673 til Besidderen, Lord Baltimore, for at paatale Bøvnernes Ret, og til disse, for at styrke dem i deres Grundsætninger. Dette var hans første Foretagende i den nye Verden; snart skulde han blive draget langt dybere ind i dens Anliggender.

I Aaret 1664 havde Hertugen af York, to Maaneder førend Ny-Nederlandene kom under engelsk Høihered, overladt Lord Berkeley og Sir Georg Carteret den Landstrækning deraf, som laae mellem Hudsons og Delawares Mundinger, hvilken til Ære for Carteret fik Navnet Ny-Jersey. Besiddernes frifindede Indrømmelser loffede store Skarer af Puritanere derover. Ti Aar efter solgte Berkeley sin Halvdeel af Landet for tusinde Pund til John Fenwick, der var Befuldmægtiget for Edward Byllinge. Disse to Mænd, begge Qværere, bleve uenige om Besiddelsen og valgte Penn til Boldgiftsmand. Det lykkedes ham at bilægge Striden, og Fenwick afskeide 1675 fra England i Selskab med flere Qværere, gik op ad Delaware og landede paa en behagelig, frugtbar Plet, som han valgte til Opholdssted og gav Navnet Salem. Byllinge blev snart efter tvungen af sine Creditorer til at lade sin Eiendom bestyre af Curatorer. Hans Creditorer udvalgte to af disse, han selv fik Tilladelse til at vælge den tredie, og hans Valg faldt paa Penn. Denne havde ikke strax Lyst dertil, men ved nærmere Overlæg fandt han, at han kunde stifte Gavn og overtog Bærgemaalet. Ifølge Overenskomst med Carteret blev Landet nu deelt saaledes, at Qværerne fik den Part, der laae nærmest Delaware, under Navnet Vest-Ny-Jersey. Penn flyttede 1676 fra Rickmansworth til Borminghurst i Sussex, og her overveiede og nedskrev han i Gensomhedens Ro Udcastet til en Forsatning for Colonien. Det var ganske gjennemtrængt af den religiøse Tolerances Aand; thi Ingen skulde udspørges, straffes eller stades for Religionsmeninger. Men det var tillige ganske gjennemtrængt af Demokratiets Aand; den lovgivende Magt

skulde nedlægges i Folkets, den udøvende i ti af Folket valgte Commissaires Hænder; en Jury skulde afgive Kjendelserne i Retsfager, Dømmerne skulde være dens Medhjælpere. Penns Tanke med dette Udlaft var at lægge en saadan Grund for Efterkommerne, „at de kunde forstaae deres Frihed som Christne og som Mænd og kun kunde bringes i Trældom ved deres eget Samtykke.“

Saa snart Udlaftet var færdigt, besluttede de tre Børgere at udbrede det i Form af et Brev, navnlig blandt Quækerne. De offentliggjorde tillige en Beskrivelse af Vest-Ny-Jersey, og udbød Jordlodder der tilsalgs, medens Penn tilføiede en Advansel mod at udvandre dertil blot af Reiselyst eller af Bindsyge. I Løbet af to Aar bragte fire Skibe henved 800 Udvandrerer, størstedelen Quækere, til Colonien. Med det første Skib fulgte Medlemmerne af en provisorisk Regjering, som de tre Børgere havde udnævnt. Det traf sig saa, at Carl den Anden i sit Lykfskær seilede forbi Skibet, just som det skulde til at lette i Themsen, og da han erfarede dets Bestemmelse, søttede han med nebladende Venlighed Alle ombord en lykkelig Reise.

Hvorledes Colonien i kort Tid blomstrede frem, er her ikke Stedet at fortælle. Et Aar bør dog ei forbigaaes, da det paa en smuk Maade godtgjør Nybyggernes oprigtige Religiositet. Med deres Naboer, Indianerne, levede de som Brødre i Fred og Gendragtighed, og de vaagede som Brødre over Indianernes Belfærd. De tidligere hollandske og svenske Colonister havde solgt Rum og andre stærke Drikke til de Indsødte; Quækerne holdt et Møde med otte af hines Høvdinger og forkyndte dem, at alt Kjøb og Salg af sliG Gift skulde ophøre. En af Høvdingerne stod da op i Forsamlingen og sagde: „I Quækere ere et Folk med Dine; I kunne see, hvor skadelig den stærke Drik er for os. Vi ville slutte den Paagt med Eder, at Rumsabet skal forblive forseglet og ikke som før tappes Dag og Nat.“

I Aaret 1677 foretog Penn en Reise til Holland og Tydskland, hvilken ikke var uden Forbindelse men den begyndte

Colonisation af Ny-Jersey. De smaa Quækersamfund, som hist og her havde dannet sig paa Fastlandet, vare der blevne forfulgte, og Penn havde kort efter sin Tilbagekomst fra den første Rejse (1673) skrevet et Trostebrev „til alle Bennerne, som lide i Holland og Tydskland, og især i Frederiksstad, i Danzig og Omegn.“ Nu havde han et Fristed at kunne tilbyde dem, og han besluttede derfor selv at være Overbringer af dette gode Budskab. Han tog Afsted med sin Hustru og sin Søn i Worminghurst og reiste til Harwich, hvor han indskibede sig i Forening med Georg Foz, Keith, Robert Barclay og flere Benner. Af den os opbevarede Dagbog, som Penn førte paa Rejsen, erfare vi, at de efter Ankomsten til Rotterdam holdt flere Møder, i hvilke han prædikede paa Hollandst. Deres Optræden synes at have vakt stor Opmærksomhed og almindelig Deeltagelse baade i hiin By og i Amsterdam, Leyden og Harlem, som de derefter besøgte. I Amsterdam blev det af Bennerne overdraget Penn at skrive en Adresse til den polske Konge, Johan Sobiesky, for at udvirke fri Religionsøvelse for de lidende Troeskæller i Danzig, og han mindede deri Kongen om det Ord, som hans store Forgænger Stephan havde talt: „Jeg er Konge over Mennesker, ikke over Samvittigheder, Konge over Legemer, men ei over Sjæle.“ Medens Foz forblev i Amsterdam, tog Penn til Herfort i Selskab med Robert Barclay.

Pfalzgrevinde Elisabeth og hendes Veninde, Comtesse Horn, modtog de to Quækere med stor Hjertelighed, og der blev afholdt flere Forsamlinger paa Slottet. Fra Herfort begav Penn sig med et Par Benner til Frankfurt am Main og Kirchheim i Pfalz, hvor navnlig de amerikanske Forhold bleve bragte paa Bane og foranledigede Fleres Udvandring til Ny-Jersey. Baade der og andensteds udbredte Quækerne Tractater affattede paa Hollandst og Tydsk, til Oplysning om deres Grundsætninger. I Nærheden af Duisburg vilde de besøge den unge Grevinde af Falkenstein, som Elisabeth havde berømmet for hendes Fromhed; men da de ankom udenfor Slottet, traf de Greven, hendes Fader, der sølte sig fornærmet

over, at de Fremmede ei vilde tage Hatten af for ham, og derfor lod dem føre bort ledsagede af Soldater. Disse forlode dem ved Indgangen til en stor Skov; og Fremmede som de vare, vankede de om saalænge, at Klokken blev ti om Aftenen, før de naaede Duisburg. Byens Porte vare lukkede, og de bleve derfor nødte til at tilbringe Natten paa aaben Mark. Den næste Dag skrev Penn et Brev til Grevinden, og et andet høfligt, men irettesættende til hendes brutale Fader, der, efter Sigende, undertiden morede sig med at hidse sine Hunde paa uvelkomne Tilreisende eller at lade dem gennemprygge af sine Folk.

Penn opholdt sig atter en kort Tid i Holland, besøgte Emden, hvor han talede Dvæernes Sag hos Øvrigheden, tog i Herfort Afsted med Pfalzgrevinde Elisabeth, tilbragte tre Dage og Nætter mellem denne By og Wesel „i en Fragtvogn med et laset Seilbug over, blandt raee Passagerer,“ og kom endelig over Rotterdam tilbage til England, 100 Dage efterat han var reist ud.

Paa denne Reise havde Robert Barclay jævnlig været hans Ledfager. Han var født i Skotland 1648 og opdragen i Frankrig, hvor han blev Katholik. Men efterat være hjemkaldt af sin Fader gif han tilligemed denne over til Dvæerne og begyndte at forsvare deres Lære i Skrifter. Udrustet med store Aands-gaver og megen Lærdom blev han Dvæernes videnskabeligste Talsmand og udgav, 27 Aar gammel, sin berømte „Apologi for den sande Christelige Theologi“, hvilken han tilegnede Carl den Anden med en Tiltale til Kongen, der kan tjene til Exempel paa det alvorlige, frimodige og paamindende Sprog, Dvæerne førte til de jordiske Magthavere.

„Det er langt fra min Mening,“ siger han, „at benytte denne Tilskrift til Smigreri, derfor kan jeg hverken hellige Dig dette Bærl eller anraabe Din Beskyttelse, som om jeg derved tryggere kunde overlevere Verden det eller haabe større Fremgang for det. Gud alene skylder jeg, hvad jeg har, og derfor helliger jeg alene ham og hans Sandheds Tjeneste,

hvad han frembragte i mig; hans Sandhed trænger ikke til Bestyttelse af denne Verdens Fyrster; thi hans egen Arm er det, som styrker og fremmer den." Og imod Slutningen vedbliver han: „Du har prøvet Lykke og Ulykke, Du har selv erfaret, hvad det vil sige at udjages af Fædrelandet, at være under Aaget og undertrykkes, ligesom og hvad det er at regjere; og da Du har været undertrykt, kan Du ei være uvidende om, hvor forhadet en Undertrykker er baade Gud og Mennesker. Dersom Du efter alle Formaninger og Paaminde-
delfer ikke omdvender Dig af ganske Hjerter til Gud, men glemmer ham, som kom Dig ihu i Din Trængsel, dersom Du hengiver Dig til Yppighed og Forsængelighed, saa vil Din Fordømmelse blive stor; imod denne Fare og mod deres Forsørelse, som nære det Onde hos Dig, eller lokke Dig til det, vil Du have det ypperste og kraftigste Lægemiddel, naar Du hengiver Dig til Christi Lys, som oplyser Din Sambittighed, thi det smigrer Dig ikke paa nogen Maade, det tillader Dig ikke at være tryk i Dine Synder, men handler oprigtigt og trofast mod Dig, saaledes som ogsaa de have gjort, der følge dette Lys.“

Det var ved at tale og handle i denne Aand, at ogsaa Penn bevarede sin Charakter som Dvæler under det Samliv med Landets Stormænd, som han efter sin Hjemkomst paa Grund af Forholdene ikke vilde undslaae sig for. Carl den Andens Hof fremsød en Mængde fremragende Personligheder som Buckingham, Shaftesbury, Halifax, Russel, Hyde, Sunderland, Essex, Churchill, med hvilke han stod i nærmere eller fjernere Berøring. Han benyttede sig deraf til Fordeel for sine Troesfæller. I Parlamentet viste sig 1678 en gunstigere Stemning for Dissenterne, og da Penn i Dvælernes Navn havde indgivet en Besværing over deres Forsølgelse, nedsattes en særegen Commission til at undersøge Sagen. Penn blev af denne opfordret til at udtale sig, og han fralagde sig da den Bestyldning, der var udspreedt baade mod ham og Dvælerne i det Hele, at de skulde være Papister, og tillige viste han, at det var uretsfærdigt, naar Papisterne

bleve straffede for deres Overbeviisnings Skyld, men dobbelt uretfærdigt, naar Dvæerne rantes af de Love, der vare udstedte mod Katholikerne. Commissionen besluttede at foreslaae et Tillæg til Disjenterloven, der kunde forbedre Dvæernes Stilling. Dette gik ogsaa igjennem i Underhuset og var sendt til Overhuset, da netop Begivenheder indtraadte, som tilintgjorde den paatænkte Tolerancelov.

En foragtelig Geistlig, Titus Dates, udsprede et Bæv af Løgne om et hemmeligt Complot af Katholiker, der blandt andre uhyre Planer skulde have den at myrde Kongen tilligemed alle oprigtige Protestanter. Dette Opspind vandt ved flere sammenstødende Omstændigheder almindelig Tiltro, og hele Landet kom i Bevægelse. Straffelovene mod alle Disjenter bleve atter skærpede, og Underhuset tog saa alvorlige og for Kongen ubehagelige Forholdsregler til Complotets Opdagelse og Statskirkens Betryggelse, at Carl greb til det Middel at opløse Parlamentet. Under den heftige Gjæring og den „exempeløs haardnakke“ Balgkamp, som derpaa fulgte, var Penn meget virksom. Han skrev først et Brev „til Eysets Børn i denne Tidsalder,“ hvori han formanede sine Troesbrødre til uroffelig at bevare deres Besindighed og Samvittighedsfuldhed under Tidens Forvillinger. Dernæst udarbejdede han en „Adresse til Protestanter af alle Bekjendelser.“ Han viste deri, at dersom Folket vilde have en hæderlig og dydig Regjering, maatte det selv være hæderligt og dydigt. Lastefuldhed er den Sygdom, hvoraf Nationerne døe; Dyd er Samsfundets Livsprincip. Dette er en Lærdom, som Folkenes Historie til enhver Tid stadfæster. Men en anden ikke mindre vigtig Lære giver Historien, den nemlig, at det er fordærveligt, naar man gjør Meninger til Troesartikler, eller naar man negter, at Christendom er Moralitet, og gjør en saadan Skilsmisse mellem Dyd og Naade, at man lader den, der forlanger at faae sin Tro, dens Sandhed og Kraft, bedømt efter dens Frugter i et dydigt Levnet, fare til Helvede med Hedningene, fordi han ikke idelig med de Skinhellige fører Naaden i Munden. Det er uchristeligt at tale foragteligt om

Dydens sande Bærd under Paaskud af at have høiere Ting at tale om. Han viste endvidere, hvor farligt det er at foretrække menneskelig Myndighed for Sandheden, og hvilke vrangte Meninger der herskede i Samsundet angaaende „Præstevælden“. „Læreembedet“, siger han blandt andet*), „der engang hørte Kirken til, betragte Præsterne nu som udelukkende tilhørende dem. De ville ene have Nøglerne og Magten til at binde og løse. Deres Rige er saameget større end Cæsars, at ene de begynde med Fødselen og ende med Begravelsen; man maa betale dem for at komme ind i Verden, og atter for at gaae ud af Verden. At betale for Døden er haardt! Saaledes gaaer deres Fordeel fra Modersliv til Graven, og det, som er Andres Tab, er deres Binding og Deel af deres Indkomster**). Og hvorledes betragter Folket dem? Som om de vare den guddommelige Kundskabs Overstatmestere, som om Præsten var den, der skulde vælge og smage for Lægfolk. Disse synes at have opgivet deres aandelige Jeg og at have overdraget Religionens Anliggende, deres Sjæls Rettigheder, til deres Pastor. Og som om han var eller kunde være deres Garanti i den anden Verden, ere de blevne saare sorgløse og grandste ikke selv heneden. Der- som vi undersøge Menighederne baade i de protestantiske og de katolske Egne, skulle vi finde, at det er kommet til den sorgelige Tilstand, at meget Faa have nogen anden Religion end hvad deres Præster overlevere dem. De have opgivet deres egen Dom og synes høilig tilfredse med at have befriet sig selv fra al Umage med at arbejde paa deres egen Salighed og at prøve alle Ting, idet de beholde det Gode.“

Endelig skrev han, før Valgene til det nye Parlament begyndte, en politisk Brochure: „Englands store Interesse i dette Parlaments Valg,“ hvori han fremstillede, at det nye Parlaments Opgave blandt andet maatte være at opdage og

*) See Jamney, Life of P. Pag. 142 ff.

**) Man kan heraf blandt andet lære, at de heftige Stormløb mod den geistlige Stand, som i vore Dage have fundet Sted, hverken kunne kaldes ubørte eller mageløse Begivenheder i Kirkens Historie.

straffe enhver Sammeniværgelse, at fjerne Kongens flette Raadgivere, at straffe de Medlemmer i det forrige Parlament, der havde solgt deres Indflydelse til Hoffet, og at sikke de protestantiske Dissenters Frihed. Han raadede derfor til at vælge vise, gudfrygtige, af Hoffet uafhængige og liberale Mænd til Parlamentet. Selv understøttede han og virkede personligt for sin Ven Algernon Sidneys Valg, men formaaede ei at sætte det igjennem. Kort Tid efter, da Parlamentet atter blev opløst, valgtes Sidney vel ved Penns fortsatte Bestræbelser, men hans Valg blev casseret af Underhuset.

De her fremstillede Kjendsgjerninger ere Borgen for, at Penn ikke havde opgivet, hvad han ansaae for Sandhed og Ret, af noget Hensyn til sin egen personlige Fordeel. At han ikke lod sig binde af Hensyn til Hyrstegunst, lagde han ogsaa for Dagen ved et lille Skrift, han under Navnet Philanglus udgav, „et Projekt til Englands Bedste“, hvori han vel foreslog at forandre Testeden*) til en Deklaration, der simpelt hen skulde underskrives, men hvori tillige Pavedømmets Indblanding i Englands Anliggender blev angrebet og forkastet tilligemed dets overtroiske og afgudiske Gudsbyrkelse. Naar Carl den Anden alligevel vedblev at vise ham Undest, da kan man vistnok deri med Rette finde „et Exempel paa den Hylдинг, som Dyden afsnøder Alle, selv den Læstefulde.“

VII.

Jo mindre Penns frihedelskende Sind kunde føle sig tiltalt af den Gang, som Begivenhederne i England tog, des mere modnedes hos ham den Tanke at gjøre hvad han kaldte „et helligt Forsøg“ paa at danne en virkelig Fristat i Amerika. I Fællesskab med 11 andre af Bennerne købte han 1681 Ost-Ny-Jersey af Carterets Arvinger. Aaret iforveien havde han foreslaaet Kongens Raad, som Erstatning for den Sum

*) Enhver Embedsmand skulde ifølge Testakten af 1673 aflægge Ed paa, at han ikke hylkede den katolske Kirkes Transsubstantiationslære i Dogmet om Navveren.

af 15000 £. St., Statskassen skyldte hans Fader, at skænke ham en Landstrækning Nord for Maryland og Vest for Delaware, indbefattende tre Grader i Brede og fem Grader i Længde, endnu kun beboet af indfødte Stammer og hist og her opdyrket af omspredte hollandske og svenske Colonister. Den gennemstrømmedes eller begrænsedes af Floderne Susquehannah, Delaware, Ohio og Alleghany, hvis Bænde vare fulde af forskjellige Arter Fisk. Den havde Rigdom paa Jern, Marmor, Kul og Kalksteen, paa store Skove af Cypres, Ceder, Castanie, Eg og Poppel, hvor der vrimlede af vilde Fugle og de ædleste Hjorte. Den havde en Uppighed af vildtvogende Frugter som Druer, Ferskener og Morbær, og et Klima, der vel i det bjergfulde Indre var barskt, men i Nærheden af Havet lignede det sydlige Frankrigs i vægende Mildhed. Da Penn begjærede dette Land, hvis Bestaaffenhed og naturlige Hjælpemidler vi her have kortelig beskrevet, for det meste med hans egne Ord fra en senere Tid, var han endnu ikke synderlig bekendt med det. „Efter lang Venten, Vaagen, Søgen og Uenighed i Raadet“ kunde han i et Brev til sin Ven Turner melde, „at Landet den 4de Marts 1681 var blevet ham bekræftet med Englands store Segl*.“ Han fortalte tillige, at han selv havde foreslaaet at kalde det Ny-Wales; men da Statsraadets Secretair, der var fra Wales, ikke syntes om det, havde han dernæst paa Grund af dets Skovegne foreslaaet Navnet Sylvania, og da havde Kongen selv „til Ære for hans Fader“ søiet Penn til Navnet.

En Maaned efter udstedte han en Proklamation til Pennsylvaniens Beboere, hvori han, efter at have meldt dem, at det havde behaget Gud at overgive dem til hans Omhu og Baretægt, sagde: „Nu ere I ikke afhængige af nogen Gouverneurs Rener, der kommer over for at berige sig. I

* Documentet, der bevarer i Pennsylvaniens Statssecretariat, er skrevet paa stærkt Pergament, med gammel engelsk Haandskrift; hver Linie er understreget med rødt Blæk, Randene prydede med heraldiske Deviser og det første Blad med et godt Portrait af Kongen. Angaaende Patentets nærmere Indhold henviser jeg til Bancroft.

skulle regjeres efter Love, som J selv give, og leve som et frit og, hvis J vil, som et ædrueligt og vindstibeligt Folk. Jeg skal ikke anmasse mig Nogens Ret, eller undertrykke noget Menneſte; Gud har givet mig en bedre Beslutning og givet mig sin Naade til at holde den." Han lod sin Fætter, Capitain Martham, overbringe denne Skrivelse tillige med den kongelige Bekjendtgjørelse, og gav ham desuden Fuldmagt til foreløbigt at ordne Landets Bestyrelse. Selv var han ivrigt beskæftiget med at offentliggjøre en kort Beskrivelse af Landet og en Plan til dets Colonisation samt at organisere Udvandringen dertil saavel i England som i Holland og Rhinegnene og at fastsætte Betingelserne for Salget af Jordlodderne. Sine Grundsætninger tro afviste han det fristende Tilbud, som et Handelsſelskab gjorde ham, for 6000 R. St. og en aarlig Indtægt at sælge det Eneretten til den indianske Handel. „Jeg vil ikke besuble," skrev han til Turner, „hvad der kom reent til mig ved Guds Kjerlighed og Forsyn."

J Eſteraaret 1681 aſſendte han med Udvandrerne, som fyldte to Stibe, tre Commisſairer, der ſkulde udsøge Plads til Anlæget af en By og indgaae Forbund med Indianerne. Til diſſe fik de et Brev med, hvori Penn lod det guddommelige Lys, der ogsaa ſtinner i Hedningenes Hjerter, være Samfundets Baand mellem ſig og dem. „Mine Venner," ſagde han, „der er en ſtor Gud og Magt, ſom har ſkabt Verden og Alt hvad der er i den, hvem J og jeg ſkylder vor Tilværelſe og vor Velværen, og hvem J og jeg en Dag ſkulle gjøre Regnſkab for Alt, hvad vi have gjort i denne Verden. Denne ſtore Gud har ſkrevet ſin Lov i vore Hjerter, og den lærer og byder os at elſke og hjælpe hverandre. Det har behaget denne ſtore Gud at give mig Andeel i den Verdenssegn, J beboe, og mit Lands Konge har givet mig en ſtor Landſtrækning der. Men jeg ønsker at beſidde den med Eders Kjerlighed og Samtykke, for at vi altid kunne leve ſom gode Venner og Naboer." Eſter at han derpaa havde omtalt den ſlette Behandling, de havde lidt af egenlyttige Handelsmænd, og den Forbittrelſe, ſom derved var bleven vakt hos

dem, vedblev han: „Jeg er ikke en saadan Mand; jeg elsker og agter Eder og ønsker ved Ærlighed, Retfærdighed og Fredsommelighed at vinde Eders Kjærlighed og Venkab.„ Han anbefalede sluttelig sine Affendinge, der beelte hans Tænkemaade, til dem og bad dem behandle disse venligt, idet han lovede snart selv at komme over til dem. — Til den samme Tid han saaledes udstrakte sin kjærlige Omhu til de fjerne Indianere, foranledigede den Uro, som et Par Quækere i England vakte i Samsundet, ham til at skrive en „kort Prøvelse af den aandelige Frihed,“ hvori han paaviste den Misbrug, som hine Partiførere dreve med det indre Lys og Manden, naar de lærte, at al Disciplin i Samsundet burde afflaffes, fordi den var Samvittighedstvang.

Aaret 1682, der bragte Penn inderlig Sorg, idet hans Moder døde, kaldte ham til den vigtige Gjerning at fuldende Udkastet til Pennsylvaniens Forfatning. Han gik i Raad derom baade med Algernon Sidney og med sine Fortrolige blandt Bennerne og lod det endelig trykke i Maimaaned med en Fortale, der angiver hans Anskuelse om den borgerlige Regjeringens Væsen og Form i Almindelighed.*) Det var betegnet som et Udkast; thi han vilde, at det skulde prøves og billiges af Pennsylvaniens egne frie Mænd, før det blev Grundlov. Selv ønskede han at tage personligt Deel i Forhandlingerne, og han traf derfor i Løbet af Sommeren Forberedelser til at afreise. Den første August skrev han et meget langt Brev til sin Hustru og sine Børn, Ord, fulde af Fromhed og Kjærlighed til Afsted, „for det Tilfælde, at han ikke skulde see dem mere i denne Verden.“ „Min dyrebare Hustru“, siger han, „kom ihu, at Du var min Ungdoms Kjærlighed og mit Livs store Glæde, den kjæreste og den værdigste af alle mine jordiske Vederqvægelser, og Grunden til denne Kjærlighed laae mere i Dine indvortes end i Dine udvortes Fortrin, hvorvel

*) Bancroft har paa en interessant Maade sammenstillet disse med de ganske forskellige Principer, hvorpaa Philosophen Locke byggede sin Lovgivning for Carolina.

disse vare mange. Nu, da jeg skal forlade Dig, uden at vide, om jeg skal see Dig mere i denne Verden, vil Du gjemme mine Raad i Dit Hjerte." Han udtalte sig derpaa hjerteligt til hende om Herrens Frygt og den daglige Huusandagt, om Ordenen i Huset og om Lyndet, om den Sparsommelighed, som vilde være nødvendig, indtil hans Gjæld, der var paa- draget i det Almene's Interesse, kunde blive betalt, om Varsom- hed med Hensyn til besværende Benskabsforhold. Han ønskede, at Børnene maatte blive opdragne til at elske Dydens og Hellighedens Bei, og at der ikke maatte spares Noget, for at give dem en sand og nyttig Dannelse. Han tænkte sig, at Drengene (Springett og William) skulde engang tage Deel i Pennsylvaniens Bestyrelse, og derfor anbefalede han dem grundige Kundskaber i Mathematik, Skibsbyggeri, Landmaaling og Ager- brug. Hans Datter (Kætita), haaber han, skal engang blive en brav og dygtig Huusmoder. I klare og simple Ord lægger han dem deres Pligter mod Gud, deres Forældre og deres Medmennesker paa Hjerte, giver dem Viisdomsregler for deres Omgang og formaner dem, de tilkommende Herskere over Land og Folk, ved Gud og hans hellige Engle at være ydmyge, hjærlige og retfærdige, og da at stole paa Herren under alle Mennekenes Anslag.

Den første September lettede det store og rummelige Skib Welcome Anker i Deal med Penn og omtrent hundrede Udvandrere ombord. Rejsen, der i Begyndelsen var heldig, blev senere meget sørgelig. De frygtelige Børnekopper viste sig, og snart fandt Smitten Bei til ethvert Rum i Skibet. Henved en Trediedeel af Passagererne blev efterhaanden som Lig sænket i Havet. Penn var utrættelig i at pleie de Syge og trøste de Døende. Efter otte Ugers Rød og Angst be- traadte han den 27de October i New Castle den nye Verdens Grund, hilset velkommen af de glade Colonister. Dagen efter blev Landet ham overgivet, idet der overræftes ham Jord og Band. Penn, der ifølge sit Patent var beklædt med en Gouverneurs meget udstrakte Magt, tiltalte derpaa i det

hollandſke Raadhuus Folkets talrige Forſamling angaaende Regjeringen og ſine egne Principer.

Efterat have i en aaben Vaad gjort en Seilads op ad Delaware, beſaae han den med Pinier bevogede Plads mellem Floderne Delaware og Schuylkill; hvorpaa Broderkjærlighedens By, det prægtige Philadelphia, ſkulde reiſe fig, og udklaſtede med Landmaaleren Holme en fuldſtændig Plan til et Anlæg af den, ſom kunde give den Udſeendet af en grøn Landſtab, med ſtyggefulde Alleer, der tillige dannede Gader, med rummelige Pladſe og haver, der omgave Huſene. Under et mægtigt Elmetræ, der ſiden ſtod fredet, indtil en Storm i Aaret 1810 omſtyrtede det, paa en Plads, ſom Indianerne kaldte Kongernes (Sachaming), mødtes han derefter med tre indfødte Stammehøvdinge og deres Ledſagere for at ſlutte et Forbund. Det gik vel til ved dette Møde omtrent paa ſamme Maade ſom ved et andet, hvilket han ſelv har ſkildret os. Høvdingerne, iførte deres Prydelſer af Skind og Fjædre, ſad i Midten af en Halvkreds, med deres Raad, de ældſte og viſeſte Mænd, paa begge Sider af fig. Bag dem dannede de Yngre videre Kredſe. Den øverſte Høvding, Sachem, gav ved en Aſſending tilkjende, at Forſamlingen var rede til at høre, hvad Penn havde at ſige, og denne talte derpaa Fredens og Kjærlighedens Ord, hvortil Alle lyttede med høitidelig Alvor og Opmærſomhed.*) En Pagt blev ſluttet, om hvilken Voltaire har ſagt det ſande Ord, at det var den enefte mellem Chriſtne og Indianere, der ikke var bleven beſvoret og heller aldrig brudt. Stovens Børn bevarede ved Hjælp af deres Wampum (Muslingefnore) gennem flere Slægtrækker Mindet om dette Forbund, og i Aaret 1756 erindrede een af deres Høvdinge ved Afſlutningen af en ny Tractat med Pennſylvaniens Regjering om hiin førſte, ſom deres ſtore Ven Onas**) havde ſluttet med dem.

*) Den hele Scene er malet af den berømte engeliſke Maler Benjamin West, der ſelv ſtammede fra en pennſylvaniſk Dværfefamilie. Men Kunſtneren dables, fordi han fremſtillede Penn ſom en gammel corpulent Mand, medens han kun var 38 Aar og af en stærk, kraftfuld Bygning.

**) Det indianſke Ord for „en Ven.“

I December samledes en lovgivende Forsamling i Chester, og efter tre Dages Forhandlinger vedtog den en Række Love for Colonien. At disse byggedes paa de religiøse Principer, som Quækerne hylde, er heelt igjennem kjendeligt. Gud blev erklæret for Samvittighedens eneste Hætte, og derfor skulde Ingen forulempes eller forurettes paa Grund af sin Tro og Cultus. For at Irreligiositet eller Atheisme ikke skulde indsnige sig, blev den første Dag i Ugen, efter de ældste Christnes Exempel, Hviledag og helligedes til Skriftens Læsning hjemme eller til Deeltagelse i den offentlige Gudsdyrkelse. Enhver Christen kunde uden Hensyn til sin særlige Troesbekjendelse vælges til Embedsmand. En Mand skulde troes paa sit Ord uden Ed. Saadanne Synder som Vandens, Egen, Drukkenskab og Drab skulde straffes. Men imedens Datidens engelske Lovgivning satte Dødsstraf for 96 Forbrydelser*), satte Pennsylvaniens den kun for een, nemlig forsætligt Mord. — Skuespil, Masketader, Kort, Lærninger og lignende Forlystelser vare under Straf forbudte. Med Hensyn til Giftermaal forblev det ved den allerede tidligere blandt Quækerne indførte Ordning. De benytte sig hverken af Præst eller Dyrighed derved, men Brud og Brudgom anmeldte deres Forehavende i den maanedlige Forsamling og lade det indføre i en Protokol, hvorpaa der anstilles Underfølgelse, om Intet er til Hinder for Forbindelsen. Egtefæltet fuldbyrdes i Vidners Overværelse, idet Brudefolkene give hinanden Haanden og love hinanden gjensidig Kjærlighed og Trofasthed. Et Certificat, undertegnet af dem og Vidnerne, bliver indført i Forsamlingshusets Protokol. — I Fængselsvæsenet overgik Coloniens Grundsatninger langt Norderlandets; thi ethvert Fængsel skulde være et Forbedringshuus for Forbrydere, Landstrygere og Lediggængere, og blev derfor indrettet som et Arbeidshuus.

At Quækerne ogsaa i andre Henseender vare oplysede over almindeligt herskende Fordomme i Datiden, viser en Process,

*) See Julius, Nordam. Zustände 2, B. 12. Under det hannoveranske Kongehuus, indtil 1810, vare endog 156 Forbrydelser belagte med Dødsstraf.

der afgjordes ikke længe efter Penns Ankomst. En gammel Kone blandt de svenske Nybyggere blev anklaget for Hæxeri; hun skulde have forgjort noget Dvæg. Penn førte Forsædet i Retten, og efterat Vidnerne vare afhørte, lagde han det hele Spørgsmaal saaledes tilrette for de Edsvorne, at disse afgave den Kjendelse: „Den Anklagede er skyldig i det almindelige Rygte, at hun er en Hæx; men ikke skyldig i Lingen selv.“

Saa Maaneder efter at Anlægget af Philadelphia var begyndt, samlede Penn der (i Marts 1683) med Landets Repræsentanter, for at opsætte et Frihedsbrev, og ved hans Imødekommen af deres Ønsker blev det hele Forfatningsværk med alle de enkelte Bestemmelser om Magtens Fordeling mellem Gouverneuren, det engere Raad, og Repræsentantforsamlingen tilendebragt i kort Tid.

I et Brev til en gammel Ven udtalte Penn sig om sin Virksomhed i Pennsylvania. „Jeg hengiver, siger han, Dag og Nat mit Liv, min Tid, mine Penge, og er ikke uagtet al min Høihed bleven en Sixpence rigere. Havde jeg virkelig søgt Høihed, da var jeg bleven hjemme; men jeg kom hertil for Guds Sags Skyld.“ Og til Lawrence Hyde, (Clarendons anden Søn) Greve af Rochester, skrev han: „Provindjen trives; jeg haaber, at Kronen skal have en kjendelig Værd, Credit og Fordeel deraf.“ I Sommeren 1683 kunde han i et Brev til Henry Sidney, Algernons Broder, melde, at der i Philadelphia alt var bygget henved 80 Huse og anlagt omtrent 300 „Farms“ omkring Byen, og at 50 Seilere alt havde viist sig i Floden med Varer og Passagerer. Til det Selvskab af Frihandlere, som havde dannet sig, gav han en udførlig Beretning om Landets Produkter og Hjelpekilder og om dets indfødte Beboere. Han fremsatte den mærkelige, dog neppe tilstrækkeligt begrundede Gissning, at de kunde være af jødisk Race, en Levning af de ti Stammer, deels fordi de selv og deres Børn saae livagtig ud som Jøderne i Berry-Street i London, deels fordi de havde mange Skikke, der mindede ham om de gamle Israelliter, regnede efter Maane-Maaneder, of-frede Førstegrøden, havde et Slags Fæst i Tabernakler, opreiste

deres Altare paa tolv Stene, sørgede et Aar o. s. f. Af deres Leveviis kunde han give en anstuelig og livlig Skildring; thi han omgikkes meget med dem og vandt deres Hjerter ikke blot ved sin aabne og tillidsfulde Færd, men ogsaa ved den Deel, han tog i deres Skikke og Sædvaner. Han streifede omkring med dem i Skovene, besøgte dem i deres Hytter (Wigwam), spiste med dem deres ristede Olden og deres Maisbudding, lærte deres fattige, men udtrykfulde Sprog, og da engang ved en Fæst de unge Mænd udførte deres livlige Dandse, sprang han uden Betænkelighed med i Kredsen og udviklede en Behændighed, der vakte deres Beundring.

Grændsestridigheder, der paa Grund af ubestemte Udtryk i hans Patent vare begyndte med Marylands Besidder, Lord Baltimore, endnu før hans Ankomst til Pennsylvanien, og som ikke lode sig jævne i Mindelighed, gjorde det ønskeligt for ham at tiltræde Tilbagereisen til England, hvorhen hans Modstander, Baltimore, havde begivet sig. Dertil kom, at Begivenheder vare foregaaede i Fædrelandet, der maatte gjøre et smerteligt Indtryk paa hans Sind. Whigpartiets Ledere havde lagt Planen til en Opstand, der samtidig skulde udbrude paa forskjellige Punkter i Landet, og et lille Antal af Forvovne var kommet overeens om at overfalde og myrde Kongen og hans Broder. Begge Sammensværgelser, baade den store og den mindre, bleve imidlertid opdagede, og Carl den Anden tog blodig Hævn over Flere, hvis Skyld ikke var lovmæssigt bevist. Rusjel var i Sommeren 1683 bleven halshugget, og den samme uretfærdige Straf overgik, endnu inden Aaret sluttedes, Penns Ben Algernon Sidney. „Universitetet i Oxford vedtog ved en høitidelig Akt den politiske Læresætning, at den arvelige Despotisme var den af Gud befalede Regjeringsform, og forordnede, at Buchanans, Miltons og Baxters politiske Skrifter skulde offentlig brændes.“ Dvælerne bleve endnu heftigere forfulgte end før og i Hundrethals indspærrede i Fængslerne. Med Tidenden om Alt dette kom endnu en anden til Penn, at hans elskede Guli laae farlig syg. Han havde saaledes vægtige Grunde til at paastynde sin

Afreise. Efterat have haft en ny Sammenkomst med Indianerhøvdingerne og udnævnt en Regjeringscommission indfibe de han sig den 12te August 1684 og strev ombord et Brev til „Bennerne“, hvori han siger: „Mit Liv og min Kjærlighed ere for Eder og med Eder; intet Vand kan udsukke den, og ingen Afstand tilintetgjøre den. Jeg velsigner Eder i Herrens Navn og Magt, og gid Gud maa velsigne Eder med sin Retfærdighed, med Fred og Overslod hele Landet over.“ „Og Du Philadelphia, vedbliver han, dette Lands jomfruelige Stad, nævnet med Navn, før Du blev til, hvilken Kjærlighed og Omhu, hvilken Møie og Anstrængelse har det ikke kostet at bringe Dig fremad og bevare Dig for dem, der vilde bestemme og vanære Dig. Min Sjæl raaber til Gud for Dig, at Du maa bestaae paa Prøvelsens Dag, at Dine Børn maae blive velsignede af Herren, og Dit Folk frelst ved hans Magt.“

VIII.

Efter syv Ugers Fart landede Penn paa Englands Kyst, ikke langt fra sin egen Bolig i Sussex, og havde den Glæde at finde sin Hustru i Bedring og sine Børn fuldkommen raske. Da han havde dvælet i Hjemmet nogle Dage, tog han til Newmarket, hvor dengang baade Carl den Anden og Hertugen af York opholdt sig, og gjorde dem sin Opvartning. Han blev naadigt modtagen, men fandt dog, at Tingene havde et andet Udseende, end da han reiste til Amerika; thi der var „en Suurhed og Alvor“ med Hensyn til Dissenterne, der gjorde det vanskeligt for ham, en erklæret Dissenter, at udrette Noget. Den ene Dag kunde han blive godt modtagen ved Hoffet som een af Kronens Lehnsmænd, den næste Dag kunde han blive anholdt i et Dvætermøde, og den derpaa følgende Dag angivet, fordi han kom sammen med Mænd af Whigpartiet. Imidlertid virkede han dog i Stilhed hvad han formaaede; han frelst saaledes, efter sit eget Udsagn, en til Døden domfældt Dvæker ved at bevæge Jakob til at gaae i Forbøn for ham, og han overrakte Carl den Anden et Manu-

skript, hvori han advarede Monarchen mod at lade hans egen Ubillie eller hans Ministres Smigrerier, Interessé eller Hevn-gjerrighed føre ham bort fra hans sande Interessé, der var eet med Rigets Vel.

Carl den Anden døde den sjette Februar 1685, og Jakob besteg i al Fredelighed Thronen. Penn fortæller selv, at Kongen kort efter i en Samtale med ham yttrede, at han ikke længere vilde lægge Skjul paa, at han var Katholik; men tillige forsikrede, at han ikke ønskede, at Qværerne, disse fredelige Folk, skulde blive forulempede for deres Religions Skyld. Opmuntrede ved dette Tilsagn indgave Qværerne i Marts 1685 en Adresse til Jakob, hvori de lykønskede ham til hans Thronbestigelse og derpaa gave en historisk Beretning om deres Lidelser, hvoraf fremgik, at mere end 1400 Qværere af begge Kjøn hensade i Fængsel baade i England og i Wales, for hvilke de anraabte den kongelige Raade. For lettere og stadigere at kunne anvende hele sin personlige Indflydelse hos Kongen og faae dette for saamange Troesfællers Belsærd vigtige Andragende sat igjennem valgte Penn sig en Bolig i Kensington nærved London, og flyttede dertil med hele sin Familie, endnu før Sommeren begyndte*).

Den Godhed, som Jakob den Anden nærede for Qværersamsfundet, til samme Tid som han med grusomt Had forfulgte Puritanerne i Skotland og gav dem til Priis for den forhærdede Oberst Claverhouses og hans Dragoners umenneskelige Bloddomme, er saare mærkelig og kan, som Macaulay bemærker, ikke tilskrives religiøs Sympathi, men snarere Erkjendelsen af den ringe Deel, som Qværerne toge i de politiske Spørgsmaal, og den ubetingede Underkastelse under Kongemagten, de bestandigt havde lagt for Dagen ifølge deres Grundfætning, at intet nok saa stærkt Tyranni fra en Fyrstes Side kan ret-

*) Jeg maa gjøre opmærksom paa, at hvor den Fremstilling af Penns Forhold til Jakob og hans Politik, som her gives, afviger fra Macaulays, støtter den sig til Forsters, Dixons og Zanneys senere Undersøgelser, hvilke ved Afstykker fra Datiden, der belyse Forholdet, have overtydet mig om, at Macaulay ikke har ladet Penn vederfares Ret, hvad dette Punkt angaaer.

færdiggjøre aktiv Modstand fra en Undersaats Side. Hvad der endydermere forhøiede Dværernes Begunstigelse, var det Forhold, hvori Penn allerede fra tidligere Dage stod til Jakob, og som nu under hans jævnlige Privataudientser hos Kongen blev til Fortrolighed og Yndest. Denne hans Stilling gjorde, at alle Slags Supplicanter tyede til hans Forbøn. Hans Huus i Kensington var stundom overfyldt af mere end to hundrede Personer, der begjærede hans Anbefaling. Penn var villig til at tjene Alle, saavidt han formaaede det. Hans uegennyttige, menneskefjærlige Iver*) førte ham imidlertid ud over Klogskabens Grændser, og den satte de onde Tunger i Bevægelse. Han blev atter bestyldt for at være Papist og Jesuit, og da et Digt, fuldt af katholske Tendentser og lav Smiger til Kongen kort efter Jakobs Thronbestigelse var blevet offentliggjort under Mærket W. P., udbredte det Rygte sig, at Penn skulde være Forfatteren. Han saae sig derfor nødsaget til at skrive et Brev til „Bennerne“, hvori han viste det Laabelige og Ubillige i en sliq Bestyldning.

Genimod Slutningen af Aaret erfarede han, at een af hans tidligere Venner, den agtede Dr. Tillotson, der siden blev Erkebiskop af Canterbury, havde laant Dre til disse Bagvaskelser og havde ham mistænkt for at staae i Brevvevling med nogle af Jesuiterne i Rom. Han skrev ham da et Brev til, hvori han udtalte sin inderlige Sorg over, at Tillotson „saa uforsigtig kunde plette hans Navn,“ og bad om en Forklaring. Der blev vevlet flere Breve mellem dem, og Tillotson erklærede sig tilsidst med Glæde fuldelig overtydet om, at hans Mistanke

*) En af de første, han gif i Forbøn for, var Locke, der paa Grund af sin Opposition mod Pavebømmet levede som Landsflygtig i Holland. Kongen benaaede ham, men Locke erklærede Penn, idet han takkede ham for hans venstabelige Bestræbelser, at han ikke havde nogen Brug for Benaadelse, da han ikke var sig nogen Brøde bevidst. Naar Macaulay bringer Penn i Forbindelse med en Handel, han fortæller, at nogle af Hofdamerne breve med Benaadningsretten, da er det fra flere Sider bemærket, at dette beroer paa en Feiltagelse. Det af ham som eneste Beviis anførte Brev fra Sunderland var ikke fileet til Penn, men til Mr. Penne, og en Mand af dette Navn vides at have befattet sig med lignende Commissioner.

havde manglet al Grund, og bad Penn om at tilgive ham den Krænkelſe, han havde foraarſaget ham.

Med ſtor Deeltagelſe fulgte Penn de politiſke Domsfældelſer, hvorpaa det første Aar af Jakobs Regjering havde en ſaa ſjælgelig Rigdom, og han udtalte ſig om dem i Breve til ſin Gudsforvalter i Philadelphia, James Harrison. Flere driſtige Mænd, ſom under Carl den Anden havde været deelagtige i Whigſammenſværgelſen og vare flygtede til Holland, ſøgte uden Held at vække Opſtand i Skotland og det veſtlige England. Den ſkotiſke Grev Argyle og Hertugen af Monmouth, Carl den Andens naturlige Søn, bleve overmandede i Spidsen for deres Tilhængere, og deres Hoveder faldt for Bøddelens Hug. Den raæ og gruſomme Jeffreys blev derpaa af Kongen udvalgt til at opſpore alle dem, der havde været indviklede i Opſtanden, og holdt i de veſtlige Provindſer ſine blodige Aſfiſer, „der ville mindes, ſaalænge ſom det engeliſke Sprog er til.“ „Trehundrede, ſriver Penn i October til Harrison, ere blevne hængte, og henved Tusinde deporterede. Jeg bad om Raade for tyve hos Kongen.“ Efterat Jeffreys var vendt tilbage til London, fortsatte han ogſaa der ſit blodige Værk. Et af de første og meſt fremragende Offre var den rige og agtværdige Kjøbmand i City, Corniſh. Om hans Skjæbne fortæller Penn: „Corniſh døde den ſjette dennes i Cheapſide, anklaget ſom Ruſſelſ Medſtyldige, men benegtende dette paa det ſtærkeſte lige til det ſidſte Djæblik. (Elisabeth) Gaunt, ſiger han videre, blev brændt ſamme Dag i Tyburn for det Højforræderi at have ſkjult een af Monmouths Soldater, og den af hende frelſte Mand ſtod frem ſom Vidne mod hende. Hun døde roligt og uforſærdet, idet hun yttrede, at hendes Sag var Guds Sag. Det er en Tid, vedbliver han, til at blive viis i.“ Penn var tilſtede ved begge Hentrettelſe; han havde forgjæves bedet Kongen om Raade for dem; det var ikke Nyſgjerrighed, men Medfølelſe, der førte ham til at være Vidne ved deres Endeligt, og han blev ſiden Talsmand for deres Efterladte hos Kongen. Biſkop Burnet fortæller, at Penn i en Samtale med ham angaaende Cor-

nish's Henrettelse, i dennes hele værdige Holdning under Galgen „saae en retfærdig Harm, som Ustyrbigheden naturligt maatte fremkalde“, og Penn beklagede tillige Kongen, der lod sig forlede af den grusomme Jeffreys og af sine Præster til at udgyde disse Strømme af Blod. Med hvilken Bedrøvelse han saae Tiden kuldkaste alle sine Forhaabninger om Frihed og Retfærdighed, viser ogsaa den Bestivelse, han i et Brev fra samme Tid giver Harrison af de gruelige Forsølgelser, som Hugenerterne efter det Kantiske Edicts Ophævelse maatte udstaae i Frankrig.

Grændsestridighederne med Baltimore bleve endelig mod Slutningen af Aaret i et Ministerraad, hvori Kongen selv præsiderede, afgjorte saaledes, at den omstridte Landstrækning blev deelt i to lige Dele, hvoraf Baltimore erholdt den ene, og den anden erklæredes for Kronens Eiendom. Men ogsaa i denne Afgjørelse laae en Spire til Stridigheder, hvilke senere kom frem.

Under den almindelige Gjæring, som Jakobs Planer til Fordeel for Katholikerne begyndte at fremkalde, optraadte ganske uventet den for sit Vægelsind og sin Bantro bekjendte Hertug af Buckingham i en Afhandling om Religionen som Forsvarer for en almindelig Tolerance. Hans Skrift blev angrebet baade med Grunde og med Spot af forskjellige Modstandere, og Penn skrev da et Forsvar, ikke for Forfatterens Personlighed, men for de af ham udtalte Grundsætninger. I Foraaret 1686 offentliggjorde han „en Formaning til Waadehold“, hvori han navnlig fremstillede Hollands borgerlige Lykke som et Exempel paa det gode Resultat, hvortil en liberal Politik med Hensyn til Religionsanliggender fører. „Den Syndflod, siger han deri, der er kommen over England ved Intolerancen, kan ikke forsvinde, før Indulgensen kommer med sit Dlieblad.“ Kort efter Offentliggjørelsen af denne Pjece gjorde Jakob Brug af sin Benaadningsret, hvorved alle de, der vare i Fængsel for deres dissenterende religiøse Overbeviisnings Skyld, bleve frigivne. Tolv, Andre nævne endog femten hundrede Dvækere, blandt hvilke nogle havde fiddet en Række

af Aar i skumle og elendige Fangehuller, fik herved deres Frihed, og Flere af dem deeltog med deres Troesfæller i det strag efter afholdte Aarsmøde i London. Foy skrev i den Anledning en Opfordring til at takke Herren. At det imidlertid stod misligt til med Forsamlingsfriheden for Quækerne, saalænge de gamle Love vedbleve at være i Kraft, kan sees af et Brev fra Foraaret 1686, hvori Penn fortæller Harrison, at han selv tre Gange var bleven anholdt ved Møder, men var dog sluppen derfra.

I Sommeren samme Aar foretog Penn en Rejse til Holland og Tydskland, hvis Hovedsiemed var at besøge Vennerne der.*) Men et hemmeligt Ørende, som Jakob havde medgivet ham, førte ham til Haag. Jakob ønskede at vinde sin Svigersøn, Wilhelm af Oranien, for en Ophævelse af Testeden, og Penn blev betroet til at fremstille Kongens Anskuelser for ham. Han havde flere Audientser hos Prindsen; men hvor frifindet denne ellers var, og hvormeget han end var en Ven af Tolerance, billigede han dog ikke i dette Punkt Jakobs Planer. Hos Prindsens Fortrolige, Biskop Burnet, som dengang opholdt sig ved Hoffet i Haag, fandt Penn endnu mindre Indgang med sin fuldstændige Religionsfrihed, og de stiltes med Kulde. Under sit Ophold i Holland levede Penn sammen med flere skotske Presbyterianere, der ikke af politiske, men af religiøse Grunde vare i Landflygtighed, og det lykkedes ham hos Jakob at faae udvirket en Tilladelse for dem til at vende tilbage.

Jakob skred imidlertid med Stivind længere og længere frem paa den fordævelige Bane, han havde betraadt. Af servile Dommere skaffede han sig Retskjendelser, ifølge hvilke han kunde anvende Dispensationsretten til at stænke Katholiker baade verdslige og geistlige Embeder. Han benyttede sit kirkelige Supremati til at oprette en høi Commission, der

*) Det var, som flere af Penns egne Breve til Harrison (Tanney p. 284—85) vise, i 1686 og ikke, efter Macaulays Angivelse, i 1687, at denne Rejse blev foretagen.

blev Kirkens Overbestyrelse, og i hvilken en aabenlys Papist havde Sæde. Det blev 1687 tydeligt, at han kun vilde begunstige alle Dissenterne for at slutte dem sammen i et fælles Forbund mod den protestantiske Statskirke. Den fjerde April udstedte han, af egen Magtsfuldkommenhed og med Brud paa Forfatningen, den Indulgentserklæring, hvorved Straffelovene mod alle Arter af Dissentere bleve suspenderede, Katholikerne saavel som de protestantiske Sekter fik Tilladelse til at holde offentlig Gudsdyrkelse, og alle religiøse Embedsæder affattedes. Denne Erklæring fyldte Statskirkens Tilhængere med Stræk, medens flere af Sekterne modtog den med Glæde. Der indkom efterhaanden Takadresser fra dem til Kongen, og en Deputation af Dvækere, for hvilken Penn stod i Spidsen og førte Ordet, kom med blottede Hoveder ind til Jakob og overrakte ham en erkjendende, dog ingenlunde servil Adresse. Kongen forsikkrede i sit Svar, at han, hvad han kaldte Penn til Bidne paa, altid havde hyllet den Grundsætning, at der tilkom Alle Samvittighedsfrihed, og udtalte det Haab, at det skulde lykkes ham, før han døde, at faae den saaledes fastsat, at den følgende Tid ei skulde have Grund til at forandre den. Rimeligviis sigtede Kongen herved til det Ønske, Dvækerne havde udtalt i Slutningen af deres Adresse, „at Erklæringens gode Følger for Freden, Handelen og Kongerigets Belfærd maatte fremkalde en saadan Medvirkning fra Parlamentets Side, at den kunde blive sikket for Fremtiden.“ Denne Yttring var hensat med Overlæg; thi hvor meget Penn end glædede sig over at see sine Forhaabninger virkeliggjorte ved Kongens Erklæring, var han dog misfornøiet med, „at denne støttede sig til saa upopulært et Prærogativ.“ I sine private Samtaler med Kongen lagde han ham dette paa Hjerte og bad ham ikke at lade sig lede af Jesuiterne, som omgave ham. Han skaffede endog flere afgjorte Whigger (Trenchard, Treby og Lawton) private Audientser hos ham, og bad dem aabent forestille ham Nationens sjendste Stemning mod hans Politik. Dog alle disse Bestræbelser havde ingen blivende Virkning.

Kongen foretog det ene driftige Skridt efter det andet for at lægge sin Kjærlighed til den katolske Kirke for Dagen. Han havde blandt andet tilladt forskjellige Munkereorder at opslaae deres Bolig i London, havde modtaget en pavelig Nuntius og ladet indrette et pragtfuldt Capel for den katolske Gudsdyrkelse i Nærheden af sit Palads. I Begyndelsen af 1687 havde han ogsaa befalet Universitetet i Cambridge at optage en Benediktinermunk blandt de Graduerede, skjøndt denne ikke vilde aflægge den lovbefalede Ed. Universitets-Collegiet i Oxford var blevet gjort til et katolsk Seminarium, Christ-Church-Collegiet blev bestyret af en katolsk Dekan, og da Forstanderposten i det rige Magdalene-Collegium sammesteds blev ledig, anbefalede Kongen dertil en lastefuld Mand ved Navn Farmer, der var bleven Papiist. Samsfundets Medlemmer gjorde Forestillinger herimod i en Skrivelse til Kongen, men da intet Svar paa denne var indløbet til den for Valget bestemte Dag, valgte de den hæderlige John Hough til Forstander. De indstævnedes nu for det af Jakob oprettede Tribunal, den høie Commission, hvori Jeffreys havde Forsædet, og Valget af Hough erklæredes for ugyldigt. Istedenfor Farmer anbefalede derpaa Kongen Biskoppen af Oxford, Parker; men da Hough var lovmæssigt valgt, erklærede Collegiets Medlemmer, at de ikke kunde efterkomme hans Begjæring. Kongen begav sig imidlertid paa en Reise gjennem Landet.

Penn havde ogsaa foretaget sig at besøge Bennerne, og vi have af ham en kort Beretning om Reisen i et Par Breve til Harrison. De røbe ikke i mindste Maade, at hans Popularitet og Anseelse blandt Quækerne var stærkt i Aftagende, hvad man efter den franske Diplomat Bonrepaux's Uttringer netop fra den Tid skulde antage. Quæernes egne Historie-skrivere modsig ogsaa en saadan Paastand, og det kan godt-gjøres, at Penns Anseelse hos Samsfundets Ledere var usor-andret den samme, ihvorvel der gjerne kan have været enkelte Quækere, som meente, at hans idelige Indblanding i politiske Anliggender ikke stemmede med Samsfundets Grundsætninger. I Chester holdt han en Søndag to Møder, hvorved der

var henved 1000 Mennesker tilstede, og Kongen, som var der, bivaaned selv Forsamlingen. Han fulgte derpaa med Jakob til Oxford, hvor Kongen atter optog Sagen angaaende Forstandervalget. Han befalede Magdalene-Collegiets Medlemmer, efter at have tiltalt dem i heftig Brede med haarde og frænkende Ord, at forsøie sig til deres Capel og indsætte Biskoppen af Oxford. De forsamlede sig, men vare enige om ikke at give efter.

Penn havde efter Ankomsten til Oxford de første Dage i September Maaned spist til Middag sammen med Mr. Creech, og med denne haft en lang Samtale, der viste ham, hvor vanskelig denne Sag var. Dagen efter begav han sig til Magdalene-Collegiet og havde en Sammenkomst med flere af dets Medlemmer. Det blev ham klart, at de kun havde gjort deres Pligt, og han tilbød da at skrive et Brev til Kongen for dem. I dette udtalte han, at deres Stilling var vanskelig; de kunde ikke give efter uden at bryde deres Ed; slige Mandater vare en Evang mod Samvittigheden og stemmede ikke med Kongens øvrige naadige Indulgentser. Dette Brev omstemte imidlertid ikke Kongen. Efterat Penn havde forladt Oxford, udbredte det Rygte sig, at Jakob vilde kalde Medlemmerne til Regnskab for den anmæssende Frihed, de havde taget sig. Et Brev uden Underskrift, som Dr. Bailey, et af de ældre Medlemmer, havde modtaget, bestyrkede denne Formodning. Den anonyme Brevskriver, som erklærede at handle af varm Deeltagelse for deres Interesse, omtalte den udfædte kongelige Ordre og raadede til, enten at give efter for Kongen eller at finde paa en Udvej til at forekomme Collegiets Udelæggelse. Kongen, sagde han, var hellig forbitret; Enhver vidste, at han ikke taalte nogen Modsigelse; det var ikke klogt af dem at stole alene paa deres retfærdige Sag, men derimod at gjøre, hvad Sagernes nuværende Stilling kunde tillade og vente paa gunstigere Tider. Bailey formodede, at dette Brev kom fra Penn, og skrev derfor i Begyndelsen af Oktober et langt Svar til ham, hvori han indsluttede en Copi af den modtagne Skrivelse. Han yttrede, at,

da Penn allerede havde viist sig saa villig til at virke til Gunst for Collegiet, og desuden var bekendt for at anvende sin Indflydelse hos Kongen til at oplyse ham med Hensyn til de falske Meddelelser, han modtog om samvittighedsfulde Undersaatter, bad han ham om hans Mellemkomst i Collegiets Sag og om at bringe Kongen til igjen at fatte gode Tanker om dets Medlemmer. Nogle Dage efter kom Dr. Hough tilligemed en Deputation fra Collegiet til Windsor og havde der en Sammenkomst med Penn, der varede i tre Timer. Hough har selv i et Brev af niende October berettet Alt, hvad der foresaldt.

Penn erklærede Deputationens Medlemmer, at han ingen Papist var, og at han havde en ærlig Villie til at staae dem bi. Hough forsikrede ham, at de stode paa denne, ellers vilde de ikke have gjort sig den Uleilighed at komme til ham. Han tilføiede, at den virksomste Hjælp vilde være at give Kongen en sanddrø Beretning om Sagen og overgav derfor Penn fire Documenter, der vedrørte den. Penn syntes at læse disse med stor Opmærksomhed, gjorde mange Indvendinger, men erklærede sig tilfreds med den Raade, hvorpaa Hough besvarede dem, og lovede, at han skulde læse hvert Ord deri for Kongen, saalænge denne ikke udtryffeligt bød ham at holde inde. Han bestræbte sig for at fjerne enhver Misstanke fra Sunderland og stød Skylden paa Jeffreys. „Jeg takker Gud,“ siger Hough, „at han ikke gjorde saa meget som et Forslag til Forlig, hvilket var det; jeg mest frygtede for; kun een Gang, da Talen var om Biskoppen af Oxforde svage Helbred, sagde han smilende: Dersom han skulde døe, kunde Dr. Hough blive Biskop, og spurgte: Hvad vilde I sige dertil, mine Herrer? Et af Deputationens Medlemmer svarede, at de skulde være hjertelig tilfredse dermed; thi det kunde passe godt med Forstanderskabet. Men Hough sagde alvorligt til ham, at han nærede ingen Uergjerrighed ud over det Embede, hvori han var. Da Penn derpaa yttrede, at de ikke kunde vente at gjenvinde Kongens Gunst uden at gjøre nogle Indrømmelser, bemærkede Hough, at de vare rede til at gjøre Alt.

hvad der kunde bestaae med Eren og Samvittigheden, men selv om de saae bort fra deres Statuter og Ed, kunde de ikke af Fjælsighed opgive at forsvare deres Religion. Papiisterne havde røvet Universitets- og Christ-Church-Collegiet fra dem; Kampen gjaldt nu Magdalene Collegiet, og snart vilde de have hele Resten i deres Magt. „Det skulle de aldrig faae,“ udbrød Penn med Ivrighed; „værer forvissede derom; dersom de ville gaae saavidt, ville de finde sig forladte af deres nuværende Understøttelse. For min Deel har jeg altid erklæret min Mening, at Kirkens Værdigheder ikke skulle lægges i Andres Hænder end deres, hvori de nu ere, men jeg haaber, at I ikke ville ansee de to Universiteter for saa uovervindelige Udværter for Englands Kirke, at ingen uden de skulde være istand til at give deres Sønner en lærd Opdragelse. Jeg antager, at to eller tre Collegier ville tilfredsstille Papiisterne.“

Saavidt denne Beretning, af hvilken man unegtelig saeer det Indtryk, at Hough nærede ugunstige og mistroiske Tanker om Penn. Men hvad Samtalens egentlige Indhold angaaer, da sees dette ikke at kunne berettige til den af Macaulay fremsførte haarde Bestyldning, „at Penns Sæder vare ved slet Omgang blevne saa fordærvede, at han lod sig bruge som Mellemand ved en høist nedværdigende Simoni og ved et Bispesæde som Loffemad søgte at forlede en Geistlig til Meened.“ De eneste derhen figtende Uttringer i Samtalen bleve af Penn fremsførte i en spøgende Tone, forstaaede af de Andre som Spøg og af Hough kun besvarede alvorligt, men ikke „med kold Foragt.“ Penns Udladelser mod Universiteternes Statuter, der udelukkede alle Dissentere, finde en naturlig Forklaring i hans overvættes og eensidige Iver for Tolerance; men ligesaa naturligt er det, at de af Privilegiernes Forsvarere maatte betragtes som fornærmelige. Han synes ogsaa den gang at have villet staae over de stridende Parter og havde vel derfor den Skjæbne, som pleier at ramme dem, der forsøge at træde mæglende op mellem udsælselige Modstandere, nemlig at blive forkastet af begge Parter. Thi heller ikke hos Kongen formaade hans Forestillinger at udrette

Noget. Jakob sendte en Commission til Oxford, og Enden paa Sagen blev, at alle de gjenstridige Medlemmer bleve dømt til at udstødes af Collegiet og erklærede uærdige til nogenfinde at beklæde geistligt Embede.

Jo mere faretruende og forviklet Tingenes Tilstand blev i England, destomere længtes Penn efter at vende tilbage til Amerika; men Kongen bad ham at blive. Saa forskjellige end deres religiøse Anskuelse vare, enedes de dog i Interessens for at faae Testakten affattet. Penn lod trykke et „Godt Raad til Englands Kirke, de romersk Katholske og de protestantiske Dissentere,“ i hvilket Skrift han søgte at vise, at Affattelsen af Testeden og de religiøse Straffelove paabødes baade af Pligt og Klogskab; 15,000 Familier vare blevne ødelagte siden Restaurationen, og 5000 Mennesker vare døde i Vaand og Lænker blot for Samvittighedsfagers Skyld; Lighed for Loven og Frihed for Troen var det eneste Princip, der kunde betrygge Landets Fred. Betragtet i sin Almindelighed kunde dette være meget rigtigt, men Ulykken var, at ifølge de bestaaende Forhold fattedes den Magt, der ene lovligt kunde iværksætte Penns gode Raad; thi Parlamentet var opløst.

Jakob, der blindt stolede paa, at hans Undersaatter vilde følge den Troesætning om passiv Lydighed og om Modstands Utilladelighed mod Monarchen, som Statskirkens egne Ordførere havde opstillet og hidtil forsvaret, gav i April 1688 en ny Indulgentserklæring, hvori han tillige udtalte det som sin uroffelige Beslutning i den offentlige Tjeneste kun at ansætte saadanne Mænd, der vare villige til at understøtte hans Politik. Denne Erklæring blev det til yderligere Haan besejlet Geistligheden at oplæse ved Gudstjenesten paa to efter hinanden følgende Søndage. Erkebiskop Sancroft tilligemed sex Biskopper opsatte et Document, hvori de protesterede mod Indulgentzen som forfatningsstridig og negtede at lade den offentliggjøre i Guds Huus. De overrakte Kongen dette Document, og bleve af ham kaldte Oprørere, medens Folkets almindelige Stemme tiljublede dem Bisald, og de fleste Geistlige undløde at opfylde Kongens Befaling. Til Trods for alle sine besindige

Raadgiveres Forestillinger gif Jakob til det Yderste, lod en Criminalproces anlægge mod samtlige Biskopper og dem selv sætte i Forvaring i Tower. To Dage efter at dette var skeet, fødte Dronningen den uhykkelige Prinds af Wales, som skulde opleve syv og halvfjersindstyve Aar i Landflygtighed, fulde af feilslagne Forhaabninger. Penn ansaae Leiligheden for gunstig til at indvirke paa Kongens Sind og gif paa selve Fødselsdagen i Forbøn for de fængslede Biskopper. Men det var forgjæves.

Harde Folkets Deeltagelse alt givet sig stærkt tilkjende ved Biskoppernes Fængsling, da brød den senere efter deres Frisindelse for Retten frem med en uhørt Begeistring, der varslede den kommende Revolution. Wilhelm af Dranien landede i November med sin lille udvalgte Hær og blev modtagen med Glæde af alle Patrioter. Jakob fandt Forræderi og Frasald i Armeen, ved Hoffet og i sin egen Familie, forlod den Throne, som han ved sit eget Despoti havde gjort sig uværdig til at beklæde, og tyede med sin Gemalinde og Søn som Landflygtig til Ludvig den Fjortendes Gæstfrihed. Men Englands frie Folk erklærede gennem det sammentraadte Parlament Thronen for ledig og overgav Wilhelm af Dranien Kongemagten med den Erklæring om Landets constitutionelle Rettigheder (Declaration of Right), der skulde være den ufraavigelige Rettefnor for hans Regjering.

IX.

Et Par Uger, før Wilhelm af Dranien landede i England, havde Penn fra een af sine Venner, Wilhelm Popple, Secretair i Collegiet for den udenlandste Handel, modtaget et Brev, hvori denne indstændigt bad ham at erindre Wiismandens Ord: „Et godt Navn er bedre end kostelig Salve,“ og derfor at træde op mod de Bestyldninger og Bagvaskelser, som hans Forhold til Kongen foranledigede. Det Rygte, fortalte han, var udbredt, at Penn skulde være opdragen i Jesuiter-Collegiet i St. Omer, siden være bleven ordineret til katholic Præst i Rom, og at han endog skulde have læst

Messe i Whitehalls og St. James' Paladsfer. Han mindede ham om, at han paa Grund af sin Kamp for Samvittighedsfrihed havde Fjender af høi Rang og Indflydelse, og at han derfor ikke burde tie, men offentlig udtale sig paa en saa afgjørende Maade, at disse Rygter kunde faae en Ende. Penn svarede ham, at han nu snart i 20 Aar havde ophørt at bekymre sig om Verdens Dom, og havde tilstrækkelig Fred i sin Samvittigheds; han viste derpaa, af hvor mange Grunde han ligesaa sin Faders Død skyldte Jakob Hengivenhed og Erkjendtlighed, og hvor taabeligt det var at antage, at han, en protestantisk Non-Conformist, skulde have Planer mod den protestantiske Religion eller skulde have Deel i Alt, hvad der foretoges i Whitehall og vakte Nationens Uvillie. Han havde altid stræbt at overtale Kongen derom, at han skulde være stor ved Retfærdighed, og at Folket skulde være frit ved Lydighed. „Jeg kunde,“ siger han, „have stukket tyve tusind Pund i min Lomme, og hundred tusind i min Provinds, men jeg har aldrig søgt min egen Interesse paa det Offentliges Bekostning.“

I Tillid til sin gode Bevidsthed forblev Penn derfor ogsaa roligt i London, da Kongen flygtede, og hans øvrige Indlinge fandt det raadeligst at skjule sig. Den provisoriske Regjering af Lorder lod ham citere for sig, just som han gik sin sædvanlige Tour til Whitehall, og han udtalte sig aabent om sine Grundsætninger og sit Forhold til Jakob. Han maatte imidlertid stille Sikkerhed for, at han vilde give Møde ved Retsterminen. Før denne kom, blev der udstedt en Arrestordre mod ham. Han havde begivet sig ud paa Landet og skrev til Lord Shrewsbury, at han hverken havde Haand eller Deel i nogen Sammensværgelse imod Kongen eller Regjeringen, og bad Lorden udvirke, at han fik Lov til at varetage sine Anliggender i Pennsylvanien, der krævede hurtig Afgjørelse. Dette blev ham ogsaa tilladt, og da Terminen kom, erklæredes han fri for al Skyld.

I de fire Aar, som vare forløbne, siden han forlod Pennsylvanien, havde Colonien gjort raske Fremstridt. Et

Bogtrykkeri var blevet anlagt i Philadelphia, der talte omtrent 600 Huse; et Postvæsen var ordnet, og den første Skole, der holdtes i en ussel Hytte, sammmentømret af Pinie- og Ceder-Brædder, var lige ved at blive afløst af en anseeligere Fri-skole. Imidlertid havde „Daarstab og Videnskab ikke mindre end Retfærdighed og Bidsdom faaet deres Frihed ved Dela-ware,“ og dette kjendtes i de Stridigheder angaaende Magten, som idelig fornyedes. Penn havde forbeholdt sig store Land-strækninger som sin private Eiendom og Grundstat af de Lande, han solgte; men disse Lehnrettigheder betragtedes med ugunstige Bine af Demokratiet's Repræsentanter, der stræbte at indstrænke dem. Den udøvende Magt, som Penn havde betroet til et Udvalg af Raadet, formaaede ikke at beherske Forholdene, og Valget af Capitain Blactwell til Vicegouverneur var heller ikke heldigt. I Slutningen af 1689 blev derfor dennes Magt atter af Penn overdraget til et Raad, i hvis Spidse stod den retsfindige Thomas Lloyd.

Kort efter Wilhelm af Oraniens Thronbestigelse begyndte en fredeligere Tid for Dissenterne. Tolerancebillen blev antaget af begge Huse i Parlamentet. Ifølge den fik de protestantiske Non-Conformister Ret til uhindret at holde deres Conventikler; dog skulde deres Prædikere underskrive den største Deel af den engelske Kirkes Artikler. Quækerne, der ikke kunde aflægge Hyldings- og Supremateden, fik Lov til simpelthen at underskrive en Declaration mod Transsubstantiationslæren, et Løfte om Trofasthed mod Regjeringen og en Bekjendelse af deres Tro paa Gud Fader, Søn og Helligaand samt Bibelens Inspiration. Testakten blev ikke ophævet, og den Bestemmelse i samme, at enhver Embedsmand skulde nyde Nadveren overeensstemmende med den anglikanske Kirkes Ritus, berøvede Dissenterne flere statsborgerlige Rettigheder. Katholikerne vare udtrykkelig undtagne fra Indulgentsen og saaledes uden Bestyktelse af Loven.

Penn kunde nu glæde sig ved at see idetmindste en Deel af den Tolerance bragt i Udførelse, for hvilken han havde stridt og lidt i saa lang en Arrække. Men for ham bleve

de politiske Forbindelser, hvilke han ikke vilde drage sig ganske ud af, i længere Tid en Rilde til megen Modgang og Græmmelse. At denne hans Deeltagelse i Politisk tillige bragte ham til at svigte den Sanddrubed og Retsskaffenhed, som hans tidligere Liv har givet saa mange Beviser paa, paastaaes af Macaulay, men begrundes efter min Formening ikke ved haandgribelige Kjendsgjerninger.

Den oprigtige personlige Hengivenhed, han nærede for Jakob den Anden, bragte ham i en Brevvevling med den landsflygtige Konge, hvori han blandt andet synes*) at have udtalt sig om Landets Stemning under den nye Herster paa en for Jakobs Angrebsplaner gunstig Maade. Et Brev fra Jakob til ham blev opsnappet af den engelske Regjering, og Penn stilledes i Foraaret 1690 for Statsraadet, for at give en Forklaring. Man spurgte ham, hvorfor Jakob Stuart skrev til ham. Penn svarede, at han kunde ikke forhindre Nogensomhelst, sælgelig heller ikke Kongen, fra at skrive til ham. I det foreliggende Brev forlangte Jakob, at Penn skulde give ham sine Følelser tilkjende, og man spurgte, hvad dermed var meent. „Jeg kan ikke vide det,“ svarede Penn, „men jeg formoder, at Kongen ønsker, jeg skulde understøtte ham i at vinde sit tabte Rige tilbage. Dog, vedblev han, hvormeget jeg end er bunden til ham ved personlig Hengivenhed, jeg kjender den hellige Pligt, som jeg skylder mit Fædreland, og jeg er ikke saa nedrig, at jeg skulde bestræbe mig for at skaffe ham den Krone tilbage, der er falden af hans Hoved.“ Wilhelm af Oranien, der selv var tilstede, fandt sig tilfredsstillet ved denne Forklaring, og foreslog at frikjende ham, men nogle af Geheimeraadets Medlemmer satte igjennem, at Penn skulde fremstille sig ved næste Retstermin. Da den kom, blev han fuldstændigt frikjendt.

Det Forsøg, Jakob gjorde paa at gjenvinde sit Rige ved en Landgang i Irland, endte dermed, at han i Sommeren 1690 paany flygtede til Frankrig; men hans Parti i England var ligesuldt i Virksomhed. En af Hovedmændene for samme,

*) En Depeche fra Avaur, hvoraf Macaulay udleder Penns „kandaløse Færd“, forekommer mig ingenlunde at gjøre Sagen klar.

Lord Preston, blev tilligemed to ledsagere ved Aarets Slutning greben i Themsens Munding ombord paa et Skib, der skulde føre dem til Jakobs Hof i St. Germain. Der fandtes hos den ene af disse, Ashton, Breve og Papirer, som begrundede en Anklage for Høiforræderi, og baade han og Preston bleve dømt til Døden. Paa hiin blev Straffen fuldbyrdet, denne søgte at frelse sig ved at gjøre Tilstaæller. I Fængslet angav han Clarendon, Dartmouth, Turner, Biskop af Ely, og Penn som sine Medskyldige og tilføiede en lang Liste paa Personer, der ifølge Penns Forsikringer skulde høre til Jakobs Parti. Han blev stillet for Kongen selv og opfordret til at gjentage denne Bekjendelse. Saasnart Preston, efterat have fortalt hvad han selv vidste, begyndte at gjentage de Historier, han paastod at have hørt af Penn, berørte Wilhelm sin Ministers, Caermarthens, Skulder og sagde: „Mylord, vi have haft mere end nok af dette.“ At Kongen ikke maa have lagt synderlig Vægt paa disse Prestons Udsagn, kan sluttes af hans lemsældige Fremfærd mod Penn.

Denne havde i længere Tid med Betyrning seet nye indre Stridigheder udvikle sig i Pennsylvanien, og da Krigen med Frankrig var bleven erklæret, forudsaae han, hvilke Vanstueligheder der kunde opstaae for Qværerne i hiin Coloni, naar de negtede at føre Vaaben. Han længtes efter at komme derover og traf alle Forberedelser til sin Afreise. Da indtraf uventede Hindringer. Georg Foy havde en Søndag bivaanet Bedemødet i Gracechurchstreet, men sølte sig ved dets Slutning upasselig og maatte gaae til Sengs i Qværeren Goldneys nærliggende Huus. Allerede om Tirsdagen stode hans fortroligste Venner ved hans Dødsleie, blandt dem Penn, der har berettet, hvorledes han hensov i fuld Mandskraft og med stor Fred den 13de Januar 1691, og som overtog den sorgelige Pligt at tilmelde hans fraværende Hustru hans Død. Tre Dage efter blev hans Lig baaret hen i Forsamlingshuset, og ti Talere, blandt dem Whitehead og Penn, aflagde Bidnesbyrd til Ure for hans Minde. Et Følge af mere end to Tusinde ledsagede derpaa Liget til Kirkegaarden i Bunhill-

Fields, hvor Penn atter talte. Neppes var Jordefærden forbi, før han erfarede, at en Arrestordre paa Grund af Prestens Angivelse var udstedt mod ham. Han flygtede itide, og holdt sig i nogen Tid skjult i London.

Fra sit Skjul skrev han til sin Ven Sidney, siden Lord Romney, der var Statssecretair, og bad ham om en Sammenkomst, dog paa den Betingelse, at han fik Lov til uhindret at vende hjem igjen. Kongen gav sit Minde til en sliq Samtale, og Penn stræbte i den at rense sig for enhver Mistanke om Deelagtighed i en Sammensværgelse. Til en vis Grad lykkedes dette ham ogsaa, for saavidt som han fik Lov til, uden at blive eftersporet eller forulempet, at føre et tilbagetrukket Liv i London. Hvis den Beretning er tilforladelig, at han i Efteraaret 1691 begav sig til Frankrig, da kan hans Ophold der ikke have varet længe; thi vi have Breve fra ham, der ere skrevne i London i Aaret 1692. Tingenes bedrøvelige Gang i Pennsylvanien foranledigede nogle af dem. Georg Keith, tidligere Penns Ven og ledsager, der var ansat ved Skolen i Philadelphia, vakte Forvirring ved den Paastand, at ingen Dvæker uden at blive sine Grundsætninger utro kunde optræde som Lovgiver eller Dyrighed. Han lastede Dyrigheden, fordi den havde paagrebet Gen, der begik Soroveri. For denne sin Udsærd blev han af Juryn dømt i en Bøde, reiste derpaa til England, gik over til Statskirken og modtog et biskoppeligt Præstekald i Pennsylvanien. Desforuden var der foregaaet en Omvæltning i Coloniens Bestyrelse. De tre saakaldte nedre Territorier (det nuværende Delaware) havde løstrevet sig fra Pennsylvaniens Raad og havde tiltvunget sig en særskilt Regjering under Markham. Ved en kongelig Ordre blev dernæst i Aaret 1692 Pennsylvanien stillet under Bestyrelse af Oberst Fletcher, Gouverneur i New York, som det hed, af militaire Hensyn, fordi de Franske og Indianerne truede Grændserne.

Dette var et haardt Slag for Penn, men det kom ikke ene. Hans Eiendomme i Irland havde allerede under Krigen lidt meget. En nederdrægtig Bedrager, Fuller, der gjorde en

Levevei af at angive formeentlige politiske Forbrydere, havde senere tilligemed to Andre i Dublin aflagt Ed paa, at Penn var en Høisforræder, og Følgen deraf var, at den Fraværendes Eiendomme i Irland uden Lov og Dom vare blevne satte blandt de confiskerede, og deres Indtægter afgivne til Kronen. Berøvet sine Værdigheder og største Delen af sine Indkomster, mistænkt af Regjeringen, indviklet i en Gjæld, som han ikke havde Midler til at udfrie sig af, følte han sig meget nedbøiet; men hans fromme og gudhengivne Sind lyser midt i Ulykken frem af alle hans Breve fra disse Aar. Naar han beklagede sig, da var det derover, at Magthaverne miskjendte og forurettede ham, og han begjærede ikke Naade, men kun Retfærdighed af dem. Lord Rochester bringer han i et Brev sin Tak, fordi han havde talt hans Sag hos Regjeringen; men, siger han derpaa, jeg vil ikke modtage min Frisindelse paa en saadan Naade, at jeg i Amerika, ligesom her, skulde ansees for en fredløs Gjenstand.

Endelig lykkedes det tre af hans Venner i Forening at faae gjort Ende paa den Ugunst, hvori han var hos Regjeringen. Lorderne Rochester, Ranelagh og Romney gjorde en Forestilling til Wilhelm III., hvorefter denne erklærede, at det stod Penn frit for at vende sig, hvorhen han vilde; han havde ikke Noget at sige ham. Romney fik Tilladelse at meddele Statssecretairen John Trenchard, der fra tidligere Dage stod i Forbindelse med Penn, denne Kongens Erklæring, og af ham modtog Penn Budskabet om sin Frisindelse. Dette skete mod Slutningen af 1693, og Penn bivaanede strax Dvæakernes Møder i London. Gjensynet af hans elskede Guli fremkaldte inderlig Glæde, men ogsaa smertelige Aensler hos ham; thi hendes Helbred var ved de tre sidste Aars mangehaande Sorger og Uengstelser blevet aldeles nedbrudt. Hun blev svagere og svagere og døde, 50 Aar gammel, den 23de Februar 1694, fredeligt og blidt, som hendes Liv havde været. Hvilken Smerte han følte ved sit Tab, derom vidner den rørende Naade, hvorpaa han udtalte sig om hendes Bortgang. Han dvælede ved Alt, hvad hun under sit Sygeleie havde sagt til

ham og deres Børn; „thi den Gudsfrygtiges Jhusommelse er til Betsignelse.“

Det stille og indesiddende Liv, som Penn i næsten tre Aar havde fort, var særdeles gunstigt for hans Virksomhed som Forfatter. Foruden flere mindre Arbejder fuldførte han Skriftet: „En Nøgle, ved hvilken Enhver kan adstille Dvæ-
kernes Tro fra de falske Forestillinger, som deres Modstandere vække angaaende samme.“ Denne Afhandling blev navnlig i Dvækersamfundet flattet saa høit, at den oplevede tolv Dplag, endnu medens Forfatteren levede. I et andet Skrift fra samme Tid: „Et Forsøg med Hensyn til Europas Fred“, udviklede han en Tanke, som siden oftere er bleven optaget igjen, nemlig om en europæisk Boldgiftscommittee, der skulde afgjøre alle internationale Stridigheder og forebygge enhver Krig. Foruden med Religion og Politik beskæftigede han sig ogsaa med den praktiske Philosophi og udgav 1693 en Række Aphorismer, Reflexioner og Maximer angaaende det menneskelige Livs Førelse. De vare, som han siger i Fortalen, Frugter af Ensomheden, „den Skole, som kun faa Mennesker have Lyst til, skjøndt man i ingen anden lærer bedre“. Han vilde ikke have sit Arbejde betragtet som et Kunstværk, men som en Samling af Texter for Prædikener, hvilke hans Læsere kunde holde for sig selv. Som til en Mundsmag fremsætte vi nogle enkelte af disse „Frugter“:

„Naaden luttret Naturen, men gjør den ikke suur og fordærvet. — At ivre som en Rasende for Religionen er at være religiøs paa en irreligiøs Maade. Naar den Følelsesløse og Ubarmhjertige ikke engang er Menneske, hvorledes kan han da være Christen?“

„Livets sande Ende er at lære at kjende det Liv, der aldrig har Ende. — Kundskab er den Bises Skat, men Fornuften hans Skatmester. Intet giver det Fornuftige større Ret end deres Koldfindighed, som foredrage det. Thi Fornuften forurettes ofte mere ved dens Forsvareres Hede end ved dens Angriberes Skingrunde. — Vreden kan man kalde en pøbelagtig Opstand i Mennesket, der overfalder hans For-

nøjt. — Tænk Du to Gange, før Du taler een Gang, vil Du tale desbedre.”

„Sandheden har kun lidet at takke Talekunsten for, eftersom den allermindst trænger til den og allermindst betjener sig af den.”

„Et Menneſte maa man vurdere ligesom et Uhr efter dets gode eller ſlette Gang. — Kun den har Ret til at dable, der har Hjerte til at hjælpe. Ellers er det ikke Retfærdighed, men Grusomhed.”

„Der gives Folk, ſom ligne Legſta; man maa ved Leilighed benytte ſig af dem; men der er ingen Sammenhæng i dem, og de ere kun lidet underholdende.”

„Vi gjøre os Umage for at danne vore Børn til Værde, men ikke til Mænd; at lære dem at tale, men ikke at tænke. Dette er fuldkomment Gøgleri.”

„Venſkab er et Giftermaal mellem Hjerter, og dets Baand er Dyd.”

„Folket er Fyrſtens politiske Ugteſælle, der langt bedre regjeres ved Viisdom end ved Magt. — Det er ikke mere end billigt, at de, ſom have Fyrſterne at takke for deres Magt, ogſaa ſtulle lide for dem; thi det er en ſikker og nødvendig Statsmaxime ikke at forgribe ſig paa Regjeringens Hoved (Fyrſten), naar Hænderne (Miniftrene) ere til, der ſtulle aflægge Regnſkab for hiint.”

X.

Demokratiet i Pennſylvanien, faſt beſluttet paa ikke at lade ſig regjere af andre Love end dem, det ſelv havde vedtaget, og nidkjært over enhver Løddel i den eengang ſtjærkede Forfatning, var ſtrag geraadet i Strid med den nye Gouverneur Fletcher. En Krigsſkat, ſom han krævede af Colonien, blev ham vel tilſtaaet med en Penny af hvert Bund, men kun paa den Betingeſe, at han anerkjendte Repræſentanternes lovgivende Myndighed i dens fulde Udſtrækning. Penn haabede ved ſin Nærværelſe at kunne bilægge denne Strid; men hans ſlette Formueſomſtændigheder hindrede ham i at reise. I

Slutningen af 1693 foreslog han derfor i et Brev, at Colonien skulde laane ham en Sum af 10,000 Pund. For dette Laan var der tilstrækkelig Sikkerhed i de Fordringer, Penn havde udstaaende blandt Colonisterne fra Salget af henimod en Million Acres Land. Men hvad enten Erkjendtligheden hos dem ikke var stor nok, eller og Evnen hos dem var for ringe til et slikt Offer: Penn erholdt intet Laan. Heldigere var han i sine Bestræbelser for at faae den ham af Kronen fratagne Myndighed tilbage. Imedens Wilhelm af Oranien i Sommeren 1694 førte Krig paa Fastlandet, indgav han en Petition til Dronningen, som Lady Kanelagh havde stemt gunstigt, og fik derved udvirket, at han i August 1694, saa Maaneder før Marias Død, blev gjenindsat i sine Værdigheder og Rettigheder som Pennsylvaniens Gouverneur. Med Kronens Samtykke blev den udøvende Magt overdragen til Markham som Vicegouverneur, men han formaaede ei at forhindre, at i de følgende Aar Repræsentantsforsamlingen oprettede og bestædede en reen demokratisk Regjering. Fra den af den engelske Regjering i Colonien ansatte Admiralitetsdommer, Oberst Quarry, indkom ugunstige Beretninger om Tilstanden; han klagede idelig over Markham, der ikke tog kraftige Forholdsregler mod Smuglere og Særovere, og tilsidst fandt Regjeringen sig foranlediget til at fratage ham Vicegouverneurposten.

I Penns huuslige Forhold indtraadte en Forandring, idet han i Foraaret 1696 giftede sig anden Gang. Han valgte til sin Hustru Hannah Callowhill, Datter af en anseet, i Bristol bosat Kjøbmand, der hørte til Bennernes Samfund. Hun besad stor Forstand, en kraftig og ædel Charakter og blev ham en trofast Medhjælp igjennem en Række af sørgelige Aar. Hans ældste Søn, Springett, der var Faderens Indling paa Grund af sit blide og fromme Sind, havde i længere Tid lidt af en snigende Tæring; med Udholdenhed hengav Penn sig til hans Pleie; men Døden kunde ikke afværges, og saa Uger efter, at Springett havde faaet Stedmoder, hensov han, neppe 21 Aar gammel. Smerten, som Penn

solte ved hans Død, forsøgedes ved den Befymring, hvormed han saae sin anden Søn, William, udfolde en ganske modsat Charakter. Han lignede sin Bedstefader, Admiralen, endeel, var opbrusende og stridig, fuld af Stoltthed, Uergjerrighed og Nydelsessyge. Tidligt yttrede han Affmag for den fromme Tone, der herskede i Faderens Huusliv, og saasnart han blev overladt til sig selv, gav han sig hen til et udsvævende Livs Udspreddelser.

Sin Iver for Quækersamfundet vedblev Penn under alle Omstiftninger at lægge for Dagen, idet han baade prædikede rundt om i Menighederne, og udgav nye Skrifter til Oplysning om deres Troesfætninger. Da Foy's Dagbog 1694 blev givet i Trykken, skrev han en Fortale dertil, som senere blev særskilt offentliggjort under Titelen: „En kort Beretning om Quækernes Oprindelse og Fremgang“. Han betragtede deri Quækernes Forhold baade til den falske Kirke, det Babylon, som kaldte sig den katholske Kirke, og til Reformationen. Han meente, at først Quækerne førte Reformationens Værk tilende; thi de tidligere Troesforbedrere havde taget jordist Politik og Magt til Hjælp, for at understøtte og gennemføre Reformen; de havde ogsaa beholdt mennesselig Opfindelse, Overlevering og Kunst baade i Bøn og Prædiken, og havde ladet Lærerstandens beholde verdslig Indflydelse og Anseelse. Han paapegede, hvorledes Quækernes Lærdomme indeholdt den kraftigste Opfordring til Helliggjørelse, og priste den Samfundsaaend og den kjærlige Samdrægtighed, der fandtes hos dem. Denne Deel af Skriftet indeholder ikke andet, end hvad vi allerede have haft Leilighed til at omtale; derimod omhandler et andet Afsnit Kirketugten og Disciplinen, i hvis Indførelse Foy havde den væsentligste Andeel, og hvis Diemed er at bevare Samfundet saavidt muligt i en levende og reen Udvøvelse af dets kristelige Grundsætninger. Den bestaaer endnu i alle væsentlige Punkter. Medlemmerne af flere eller færre Menigheder holde maanedlige Forsamlinger, hvori alle Sager vedkommende de Fattiges Forsørgelse, Giftermaal, Optagelse af Medlemmer, disses sædelige Vandel, indbyrdes Tvistigheder o. s. v. afgjøres.

I Maanedsmøderne vælges ogsaa Affendinge til den høiere Instantz, der træder sammen hvert Fjerdingaar, affatter Beretninger om de indkomne Sager og vælger Deputerede til Aarsynoden. Denne afholdes i London for hele Englands Bedkommende, i Nordamerika derimod nu paa syv forskjellige Steder. Den aarlige Synode har den høieste Samsundsmagt og bestyrer de Fonds, som ere henlagte til almindelige Diemed som Missionsvæsenet og Udbredelsen af gudelige Skrifter. Kirketugten udøves efter den dobbelte Grundsætning, at det ikke kan tilstedes Medlemmerne i et Samsund at fornegte dettes og deres egen Troesbekjendelse uden at drages til Ansvar derfor, og at et religiøst Samsund ikke tør anvende andre end religiøse Midler mod sine Medlemmer. Valgte Tilsynsmænd paaligger det at besøge Saadanne, der vitterligt have begaaet forargelige Handlinger, og ved kraftige og kjærlige Formaninger søge at fremkalde Bod og Bedring hos dem. Lykkes disse private Bestræbelser ikke, gjøres der Anmeldelse til den maanedlige Forsamling. Denne vælger da et Udvalg til at gjøre nye Forsøg, men ere disse ogsaa frugtesløse, bliver den Paagjældende ved et skriftligt Document udstødt af Samsundet. Dog kan en Udstødt atter optages, isald han giver tilstrækkelige Vidnesbyrd om en Sindssforandring.

I Aaret 1697 kom Penn til at gjøre et mærkeligt Bekjendtskab, nemlig med Peter Czar af Rusland. Denne opholdt sig i Depfort for at lære Skibsbyggeriet der at kjende. To Dvækere vilde prøve paa at vinde ham for deres Tro; men da de kun kunde underholde sig med ham ved Hjælp af en Tolk, bade de Penn, der talte flydende Tydsk, at fremstille sig for ham og forklare ham deres Principer. Czaren havde lyttet med Interesse til Alt, hvad der var blevet ham sagt om dem; men han kunde ikke ret forstaae, hvad Dvækerne egentlig vilde. „I kalde Eder et nyt Folk, sagde han; men hvad Gavn kan en Stat have af Eder, naar I, som man fortæller mig, ikke ville bære Vaaben?“ Penn forklarede ham skriftligt, at Dvækerne vare Folk, der lære, at Menneskene maae være hellige for at være lykkelige, at de vare ordknappe,

levede fredsfommeligt, bare sagtmødigt Uret, elskede deres Fjender og fornegtede sig selv. Da Czaren havde lært noget Engelsk, fornsiede det ham at overvære deres Møder, og han passede meget nøiagtigt paa at reise sig op og sætte sig ned med de Andre.

Det følgende Aar begyndte Penn at træffe Forberedelser til at bosætte sig i Pennsylvanien; men for at bringe nogen Orden i sine meget forvirrede Pengesager foretog han først en Reise til Irland. I Selvtab med to Dvælere afgik han fra Bristol, hvor han dengang havde Bolig, til Dublin, bivaanede der Bennernes Halvaarsmøde, og begav sig paa Veien til sin Eiendom Shangarry-Castle. I Irland bestod dengang en Lov, som forbyd alle Katholiker at holde værdifulde Heste, og tillige tillod, at Enhver, som traf saadanne, der tilhørte en Katholik, kunde anholde dem og faae dem confiskerede hos Øvrigheden. Den Papist, der paa sine Reiser benyttede blot en nogenlunde god Hest, var overalt udsat for at blive opholdt og fortrædiget, især af Militairet, der nemt kunde gjøre sig vel beredet paa Andres Bekostning. Imedens Penn og nogle Benner spiste til Middag i en By, havde et Par unge Officerer faaet Mistanke om, at de vare Katholiker, og fik hos Magistraten udvirket en Ordre til at lægge Beslag paa deres smukke Heste. Penn protesterede, men uden Nytte. Han maatte see paa, at Hestene førtes bort af Dragoner, og først efter at have indgivet en Klage til Øvrigheden, fik han dem tilbage og hans Forurettede deres Straf.

Efterat have opholdt sig nogen Tid i Irland vendte Penn tilbage til Bristol, og da Alt var færdigt til Afreisen, gik han med sin Familie i Cowes ombord paa Skibet Canterbury den 9de September 1699. Sønnen William lod han tilbage i England, da han havde giftet sig og erklærede ikke at ville drage med. Den gule Feber var udbrudt i Pennsylvanien, da Skibet begyndte Doversarten dertil; men Reisen varede i hele tre Maaneder, og Sygdommen var stærkt i Af-tagen ved dets Ankomst. Colonisterne modtog Penn med stor Glæde. To Maaneder efter fødte hans Hustru en Søn,

John, det eneste af hans sex Børn i andet Ægteskab, der blev født i Pennsylvanien, og som derfor fik Tilnavnet Amerikaneren.

Det lykkedes Penn strax ved kraftige Foranstaltninger at hæmme Sørøveriet og Smughandelen, og den Roes, hvormed Oberst Quarry nu til Regjeringen omtalte Tingenæs Gang, bevirkede, at Penn modtog en anerkjendende Skrivelse fra Whitehall. I April det følgende Aar samledes Repræsentantforsamlingen, og Penn erklærede i den, at han var villig til at revidere Forfatningen, ja endog, isald Ønsket derom var almindeligt, at give en heel ny. Forsamlingen udtalte sig for det sidste; men Udkastet til den nye Forfatning blev i længere Tid forhalet. Penn forelagde selv Repræsentanterne to Lovforslag, der sigtede til at forbedre de stakkels Negres Vilkaar. Da han første Gang kom til Amerika, fandt han Negerhandelen udbredt allevegne og Slaveriet endog billiget af Locke i Carolinas Lovgivning. Han selv synes ogsaa dengang at have benyttet Negre paa sine Eiendomme. Men senere kom han til Erkjendelse af den Uret, der ligger i Slaveriet. Følgelig havde alt 1671 opfordret Quækerne paa Barbadoes til at handle mildt mod deres Slaver og at frigive dem efter visse Aars Tjeneste. De psalziste, ved Germantown bosatte Quækere i Pennsylvanien bragte Slaveriet og dets Uretfærdighed paa Bane i Aarsmødet 1688. Dtte Aar efter udtaltes det af Samfundet, at Alle, der holdt Neger-slaver, burde antage sig disses religiøse Opdragelse, ved at holde Møder med dem i deres Familier. Det var nærmest til disses Bestræbelser, Penn sluttede sig, idet han foreslog en Ægteskabslov, der skulde forhindre det af Slaveeierne begunstigede løse og usædelige Forhold, hvori deres Slaver af begge Kjønnene levede sammen. Forsamlingen, der ikke bestod af Quækere alene, forkastede dette Forslag, men antog et andet af Penn, der regulerede Straffene for Overtrædelser blandt Slaverne og skjænkede dem personlig Sikkerhed. Selv frigav han alle Negrene paa sine Besiddelser, da han Aaret efter forlod Amerika.

Saalænge Penn med sin Familie blev i Colonien, var Pennsbury hans Opholdssted. Denne smukke Eiendom laae fire engelske Miles fra Bristol ved Delawares Bredder, omgiven af prægtige Skove, der tidligere havde tilhørt een af Indianernes Høvdinger. Vaaningshuset, to Etager høit, som allerede var blevet bygget 1683, havde en Længde af 60 Fod, vendte Facaden mod Floden og ydede en herlig Udsigt henover den til den modsatte Bred. Rummelige Sidebygninger fandtes paa begge Fløiene. Ud en bred Steentrappe kom man gjennem Hovedindgangen til en Hal, næsten af hele Husets Længde, som tjente til at modtage Gjæster i, og navnlig benyttedes, naar Gouverneuren festligt beværtede de talrige Skarer af sine indianiske Venner. Fløidøre af Eg førte til den øvrige Række af Værelser, hvis Udsmykning vidnede om, at Besidderen ikke skædede en Luxus, der passede vel til hans verdslige Rang og Stilling i Colonien, om just ikke til en streng Quækers Grundsætninger om Tarvelighed.

Af en opbevaret Liste over Bohavet sees, at Huset hverken fattedes de behørigte Gardiner af Silke og Damast, ei heller høiryggede Stole af det fineste Ege- og Baldnøddetræ, med Plydses- og Læder-Betræk eller endeel Sølvtsi foruden det daglige Bordtsi af Tin, blaat og hvidt kinesisk Porcelain, fine Trævarer fra Lunbridge og Damastes Dækketsi i Overflod. Kjælderer var vel forsynet med Canariseft, Madeira og Claret, saavel som med Ale og Cider. Paa Haven anvendte Penn stor Umage og Bekostning; han fik en dygtig Gartner fra Skotland, og forskrev fra England sjeldne Træer og andre Væxter. En bred Allee af majestætiske Popler førte fra Huset ned til Flodbredden, og den hele Indretning af Have og Park vidnede baade om hans Kjærlighed til Naturen og om hans gode Smag. Han satte Priis paa at have Heste af ædel Race, og baade han og hans Familie benyttede dem paa Grund af de ubandede Veie til deres Udflugter. Men han havde tillige bevaret sin Ungdoms Lyst til Seilads, og hans Seilbaad med sex Mær var ham saa kjær, at han i et Brev bad Harrison „blandt alle de døde Ting først og fremmest

at tage den i Agt." — Ogsaa i Klædedragt afveg Pennsbury's Herflab fra de strænge Forskrifter, som Fog havde givet; Damerne bare baade Silkejoler og Smykker, og Penn anskaffede sig, som der berettes, fire Parrykker i et og samme Aar, hvilket medførte en Udgift af henved tyve Pund. Vi vide ogsaa, at han tog Deel med sin Familie i et Marked hos Indianerne og forærede sine Børn Markeds-gaver. Af Tobak var han en afgjort Hader, og naar han aflagde Besøg i Colonien hos Tobaksmøgere, skyndte disse sig at lægge Biben tilside, for at deres kjære Gæst ikke skulde besværes.

Hans Huus stod gjæstfrit aabent for Alle, og Sagnet gaaer, at Indianerne engang bevertedes med hundrede Kalkuner foruden Bildt og andre Retter. Hans Godgjørenhed kjendte ingen Grændser, og hans Kassebøger fortælle meget om, hvorledes han antog sig Gamle og Svagelige, og underholdt dem, han havde revet ud af Glendighed i England, indtil de kunde sørge for sig selv. Hjemme holdt han nøie over en bestemt daglig Orden. Man stod om Vinteren op Kl. syv, om Foraaret og Efteraaret Kl. sex og om Sommeren Kl. fem. Alle samledes til Morgensbøn; mellem Frokost (Kl. ni) og Middag (Kl. tolv) blev der læst et Stykke af Biblen eller af en Andagtsbog, og Kl. sex om Aftenen blev der atter holdt Bøn. Lyndet kom hver Aften ind til Herflabet for at gjøre Rede for det fuldendte Dagværk og modtage Bested for den næste Dag.

Med vaagent Øie for Alt, hvad der kunde fremme Coloniens Belsærd, fik Penn sluttet et Forbund med fjernere boende indianske Stammer, og bragte i New-York et Møde istand af flere Provindsgouverneurer for at bringe Lighed tilveie i det forskjellige Møntvæsen, befordre Handelen navnlig med Lømmer, ordne Postvæsenet og flere andre for Colonien vigtige Anliggender. Han var netop vendt tilbage fra dette Møde, da den nedslaaende Tidende indløb fra England, at en Bill var forelagt Overhuset, efter hvilken alle Patenter, der vare stjænkede Private i Amerika, skulde ophæves, og Colonieme overgives til Kronen. Den unge Penn havde imidlertid,

understøttet af flere indflydelsesrige Venner, indgivet et Andragende om, at Sagens Afgjørelse maatte udsættes, indtil hans Fader personligt kunde udtale sig om den hos Regjeringen, og da dette var blevet tilstaaet, maatte Penn paastynde sin Afreise til England. Han sammenkaldte Repræsentanterne, gjorde dem bekendte med Sagens Stilling, raadede dem til hurtigt at vedtage de Love, som vare nødvendige, og navnlig at yde den Krigsskat af 350 Pund, som Regjeringen havde forlangt, og som allerede tidligere var blevet drøftet af dem.

Pennsylvaniens Demokrater lagde atter ved denne Leilighed for Dagen, at deres Egentjærlighed og beregnende Bindsyge langt overgik deres Erkjendtlighed mod ham, som havde viist hele sin Uegennyttighed og Høimodighed ved at opoffre 30,000 Pund paa Colonien, idet han i mange Aar havde undværet sine retmæssige Indtægter af den og af sin egen Formue havde bestridt alle Udgifterne til Forvaltningen. Til samme Tid de begjærede, at Penn skulde være deres Talsmand i England, fremkom de blandt andet med det Forslag, at deres Gouverneur skulde erklære visse af sine frugtbare Landstrækninger for Fællesieendom og tillade Colonisterne at kjøbe andre ham tilhørende Jordlodder for den samme Spotpriis, som tyve Aar tidligere var fastsat. De kunde med Føie i deres Adresse derom til Penn sige, „at dette maaskee vilde synes ham noget ekstravagant.“ Men godhjertet som han var, indrømmede han til en vis Grad selv slige ubillige Fordringer, og da Forsamlingen ikke vilde bevilge ham Penge til Reisen, var han for at kunne bestride den nødt til at sælge Land for godt Kjøb. Endnu før han reiste, vedtoges Udcastet til en ny Forsatning, hvori den vigtigste Afvigelse fra den tidligere var den, at Forsamlingen fik Ret til at fremkomme med Lovudkast. Med oprigtig Sorg hørte Indianerne, at deres Ven Onas vilde forlade dem, og strømmede til Pennsbury for at tage Afsked med ham. De lovede ham at holde de indgaaede Forbund. Een af Høvdingerne førte sin Haand tre Gange henimod Hjertet, til Tegnet paa, at der var Pagten sluttet. Penn lovede paa sin Side, at Regjeringen, selv om han var

borte, skulde yde dem Ret og Billighed. De sidste Dage i October 1701 var Skibet seilklart, og Penn gif ombord, vistnok med andre Følelser end hans Hustru og vogne Datter, der hjertelig længtes efter at gjensee Fødelandet.

XI.

Kort efter Penns Tilbagekomst indtraf vigtige Begivenheder. Wilhelm af Oranien døde i Aaret 1702, og Anna, Jakobs anden Datter, besteg Thronen. Hun havde bestandig viist Penn megen Deeltagelse og Yndest; og han blev atter en hyppig og velkommen Gjæst ved Hoffet. De Anstrængelser, som et Parti havde gjort for at sætte Loven om Coloniernes Overgivelse til Kronen igjennem, vare mislykkede og bleve ikke fornyede efter Annas Thronbestigelse. Men var Penn end lettet for een af sine Belymringer, saa tyngede andre desmere paa ham. Hans Brevvevling med den brave og forstandige Irlænder James Logan, som han havde antaget til Secretair og efterladt i Pennsylvanien, aabner os et Indblik i det, der var Hovedkilden til hans Sorger. Hans Pengenød og Gjæld blev altid større, og hans Søn William vanslægtede mere og mere. Dennes stadige Omgang med fornemme og rige Galninger havde styrket ham i en stor Gjæld og ødelagt hans Helbred, medens Penn var i Amerika. Han lovede nu sin Fader at forbedre sig og at begynde et nyt Liv i Pennsylvanien, og derhen sendte Penn ham i Slutningen af Aaret 1703, efter at have maattet gjøre Raan til høie Renter for at dække hans Gjæld. „Behandl ham med Kjærlighed og Bidsdom, dæmp hans Letfindighed og styr hans Hestighed,“ dette er hans Anmodning til Logan, og denne lover at staae William bi med gode Raad.

I Begyndelsen var der ogsaa Tegns til Forandring hos den unge Penn; han tilbragte Tiden med at jage og fiske, modtog Besøg og Vredsbewiisninger af Indianerne og begif ingen Udsteielsler. Men det Bekjendtskab, han alt paa Overreisen havde gjort med den nye Vice = Gouverneur Evans, blev snart meget fordærveligt, da denne unge Mand slet ikke

svarede til de gode Tanker, Penns Fader havde om ham. Han og William gave tilsammen offentlig Forargelse. De samlede om sig et Selskab af Svirebrødre; man besøgte de laveste Ripper i Philadelphia; man sværmede om i Forflædninger efter Midnat, og kom tilsidst i Slagsmaal med en Patrulle. Da den unge Penn blev stillet for Retten, idømte denne ham uden Persons Anseelse en klæffelig Mulkt. Han yttrede baade Harm og Ringeagt mod denne Dom og besluttede kort efter at vende tilbage til England; men for at rede sig ud af ny Gjæld, solgte han først en Landeiendom Williamstadt, som hans Fader havde skænket ham. I et Brev, som Penn skrev til Logan 1704, efter Williams Ankomst til England, findes disse Ytringer: „Han voldter mig den største Kummer, baade for hans Sjæls og mit Lands og Familiens Skyld.“

Lætitia, Penns Datter af første Ægteskab, ægtede en Kjøbmand Aubrey, og man maa slutte af Penns fortrolige Ytringer til Logan, at ogsaa denne forsøgede hans Forlegenhed for Penge ved at drive paa at faae Medgiften udbetalt. Men for fuldkomment at ødelægges skulde han blive Gjenstand for det skjændigste Bedrageri af en Mand, hvem han godtroende havde viist en blind Tillid. Philip Ford, Dvæler af Bekjendelse, Advokat af Bestilling, havde i mange Aar været hans Agent, og store Summer vare gaaede igjennem hans Hænder, uden at han havde opgjort sin Mellemregning med Penn. Da denne anden Gang reiste til Amerika, laante Ford ham 2800 Pund og fik ham loffet til for en Formis Skyld at underskrive et Document, hvori han afhændede ham Pennsylvanien for Laanesummen. Penn betragtede dette kun som et Pantebrev og ansaae nogle Aar efter Gjælden for afgjort, da han flere Gange havde sendt betydelige Summer i Afdrag. Men efterat Ford var død, fremkom hans Enke og Søn med den enorme Paastand, at Penn skyldte dem over 12,000 Pund, hvilke de forlangte strax udbetalte. Ved at undersøge denne Fordring nærmere viste det sig, at Penn i Virkeligheden havde betalt sin Agent mere, end denne havde lagt ud, men tillige, at den gamle Ford havde vedblevet at beregne sig den

mest ublue Provision og Rentes Rente af Laanet paa 2800 Pund, og da han ifølge Pantebrevet betragtede sig som Eier af Pennsylvanien, og Penn havde solgt Jordlodder derovre for 2000 Pund, af hvilke han sendte Ford 615 i Afdrag, havde denne betragtet de øvrige 1385 Pund som en ny Gjæld fra Penns Side til ham, og derpaa ogsaa taget ublue Renter og Provisioner af denne Sum. Forgjæves forlangte Penn Sagen bragt for Voldgiftsmænd iblandt Quæerne; forgjæves tilbøde flere af „Vennerne“ deres Mægling: den unge Ford holdt sig til Pantebrevet og vilde have Sagen for Domstolene. Han fik ogsaa sin Fordring kjendt gyldig og bluedes ikke ved at lade Constablerne med Arrestordren indfinde sig ved et Møde i Gracechurchstreet, hvor Penn var tilstede. Dennes Venner vare enige med ham deri, at han hellere nu skulde lade sig sængsle end betale den uretfærdige Fordring, og han vandrede da til Gjældsængslet i Old-Bailey i Slutningen af Aaret 1707. „Han har en god Bolig,“ skrev hans Ven Norris kort efter til Logan, „han holder Bedemøder i den og modtager Besøg af sine Bekjendte.“

Det kan ikke vække Forundring, at de Stridigheder, som bestandig fornyede sig i Pennsylvanien, idet Lehnsherrens og Demokratiets Myndighed vare uforligelige, oftere lod den Tanke dukke op hos Penn at sælge Colonien til Regjeringen og saaledes befrie sig fra sine Betyrninger og Krænkelser. Allerede i Aaret 1704 skrev han til Dommeren Mompesson: „Jeg kom derover for at lægge Grundvolden til en ny Coloni for den hele Menneskeslægt. Det Frihedsbrev, jeg indrømmede dem, havde til Hensigt at bestjærme dem mod en voldsom og vilkaarlig Regjering; men at man skulde gjøre Brug af det imod mig, der gav det for at sikke dem, er virkelig nedrigt og forbitrende, især da jeg alene har baaret alle Udgifter. Dog som en Fader ikke gjerne vil slaae sine Børn i Hovedet, naar de bære sig urigtigt ad, saa saa jeg og hellere, at de bleve irrettesatte og belærte end behandlede med den Strænghed, de fortjente.“ Denne usoranderlige Kjærlighed til Colonien lagde sig ogsaa for Dagen, da han senere indledede Underhandlinger

med Kronen om at afhænde sin Eiendom; thi han gjorde saa mange Betingelser, sigtende til at bevare de coloniale Friheder, at Regjeringen paa saadanne Vilkaar ikke sølte Lyft til at kjøbe den. Dog uagtet denne hans Høimodighed viste Colonisterne atter under Sagen med Ford deres gemene Tænkemaade i den Grad, at Logan i et Brev yttrede: „Der er Faa, som ansee det for en Synd at røve fra Dig, hvad de kunne.“ De gjorde Indgreb i hans Rettigheder, bemægtigede sig hans Jorder og tilbageholdt deres Afgifter til ham. I Spidsen for Uroftisterne stod David Lloyd, hvis Ordskvalder, som Bancroft bemærker, nu kan overgives til Forglemmelse, men hvis Indflydelse dengang var stor og skadelig.

Efterat Ford forgjæves havde stræbt at faae sin Eiendomsret til Pennsylvanien anerkjendt af Regjeringen, og efterat Penn havde hensiddet ni Maaneder i Fængselet, blev der endelig bragt et Forlig istand mellem dem. Ved at sælge Woringhurst og ved temporært at pantsætte Pennsylvanien til sin Svigersfader og flere trofaste Venner skaffede Penn den Sum tilveie, som Ford nu vilde lade sig nøie med, nemlig mellem syv og otte Tusind Pund, og han ombyttede sin Bolig i Old-Bailey med et Huus i Brentford.

Den Tumleplads, som Forfatningen i Pennsylvanien aabnede for Partierne og deres Videnskaber, blev bestandig benyttet, og Colonien gik kun langsomt og usikkert frem til politisk Modenhed og retfærdig Benyttelse af Friheden. Den gode Forstaaelse mellem Repræsentanterne og Vicegouverneur Evans, der en kort Tid havde hersket, var afløst af en vedholdende og bitter Strid; den bisloppelige Kirkes Tilhængere, utilfredse med Frihed og begjærlige efter Overherredømme, lavedes med Dværerne og klagede over dem; Lord Baltimore oprippede de gamle, forlængst afgjorte Grændsestridigheder, og Penn sølte derfor den inderligste Attraa efter at gjøre en ny Reise til Pennsylvanien. Men de fornødne Pengemidler fattedes ham. Dmtrent et Aar efter at han havde indsat en ny Vicegouverneur, Gookin, sendte han en vidtløftig, meget indtrængende Skrivelse til det hele Folk, hvori han aabent og djærvt beklagede sig

over al den Uvillie og Modstand, hans Virken for Landets Vel havde mødt, og tilsidst udtalte, at dersom det var deres Hensigt at bryde Forbindelsen med ham og tilside sætte, hvad de skyldte sig selv, ham og Verden, skulde de ved de nye Valg lægge det tydeligt for Dagen; da vidste han ogsaa, hvad han havde at gjøre. Den Forandring, som denne hans Adresse frembragte, var velgjørende. Ved de nye Valg opnaaede ikke en eneste af hans Modstandere Sæde i Repræsentantforsamlingen, og der herskede i denne en Samdrægtighed, Besindighed og Omhu for Coloniens sande Lærv, som fyldte ham med stor Glæde og Trøst.

Han var i sit fem og tredfindstyvende Aar, og Alderen begyndte at gjøre sin Ret gjældende; men endnu i Aaret 1709 foretog han en Reise til Dvæerne i det vestlige England. Det følgende Aar begyndte han at mærke, at Luften i Omegnen af London ikke var gavnlig for hans svækkede Hælbred, og han flyttede derfor til Ruscombe i Berkshire, hvor han henlevede sine sidste Dage. I 1711 dikterede han sin Haandskriver en Fortale til John Banks Journal; det var hans sidste literære Arbeide. Under et Besøg i London i Begyndelsen af 1712 blev han rørt af et apoplectisk Tilfælde og laae flere Uger i en lethargisk Tilstand. Da han atter fik den fulde Brug af sine Aandsevner, tog han ivrig Deel i Pennsylvaniens Anliggender. Han sad en Dag i October og skrev et Brev til Logan, da et nyt og stærkere Anfald af Apoplexi ramte ham. Efter dette var han dog endnu istand til at tage til London og besørge nogle Forretninger; men et tredie Slag saa Maaneder efter afbrød ganske enhver Virksomhed og bragte ham i en hjælpeløs Tilstand af Sløvhed og Afmagt. Den hele Byrde af offentlige og private Forretninger kom nu til at hvile paa hans Hustru; thi hans Søn havde for at kunne hengive sig til sine Bellyster forladt sin Hustru og tre elskelige Børn og var saa kold og ligegyldig, at han, som Hannah skrev til Logan, atten Maaneder efter at Penn var bleven syg, endnu ikke havde seet til sin Fader. Og de saaes heller ikke senere, thi han begav sig til Frankrig,

levede der i en mindre By i Udsælselighed, svækket paa Sjæl og Legeme, og døde 1720 af Læring. Hannah Penn udsoldede i disse tunge Aar hele sin Energi og Forretningsdygtighed ved Siden af en samvittighedsfuld Omhu for sin Mand og sine endnu ikke vogne Børn. Efter Freden i Utrecht tiltog Belstanden i Pennsylvanien betydeligt, og Eiendommene stigende Værd satte hende istand til at indfri Penns Pante- forskrivning.

Igjennem Breve fra hende og et Par Venner, som jævnligt besøgte Penn i hans sex sidste Leveaar, kunne vi danne os et Billede af Oldingen med den nedbrudte Kraft. Hans fromme, kjærlige og blide Sind var usorandret, og det skjælede ham en stille Fred. Endnu i Aaret 1714 kunde han besøge et Bedemøde, hvor han talede, men kun nogle faa Ord og med Besværlighed. Hans Sukommelse svækkedes efterhaanden saaledes, at han ikke kunde nævne Navnene selv paa sine bedste Venner. Børnene og Børnebørnene, som omgave ham, vare nu hans kjæreste Dmgang. Naar Veiret tillod det, spadserede han med dem i det Frie og saae med Smil paa deres Lege. Ellers gif han i det store Huus fra Værelse til Værelse og havde som et Barn sin store Glæde af disse Smaaavdringer. Men i Aaret 1717 blev han saa svag, at han næppe kunde gaae uden at ledes. Den 29de Juli i det næste Aar blev hans Tilstand betænkelig, Kuldegysninger afvejlde med stærk Feberhede. Hannah lod et Jilbud gaae til Bristol, for at hente hendes Søn John til Faderens Leie; men Døden kom hastigere end Budet; henad Morgensstunden den 30 Juli 1718 hensov Penn i sit 74de Aar. Hans Grav beredtes ham ved Gullis og Springetts Side i Landsbyen Jordans, og han blev ledsaget til den af en talrig Skare Venner.

Medens Penn i Aaret 1712 opholdt sig i London, havde han forfattet sit Testament. Ifølge dette vare Sønnen Williams Børn indfatte som Medarvinger til Shangarry i Irland og Eiendommene i England og havde desuden ligesom hans Datter Lætitia faaet ti Tusinde Acres Land hver af de bedste For-

der i Pennsylvanien. Bestyrelsen af sin Provinds overdrog han til Harley, Greve af Oxford, og Greve Paulett; de kunde afhænde samme til Kronen paa de bedst mulige Bilskaar.*) Landet selv og dets Indtægter skulde tolv Børgere tage Vare paa; de kunde sælge Jordlodder til Dækning af Testator's Gjæld og fordele det tiloversblevne Land mellem Hannah's Børn. For sin Hustru bestemte han en aarlig Livrente af trehundrede Pund, der skulde udredes af Provindsens Indtægter. Hannah indsatte som eneste Fuldbyrder af Testamentet, og hun forblev det til sin Død, der indtraf i Aaret 1727. Den trofaste og redelige Logan vedblev at staae hende bi; han kom siden til at beklæde den høieste Dommerværdighed i Pennsylvanien, hvor han døde 1751, 77 Aar gammel.

Ligesom Penn blev bedømt paa en høist forskiellig Maade af sine Samtidige, saaledes finder han ogsaa i vor Tid baade sine varme Beundrere, sine kolde Lovprisere og sine strænge Dablere. „Enhver Bestyrelning,“ siger Bancroft med Rette, „for Hylleri, Egennytte, Forfængelighed, Forstillelse, lettroende Tillid, enhver Form af Vebredelse fra heftig Redriven til kold Undskylden, ethvert Skjældsord fra Tory og Jesuit til Gudsbespotter og Bantro — har været brugt imod ham; men, tilføjer han, hans Charakters Reenhed seirede altid over Bagtalelsen.“ Heelt anderledes end den amerikanske Historiefriver dømmer, som vi have haft Leilighed til at omtale, den engelske Statsmand Macaulay; dog anerkjender han de store og gode Egenheder hos Penn, som ere ophøiede over al Tvivl. Idet han indrømmer, „at Penn's Navn i alle Lande er synonymt med Retsløshed og Menneskefiarlighed,“ indrømmer han tillige, „at dette store Navn heller ikke er aldeles usfortjent.“ „Penn,“ siger han, „var upaatvivleligt en Mand med meget betydelige gode Sider. Han havde en stærk Følelse af Religionens Pligter og en brændende Trang til at besordre

*) I Aaret 1779 udbetalte Pennsylvaniens Regjering til Thomas og Richard Penn's Arvinger 130.000 Pund for Afstaaelsen af deres Rettigheder, idet der tillige sikredes dem alle deres private Eiendomme samt Renter og Restancer fra Salget af de Jordlodder, der tilhørte Penn's Familie.

Menneskeslægtenes Lykke. Han vil altid blive omtalt paa en hæderlig Maade som Stifter af en Coloni, der ikke i sit Forhold til et vildt Folkeslag misbrugte den Magt, Civilisationen lagde i dens Hænder, og som en Lovgiver, der i en Forsølgeliens Tidsalder gjorde Religionsfrihed til Statsforfatningens Hjørnesteen." Men Macaulay finder tillige, at Penn ikke var nogen meget klog Mand, ikke forstod at gennemskue Andres Charakter og blev forledet til mange Feilgreb og draget ind i mange Ulykker ved sin Tillid til Mænd, som vare mindre dydige end han selv. Dette lyder som Dabel og kan dog siges til hans Noes; thi hans uregtelige Mangel paa Klogskab hængte sammen med hans Hjertes Keenhed og Fortræffelighed. Uden en, trods alle Skuffelser, uroftelig Tillid til Menneskeheden og dens Forbedring vilde han vistnok have været mindre skicket til at tjene den store og hellige Sag, som var hans Livs Hovedopgave.

Som religiøs Forfatter besidder Penn adskillige gode Egenskaber, men ogsaa væsentlige Mangler. Man savner ikke Klarhed i hans Fremstilling, men vel omfattende Fylde i hans Tanke. Med Urette tillægges Bancroft ham speculative Evner. Hans Skrifter fra meget forskjellige Tider vidne ikke om nogen fremadstridende Udvikling eller om nogen dybere Grandstning og Forstaaelse af Skriften ud over den afsluttede Sum af Lærdomme, som udgiøre Quækernes eiendommelige Troesbekjendelse. Han formaaer at udtale sig kort og syndigt, men henfalder dog ofte til en trættende Brede og overflødig Bidtøstighed. Denne dobbelte Egenskab ved hans Stil viser sig ogsaa i hans Breve. I Bedømmelsen af den anglikanske Kirkes Institutioner lagde han Skjævhed og Ubillighed for Dagen, og hans Udfald mod det Bestaaende vare stundom af den Art, at Bantrens Talsmænd og Religionens Spottere kunde finde Behag i dem og benytte dem. Det attende Aarhundredes franske Philosopher tilgave ham, som Macaulay træffende bemærker, „hvad de kaldte hans overtroiske Indbilledninger, i Betragtning af hans Foragt for Præster og hans cosmopolitiske Velvillighedsfølelse, der upartist strakte sig til alle

Folkeflag og alle Troesbetjendelser." Imidlertid udsprang hans eenfaldige Lovtaler over Tolerance af en fast, hjertelig og kjendelig Fromhed; de maatte derfor blive mistydede, naar Indifferentisterne tilegnede sig dem. Han kæmpede for Religionsfrihed med de Gaver, Gud havde givet ham; - men aldrig paa den Maade som f. Ex. Voltaire; thi denne kæmpede, som Lamartine siger, „med alle Slags Vaaben, ogsaa med dem, som Uretfærdigt for Gud og Menneskene forbyder de Vise, med Løgn, Trædskhed, Haan, Cynisme og Immoralitet." Imodens Voltaires Værker hverken formaae at fornøje Moralen, Cultus eller Kjærligheden blandt Menneskene, og kun kunne danne Tvivlere istedet for Troende, have Penns Skrifter en opbyggelig Charakter, og det indre Lys, hvorpaa han beraaber sig, var tændt hos ham ved Evangeliet. Selv naar han spottede over sin Tids formeente Bildfarelser, var det ikke hans Hensigt blot at bringe Menneskene til at lee ad dem, men at faae dem til at tænke over dem og at aflægge dem. Naar derfor de i religiøs Henseende Indifferente beundre hans Skrifter, da gjælder deres Beundring egentlig kun det i dem, der spiller paa Overfladen. Hans Alvor forstaae de ikke, og den kunne de heller ingen Priis sætte paa.

En Oversigt over det antike Roms Vandforsyning med et Sideblik til vore kjøbenhavnste Forhold.

(Efter et Foredrag i Studenterforeningen).

Af Joh. Forchhammer.

Naar vi vende vort Blik til det antike Rom paa den Tid, da det stod paa Hødepunktet af sin Magt, da selve Staden under de første Keiseres Regiering giennem alleslags Pragtbygninger stræbte at overgaae Datidens første og meest seeværdige Stæder i Skjønhed og Bekvemmelighed, ligesom den overgif dem i Magt og Rigdom, og vi nu ville oplaste det Spørgsmaal, hvad der blandt disse Anlæg meest vakte deres Beundring, der med et nøiere Kjendskab til andre Lande vare istand til at anstille en grundig Sammenligning, ville vi finde, at de fremmede, og navnlig græske Forfattere, som paa den Tid levede i Rom og skreve om romerske Forhold, saasom Historikeren Dionysius og Geographen Strabo, som det meest Stortede af Alt, hvad Rom kunde fremvise, og som det, hvori Stadens Magt klarest fremtraadte, udhævede de praktiske Statsanlæg: Landeveie, Vandledninger og Kloaker. Som en Erstatning for den finere Skjønhedsands og den frit stabende Kunstneraand, hvori de italienske Folk, selv efterat de havde givet sig i Lære hos Grækerne, stode tilbage for disse, havde nemlig Romerne af Naturen et skarpt praktisk Blik, der tidligt udvikledes i forskjellige Retninger og ikke mindst

bidrog til at begrunde Romernes Verdensherredømme. Vi overrastes ofte i den romerske Historie ved at see, hvor hurtigt og sikkert de erkjendte, hvad brugbart der fandtes hos de Folk, med hvilke de kom i Berøring, hvor let de overførte det, og hvor ofte de endog forbedrede det Modtagne saaledes, at de fejrede over deres Modstandere med disses egne Vaaben.

Intet Under derfor, at denne den romerske Vands praktiske Retning ogsaa udtalte sig bestemt i deres Bygningsforetagender, og at i Romernes Dine Ægyptens Pyramider og Grækernes Templer, om end nok saa beundrede, dog som „ørkesløse Pragtværker“ faldt igjennem ved Sammenligningen med de romerske Vandledninger.

At de Gamles Lovtaler i denne Retning ikke vare overdrevne, derom kunne vi endnu efter Artusinders Forløb overtøye os. De gamle Landeveie, med deres faste, næsten uroffelige Brolægning, tildeels opførte paa Underlag af mægtige Steenblokke, ere endnu i Miles Længde synlige, ufladte af Tidens Tand og Menneftenes Udelæggelser, medens Veianlæg fra de sidste Aarhundreder, der dog ogsaa ere fremtraadte med en vis Storheds Præg, ere sporløst forsvundne. Den store Hovedkloak, gjennem hvilken alle de mindre Aflob munde i Tiberen, hvis Anlæg gaaer tilbage til de historiske Tiders Grændse, og hvis Bevarelse allerede den ældre Plinius betragter som et Under, staaer endnu som urørt til Trods for de talrige Jordstjælv, hvormed hine Egne have været hjemsøgte, og blandt de stolteste Ruiner, Rom og dens Omegn kan opvise, maae nævnes de lange Rækker af Buer, der endnu staae tilbage af de gamle Vandledninger.

I dette Dieblif, da vi i vore communale Anlæg staae paa et Vendepunkt, hvis Betydning for Kjøbenhavns Fremtid ikke noksom kan udhæves, turde det maaffee interessere et større Publicum at gjøre lidt nærmere Bekjendtskab med en tilsvarende Side af det antik-romerske Liv, netop en af de Retninger, hvor det udfoldede sig i al sin Storhed, og jeg har derfor troet, at der kunde være Anledning til, saavidt som vi med vor indfrænkede Biden er istand dertil, at forfølge Undersøgelsen om

Roms Vandforsyning fra de ældste Tider igjennem de stedse voksende Anlæg indtil disses, som al anden romersk Pragts, Forsald i Middelalderen. Dersom jeg turde gjøre mig Haab om, at min Undersøgelse ikke blot kunde have historisk Interesse, men ogsaa blandt Mængden af det, vi beundre, kunde udpege Et og Andet, som vi kunde tænke paa at efterligne, vilde jeg ansee min Opgave for løst.

Den romerske Campaigne paa den venstre Tiberbred og de den omgivende Bjerge ere rige paa Kilber og særligt udhæves dette af de gamle Forsfattere om det Sted, hvor Rom blev anlagt. Vi have gjennem de Gamles Beretninger Grindringen bevaret om mange Kilber, der, helligede ved Sagn fra Byens Oldhistorie, holdtes i Være i de senere Tider, men nu for største Delen er forsvundne. Imidlertid er det kun i en Stads første Barndomsalder, at Kilberne kunne forslaae til dens Forsyning, og det var vistnok fra den fjerneste Oldtid Skif, saaledes som vi finde det i Pompeji, at indrette Cisterner ved hvert Huus. Man har beregnet, at den Regnmængde, der falder paa en By, i Reglen er tilstrækkelig til Indvaanernes tarveligste Forbrug, og trods Alt, hvad man taler om Italiens klare Himmel, beløber den aarlige Regnmængde i Rom sig til henimod 30 Tommer, medens den i Kiøbenhavn kun udgjør omtrent 20. Endnu forsynes ikke blot mindre Byer i Syden væsentligst gjennem Cisterner, men undtagelsesviis endog store Stæder, som Venedig, hvis Beliggenhed hidtil har lagt uovervindelige Hindringer i Veien for Anlæg af Vandledninger. Kun til underordnet Brug kunde Tiberen tjene, der aldrig egentlig er appetitlig med sit uklare, graalige Vand; men naar Regnflyl opløse de bløde Bredder, strømmer den gullbrun og stærk muddret forbi Staden, og er da ikke blot udrikkelig, men neppe tjenlig til huusligt Brug.

I mere end 4 Aarhundreder var Rom indskrænket i sin Forbrug til det Vand, som Stedet selv kunde yde. Men med Stadens Udvidelse og Culturens Fremskridt blev ogsaa Trangen til en rigeligere og bedre Vandforsyning større. Den Tanke

at tilføre en By det fornødne Vand gennem kunstige Ledninger ligger i sin simpleste Form meget nær, hvor man har høiere liggende Kilder i Byens umiddelbare Nærhed; vi finde Vandledninger i Grækenland og de græske Stæder udenfor Moderlandet allerede i fjernere Tider. Hvorvidt imidlertid den Plan at forsyne Rom paa denne Maade er opstaaet ved det nærmere Bekjendtskab med de græske Stæder i Syditalien, med hvilke Rom netop da kom i nærmere Berøring, er vanskeligt at afgjøre; dens Udførelse tilhører en Mand, der ved sit praktiske, vidtskuende Blik i mere end een Henseende hører til den Tids interessanteste Characterer. I Aaret 312 før Christi Fødsel blev Appius Claudius Censor tilligemed Caius Plautius Venog; Censorerne skulde efter Lovene vælges hvert 5te Aar, men kun fungere i 1½. Deres Virksomhed forgrenede sig i mange Retninger, men ikke mindst vigtig var den Andeel, de havde i Bestyrelsen af det romerske Finantsvæsen. De bortforpagtede alle Statens Indtægter paa de næste 5 Aar, og i den senere Tid idetmindste fik de af Senatet anvist et Pengebeløb, hvorfor de, snart hver for sig, snart i Forening, ganske som de selv ansaae det for rigtigst, foretog Opførelsen af almeennyttige Værker. Hvorledes dette Forhold udviklede sig af Censurens oprindelige Bestemmelse, vide vi ikke; i de 130 Aar af denne Embedsposts Bestaaen, der gaae forud for de nævnte Censoreres Tiltræden, høre vi ikke om noget som helst større Foretagende, udført af denne Magistrat, da træde os paa eengang to store Værker imøde, den første kunstmæssigt anlagte Landevei og den første Vandledning. Begge bære de Appius's Navn, og da Oldtiden giver ham alene, eller dog langt overveieende, Æren derfor, tør vi vel antage, at disse Planer, storartede efter Roms daværende Forhold, og endnu større som en Begyndelse netop i den Retning, hvori Romerne vandt sig Berømmelse, ere udsprungne af Appius Claudius's Hoved. Som det ofte er Tilfældet i Stater, hvor vi finde et dygtigt Aristocrati udviklet, at een og samme Familie gennem de veglende Slægter bevarer et bestemt Præg, der saa at sige nedarves fra Fader til Søn, saaledes gaaer der

gjennem den claudiske Familie fra dens første Fremtræden i den romerske Historie en høj Grad af Halsstarrighed i Forening med en ikke almindelig Dygtighed. Stammefaderen, der var indvandret til Rom fra Sabinerlandet, optraadte strax som Fortjæmper for Patriciernes nedarvede Rettigheder imod Plebeiernes Paastande om Ligeberettigelse, og førte denne Kamp med ubøielig Stivhed. Meest bekendt blandt hans Efterkommere var Decembiren Appius Claudius, hvis egenmægtige Herskelyste truede Roms Frihed, og hvis tøileløse Lidenskab kostede ham selv Livet; og Censoren Appius viste ogsaa, at han hørte til samme Slægt. Med sit skarpe Blik saae han, hvad Rom i det Dieblik meest trængte til, men de Planer, som han selv havde lagt og sat i Gang, vilde han ogsaa selv føre til Ende. Og da hans lovbestemte Embedstid var forbi, fortsatte han Censuret imod Lovene og lod sig ikke afstrække, skjøndt hans Collega traadte tilbage, og skjøndt Folketribunen Publius Sempronius indstævnedes ham for Folkets Domstol, ja endogsaa truede med at kaste ham i Fængsel. Med urokelig Fasthed satte han sin Villie igjennem, og da han nedlagde sit Censur, havde han næsten tomt Skatkammeret, men han efterlod ogsaa to mægtige Minder om sin Energi og Romerskfolkets Magt, den appiske Bei, som, aldrig overtruffet af noget andet Beianlæg, Aarthundreder efter kaldtes Beienes Dronning og endnu i sine Ruiner vækker vor Beundring, og den appiske Vandledning, der forblev i Brug, saalange Romerriget bestod, skjøndt den fordunkledes af Eftertidens større Foretagender i denne Retning.

De Kilder, som Appius vilde føre til Rom, laae i Campagnen, 7 Miglier (c. 1½ danske Mil) fra Staden, nær den Bei, der førte til Præneste (Palæstrina). Paa den Tid var Tanken om en Krig i Roms umiddelbare Nærhed endnu ingen Umuelighed; Romerskstatens Nordgrændse var synlig fra Roms Mure, og i Syd var Kampen mod Samniterne endnu ikke afgjort. For Sikkerheds Skyld maatte Vandledningen derfor føres skjult under Jorden og fik derved en Længde af over 11 Miglier. Kun til allerlidst paa den korte Strækning

af 300 Fod ved eller i Rom selv førtes den paa Buer over Jorden. Ved denne Vandledning kunde kun de lavere liggende Dele af Staden forsynes, thi da Kilberne laae i Campagnen, kunde der ikke være Tale om at føre Vandet op til Høiderne i Rom. Paa Augustus Tid forsøgedes Vandmængden ved en ny Kilde, og da flød den samlede Strøm 5 Fod dyb og 1½ Fod bred gjennem Ledningen ind i Rom, men hørte endda til de ringere.

Fyrretyve Aar efter dette første Anlæg var een Vandledning ikke længere tilstrækkelig, og Manius Curius Dentatus, Pyrrhus's Overvinder, bortliciterede som Censor i Aaret 272 for Beløbet af det Bytte, der var tilfaldet ham efter Krigen, Anlægget af en ny Ledning, hvorved Vand fra Floden Anio skulde føres til Rom. Anio eller, som den nu kaldes, Tevereone udspringer paa Appenninerne, og da den i sit øvre Løb gaaer gjennem en temmelig snever og som oftest stenet Dal, holder dens Vand sig paa en lang Strækning usædvanlig reent og klart, for hvilke Egenskaber det oftere berømmes i Oldtiden. Ved Tivoli 830 Fod over Havet danner Floden de berømte Vandfald, og forener sig dernæst efter et Løb af 4—5 Mil gjennem den lavere Campagne med Tiberen ovenfor Rom. Fra denne Flod tæt ved Tivoli, 20 Miglier fra Rom, besluttede Manius Curius at hente Vandet til sin Ledning. Hvad der bevægede ham til at søge det i en saa stor Afstand, er vanskeligt at sige; dog vel neppe alene den Bihensigt ogsaa at forsyne Tibur (Tivoli) ved samme Leilighed. Vandledningen, der endnu paa Grund af de ydre Forhold blev ført under Jorden paa 1100 Fod nær, fik ved de mange nødvendige Omveie en Længde af 43 Miglier og tabte ved det mangelfulde Nivellement den Fordeel, som Udgangspunktets Høide ellers ifølge Hydrostatikens Love vilde give med Hensyn til at hæve Vandet i Byen. Den hele Plan synes ikke ret at være lykkes, thi trods sin usædvanlige Reenhed er Anio dog kun en Flod og kom i Regnveir gjerne uklar til Rom. Da dens Vand tilmed ikke engang gjaldt for sundt, benyttedes det, efterat Staden havde faaet flere og bedre Ledninger, meest til Vanding af haver og lignende underordnet Brug.

I nyere Tider har man oftere benyttet Floder til Staders Forsyning for lettere at faae rigeligt Vand, idet man først ved Filtrering har befriet Vandet for de deriværende Jorddele. En saadan Rensning, der gennemført i større Raalestof baade er besværlig og kostbar, synes de Gamle ikke at have kjendt. Den appistle Vandledning førte Rildevandet uden nogenjombhelst Rensning til Staden, men med den nye Ledning var det dog nødvendigt at træffe en Foranstaltning for at rense Flodvandet, og der dannedes derfor i Rom's Nærhed et større Bassin (piscina), hvor Vandet kunde flares ved at bundfælde alt Mudderet, inden det førtes videre, og skjøndt i dette Tilfælde det tilsigtede Diemed kun for en ringe Deel blev opnaaet, forbandtes dog for Fremtiden gjerne et saadant Bassin med enhver Vandledning, selv hvor det var Rilder, der førtes til Staden.

Over et Aarhundrede gaaer dernæst hen, uden at vi høre om Andet end et Forsøg, der strandede paa en Privatmands Bægring ved at lade Vandledningen gaae over sin Eiendom.

Den 2den puniske Krigs Trængsler afløstes af det Tidsrum, hvor Romerriget mægtigt udvidede sig baade i Europa, Asien og Africa, og samtidigt vøgede ogsaa Staden Rom's Befolkning i den Grad, at de bestaaende Vandledninger ikke længere sloge til. Det blev derfor i Aaret 144 overdraget Prætoren Quintus Marcius Reg, foruden at restaurere de to gamle forsømte og halv forfaldne Vandledninger, at staafe Rom en tredie, og da hans Embedstid ikke forsløg til Bærkets Fuldbendelse, blev Præturet ham forlænget paa et Aar. Der var et dobbelt Diemed at opnaae ved den nye Ledning, at faae friskere og renere Vand og at føre det til en saadan Høide, at ogsaa Bjergene i Rom kunde forsynes. Vanffeligheder fra en Side, hvorfra man mindst havde ventet dem, opholdt imidlertid Bærkets Fuldbendelse. Da de 10 Mænd, hvis Hverv det var, raadspurgte de sibyllinske Bøger i en ganske anden Sag, fandt de, at det ikke var den marciske Vandledning, men Anio, der skulde føres op paa Capitol, og Afgjørelsen af denne Sag trak flere Aar ud; men de Tider, da Romerstaten

i Alt styredes efter Gudernes Vink, var forbi; Marcius formaaede mere end de sibyllinske Bøger og fik sat igjennem, at hans Vandledning førtes til Capitol. Vandet, der holdtes i stor Værd for sin Reenhed og Friskhed og til alle Tider var berømt som det bedste Drillevand, blev hentet fra Kilder i den øvre Aniodal 38 Miglier fra Rom nær Veien til Subiaco. Ledningen fik en Længde af mere end 61 Miglier (over 12 danske Mil), hvoraf omtrent $7\frac{1}{2}$ forstørstedelen i Roms Nærhed førtes over Buer. Vi see, at Frygten for fjendtlige Angreb paa Rom var forsvunden og fra nu af føres Vandledningerne, hvor Terrainet gjør det ønskeligt, over Jorden. Den betydeligt forsøgede Beføstning, som jaadanne overjordiste Anlæg maatte medføre, opveiedes vel ved at Veien forkortedes og Tilsynet lettedes, ved at Vandmasserne i Staden kunde fordeles fra et høiere Sted, og endelig ved en større Lethed og Billighed for fremtidige Anlæg, idet, ligesom i vore Tider et overjordist Telegraphanlæg udvides derved at nye Traade sættes til samme Række Stænger, saaledes ogsaa de samme Buer ved nye Vandanlæg kom til at bære forskjellige Ledninger over hinanden. Paa denne Maade anlagde allerede Aar 125, næppe 20 Aar efter det første, større overjordiste Anlæg, Censorerne Gnaeus Servilius Cæpio og Lucius Cassius Longinus en ny Vandledning, Tepula, hvis Kilder laae 10 Miglier fra Rom ved Foden af Albanerbjergene, idet de paa de sidste 7 Miglier førte den over den marciske Vandlednings Buer til Staden.

Ved disse 4 Vandledninger blev Rom staaende henimod et Aarhundrede, og dog tage vi neppe fejl, naar vi paastaae, at Roms Befolkning netop i dette Tidsrum voxede i et tidligere ukjendt Forhold. Den Muur og Bold, som før omgav Staden, var efter den anden puniske Krig bleven ganske overflødig, og kunde paa Augusts Tid kun deelviis forfølges; forstørstedelen var den skjult af de omgivende Bygninger eller ganske inddraget i dem, paa samme Maade, som vi see, at det er gaaet med en stor Strækning af Pompejis Mure. Rom var en aaben Stad og gik uden bestemte Grændser over i Campagnen. Paa Augusts Tid har

man beregnet, at Byen talte 1,300000 Indbyggere, Slaverne iberegnet. I et lignende Forhold steg ogsaa Rigdommen og Overdaadigheden, og med de voxende Midler og de tiltagende Fordringer begyndte allerede i Republikens sidste Dage de storartede Pragtanlæg, der snart ganske forandrede Stadens Udseende. „De Gamle — skriver Strabo — bekymrede sig i deres Iver for større og nødvendigere Foretagender kun lidt om Roms Skjønhed; de Senere derimod og navnlig mine Samtidige stode heller ikke heri tilbage, men opfyldte Staden med mange skjønne Anlæg,“ og nu omtales Pompejus's og Cæsars, Augusts og hans Families og Benneres Pragtanlæg paa Campus Martius og Forum, paa Capitol og Palatinerbjerget. Og dog høre vi, som ovenfor sagt, i et langt Tidrum Intet om Forbedringer eller Udvidelser af de romerske Vandledninger eller om Forfjættelse af Vandanlægene i selve Staden. Cæsars store Foretagender afbrødes ved hans Død, men selv blandt hans omfattende Planer til Roms Udvidelse og Forfjættelse nævnes ingen, der gaaer i denne Retning, og da paa Augusts Tid Tanken rettedes herpaa, vare selv de gamle Vandledninger næsten ganske forfaldne. Årsagen hertil maa vel søges i den Oplosningstilstand, som i saa mange Retninger betegner Overgangen fra de forældede republikanske Former til de senere keiserlige. Der var endnu intet bestemt varigt Embede, som det tilkom at føre Opsyn med det romerske Vandværken; Censorerne bortliciterede for deres Embedstid Bedligholdelsen af de enkelte Ledninger, hvormed der fulgte en Forpligtelse for Entreprenuerne til, saavel i som udenfor Byen, at holde et vist Antal Slaver, der indførtes i offentlige Lister, og foruden Censorerne havde Vædlerne og Quæstorerne Tilsyn med, at de indgaaede Forpligtelser bleve opfyldte; men i Slutningen af Republikens Tid bleve Censorer ikke længere regelmæssigt valgte og Borgerkrigenes opløste Forhold vare vist gunstigere for Entreprenuerne end for Statsieendommene. Saaledes stode Sagerne, da, i Aaret 33 før Christi Fødsel, endnu 2 Aar førend August ved Søslaget ved Actium blev Eneherster i det romerske Rige.

Marcus Vipsanius Agrippa, Augusts Ven og sin Tids største Admiral, frivilligt overtog *Ædilembedet*, som, paa Grund af de dermed forbundne Forpligtelser til at give Lege for Folket, under de daværende Fordringer var blevet til en saa besværlig Byrde, at vi endogsaa fort i Forveien finde det ubesat, fordi Ingen vilde melde sig som Candidat.

Vi forbauses ved at see, hvilke uhyre Rigdomme der paa den Tid vare samlede hos en enkelt Mand. De gamle Forfattere berette os, at Agrippa i dette sit *Ædilitetsaar* lod alle offentlige Bygninger og alle Gader istandsætte; paa 59 Dage gav han Lege for det hele Folk, og for at Ingen skulde have nogen Udgift derved, leiede han alle Stadens Barberer, for at Romersfolket kunde blive raget uden Betaling; de offentlige Badehuse, 170 i Tallet, lod han hele Aaret staae aabne for Alle, baade Mænd og Kvinder; han lod uddele Olie og Salt til hele Roms Befolkning, og som om dette endnu ikke var nok, lod han i Theatrene Anviisninger paa Penge, Klæder og Andet kaste i Grams til Publikum, og priisgav alskens Varer til almindelig Plyndring.

Fra disse tildeels meget tvivlsomme Fortjenester af det romerske Folk ville vi nu vende os til Undersøgelsen af, hvad Agrippa endnu i samme Aar gjorde for Roms Vandforsyning, hvor vi vistnok mere udeelt kunne beundre de Opoffrelser, han gjorde for det store Fælledsvel. De 4 bestaaende Vandledninger, som han foresandt i en sørgelig Tilstand, lod han istandsætte og tildeels betydeligt udvide ved Tilføielse af nye Kilder, og samtidigt anlagde han en ny Vandledning, den Juliske, hvis Kilder laae ved Foden af Albanerbjergene, 12 Miglier fra Rom ovenover Tepulas Udspring. Han ledede Vandet fra den nye Kilde ned til Tepula og dernæst forenet med denne til Rom, saa at fra nu af 3 Vandledninger i 3 Render, den ene over den anden, paa den marciske Vandlednings Buer førtes til Rom. I Vandmængde staaer denne Ledning snarest blandt de mindre, og da Tepula blev betydelig formindsket ved dette Anlæg, var det herved vundne Overflud neppe særdeles betydeligt. Vigtigere er, hvad Agrippa i

Hensende til Vandforsyningen gjorde i Rom selv; han byggede nemlig 130 større Vandkasteller 2: murede Beholdere, hvor Ledningerne mandede, og hvorfra de mindre Rør fordeelte Vandet til Omegnen; desuden byggede han 700 Vandbassiner (lacus) til offentlig Brug, der, saaledes som vi endnu see det i Rom den Dag idag, forsynedes ved eet eller flere mindre Rør, og desforuden 105 egentlige Vandspring. Det overflødige Vand lededes gennem de mindre Kloakers Gange i 7 Strømme ud i Hovedkloaken, der var saa rummelig, at en fuldtlæsjet Hovvogn kunde passere, og da Udrensningen var tilendebragt, lod Sæhelten sig selv i en Baad føre igennem Kloaken ud i Tiberen.

Men ikke blot for de praktiske Fordele, for en rigeligere og bekvemmere Vandforsyning og en hensigtsmæssigere Brug af det overflødige Vand sørgede Agrippa: paa den Tid kunde intet saadant større Foretagende udføres, uden at der blev gjort betydelige Offre for Skjønheden. Dertil maae vi allerede regne de før nævnte 105 Vandspring, der udhæves i Modsatning til de simplere Vandbassiner, men der fortælles endydermere, at Agrippa lod flere af Vandbeholderne prægtigt udstyre, og overhovedet til Forsirning af disse sine Anlæg lod opstille ikke mindre end 300 Figurer af Bronze eller Marmor og 400 Marmor søiler, og tilføier den ældre Plinius, af hvis Beretning en Deel af de ovenfor nævnte Angivelser ere tagne — Alt dette skete i eet Aar.

Denne sidste Tilføielse, at alle disse Pragtværker ene tilhøre Agrippas Ædilitetsaar, synes dog, selv om vi antage, at der til Udsmykningen blev anvendt færdige Statuer og Søiler, maaskee Bytte fra de undertvungne Lande, dog næsten at være utrolig, og turde maaskee beroe paa en Misforstaaelse; thi Agrippa endte ikke sin Omsorg for Rom's Vandværken med sit Ædilitet; i hele sit øvrige Liv vedblev han for egne Midler at bære Omsorg for Vedligeholdelsen af de Værker, som han havde opført fra Nytt eller forbedret, og underholdt et særegent Slavekorps, der stadigt skulde have Opsyn med Vandledningerne, Beholderne og Bassinerne, — ja 13 Aar efter at den juliske

Bandlegning var anlagt, kom der ved Agrippas Omsorg en sjette Ledning til, aqua virgo, Jomfruen, hvis Bestemmelse var navnlig at forsyne Marsmarken, hvor den ene Pragtbygning havde reist sig efter den anden. Hvorfor Ledningen blev kaldet virgo, vidste man 100 Aar efter ikke med Bestemthed, men et Sagn berettede, at en Jomfru med en Onsekvist havde anvist, hvor man skulde grave, og midt i en sumpet Egn kun 8 Miglier fra Rom havde man ogsaa rigtigt fundet rigt sprublende Kilder. Ledningen var een af de laveste; af hele Længden (14 Miglier) førte kun lidt over 1 Miglie i selve Staden over Jorden.

Paa samme Tid synes ogsaa August at have anlagt en lille Ledning hiinsides Tiberen, Alsietina, hvis Bestemmelse var, at fylde en kunstig Sø (Naumachia), hvor Søslag bleve opførte til Romersfolkets Forslystelse. Vandet, der hentedes fra en lille Indsø c. 20 Miglier fra Rom, var slet og blev kun i Rødstilsælde benyttet til den egentlige Forsyning, ellers fik den Deel af Rom, der laae hiinsides Floden, ligesom Christianshavn hos os, Vandet ved Rør, der gik under Broerne.

Inden vi slutte vor Beretning om Agrippas Virksomhed, maae vi endnu omtale Anlægget af hans store Bade, Thermerne, i Aaret 25 før Christi Fødsel, det første Anlæg af den Art i Rom. Jevnlig Badning regnedes i Oldtiden mere end nu blandt de væsentligste Fornødenheder; i de ældre Tider, da Begrebet Romer og Bønde faldt sammen, var det dog ikke Skik daglig at tage Bad, ja det gjaldt ikke engang for sundt, man nøiedes med at vasse Arme og Been. Den egentlige Tumlplads for Svømmere var Tiberen, medens de andre Legemsøvelser drevs paa den nærliggende Marsmark, men ved Siden heraf omtales allerede tidligt i det Indre af Staden en kunstigt anlagt Svømmedam. Med den stigende Luxus steg ogsaa Romernes Fordringer i Henseende til Bad, allerede i Republikens Tid nævnes offentlige Badehuse; Agrippa foresandt, som vi have seet, 170, og 100 Aar senere fortæller den ældre Plinius, at Tallet var vojet i det Uendelige. Det var vistnok især varme Bade, man tog i disse Badehuse, og paa Neros Tid

klager Philosophen Seneca over, at man næsten blev brændt op i Badstuerne; han foreslæaer varme Bade som passende Straf for en Slave, der var overbeviist om en stor Forbrydelse. Man havde ikke blot disse varme Bade i en mindre Maalestok; allerede Mæcenæs anlagde en Park, hvor man svømmede i varmt Vand. Hvor Forfinelsen var steget i en saadan Grad, kunde den aabne Marsmark med sin brændende Sommersol eller sit raae, fugtige Vinterveir, saalidt som den gule Tiber længere tilfredsstille, og for i alle Henseender at fyldestgjøre Tidens Krav, indrettedes Thermerne, eller som de første Anlæg af den Art kaldes, Gymnasierne. Efter de græske Gymnasiers Mynster finde vi her under eet Tag kolde og varme Bade ved Siden af Sale til gymnastisk Brug.

Agrippas Exempel fandt snart Efterfølgelse og hans Thermer bleve fordunklede af de senere Keiseres Badeanlæg, der omfattede de meest forskjellige Bygninger. Vi finde her Bibliotheker, Theatre og Sale til alleslags Ovelser i Forening med de egentlige Baderum. Caracallas Thermer indeholdt 1600 Marmorsæder til de Badende, og skjøndt den nærmere Beregning om, hvilke Vandmasser disse Anlæg slugte, vistnok er umulig, kunne vi dog gøre os et omtrentligt Begreb derom ved Synet af de mægtige Ruiner, vi endnu have tilbage af disse Anlæg, og ved at erindre, at til Forsyningen af enkelte Thermer først særegne Vandledninger maatte bygges.

I 21 Aar styrede Agrippa det romerske Vandvæsen for egne Midler og hævede det til en saadan Høide, at det tilfredsstillede Datidens Fordringer til Overflodighed, Bekvemmelighed og Skjønhed. Ved sin Død i Aaret 12 før Christi Fødsel testamenterede han Romerfolket sine Thermer og henlagde Indtægten af nogle Landeiendomme til deres Vedligeholdelse, for at Afdgangen ogsaa i Fremtiden kunde være fri for Alle; det Slavekorps, der havde baaret Omsorg for Vedligeholdelsen af Vandværkerne, testamenterede han til August, der atter skænkede det til Staten, og vi finde det senere bestaaende som Statseiendom ved Siden af et andet

Korps, der oprettedes af Keiser Claudius og underholdtes af Keiserens Privatkasje; det første talte 240 Slaver, det andet 460. Det følgende Aar blev Omsorgen for Roms Vandvæsen ordnet som et Statsanliggende af August i Forening med Senatet, og der udnævntes en Forstander for det offentlige Vandvæsen (*curator aquarum publicarum*), der beklæbte sit Embede paa Livstid. Den første var Messala Corvinus; han fik 2 Senatorer til Hjælpere, og en Række underordnede Betjente gik ham tilhaande i Staden saavel som paa Landet. I samme Aar bleve de fornødne Detailbestemmelser angaaende Retten til at afbenytte Vandet osv., nærmere fastsatte ved en Række Senatsbeslutninger, og i sine Hovedtræk synes denne Ordning at have bestaaet gjennem hele Keisertiden.

Agrippa havde forsynet Staden saa rigeligt med Vand, at der, som Strabo siger, strømmede Floder gennem Staden og Kloakerne, og at næsten hvert Huus havde sine Bander og Rilder, og man skulde derfor troe, at der var sørget tilstrækkeligt ikke blot for Nødvendigheden, men ogsaa for Overfloden, men ikke desto mindre falder allerede i Midten af det 1ste Aarhundrede efter Christi Fødsel Anlægget af 2 nye Bandleddninger, der i Størrelse overgaaer alle de andre. Det var Cæjus Caligula, der fattede denne Plan og paabegyndte den, men først Claudius førte den til Ende, og d. 1ste Aug. Aar 52 blev Bærket indviet. Det samlede Anlæg kostede efter den ældre Plinius's Angivelse 55 Millioner Sestertier, der i vore Penge kan ansættes til omtrent 4 Millioner Rigsdaler. Den ene Ledning, der efter Keiseren blev kaldt den claudiske, havde sine Rilder i Aniodalen 38 Miglier fra Rom tæt ved den marciske Bandleddnings Udspring, og man havde ved et forbedret Nivellement vundet, at Ledningen kun blev 46½ Miglie lang, altsaa 15 Miglier kortere end den Marciske. Deraf førte 10 Miglier over Jorden. Længere oppe i samme Dal, 42 Miglier fra Staden, hentede den anden Ledning Vand fra selve Floden. Ledningen blev i Modsætning til den ældre, der ogsaa førte Vand fra Anio, kaldet den nye Anio, og var over 58½ Miglie lang, hvoraf henimod 9½ førtes over Jorden.

Paa de sidste 7 Miglier gif begge Vandledningerne paa samme Buerætte til Staden, Anio øverst. Det var de høieste af alle Vandledningsbuerne, der paa nogle Steder hævede sig 109 Fod over Campagnen, altsaa næsten til en Høide af Rundetaarn. Den claudiske Vandledning leverede ypperligt Drillevand, der næsten kunde maale sig med den marciske i Godhed; men skjøndt den nye Anio blev forsynet med et dobbelt Bundsældingsbasin, et ved dens Indløb, og et i Nærheden af Byen, ankom Vandet dog ofte selv om Sommeren uflart, og vi kunne vel undre os over, at ved et saa kostbart Anlæg et Forsøg var blevet fornyet, som en tidligere Erfaring havde godtgjort var forfeilet. Nerva paatænkte derfor ogsaa at forandre Planen og lede Vandet fra en høiere liggende Sø ind i den bestaaende Vandledning. Plinius, der ved at omtale Staden Roms Tibundere ogsaa dvæler ved de romerske Vandværker, udtrykker sin Beundring over Keiser Claudius's Anlæg med følgende Ord: „Naar man nøiere betænker den Overflødighed af Vand, som findes paa Gader og Pladsjer, i Badehuse, Parter, Paladsjer, Grave, haver, Landsteder og Villaer, naar man betænker, at der paa den hele Strækning, hvorigjennem Vandet ledes, er opført Buer, gennemgravet Bjerge og jævnet Dale, maa man tilstaae, at der ikke har eksisteret noget mere Beundringsværdigt i hele Verden.“

Det vilde paa dette Sted maaskee være interessant, at faae at vide, hvor stor den Vandmasse var, der gennem de omtalte 9 Ledninger tilførtes Staden Rom. Sextus Julius Frontinus, der paa Keiser Nervas Tid som curator Aquarum har skrevet en Bog om Staden Roms Vandledninger, hvoraf en stor Deel af Beretningerne om de tidligere Forhold er øst, har ogsaa bevaret os en Beregning om de enkelte Ledningers Vandmængde. Siden Agrippas Tid tog man som Udgangspunkt for disse Beregninger Rør med en Diameter af $\frac{1}{3}$ Tomme, som kaldtes Quinarien, og hele Vandmængden, som fordeeltes i Staden Rom, beløb sig efter Frontinus's Angivelse til 14018 saadanne Quinarien, hvilket (efter G. Hagen: Handbuch der Wasserbaukunst, I, p. 232) svarer til en daglig Tilstrømmen

af 27 Millioner Cubikfod eller over 6 Millioner Tønder Vand. Den daglige Vandforsyning for Kjøbenhavn er, naar det nye Anlæg kommer istand, beregnet til 100,000 Tønder, saa at vi, naar vi sætte Roms daværende Indvaanerantal 12 Gange saa stort som Kjøbenhavns nærværende, dog faae det Resultat, at den Vandmængde, der daglig strømmede til Rom, var 5 Gange saa stor, som den vi efter vore Forhold og Begreber ansee for rigelig.

Fra Frontinus's Tid kunne vi ikke længere, som hidtil, forsøge vor Undersøgelse Skridt for Skridt, men saameget vide vi, at den stedse voksende Luxus i de næste Aarhundreder ogsaa krævede en Forsøgelse af Vandtilførselen. Trajan byggede en Vandledning til Brug for den Deel af Staden, som laae hiinsides Tiberen, der indtil da var bleven stedmoderligt behandlet. Caracalla og Alexander Severus byggede nye Ledninger eller forsøgede de gamles Vandmængde til Fordeel for deres Thermer, og mange af de efterfølgende Keisere havde deres Opmærksomhed henvendt paa Udvidelser og Forstjænnelser i denne Retning. Paa Constantin den Stores Tid var Antallet af Thermerne steget til 11, Badehusene til 900 og Vandbaasfinerne til over 1200. Ved Middelalderens Begyndelse forsynedes Staden med 14 Vandledninger, og man har troet, at kunne anslaae Vandtilførselen til 50 Millioner Cubikfod i Døgnet eller over 11 Millioner Tønder, men for denne Tid mangle dog sikkre Udgangspunkter for en saadan Beregning.

Imidlertid vare de Tider, da ingen Fjender kunde tænke paa at nærme sig til Rom, forbi. Allerede sidst i det 3die Aarhundrede var Rom blevet omgivet med en Muur, i det 5te Aarhundrede finde vi fjendtlige Barbarer i Italien, og i det 6te Aarhundrede, da Vitiges med sine Ostgother indesluttede Staden, lod han Vandledningerne overstjære, ikke saameget fordi han haabede at kunne udtørste Staden, som for at standse Fabrikkerne og navnlig Vandmøllerne. Hvorvidt det imidlertid lykkedes ogsaa at overstjære de underjordiske Ledninger, vide vi ikke. I de efterfølgende Aarhundreder nævnes endnu flere Vandledninger som virksomme; men vi tør vel neppe tiltroe Romerne

den dybeste Forsalds Tid at have udbedret mere end det høist Nødvendige, og Thermerne tilligemed saa mange andre Pragt-anlæg forsaldt, idet de stode ubrugte og ubeskyttede hen. I det 14de Aarhundrede, da Roms Befolkning skal være sunken ned til 17000 Indvaanere, var Virgo den eneste Bandleddning, der endnu forsynede Staden, og selv den gav, paa Grund af Sammenstyrtinger i det Indre og allslags Forsømmelse, kun en forholdsviis ringe Vandmængde. Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede vaagnede Omsorgen for Bandleddningerne paany. Pius V lod Virgo udbedre og det er denne Ledning, der under Navn af Acqua Trevi danner det berømte Vand-fald af samme Navn. Kort efter lod Sixtus V Alexander Severus's Bandleddning istandsætte under Navn af Acqua Felice, og i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede lod Paul V Trajans Bandleddning gjenopføre, der under Navn af Acqua Paola forsyner Staden paa den høire Tiberbred. Det er disse 3 Bandleddninger, der uanselige i det Ydre og for det Meste skjulte under Jorden forsyne det nuværende Rom, og hvorvel de kun staae som sørgelige Levninger af Oldtidens Pragt, dog endnu tilføre Staden over 1 Million Lønder Vand i Døgnet, en Vandmængde, hvortil neppe nogen af Europas større Byer naaer op.

Dg hvortil forbruger saa Rom, en Stad, hvis Folke-mængde ikke er synderlig større end Kjøbenhavn's, der ingen Fabrik-anlæg har af nogen Betydenhed, der ikke har udstrakte Badeanlæg, som i det gamle Rom slugte saa betydelig en Deel af Vandtilførselen, — hvortil forbruger Rom en saadan Vandmængde, der er over 10 Gange saa stor, som den, der ansees for fuldkommen tilstrækkelig hos os? — En meget betydelig Deel anvendes den Dag idag, som i Oldtiden, til Stadens Forskjønnelse.

Blandt alt det Skjønne, hvormed det nye Rom fængsler den Rejsende, er der neppe Noget, som i høiere Grad bidrager til at gjøre Opholdet derneude hyggeligt, end den Rigdom af friskt, klart Vand, som vælder ud overalt i Staden, snart i flummende Vandfald eller stolte Vandspring, snart i beskednere, men dog næsten altid smukke og tiltalende Former. Fontana

Trevi og Springene paa Peterspladsen kjender Enhver ogsaa uden at have været i Rom. Men det er ikke enkelte storartede Anlæg, spredte over Byen, der give den dette særegne Hyggeligheds Præg; af dem findes der ogsaa i andre af Europas store Stæder ikke faae; i Rom derimod er der ingen offentlig Plads, ingen større Gade, man kunde næsten sige, intet Gaardsrum i de talrige Palladser, der ikke kan opvise noget Stort og Smukt i denne Henseende. Og det er ikke en Festdragt, som Staden ifører sig enkelte Dage om Aaret ved høitidelige Leiligheder eller enkelte Timer paa Dagen, og som Folket samler sig for at beundre, hvortil da den daglige Armod og Uhyggelighed vilde afflikke dobbelt søleligt; nei, Rom udfolder sin Pragt paa Campagnolens som paa Pavens Ravnedag, om Natten ikke mindre, ja man kunde fristes til at sige, endnu mere end om Dagen; thi om Dagen, naar de mange andre Seeværdigheder drage den Reisesendes Bine til sig, eller det bevægede Liv, der omgiver En, lægger Beslag paa Ens hele Opmærksomhed, kan man gaae mangt et Vandspring tankeløst forbi, naar ikke just dets rige Udsmykning eller mægtige Vandmasse fængsler En; men om Natten, naar alt Andet er gaaet til Hvile, da er det dem, der føre Ordet i den evige Stad, hver paa sin eiendommelige Maade; snart troer man at gaae forbi en sagte rislende Rilbe, snart naaer et mægtigt Vandfalds Brusen Ens Ore, snart indbilder man sig at høre det store Havs eensformige Skbulpen mod Strandbredden. Vandspringene i Rom ere fuldkomment sammenvogede med Staden og bidrage i høieste Grad til at give den sit Præg. Vilde man tage dem bort i de andre store Byer, kom man maaskee til at savne dem søleligt paa det Sted, hvor de havde stået, men i Byens hele Charakter vilde intet Væsentligt blive forandret; i Rom derimod kan man ikke tænke sig dem borte, uden at det vilde blive en ganske anden, en livløs Stad. Paa os Kystbeboere udøver denne Vandrigdom endnu en ganske særegen Magt; thi naar man vil undersøge, hvorfor man i Rom ikke føler den Længsel efter det aabne Hav, som ellers følger En overalt inde i Landet, troer jeg, at

Marfagen ligesaafuldt ligger i Bandspringenes Brusen, som i den vidtudsfrakte Campagne, der med sit veglende Farvespil til saa mange Lider og paa saa mange Maader minder om Havet.

Men hvad vilde i vore materielle Lider en Statsoeconom sige om al denne Pragt? Om han endogsaa som Menneske vilde glæde sig derover og finde den høist tiltalende, maatte han dog i Embedsmedfør, om jeg saa maae sige, ærgre sig over denne utilgivelige Ødslen med det kostbare Vand, der hentes mange Mile borte, og i dyre Domme tilføres Staden; thi hvad Nytte gjøre egentlig alle disse Bandspring? Et Sted har rigtignok en Limonadesælger ledet Vandet ved et Siderør hen til sit Bord, et andet Sted en Grønthandler eller en Fiskekone udbredt sine Varer; ved et Spring vander en Vældriver eller en Gedehyrde sine Dyr, ved et andet fylder en Flok Badkerpiger deres Linned; men disse smaa Fordele kunde unægtelig opnaaes ved langt ringere Midler. Saalænge der nu kun var Tale om at bevare det Bestaaende, vilde han maaskee, Skjøndt med lidt Uregrelse, see gennem Fingre med denne unyttige Bortødslen; men naar engang en forfalden Vandledning skulde istandsættes; vilde hans oeconomicke Sands seire over alle andre Hensyn: man kunde maaskee ganske undvære den Ledning; til det nødvendige Forbrug vilde de andre nok strække til, og hvad gjorde det, om der blev et halvhundrede Bandspring færre i Byen, man vilde jo ovenikjøbet spare ikke ganske ubetydeligt i aarligt Tilsyn. I Rom vilde imidlertid en saadan Betragtning, selv i vore Dage, neppe kunne seire, hele Folkelivet har altfor meget knyttet sig til Bandspringene; derom kan man overtøye sig, naar man en varm Sommeraften gaaer forbi Fontana Trevi og seer, hvorledes den lavere Befolkning har samlet sig for at nyde sin Aftenomad i den Kjølighed, der luster En imøde fra Bandsaldet. Men hvorledes vil det gaae i andre Stæder, hvor man er mindre godt vant og hvor Folkets Følelse for det Skjønne er mindre ubvilket? Der ville de materielle Hensyn fuldkomment fortrænge alle andre, hvis ikke

de, som ere kaldede til at værne om de ideelle Interesser, slutte sig sammen, for ogsaa at gjøre deres Krav gjældende.

Her i Kjøbenhavn staaer vort Vandværken omtrent paa samme Trin som i Rom, dengang Agrippa tog sig af dets Styrelse. Den Tilstand, som man fra alle Sider i en Række af Aar har fundet næsten utaalelig, vil nu blive afløst af en bedre Tingenes Orden; men hvor vil den Mand findes, der, som Agrippa i sin Tid, vil benytte dette saa beleilige Dieblit, som neppe nogenfinde vil komme igjen, til Stadens Forfjønneelse?

Vi ville lidt nærmere gaae ind paa Undersøgelsen af, hvorledes den forestaaende Forandring i Kjøbenhavns Vandforsyning kan give Anledning til samtidig Forfjønneelse af Staden.

Med Kjøbenhavns nye Vandforsyning vil man opnaae flere væsentlige Fordele; man vil nemlig staae Staden bedre og rigeligere Vand, og man vil føre det op i selve Husene. En Forbedring af Vandet er allerede tildeels opnaaet, idet man i Kjøbenhavns Dpland har boret 16 artesiske Kilder, der med en Vandmængde, som vexler efter Aarstiderne, men aldrig er mindre end 40,000 Tønder i Døgnet, strømme til Stadens Forsyning. Og hvad Rigeligheden af Vandforsyningen angaaer, ville de forestaaende Forbedringer bringe det derhen, at, medens der tidligere tilførtes Kjøbenhavn 50,000 Tønder næsten udelukkende Regnvand, for Fremtiden Tilførselen vil blive 100,000 Tønder, hvoraf omtrent Halvdelen bliver Kildevand. Den tredie Fordeel opnaaes derimod ikke saa let; vi mangle i Stadens Omegn betydeligere Hsidedrag, hvor Kilder have deres Udspring, og derved den Fordeel, at Vandet ved sit eget Tryk kan drives op til den ønskede Hsidedrag; dette kan nu kun opnaaes ved kunstige Midler. En Dampmaskine vil tæt udenfor Stadens Fæstningsgrav løfte Vandet op i en høitliggende Beholder; fra denne vil Hovedrøret da lede det ind i Staden og Trykket vil blive stærkt nok til at drive Vandet gennem mindre Rør op i alle Byens Huse. W

samme Tryk vil man, hvorfømhelst der anbringes en Hane, paa Gader og Torve kunne frembringe en Vandstraale af henved 100 Fods Høide, og der synes saaledes at være den snsteligste Leilighed til at forsyne hele Staden med Vandspring. Imidlertid er denne Indretning dog forbunden med flere Ulemper, der snart ville sætte en Grændse for en altfor rigelig Benyttelse af Bandet paa denne Maade. For det Første vil Trykbærket medføre en ikke ubetydelig stadig Udgift; thi hvor billigt det ogsaa maa forekomme En, at 12 Lønder Vand kun koste 1 Stilling, vil det dog for hele Stadens Vandforsyning, beregnet til 100,000 Lønder i Døgnet, løbe op til over 31,000 Daler aarligt. Den private Forbrug udover et vist Normalmaal, det være sig til Fabrikker eller til Luxus, maa da naturligviis særligt bestattes; men Skatten vil vel neppe blive større, end at mangen en Privatmand, der overhoved offerer Noget paa Skjønheden, med Glæde vil betale den for at smykke sit Gaardsrum eller sin Have, hvor saadanne endnu findes, med et smukt lille Vandspring. Være er den anden Ulempe, at Vandtilførselen vil indskrænkes inden bestemte, temmelig snevre Grændser; udover en 130000 Lønder Vand om Døgnet ville de Bærker, der nu anlægges, ikke kunne tilføre Staden, og der turde saaledes være Grund til at befrygte, at Communen ikke blot vil sætte sig selv meget snevre Grændser for Brugen af Vand udover det Nødvendige, men ogsaa i Fremtiden idetmindste let vil tvinges til at gribe hindrende ind i private Forstjønnelses Foretagender og indskrænke dem til hvad der bliver tilovers fra den stedse stigende Forbrug.

Det er disse givne Forhold, der maa tages som Udgangspunkt, og Opgaven bliver da væsentlig den, at gjøre saameget som muligt for Skjønheden, uden at Bandet derfor gaaer tilspilde. Paa denne Vej skal ogsaa Communen efter Forlydende have gjort det første Skridt, idet den vil føre Bandet fra Springet paa Gammeltorv ned til de nærliggende Slagterboder; men hvorvidt den har tænkt paa andre Anlæg, skal jeg ikke kunne sige. Det vilde ligge nær at indrette lignende Vandspring paa Graabrødretorvet, ved Nicolaitaarn, ved Grøntmarkedet paa Høibroplads og Fiskertorvet ved Gammelstrand, og dersom den nye Indretning af vort Vandværken skulde medføre Anlæg, hvor større Vandmængder forbruges i de lavere Dele af Husene, hvor der altsaa ikke fordredes noget betydeligt Tryk — jeg tænker navnlig paa Badstier — kunde man vel ogsaa der først benytte Bandet i Skjønhedens Tjeneste.

At man for at opnaae noget Smukt ikke altid behøver store og kostbare Anlæg, vil Enhver indrømme, som paa sidste Kunst-udstilling har lagt Mærke til et smukt lille Billede af et romersk Spring, hvor der midt paa en Bæg, som er ganske skjult af Bedbend, er anbragt et Hoved af en Flodgud, gennem hvis Mund Vandet strømmer ned i et Kar. Var det saa umuligt at indrette Noget af den Art hos os? Kunde man ikke anbringe saadanne Smaaspring som Vandingssteder paa Stadens Torve, hvor Droscher eller Bogne fra Landet pleie at holde? Anlagte med Smag vilde de tjene til Pryd for Staden, og den ubetydelige Vandmængde, der gik med dertil, vilde virkelig være godt anvendt.

Kunde man altsaa bringe det dertil, at det Offentlige ikke blot tænkte paa Nytten, men overalt, hvor der gaves en naturlig Anledning, ogsaa tog Hensyn til Skjønheden, og Privatmænd ligeledes efter Evne gjorde lidt til Glæde for sig og Andre, vilde der være vundet Noget og endda ikke saa Lidt for Stadens Forfjønelse, selv om vi fra først af maatte stille smaa Fordringer til en kunstnerisk Udsmykkelse og først lidt efter lidt turde haabe, at Vandspringene ogsaa som Kunstværker kunde blive en Prydelse for Staden. Ja selv om vi maatte overlade det Meste heraf til en kommende Slægt, havde vi dog anvist den en ny Vej at slaae ind paa; thi ogsaa den Omstændighed, at Vandspringene give en naturlig Veilighed til at forfjønne Staden med Billedhuggerværker, fortjener bestemt at fremhæves.

Hidtil ere vi gaaede ud fra den Tanke at knytte Skjønheden til Nytten og at indstrænke Anlægget af Vandspring til de Steder, hvor Vandet bagefter kunde faae en bestemt Anvendelse; men det kan ikke nægtes, at man da kom til at savne dem paa mange Steder, hvor man netop i høieste Grad kunde ønske en rigere Udsmykning, saasom i Kongens Have, i Grønningen, paa Christiansborg Slotsplads, i den indre Slotsgaard, osv. Skal man da ganske opgive Haabet om at forsyne disse og mange andre Steder med Vand-spring? Det vil komme an paa den Interesse, der er eller kan vækkes hos Kommunen og vore Rigmænd herfor; thi der er een Udvei tilbage, hvorved al vor Forlegenhed kunde afhjælpes. Af de 50,000 Lønder Vand, der for Tiden kommer Kjøbenhavns Forsyning tilgode, er der 10,000, som under Navn af Springvand i særskilte Ledninger tilføres Staden. Disse Ledninger have det Gode, at de komme fra et efter vore Forhold temmelig høitliggende Sted, fra Emdrup Sø, 47 Fod

over daglig Bænde. Fradrager man det Tryk, som gaaer tabt ved Ledningens Længde, hvilket er anslaaet til 13 Fod, vil der blive Tryk nok tilbage til at danne Båndspring i saa godt som hele Staden, og om end Båndet dermed ikke kunde faae nogen anden Anvendelse end til en stadig Rensning og Udskylning af vore Rensdestene, vilde det være en ikke ringe Fordeel for Stadens Sundhed og Reenlighed.

Et Spørgsmaal paatrænger sig endnu til Slutning: hvorledes vil det gaae med disse Anlæg i den kolde Tid, kunne vi ogsaa da have Godt af dem, eller er det en Nødvendighed, at de ligge i Vinterdvale? Banstelig vil det vistnok være — ikke at faae Båndet til at springe, thi i de underjordiske Rør vil det aldrig synke ned til Frysepunktet —, men vel at forhindre det i at fryse i Afløbsrønderne; men hvorvidt det er en Umulighed, maa Andre afgjøre. I saa Fald; men ogsaa kun da, maae vi finde os i at savne dem et Par Maaneder af Aaret, for at glædes desmere, naar de, som alt Andet, vaagne til Liv om Foraaret.

Jeg tvivler ikke om, at en Sag af en saa gennemgribende Betydning som den forestaaende Båndforsyning, endnu medens det er Tid, vil blive gjort til Gjenstand for en omfattende Drøftelse i de mangfoldige Retninger, hvortil den giver Anledning, og jeg haaber, at Mænd med større Indsigt og Erfaring ogsaa ville fremdrage den Side af Sagen, som her er bragt under Omtale, og navnlig ville anvende deres Evner til at vise Midlerne til at overvinde de Bansteligheder, som nok vilde blive udhævede, om ikke overdrevne, fra deres Side, der af Mangel paa Interesse Intet ønske at gjøre; men jeg har ikke af dette Haab villet lade mig afholde fra at give et Indlæg i denne Sag. Vil man for Alvor virke for Noget, er det ikke tilstrækkeligt at yttre et nok saa velmeent Ønske; man maa til en vis Grad gaae ind paa Sagen, selv om den ligger En fjernere, selv om man ikke føler sig istand til at gjøre det paa den Maade, som man helst ønskede. Denne Nødvendighed maa være min Undskyldning. Maatte blot Sagen selv finde alvorlig Gjenklang hos Alle, maatte den Dag være kommet, da ikke længer nogle Faa, men Kjernen af Folket fordrer, at intet større kommunalt Anlæg foretages, uden at der tages det tilbørlige Hensyn til Skjønheden!

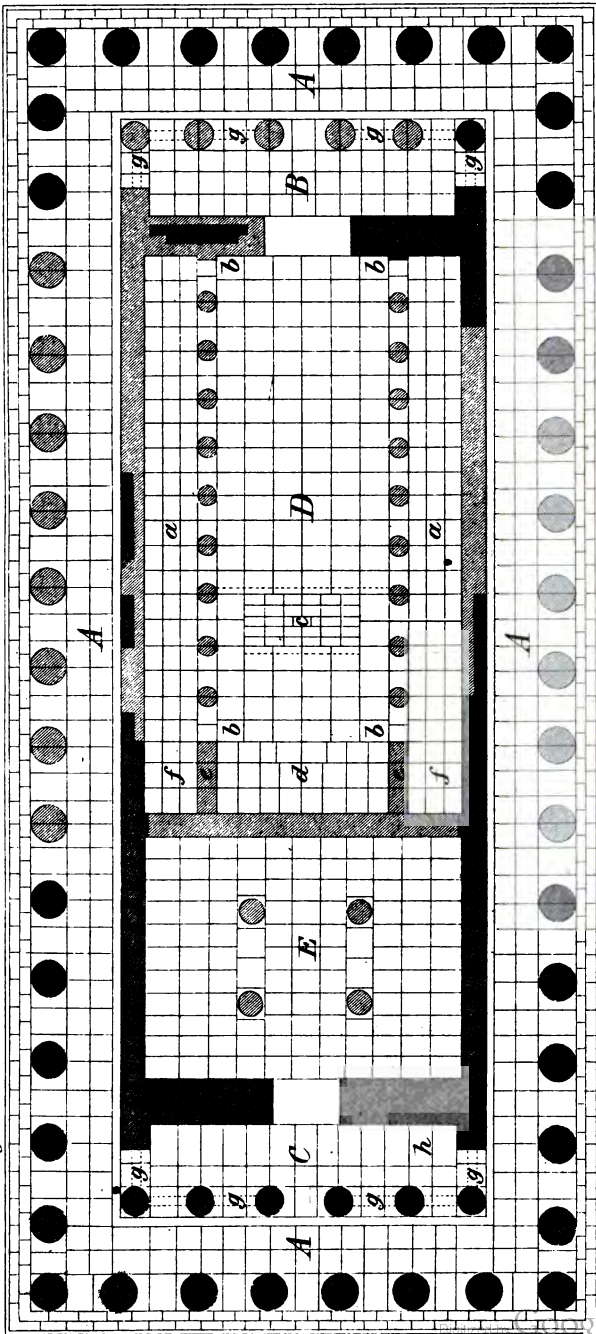
Dem. Mandatw. III. 2. H. S. 106.

over daglig Bandede. Fradrager man det Tryk, som gaaer tabt ved Ledningens Længde, hvilket er anslaaet til 13 Fod, vil der blive Tryk nok tilbage til at danne Bandedspring i saa godt som hele Staden, og om end Bandedet dermed ikke kunde faae nogen anden Anvendelse end til en stadig Rensning og Udskylning af vore Rensdestene, vilde det være en ikke ringe Fordeel for Stadens Sundhed og Keenlighed.

Et Spørgsmaal paatrænger sig endnu til Slutning: hvorledes vil det gaae med disse Anlæg i den kolde Tid, kunne vi ogsaa da have Godt af dem, eller er det en Nødvendighed, at de ligge i Vinterdvale? Banstelig vil det vistnok være — ikke at faae Bandedet til at springe, thi i de underjordiske Rør vil det aldrig synke ned til Frysepunktet —, men vel at forhindre det i at fryse i Afløbsrønderne; men hvorvidt det er en Umulighed, maa Andre afgjøre. I saa Fald, men ogsaa kun da, maae vi finde os i at savne dem et Par Maaneder af Aaret, for at glædes desmere, naar de, som alt Andet, vaagne til Liv om Foraaret.

Jeg tvivler ikke om, at en Sag af en saa gennemgribende Betydning som den forestaaende Bandedforsyning, endnu medens det er Tid, vil blive gjort til Gjenstand for en omfattende Drøftelse i de mangfoldige Retninger, hvortil den giver Anledning, og jeg haaber, at Mænd med større Indsigt og Erfaring ogsaa ville fremdrage den Side af Sagen, som her er bragt under Omtale, og navnlig ville anvende deres Evner til at vise Midlerne til at overvinde de Bansteligheder, som nok ville blive udbævede, om ikke overdrevne, fra deres Side, der af Mangel paa Interesse Intet ønske at gøre; men jeg har ikke af dette Haab villet lade mig afholde fra at give et Indlæg i denne Sag. Vil man for Alvor virke for Noget, er det ikke tilstrækkeligt at yttre et nok saa velmeent Ønske; man maa til en vis Grad gaae ind paa Sagen, selv om den ligger En fjernere, selv om man ikke føler sig istand til at gøre det paa den Maade, som man helst ønskede. Denne Nødvendighed maa være min Undskyldning. Maatte blot Sagen selv finde alvorlig Gjenklang hos Alle, maatte den Dag være kommet, da ikke længer nogle Faa, men Kjernen af Folket fordrer, at intet større kommunalt Anlæg foretages, uden at der tages det tilbørlige Hensyn til Skjønheden!

III 9 H. S. 108

Parthenon.

1111

9

